

Yıl/Year:4 Cilt/Volume:4 Sayı/Number:1 ISSN 2602-4748

**ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER AKADEMİK
ARAŞTIRMALAR DERGİSİ**

Journal Of International Social Sciences Academic Researches

YIL :4

CİLT:4

SAYI:1

YIL/YEAR :4
CİLT/ VOLUME :4
SAYI/NUMBER :1

Journal Of International Social Sciences Academic Researches

INDEXLER

Konular: Eğitim Bilimleri, Tarih, Güzel Sanatlar, Sosyoloji, Ekonomi, Siyaset Bilimi, İşletme, Muhasebe, İletişim, Yönetim ve İslami Bilimler gibi tüm sosyal bilimler

Uluslararası Sosyal Bilimler Akademik Araştırmalar Dergisi 'ne yayımlanması için değerlendirilmek üzere gönderilen makalelerin yayıma kabul edilmesi durumunda tüm yayın hakları süresiz olarak Uluslararası Sosyal Bilimler Akademik Araştırmalar Dergisi'ne aittir.

Makalelerdeki her türlü sorumluluk Yazarı/Yazarlarına aittir

YIL/YEAR:4

CİLT/VOLUME :4

SAYI/NUMBER :1

Journal Of International Social Sciences Academic Researches Dergisi- C:4 |S:1 Yıl: 4- (2020|1)

EDİTÖR	
Prof.Dr.Ali ACAR Dr. Şahin ÇETİNKAYA	
BİLİM KURULU	
Prof.Dr.Ali ACAR	Selçuk Üniversitesi, İİBF, Siyaset ve Kamu Yönetimi Bölümü
Prof.Dr. Ramazan KILIÇ	Dumlupınar Üniversitesi, İİBF, İktisat B.
Prof.Dr.Selami ÖZCAN	Yalova Üni.,İİBF ,İşletme Bölümü
Prof.Dr.Doğan UYSAL	Celal Bayar Üni.İİBF, İktisat Bölümü
Prof.Dr.İ.Halil SUGÖZÜ	Şırnak Üniversitesi,İİBF, İktisat Bölümü-Dekan
Prof.Dr.Ahsen ARMAĞAN	Uşak Üniversitesi İletişim Fakültesi
Prof. Dr. Ahmet YATKIN	İnönü üniversitesi, İletişim Fakültesi
Prof.Dr.Salih Öztürk,	NKÜ, İİBF.İşletme Bölümü
Prof. Dr. Turan ÖNDEŞ	Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İşletme
Prof.Dr.Uğur Yavuz,	Atatürk Üniversitesi,İletişim Fakültesi,Gazetecilik Bölümü
Prof.Dr.Sait PATIR,	İnönü Üniversitesi İİBF,İşletme Bölümü
Prof.Dr.Volkan ALPTEKİN	Katip Çelebi Üniversitesi İİBF İktisat Bölümü
Doç. Dr. Erkan Arı	DPU İİBF Ekonometri Bölümü
Doç. Dr. Yusuf Ekrem AKBAŞ	Adıyaman Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü
Doç.Dr.Volkan ALPTEKİN	Celal Bayar Üni.,İİBF; İşletme Bölümü
Doç.Dr.Fatih KIRIŞIK,	DPÜ İİBF Kamu Yönetimi Bölümü
Doç.Dr. Mehmet Pekkaya	Bülent Ecevit Üniversitesi İİBF İşletme Bölümü
Doç.Dr.Sanem BERKUN	Bülent Ecevit Üniversitesi,İİBF Kamu Yönetimi
DoçDr. Azize Serap Tuncer	AhiEvrans Üniversitesi,İİBF
Doç.Dr. İbrahim AKKAŞ	Erzincan Binali Yıldırım Üni. İİBF, Sosyal Hizmet Bölümü
Dr. Öğr.Üyesi Osman Altay	Beykent Üni.İİBF,Uluslararası İlişkiler
Dr.Öğr.Üyesi Abdurrahman Çalık	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi İİBF İşletme Bölümü
Dr.Öğr.Üyesi Abdussemet YAMAN	Ardahan Üniversitesi,İİBF,İşletme Bölümü
Dr. Öğr.Üyesi Salih BATAL	Yalova Üniversitesi İİBF S.B.ve Kamu Yönetimi Bölümü
Dr.Öğr.Üyesi Filiz G. ATASOY,	Korkut Ata Üni. İİBF İktisat Bölümü
Dr.Öğr.Üyesi Barış KANDEĞER	Yüzüncü Yıl Üniversitesi İİBF, Siyaset Bilimi
Dr. Öğr. Üyesi Handan KARAKAYA	Fırat Üniversitesi İİBF Sosyal Hizmet Bölümü
Dr.Öğr.Üyesi İbrahim Okan Akkın	Ardahan Üni. İns.Bil. ve Edebiyat Fak. Felsefe Böl.
Öğr.Gör.Sevil Zengin	Bozok Üni. İİBF., İşletme Bölümü
Dr.Öğr.Üyesi Caner Ekizceleroğlu	Trakya Üni. İİBF., İktisat Bölümü
Dr.Öğr.Üyesi İsmail Güneş	Çukurova Üni.İİBF
Dr.Öğr.Üyesi Handan Karakaya	Fırat Üni.,Sosyal Hizmet Bölümü
Dr.Öğr.Üyesi R.Neslihan VURAL	Giresun Üni. Devlet Konseratuvarı
Dr.Öğr.Üyesi A.Kadir Gümüş	Yüzüncü Yıl Üni. İİBF

Dr.Öğr.Üyesi Mikail Kara	Çankırır Karatekin Üni. Turizm Fak.
Dr.Öğr.Üyesi Fatih ÇELİK	Erciyes Üniversitesi,,Edbiyat Fakültesi Çağdaş Türk Lehçeleri
Dr. Öğr. Üyesi Yonca ALTINDAL	Balıkesir Üniversitesi, FEF,Sosyoloji Bölümü
Dr. Öğr. Üyesi, Gülsüm KORKUT	Burdur M.Akif Ersoy Üniversitesi İİBF,Sosyal Hizmetler Böl.
Dr.Öğr.Üyesi İbrahim Okan Akkın	Ardahan Üni. İns.Bil. ve Edebiyat Fak. Felsefe Böl.
Dr. Öğr.Gör.Sevil Zengin	Bozok Üni. İİBF., İşletme Bölümü
Dr.Öğr.Üyesi Caner Ekizceleroğlu	Trakya Üni. İİBF., İktisat Bölümü
Dr.Öğretim Üyesi Handan Karakaya	Fırat Üni. Sosyal Hizmet Bölümü
Dr.Öğr.Üyesi Ersin KURNAZ	Erzincan B.Y.Üni.İİBF, Sağlık Yön.Böl.
Dr.Cihandar HASANHANOĞLU	Başkent Üniversitesi
Dr.Murat Genç	Bülent Ecevit Üni. İİBF.,İşletme Bölümü
Dr.Sibel Can	Kırıkkale Üniversitesi, Hukuk Fakültesi
Dr.Nuri AVCI	Nişantaşı Üniversitesi, UBYO

TAKDİM

Değerli Bilim İnsanları,

Uluslararası Sosyal Bilimler Akademik Araştırmalar Dergisi 2020/1 sayısını yayınlamaktan mutluyuz. 2017 yılında yayın hayatına başlayan dergimizin, her yayın yılı sayıları bir cilt olarak sıralanmaktadır. Bu sayımız, 4.cilt 1.sayı olarak yayınlandı.

*Dergimiz Sosyal Bilimlerden **Eğitim Bilimi, Tarih, Coğrafya, Psikoloji, Sosyoloji, İktisat, Siyaset Bilimi, Kamu Yönetimi, Yönetim ve Organizasyon, Muhasebe Finans, İletişim, İslami İlimler** gibi tüm sosyal bilimler alanında yayın kabul etmektedir. Disiplinler arası uyum ve etik kurallarına bağlılık esası temel ilkimizdir.*

Gönderilecek bilimsel çalışmaların daha önceden bir yayın sürecine girmemiş olması gerekmektedir.

Bu sayı da yer alan çalışmalardan ötürü yazarlarımızı ve değerlendirme sürecinde emeği geçen değerli hakemlerimizi tebrik eder hepsine sonsuz teşekkür ederiz.

Bilime katkı sunması temennisiyle,

IJOSSAR DERGİSİ EDITÖRLÜĞÜ

Uluslararası Sosyal Bilimler Akademik Araştırmalar Dergisi

International Journal Of Social Sciences Academic Researches

2020- HAZİRAN

YEAR/YIL: 4

VOLUME/ CİLT: 4

NUMBER / SAYI: 1

ISSN: 2602-4748

**TÜRKİYE’DE KADIN İŞ GÜVENLİĞİ UZMANLARININ MESLEKİ VE CİNSİYET
AYRIMCILIĞINA YÖNELİK YAKLAŞIMLARI, GÖREVSSEL PERFORMANSLARI VE
SORUNLARI**

(Sayfa 1-15)

Dr. Cihandar HASANHANOĞLU
Başkent Üniversitesi
chasanhanoglu@baskent.edu.tr
Orcid ID: 0000-0002-6489-1645

**YERLİ ZİYARETÇİLERİN DESTİNASYON SEÇİMLERİNDE INSTAGRAM’IN
ROLÜNÜN BELİRLENMESİNE YÖNELİK BİR ARAŞTIRMA: BURSA ULUDAĞ ÖRNEĞİ**

(Sayfa 16-27)

Dr.Öğr.Üyesi Aydın ÜNAL
Kırklareli Üniversitesi,
Pınarhisar Meslek Yüksekokulu,
aydin.unal@klu.edu.tr; ORCID ID: 0000-0002-6377-8587

Sinan Baran BAYAR
Yüksek Lisans Öğrencisi;
Kırklareli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü,
Turizm İşletmeciliği ABD;
sinanbbayar@gmail.com; ORCID: 0000-0002-3039-3162

**YÖNETİŞİM BAĞLAMINDA YEŞİL DEMOKRASİ PARADİGMASININ KUTSAL
KİTAPLARDAKİ DAYANAKLARI**

(Sayfa 28-39)

Dr.Öğr.Üyesi Nuri AVCI
Nişantaşı Üniversitesi UBYO
navci1959@gmail.com

COVID-19 PANDEMİ DÖNEMİNDE ÖĞRENCİLERİN UZAKTAN EĞİTİM VE UZAKTAN MUHASEBE EĞİTİMİNE YÖNELİK BAKIŞ AÇILARI ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA

(Sayfa 40-53)

Dr. Öğr. Üyesi, Murat SERÇEMELİ

Giresun Üniversitesi, İİBF, İşletme Bölümü,
murat.sercemeli@giresun.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-0718-2236

Dr. Öğr. Üyesi Ersin KURNAZ

Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, İİBF, Sağlık Yönetimi Bölümü,
ersinkurnaz2429@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-6787-5368

TOPLUMSAL DEĞİŞİM VE DEVAMLILIK BAĞLAMINDA CAHİLİYE-İSLAM İLİŞKİSİ: HUKUK VE GİYİM-KUŞAM ÖRNEĞİ

(Sayfa 54-70)

Dr. Öğr. Üyesi Arif Korkmaz

Necmettin Erbakan Üniversitesi Ahmet Keleşoğlu İlahiyat Fakültesi,
Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı Din Sosyolojisi Bilim Dalı,
arifkorkmaz1976@hotmail.com
ORCID: 0000-0002-3298-3887

ÖNYARGILI TUTUMLAR VE SALDIRGANLIK

(Sayfa 71-87)

İlknur Tayınmak

Mersin Üniversitesi Psikoloji Bölümü
Doktora Öğrencisi
ilknurtayinmak@gmail.com

**İNANÇ TURİZMİNDE KUTSAL YİYECEKLER: İÇERİK ANALİZİ ÖRNEĞİ
SACRED FOOD IN FAITH TOURISM: AN EXAMPLE OF CONTENT ANALYSIS**

(Sayfa 88-97)

Emine TATLI

Kastamonu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
İnanç Turizmi Bölümü Yüksek Lisans
Eminetatlim123@gmail.com
Orcid: 0000-0001-6723-1987

Ravzanur DOĞAN

Kastamonu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
İnanç Turizmi Bölümü Yüksek Lisans
Ravzanurdogan37@gmail.com
Orcid:0000-0003-4992-6739

1928-1960 ARASI YOZGAT İLİNİN SOSYO-KÜLTÜREL TARİHİ

(Sayfa 98-118)

Derya BÜYÜKBAŞ

*Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı
deryabuyukbas03@hotmail.com
Orcid 0000-0001-8794-5303*

ÇOK BOYUTLU BİR TARIM ÜRÜNÜ: KETEN (*Linum usitatissimum* L.)

(Sayfa 119-147)

Dr. Güven ŞAHİN
İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Coğrafya ABD
guven.sahin@ogr.iu.edu.tr

**ÖZDENETİM İLE İŞ STRESİ ARASINDAKİ İLİŞKİDE MESLEKTAŞ DESTEĞİNİN
ARACILIK ROLÜ**

(Sayfa 148-158)

Prof. Dr. İlhami YÜCEL
Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi İİBF
iyucel@erzincan.edu.tr

Arş.Gör. M. Sabri ŞİRİN
Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi. İİBF
sabri.sirin@erzincan.edu.tr

TÜRKİYE'DE KADIN İŞ GÜVENLİĞİ UZMANLARININ MESLEKİ VE CİNSİYET AYRIMCILIĞINA YÖNELİK YAKLAŞIMLARI, GÖREVSEL PERFORMANSLARI VE SORUNLARI

(Sayfa 1-15)

Dr. Cihandar HASANHANOĞLU
Başkent Üniversitesi
chasanhanoglu@baskent.edu.tr
Orcid ID: 0000-0002-6489-1645

Öz

İşyerlerinde mevcut sorunları giderme, sağlıklı ve güvenli işyerleri oluşturma işverenlerin öncelikli görevidir. İşyerinde esenlik, şu üç etmenin ışığında ele alınmaktadır: insanlar, işyeri ve toplum(Esin,2014:2) İşverenler bu faaliyetleri görev, yetki ve sorumluluk yaklaşımı, uzmanlık ve yeterlilik anlayışı ve işyeri izlekleri kapsamında bazı çalışanları ile yerine getirmeye çalışmaktadır. 6331 sayılı kanun kapsamında işletmelerde; rehberlik, risk değerlendirmesi, çalışma ortamı gözetimi, eğitim, bilgilendirme ve kayıt, ilgili birimlerle işbirliği görevleri İş Güvenliği Uzmanlarının görevleri olarak sıralanmaktadır. Erkek ya da kadın iş güvenliği uzmanlarının bulunduğu çalışma ortamlarında cinsiyet ve mesleki ayrımcılık yapılıyor mu? Acaba kadın iş güvenliği uzmanları mesleki açıdan başarılı mı ve beklenen etkinliği gösterebiliyor mu?

Söz konusu bu çalışmada; çalışmanın evrenini kadın iş güvenliği uzmanları oluşturmaktadır. Çalışmanın hipotezleri çeşitli işletmelerde çalışan örneklem olarak seçilen 221 kadın İGU'nı üzerinde test edilmiştir. Söz konusu gruba mesleki yeterlilik ve çalışma alanı sorunları ile ilgili Likert ölçeği temel alınarak 25 sorudan oluşan bir anket uygulanmıştır. Elde edilen veriler istatistiki bazı analizlere tabi tutulmuşlardır.

Çalışma sonucunda; kadın İGU' larına ait tutumları ve yaklaşımları düşük olan işverenlerin olduğu işletmelerde; çalışanlarının daha çok kadın olarak kendini yalnız hissetmek, yeterince destek görmemek ve kadın olarak önyargı ile davranılmak ve değer görmemek konularında sekteye uğradıkları, isteklendirme kaybı yaşadıkları görülmüştür. Ayrıca kadın İGU'larının genel olarak cinsiyet ayrımcılığına tanık olduğunu veya bizzat yaşadıklarını ifade etmişlerdir.

Anahtar Kelimeler: Kadın İş Güvenliği Uzmanı, İş güvenliği, Mobbing, mesleki ayrımcılık, iş stresi

VOCATIONAL AND APPROACHES FOR GENDER DISCRIMINATION OF WOMEN'S SAFETY SPECIALIST IN TURKEY, FUNCTIONALLY PERFORMANCE AND PROBLEMS

Abstract

It is the primary task of employers to solve existing problems in the workplaces and to establish healthy and safe workplaces. Workplace well-being is addressed in the light of three factors: people, workplace and society (Esin, 2014: 2) Employers try to carry out these activities with some employees within the scope of their duties, authority and responsibility approach, expertise and competence and workplace. Within the scope of the law numbered 6331; Guidance, risk assessment, work environment surveillance, training, information and registration, cooperation with related units are listed as Occupational Safety Specialists. Is there gender and professional discrimination in working environments where male or female occupational safety specialists are present? Are women occupational safety experts professionally successful and able to show the expected effectiveness?

In this study; women occupational safety experts constitute the universe of the study. The hypotheses of the study were tested on 221 women IGU selected as samples working in various enterprises. A questionnaire consisting of 25 questions was applied to the subject group on the basis of the Likert scale regarding professional competence and workplace problems. The data obtained were subjected to some statistical analysis.

In the results of working; In enterprises where employers with low attitudes and attitudes regarding women's IGU are low; It was observed that their employees were more likely to feel lonely as women, not being adequately supported, and being treated with prejudice and value as women, and experienced loss of motivation. They also stated that female IGUs generally witnessed or experienced gender discrimination.

Keywords: Women Occupational Safety Specialist, Occupational safety, Mobbing, professional discrimination, work stress

1. GİRİŞ;

Sağlıklı, huzurlu, bilgili ve eğitilmiş bir neslin yetişmesinde en önemli aktörlerin başında hiç şüphesiz kadın gelmektedir. Çağdaş ve ilerici toplumlarda cinsiyet ve mesleki ayrımcılığın tabii tutulmayan kadının toplum içerisindeki yeri ve önemi azımsanmayacak kadar büyüktür.

İnsanların, verimli işleri özgürce seçip çalışmalarının sağlanması, İLO'nun temel görevleri arasındadır. Verimli bir istihdam yapısı sağlanmadıkça, insana yakışır yaşam koşullarına ulaşılması, sosyal ve ekonomik kalkınmanın sağlanması ve insanların kişisel tatmine ulaşmaları düşüncelidir (Günlük hayatımız ve İSG Rehberi:2016). Kadının aktif olarak iş hayatının içinde olması, üretmesi, çalışması ve ekonomik güce katkıda bulunması sosyal ve beşeri yaşamın vazgeçilmez en önemli sosyal kuralıdır. Bireysel olarak üretmesi ve para kazanması özgürlüğün ilk adımıdır. Buna karşın, genel olarak kadına ilişkin görevler ya da işler söz konusu olduğunda, ilk akla gelenler onun geleneksel görevleri olan annelik ve ev kadınlığı olmaktadır. Oysa insanlığın var oluşundan bu yana kadın, annelik ve ev işlerinin yanı sıra üretim hayatına da katkıda bulunmaktadır.

Gelişmemiş ya da az gelişmiş toplumlarda statükocu ve tutucu zihniyet, geleneksel bakış, biçilmiş roller, mesleki zorluklar ve işe uyum gibi parametreler ve gerekçeler çalışma yaşamının dizayn edilmesinde etkili olmaktadır. Ülkemizde son yıllarda adından sıkça söz edilen ve belirli bir aşama kaydeden, önemi her geçen gün hissedilen iş sağlığı ve güvenliği alanında kadın ve erkek iş güvenliği uzmanlarının görev yaptığı bilinmektedir.

İş güvenliği uzmanı, İş sağlığı ve güvenliği alanında görev yapmak üzere bakanlıkça yetkilendirilmiş, iş güvenliği uzmanlığı belgesine sahip mühendis, mimar veya teknik eleman olarak tanımlanmıştır. 6331 sayılı kanun kapsamında işletmelerde; rehberlik, risk değerlendirmesi, çalışma ortamı gözetimi, eğitim, bilgilendirme ve kayıt, ilgili birimlerle işbirliği görevlerini yerine getiren meslek elemanıdır (İş Güvenliği Uzmanlarının Görev, Yetki, Sorumluluk Ve Eğitimleri Hakkında Yönetmelik, 2012).

İş Sağlığı ve Güvenliği Kayıt, Takip ve İzleme Programı (İSG-KÂTİP) ve TUIK verilerine göre; Türkiye'de 17 bin 674 A sınıfı, 15 bin 500 B sınıfı ve 77 bin 702 C sınıfı iş güvenliği uzmanı olmak üzere toplam 110 bin 876 iş güvenliği uzmanı bulunmaktadır (Evrensel.net;2020). Yılda 2 bin civarında işçinin iş cinayetlerinde yaşamını yitirdiği ülkede, iş sağlığı ve güvenliği sertifikası bulunan 110 bin 876 uzmanın tamamı aktif olarak çalışma yaşamında bulunmamaktadır. Bu uzmanlardan sadece 80 bini işyerlerinde işçi sağlığı ve iş güvenliği profesyoneli olarak görev yaptığı görülmektedir (birgün.net;2020).

Bu çalışmada, kadın iş güvenliği uzmanlarının mesleki ve cinsiyet açısından ayrımcılığa tabii tutulup tutulmadıkları ve kadın olarak iş ortamında, mobbinge uğrayıp uğramadıkları, iş stresi ve yoğunluğunun yarattığı durumun kendilerine nasıl yansıdığı, işverenler ve çalışanlarla aralarındaki ilişki ve bu ilişkide işverenler ve çalışanların desteğinin yeterliliği ve aracı rolü incelenmiştir.

Yapılan literatür incelemesinden hareketle, yüksek özgüvene sahip, güçlü ve mesleki açıdan yeterli kadın iş güvenliği uzmanlarının işyerlerinde herhangi bir ayrıma tabii tutulmaksızın kabul göreceği, çalışanın kişilerarası ilişkileri güçlü olacağından işyerinde işveren ve iş arkadaşlarından her anlamda destek göreceği, böylece iş yerinde daha az stresli olacağı değerlendirilmiştir.

Araştırma kapsamında ilk olarak iş güvenliği uzmanlarının görev, yetki ve sorumlulukları açıklanmış, görev sınırları çizilmiş, mesleki zorluklar sıralanmış, çeşitli platformlarda dile getirilen, iş ortamı sorunları belirlenmiş bu doğrultuda hipotezler oluşturulmuş ve son olarak 221 çalışan kadın iş güvenliği uzmanı üzerinde yapılan anket verileri analiz edilerek sonuçları yorumlanmıştır.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE:

Dünyada ve Türkiye'deki sanayileşme ve teknolojik gelişmeye paralel olarak, özellikle işyerlerinde çalışan kişilerin sağlığı ve güvenliği ile ilgili olarak bir takım sorunlar ortaya çıkmıştır. Günümüzde iş sağlığı ve güvenliği; geniş kapsamlı biçimde iş yerinde esenlik kavramı ile tanımlanmaktadır. İşyerinde esenlik (workplace wellbeing) bazı kaynaklarca sağlık ve esenlik (workplace health and wellbeing) ibaresi olarak da

kullanılmaktadır(Esin;2014). İşyerlerinde esenliği sağlamak, sağlıklı ve güvenli işyerleri oluşturmak öncelikle işverenlerin görevi olup, işveren kanunen kendisine tevdi edilen görevleri uzmanlık alanlarına göre çalışanları ile yerine getirmeye çalışır.

2.1. İş Güvenliği Uzmanı;

Usul ve esasları yönetmelikle belirlenen, İş sağlığı ve güvenliği alanında görev yapmak üzere Bakanlıkça yetkilendirilmiş, iş güvenliği uzmanlığı belgesine sahip, Bakanlık ve ilgili kuruluşlarında çalışma hayatını denetleyen müfettişler ile mühendislik veya mimarlık eğitimi veren fakültelerin mezunları ile teknik eleman durumunda olan kişilerdir(Şahingöz ve akar;2015). Tüm mühendislik branşlarında görev yapanlar iş güvenliği uzmanı olabilirler. Teknik öğretmenler ile üniversitelerin fen veya fen-edebiyat fakültelerinin fizik veya kimya bölümleri veya iş sağlığı ve güvenliği programı mezunları teknik eleman görevi ile iş güvenliği uzmanı olabilirler(İş Güvenliği Uzmanlarının Görev, Yetki, Sorumluluk ve Eğitimleri Hakkında Yönetmelik)

2.2. Görev, yetki ve sorumlulukları;

İş Güvenliği Uzmanlığı ciddi sorumluluk isteyen, zor, kapsamlı ve stresli bir meslek dalıdır. 6331 sayılı iş sağlığı ve güvenliği kanunu ve İş Güvenliği Uzmanlarının Görev, Yetki, Sorumluluk ve Eğitimleri Hakkında Yönetmelik İGU'ların mesleki sorumluluklarını belirtmiş olmasına rağmen, işletmelerde iş güvenliği uzmanlarına aşağıda yazılı önemli ve ciddi çeşitli iş ve faaliyetler verilmektedir.

- ✓ İşçi sağlığı veya güvenliğine tehdit oluşturan faaliyetleri tespiti halinde işverenin talimatı ile derhal askıya almak,
- ✓ İşverene, iş güvenliği konusunda rehberlik ve danışmanlık yapmak
- ✓ Kazaların nedenlerini tespit etmek veya gelecekte bu tür olayların nasıl önlenebileceğini belirlemek üzere araştırma ve kaza analizleri yapmak,
- ✓ Çalışanları, potansiyel tehlike barındıran iş metotlarından veya materyallerinden korumaya yardımcı olacak önlemler almak/ aldırarak,
- ✓ Güvenlik standartlarına ve yasal düzenlemelere uygunluğu sağlamak için iş yeri ortamlarını, ekipmanlarını veya uygulamalarını incelemek, işverene önerilerde bulunmak
- ✓ İşyeri fiziksel, kimyasal biyolojik, ergonomik ve psikososyal risk etmenleri kapsamında sağlığa uygunluk programları geliştirmek veya sürdürmek,
- ✓ Sağlıklı ve güvenli işyeri oluşturma kapsamında gürültü ve titreşim ölçümleri, gürültü anketleri, aydınlatma ölçümleri, sürekli atmosfer izleme, havalandırma araştırmaları veya asbest yönetimi planları, toz, gaz ölçümlerini yaptırmak veya diğer potansiyel toksik madde örneklerini aldırarak/alınarak,
- ✓ Çalışanın sağlığını, rahatlığını veya performansını etkileyebilecek iklimlendirme, havalandırma, egzoz ekipmanı, aydınlatma veya diğer koşulların yeterliliğini araştırmak,
- ✓ Kişisel koruyucu donanım seçimi konusunda işverene tavsiyede bulunmak,
- ✓ Bilgilendirme, bilinçlendirme ve farkındalık düzeyini artırmaya yönelik sağlık veya güvenlik, mesleki yeterlilik konularında eğitim programları düzenlemek,
- ✓ Sağlık ve iş güvenliği ilgili çalışanlardan gelen şikâyetleri araştırmak ve kamu sağlığı mevzuatına uyduklarından emin olmak için tesisleri kontrol etmek ve işveren adına denetlemek,
- ✓ İşyerinde gözetim ve denetim sistemi kurmak ve yönetmek,
- ✓ Alt işverenlerin denetimini yaparak yönetime rapor sunmak,
- ✓ Tehlikeli koşul veya ekipmanları düzeltici yöntemler oluşturmak üzere teknik elemanlar ve yetkili mühendisler ile iş birliği yapmak, elektrik güvenliği ile ilgili gerekli çalışmaları yapmak
- ✓ Acil durum izleklerini geliştirmek, acil durum planı hazırlamak, tatbikatlarını yaptırmak(Özdikmen:2016).
- ✓ Yangın önleme ekipmanı, güvenlik ekipmanı veya ilk yardım malzemelerinin varlığını sağlamak için belirtilen alanları kontrol etmek,
- ✓ İşyerinde çalışma ortamının gözetimini yapmak, İSG yönünden yapılması gereken periyodik bakım, kontrol ve ölçümleri planlamak ve uygulamasını kontrol etmek (Selek:2017) (Topraklama tesisatı, paratonerlerin, iş makineleri, kaldırma makineleri, basınçlı kaplar ve kazanların periyodik kontrollerini takip etmek,)
- ✓ İş Sağlığı ve Güvenliği Kurulu çalışmalarına katılmak ve kurul sekreterliğini yapmak,

Ayrıca işyerinin ve yapılan işin özelliğine binaen aşağıda yazılı diğer hususları da gözeterek kalıcı iş sağlığı ve güvenliği kayıt sistematığı oluşturmaktan da sorumlu oldukları görülmektedir.

- ✓ Yıllık Çalışma Planı hazırlamak
- ✓ Eğitim Planı hazırlamak
- ✓ Risk Değerlendirmesi yapmak
- ✓ Sağlık ve Güvenlik Planı hazırlamak
- ✓ İç Yönetmelik hazırlamak
- ✓ İş İzni Prosedürü hazırlamak
- ✓ Çalışma talimatları hazırlamak
- ✓ İş kazası sonrasında Kaza Kök Sebep Analiz Formunu düzenlemek
- ✓ Patlamadan Korunma Dokümanı hazırlamak
- ✓ Parlayıcı, patlayıcı, yanıcı ve tehlikeli maddelerle çalışma şartlarını belirlemek
- ✓ Parlayıcı, patlayıcı, yanıcı ve tehlikeli maddelerin depolanma şartlarını belirlemek
- ✓ Kimyasal madde risk değerlendirmesi yapmak
- ✓ Kimyasal maddelerle çalışma şartlarını belirlemek
- ✓ Kimyasal maddelerin depolanma şartlarını belirlemek
- ✓ Kişisel koruyucu donanım risk değerlendirmesi yapmak gibi çok önemli ve ciddi çalışmalar yapmak ya da bu çalışmalara fiilen katılmak zorundadır.

2.3. Görevin özellikleri ve yansımaları;

Mesleki açıdan oldukça yoğun, yıpratıcı, stresli ve zorluk derecesi yüksek olan iş güvenliği uzmanlığı;

- ✓ İyi bir eşgüdüm ve mesleki dayanışmayı gerektirir.
- ✓ Çalışan potansiyelini gözlemlemeyi zorunlu kılar.
- ✓ İş ortamında var olan tehlikeleri öngörmeyi ve riskleri minimize etmeyi gerektirir.
- ✓ Güçlü özdenetim ve mücadeleyi öngörür.
- ✓ Proaktif yaklaşım ve analitik düşünebilmeyi gerektirir.
- ✓ Yoğun ve yaygın dikkati güçlü stres altında çalışabilmeyi, Çabuk ve doğru karar verebilmeyi
- ✓ Tertipli ve düzenli olmayı ve Kontrol ve denetim sürekliliğini, tedbirli olmayı gerektirir.

Görüldüğü üzere bu kadar yoğun ve ciddi performans isteyen bu görevlerin yerine getirilmesinde kadın iş güvenliği uzmanları gerçekten istenen etkinlikte görev yapabiliyorlar mı? İşletmelerde cinsiyet ve mesleki ayrımcılığa tabi tutuluyorlar mı? Çalıştıkları iş kolları ve sektörlerde mobbinge uğruyorlar mı? Ya da yeterince kabul görüyorlar mı? Kendileri mesleki açıdan kendilerini yeterli görüyorlar mı? Tüm bu konularda farklı tehlike sınıfı ve çeşitli sektörlerde çalışan iş güvenliği uzmanları ile yapılan anketler sonucu elde edilen bilgiler bu doğrultuda incelemeye ve değerlendirmeye tabi tutulmuştur.

3. Bulgular;

3.1. Evren Örneklem Ve Güç:

Araştırma, İSG uzmanı olarak çalışan kadınların yaşadığı sorunların tespit edilmesi amacı ile yapılmıştır. Çalışmada 2020 yılında istihdam edilen 8680 kadın olduğu SGK verilerinden belirlenmiştir. Çalışma ülke çapında planlandığında N=8680 kadın İSG uzmanı çalışmanın evreni olarak belirlemiştir.

Çalışmada %5 ile hata ve % 90 güven ile n=213 kadın İSG uzmanının çalışma evrenini temsil edebileceğin görülmüştür. Anket çalışmasından sonra çalışmaya 221 kadın katılım göstermiştir. Çalışmaya dâhil edilen n=221 kadın İSG uzmanının örneklem grubunun 0.85 örnekleme gücünü sağlayacağı (çalışmalarda 0.70 ve üzerinde olan değerlerin geçerli ve yeterli olacağı ön görülür) öngörülmektedir. Yapılan varyans analizi testleri için etki büyüklüğü düzeyinin 0,30 olduğu tespit edilmiştir (0.10 az, 0.25 orta ve 0.40 büyük etki büyüklüğü olarak ifade edilir). Özetle çalışmanın yeterli güce sahip olduğu ve etki büyüklüğü düzeyinin ise oldukça yeterli olduğu görülmektedir.

3.2. İstatistiksel Analiz Yöntemleri:

Verilerin analizi konusunda; tanımlayıcı istatistikler frekans, yüzde, ortalama, standart sapma değerleri ile sunulmuştur. Çalışmadaki soru gruplarının işi sektöre uğratan konuya göre farklılığının incelenmesi için varyans analizi (ANOVA) testi yapılmıştır. Varyans analizi sonucunda farklı olan grupların tespit edilmesi amacı ile LSD ve Sidak ikili karşılaştırma testleri uygulanmıştır. Motivasyon, tutum ve mobbing algı düzeyleri arasındaki ilişkilerini incelenmesi için korelasyon analizi uygulanmıştır. Çalışmada 0,05'den küçük p değerleri istatistiksel olarak anlamlı kabul edilmiştir. Analizler SPSS 22.0 programı ile yapılmıştır.

3.3.Hipotezler;

H-1.Kadın İGU'lar çalışma ortamında özellikle cinsiyet ayrımcılığı ve kadın çalışana olumsuz yaklaşımlara maruz kalmaları arasında pozitif bir ilişki vardır.

H-2.İşverenlerin; kadın iş güvenliği uzmanının çalışmasına ve mesleki açıdan kabul görmesi arasında negatif bir ilişki vardır.

H-3.İş ortamında kadın iş güvenliği uzmanlarının işveren ya da çalışanlar tarafından mobbinge maruz kalması arasında pozitif bir ilişki vardır.

H-4.Kadın iş güvenliği uzmanlarının mesleki etkinliği ve motivasyonları ile ekonomik yetersizlik arasında pozitif bir ilişki vardır.

3.4. Katılımcıların demografik ve mesleki özellikleri:

Anketin birinci bölümünde mesleki ve kişisel bazı bilgilerin tespitine yönelik sorular sorulmuştur. Özellikle bu bölümde yaş, eğitim durumu, mesleki tecrübe, uzmanlık durumu, aylık gelir durumu ve çalışma süresine yönelik veriler toplanmıştır.

Tablo-1: Katılımcıların Özellikleri

Yaşınız	n	%
20-25	44	19,9
26-30	48	21,7
31-35	51	23,1
36-40	31	14,0
41 üzeri	47	21,3
Eğitim durumunuz	n	%
Önlisans	44	19,9
Lisans	81	36,7
Yüksek Lisans	92	41,6
Doktora	4	1,8

Mesleki tecrübeniz	n	%
1-5 Yıl	128	57,9
6-10 Yıl	58	26,2
11-15 yıl	14	6,3
16-20 Yıl	4	1,8
21 Yıl Üzeri	17	7,7
Uzmanlık sertifikanız	n	%
A Grubu	33	14,9
B Grubu	92	41,6
C Grubu	81	36,7
İSG Teknikeri	15	6,8
Aylık gelir düzeyiniz	n	%
2000-3000 TL	88	39,8
3000-4000 TL	66	29,9
4000-5000 TL	36	16,3
5000-7500 TL	21	9,5
7501 TL üzeri	10	4,5
Günlük çalışma süreniz	n	%
7-8 saat	104	47,1
8-9 saat	66	29,9
9-10 saat	32	14,5
10-11 saat	12	5,4
12 saat ve üzeri	7	3,2

Katılımcıların % 19,9'u 20-25 yaş arasında, % 21,7'nin 26-30 yaş arasında, % 23,1'nin 31,35 yaş arasında, % 14'nün 36-40 yaş arasında ve % 21,3'nün 41 yaş ve üzerinde olduğu görülmüştür. Katılımcıların % 19,9'nun ön lisans, % 36,7'nin lisans, % 41,6'nın yüksek lisans ve % 1,8'nin doktora düzeyinde eğitime sahip olduğu görülmüştür. Katılımcılar % 57,9 ile 1-5 yıl, %26,2 ile 6-10 yıl, % 6,3 ile 11-15 yıl, % 1,8 ile 16-20 yıl ve % 7,7 ile 21 yıl ve üzerinde sürede mesleki kıdem düzeyine sahip olduğu görülmüştür

Katılımcıların % 14,9'nun A grubu uzman, %41,6'nın B grubu uzman, %36,7'nin C grubu uzman ve %6,8'nin İSG Teknikeri olduğu görülmüştür. Katılımcıların gelir düzeylerinin %39,8 ile 2000-3000 TL, % 29,9 ile 3000-4000 TL, % 16,3 ile 4000-5000 TL, %9,5 ile 5000-7500 TL ve %4,5 ile 7501 TL üzerinde olduğu görülmüştür.

Günlük çalışma süreleri % 47,1 ile 7-8 saat, % 29,9 ile 8-9 saat, % 14,5 ile 9-10 saat, % 5,4 ile 10-11 saat ve % 3,2 ile 12 saat ve üzerinde olduğu görülmüştür.

3.5. Mesleki çalışma koşulları:

Anketin bu bölümünde mesleki çalışma koşulları, tutum ve davranışlar, mesleki ve cinsiyet ayrımcılığı ve mobbing konularında görüşler sorulmuş ve kadın iş güvenliği uzmanlarının yaklaşımları toplanmıştır.

Tablo-2: Kadın İSG Uzmanlarının mesleki açıdan görüşleri

İfadeler	n	X	S.s.	Minimum	Maximum
Bir kadın olarak iş güvenliği uzmanlığına seveceğim ve isteyerek mi seçtiniz?	221	3,72	1,04	1,00	5,00
Mesleki açıdan kendinizi yeterli kabul ediyor musunuz?	221	3,89	0,80	1,00	5,00
İş ortamının zorlukları bir kadın olarak sizde yılmaya ve motivasyon kaybına sebep oluyor mu?	221	3,40	1,12	1,00	5,00
Yöneticilerin tutum ve davranışlarının size karşı daha olumlu ve yapıcı olduğunu düşünüyor musunuz?	221	3,05	1,03	1,00	5,00
Bir kadın olarak iş güvenliği uzmanlığının çalışanlar tarafından olumlu karşılandığı ve dikkate alındığını düşünüyor musunuz?	221	3,21	1,06	1,00	5,00
Bir kadın olarak çalışma ortamında mobbinge uğradığınızı düşünüyor musunuz?	221	3,18	1,21	1,00	5,00
Çalışma ortamının zorlukları ve iş yoğunluğunun ailevi işlere ve sosyal aktivitelere zaman ayırmanıza mani olduğunu düşünüyor musunuz?	221	3,61	1,17	1,00	5,00
İşyerinde yetkin olduğunuzu düşünüyor musunuz?	221	3,69	0,93	1,00	5,00
Gece vardiyalarında görev almak ve işyerinin gece gözetilmesi bir kadın olarak sizi etkiliyor mu?	221	3,60	1,26	1,00	5,00
Yaptığınız iş ile aldığınız ücreti kıyasladığınızda yeterli buluyor musunuz?	221	1,60	0,95	1,00	5,00
Size tekrar meslek seçimi şansı verilse bu mesleği (iş güvenliği uzmanlığı) seçmeyi düşünür müsünüz?	221	2,76	1,25	1,00	5,00
Çalıştığımız işyerinde tehlike ve risk durumu gözetenek çalışanların iş kazası ya da meslek hastalığına uğramamaları adına yaptığımız faaliyetleri yeterli buluyor musunuz?	221	3,38	1,02	1,00	5,00
İşverenler/işveren vekilleri sizce kadın iş güvenliği uzmanlarına olumlu bakıyorlar mı?	221	3,32	1,01	1,00	5,00
Siz işveren olsaydınız kadın iş güvenliği uzmanını işyerinizde tercih eder miydiniz?	221	4,55	0,66	2,00	5,00
Çalışma ortamında özellikle cinsiyet ayrımcılığı ve kadın çalışana olumsuz yaklaşımlara tanıklık ettiğinizi ve hatta bizzat kendinizin bu durumlarla karşı karşıya kaldığınızı düşünüyor	221	3,16	1,27	1,00	5,00

musunuz?

Kadın İSG Uzmanlarının belirttiği görüş ve yaklaşımların İncelenmesi;

Kadın İSG uzmanlarının “Bir kadın olarak iş güvenliği uzmanlığını severek ve isteyerek mi seçtiniz?” ifadesi puanlarının $3,72\pm 1,04$ düzeyinde olduğu tespit edilmiştir. Kadınların ağırlıklı olarak İSG uzmanlığını severek ve isteyerek seçtiğini görmekteyiz.

Araştırmada “Mesleki açıdan kendinizi yeterli kabul ediyor musunuz?” ifadesinde ortalama puanlarının $3,89\pm 0,80$ olduğu hesaplanmıştır. Kadınların İSG uzmanı olarak kendilerinin genel olarak yeteri kabul ettikleri söylenebilir.

Çalışmada “İş ortamının zorlukları bir kadın olarak sizde yılmaya ve isteklendirme kaybına sebep oluyor mu?” ifadesine ortalama olarak $3,40\pm 1,12$ puanlandığı görülmüştür. Kadınlar genel olarak zorluklar karşısında motivasyonlarının azaldığını ifade etmişlerdir.

Çalışmada “Yöneticilerin tutum ve davranışlarının size karşı daha olumlu ve yapıcı olduğunu düşünüyor musunuz?” ifadesinin ortalama puanının $3,05\pm 1,03$ olduğu görülmüştür. Kadınlar genel olarak yöneticilerinin kendilerine olan tutumlarının olumlu ve yapıcı olduğunu düşünmektedir.

Çalışmada “Bir kadın olarak iş güvenliği uzmanlığının çalışanlar tarafından olumlu karşılandığı ve dikkate alındığını düşünüyor musunuz?” ifadesinin ortalama puanının $3,21\pm 1,06$ olduğu görülmüştür. Kadınlar genel olarak iş güvenliği uzmanlığının çalışanlar tarafından olumlu karşılandıklarını düşünmektedir.

Çalışmada “Bir kadın olarak çalışma ortamında mobbinge uğradığınızı düşünüyor musunuz?” ifadesinin ortalama puanının $3,18\pm 1,21$ olduğu görülmüştür. Kadınlar genel olarak mobbing ile karşılandıklarını düşünmektedir.

Çalışmada “Çalışma ortamının zorlukları ve iş yoğunluğunun ailevi işlere ve sosyal aktivitelere zaman ayırmanıza mani olduğunu düşünüyor musunuz?” ifadesinin ortalama puanının $3,61\pm 1,17$ olduğu görülmüştür. Kadınlar genel olarak Çalışma ortamının zorlukları ve iş yoğunluğunun nedeni ile aile işleri ve sosyal aktivitelere vakit ayırmadıklarını ifade etmişlerdir.

Çalışmada “İşyerinde yetkin olduğunuzu düşünüyor musunuz?” ifadesinin ortalama puanının $3,69\pm 0,93$ olduğu görülmüştür. Kadınlar genel olarak iş yerinde yetkin olduklarını ifade etmişlerdir.

Çalışmada “Gece vardiyalarında görev almak ve işyerinin gece gözetilmesi bir kadın olarak sizi etkiliyor mu?” ifadesinin ortalama puanının $3,60\pm 1,26$ olduğu görülmüştür. Kadınlar genel gece vardiyalarından etkilendiklerini ifade etmişlerdir.

Çalışmada “Yaptığımız iş ile aldığınız ücreti kıyasladığınızda yeterli buluyor musunuz?” ifadesinin ortalama puanının $1,60\pm 0,95$ olduğu görülmüştür. Kadınlar yaptıkları iş karşısında aldıkları ücretin yeterli olmadığını ifade etmişlerdir.

Çalışmada “Size tekrar meslek seçimi şansı verilse bu mesleği (iş güvenliği uzmanlığını) seçmeyi düşünür müsünüz?” ifadesinin ortalama $2,76\pm 1,25$ olduğu görülmüştür. Kadınlar tekrardan İSG uzmanı olma konusunda çekincelerinin olduğu ifade etmişlerdir.

Çalışmada “Çalıştığınız işyerinde tehlike ve risk durumu gözeterek çalışanların iş kazası ya da meslek hastalığına uğramamaları adına yaptığınız faaliyetleri yeterli buluyor musunuz?” ifadesinin ortalama puanının $3,32\pm 1,01$ olduğu görülmüştür. Kadınlar işyerinde tehlike ve risk durumu gözeterek çalışanların iş kazası ya da meslek hastalığına uğramamaları adına yaptığınız faaliyetleri yeterli bulduklarını ifade etmişlerdir.

Çalışmada “İşverenler/işveren vekilleri sizce kadın iş güvenliği uzmanlarına olumlu bakıyorlar mı?” ifadesinin ortalama puanının $3,38\pm 1,02$ olduğu görülmüştür. Kadınlar işyerinde işveren tarafından genellikle olumlu olarak karşılandıklarını ifade etmişlerdir.

Çalışmada “Siz işveren olsaydınız kadın iş güvenliği uzmanını işyerinizde tercih eder miydiniz” ifadesinin ortalama puanının 4,55±0,66 olduğu görülmüştür. Kadınlar işveren olsa kendileri gibi bir kadın İSG uzmanını çalıştıracaklarını ifade etmişlerdir. İşveren tarafından genellikle olumlu olarak karşılandıklarını ifade etmişlerdir.

Çalışma ortamında özellikle cinsiyet ayrımcılığı ve kadın çalışana olumsuz yaklaşımlara tanıklık ettiğinizi ve hatta bizzat kendinizin bu durumlarla karşı karşıya kaldığınızı düşünüyor musunuz? İfadesi için ortalama puanının 3,16±1,27 olduğu görülmüştür. Kadınlar genel olarak cinsiyet ayrımcılığına tanık olduğunu veya bizzat yaşadıklarını ifade etmişlerdir.

Tablo-3: Bir kadın çalışan ve iş güvenliği uzmanı olarak aşağıdakilerden en çok hangisi sizi etkiliyor ve iş yaşantınızı sekteye uğrattığını düşünüyorsunuz?

Bir kadın çalışan ve iş güvenliği uzmanı olarak aşağıdakilerden en çok hangisi sizi etkiliyor ve iş yaşantınızı sekteye uğrattığını düşünüyorsunuz?	n	%
Görev, yetki ve sorumluluk karmaşası içinde çalışmak	47	21,3
İşverene bağlı hareket etmek ve inisiyatif kullanamamak	40	18,1
Yetkisizlik ve yeterince kabul görmemek	32	14,5
Ekonomik yetersizlik	29	13,1
Mesleğini özgün irade ile tarafsız yapamamak	22	10
İşverenin hak ve çıkarları için bazı gerçekleri saklamak veya örtbas etme zorunluluğu duymak	18	8,1
Evine, ailesine yeterince zaman ayıramamak	17	7,7
Kadın olarak önyargı ile davranılmak ve değer görmemek	12	5,4
Kadın olarak kendini yalnız hissetmek, yeterince destek görmemek	4	1,8
Total	221	100,0

Kadınlar kendilerini etkileyen ve işlerini sekteye uğratan konuları %21,3 ile Görev, yetki ve sorumluluk karmaşası içinde çalışmak, %18,1 ile İşverene bağlı hareket etmek ve inisiyatif kullanamamak, % 14,5 ile Yetkisizlik ve yeterince kabul görmemek, % 13,1 ile Ekonomik yetersizlikler, % 10 ile Mesleğini özgün irade ile tarafsız yapamamak, % 8,1 ile İşverenin hak ve çıkarları için bazı gerçekleri saklamak veya örtbas etme zorunluluğu duymak, % 7,7 ile Evine, ailesine yeterince zaman ayıramamak, % 5,4 ile Kadın olarak önyargı ile davranılmak ve değer görmemek, % 1,8 ile Kadın olarak kendini yalnız hissetmek, yeterince destek görmemek şeklinde cevaplamışlardır. Kadınları İSG uzmanı olarak işlerini en çok sekteye uğratan konu %21,3 ile Görev, yetki ve sorumluluk karmaşası içinde çalışmak olarak görülmektedir. Ekonomik yetersizlikler % 13,1 ile önemli konular arasında yer alsada toplam sekteye uğratan konular içinde 4. Sırada yer almaktadır.

Tablo-4: Motivasyon, Tutum Ve Mobbing Arasındaki İlişkiler

Boyutlar	Kadın İşg Uzmanlarının Mesleki Etkinlik Ve Motivasyon Düzeyleri	İşveren/İşveren Vekillerinin Kadın İşg Uzmanına Yönelik Tutum Düzeyleri	Kadın İş Güvenliği Uzmanlarının İşyerinde Mobbing'e Maruz Kalma Düzeyi

Kadın İsg Uzmanlarının Mesleki Etkinlik Ve Motivasyon Düzeyleri	r	1		
	p			
İşveren/İşveren Vekillerinin Kadın İsg Uzmanına Yönelik Tutum Düzeyleri	r	0,212**	1	
	p	0,01		
Güvenliği Uzmanlarının İşyerinde Mobing'e Maruz Kalma Düzeyi	r	-0,216**	-0,247**	1
	p	0,01	0,01	

Kadın İSG uzmanlarının mesleki etkinlik ve isteklendirme düzeyleri ile işveren/işveren vekillerinin kadın İSG uzmanına yönelik tutum düzeyleri arasında pozitif yönde ve zayıf düzeyde ilişki olduğu görülmüştür. İşverenlerin kadın İSG uzmanlarına daha olumlu olarak bakması kadın İSG uzmanlarının mesleki isteklendirme düzeylerini az da olsa yükselteceği görülmektedir ($r=0,212,p=0,01$).

Kadın İSG uzmanlarının mesleki etkinlik ve isteklendirme düzeyleri ile kadın İSG uzmanlarının işyerindeki mobinge maruz kalma düzeyleri arasında negatif yönde ve zayıf düzeyde ilişki olduğu görülmüştür. İşyerinde daha düşük düzeyde mobing'e maruz kalan kadın İSG uzmanlarının mesleki isteklendirme düzeylerini daha yüksek düzeylerde olacağı görülmektedir ($r=-0,216,p=0,01$).

İşverenlerin kadın İSG uzmanına yönelik tutum düzeyleri ile kadın İSG uzmanlarının işyerindeki mobinge maruz kalma düzeyleri arasında negatif yönde ve zayıf düzeyde ilişki olduğu görülmüştür. İşyerinde daha düşük düzeyde mobing'e maruz kalan kadın İSG uzmanlarının işveren/işveren vekillerinin kadın İSG uzmanına yönelik tutum düzeylerinin daha yüksek seviyelerde olacağı görülmektedir ($r=-0,247,p=0,01$).

Tablo-5: Kadın İSG Uzmanlarının Mesleki Etkinlik Ve Motivasyon Düzeyleri ve Çalışma hayatını sekteye uğratan en önemli faktör

Bir kadın çalışan ve iş güvenliği uzmanı olarak aşağıdakilerden en çok hangisi sizi etkiliyor ve iş yaşantınızı sekteye uğrattığını düşünüyorsunuz?(en önemli seçeneği işaretleyiniz)	Kadın İSG Uzmanlarının Mesleki Etkinlik Ve Motivasyon Düzeyleri		p
	X	s.s.	
Ekonomik yetersizlik	3,50	0,54	0,03.
Evine, ailesine yeterince zaman ayıramamak	3,34	0,34	
Görev, yetki ve sorumluluk karmaşası içinde çalışmak	3,46	0,37	
İşverene bağlı hareket etmek ve inisiyatif kullanamamak	3,40	0,40	
İşverenin hak ve çıkarları için bazı gerçekleri saklamak veya örtbas etme zorunluluğu duymak	3,38	0,29	
Kadın olarak kendini yalnız hissetmek, yeterince destek görmemek	3,13	0,16	
Kadın olarak önyargı ile davranılmak ve değer görmemek	3,18	0,69	

Mesleğini özgün irade ile tarafsız yapamamak	3,39	0,45	
Yetkisizlik ve yeterince kabul görmemek	3,42	0,42	

Kadın olarak kendini yalnız hissetmek, yeterince destek görmemek ve Kadın olarak önyargı ile davranılmak ve değer görmemek nedenin işlerini sekteye uğrattığını ifade eden kadınların Kadın İSG Uzmanlarının Mesleki Etkinlik Ve Motivasyon Düzeylerinin diğer konularda sekteye uğradıklarını düşünen kadınlara göre daha düşük düzeylerde olduğu görülmüştür. Kadın İSG uzmanlarının motivasyonlarının düşüren en önemli iki konunun Kadın olarak kendini yalnız hissetmek, yeterince destek görmemek ve Kadın olarak önyargı ile davranılmak ve değer görmemek olduğu tespit edilmiştir (p=0,03,p<0,05)

Tablo-6: İşveren/İşveren Vekillerinin Kadın İSG Uzmanına Yönelik Tutum Düzeyleri Ve Çalışma Hayatını Sekteye Uğratan En Önemli Faktör

Bir kadın çalışan ve iş güvenliği uzmanı olarak aşağıdakilerden en çok hangisi sizi etkiliyor ve iş yaşantınızı sekteye uğrattığını düşünüyorsunuz?(en önemli seçeneği işaretleyiniz)	İşveren/İşveren Vekillerinin Kadın İSG Uzmanına Yönelik Tutum Düzeyleri		p
	X	S.s.	
Ekonomik yetersizlik	3,59	0,74	0,01
Evine, ailesine yeterince zaman ayıramamak	3,38	0,99	
Görev, yetki ve sorumluluk karmaşası içinde çalışmak	3,50	0,80	
İşverene bağlı hareket etmek ve inisiyatif kullanamamak	3,30	0,89	
İşverenin hak ve çıkarları için bazı gerçekleri saklamak veya örtbas etme zorunluluğu duymak	3,39	0,78	
Kadın olarak kendini yalnız hissetmek, yeterince destek görmemek	2,63	1,11	
Kadın olarak önyargı ile davranılmak ve değer görmemek	2,71	0,78	
Mesleğini özgün irade ile tarafsız yapamamak	3,39	0,62	
Yetkisizlik ve yeterince kabul görmemek	3,25	0,68	

Kadın olarak kendini yalnız hissetmek, yeterince destek görmemek ve kadın olarak önyargı ile davranılmak ve değer görmemek nedenin işlerini sekteye uğrattığını ifade eden kadınların işverenlerinin tutum düzeylerinin diğer konularda sekteye uğradıklarını düşünen kadınlara göre daha düşük düzeylerde olduğu görülmüştür. Kadın İSG uzmanlarına ait tutumları düşük olan işverenlerin çalışanlarının daha çok kadın olarak kendini yalnız hissetmek, yeterince destek görmemek ve kadın olarak önyargı ile davranılmak ve değer görmemek konularında sekteye uğradıkları görülmüştür (p=0,01,p<0,05).

Tablo-7: Mobbing ve Düzeyleri Ve Çalışma Hayatını Sekteye Uğratan En Önemli Faktör

Bir kadın çalışan ve iş güvenliği uzmanı olarak aşağıdakilerden en çok hangisi sizi etkiliyor ve iş yaşantınızı sekteye uğrattığını düşünüyorsunuz?(en önemli seçeneği işaretleyiniz)	Kadın iş güvenliği uzmanlarının moobing'e maruz kalma düzeyi	işyerinde kalma	p
	X	S.s.	
Ekonomik yetersizlik	2,55	1,23	0,01
Evine, ailesine yeterince zaman ayıramamak	2,35	1,13	
Görev, yetki ve sorumluluk karmaşası içinde çalışmak	2,65	1,19	
İşverene bağlı hareket etmek ve inisiyatif kullanamamak	2,88	1,02	
İşverenin hak ve çıkarları için bazı gerçekleri saklamak veya örtbas etme zorunluluğu duymak	2,81	1,10	
Kadın olarak kendini yalnız hissetmek, yeterince destek görmemek	4,25	0,87	
Kadın olarak önyargı ile davranılmak ve değer görmemek	3,79	0,99	
Mesleğini özgün irade ile tarafsız yapamamak	3,16	1,12	
Yetkisizlik ve yeterince kabul görmemek	3,05	1,09	

Kadın olarak kendini yalnız hissetmek, yeterince destek görmemek ve Kadın olarak önyargı ile davranılmak ve değer görmemek nedenin işlerini sekteye uğrattığını ifade eden kadınların mobbing algı düzeylerinin diğer konularda sekteye uğradıklarını ifade eden Kadın İSG uzmanlarına göre daha yüksek olduğu görülmüştür(p=0,01). Kadın olarak kendini yalnız hissetmek, yeterince destek görmemek ve Kadın olarak önyargı ile davranılmak ve değer görmediğini ifade eden kadın İSG uzmanları iş yerlerinde daha yüksek düzeyde mobbinge maruz kaldıkları söylenebilir.

Kadın İSG uzmanlarının işlerini sekteye uğratan en önemli konunun ekonomik sebepler olmadığı, Kadın olarak kendini yalnız hissetmek, yeterince destek görmemek ve Kadın olarak önyargı ile davranılmak ve değer görme konusunda sekteye uğradığını ifade eden kadınların motivasyonları ve işverenlerin onlara karşı olan tutumlarının daha düşük, maruz kaldıkları mobbing davranışlarının ise daha yüksek düzeylerde olduğu görülmüştür.

4. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME;

4.1. Mesleki açıdan;

Kadınların ağırlıklı olarak İSG uzmanlığını severek ve isteyerek seçtiğini görmekteyiz. Kadınların İSG uzmanı olarak kendilerinin genel olarak yeteri kabul ettikleri söylenebilir. Kadınlar genel olarak zorluklar karşısında motivasyonlarının azaldığını ifade etmişlerdir. Kadınlar genel olarak yöneticilerinin kendilerine olan tutumlarının olumlu ve yapıcı olduğunu düşünmektedir. Kadınlar genel olarak iş güvenliği uzmanlığının

çalışanlar tarafından olumlu karşılandıklarını düşünmektedir. Kadınlar genel olarak çalışma ortamının zorlukları ve iş yoğunluğunun nedeni ile aile işleri ve sosyal aktivitelere vakit ayırmadıklarını ifade etmişlerdir. Kadınlar genel olarak iş yerinde yetkin olduklarını ifade etmişlerdir. Kadın İGU'ları genel olarak gece vardiyalarından olumsuz yönde etkilendiklerini ifade etmişlerdir. Yaptıkları iş karşısında aldıkları ücretin yeterli olmadığını, ekonomik açıdan kazanımlarının kendilerini tatmin etmediği belirtmişlerdir.

Yaptıkları hizmet, çalışma ortamları, yaşadıkları gerçekler ve işin özellikleri nedeniyle kadın İGU'larının tekrardan İSG uzmanı olma konusunda çekincelerinin olduğu yönünde yaklaşımda bulunmuşlardır. Mesleki ehliyet ve uygulama yeterliliği kapsamında kadın İGU'ları; çalıştıkları işyerinde tehlike ve risk durumu gözeterek çalışanların iş kazası ya da meslek hastalığına uğramamaları adına yaptıkları faaliyetleri yeterli bulduklarını ifade etmişlerdir. Kadın İGU'ları işyerinde işveren tarafından genellikle olumlu olarak karşılandıklarını da belirtmişlerdir.

4.2.Mobbing ve cinsiyet ayrımcılığı kapsamında;

Kadın İGU'ları çalıştıkları iş ortamlarında genel olarak mobbing ile karşılandıklarını düşünmektedir. Mobbing; İşyerlerinde bir veya birden fazla kişi tarafından diğer kişi ya da kişilere yönelik gerçekleştirilen, belirli bir süre sistematik biçimde devam eden, yıldırma, pasifize etme veya işten uzaklaştırmayı amaçlayan; mağdur ya da mağdurların kişilik değerlerine, mesleki durumlarına, sosyal ilişkilerine veya sağlıklarına zarar veren; kötü niyetli, kasıtlı, olumsuz tutum ve davranışlar bütünüdür(Tmmob,2013)

Mobbing çalışma çevresinde sık görülen sosyal ve psikolojik çok boyutlu eylemler dizisidir. Tespiti oldukça zor olan mobbing ancak sık aralıklarla tekrarlanan ve kişiyi hedef alan bir dizi sözsöz ve davranışsal yaklaşımlarla ortaya konulabilir. Mobbing kendini; davranışsal boyut, iletişimsizlik ya da üslupsuz kelimeler, yıldırma, bezdirme amaçlı faaliyetler, olumsuz tutum takınmak veya kişilik zedelemesi, soyutlamak, yok kabul etme gibi itibara yönelik fiziksel veya psikolojik durumu yansıtan olgu ve yazışmalarla ortaya koyabilir. Mobbing başarının ve takım ruhu oluşumun düşmanıdır. Lider ve yönetici konumunda olanların öncelikli görevi bu tür zorbalıkları önlemek ve çalışanların moral değerlerini yükseltmektir.

Ayrıca Kadın İGU'ları çalıştıkları yerlerde genel olarak cinsiyet ayrımcılığına tanık olduğunu veya bizzat yaşadıklarını ifade etmişlerdir. Çağdaş ve ilerici toplumlarda pek görülmeyen cinsiyet ayrımcılığı, genel anlamda bireylere cinsiyetlerinden dolayı toplumda adaletsiz ve farklı bir şekilde davranılmasıdır. İşyerinde cinsiyet ayrımcılığı; eğitimde, iş bölümünde, ücretlendirmede kadın ve erkeğin yaptıkları işle değil, cinsiyet temeline dayanarak işleme tabi tutulmasıdır. Ayrımcılık, aynı iş için farklı ödeme yapılması biçiminde olabileceği gibi, eşit verimliliğe sahip bireylerin farklı ücret düzeyine karşı gelen farklı işlere sahip olmaları şeklinde de meydana gelebilmektedir(Tmmob;2020).

Cinsiyet ayrımcılığının sadece ayrımcılığa uğrayan gruba yönelik olmaktan çok toplumun bütününe yönelik bir sorun olduğu göz önünde bulundurularak her platformda müşterek mücadele edilmelidir.

4.3. Değerlendirme;

Sahada aktif olarak çalışan kadın İGU'larının mesleki açıdan en önemli sorunları; yetkisizlik ve yeterince kabul görmemek, mesleğini özgün irade ile tarafsız yapamamak, kadın olarak önyargı ile davranılmak ve değer görmemek olarak belirtebiliriz. Burada en önemli husus işveren ve meslektaş desteğinin sağlanmasıdır. Lider ve meslektaş desteği denilince, çalışanın iş ortamında beraber iş gördüğü kişiler tarafından benimsenmesi, kabul görmesi ve kendisine sağlanan imkânlar ile teknik ve sosyal desteklerin tamamı olarak tanımlanabilir. Ortak amaca yönelik birliktelik noktasında sürekli beraber olunan işte ve iş dışında beraber zaman geçirilen, paylaşımında bulunulan kişilerden kabul görmesi ve destek alması çalışana mesleki açıdan motive edecek ve başarı odağını artıracaktır.

Kadın İGU'ları açısından güçlü olmak ve özdenetim son derece önemlidir. Özellikle kişisel özellikleri itibarıyla kendini yalnız hisseden, kadın olarak kendisine önyargı ile davranıldığını ve değer görme konusunda sekteye uğradığını ifade eden İGU'larının daha çok mobbinge maruz kaldıkları, işverenlerin onlara karşı olan tutumlarının daha düşük olduğu görülmektedir. Güçlü kişilik ve özdenetim kişinin kendisi ile yaşadığı dünya arasında en ideal uyuma ulaşmak için sergilediği değişim ve gelişim kapasitesi olarak tanımlanabilir. Diğer bir

tanımda özdenetim, duygu ve güdüleri kontrol altına almak olarak tanımlanmıştır. Kadın İGU'lar açısından başarının bir diğer anahtarı güçlü olmak ve özdenetimi yüksek olmaktan geçmektedir.

Kadın İGU'lar genel olarak zorluklar karşısında motivasyonlarının azaldığını ifade etmişlerdir. Bu işin doğasında zorlukların olması iş hayatındaki stresi körüklemektedir. İş stresi, verilen görevin ya da sürdürülen işin özellikleri ve durumundan kaynaklı ortaya çıkan iş talepleri ile çalışanın yetenek ve imkanları arasında uyumsuzluk durumunda çalışanın hissedeceği fiziksel, fizyolojik ve psikolojik rahatsızlık olarak tanımlanmıştır (Rizwan vd., 2014). İş hayatı insanların stres ile en çok karşılaştığı ortamdır. Psikososyal etmenlerin başında stres, çatışmalar ve organizasyonel faktörler (çalışma süreleri, vardiya vb) gelmektedir(Başağa ve Çelik:2016). İşyeri risk etmenleri, olumsuz yönetsel yaklaşımlar, baskıcı işveren tarzı, kişisel problemler, gereğinden fazla sorumluluk, ağır iş yükü, fazla mesai, gece vardiyası gibi etkenler stresi tetiklemektedir. Görev, yetki ve sorumluluk karmaşası içinde çalışmak, işverene bağlı hareket etmek ve öncelik (inisiyatif) kullanamamak ve yetkisizlik ile yeterince kabul görmemek iş stresini artıran unsurlar olarak görülmektedir. Stresle başa çıkma yol ve yöntemlerini bilmek ve uygulamak kendimize olan güveni artıracığı gibi, iş başarısına da katkı sağlayacağı kesindir.

İş kazaları ve meslek hastalıklarının önlenmesinde, işverenin işyerinde güvenli çalışma ortamı yaratması her şeyin başında gelir(Filizöz ve Kocabacak;2016).Bunu yaratacak en önemli unsur işyeri hekimleri ve iş güvenliği uzmanlarıdır. Mesleki ve cinsiyet ayrımcılığına taviz vermeden yeter ki onlara gerekli moral ve isteklendirmeyi sağlayalım ve destekleyelim.

KAYNAKLAR:

1. Alp,E.,İş Güvenliği Uzmanlığı El Kitabı, ODTÜ Yayıncılık,2014,ankara, Sf: 1-2
2. Türkiye’de iş sağlığı ve güvenliği algısı araştırma raporu, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Eğitim ve Araştırma Merkezi’nin (ÇASGEM),Kurumsal Kapasitesinin Güçlendirilmesi İçin Teknik Destek Projesi,2015,Ankara Sf:35
3. 28509 sayılı Resmî Gazete ’de yayımlanan ‘‘İş sağlığı ve güvenliğine ilişkin işyeri tehlike sınıfları tebliği’’, ANKARA, 2012,
4. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı: iş sağlığı ve güvenliğine ilişkin işyeri tehlike sınıfları tebliğinde değişiklik yapılmasına dair tebliğ, Ankara, 2017, Resmî Gazete, Sayı: 29992 (Mükerrer)
5. Çalışanların iş sağlığı ve güvenliği eğitimlerinin usul ve esasları hakkında yönetmelik, 19 Haziran 2018, Değişik: RG-24.5.2018-30430, Md:6
6. SELEK,H.S.,İş Sağlığı ve Güvenliği, Temel konular, Teori-Uygulama-Yönetmelik, Seçkin yayınları,Ankara,2016,sf;323
7. İş Güvenliği Uzmanlarının Görev, Yetki, Sorumluluk Ve Eğitimleri Hakkında Yönetmelik, RG 28512, 29 Aralık 2012,Md:9
- 8.ATEŞOĞLU,M., ‘‘6331 Sayılı İş Sağlığı Ve Güvenliği Kanunu Açıklamaları Ve Sektörel Veriler Işığında Türkiye’de İş Sağlığı Ve Güvenliği Uygulamaları, 5nci bölüm, İSGK’nın Hukuki Açından Değerlendirilmesi’’, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2016,Sf;171
- 9.BAŞAĞA, H.B,ÇELİK, F.’’ 6331 Sayılı İş Sağlığı Ve Güvenliği Kanunu Açıklamaları Ve Sektörel Veriler Işığında Türkiye’de İş Sağlığı Ve Güvenliği Uygulamaları, 3ncü Bölüm, İnşaat Sektöründe İş Sağlığı Ve Güvenliği’’, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2016,Sf;115
- 10.ÖZDİKMEN, T. Acil durum Yönetimi, Seçkin yayıncılık, Ankara,2016, Sf;22.

11. Günlük Hayatımız Ve İş Sağlığı Ve Güvenliği Rehberi, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yayınları, İstanbul,2016,Sf;36
12. TEMİR,A., Açıklamalı ve Uygulamalı İş Sağlığı ve İş Güvenliği, Yaklaşım Yayıncılık, 2014, Ankara, Sf;71-78
13. AKAR ŞAHİNGÖZ,S.,ŞİK,A., Konaklama Ve Beslenme İşletmelerinde İş Sağlığı Ve Güvenliği, Detay Yayıncılık,Ankara,2015;Sf;18 ,
14. <https://www.evrensel.net/haber/351970/isci-sagligi-icin-sadece-158-bin-uzman-var>, Erişim Tarihi;04.06.2020
15. <https://www.birgun.net/haber/milyonlarca-calisana-sadece-80-bin-uzman-215177>, Erişim Tarihi; 05.06.2020
16. tmmob.org.tr›sayfa/cinsiyet-ayrimciligi-hakkinda,,”Cinsiyet Ayrımcılığı Hakkında Oda Raporu, Ankara, 2013, Erişim Tarihi: 14 06.2020

YERLİ ZİYARETÇİLERİN DESTİNASYON SEÇİMLERİNDE INSTAGRAM'IN ROLÜNÜN BELİRLENMESİNE YÖNELİK BİR ARAŞTIRMA: BURSA ULUDAĞ ÖRNEĞİ

(Sayfa 16-27)

Aydın ÜNAL¹
“Sinan Baran BAYAR”^{**}

Öz

Çalışmada, Türkiye'nin önemli kış turizmi merkezlerinden Bursa Uludağ Kayak Merkezi'ni ziyaret eden yerli ziyaretçilerin destinasyon seçim süreçlerinde bir araç olarak Instagram'ı (sosyal medyada ücretsiz fotoğraf ve video paylaşma uygulaması) kullanım düzeylerinin ve ilgili uygulamanın destinasyon seçimlerindeki rolünün nicel yöntemlerle belirlenmesi amaçlanmaktadır. Bu kapsamda araştırmanın verileri Uludağ Kayak Merkezi'ne gelen ziyaretçilere yönelik gerçekleştirilen anket çalışması ile elde edilmiştir. Yerli ziyaretçilere kendilerinin cevaplandıkları 300 anket formu ulaştırılmıştır. Araştırma analizleri (SPSS) sonucunda anket formlarından (268 anket) elde edilen verilere göre; yerli ziyaretçilerin çoğunluğunun sık sık seyahatleri ile ilgili olarak Instagram'dan bildirimde buldukları (%59,7), Instagram'dan tatil destinasyonu araması yaptıkları (%73,9) ve Instagram'dan yeni tatil destinasyonlar keşfettikleri (%69) belirlenmiştir. Yerli ziyaretçilerin az bir kısmının ise seyahatleri ile ilgili Instagram'da bildirimde bulunmadıkları (%9,7), Instagram'da tatil destinasyonu aramadıkları (%9,3) ve henüz Instagram'da yeni bir tatil destinasyonu keşfetmedikleri (%7,5) belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Destinasyon Pazarlaması, Yerli Ziyaretçi, Sosyal Medya, Instagram, Uludağ

A RESEARCH ON DETERMINING THE ROLE OF INSTAGRAM IN THE DESTINATION CHOICES OF DOMESTIC VISITORS: THE CASE OF BURSA ULUDAĞ

Abstract

In this study, it is intended to determine how much the domestic visitors who visited Bursa Uludağ Ski Center, that is one of Turkey's important winter tourism centers used Instagram (free photo and video sharing application on social media) as a tool in destination selection processes and also to determine the role of the relevant application in the destination decisions. In this context, the data of the research has been obtained through a survey conducted for the visitors coming to Uludağ Ski Center. 300 questionnaires were sent to local visitors, which they answered themselves. According to the data obtained from the questionnaire forms (268 questionnaires) it has been determined that the majority of the domestic visitors frequently reported on their travels on Instagram (59,7%); that they searched for holiday destinations on Instagram (73,9%) and that they discovered new holiday destinations on Instagram (69%). On the other hand, it has been determined that a few of the domestic visitors did not report on their travels on Instagram (9,7%); that they did not search for holiday destinations on Instagram (9,3%) and that they hadn't yet discovered a new holiday destination on Instagram (7,5%).

Keywords: Destination Marketing, Domestic Visitors, Social Media, Instagram, Uludağ.

1. Giriş

¹ Dr. Öğretim Üyesi; Kırklareli Üniversitesi, Pınarhisar Meslek Yüksekokulu, Beylik Mah. 39300-Pınarhisar/KIRKLARELİ; aydin.unal@klu.edu.tr; ORCID ID: 0000-0002-6377-8587

^{**} Yüksek Lisans Öğrencisi; Kırklareli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Turizm İşletmeciliği ABD; Kayalı Yerleşkesi, 39100 Merkez/KIRKLARELİ; sinanbbayar@gmail.com; ORCID: 0000-0002-3039-3162

Bilgi iletişim teknolojilerinde ve yapay zekâ temelli mobil teknolojik ürünlerde meydana gelen hızlı değişimler ve pozitif gelişmeler, küresel ölçekte internet ağının kapsamının genişlemesine ve internet kullanımının yaygınlaşmasına neden olmuştur ve bu durum tüketicilerin gereksinimlerini karşılamak amacıyla yararlandıkları bilgi arama yöntemlerinin ve karar verme süreçlerinin farklılaşmasına neden olmuştur (Aktan ve Koçyiğit, 2016: 63). Tüm bu teknolojik gelişmeler ve süreçsel değişim soyut ürünlerin ve hizmetlerin turistik tüketicilere sunulduğu ancak kullanıcıları tarafından neredeyse tamamen sübjektif değerlendirilen turistik ürünler ve hizmetler içinde geçerlidir (Buhalis ve Law, 2008: 609; Güler Gönenç, 2015: 154). Klasik anlamda turistik tüketicilerin karar verme süreçlerinde ve turistik bilgi arayışlarında kültürel, sosyo-demografik, psikolojik ve kişisel faktörler (Demirbulat GÜDÜ ve Saatçı, 2015: 122-130) etkili iken artık teknolojik faktörlerde bu sürece dâhil edilmektedir (Kim vd., 2015; Bayram vd. 2016: 428). Teknolojik gelişmeler dünya ölçeğinde 1980’li yıllarla ve Türkiye özelinde ise 2000’li yıllarla birlikte turizm sektörünün ivme kazanmasına ve küresel ölçekli bir faaliyet alanına dönüşmesine katkı sağlamıştır (Buhalis ve Law, 2008: 609; Erol, 2009: 34). Turizm; bilgi üretmeye, aktarmaya, paylaşmaya, yeniden kullanmaya ve depolamaya uygun bir sektördür. Bu anlamda internet ve internet temelli teknolojiler (sosyal medya, mobil uygulamalar, akıllı ürünler, vb.) sektörün bu özelliğine ve gereksinimlerine çözüm getirebilmektedirler (Boyd ve Ellison, 2007). İnternet ve özellikle de sosyal medya araçları, zaman ve mekân sınırı olmadan, etkileşimsel ve anlık bilgi üretmeye, paylaşmaya ve yorumlamaya olanak sağlamaktadırlar (Miller, 2011: 359). Yani ilgili teknolojiler turistik tüketicileri satın alma ve bilgi arama sürecinin başlangıcından bitimine kadar ve hatta sonrasında bile aktif kılmaktadırlar (Eşitti ve Işık, 2015: 12). Turizm sektörü içerisinde değer arz eden iki temel unsur insan ve teknolojidir (Uygun, 2007: 411). İnsan; sosyal bir varlık olması nedeniyle hem bilgi sahibi olmak hem de bildiklerini başkaları ile paylaşmak ister. İnsanlar nerede yaşadıklarını, yeme-içme alışkanlıklarını, tatil ve destinasyon seçimlerini başkalarının da bilmesini isterler. İnternet ve sosyal medya araçları tam da insanların bu gereksinimlerini karşılamaya yararlar (Eryılmaz, 2014: 60). Sosyal medyayı; “insanların bilgilerini, görgülerini, ilgi alanlarını internet veya mobil sistem aracılığıyla paylaştıkları sosyal platformlar” (Eröz Sü ve Doğdubay, 2012: 134); “tecrübelerin, bilgilerin ve fikirlerin online (çevrimiçi) topluluklar arasında değiştirilmesi” (Weinberg vd. 2012: 1) ve “kullanıcılar tarafından oluşturulan çeşitli bilgi, fotoğraf ve video gibi içeriklerin geniş kitlelere paylaşıldığı sanal ortamlar” (Eryılmaz ve Şengül, 2016: 33) şeklinde tanımlamak mümkündür. Sosyal medya kullanıcılarına; katılım (iletişime dâhil olma ve geri bildirimde bulunma), açıklık (paylaşımları yorumlama, vb.), konuşma (çift yönlü iletişim), toplum (ilgi alanlarına göre çabuk ve etkili paylaşım) ve bağlantılılık (kişiler arası iletişim ve siteler arası linklerle) avantajları sunmaktadır (Mayfield, 2010: 6). Turizm işletmeleri, destinasyonları ve turistik tüketicilerde tüm bu avantajlardan yararlanmak için sosyal ağ siteleri (facebook, instagram, twitter, foursquare), mikroblog siteleri (tumblr vb.), wikiler (wikipedia, wikitravel vb.), forumlar (amazon, eBay) ve bloglar (uzakrota.com, birhayalinpeşinde.com vb.) gibi sosyal medya araçlarından yararlanmaktadırlar (Osatuvi, 2012: 1). Sosyal medya araçlarından Instagram ise ücretsiz fotoğraf ve video paylaşımına olanak sağlaması yönüyle kullanıcılar arasında oldukça popüler bir uygulamadır. İlgili uygulama kullanıcılarına istedikleri kişileri takip etme, profillerine göz atma, fotoğraflarını ve videolarını beğenme, yorum yapma ve paylaşma gibi çok çeşitli etkileşimler sunmaktadır (Granberg, 2019: 8). Bu bağlamda yapılan bu çalışmanın temel amacını da Türkiye’nin önemli kış turizmi merkezlerinden Bursa Uludağ Kayak Merkezi’ni ziyaret eden yerli ziyaretçilerin destinasyon seçim süreçlerinde bir araç olarak Instagram’ı (sosyal medyada ücretsiz fotoğraf ve video paylaşma uygulaması) kullanım düzeylerinin ve ilgili uygulamanın destinasyon kararlarındaki rolünün belirlenmesi oluşturmaktadır. Araştırmanın kapsamını oluşturan ve turistlerin destinasyon seçim süreçlerinde sosyal medya araçlarının (Facebook, Seyahat Blogları, vb.) rolünü belirlemeye yönelik alanyazında çeşitli araştırmalar mevcuttur (Pietro vd., 2011; Fotis vd., 2012; Curkan, 2013; Eşitti ve Işık, 2015; Yazgan ve Sevinç, 2015; Aktan ve Koçyiğit, 2016; Çiftçi, 2016; Eryılmaz ve Şengül, 2016; Doğaner ve Armağan, 2017; Sanay Yıldız, 2017; Doğan vd., 2018; Başarangiç, 2019; Olşen, 2019; Taş vd., 2019). Ancak bir sosyal medya aracı olarak Instagram’ın turistlerin destinasyon seçim süreçlerine etkisini değerlendiren çalışmaların oldukça sınırlı olduğundan (Terttunen, 2017; Granberg, 2019) ve yerli alanyazında özellikle de kış turizmi açısından marka haline gelmiş bir destinasyon olan Bursa Uludağ Kayak Merkezi’nde konu ile ilgili olarak nicel yöntemlerin kullanıldığı turizm alanında tamamlanmış bir çalışmanın bulunmaması nedeniyle çalışmanın ilgili alan katkı sağlayacağı öngörülmektedir. Araştırma da kullanılan ölçek diğer çalışmalarda kullanılan ölçeklerden hem demografik değişkenleri hem de önermeleri açısından oldukça kapsamlıdır. Bu yönüyle araştırmadan elde edilecek sonuçların uygulama noktasında destinasyon yönetim ve pazarlama örgütlerine ve destinasyonda faaliyet gösteren turizm işletmelerine özellikle tanıtım stratejileri geliştirme noktasında katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Ayrıca önceki çalışmalarda daha çok genel anlamda sosyal medya araçlarının tercih düzeyi, kullanım sıklığı, sosyal medya paylaşımlarının tercihler üzerindeki etkisi, vb. konular özelinde yürütüldüğü belirlenmiştir. Bu çalışmada ise bir sosyal medya aracı olarak doğrudan Instagram özelinde, bir kış destinasyonu ölçeğinde ziyaretçilerin destinasyon seçim

süreçlerine etki düzeyinin belirlenmesini ölçmesi açısından çalışmanın diğer çalışmalardan farklılaştığını söylemek mümkündür.

2. Alanyazın Taraması

2.1. Bir Sosyal Medya Aracı Instagram

Kullanıcılarına zorunlu üyelik politikası çerçevesinde kendilerine ait profil oluşturma, bir olay veya etkinlik anında veya sonrasında kısa video ve fotoğraf paylaşma imkânı sunan, kullanıcıların birbirlerini takip etmesine ve geri bildirimde bulunmasına olanak sağlayan ve basitçe inşa edilmiş birkaç fonksiyona sahip bir uygulama olan Instagram 2010 yılında kullanıcıların erişimine sunulmuştur (Millington, 2015; Terttunen, 2017: 13; Granberg, 2019: 8). Kullanıcılarını sahip oldukları mobil teknolojiler ve sunduğu fotoğraf düzenleme seçenekleri (filtre, vb.) ile profesyonel fotoğrafçılara dönüştüren uygulamanın (Aktan ve Koçyiğit, 2016:67; Granberg, 2019:8) dünya ölçeğinde toplam kullanıcı sayısı 2020 yılı Ocak ayı itibarıyla 928,5 milyon kişiyi bulmuş durumdadır (wearesocial, 2020). Mike Krieger ve Kevin Systrom tarafından geliştirilen uygulama ilk olarak IOS işletim sistemine sahip mobil cihazlara sonrasında ise Android işletim sistemine sahip mobil cihazlara uyarlanmıştır (Doğan vd., 2018: 672). Her geçen yıl artan kullanıcı ve paylaşım sayısı ile Instagram sadece insanların sosyal hayatlarında kullandıkları sıradan bir fotoğraf ve video paylaşım uygulamasından ziyade işletmeciler ve pazarlamacılar tarafından da kullanılan bir pazarlama, tanıtım ve tutundurma aracına dönüşmeye başlamıştır (Terttunen, 2017: 13). Bu çerçevede turizm sektöründe (örneğin; Marriott otelleri-lüks ve konfor vurgusu, Hilton otelleri-Instagram'dan rezervasyon, vb.) ve turistik destinasyonlarda da Instagram çevrimiçi bir fotoğraf ve video albümü oluşturmasının yanı sıra kullanıcıların belirli hashtagler (konu başlığı) vasıtasıyla birbirlerine erişim sağlayabildikleri ve geri bildirimde bulunabildikleri bir tanıtım ve tutundurma aracı olarak kullanılabilir (Ergun vd. 2019: 85). Instagram geleneksel ve basılı medya araçlarından (gazete, dergi, vb.) farklı olarak kullanıcılarına "kişiselleştirilmiş içerik oluşturma" ve kullanıcılara yönelik kişiselleştirilmiş görsel materyal yükleme olanağı sunmaktadır. Bu sayede kullanıcılar aynı zamanda potansiyel pazarlamacılar, yorumculara, reklamcılara, vb. dönüşebilmektedirler (Fatanti ve Suyadnya, 2015: 1093). Instagram uygulamasında insanların turistik destinasyonlar ve seyahatleri ile ilgili paylaşımları önemli bir yere sahiptir. 2017 yılı verilerine göre uygulama üzerinden seyahat başlığı altında 179 milyon paylaşımında bulunduğu belirlenmiştir. Ayrıca ilgili verilere göre Instagram kullanıcılarının %48'i tatil destinasyonlarını uygulama üzerinden bulduklarını, destinasyonlarla ilgili bilgi aradıklarını ve destinasyon seçimlerine etki ettiğini ortaya koymaktadır (Terttunen, 2017: 15-16). Görselliğin ön planda tutulduğu turistik destinasyonların ve seyahat organizasyonlarının pazarlamasında Instagram kullanıcılarına fotoğraf ve video paylaşımı noktasında ücretsiz ve sınırsız olanaklar sunmaktadır. Instagram uygulamasının bu avantajı sayesinde insanlarda bir yeri ziyaret edip etmeme konusunda ilham uyanabilmektedir ve görsel bilgi sahibi olabilmektedirler. Turistik ürünler yerinde tüketilen, deneyime dayalı, soyut özellikleri, vb. ile diğer ürünlerden farklılaşmaktadırlar (Güler Gönenç, 2015: 155). Turistik destinasyonlar ve ürünler fotoğraf ve video tabanlı bir sosyal medya uygulaması olan Instagram aracılığıyla somutlaştırılabilmektedir (Pantano vd., 2011). Ayrıca turistik destinasyon ve ürün pazarlamacıları Instagram uygulamasını kullanan ve yüksek sayıda takipçiye ulaşan kullanıcılara (fenomen-mikro ünlü-instagrammer) takipçilerinin duydukları güven duygusundan hareketle pazarlama faaliyetlerini yönlendirebilmektedirler.

2.2. İlgili Araştırmalar

Pietro vd. (2011) teknoloji kabul modeli kullanarak 1397 kullanıcı ile yürüttükleri çalışmalarında turistlerin destinasyon seçimlerinde sosyal medya araçlarının yararlı ve turistlerin davranışsal niyetlerinin ve tutumlarının anlaşılmasında da önemli bir tahmin aracı olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Fotis vd., (2012) Rusya destinasyonunda 346 katılımcı ile yürüttükleri çalışmalarında turistlerin tatilleri sonrasında deneyim paylaşmada sosyal medyayı yaygın bir şekilde kullandıkları, tatil destinasyonu planlamalarında ve seçimlerinde sosyal medya araçlarından yararlandıkları ve destinasyonu ziyaret eden gerçek kullanıcıların paylaşımlarını kitlesel medya araçları, seyahat acentaları ve resmi destinasyon web sitelerinden yapılan reklamlara göre daha güvenilir buldukları sonucuna ulaşmışlardır.

Curkan (2013) beş destinasyonu beş anahtar kelime kapsamında değerlendirdiği çalışmada sosyal medyanın turizm pazarlamasında önemli bir yere sahip olduğu, turistlerin turistik ürünlerle ve hizmetlerle ilgili görüşlerini sosyal medya ortamında paylaştıkları, bir sosyal medya platformu olarak video paylaşımında Youtube'dan daha ön planda olduğu ve Twitter gibi mikro blogları turistlerin tatilleri esnasında dolaylı olarak kullandıkları sonucuna ulaşmıştır.

Eşitti ve Işık (2015) İzmir ve İstanbul illerini ziyaret eden 390 yabancı turistle gerçekleştirdikleri çalışmalarında turistlerin destinasyon seçim süreçlerinden önce sosyal medyayı kullandıkları, tatil yeri ve konaklama işletmesi tercihlerinde sosyal medyadan bilgi topladıkları ve sosyal medyadan edindikleri bilgiler kapsamında destinasyon ve turistik işletme tercihlerini değiştirebildikleri sonucuna ulaşmışlardır. Yazgan ve Sevinç (2015) 146 yerli

katılımcı ile gerçekleştirdikleri çalışmalarında turistlerin sosyal medya üzerinden elde ettikleri bilgilerin kaynağında güven, sosyal etki, arkadaş önerisi, algılanan değer ve paylaşımaya duyulan olumlu tutum boyutlarının olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Aktan ve Koçyiğit (2016) sosyal medyanın turizm faaliyetlerini etkilemedeki rolünü değerlendirmek amacıyla yürüttükleri nitel çalışmalarında sosyal medya ağlarının kişilerin turistik tercihleri üzerinde pozitif bir rolünün bulunduğu ve kişilerin turistik tercihlerini önemli düzeyde etkilediği sonucuna ulaşmışlardır. Bayram vd. (2016) TripAdvisor sitesinin belirlediği 2015 yılı Türkiye'nin en iyi 25 otel işletmesi arasından Instagram hesabı ve paylaşımları olan 15'ini belirleyip 11 tema altında içerik analizi yaptıkları çalışmalarında; otellerin paylaştıkları yiyecek ve içecek temalı Instagram paylaşımlarının kullanıcılar arasında en çok etkileşim oluşturan içerik olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Çiftçi (2016) sosyal medyanın turistik destinasyonların popülerleşmesindeki rolünü incelediği nitel çalışmada sosyal medya araçlarının turistik destinasyonların tanınırlıklarının artmasında ve markalaşmalarında önemli bir rol oynadığı, sosyal medya araçları vasıtasıyla kullanıcıların destinasyonlar hakkında bilgi edinebildikleri, olumlu ve olumsuz deneyimlerini paylaşabildikleri sonucuna ulaşmıştır. Eryılmaz ve Şengül (2016) sosyal medya kullanıcısı 301 katılımcı ile gerçekleştirdikleri çalışmalarında; Facebook, Instagram, Twitter, Google+ ve Foursquare uygulamalarının katılımcıların en sık kullandıkları sosyal medya araçları olduğu ve sosyal medyada yer alan yemek paylaşımlarının turistlerin destinasyon tercihlerini etkilediği sonucuna ulaşmışlardır.

Doğaner ve Armağan (2017) 200 seyahat blogu okuyucusunun katılımıyla gerçekleştirdikleri çalışmalarında seyahat blogları ile destinasyonu ziyaret etme niyeti arasında pozitif ilişkinin bulunduğunu tespit etmişlerdir. Sanay Yıldız (2017) İstanbul'da konaklama hizmeti alan 202 katılımcı ile gerçekleştirdiği çalışmada turistlerin karar süreçlerinde sosyal medya ve internet kaynaklarından yararlandıkları, Facebook ve Instagram'ın en sık tercih edilen sosyal medya araçları oldukları, katılımcıların çoğunluğunun sosyal medyayı turistik ürün araştırmasında kullandıkları ve turistlerin sosyal medyadan etkilenecek karar değişikliği konusunda çekimser davrandıkları sonucuna ulaşmıştır. Terttunen (2017) 18-35 yaş aralığında yer alan 152 katılımcı ile gerçekleştirdiği çalışmada turistlerin destinasyon seçimlerinde Instagram uygulamasında paylaşılan fotoğrafların kısmen etkili olduğu, turistlerin destinasyon bilgi arama süreçlerinde sosyal medya araçlarından yararlandıkları (çoğunluğu Instagram'dan yararlanmaktadır), destinasyonlarla ilgili görsel paylaşımları çok önemli buldukları, turistlerin çoğunluğunun Instagram kullanıcı oldukları, Instagram uygulamasında arkadaş/aile, ünlüler ve seyahat ile ilgili paylaşımları takip ettikleri sonucuna ulaşmıştır.

Doğan vd. (2018) 257 yerli turistle gerçekleştirdikleri çalışmalarında turistlerin tatil tercihlerinde ve kararlarında sosyal medyanın etkili olduğu, turistlerin bilgi arama süreçlerinde sosyal medya araçlarından yararlandıkları, destinasyonlar ve turizm işletmeleri ile ilgili gerçek deneyim paylaşımlarının potansiyel turistleri de etkilediği sonucuna ulaşmışlardır.

Başarangil (2019) Kırklareli Üniversitesi Turizm Fakültesi'nde öğrenim gören 269 lisans öğrencisinin katılımıyla gerçekleştirdiği çalışmada öğrencilerin sıklıkla sosyal medya kullandıkları, sosyal medya araçları içerisinde Instagram'ın daha ön planda olduğu, değişik seyahat bloglarını takip ettikleri, tatil destinasyonlarında paylaşılan fotoğraflardan ve videolardan etkilendikleri ve kendilerinin de tatillerinde fotoğraf ve video paylaştıkları sonucuna ulaşmıştır. Olşen (2019) İzmir destinasyonunda yaşayan 465 katılımcı ile yürüttüğü çalışmada turistlerin destinasyon seçim kararlarında sosyal medyadan etkilendikleri, sosyal medyada takip ettikleri arkadaşlarının ve ailelerinin bulunduğu destinasyonlara gitmek istedikleri, sosyal medyayı bir bilgi edinme aracı olarak gördükleri ve sosyal medya paylaşımlarını güvenilir buldukları sonucuna ulaşmıştır. Taş vd. (2019) Kemalîye destinasyonunu ziyaret eden 320 katılımcı ile gerçekleştirdikleri çalışma sonucunda turistlerin destinasyon tercihlerinde ve satın alma karar süreçlerinde sosyal medyanın etkili olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Granberg (2019) 134 katılımcı ile gerçekleştirdiği çalışmada katılımcıların çoğunluğunun yeni bir destinasyon keşfetmede Instagram'dan yararlandıkları, Instagram'ı bir seyahat uyarısı olarak gördükleri ve bilgi edindikleri, destinasyon tercihlerinde fotoğraf kalitesini çok dikkate aldıkları ancak metinsel içerikleri çok fazla dikkate almadıkları ve destinasyon tercihlerinde Instagram'ı güven artırıcı bir unsur olarak gördükleri sonucuna ulaşmıştır.

İlgili araştırmaların bütününde sosyal medyanın turistik tüketicilerin bilgi arama, karar verme, destinasyon seçme ve deneyimlerini paylaşma süreçlerinde önemli ve etkili bir araç olduğu ve sosyal medya araçlarından Instagram'ın ise daha güncel çalışmalarda daha çok ön plana çıktığı tespit edilmiştir.

3. Yöntem

3.1. Araştırmanın Amacı ve Kapsamı

Yapılan bu çalışmanın temel amacını Türkiye'nin önemli kış turizmi merkezlerinden Bursa Uludağ Kayak Merkezi'ni ziyaret eden yerli ziyaretçilerin destinasyon seçim süreçlerinde bir araç olarak Instagram'ı kullanım düzeylerinin ve ilgili uygulamanın destinasyon kararlarındaki rolünün belirlenmesi oluşturmaktadır. Araştırmanın kapsamını oluşturan ve ziyaretçilerin destinasyon seçim süreçlerinde sosyal medya araçlarının (Facebook, Seyahat Blogları, vb.) rolünü belirlemeye yönelik alanyazında çeşitli araştırmalar mevcuttur (Pietro vd., 2011; Fotis vd., 2012; Curkan, 2013; Eşitti ve Işık, 2015; Yazgan ve Sevinç, 2015; Aktan ve Koçyiğit, 2016; Çiftçi, 2016; Eryılmaz ve Şengül, 2016; Doğaner ve Armağan, 2017; Sanay Yıldız, 2017; Doğan vd., 2018; Başarangil, 2019; Olşen, 2019; Taş vd., 2019). Ancak bir sosyal medya aracı olarak Instagram'ın ziyaretçilerin destinasyon seçim süreçlerine etkisini değerlendiren çalışmalar ise oldukça sınırlıdır (Terttunen, 2017; Granberg, 2019). Ayrıca yerli alanyazında ve belirlenen araştırma alanında konu ile ilgili olarak kantitatif veya kalitatif yöntemlerin kullanıldığı turizm alanında tamamlanmış bir çalışmaya rastlanmamıştır.

3.2. Araştırma Ölçeğinin Oluşturulma Süreci

Araştırma ölçeğinin ve ifadelerinin oluşturulması sürecinde Terttunen (2017) ve Granberg (2019) çalışmalarından yararlanılmıştır. Araştırmacıların ilgili çalışmaları çerçevesinde iki bölümden (demografik değişkenler ve ifadeler) ve beşli likert tipi 17 ifadeden oluşan ((5) Tamamen Katılıyorum-(1) Tamamen Katılmıyorum)) "Turistlerin Destinasyon Tercihlerinde Instagram'ın Rolünün Belirlenmesine Yönelik Ölçek" oluşturulmuştur. Araştırma ölçeğinde katılımcıların demografik özelliklerini ve Instagram kullanım düzeylerini belirlemeye yönelik çoktan seçmeli cevapları olan 13 değişkene yer verilmiştir. Bu değişkenler; cinsiyet, medeni durum, yaş aralığı, eğitim düzeyi, meslek, aylık gelir ve destinasyonu ziyaret şekli gibi ziyaretçilerin demografik özelliklerini ve Instagram kullanım nedenleri, Instagram kullanım sıklıkları, Instagram kullanım araçları, Instagram'da seyahat bildiriminde bulunma düzeyleri, Instagram'da tatil destinasyonu arama düzeyi ve Instagram'da tatil destinasyonu keşfetme düzeyi gibi ziyaretçilerin Instagram kullanım düzeylerini belirlemeye yöneliktir. Bu çalışmada anketin içerik ve dil bilgisi geçerliğinin sağlanması için konusunda uzman akademisyenlerden yardım alınmıştır. Yapısal geçerlik konusunda ise içerik geçerliği, Alpha katsayısı, açıklayıcı ve doğrulayıcı faktör analizleri, birleşme, ayrılma ve tek boyutluluk gibi kıstasların yerine getirilmesi gerekmektedir. İçerik ve yapısal geçerlik sonucunda elde edilen geri bildirimler ve 1-10 Aralık 2019 döneminde 45 yerli ziyaretçiden elde edilen pilot verilerin (Alpha Katsayısı ,934) sonuçları çerçevesinde anket formuna son hali verilerek yerli ziyaretçilere uygulanmıştır.

3.3. Araştırma Alanının Seçim Süreci

Araştırma için ilgili alanın seçilmesinde Türkiye'nin en büyük kış ve doğa sporları merkezi olması, 1993 yılından günümüze kış sporları açısından aralıksız hizmet sunması, yılın yaklaşık 180 gününe yayılan uzun sezonu, trekking, kampçılık ve kayak başta olmak üzere daha birçok rekreasyon faaliyetine olanak sağlaması, yüksek kalite hizmet anlayışına sahip tesislerin varlığı, eşsiz doğası (Bursa Valiliği, 2020), sınırları içerisinde bulunduğu Bursa ili çerçevesinde değerlendirildiğinde sahip olduğu kültürel ve tarihi zenginlikleri, ulusal ve uluslararası turizm pazarlarında tanınırlığı, bilinirliği ve konu kapsamında destinasyonda daha önceden bir çalışmanın yürütülmemiş olması gibi faktörler etkili olmuştur.

3.4. Araştırma Evreni, Örneklemi ve Veri Toplama Süreci

Araştırmanın evrenini Bursa Uludağ Kayak Merkezi'ne gelen yerli ziyaretçilerin bütünü ve araştırma örneklemi ise ilgili destinasyonu ziyaret eden ve araştırmanın veri toplama süreci içerisinde ulaşılabilen yerli ziyaretçiler oluşturmaktadır. Araştırma amacı kapsamında 1 Aralık 2019-20 Ocak 2020 döneminde Bursa Uludağ Kayak Merkezi'ni ziyaret eden yerli ziyaretçilere uygulanmak üzere hazırlanmış anket formları destinasyondaki spor malzemesi kiralama noktalarında, aperatif atıştırmalıkların satış noktalarında ve kayak merkezinden ayrılış noktalarında toplam beş anketör aracılığıyla yüz yüze iletişim kurularak toplam 300 yerli ziyaretçiye ulaştırılmıştır. İlgili destinasyonu anket uygulanan dönem içerisinde tam olarak kaç kişinin ziyaret ettiği konusunda tutulmuş istatistikî verilere ulaşılamamıştır. Bu nedenle araştırmanın veri toplama sürecinde anket uygulanan yerli ziyaretçilerin belirlenmesi sürecinde olasılığa dayalı olmayan örnekleme yöntemlerinden kasti (kararsal-amaçlı) örnekleme yönteminden yararlanılmıştır. Bu örnekleme yönteminde örnekleme rastgele seçilmez ve araştırmacı araştırma problemine cevap bulacağına inandığı kişileri kendisi seçer yani ölçüt araştırmacının kendi yargısıdır (Yazıcıoğlu ve Erdoğan, 2007: 66; Altunışık, vd., 2007: 132). Geri dönüş sağlanan anketlerden 19 tanesi aynı cevap seçeneğinin birden fazla kodlanmasından ve 13 tanesi de cevap seçeneklerinin %50'den fazlasının boş bırakılmasından dolayı değerlendirme dışında bırakılmıştır. Araştırmanın değerlendirme kısmına 268 anket dâhil edilmiştir ve anketlerin geri dönüş oranı %89 olarak gerçekleşmiştir.

3.5. Araştırma Analizleri

Araştırma sonucunda anket formlarından elde edilen veriler sosyal bilimler araştırmalarında sıklıkla tercih edilen SPSS istatistikî veri programında analize tabi tutulmuştur. Araştırma anketinden elde edilen yerli ziyaretçilerin

demografik değişkenlerine ve araştırma ifadelerine ilişkin veriler yüzde ve frekans değerleriyle analiz edilmiştir. Frekans analizinden sonra ölçeğin güvenilirliği Alpha yöntemi ile analiz edilmiştir. Ölçekle ilgili diğer testlere geçilmeden önce ölçeğin normallik testi yapılmıştır. Normallik testinde verilerin Shapiro-Wilks değerlerinin anlamlılık düzeyinin $p > 0,05$ olduğu tespit edilmiştir. Bu sonuç ölçeğin parametrik testler için uygun olduğunu göstermektedir. Güvenirlik ve normallik analizlerinden sonra yerli ziyaretçilerin “Destinasyon Tercihlerinde Instagram’ın Rolünün Belirlenmesine Yönelik Ölçeği” değerlendirmelerine ilişkin yapı geçerliğini test etmek amacıyla açıklayıcı (keşfedici) faktör analizi yapılmıştır.

4. Araştırma Bulguları

4.1. Katılımcıların Demografik Özelliklerine İlişkin Bulgular

Araştırmanın örnekleme özelliklerine ilişkin yapılan frekans analizi sonuçlarına göre (Tablo 1); yerli ziyaretçilerin çoğunluğunun erkek (%55,2), evli (%67,2), 25-60 yaş aralığında (%52,2), lisans düzeyinde eğitime sahip (%39,2), kendi işinde çalışan (%26,9), 5001 TL ve üzerinde aylık gelire sahip (%52,2) ve konaklamalı olarak destinasyonu ziyaret eden (%66,4) ziyaretçilerden oluştuğu belirlenmiştir. Ziyaretçilerin %29,2’si deneyim ve resim paylaşmak ve %24,7’si takipçi kazanmak amacıyla Instagram kullandıklarını belirtmişlerdir. Yerli ziyaretçilerin %44’ü saatte birkaç kez, Instagram’ı ziyaret ettiklerini, %72,8’i akıllı telefonlarından Instagram uygulamasına erişim sağladıklarını, %59,7’sinin sık sık seyahatleri ile ilgili Instagram’da bildirimde buldukları, %73,9’unun sık sık Instagram’da tatil destinasyonu araması yaptıkları ve yine %69’unun sık sık Instagram’da yeni tatil destinasyonları keşfettikleri tespit edilmiştir.

Tablo 1: Yerli Ziyaretçilerin Demografik Özelliklerine İlişkin Dağılımlar (n=268)

Demografik Özellikler	Sayı (n)	Yüzde (%)	
Cinsiyet	Kadın	120	44,8
	Erkek	148	55,2
Medeni Durum	Bekâr	88	32,8
	Evli	180	67,2
Yaş	15-24 Yaş Arası	82	30,6
	25-60 Yaş Arası	140	52,2
	61 Yaş ve Üzeri	46	17,2
Eğitim Düzeyi	İlköğretim	22	8,2
	Lise	48	17,9
	Önlisans	67	25,0
	Lisans	105	39,2
	Lisansüstü	26	9,7
Meslek	Öğrenci	54	20,1
	Kendi İşini Yapan	72	26,9
	Özel Sektör Çalışanı	66	24,6
	Kamu Çalışanı	50	18,6
	Emekli	26	9,8
Aylık Gelir	0-2500 TL Arası	38	14,2
	2501 TL-5000 TL Arası	90	33,6
	5001 TL ve Üzeri	140	52,2
Ziyaret Şekli	Günübirlik	90	33,6
	Konaklamalı	178	66,4
Instagram Kullanma Nedeni	Deneyim ve Resim Paylaşmak	78	29,2
	Arkadaş/Aile İletişimini Güncel Tutmak	24	8,9
	Takipçi Kazanmak	66	24,7
	Deneyim ve Fotoğraf Arşivlemek	18	6,7
	Yeni İnsanlar Tanımak	40	14,9
	Bilgi/İlham Kaynağı Olarak	17	6,4

	Kullanmak		
	Tatil Destinasyonlarını Keşfetmek	25	9,3
Instagram Kullanma Sıklığı	Saatte Birkaç Kez	118	44,0
	Günde Birkaç Kez	95	35,4
	Haftada Birkaç Kez	45	16,8
	Ayda Birkaç Kez	10	3,8
Instagram Kullanma Aracı	Akıllı Telefon	195	72,8
	Tablet	55	20,5
	Bilgisayar	18	6,7
Instagram'da Seyahat Bildiriminde Bulunma	Evet, Sık Sık	160	59,7
	Nadiren	82	30,6
	Hayır, Asla	26	9,7
Instagram Tatil Destinasyonu Arama	Evet, Sık Sık	198	73,9
	Nadiren	45	16,8
	Hayır, Asla	25	9,3
Instagram'da Tatil Destinasyonu Keşfetme	Evet, Sık Sık	185	69,0
	Nadiren	63	23,5
	Hayır, Asla	20	7,5
<i>Toplam</i>		268	100

4.2. Katılımcıların Araştırma İfadelerini Değerlendirmelerine İlişkin Bulgular

Yerli ziyaretçilerin araştırma ifadelerine ilişkin değerlendirmelerine yönelik yapılan analiz sonuçlarına göre (Tablo 2); tatil destinasyonu tercihimde Instagram'da paylaşılan gerçek ziyaretçi fotoğrafları beni daha çok etkiliyor ($\bar{x}=4,54$), tatil destinasyonu tercihimde destinasyonla ilgili Instagram hesaplarındaki ilginç ziyaret yeri paylaşımları beni daha çok etkiliyor ($\bar{x}=4,50$), tatil destinasyonu araştırmalarımda Instagram benim için öncelikli bir kaynaktır ($\bar{x}=4,49$), tatil destinasyonları ile ilgili Instagram fenomen paylaşımları beni daha çok etkiliyor ($\bar{x}=4,49$), tatil destinasyonu tercihimde Instagram'da paylaşılan gerçek ziyaretçi metinleri beni daha çok etkiliyor ($\bar{x}=4,41$), tatil destinasyonu tercihimde Instagram'da paylaşılan gerçek ziyaretçi videoları beni daha çok etkiliyor ($\bar{x}=4,41$), tatil destinasyonu tercihimde destinasyonla ilgili Instagram hesaplarındaki turistik etkinlik ve aktivite paylaşımları beni daha çok etkiliyor ($\bar{x}=4,39$), tatil destinasyonu tercihimde Instagram'da paylaşılan profesyonel metinler beni daha çok etkiliyor ($\bar{x}=4,39$), tatil destinasyonumla ilgili bilgilere genellikle Instagram aracılığıyla ulaşabiliyorum ($\bar{x}=4,38$), tatil destinasyonu tercihimde destinasyonla ilgili Instagram hesaplarındaki otel-konaklama işletmelerinin paylaşımları beni daha çok etkiliyor ($\bar{x}=4,33$) ve tatil destinasyonları ile ilgili Instagram fenomen paylaşımlarını güvenilir buluyorum ($\bar{x}=4,26$) ifadelerine yerli ziyaretçilerin katılımları yüksek düzeyde gerçekleşmiştir. Tatil destinasyonun tercihimde destinasyonun kendi Instagram hesabındaki paylaşımlar beni daha çok etkiliyor ifadesine yerli ziyaretçilerin katılımları düşük düzeyde ($\bar{x}=3,96$) gerçekleşmiştir. Yerli ziyaretçilerin diğer araştırma ifadelerini değerlendirmeleri ise orta ve birbirine yakın düzeyde ($\bar{x}=4,00-4,19$) gerçekleşmiştir.

Tablo 2: Yerli Ziyaretçilerin Araştırma İfadelerine İlişkin Değerlendirme Dağılımları (n=268)

Araştırma İfadeleri	Ort. (\bar{x})	Std. Sap.
Tatil destinasyonumu genellikle Instagram aracılığıyla buluyorum.	4,02	1,21
Tatil destinasyonumu araştırmalarımda Instagram öncelikli bir kaynaktır.	4,49	,95
Tatil destinasyonumla ilgili bilgilere genellikle Instagram aracılığıyla ulaşıyorum.	4,38	1,10
Tatil destinasyonları ile ilgili Instagram fenomen paylaşımları beni daha çok etkiliyor.	4,49	1,07

Tatil destinasyonları ile ilgili Instagram fenomen paylaşımları güvenilirdir.	4,26	1,25
Tatil destinasyonu tercihimde Instagram'da paylaşılan gerçek ziyaretçi fotoğrafları beni daha çok etkiliyor.	4,54	,99
Tatil destinasyonu tercihimde Instagram'da paylaşılan profesyonel fotoğraflar beni daha çok etkiliyor.	4,00	1,09
Tatil destinasyonu tercihimde Instagram'da paylaşılan gerçek ziyaretçi videoları beni daha çok etkiliyor.	4,41	,94
Tatil destinasyonu tercihimde Instagram'da paylaşılan profesyonel videolar beni daha çok etkiliyor.	4,15	1,04
Tatil destinasyonu tercihimde Instagram'da paylaşılan gerçek ziyaretçi metinleri beni daha çok etkiliyor.	4,41	,83
Tatil destinasyonu tercihimde Instagram'da paylaşılan profesyonel metinler beni daha çok etkiliyor.	4,39	,84
Tatil destinasyonu tercihimde destinasyonun kendi Instagram hesabındaki paylaşımlar beni daha çok etkiliyor.	3,96	1,17
Tatil destinasyonu tercihimde destinasyonla ilgili Instagram hesaplarındaki otel-konaklama paylaşımları beni daha çok etkiliyor	4,33	,91
Tatil destinasyonu tercihimde destinasyonla ilgili Instagram hesaplarındaki restoran, yiyecek ve içecek paylaşımları beni daha çok etkiliyor.	4,19	1,07
Tatil destinasyonu tercihimde destinasyonla ilgili Instagram hesaplarındaki turistik etkinlik ve aktivite paylaşımları beni daha çok etkiliyor.	4,39	,92
Tatil destinasyonu tercihimde destinasyonla ilgili Instagram hesaplarındaki manzara ve diğer çekicilik paylaşımları beni daha çok etkiliyor.	4,18	1,18
Tatil destinasyonu tercihimde destinasyonla ilgili Instagram hesaplarındaki ilginç ziyaret yeri paylaşımları beni daha çok etkiliyor.	4,50	,94

4.3. Güvenirlilik Analizine İlişkin Bulgular

Yapılan güvenilirlik analizi sonucunda araştırmada kullanılan yerli ziyaretçilerin “Destinasyon Tercihlerinde Instagram’ın Rolünün Belirlenmesine Yönelik Ölçeğin” Alpha katsayısı ,829 olarak bulunmuştur. Elde edilen katsayı oranları ölçeğin güvenilir olduğuna işaret etmektedir (Ural ve Kılıç, 2005: 258). Ölçekle elde edilen bilgilerin tekrarlanan ölçümlerde aynı sonuçların elde edilebileceğine ve hatadan arındırılmış olduğuna güven duyulması gerekir. Birleşik güvenilirlik; sayısal olarak birden fazla, heterojen, fakat birbirine yakın ifadelerin genel güvenilirliğini saptamak için ve CR değeri Cronbach’s Alpha katsayısına alternatif ya da onaylama aracı olarak kullanılmaktadır (Raykov, 1998). Yakınsaklık geçerlik için ise Fornell ve Larcker’e (1981) ait hesaplama yöntemi uygulanmıştır. Yakınsak geçerlik (AVE), faktöre ilişkin maddelerin faktör yüklerinin karelerinin toplamının madde sayısına bölünmesiyle bulunmaktadır. Bu yöntemde tüm faktör yapıları için ayrı ayrı değerlendirme yapılır. Bu analize göre, bir ölçeğin yakınsaklık geçerliliğinin elde edilebilmesi için maddelerin ortalama açıklanan varyans (AVE) yani yakınsak geçerlik değerlerinin 0.50’nin ve bileşik güvenilirlik değerlerinin (CR) ise 0.70’in üzerinde olması gerekmektedir (Fornell ve Larcker, 1981).

4.4. Faktör Analizine İlişkin Bulgular

Çalışmada yararlanılan açıklayıcı faktör analizi sonucunda (Tablo 3); KMO değeri ,813 olarak ($p=0,000$ anlamlılık düzeyinde) belirlenmiştir. Bu değer literatürde kabul görmüş değer aralıkları çerçevesinde mükemmel olarak değerlendirilmektedir (Durmuş, vd., 2010: 79). Ayrıca Barlett’s Test of Sphericity-Küresellik Testi sonucu 2205,273 olarak tespit edilmiştir. Bu oranın düzeyi de örneklem büyüklüğünün faktör analizi için yeterli ve uygun olduğunu göstermektedir. Çalışmada hem faktör yükleri açısından 0,30’un altında olan hem de eşkökenlilik (communalities) değerleri 0,50’nin altında olan ifadeler değerlendirme dışı bırakılarak açıklayıcı faktör analizinin geçerliliğinin artırılması amaçlanmıştır. Yapılan bu iki işlem sonucunda ölçekte yer alan 17 ifadeden ikisinin (tatil destinasyonu tercihimde Instagram’da paylaşılan profesyonel fotoğraflar beni çok

etkiliyor ve tatil destinasyonu tercihimde Instagram’da paylaşılan gerçek ziyaretçi metinleri beni çok etkiliyor) ölçekten çıkarılmasına karar verilmiştir. Kalan 15 önerme ile ikinci kez uygulanan açıklayıcı faktör analizi sonucunda bu önermelerin iki boyut altında toplandığı belirlenmiştir ve ilgili boyutların “Turistlerin Destinasyon Tercihlerinde Instagram’ın Rolünün Belirlenmesine Yönelik Ölçeği” boyutları olarak Tertunen (2017) çalışması temelinde Bilgi Etkisi Boyutu (BEB) ve Paylaşım-İçerik Etkisi Boyutu (PİEB) şeklinde adlandırılmalarına karar verilmiştir.

Tablo 3. Araştırma Ölçeği Faktör Analizi Sonuçları (n=268)

<i>Araştırma İfadeleri</i>	<i>(BEB)</i>	<i>(PİEB)</i>
Tatil destinasyonumla ilgili bilgilere genellikle Instagram aracılığıyla ulaşıyorum.	,882	
Tatil destinasyonları ile ilgili Instagram fenomen paylaşımları beni daha çok etkiliyor.	,878	
Tatil destinasyonları ile ilgili Instagram fenomen paylaşımları güvenilirirdir.	,826	
Tatil destinasyonu tercihimde Instagram’da paylaşılan gerçek ziyaretçi fotoğrafları beni daha çok etkiliyor.	,813	
Tatil destinasyonumu araştırmalarımda Instagram öncelikli bir kaynaktır.	,775	
Tatil destinasyonumu genellikle Instagram aracılığıyla buluyorum.	,731	
Tatil destinasyonu tercihimde Instagram’da paylaşılan gerçek ziyaretçi videoları beni daha çok etkiliyor.		,832
Tatil destinasyonu tercihimde Instagram’da paylaşılan profesyonel videolar beni daha çok etkiliyor.		,819
Tatil destinasyonu tercihimde destinasyonla ilgili Instagram hesaplarındaki ilginç ziyaret yeri paylaşımları beni daha çok etkiliyor.		,771
Tatil destinasyonu tercihimde destinasyonla ilgili Instagram hesaplarındaki turistik etkinlik ve aktivite paylaşımları beni daha çok etkiliyor.		,768
Tatil destinasyonu tercihimde destinasyonla ilgili Instagram hesaplarındaki manzara ve diğer çekicilik paylaşımları beni daha çok etkiliyor.		,762
Tatil destinasyonu tercihimde destinasyonun kendi Instagram hesabındaki paylaşımlar beni daha çok etkiliyor.		,757
Tatil destinasyonu tercihimde Instagram’da paylaşılan profesyonel metinler beni daha çok etkiliyor.		,751
Tatil destinasyonu tercihimde destinasyonla ilgili Instagram hesaplarındaki otel-konaklama paylaşımları beni daha çok etkiliyor.		,743
Tatil destinasyonu tercihimde destinasyonla ilgili Instagram hesaplarındaki restoran, yiyecek ve içecek paylaşımları beni daha çok etkiliyor.		,737
<i>Yakınsak geçerlilik (AVE)</i>	,93	,85
<i>Bileşik Güvenirlilik (CR)</i>	,89	,82
<i>Faktörlere Ait Özdeğerler</i>	4,234	3,453
<i>Faktörlere Ait Cronbach Alpha Değerleri</i>	,899	,834
<i>Faktörlere Ait Açıklanan Varyans Değerleri (%)</i>	38,828	25,477
<i>Toplam Açıklanan Varyans (%)</i>	,64,305	
<i>KMO Örnekleme Ölçüm Yeterliliği</i>	,802	
<i>Barlett Küresel Test Değeri</i>	1994,237	

5. Sonuçlar, Tartışma ve Öneriler

Yapılan bu çalışmanın temel amacını Türkiye’nin önemli kış turizmi merkezlerinden Bursa Uludağ Kayak Merkezi’ni ziyaret eden yerli ziyaretçilerin destinasyon seçim süreçlerinde bir araç olarak Instagram’ı kullanım

Journal Of International Social Sciences Academic Researches Dergisi- C:4 |S:1 Yıl: 4- (2020|1)

düzeylerinin ve ilgili uygulamanın destinasyon seçimlerindeki rolünün belirlenmesi oluşturmaktadır. Bu kapsamda yapılan analizler neticesinde şu sonuçlara ulaşılmıştır.

Araştırma katılımcılarının çoğunluğu erkek, evli, 25-60 yaş aralığında, lisans düzeyinde eğitime sahip, kendi işini yapan/kendi işyerinde çalışan, 5001 TL ve üzerinde aylık gelire sahip ve konaklamalı şekilde destinasyona gelen yerli ziyaretçilerden oluşmaktadır. Yerli ziyaretçilerim çoğunluğu deneyim-resim paylaşmak ve takipçi kazanmak amacıyla, saatte birkaç kez ve akıllı telefonlarından Instagram uygulamasına erişim sağlamaktadırlar.

Yerli ziyaretçilerin çoğunluğu Instagram uygulaması üzerinden sık sık seyahatleri ile ilgili bildirimde bulduklarını, tatilleri için destinasyon aradıklarını ve yeni tatil destinasyonları keşfettiklerini belirtmişlerdir. Katılımcıların araştırma ifadelerine ilişkin değerlendirmelerine yönelik yapılan analiz sonuçlarına göre yerli ziyaretçiler açısından destinasyonlarla ilgili Instagram'da paylaşılan gerçek ziyaretçi fotoğraflarının, ilginç ziyaret yeri paylaşımlarının, fenomen paylaşımlarının, gerçek ziyaretçi metinlerinin, gerçek ziyaretçi videolarının, turistik etkinlik ve aktivite paylaşımlarının, profesyonel metinlerin, konaklama işletmelerinin metinlerinin, görsellerinin ve videolarının yüksek ve olumlu düzeyde etkiye sahip olduğu belirlenmiştir.

Ayrıca yerli ziyaretçiler Instagram uygulamasını destinasyon tercihlerinde öncelikli bir kaynak olarak değerlendirdikleri, destinasyonlarla ilgili çok sayıda bilgiye bu uygulama sayesinde erişebildikleri ve uygulama üzerinden fenomenlerin yaptıkları paylaşımları güvenilir buldukları sonucuna ulaşılmıştır. Ancak yerli ziyaretçiler tatil destinasyonlarının kendi Instagram hesaplarındaki paylaşımları ise düşük düzeyde etkileyici bulmaktadırlar. Instagram başta olmak üzere tüm sosyal medya araçlarının bu olumlu etkiler dikkate alındığında ziyaretçilerin özellikle de potansiyel ziyaretçilerin destinasyon tercihlerinde önemli bir yere sahip olduklarını söylemek mümkündür.

Ziyaretçilerin özellikle gerçek anlamda destinasyon deneyimi yaşayan turistlerin ve fenomenlerin paylaşımlarına daha fazla önem verdikleri ve destinasyonların kendi Instagram hesaplarından yaptıkları paylaşımların ise ziyaretçiler üzerinde çok fazla etkiye sahip olmadıkları görülmektedir. Bu nokta destinasyonu ziyaret eden mevcut turistlerin ve fenomenlerin genel memnuniyetlerinin sağlanması tekrar ziyaret niyetinin de sağlanmasının yanı sıra potansiyel turistlerin destinasyona taleplerinin oluşmasına katkı sağlayacağı öngörülmektedir (Başarangil, 2019; Olşen, 2019). Ayrıca paylaşımlar, beğeniler ve bildirimler sayesinde destinasyonların eksikliklerini tespit etme ve giderme şansına da sahip olabilmektedirler (Çiftçi, 2016). Destinasyon yönetim ve pazarlama örgütlerinin bu noktalara özellikle dikkat ederek tanıtım faaliyetlerinin yürütmeleri, gerçek kullanıcıların paylaşım yapmalarına yönelik çalışmaları ve teşvikleri uygulamaları (paylaşım yapan kullanıcılar arasında ücretsiz konaklama çekilişi, vb.), gerçek kullanıcı veya fenomen paylaşımlarının aşırı profesyonel ya da üzerinde filtreler uygulanmış içerikler kadar etkili olduğunu dikkate almaları gerekmektedir.

Yapılan bu araştırmanın ilgili literatüre ve sonraki çalışmalara katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Ancak araştırma maddi kaynaklar, zaman sınırlılığı ve araştırma alanında yaşanan mevsimsel dezavantajlardan dolayı daha geniş bir örneklem büyüklüğüne ulaşamamıştır. Bu sebeple gelecekteki çalışmalarda araştırmaya dâhil edilen ziyaretçilerin milletlerinin ve örneklem sayılarının artırılması araştırma sonuçlarının karşılaştırılması açısından olumlu katkılar sağlayacaktır. Araştırmada uygulanan ölçek kantitatif anlamda ilk kez Türkçe literatürde ve turizm alanında kullanılmıştır. Bu nedenle demografik değişkenlerde yapılacak değişiklikler ile farklı değişkenler açısından da ziyaretçilerin "Destinasyon Tercihlerinde Instagram'ın Rolünün" ölçülmesi mümkün olacaktır.

Kaynakça

- Altunışık, R., Çoşkun, R., Bayraktaroğlu, S. & Yıldırım, E. (2007). *Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri SPSS uygulamalı (geliştirilmiş beşinci baskı)*, Sakarya: Sakarya Yayıncılık.
- Aktan, E., & Koçyiğit M. (2016). Sosyal medyanın turizm faaliyetlerindeki rolü üzerine teorik bir inceleme. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 62-73.
- Başarangil, İ. (2019). Sosyal medyanın tatil tercihlerine etkisi: Kırklareli Üniversitesi Turizm Fakültesi öğrencileri üzerine bir araştırma. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 7, 839-852.
- Bayram, M., Bayram, Ü., & Arıcı, S. (2016). Otel İşletmeleri Instagram paylaşımlarının sosyal medya pazarlaması kapsamında içerik analizi yöntemi ile değerlendirilmesi. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 8, 427-442.
- Boyd, D. M., & Ellison, N. B. (2007). Social network sites: definition, history and scholarship. *Journal of Computer-Mediated Communication*, 13, 210-230.
- Buhalis, D., & Law, R. (2008). Progress in information technology and tourism management: 20 years on and 10 years after the internet-the state of e-tourism research. *Tourism Management*, 29, 609-623.
- Cox, C. (2009). The role of user-generated content in tourists' travel planning behavior. *Journal of Hospitality Marketing & Management*, 18, 743-764.

- Curkan, C. S. (2013). *Sosyal medya ve turizm: Türkiye'deki turistik destinasyonların değerlendirilmesi*. (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Balıkesir Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Balıkesir.
- Çakı, C. (2016). *Konaklama tercihlerinde sosyal medyanın rolü: Facebook örneği*. (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). İnönü Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya.
- Çiftçi, H. (2016). Turistik destinasyon ürünlerinin popülerleşmesinde sosyal medyanın rolü. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 33, 544-551.
- Demirbulat Güdü, Ö. & Saatçı, G. (2015). Tüketici tercih ve davranışları. Bozkurt, M. ve Şahin, B. (Ed.). *Turizm pazarlaması* içinde (ss.117-148). Çanakkale: Paradigma Akademi.
- Doğan, M., Pekiner, B.A., & Karaca, E. (2018). Sosyal medyanın turizm ve turist tercihlerine etkisi: Kars-Doğu Ekspresi örneği. *Seyahat ve Otel İşletmeciliği Dergisi*, 15, 669-683.
- Doğaner, C.M., & Armağan, E. (2017). Seyahat bloglarının destinasyon seçimine etkisi. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 30, 224-237.
- Durmuş, B., Yurtkoru, E.S. & Çinko, M. (2010). *Sosyal bilimlerde SPSS'le veri analizi (tıpkı üçüncü basım)*, İstanbul: Beta Yayıncılık.
- Ergun, N., Bayrak, R., & Doğan, S. (2019). Turizm pazarlaması için önemli bir pazarlama kanalı olan Instagram'da nitel bir araştırma. *Güncel Turizm Araştırmaları Dergisi*, 3, 82-100.
- Erol, G. (2009). Medya ve etik: internet haberciliğinde nesnellik, etik ilkelerin içeriği, uygulamadaki sorunlar ve televizyon haberciliği ile karşılaştırılması. *Fırat Üniversitesi Medya ve Etik Sempozyumu*, 07-09 Ekim, Türkiye.
- Eröz Sü, S., & Doğdubay, M. (2012). Turistik ürün tercihinde sosyal medyanın rolü ve etik ilişkisi. *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 27, 133-157.
- Eryılmaz, B. (2014). *Sosyal medya kullanımının müşteri tercihleri üzerine etkileri: konaklama işletmelerinde bir inceleme*. (Yayınlanmamış doktora tezi). Sakarya Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.
- Eryılmaz, B., & Şengül, S. (2016). Sosyal medyada paylaşılan yöresel yemek fotoğraflarının turistlerin seyahat tercihleri üzerindeki etkisi. *Uluslararası Türk Dünyası Turizm Araştırmaları Dergisi*, 1, 32-42.
- Eşitti, Ş., & Işık, M., (2015). Sosyal medyanın yabancı turistlerin Türkiye'yi tatil destinasyonu olarak tercih etmelerine etkisi. *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, 27, 11-30.
- Fatanti, N. M., & Suyadnya, W. I. (2015). Beyond user gaze: how Instagram creates tourism destination brand?. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 211, 1089-109.
- Fornell, C., & Larcker, D.F. (1981). Evaluating structural equation models with unobservable variables and measurement error. *Journal of Marketing Research*, 18 (1), 39-50.
- Fotis, J., Buhalis, D., & Rossides, N., (2012). Social media use and impact during the holiday travel planning process. Matthias, F., Francesco, R. & Lorenzo C. (Ed.). *Information and communication, technologies in tourism 2012* içinde (ss. 13-24). Helsingborg, Sweden.
- Granberg, L. (2019). *The role of Instagram in choosing a travel destination*. (Yayınlanmamış doktora tezi). Lulea University of Technology/Department of Business Administration, Technology and Social Sciences, Sweden.
- Gretzel U., & Yoo K. H. (2008). Use and impact of online travel reviews. Peter, O. Wolfram, H. & Ulrike G. (Ed.). *Information and communication technologies in Tourism 2008* içinde (ss. 35-46). Australia.
- Güler Gönenç, E. (2015). Turistik ürün. Bozkurt, M. & Şahin B. (Ed.). *Turizm pazarlaması* içinde (ss. 149-188). Paradigma Akademi, Çanakkale.
- Kim, W. G., Lim, H., & Brymer, R. A. (2015). The effectiveness of managing social media on hotel performance. *International Journal of Hospitality Management*, 44, 165-171.
- Miller, M. (2011). *The ultimate web marketing guide, 1st edition*. Indiana: Person Education, Inc.
- Olşen, G. (2019). *Destinasyon pazarlamasında sosyal medyanın kullanımı ve sosyal medyanın yerli turistlerin destinasyon seçim kararlarına etkisi*. (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Ege Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Osatuyi, B. (2012). Information seeking on social media sites: an exploratory study. *Amcis 2012 Proceedings*, 15, 1-10.
- Pantano, E., Servidio, R., & Viassone, M. (2011). An exploratory study of the tourist-computer interaction: the role of web site usability on hotel quality perception. *International Journal of Digital Content Technology and its Applications*, 5, 208-216.
- Pietro, D. L., Virgilio, D. F., & Pantano, E. (2011). Social network for the choice of tourist destination: attitude and behavioural intention. *Journal of Hospitality and Tourism Technology*, 3, 60-76.
- Raykov, T. (1998). Coefficient alpha and composite reliability with interrelated nonhomogeneous items. *Applied Psychological Measurement*, 22(4) 375-385.

- Sanay Yıldız, G. (2017). *Elektronik turizm pazarlamasında güncel yaklaşımlar ve sosyal medyanın turistlerin destinasyon seçimi üzerindeki etkileri ve analizi*. (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Haliç Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Taş, M., Ünal, A., & Zengin, B. (2019). Sosyal medyanın turistlerin satın alma kararları üzerindeki etkisi: Erzincan Kemaliye örneği. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 7 2226-2250.
- Terttunen, A. (2017). *The influence of Instagram on consumers' travel planning and destination choice*. (Unpublished master thesis). Haaga-Helia University/Applied Sciences, Finland.
- Ural, A. & Kılıç, İ. (2005). *Bilimsel araştırma süreci ve SPSS ile veri analizi*. Ankara: Detay Yayıncılık.
URL: <http://www.icrossing.co.uk/>.
URL: <http://wearesocial.com>
URL: <http://www.bursa.gov.tr>.
URL: <https://www.marketingweek.com>.
URL: <https://www.brandingturkiye.com/>.
- Uygur, M. S. (2007). *Turizm pazarlaması*. İstanbul: Nobel Yayın Dağıtım.
- Weinberg, T., Wilbe L., & Corina, P. (2012). *Social media marketing: strategien für Twitter, Facebook & Co*. Germany: (3. Auflage), O'reilly.
- Yazıcıoğlu, Y. & Erdoğan, S. (2007). *SPSS uygulamalı bilimsel araştırma yöntemleri (genişletilmiş ikinci baskı)*. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Yazgan, Ş., & Sevinç, F. (2015). Sosyal medya kullanımının turistik destinasyon seçimine etkisi. *Selçuk Üniversitesi 1. Eurasia International Tourism Congress: Current Issues, Trends, and Indicators*, 28-30 Mayıs, Türkiye.

YÖNETİŞİM BAĞLAMINDA YEŞİL DEMOKRASİ PARADİGMASININ KUTSAL KİTAPLARDAKİ DAYANAKLARI

(Sayfa 28-39)

Dr. Nuri AVCI
Nişantaşı Üniversitesi UBYO
navci1959@gmail.com

Öz

Kendisini yerkürenin mutlak efendisi ve yerküreyi de tek başına oynadığı oyun için bir sahne; bir mücadele alanı olarak gören ve yayılmacı niyetlerini yerküre dışına taşırmaya başlayan insan oğlunun; tek yanlı gelir transferleriyle beslenen kazanma hırsı, bir nevi tüketime dayalı üretim histerisine dönüşmüştür Sorunun çözümüne ışık tutacak yeni bir paradigma inşası için, ezberin bozulması ve kültürel dönüşüm zorunludur. Mevcut materyalist yaklaşımlar ve birikimler temel veri kabul edilse bile; sorunun çözümü için ciddi bir niyetlenme ve etiksel bir yaklaşım gerekmektedir. Bu bağlamda metafizik öğeler içeren dar dinsel yorumların ötesinde, türlerin devamlılığı ve kalkınmanın sürdürülebilirliği açısından etkin bir yönetim sağlanması zorunludur. İbrahim’i dinlere ait kutsal metinler incelenerek yönetişimin “eşitler arası ilişki” öngörüsü bir adım ileri götürülerek çalışanlar ve diğer avantajsız grup ve türler için daha etiksel bir yaklaşıma ihtiyaç bulunmaktadır. Dinsel perspektifle de büyük ölçüde örtüşen, insana türler arasında “eşitler arasında birinci rolü” veren bu yaklaşım, yeni bir paradigma oluşturulmasının zorunluluğuna işaret etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Yeşil Demokrasi, Kutsal Kitaplar, Yönetişim, Sürdürülebilirlik, Paradigma , Devamlılık

Abstract

He is the absolute master of the globe and a stage for the game in which he plays the globe alone; a human being who sees it as a field of struggle and begins to carry out its expansionist intentions outside the earth. The ambition of winning, which is fed by unilateral income transfers, has turned into a kind of consumption-based hysteresis. Even if existing materialist approaches and accumulations are accepted as basic data a serious intention and an ethical approach are needed to solve the problem. In this context, beyond narrow religious interpretations containing metaphysical elements, effective governance must be ensured in terms of the continuity of species and sustainability of development. a more ethical approach is needed. This approach, which largely coincides with the religious perspective and gives man a first role among equals among species, points to the necessity of a new paradigm formation.

Keywords: Green Democracy, Holy Books, Governance, Sustainability, Paradigm, Continuity

GİRİŞ

Afrika’daki sözümler ona yeşil devrim sonrası, kuzey- güney arası refah farkı, güney aleyhine gittikçe büyümüştür. Yoksul güneyin bugünü kurtarmaktan öte, gelecek nesilleri ve diğer türleri düşünmesi ve çevreci sürdürülebilir bir politika izlemesi beklenemez. Zaten mevcut politikalar, sadece insanın bugününe odaklandığından ekoloji açısından çabalar sonuç vermemektedir. Zengin kuzeyin durumu da kapitalizmin devresel krizleri nedeniyle pek iç açıcı görülmemekte, ulaşılan refah düzeyinin geliştirilerek sürdürülmesi de her geçen güçleşmektedir.

Çevre sorunları kelebek etkisi göstererek “sınırlar ötesi” coğrafyalara erişmiştir. Egzotik, yayılmacı türlerin kontrol edilemez bir şekilde farklı habitatları istilası, bir çok türün yok olma tehlikesiyle karşı karşıya kalmasına neden olmuştur.

İnsanlığın temiz bir çevrede yaşama hakkı hiçe sayılmakta, bu nedenle canlılar dünyasında, her geçen gün yaşam koşulları zorlaşmakta ve yoksul, aç, asgari hijyen ve sağlık koşullarından yoksun bir topluma doğru hızla yol alınmaktadır. Dünyanın gidişatında, “düşük karbon ekonomisine” değil, ama en büyük çevre sorunu olan yoksulluk ve açlığın hüküm sürdüğü bir dünyaya doğru olmaktadır. Yaşam alanlarının hızla daraldığı bu dönemde, “küresel ısınma” ve “kirlenme”, yer kürenin gerek doğal ve gerekse insan kökenli düzenini kökten bozucu özellikler taşımaktadır.

İnsanın kazanma hırsından beslenen küreselleşme olgusu; çevreciliği, kar maksimizasyonu güdüsü ile hareket eden işletmelerin sosyal sorumluluk anlayışına emanet etmiş olması, yerkürenin karşı karşıya bulunduğu soruna “ad hocratik” bir yaklaşım sunmaktadır.

Journal Of International Social Sciences Academic Researches Dergisi- C:4 |S:1 Yıl: 4- (2020|1)

1.TEMEL KAVRAMLAR

1.1.DEMOKRASİ

Demokrasi; bir cemiyet, toplum ya da herhangi bir grupta, bütün üyelerin eşit haklara sahip olduğu ve kendi fikirlerini açıklayabildiği bir karar alma süreci (Betham,2005:2), etraftaki gerçek dünya ile bireylerin çıkarlarını bütünüyle içselleştiren bir süreç(Goodin,1996:844), bir başka anlatımıyla halkın sesini egemen kılmadır. Demokrasi; çoğulculuk, katılım, içselleştirme, serbesti, müzakere, dinleme, farklılıkları tanıma, inançlara saygı etrafında şekillenerek gelişmektedir. Demokrasinin yaşatılıp işletilebilmesi için; her bireyin ortak politik kültür içinde sosyalleştirilerek demokratik yurttaşlar haline gelmesini gerektirmektedir (Habermas, 1990).

Demokrasi paradigması da modern çağda yerelden evrensele doğru, bazı gelgitlerle birlikte ulus devletten ulus ötesi oluşumlar çerçevesinde küreselleşmeye doğru bir gelişim izlerken; ekonomik yaşamda da klasik endüstriyel ilişkilerden endüstriyel demokrasiye oradan da ekonomik demokrasiye doğru bir gelişim seyri izlemektedir.

Ekonomik demokrasinin insan merkezli odağı devlet- sivil toplum- özel sektör üçlüsü çerçevesinde şekillenmekte, devletin işgal ettiği birçok alan özel sektör ve STK'lar arasında paylaşılmaktadır. Her iki unsurda sahip oldukları araçlar açısından eşit mücadele olanaklarına sahip olmadığı gibi taraflar arasındaki çatışma kültürünün, kısmen uzlaşma kültürüne doğru bir açılım izlediği gözlenmektedir. Sanılanın aksine, evrensel düşüncenin, yerel değerleri kutsayarak “farklılıkları koruma ve farklılıkları bir zenginlik aracı olarak görme” eğilimi sözde kalmakta, özde ise teknolojik gelişmeler ve ulus ötesi şirketler aracılığıyla “kültürel benzeşme” öne çıkmaktadır.

Mevcut kaynakları zenginleştirmeyi denemeden, tekrar tekrar benzeri süreçlerle üreten ve tüketen mekanik örgüt kuramı etrafında şekillenen ekonomik demokrasinin, kalkınma boyutu bağlamında sürdürülebilirliği, kaynak bağımlı görüş açısından yönetilebilmesi gittikçe olanaksızlaşmaktadır. Bir yandan nicel olarak kaynak sınırlılıklarının sonuna gelmişken, diğer yandan kaynak olarak, birçok türün devamlılığı ciddi olarak tehlike altına girmiş bulunmaktadır. Yönetişime sürdürülebilirlik ve devamlılık bağlamında olanak veren yeni bir paradigmanın tanımlanmasına olan gereksinim her geçen gün daha da artmaktadır. Yeni paradigma, insanlığın mevcut kazanımlarından geri gidiş anlamına gelmeyecek, ancak yerküreyi hayvanlar, bitkiler, gelecek nesiller ve farklı canlı formasyonları ile paylaşmaya razı yeni bir anlayışı, kültürel dönüşümü zorunlu kılmaktadır.

1.2.YÖNETİŞİM

Yönetişim, “Bir ülkenin işlerinin yönetimi için her kademede kullanılan ekonomik, siyasal ve yönetsel yetkilerin uygulamasıdır. Yönetişim devleti kuşatır, ama devleti aşarak özel sektör ile sivil toplumu da kapsar” (UNDP,1997). Yönetişim insan ve onun yarattığı kurumların; açıklık, saydamlık, adillik, hesap verilebilirlik, sorumluluk ve performans odaklılık bağlamında işleyişini düzenleyen bir mekanizma; bir toplumsal-politik sistemdeki ilgili bütün aktörlerin ortak çabalarıyla elde edilen sonuçların oluşturduğu yapı ya da düzendir.

Yönetişim, yönetimden kapsam ve içerik olarak daha stratejik bir perspektife sahiptir. Kurumun çevresine duyarlı ve paydaşları arasında dengeyi gözetten bir anlayışa sahip olmasını gerektirmektedir.

Yönetişim temelde küreselleşmenin dayattığı ekonomik demokrasinin yönetsel bakımdan uygulamasıdır. Mevcut yönetim yaklaşımında iktidar insan odaklı şekillendiğinden yeşil demokrasinin işleyebilmesi için, iktidarın diğer türlerce paylaşılmasına razı gelinmesi; yönetişimin kapsam ve içeriğinin yeniden tanımlanması gerekmektedir.

1.3.SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK VE DEVAMLILIK

Sürdürülebilir kalkınma, sermaye başına fayda ya da refahı zamana bağlı kalmaksızın artırma, insan yaşam kalitesini geliştirme ve insan ihtiyaçlarının sürekli karşılanmasını başarmaktır. Sürdürülebilir kalkınmanın; bir konsept ve güç oyunu olarak tamamen açık bir tanımlanmadığı gibi bu konuda farklı yorumlar devam etmektedir. Sürdürülebilir kalkınma fikrinin varlığı; bir gelişim fikrinden ya da toplumsal vizyondan çok bütünüyle demokrasinin doğal fenomenidir.

Sürdürülebilirlik kavramının farklı yorumları arasında; zayıf- güçlü sürdürülebilirlik(Turner, 1993) ve sığ, orta ve derin sürdürülebilirlik(Zethoven, 1991) ayrımı öne çıkmaktadır.

Sürdürülebilirlik, doğrudan insan türünün devamlılığı için kritik bir eşik teşkil ederken, bitki ve diğer canlılar için türlerin devamlılığı yaşamsal bir konu olmaktadır. Küresel biyo çeşitlilik egzotik canlıların tehdidi altına

girmiştir. İklim değişikliği nedeniyle oluşan küresel ısınma, kirlenme ve doğal afetler, bu türlerin yayılımına farklı bir ivme kazandırmıştır. Egzotik bitki ve canlı türlerinin önlenemez istilası domino etkisi gösterdiğinden, türlerin devamı açısından yıkıcı bir etkiye, dolayısıyla birçok türün yok olmasına neden olmaktadır

Devamlılık; türlerin üreyip çoğalması için canlı habitatına belirli bir zaman diliminin tanınmasını, gelecek nesiller için bir pay akçesi olarak, belirli bir stokun ayrılıp saklanmasını zorunlu kılmaktadır. Ancak insanoğlu “benden sonrası tufan” diyerek bitmek bilmez bir tüketim iştahı ve açlığı ile sürekli tüketmek eğilimindedir. Bunun sonucunda da, birçok gerekli ve faydalı türün bugün ya nesli tükenmiş ya da tükenmeye yüz tutmuştur. Nesli tükenmekte olan türleri koruma çalışmaları, tek başına yeterli olmamaktadır. Her yıl insanın yol açtığı tehditler yüzünden, birçok tür yok olmakta, birçoğu da adeta can çekişmektedir.

1.4.PARADİGMA

Paradigma; bir bilim adamı topluluğunun üyeleri tarafından paylaşılan toplumsal yapı ve değişim kuramlarını bir sınıflandırma denemesi; inançların, değerlerin ve tekniklerin birleşiminden oluşan bir bilimsel model(Kuhn 1982:162; Marshall 1999:574) ya da, yeni bir dünya görüşü ya da hipotez, değerler, temeller üzerinde şekillenen yayılmış bir yapı türü anlamına gelmektedir. Her paradigma içinde bir çok model barındırmaktadır.

Her paradigmaya iki farklı bakış açısıyla bakmak gerekmektedir. Bunlar pozitivist paradigma bakış açısı, diğeri ise yorumlamacı paradigma bakış açısıdır. Pozitivistler; bilimselliğin şartı olarak, ölçülebilir ve nicelleştirilebilir olmayı gören; metafiziğin ve spekülasyonun karşısında olan; inancın ve vahyin bilgi kaynağı olarak görülmelerini kabul edilemez bulmaktadırlar(Swingewood,1998:49).Uzunca bir süre pozitivist paradigma; bilimsel çalışmalarda, önceden hazırlanmış ve değiştirilme olanağı bulunmayan belli bir bilimsel anlayışı zorla dayatır bir konumda olmuştur. Pozitivist gelenek, değerlerle bilimsel bilgi arasına bir sınır çizgisi çekmeyi ve onları birbirinden ayırmayı denemiştir. Bu sınır çizgisini çekme, pozitivistin ideallerinden biri olmuştur. Yorumlamacı paradigma görüşü; insanlık tarihinin akış yönünün, ne bilimsel ne de herhangi başka bir akli metotla tahmin etmenin mümkün olmadığı temel tezinden hareketle (Popper,1998:17-18) tamamen mantıklı olan sebeplerden hareketle, tarihin akış yönünü ve toplumların değişim çizgisini önceden haber vermenin imkansız olduğu; doğruların mutlak olmadığını, dönüştürülebilir olduğunu; dün için doğru olanın bugün için doğru olmayabileceği düşüncesine dayanmaktadır(Kuhn,1982: 9).

İnsanlık tarihine bakıldığında, en az üç tip kalkınma paradigmasının geçerli olduğu görülür. Bunlar; İksel Kalkınma Paradigması, Varoluşçu Kalkınma Paradigması ve Yağmacı- Yıkıcı Kalkınma Paradigmasıdır(Ranawaka, 2009).

Mevcut paradigmanın özü itibariyle yağmacı ve fosil yakıtlara dayalı kalkınma öngörüsü olduğundan, her fırsatta haklar temelli insani perspektiflere saldırı halinde olup, fetihçi karakterini doğa üzerinde acımasızca sürdürmektedir. Fosil yakıtlara dayalı kalkınma paradigması; insan becerisi ve teknolojik yeniliklerin; her problemi, her krizi çözebileceği, insanlığın sonsuz şekilde büyümeyi gerçekleştirebileceği inancına dayanmaktadır. Bu paradigma içinde; kişi mülkiyetine dayalı kapitalist model ile devlet mülkiyetine dayalı sosyalist model arasındaki rekabet savaşını, 1989’dan sonra pazar temelli kapitalist model kazanmıştır. Bu model pazar fenomenine dayalı, modernleşmeyi sağlayıcı bir modern kalkınma paradigması olarak; bilimsel bakış, hızlı endüstriyel büyüme, pazar bazlı rekabet, demokratik seçimlere dayalı yönetim sistemleri ile belirginleşmektedir. Ancak pazarda kaynak kıtlığı, küresel ısınma ve kirlenme gibi sınırlılıklar nedeniyle, insanlığın büyüme odaklı kalkınma stratejilerini terk etmek zorunda kalabileceği düşünülmektedir. Bu noktada, derin ekolojik yaklaşımlar felsefi anlamda insanlığın önüne yeni ufuklar açabilecektir. Derin ekolojik görüşe göre(Naess, 1995), çevre ile ilgili sorunların temelinde, insanın çevre ve doğaya bir araç olarak bakışı yatmaktadır. Bu bakışın, insanın doğanın uyumlu bir parçası olduğu yönündeki bütüncül anlayışla değiştirilmesi, sorunun çözümüne olanak sağlayacaktır.

2.YÖNETİŞİM PROBLEMLERİ VE YENİ PARADİGMA İHTİYAÇLARI

Kyoto Protokolü çerçevesinde sera gazı salınımlarını 2008-2012 arası dönemde % 5.2 oranında azaltma hedefi(Dunn and Flavin,2002); emisyon izinlerinin alınıp satılabilmesi, ormanların ve diğer karbon havzalarının kullanımına olanak sağlayan esneklik mekanizmaları geliştirilmesi ve çevre dostu olmayan sektörlerinin gelişmekte olan ülkelere göçerimi, bu ülkelerin adeta bir çöplük olarak kullanma girişimi ABD başta olmak üzere bir çok gelişmiş ülkenin konuya yaklaşımı iklim değişikliği bağlamında, özellikle güney yarı küre ve bu yarı küreye yakın bölgelerin yakın tehdit altında olduğunu göstermektedir. Tehdit artık gözle görülür ve hissedilebilir bir hal almıştır. Atmosferin yapı ve bileşimindeki doğal olmayan bozulmalar sonucu güneş içimizi isitan bir yaşam kaynağı olmaktan, yağmurlar ise bileşimleri itibariyle bir rahmet olmaktan(asit yağmurları)

Journal Of International Social Sciences Academic Researches Dergisi- C:4 |S:1 Yıl: 4- (2020|1)

çıkarmak üzeredir. Kritik eşik konusunda kafalar karışık olmakla birlikte sanki geri dönüşü olmayan bir yola girilmek üzeredir. Bu durumda mevcut üretim yapılarını sürdürmek için gerekli olan doğal kaynakların tekrar tekrar doğal yollarla üretilmesinde ciddi daralmalarla karşılaşılacağı görülmektedir. Ayrıca petrol ve kömür gibi karbon türevlerin gelecek onlarca yıl boyunca kullanılacak olması, tüketimde çöp ve atık kontrolü ve geri kazanım oranlarının düşük olması, olumsuz gidişi artan bir ivmeyle körükleyeceğe benzemektedir. Diğer yandan doğal dengenin ciddi ölçülerde bozulması doğal afetleri de körüklemektedir. Hava, su ve toprak kirlenmesi ileri boyutlara erişmiştir. Küresel biyo çeşitlilik egzotik canlıların tehdidi altına girmiştir. İklim değişikliği nedeniyle oluşan küresel ısınma, kirlenme doğal afetler bu türlerin yayılımına farklı bir ivme kazandırmıştır.

Mevcut yönetim problemlerinin çözümü, paradigma değişikliğine gidilmeden parlatif çevre korumacı önlemlerle olası görülmemektedir. Başlangıç için derin ekolojik görüşten faydalanma olanaklarının araştırılması uygun olacaktır.

Yeni paradigma birey ve aileden başlayarak kurumların, devlet, özel sektör ve sivil toplumun belirli bir süreç tasarımı dahilinde sınırları “yeşil vizyon” tarafından çizilmiş ucu açık değerler etrafında, tarafların kendilerini misyonlandırması yoluyla öncelikle sürdürülebilirlik ve devamlılık bağlamında;

- İnsanlığı, insan olmayan formasyonları ve gelecek nesilleri yakın, orta ve uzun vadede bekleyen tehdidin tanımlanması yapılmalı ve tehdit stabil hale getirilmelidir.
- Türsel ihtiyaçlar ve habitat tanımlanmalıdır.
- Egzotik varlıkların yaşam alanlarının daraltılmalıdır.
- Evrimci doğal seleksiyon görüşüne bağlı kalınmakla birlikte, dezavantajlı tür ve gruplar için pozitif ayrımcılık uygulanmalıdır.
- Hak ve özgürlükleri tanımlayan ve türler arası ilişkileri düzenleyen “yeşil anayasa” hazırlanmalıdır.
- Tüm canlı formasyonların varlıklarını sürdürebilmeleri için yaşamsal önemde olan “toprak, su ve hava” ile ilgili geri kazanım ve dönüşümde dahil tüm konuları içeren bir koruma planı hazırlanmalıdır.
- Yeşil hak ve özgürlüklerin korunmasında, uygulamanın yeşil anayasa, tüzük ve yönetmelikler çerçevesinde gerçekleşmesinin denetim ve geliştirilmesi için yerel ve global düzeyde yaptırım gücüne de sahip organizma ve mekanizmalar oluşturulmalıdır.
- Yeşil politikalar sivil toplum öncülüğünde yürütülmelidir.
- İnsanlığın yeşil demokrasi vizyonu çerçevesinde dönüşümünü sağlamak için; kültürel ve sosyal alanda dönüşüm için yeşil etik değerler etrafında eğitim ve diğer kültürel politikaların belirlenmesi; yeşil ekonomik dönüşüm için öncelikle; kuzey –güney gelişmişlik açıklığını kapatmaktan ziyade güneyin açıklık, sağlık ve sefalet gibi temel insani sorunlarının çözümü için çareler aranmalıdır.
- Eş anlı olarak fosil yakıtlara dayalı yağmacı kalkınma politikalarından vazgeçilmelidir.
- Engelli, kadın, çocuklar ve yerel halklar gibi dezavantajlı gruplara karşı din ve ırk ayrımcılığı gibi ayrımcı politikalarla mücadele ve bu kapsamda bu gruplara belirli bir süre pozitif ayrımcı politikalar uygulanmalıdır.
- Yer kürede yeşil demokrasinin yukarıda sıralanan başat değerleri egemen kılınmalıdır.

3.KUTSAL KİTAPLARDA YEŞİL YAKLAŞIMLAR

Yer kürenin oluşumu düşüncesi, çağlar boyu insanoğlunun beynini sürekli meşgul etmiş, halende bu oluşumla ilgili anlaşılmayan gri alanlar olduğu görülmektedir. Konuyla ilgili görüşler iki noktada toplanmaktadır. Bunlardan ilki “doğanın belirli bir amaca ve düzene göre düzenlendiği” fikrine dayalı metafizik görüş, diğeri ise “doğanın rastlantısal olarak maddenin nicelikten niteliğe dönüşmesi sonucu oluştuğu” fikrine dayalı materyalist görüştür.

Materyalist görüşe göre, meydana gelen her şey bir gün mutlaka yok olacaktır. Sonsuza dek hareket eden madde ile onun hareketine ve değişmesine neden olan yasalardan başka, hiçbir şey ölümsüz değildir. Madde sonsuz bir dolaşım ve değişim içinde, sonsuza dek aynı kaldığından, madde dünyanın en yüce yaratığıdır. Düşünen kafayı, başka bir yerde ve başka bir zamanda yeniden üretmek zorunluluğu nedeniyle, insanoğlunun doğaya egemen

olmadığı, tersine teniyle, kaniyla ve beyniyle onun tam ortasında ondan bir parça olduğu ifade edilebilir. Engels'e göre, onun üzerinde kurulan bütün egemenlik, başka bütün yaratıklardan önce, onun yasalarını tanıma ve bu yasaları doğru olarak uygulayabilme üstünlüğüne sahip olunmasından öte gitmemektedir.(Engels, 1971:218).

Yerküreyi tüm yaşam formasyonları için yaşanabilir kılan üç temel unsur bulunmaktadır. Bunlar; toprak, su ve havadır. İlk ikisi canlıların yaratılış kaynağı, hava ise yaşam için gerekli bir nesne olmaktadır. Bu üç unsur ilk çağlardan beri yaratılışı sorgulayan düşüncelerde de bire bir doğrulanmaktadır. Kutsal metinlerden insanın diğer canlılardan üstün tutulduğu ancak bu üstünlüğün mutlak olmayıp insanın yaratıcısına bağlılığı ölçüsünde geçerli olduğu anlaşılmaktadır. Bu üstünlük cennetteki yasak meyve sembolüyle betimlenen akıl dolayısıyladır. Yaratıcı yaratıklarına akletme yetileri oranında tanrısal iradenin ortaya koyduğu kural ve düzene uymakla sorumlu tutulmuştur. Akıl yetisi olamayanlar için bir sorumluluk yoktur. Bu akıl yetisi insanoğlunun tanrılık iddiasına temel dayanak olduğundan yaratıcının sayısız lanetine uğramıştır. Tevrat'ta,

“Karımın sözünü dinlediğin ve ondan yemeyeceksin diye sana emrettiğim ağaçtan yediğin için, toprak senin yüzünden lanetli oldu (Tevrat: Tekvin, 4/ 14-1516-17-18-19) denilmiştir.

Naess(1995), *“derin ekoloji”* yaklaşımına paganist inanç sistemi ve mitlerden esin kaynağı ararken, bu çalışmada İbrahim'i dinlerin yalnız savaşçı dinler olmadığı, *“yeşil demokrasi paradigması”* için yepyeni ufuklar açabilecek birçok öngörüsü bulunduğu düşünülmektedir.

Tanrı'nın kendi yaratıklarının hiç birini salt yaratmış olmak için yaratmadığını, insanın yaratılışının derin anlamlar taşıdığı, Tevrat ve Kuran'da bire bir örtüşen şu ifadelerden anlaşılmaktadır:

“Biz gökleri, yeri ve ikisinin arasında bulunanları oyun olsun diye yaratmadık. Biz onları ancak ve ancak gerektiği gibi yarattık, ama insanların çoğu bilmezler. Doğrusu hüküm günü hepsinin bir arada bulunacağı gündür”(Kuran: Duhan 38-39-40). “Onlar, üstlerindeki göğü nasıl yapmışız, süslemişiz bir bakmazlar mı? Onda hiçbir çatlak da yoktur.(Kuran: Kaf 6). “Gökleri yedi kat üzerine yaratan odur. Rahman'ın bu yaratmasında bir düzensizlik bulamazsın. Gözünü bir çevir bak, bir çatlak görebilir misin?(Kuran: Mülk 3). Ve Allah dedi; suretimizde benzeyişimize göre insan yapalım; ve denizin balıklarına, ve göklerin kuşlarına ve sığırlara ve bütün yeryüzüne ve yerde sürünen her şeye hakim olsun. Ve Allah insanı kendi suretinde yarattı Ve onları mübarek kıldı.(Tevrat: Tekvin, 1/26-27-28).

O halde yer küre Allah'ın kendi suretinde yarattığı ve onu kutsal, şerefli ve yeryüzündeki bütün canlılara hakim kıldığı; göklerde olanları, yerde olanları, hepsini onun buyruğu altına verdiği ve onu yaratıklarının pek çoğundan üstün kıldığı insan oğlu(Tevrat:Tekvin1/ 26-28,2/ 2-3-4; Kuran: Casiye,13; Isra 70), yaratılışta kendisine bahşedilen bu üstün meziyetleri; yer kürede başlangıçta *“esrarengiz bir ilk güçle”* kurulan ilahi nizam etrafında kullanamadığı, ulaşılan bu günkü sonuçlar itibariyle açıktır. Çünkü İncil'de belirtildiği gibi *“İçinde ayrılık olan her ülke çöl olur ve içinde ayrılık olan bir şehir yahut ev ayakta duramaz”(İncil:Matta12/25).*

Bu temel yaratılış naturasıyla birlikte, insanoğlunun yerkürede yalnız olmadığı, yerküreyi diğer varlıklarla birlikte paylaşması gerektiği; insanoğluna evrendeki paydaşları arasında eşitler arasında birinci demek olan *“ekümenik ortodoksi”* rolü verildiği düşünülmektedir. Sonuçta tüm canlılar; kendilerine biçilen ömür süresince aynı yaratılış gayesine hizmet etmek için toprak ve su gibi aynı metadan yaratılmıştır. Benzer kaderi ve aynı gök kubbeyi paylaşan birer paydaşlardır. Bu düşünceyi; kutsal kitaplardaki birçok ifade doğrulamaktadır. Şöyle ki;

“İnkâr edenler, gökler ve yer yapışıkken onları ayırdığımızı ve bütün canlıları sudan meydana getirdiğimizi bilmezler mi?(Kuran: Enbiya 30)”

“Rab Allah her kır hayvanını ve göklerin her kuşunu topraktan yarattı “ (Tevrat: Tekvin, 2/ 7-19-22).

“Allah yeri canlı yaratıklar için meydana getirmiştir. Orada meyveler, salkımlı hurma ağaçları, kabuklu taneler, güzel kokulu otlar vardır”(Kuran: Rahman 10-11-12).

“Allah onları denesin ve kendilerinin ancak hayvan olduklarını görsünler diyerdir. Çünkü adam oğullarının başına gelen, hayvanların başına da geliyor. Ve başlarına gelen şey birdir; biri ölüyorsa diğeri de öyle ölüyor; hepsinin bir soluğu var ve adamın hayvana üstünlüğü yoktur. Hepsi bir yere gidiyorlar; hepsi topraktan ve hepsi yine toprağa dönüyorlar. Adem oğullarının ruhunun yukarıya çıktığını ve hayvanın ruhunun aşağıya yere indiğini kim biliyor?”(Tevrat: Vaiz 3/ 18-22)

“Her can ölümü tadacaktır”(Kuran: Enbiya ,35).

Yine kutsal metinlerde yeşil demokrasinin türler arası eşitlik, otonomi, uyum ve entegrasyon fikrine ışık tutacak bir çok Tanrı sözü bulunmaktadır. Türler arasında yer kürede kardeşçesine bir yaşamın olanaklı olduğuna ve dezavantajlı grupların korunmasına dikkat çekilmektedir:

“Altı gün kendi işlerini yapacaksın ve yedinci günde öküzün ve eşeğin rahat etsinler ve cariye'nin oğlu ve garipler dînleninler diye istirahat edeceksin”(Tevrat: Çıkış 23/10-11-12).

“Ve kurt kuzu ile beraber oturacak ve kaplan oğlakla beraber yatacak ve buzağı ve genç aslan ve besili sığır bir arada olacak ve onları küçük bir çocuk güdecek. Ve inekle ayı otlanacak; onların yavruları birlikte yatacak ve aslan sığır gibi saman yiyecek ve emzikteki çocuk karayılanın deliği üzerinde oynayacak ve süttten kesilmiş çocuk elini engerek kovuğu üzerine koyacak. Bütün mukaddes dağında zarar vermeyecekler ve helak etmeyecekler çünkü sular denizi nasıl kaplıyorsa, dünyada Rab bilgisi ile dolu olacak”(Tevrat: İşaya 11/ 3-9)

“Salih: Ey milletim! Bu size bir ayet olarak, Allah'ın devesidir. Bırakın onu, Allah'ın toprağında otlasın; ona fenalık etmeyin, yoksa siz hemen azaba uğrarsınız. Buna rağmen onu kesip devirdiler. Salih: “ İşte belge bu devedir. Kuyudan su içmek hakkı belirli bir gün onun ve belirli bir gün de sizindir; sakın ona bir kötülük yapmayın, yoksa sizi büyük günün azabı yakalar” dedi. Onlar ise deveyi kestiler; ama pişman da oldular. Bunun üzerine onları azap yakaladı. Nitekim üzerlerine bir çığlık gönderdik de, ağıluların kullandığı kurumuş ot gibi oldular”(Kuran, Hud 64-65; Şuara 155-156 157-158; Kamer 29-31).

“Nice canlılar vardır ki, rızıklarını kendileri elde edemezler. Sizin de onların da rızığını Allah verir”(Kuran, Ankebut 60).

“. Ziyafet verdiğin vakit fakirleri, sakatları, topalları, körleri çağır; mutlu olursun çünkü onların sana karşılık yapacak bir şeyleri yoktur fakat sana Salihlerin kıyametinde karşılık verilir(Luka 14/ 12-13-14).

“Gündelikçinin gündeliğini bütün gece sabaha kadar yanında alkoymayacaksın. Sağıra lanet etmeyeceksin ve körün önüne tökez koymayacaksın(Luka19/13-14). Düşkün ve fakir ücretliyi sıkıştırmayacaksın; onun ücretini gününde güneş batmadan vereceksin(çünkü düşkündür ve yüreği onu özler)”(Tevrat:Tesniye14-15).

“Hayır, yetime karşı cömert davranmıyorsunuz. Yoksulu yedirmek konusunda birbirinize özenmiyorsunuz. Size kalan mirası hak gözetmeden yiyorsunuz. Malı pek çok seviyorsunuz.(Kuran: Feer 17-18-19-20)

“Ey Muhammed! Dini yalan sayanı gördün mü? Öksüzü kakıştıran, yoksulu doyurmaya yanaşmayan kimse işte odur. Vay o namaz kılanların haline ki: Onlar kıldıkları namazdan gafilirdiler. Onlar gösteriş yaparlar. Onlar (eğreti olarak) basit şeyleri dahi vermezler”(Kuran: Maun 1-7)

Her canlı'nın kendi formasyonu ve habitatında birer hükmü şahsiyet olduğu aşağıdaki ayette açıkça belirtilmiştir:

“Yerde yürüyen hayvanlar ve kanatlarıyla uçan kuşlar da ancak sizin gibi birer toplulukturlar. Onlar sonra Rablerine toplanacaklardır(Kuran: En'am 38).

Bütün türler benzer yaşam çevrimlerine sahiptirler. Geçmiş ve geleceklerinde ortak bir kaderi paylaşmaları beklenir. Örneğin kutup buzullarının erimesinden kutup ayıları nasıl etkileniyorsa farklı derecelerde de olsa bütün canlılar bundan etkilenmektedir.

Çevre konusunda görünür yakın tehlide rağmen insanoğlunun aymazlığına ve onu bekleyen tehlide şöyle dikkat çekilmektedir:

” İnsanın en çok yaptığı iş tartışmadır(Kuran: Kehf 54)

“Allah katında, yeryüzündeki canlıların en kötüsü gerçeği akletmeyen sağırlar ve dilsizlerdir(Kuran:Enfal 22).

“Ne mutlu merhametli olanlara; çünkü onlara merhamet edilecek(Matta5/7). Ne yapmalarını istiyorsanız, siz de onlara öyle yapın; çünkü şeriat budur(Matta7/7-12)”. “Dileyin size verilecektir; arayın bulacaksınız; kapıyı çalın size açılacaktır. Çünkü her dileyen alır, arayan bulur ve kapıyı çalana açılır. İnsanların size her ne yapmalarını istiyorsanız, siz de onlara öyle yapın; çünkü şeriat budur”(Matta7/7-12) Ağızları vardır ve söyleyemezler; Gözleri vardır ve göremezler. Kulakları vardır ve işitemezler. Burunları vardır ve koku almazlar. Elleri vardır ve el sürmezler. Ayakları vardır ve yürümezler. Boğazları ile ses vermezler(Tevrat: Mezmurlar,115/4-5-6-7).“Çünkü gördükleri halde görmezler, işittikleri halde işitmezler ve anlamazlar; çünkü

Journal Of International Social Sciences Academic Researches Dergisi- C:4 |S:1 Yıl: 4- (2020|1)

bu kavmin yüreği kalınlaştı(Matta13/13-15) (Markos 8/18)(Yuhanna 12/10). And olsun ki, cehennem için de birçok cin ve insan yarattık; onların kalpleri vardır ama anlamazlar; gözleri vardır ama görmezler; kulakları vardır ama işitmezler. İşte bunlar hayvanlar gibi, hatta daha da sapıkturlar. İşte bular gafillerdir (Kuran:A'raf 179). İnsanoğlu kendi günahının adeta kölesi olmuştur çünkü "Günah işleyen herkes günahının kölesidir"(Yuhanna 8/34)

Tarih biliminin varlık nedeninde olduğu gibi insanlığın geçmişten ders almayışına dikkat çekmek için "Yeryüzünde dolaşıp kendilerinden öncekilerin sonlarının nasıl olduğuna bakmazlar mı? "(Kuran: Muhammed 10); Ey Muhammed bu sana anlattıklarımız, kasabaların başından geçenlerdir. Onların bir kısmı hala duruyor, bir kısmı ise silinip gitmiştir. Onlara biz zulmetmedik, fakat onlar kendilerine yazık ettiler... (Kuran: Hûd 100-101) denilmekte ve "İnsan iyiliğin gelmesine dua ettiği gibi, kötülüğün gelmesine de dua eder(Kuran: Isra 11) denilerek insanın gayri ussal bir varlık olabileceği; "Görmüyorlar mı ki, biz yeryüzünü etraftan gitgide eksiltmekteyiz" (Kuran: Ra'd 41) denilerek yine ekolojik tehdiye işaret edilmektedir.

Cezaların şahsiliği bağlamında, "Herkesin kazandığı kendisinedir, kimse başkasının yükünü taşımaz..."(Kuran:En'am 164) dense de işlenen bu ekolojik suçta suçlu suçsuz aranmaksızın "Tanrı güneşini kötülerin ve iyilerin üzerine doğurur ve Salih olanlar ile olmayanlar üzerine yağmur yağdırır"(Matta 5/45)denilerek ortak yazgıya çekilmektedir.

Ayrıca yer küreyi bekleyen son, en acıklı ve korkunç şekliyle betimlenmektedir. Yerkürede ulaştığımız bu durum itibariyle adeta olmasına neden olduğumuz kötülüklerin sarmalından çıkma gücünü gittikçe yitirmekte olduğuna işaret edilmektedir. Bu kötü gidişin bir sonu elbette vardır, o son mutlaka gelecektir. Ancak;

"... Her ümmet için bir süre vardır; süreleri sona erince bir saat bile geciktirilmemezler ve öne de alınmazlar"(Kuran: Yunus 49).

"Yiyeceksin fakat doymayacaksın; ve için boş kalacak ve biriktireceksin fakat kurtarmayacaksın ve kurtardığımı kılıca vereceğim. Ekeceksin fakat biçemeyeceksin; zeytin basacaksın fakat yağ sürünmeyeceksin; üzüm basacaksın fakat şarabı içemeyeceksin ve kavminin utancını yükleneneceksiniz"(Tevrat: Mika 6/14-16)

"Dünya yas tutuyor ve yüzü soluyor, yer zayıflıyor ve yüzü soluyor. Ve üzerinde oturanların altında dünya kirlendi çünkü şeraitlerden öte geçtiler, kanunları ayaklar altına aldılar, ebedi ahdi bozdular. Lanet bundan dolayı dünyayı yiyip bitirdi"(Tevrat: İşaya,24/ 4-6).

"Ve Rab gördü ki yeryüzünde adamın kötülüğü çoktu ve her gün yüreğinin düşünceleri ve kuruntuları ancak kötü idi. Ve Rab yeryüzünde adamı yarattığına pişman oldu ve yüreğinde adı duydu. Ve Rab dedi: Yarattığım adamı ve hayvanları, sürünenleri ve göklerin kuşlarını toprağın yüzü üzerinden sileceğim; çünkü onları yaptığuma pişman oldu"(Tevrat: Tekvin,6/ 5-6-7-8).

"Ve Adem'e dedi: Karının sözünü dinlediğin ve ondan yemeyeceksin diye sana emrettiğim ağaçtan yediğin için, toprak senin yüzünden lanetli oldu; ömrünün bütün günlerinde zahmetle ondan yiyeceksin, Toprağa dönünceye kadar, alının teri ile ekmek yiyeceksin; çünkü ondan alından çünkü topraksın ve toprağa döneceksin"(Tevrat: Tekvin, 4/ 14-1516-17-18-19).

"İşte o günler geliyor ki o günlerde : "Ne mutlu kısırlara, doğurmamış rahimlere ve emzirmemiş memelere" diyecekler. O zaman dağlara: "Üzerimize düşün; ve tepelere: Bizi örtün" demeye başlayacaklar(Luka23/ 29-30)

"Kılıç tutanların hepsi kılıçla helak olacaklardır"(Matta26/52)

"Millet millete, ülke ülkeye karşı kalkacak yer yer kıtlıklar , zelzeleler olacak; güneş karacak, ay ışığını vermeyecek, yıldızlar yere düşecekler ve göklerin kudretleri sarsılacak(Matta 24/7-29). Lut Sodom'dan çıktığı gün gökten ateş ve kükürt yağdı ve hepsini helak etti(Luka 17/29;21/10-11)

"Gündüz sinip geceleri gözükken gezegenlere and olsun; kararmaya başlayan geceye and olsun; ağarmaya başlayan sabaha and olsun ki ; "Güneş dürülüp ışığı kalmadığı zaman; yıldızlar düşüp söndüğü zaman; (gök yarıldığı zaman; kabirlerin içi dışa çıktığı zaman (Kuran:İnfitar 1-4)(gök yarılıp Rabbine boyun eğdiği zaman; yer düzeltilip içinde olanları dışarı atarak boşaldığı zaman ve yer Rabbine boyun eğdiği zaman (Kuran: İnşikak 1-5);dağlar yürüdüğü zaman; doğurması yaklaşan develer başıboş bırakıldığı zaman; yabani

hayvanlar bir araya toplatıldığı zaman; denizler kaynaştırıldığı zaman; canlar bedenlerle birleştirildiği zaman; kız çocuğunun hangi suçtan dolayı öldürüldüğü kendisine sorulduğu zaman ; amel defterleri açıldığı zaman; gök yerinden oynatıldığı zaman; cehennem alevlendirildiği zaman; cennet yaklaştırıldığı zaman insanoğlu önceden ne hazırladığını görecektir". (Kuran: Tekvir 1-18)

İncil’de tanımlandığı gibi: mevcut çevre problemleri sorunun çözümünü zamana yayıcı bir yaklaşıma olanak tanımamaktadır. Bazı radikal önlemlerin kararlılıkla alınması gerekmektedir:

“Ve eğer sağ gözün sürçmene sebep oluyorsa onu çıkar ve kendinden at; çünkü senin için azandan birinin yok olması, bütün bedeninin cehenneme atılmasından iyidir”(Matta5/29)

. Eğer sözün bittiği yerde demagoji yapmaya devam edilirse, sadece havanda su dövülmüş olur.

“Ve yalnız kardeşlerinizi selamlarsanız, fazla ne yapmış olursunuz? Putperestler de öyle yapmıyorlar mı?”(Matta5/47);

4.YENİ PARADİGMANIN PARAMETRELERİ

Post modernizemle olmasa bile tarihin sonuna (Fukuyama, 1993:13-52) çok yaklaşıldığı çizilen bu ekolojik resme bakılarak söylenebilir. Bireysel özgürleşme diğer bir deyişle “ tek başınalık”, "modern insana" ilişkin en büyük vurgu olup Jung'un deyimiyle, bu özellik onu, *Kitle insanı ile mistik katılımdan ve ortak bilinç tehlikesinden uzaklaştırarak kendi sorgulama ve kuşku cenderesine hapsedmektedir”(Jung, 1996)*.Modernleşme çağında değerler dünyası, teknoloji etrafında dönüştürülürken artık hiçbir şey güvende olmadığı gibi, kutsalda değildir.

Yeni bir paradigma, evreni ve dünyayı yeni bir algılayış ve mevcut paradigmaya iddialı bir başkaldırış anlamına gelmektedir. Yeni paradigma bazı temel ölçütler etrafında şekillenecektir. Bu parametreler; çevre, oyun ve oyuncular, oyunun kuralları, roller ve rol dağılımı ve etikdir.

4.1.ÇEVRE

Paradigmayı oluşturan çevreyi; yer gök ve her ikisi arasında yer alan yer küre oluşturmaktadır. Kutsal metinlerde yer kürenin büyük bir titizlikle ve özenle, insan ve diğer canlılar için bir geçimlik olarak yaratıldığı ve bunda herhangi bir kusur bulunamayacağı(Kuran: Mülk, 3) dile getirilmektedir. Ancak bu çevrenin adeta bir amortisman payı örneği zamanla eksiltildiğine(Kuran:Ra’d,41) de dikkat çekilmektedir. Çevrenin paydaşlar arasında, onların yaratılış naturasına ve floralarına uygun olarak, mümkün olduğu ölçüde farklı plantasyonlarda, bu mümkün değilse aynı plantasyon paylaşılacaksa, anlayışlı birer komşu, aynı apartman sakinleri gibi, yaşama hakkı temel alınarak ilişkilerin düzenlenmesi gerekecektir. Öncelikle ısınma ve kirlenmenin toprak, su ve hava üzerindeki yıkıcı etkilerinin öncelikle yavaşlatılması, durdurulması ve sonrada geri dönüşümün sağlanması gerekmektedir. İnsan ve diğer varlıkların özellikle egzotik katil türlerin yayılmasının ve çevre üzerindeki yıkıcı etkilerinin önlenmesi temel sorundur.

4.2.OYUN VE OYUNCULAR

Bir Afrika Atasözüne göre *“Her sabah Afrika'da bir ceylan uyanır. En hızlı aslandan daha hızlı koşması gerektiğini bilir, yoksa öldürülecektir. Her sabah Afrika'da bir aslan uyanır. En hızlı ceylandan daha hızlı koşması gerektiğini bilir, yoksa aç kalacaktır. Aslan veya ceylan olmanız fark etmez. Güneş doğduğunda koşmaya başlarsanız iyi olur”*. İster bir amaca yönelik olsun ister rastlantısal nedenlere dayansın her canlı bu oyunu oynamak için oynamaktadır. Bu oyun öylesi bir oyunki; *“Amazon Ormanları'nda bir kelebeğin kanat çırpması, ABD'de fırtına kopmasına ya da dünyanın yarısını dolaşabilecek bir kasırganın oluşmasına neden olabilir”(Lorenz, 1963)*. Küresel ısınma ve kirlenme, kelebek etkisi nedeniyle ekoloji üzerinde asimetric sonuçlar doğurmaktadır. Fosil yakıtlar ve egzotik istilacı türler ısınma ve kirlenme üzerinde kuvvet çarpanı etkisi göstermektedir. Mevcut durum itibariyle bu oyunun net bir kazanımı olduğu söylenemez. Kazananlar azalan bir oranda artarken, oyunun kaybedenleri artan oranda artmaktadır. Teolojik bir söylemle *“Sonuçta yerkürenin sonunu getirecek kızılca kıyamette akletmeyenler hepten kaybedenlerden olacaklardır”*. Bu oyunun oyuncuları; ekosistemde farklı habitatlarda varlıklarını sürdüren insanlar, hayvanlar, bitkiler ve diğer formasyonlardan oluşmaktadır.

4.3.OYUNUN KURALLARI

Ekonomik demokrasiye gelinceye kadar, demokrasi serüveninde kurumlar “sınıf tabanlı” oluşturulurken; Yeşil Demokrasi, insan dışı doğanın sesini dinleme ve onların varlıklarını tanıma iddiasında olduğundan yeşil demokraside kurumlar “türler tabanlı” oluşturulmak zorunda olacaktır.

Temel soru şudur: Hayvanların, ekosistemlerin ve gelecek nesillerin varlıkları nasıl fark edilir, sesleri nasıl temsil edilir, çıkarları nasıl korunur?

Doğa bizimle iletişim kurabilir. Bu iletişim mutlak sözlü olmasa da sayısız diğer şekillerde olabilir. Ekosistemler harfi harfine insan gibi konuşmasalar da başka şekillerde iletişim kurabilirler Buna bir örnek olarak, Dryzek(1987:207), “Eğer toprağın üst tabakasını tıraşlarsanız buna bağlı olarak bir büzülme olur, sonra tabiat insana açıkça bir şeyler söyler ”demektedir.

Dobson farklı yeşil yazarların argümanlarından yola çıkarak doğanın temel özellikleri ile ilgili politik ve sosyal öngörülerini etrafında oyunun kuralları belirlenirken; farklılık, karşılıklı bağımlılık, ömür uzunluğu, dişilik gibi doğa, tolerasyon, stabilite ve demokrasi, eşitlik, gelenek ve feminizm gibi bir kısım kavramı göz önünde bulundurulmalıdır(Dobson, 1990: 24).

Oyunun kuralları belirlenirken türlerin doğal naturalarına saygı esastır. Tevrat’ta bu gerçeğe dikkat çekilmektedir:

“İki çeşitten olan hayvanını çiftleştirmeyeceksin; ve tarlanı iki çeşit tohumla ekmeyeceksin. Eşeği öküzle beraber koşup çift sürmeyeceksin. Kadının üzerinde erkek esvabı olmayacak ve erkek kadın esvabı giymeyecek. Çünkü bunlar mekruh şeylerdir”(Tevrat: Levililer,19/19);Tesniye, 10,22/5).

Oyun oynanırken kurallara uyum konusunda oyuncuların özdenetim mekanizmaları esas alınmakla birlikte yerelden başlayarak nokta denetimi, bölgesel ve global denetime değin genişletilerek sürdürülmelidir. Türler içinde bireyin varlığını topluluk amaçları doğrultusunda tanıyarak kapitalist ve sosyalist değerlerden öte, “öz yönetime” içsel bir bakış yaparak Mareşal Tito’ya burada bir yollamada bulunulacaktır. Fatih’in İstanbul’daki Belgrat ormanlarının tesisi ile ilgili fermanındaki “ yaş kesenin başı kesile” ünlü sözüne yaptırımlardaki kararlılığa ve yeşil hareketin illaki demokrasi ısrarında olmadığına örnek olmak üzere anmak gerekecektir.

Oyunun kuralları ne yazık ki tek başına insan tarafından belirlenecektir. Kuralların uygulanmasında, öncelikle kural koyucuyu bağlayacak mekanizmaların oluşturulması halinde, diğer türler bağlamında doğa yasaları işleyeceğinden oluşturulacak sistemin ütöpik karakteri bir ölçüde zayıflatılmış olacaktır.

4.4.ROLLER VE ROL DAĞILIMI

İnsanın diğer varlıklara karşı aklı dışında üstünlüğü yoktur. Örneğin, kartalın görme kabiliyeti, köpeğin koklama yeteneği, maymunun dokunma yeteneği insana göre üstündür.

Bilinçsizde olsa insanlar gibi diğer canlılarda yağma ekonomisinin birer parçasıdır. Örneğin, kurt avcı gibi, ertesi yıl ona yavrular verecek dişi geyiği esirgemez, keçiler Akdeniz kuşağında filizleri yiyerek dağları kelleştirirler. Hayvanların bu “yağma ekonomisi,” onların kanının başka kimyasal bileşikte olmasını ve tüm beden yapısının yavaş yavaş değişmesini sağlayan alışılmış olandan başka türlü yiyecek maddelerine uymalarını zorlayarak, koşullara uymamış türler ölüp giderken, öteki türlerin yavaş yavaş değişmesinde önemli bir rol oynar. Atalarımızın insanlaşmasında bu yağma ekonomisinin büyük payı bulunduğundan şüphe edilemez. İş alet meydana getirmekle başlar(Engels,1971: 212,213).

Doğal durumda hiçbir hayvan konuşmamayı ya da insan dilini anlamamayı bir eksiklik olarak duymaz. Ama hayvan, insanlar tarafından evcilleştirilirse durum değişiktir. Köpek ve at insanlarla olan ilişkilerinde ahenkli konuşmaya karşı öyle bir kulak geliştirmişlerdir ki, kavrayış çerçeveleri içinde her dili kolayca anlamayı öğrenirler. Ayrıca eskiden kendilerine yabancı olan, insana bağlılık, minnettarlık vb. gibi duyguları kazanma yetenekleri vardır. Örneğin papağanlar ağız yapıları insandan alabildiğine farklı olmasına rağmen konuşmayı öğrenebilirler.

Yeşil demokraside insan için önerilen rol olarak, Ortodoks Hıristiyan teolojisinden “eşitler arası birinci” demek olan “ekümenik ortodoksi rolü” nün ödünç alınmasının uygun olacağı düşünülmektedir. Bu rolde insan, ekosistemdeki diğer türler adına, onların sesini tanıyarak, onların hukukuna ve eşitliğine saygı duyarak, dahası onlardan biri olarak yeşil demokraside oyunun kurgulanması, ilişkilerin düzenlenmesi, yaptırım ve denetim mekanizmalarının oluşturulması işlevlerini üstlenmelidir.

Yeşil demokrasinin etkin şekilde işleyebilmesi için insanlar arası güç farklılıklarını ve dezavantajlı grupların hassasiyetlerinin ortadan kaldırarak, insanları zaman ve coğrafya dilimlerine bağlı kalmadan bir platformda eşit

şekilde, milyonların internetin sağladığı siber uzayda(Gibson,1998:6) buluşturulmasıyla oluşan sanal cemaatler aracılığıyla, bu cemaatlerin yeşil demokratik değerler doğrultusunda yönlendirilmesi halinde anında çeviri olanakları sayesinde küresel düzeyde kamuoyu oluşturulması ve iletişim engellerinin ortadan kaldırılmasına olanak sağlayacaktır.

İnsan dışı türlere ise, “eşitlerden biri” rolü verilmesi uygun olacaktır. Onlar kendilerine biçilen bu rolü naturalarına ve doğa yasalarına uygun olarak oynayacaklardır. Ancak burada “ekümenik ortodoksi “rolü biçilen insanın henüz bu rolü oynayabilecek yeşil bilinç ve etiğe sahip olmadığı düşünülüyor” sosyal ve kültürel dönüşümü gerekecektir.

4.5.ETİK

Çevre yaklaşımları bakımından etik ekolleri üç kategoriye ayrılmaktadır. Bunlar; insan-merkezli (açık yeşil), yaşam-merkezli (orta yeşil) ve dünya-merkezli (koyu yeşil) etikdir (Curry, 2005).

Birinci yaklaşım klasik çevre korumacı anlayışı, ikinci yaklaşım ütopyik derin ekoloji anlayışını üçüncüsü ise yeşil demokrasi anlayışını yansıtmaktadır. Özellikle orta ve koyu yeşil ekollere dikkat edilecek olursa, bu yaklaşımların bilindik çevrecilikten farklı oldukları ve basitçe “çevreyi korumak” olarak ifade edile gelen kaygıların ötesine geçerek algı seviyesinde çözümlenmeler yaptıkları görülebilir. Bu ekoller, her şeyden önce, “Doğaya bu şekilde davranmaya devam edilirse bir süre sonra dünya yaşanmaz hale gelecek” gibi ilk bakışta çevreci gibi görünen ifadeleri, faydacı ve dolayısıyla da insan-merkezli bularak dışlamaktadır. Merkeze insan yerine organik yaşamı ya da ekolojik sistemin kendisini almak suretiyle, insanın sadece doğayı değil yaşamın kendisini anlamlandırma şeklinde de ciddi değişiklikleri beraberinde getirmektedir

Özellikle koyu yeşil ekol, sadece endüstriyel döneme ait olan ideolojilerin ve hayat tarzlarının değil, modernitenin ve hatta Batı medeniyetinin kimi temel unsurlarının dahi reddedilmesi gerektiğine yönelik imalar içermektedir. Koyu yeşil ekolün moderniteye temel itirazları; ben-merkezli hedonizmi köruklemesi; doğa ile ilişkiye özel bir önem atfeden antik inançlar başta olmak üzere bütün dinlere tepeden bakması ve sürekli mücadele içerisinde olan bir insan tipolojisi ortaya çıkarması noktalarında toplanmaktadır.

Curry'den 50 yıl önce Leopold 'un ortaya attığı “biyotik toplum” ve “yeryüzü etiği” kavramları yeşiller tarafından ekolojik ahlaka adapte edilmiştir. “*Biyotik toplumun bütününi baskılayan moral ve politik toplumun genişliğine yoğunluğu ,yeşil demokrasiyi farklı varyantlara ayırır. Böylesi bir toplumu kapsayan düşünce; güneş, su, bitki ve hayvanları ya da kolektif şekilde yeryüzünü içeren toplumun sınırlılıklarını bir yeryüzü etiği ile genişletmeyi içerir(Leopold, 2004:240)*

Bu etik gelecek insan nesillerinin, insan dışı canlıların ve ekosistemlerin ve onlara dayalı olanların çıkarlarını da hesaba katar”. Bir yeryüzü etiği, yeryüzünde yaşayan canlı üyelerin ve yurttaşların zaferi tarafından şimdiki gelişmiş insanın rolünü değiştirir” tespitinde bulunmaktadır. Leopold'e göre biyotik toplumda biyokratik yurttaş karakteri açgözlü değildir ama daha çok biyotik toplumu içerir ve genişliğine dağıtıcıdır. Biyokratik yurttaşlar bir eksantrik görünüme sahiptirler. Kendilerinin görünüşü ve özellikleri biraz küçük olmakla birlikte daha büyük ve geniş bir biyotik toplum parçası içeriği için önemlidir.

Yeşil demokrasinin hüküm süreceği ekosistemde, insanın öncelikle çevrenin zaptı, talanı ve yağmalaması güdüsüyle hareketinin önüne acilen bir set çekilebilmesi için etiksel dönüşümü şarttır. Bu olmazsa tüketime dayalı üretimi Engels'in tanımıyla bir zevke dönüştürmesi neticesinde kaynakların sonu görülmeden bu tüketim histerisi hiç bir zaman tatmin olmayacaktır. O halde yeşilci bu yeni düzen tüketimi, hayati ihtiyaçlarla sınırlandırması zorunlu olacaktır. Bunun için bugüne kadar ki üretim biçiminin ve onunla birlikte tüm toplumsal düzenimizin tamamen değişmesi gereklidir

SONUÇ

Türlerin genetiği ile oynanarak; suyu, toprağı dolaylı olarak da havayı geri dönüşümü olanaksız olacak şekilde kirleterek sözüm ona Afrika'da “ Yeşil Devrim” gerçekleştiren ve klasik endüstrilerini ve özellikle kimyasal çöplerini yakın periferilerine taşıyarak kendi ekolojilerini koruduklarını sananlar, yeşilci politikaları “eski tüfek” solculara ve şirketlerin vergi kaçırma ya da çeşitli muafiyetlerden yararlanmak aracı olarak başvurdukları “sosyal sorumluluk” anlayışlarına havale ederek vicdanlar rahatlasa da sorunun özüne dair bir şey yapılmış olmayacaktır.

Dünyada açlık, ayrımcılık önlenmeden dezavantajlı grupların durumları düzeltilerek asgari insan refah ve güvenliği sağlanmadan yeşil adına bir şeylerin yapılması pek mümkün görülmemektedir. Diğer yandan bir çok

türün devamlılığı sağlanamadığından yer yüzünde nesilleri tükenirken, bir çok türde de gerek insan katkısı ve gerekse insan katkısı dışında ekolojideki ısınma ve kirlenme kaynaklı deformasyonlar nedeniyle farklı davranışlar sergilemekte ya da fizyolojik bozulmalarla karşılaşmaktadır. Özellikle tarımsal zararlılar başta olmak üzere bir çok tür dozaj aşımı ve aşırı kullanım sonucu bilinen mücadele şekillerine karşı direnç geliştirmektedirler. Özellikle yer kürede yaşamın özünü oluşturan toprak, su ve havanın hoyratça kullanımı sonucu kaliteleri zayıflamakta, bir yandan artan şehirleşme ve diğer yandan nüfus artışı nedeniyle yeni tarım alanları kazanma çalışmaları biyotik toplumun evrimci seleksiyona gerek kalmadan ortadan kalkmasına neden olmaktadır. Tevrat'ta adeta bu tehlike öngörülmüştür: *“Tarlani altı yıl ekeceksin ve bağını altı yıl budayacaksın ve mahsulünü devşireceksin fakat yedinci yılda sebti için tarlani ekmeyecek bağını budamayacaksın. Hasadın ardından süreni, budanmamış asmanın üzümünü devşirmeyeceksin. Ve onun bütün mahsulü senin sığırlarına ve memlekette olan hayvanlara yiyecek olacaktır. Ve diyarınızın ekinini biçtiğiniz zaman tarlaların köşelerini büsbütün biçmeyeceksiniz ve ekinden düşen başakları devşirmeyeceksin. Ve bağ bozumunu büsbütün devşirmeyeceksin ve bağın yere düşen meyvesini devşirmeyeceksin; onları fakir ve garip için bırakacaksın”* (Tevrat: Levililer, 25/3-4-5-6-7, 19/9-10)

Derin ekoloji yaklaşımı bir adım ileri taşınarak yeşil demokrasinin oluşturulmasında; öncelikle kuzey güney arası gelişmişlik açıklığı, (En gelişmiş ülke ile en geri kalmış ülke arasındaki gelişmişlik farkı 1820’de 1/3 iken bu oran 2008’de 1/74’e çıkmıştır) açlık, dezavantajlı gruplara ayrımcılık uygulamaları önlenerek asgari insan refah ve güvenliği sağlanarak insanların yeşilci yaklaşımlara açık hale getirilmelidir. Yeşil demokrasiye göre ekolojideki tüm canlı formasyonlar kendi habitatlarında eşit birer toplulukturlar. Akli dolayısıyla bir ölçüde tanrısallık yetisine sahip olan (Örneğin, Eski Mısır inancında Firavun yarı tanrıdır) insanlar, evrendeki, tüm canlıları kendisiyle eşitleyerek, her türün naturasına saygılı koyu yeşil etik anlayışı etrafında yeryüzünün denetim ve yaptırım mekanizmaları ile donatılmış bir yeşil anayasal düzen içinde, insana *“ekümenik ortodoksi”*, diğer türlere ise *“eşitlerden biri”* rolü verilmesi uygun olacaktır.

KAYNAKÇA

- Betham, D.** (2005:2), “Democracy: a Beginner’s Guide”, Oxford: Oneworld.
- Curry, P.** (2005) “Ecological Ethics: An Introduction”, Cambridge: Polity Press
- Dobson, A.** (1990): Green Political Thought, An Introduction, Routledge, London and New York
- Dryzek, JS.**(1987), “ Discursive Designs: Critical Theory and Political Institutions”, American Journal of Political Science JSTR
- Dunn, S. and Flavin, C.**(2002), “Moving the Climate Change Agenda Forward”, in C. Flavin, H. French, G. Gardner, S. Dunn, R. Engelman, B. Halweil, L. Mastny, A. McGinn, D. Nierenberg, M. Renner an L. Starke (eds.), *State of the World 2002* (New York: W.W. Norton): 24-50.
- Engels, F.** (1971), “Dialectics of Nature (Doğanın Dialektiği)”, Sol Yayınları, Ankara
- Fukuyama F.** (1993), “Tarihin Sonu mu?” Çev: Yusuf KAPLAN, Rey Yayınları, Kayseri, 1993.
- Gibson, W.** (1998), “Neuromance”, Çev. M.Altınbas, Sarmal Yay. İstanbul
- Goodin, R. E.** (1996:844), “Enfranchising the Earth, and its Alternatives”, Political Studies, vol 44, pp.835-50)
- Gospel- New Testamen-İncil** (1985), Kitabı Mukaddes Şirketi Yayını, Rota Ofset, İstanbul
- Habermas, J.** (1990), “ Die Nachholende Revolution edition suhrkamp SV”, amazon.com
- Jung, C. G.**(1996) “Modern İnsanın Tinsel Sorunu”, Araf, Sayı:9, Aralık 1996, Çev. A.Oyal, **Internet**; <http://www.araf.net/dergi/sayi09/html/cjung964.shtml>
- Kuhn, T. S.** (1982), Bilimsel Devrimlerin Yapısı, (Çev: Nilüfer Kuyaş), İstanbul: Alan Yayıncılık
- Leopold, A. C.** (2004), “Living with the Land Ethic”, BioScience, vol.54, no.2pp.149-154
- Lorenz, Edward N.** (1963) “Deterministic Nonperiodic Flow” Journal of the Atmospheric Sciences,
- Marshall, G.** (1999), Sosyoloji Sözlüğü, Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları

Naess, A.(1995) “The Shallow and Deep, Long-Range Ecology Movements”, SESSIONS, George (Ed.), Deep Ecology for the 21st Century, Shambhala, Boston and New York

Popper, K. R. (1998), Tarihselciliğin Sefaleti, (Çev. Sabri Orman), İstanbul: İnsan Yayınları.

Ranawaka, P. C. (2009)” Towards a New Green Era”, Minister of Environment and Natural Resources, Sri Lanka, naturalresources@environmentmin.gov.lk erişim:12.15.2014

Swingewood, A. (1998), Sosyolojik Düşüncenin Kısa Tarihi, (Çev. Osman Akınhay), Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 1998.

Kur’an-ı Kerim (1983), Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları No:90, Ankara

The Torak- Old Testament- Tevrat (1997), Kitabı Mukaddes Şirketi, İstanbul

Turner. R.K., (1993), “Sustainability: Principles and Practice, in R. K. Turner (Ed.), Sustainable Environmental Economics and Management: Principles and Practice”,London: Belhaven Press.

UNDP (1997), “Governance for Sustainable Development, a Policy Document,

Zethoven, I. (1991), “Sustainable Development- a critique of perspectives in Immigration, Population and Sustainable Environment”, Smith, J. W.(ed) flinders University Press, Adelaide

COVID-19 PANDEMİ DÖNEMİNDE ÖĞRENCİLERİN UZAKTAN EĞİTİM VE UZAKTAN MUHASEBE EĞİTİMİNE YÖNELİK BAKIŞ AÇILARI ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA

(Sayfa 40-53)

Murat SERÇEMELİ²

Ersin KURNAZ³

ÖZ

Bu çalışmada, Covid-19 pandemi döneminde, fiili olarak uzaktan eğitimle muhasebe dersi alan öğrencilerin, uzaktan eğitim sistemine bakış açıları, uzaktan eğitim sistemiyle ilgili öz yeterlikleri ve uzaktan eğitimle yürütülen muhasebe derslerine ilişkin görüşlerinin belirlenmesi amaçlanmaktadır. Bu amaç doğrultusunda, Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Sağlık Yönetimi Bölümü'nde okuyan, daha önce en az bir muhasebe dersi almış lisans öğrencilerine bir anket uygulanmıştır. Anketlerden elde edilen veriler, SPSS 20 programı yardımıyla frekans ve yüzde gibi tanımlayıcı istatistikleri ile analiz edilmiştir. Araştırma sonucunda, öğrencilerin uzaktan eğitim sistemini çok fazla benimsemedikleri, sistemin kullanımıyla ilgili öz yeterlik açısından herhangi bir problem yaşamadıkları görülmüştür. Muhasebe eğitiminin uzaktan yöntemlerle sürdürülmesiyle ilgili video kayıtlarının tekrar izlenebilmesi, esnek eğitim olanakları ve zaman tasarrufu sağlama olumlu görülürken, internete ve eğitime ulaşamama ve sosyal olarak yalıtılmış hisse kapılma gibi hususlar olumsuz yönler olarak tespit edilmiştir. Sonuç olarak muhasebe eğitiminin, geleneksel eğitim yöntemleriyle uzaktan eğitim yöntemlerini harmanlayan ters yüz eğitim sistemi vasıtasıyla verilmesi gerektiği önerilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Covid-19, Pandemi Dönemi, Uzaktan Eğitim Muhasebe Eğitimi.

A RESEARCH ON STUDENTS' PERSPECTIVES TO DISTANCE EDUCATION AND DISTANCE ACCOUNTING EDUCATION IN THE COVID-19 PANDEMIA PERIOD

ABSTRACT

In this study, it is aimed to determine the views of students who actually take accounting courses with distance education during the Covid-19 pandemic period, their views on distance education system, their self-efficacy about distance education system and their views on distance education courses. For this purpose, a questionnaire was applied to undergraduate students who studied at Erzincan Binali Yıldırım University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Health Management, who have taken at least one accounting course before. The data obtained from the questionnaires were analyzed with descriptive statistics such as frequency and percentage with the help of SPSS 20 program. As a result of the research, it was observed that the students did not adopt the distance education system too much and did not experience any problems in terms of self-efficacy regarding the use of the system. While it is seen that video recordings, flexible training opportunities and time saving related to maintaining accounting education with remote methods are positive, issues such as not being able to reach the internet and the trainer and having socially isolated were identified as negative aspects. As a result, it is suggested that accounting education should be provided through the flipped classroom education system that blends traditional education methods and distance education methods.

Keywords: Covid-19, Pandemic Period, Distance Education, Accounting Education.

² Dr. Öğr. Üyesi, Giresun Üniversitesi, İİBF, İşletme Bölümü, murat.sercemeli@giresun.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-0718-2236

³Dr. Öğr. Üyesi. Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, İİBF, Sağlık Yönetimi Bölümü, ersinkurnaz2429@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-6787-5368

GİRİŞ

2019 yılının Aralık ayında, Çin'in Hubei bölgesinin başkenti olan Wuhan şehrindeki deniz ürünleri pazarında, nedeni bilinmeyen çok sayıda Pnömoni, yaygın bilinen adıyla zatürre hastasının olduğu tespit edilmiştir. Hızla artan hasta sayısının ardından Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ), 07 Ocak 2020'de bu şikâyetlerin sebebinin yeni tip bir koronavirüs olduğunu (2019-nCoV) açıklamış ve 30 Ocak 2020 tarihinde hastalığın diğer ülkelere ve Çin'in bütün bölgelerine yayılması nedeniyle uluslararası acil durum ilan edilmiştir. DSÖ, 05 Şubat 2020 tarihinde, virüsün Çin ve diğer ülkelerde daha fazla yayılmasını önlemek ve ülkeleri bu salgına karşı hazırlamak amacıyla "Küresel Bir Stratejik Hazırlık ve Müdahale Planı" hazırlamıştır. 11 Şubat 2020 tarihinde, DSÖ tarafından yayımlanan raporda, bu yeni hastalığın resmi isminin "Koronavirüs Hastalığı 2019" ve kısaltmasını ise, "Covid-19" olarak isimlendirildiği açıklanmıştır. DSÖ başkanı Tedros Adhanom Ghebreyesus Covid-19'un açılımının; "korona" için "CO", "virüs" için "VI", "hastalık" için "D" şeklinde tanımlandığını ve böyle bir isim seçilirken belirli bir yeri, hayvan türlerini veya insanı damgalamaktan kaçınılmasına dikkat edildiğini söylemiştir. Covid-19'un çok kısa bir zaman içerisinde birçok ülkeye yayılarak küresel bir salgın haline gelmesiyle birlikte, 11 Mart 2020 tarihinde, DSÖ salgını "pandemi" olarak ilan etmiş ve tüm ülkelerin ciddi bir şekilde önlem almasını istemiştir (Öztürk ve İliş, 2020:1-7; TÜBA, 2020: 15).

Tüm dünyayı hızlı bir şekilde etkisi altına almaya başlayan Covid-19, Türkiye'de, 11 Mart 2020 tarihinden itibaren görülmeye başlanmıştır. Türkiye'de ilk vaka tespit edilir edilmez devletin ilgili kurumları tarafından salgınla mücadele edebilmek için birçok sektörü kapsayan önlemler, çok hızlı bir şekilde alınmıştır. Bu kapsamda tüm üniversitelerde eğitim öğretime kısa bir süreliğine ara verilmiş, daha sonra Yükseköğretim Kurumu (YÖK) tarafından, 23 Mart 2020 tarihinde üniversitelerde dijital imkânlarla uzaktan eğitime devam edileceği yönünde karar alınmıştır. Türkiye'de uzaktan eğitim sisteminin gelişiminin çok eskilere dayanması ve üniversitelerin hemen hemen hepsinde daha önceden uzaktan eğitimle ilgili bir alt yapısının olması, Covid-19 ile beraber başlayan bu sürece hızlı bir şekilde uyum sağlamalarını kolaylaştırmıştır.

Dünyada uzaktan eğitimin sisteminin köklerinin neredeyse üç asır öncesine kadar uzanan disiplinler arası bir alan olduğu görülmektedir. Dünyada ilk uzaktan eğitim uygulamasından yaklaşık iki asır sonra Türkiye'de uzaktan eğitim konusu gündeme gelmiştir. Türkiye'de 1923 ile 1960'lı yıllar arasında uzaktan eğitim konusu kavramsal olarak tartışmanın ötesine geçememiştir. 1970'li yıllardan sonra birkaç girişimle sınırlı da olsa orta eğitim düzeyinde uzaktan eğitim çalışmalarının ilk adımları atılmıştır. Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi'nin 1980 sonrası kurulmasıyla birlikte uzaktan eğitim yükseköğretime taşınmıştır. Bu yıllardan sonra gerek orta, gerekse yükseköğretim düzeyinde uzaktan eğitim sistemi hızlı bir şekilde ilerleme kaydederek büyük ilgi ve kabul görmüştür (Bozkurt, 2017: 86). Özellikle 2000'li yıllardan sonra bilgi ve iletişim teknolojisi alanında yaşanan gelişmeler, uzaktan eğitim sistemini çok farklı konulara taşımış ve milyonlarca öğrenci için fırsatlar sunmuştur. Anadolu Üniversitesi'nin yanı sıra Atatürk Üniversitesi ve İstanbul Üniversitesi tarafından da açık öğretim faaliyetleri düzenlenmeye başlanmıştır (Gürer vd., 2016: 52).

Yukarıda ifade edilenler ışığında bu çalışmada, lisans düzeyinde daha önce muhasebe derslerinden en az birini almış ve Covid-19 pandemi döneminde fiili olarak uzaktan eğitimle muhasebe dersi alan öğrencilerin uzaktan eğitim sistemine bakış açıları, uzaktan eğitim sistemiyle ilgili öz yeterlikleri ve uzaktan eğitimle yürütülen muhasebe derslerine ilişkin görüşlerinin belirlenmesi amaçlanmaktadır. Bu amaç doğrultusunda, Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Sağlık Yönetimi Bölümü'nde okuyan öğrencilere bir anket uygulanmıştır. Uygulamaya ilişkin veriler SPSS 20 programı yardımıyla analiz edilmiştir. Son olarak elde edilen analiz sonuçlarına göre, araştırma hakkında değerlendirmelerde bulunulmuştur.

1. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Son yıllarda bilgi ve iletişim alanındaki teknolojik gelişmeler, yaşamın hemen hemen her alanını etkilemekte ve eğitim alanında da önemli değişim ve dönüşümün yaşanmasına neden olmaktadır. Ayrıca bilgisayar ve internet teknolojileri, eğitim ve öğretim faaliyetlerinin hizmetine sunulan en önemli iki değerdir. Bu iki değer bir araya gelmesi geleneksel eğitime diğer bir ifadeyle, okul ve sınıf gibi fiziksel mekâna bağlı eğitim sistemine alternatif olabilecek birçok eğitim sistemini de mümkün kılmıştır. Bunlardan biri de uzaktan eğitim sistemidir (Tuncer ve Taşpınar, 2008: 133). Uzaktan eğitim, öğrenme ve öğretme sürecinde öğrenci ve öğreticinin farklı mekânlarda olduğu, taraflara yer, zaman ve mekân bakımından bireysellik, esneklik ve bağımsızlık imkânı sağlayan sistematik bir eğitim şeklidir (Uşun, 2006: 11). En kısa tanımla uzaktan eğitim, zaman ve mekândan bağımsız olarak bilgi ve iletişim teknolojisi araç ve gereçlerinden faydalanarak gerçekleştirilen ekonomik ve etkileşimli bir eğitim modelidir (Gökçe, 2008: 2). Burada ifade edilmesi gereken bir konu da şudur: uzaktan eğitim programlarının hızlı bir şekilde yaygınlaşmasında teknolojik gelişmeler kadar

ekonomik koşulların da etkisi olmuştur. Son yıllardaki hızlı teknolojik gelişmeler ve piyasa koşullarındaki değişimler ülkelerin eğitim sistemlerini artan eğitimsel farklılıklar ve bütçe yükleriyle mücadeleye zorlamıştır (Tuncer ve Tanaş, 2011: 777). Ayrıca bilgi çağı diye adlandırılan 21. yüzyılda yaşanan gelişmeler, insanları sürekli kendilerini yenilemeye zorlamaktadır.

Uzaktan eğitimle yürütülen dersler, senkron (eş zamanlı) veya asenkron (eş zamansız) şekilde yürütülebilmektedir. Senkron şeklinde yürütülen derste sanal sınıf ortamında öğrenciler ve öğretici birbirleriyle canlı olarak iletişim kurabilmektedir. Bu yöntemde öğrenciler, eş zamanlı olarak soru sorabilmekte, anlaşılmayan hususlarla ilgili taleplerini karşı tarafa iletebilmekte ve birbirleriyle tartışma imkânı elde edebilmektedirler. Asenkron şeklinde yürütülen derste ise öğrenci, istediği zaman, istediği yerden internet üzerinden derslere erişim sağlayabilmekte ve daha önceden sisteme yüklenen video ve ses kaydı gibi materyaller yardımıyla dersi takip etmektedir. Bu yöntemde öğrenciler anlaşılmayan konularla ilgili soruları ve öğretici ile iletişimi anında sağlayamamaktadır.

Uzaktan eğitim sisteminin bir gereği olarak öğrenciler, eğitimlerini kendi kendilerine devam ettirmek zorunda kalabilmekte, yalnızlık, iletişimsizlik ve etkileşim yetersizliği gibi sorunlarla karşı karşıya kalabilmektedirler. Bu sorunlar dikkate alındığında uzaktan eğitim sisteminde en uygun öğrenme stillerinin tercih edilmesi gerekir (Ekici, 2003: 48-49). Bir başka ifadeyle, uzaktan eğitimle yürütülecek dersler için en uygun kaynak ve etkinlik, doğru ve etkili iletişim şekli ve öğrenciye en verimli bilgi aktarımını sağlayacak uygun öğretici modeli gibi birçok değişken dikkate alınarak planlama yapılması gerekir.

Örgün ve uzaktan eğitim sistemleri incelendiğinde, kullanılan teknolojilerin bu eğitimleri ayırdığı en temel özellik, öğrencilere zamandan ve mekândan bağımsızlık sağlayabilmesidir. Eğer uzaktan eğitimde öğrenci ve öğretici arasındaki etkileşimi ve iletişimi istenilen şekilde sağlayabilen doğru yöntem ve uygun teknoloji kullanırlarsa, uzaktan eğitim sisteminin örgün eğitim kadar başarılı olabileceği ve tüm kesimler tarafından kabul görebileceği söylenebilir (Yılmaz ve Horzum, 2005: 111). Wilson ve Marsh uzaktan eğitim sisteminin olmazsa olmaz bir parçası olan internetin öğrencilere kazandırdığı iki özelliği üzerinde durmaktadır. Birincisi, uzaktan eğitim şeklinde verilen derslerle ilgili etkinlikleri yapmak için interneti bilgi erişimi, paylaşma ve araştırma için kullanan öğrenciler, hayatlarının ileriki dönemlerinde teknoloji ile daha barışık olacaklardır. İkincisi ise, internet tabanlı bir eğitim öğrencileri sınıfın fiziki sınırlarından kurtararak onları birey odaklı bir yapı içinde özgüven kazanmaya teşvik etmesidir (Tuncer ve Taşpınar, 2008: 133).

İnsanların eğitim hayatının en son aşaması olan üniversiteler de çağın ihtiyaçlarına cevap verecek şekilde uzaktan eğitim vermeye yönelmektedir. Bu yönelik uzaktan eğitimde kalite sorununu da beraberinde getirmektedir. Üniversiteler için uzaktan eğitim her ne kadar ekonomik bir sistem olsa da uluslararası standartlarda kaliteli bir eğitim hizmeti sunmak, önemli yatırımlar yapmayı gerektirebilir. Üniversiteler uzaktan eğitimden beklenen ekonomik getiriyi elde edebilmek için öncelikle ticarileşmiş bir eğitim ortamında geniş bir kitleye ulaşabilmeli ve kaliteden ödün vermeyen bir eğitim anlayışına sahip olmalıdır (Askeland ve Payne, 2007: 162). Kaliteli bir uzaktan eğitim hizmeti vermeye amaçlayan üniversiteler, teknolojik alt yapıya ek olarak birtakım engelleri de aşması gerekir. Bunlardan birincisi, üniversitelerle işbirliği yaparak ortak profesyonel programlar hazırlamak; ikincisi, öğrencilerin alacakları derslerde karşılaşabilecekleri sorunlara teknik ve pratik çözümler bulabilmek; üçüncüsü ise programların akreditasyonu, kalite garantisi ve sertifikalandırmasıdır (Solem vd., 2006: 151-156).

2. LİTERATÜR İNCELEMESİ

Literatüre bakıldığında uzaktan eğitim ve uzaktan eğitime öğrencilerin bakış açısıyla ilgili birçok çalışmanın yapıldığı görülmektedir. Bu konuda Türkiye’de yapılmış çalışmalardan bazıları aşağıda sunulmuştur.

Bircan vd. (2018) çalışmalarında, öğrencilerin uzaktan eğitimle verilen derslere yönelik ilgileri ve aldıkları derslerin uzaktan eğitimle devam edip etmemesini isteyip istemediklerini belirlemeyi amaçlamışlardır. Bu kapsamda, Cumhuriyet Üniversitesi, Uzaktan Eğitim Merkezinde ortak zorunlu dersleri alan öğrencilere anket yapılmıştır. Araştırma sonucunda, öğrencilerin tüm derslere yönelik bakış açılarının cinsiyete göre farklılık göstermediği tespit edilmiştir. Ayrıca kadın ve erkek öğrencilerin derslerin uzaktan eğitimle almayı istemedikleri belirlenmiştir.

Bozkurt (2017), Türkiye’de uzaktan eğitimin gelişim sürecinde rol alan önemli olayları belirlemek ve uzaktan eğitimin gelişimini geçmişten günümüze haritalandırmak amacıyla teorik bir çalışma yapmıştır. Çalışmada uzaktan eğitimin gelişim sürecinin aşamaları eleştirel bir bakış açısıyla ele alınmıştır. Son olarak uzaktan eğitimde araştırma eğilimlerine yönelik çalışmalar üzerinde durulmuş ve uzaktan eğitimin Türkiye’nin geleceğine yönelik öngörü ve önerilerde bulunulmuştur.

Metin vd. (2017), öğrencilerin uzaktan eğitim sistemine bakış açılarını ve uzaktan eğitimle yürütülen İngilizce dersinde öğrencilerin takip, memnuniyet ve başarı seviyelerini belirlemeyi amaçlamışlardır. Bu amaçla dersi alan Uşak Üniversitesi, Banaz Meslek Yüksekokulundaki öğrencilere bir anket uygulanmıştır. Araştırma sonucunda, öğrencilerin uzaktan eğitim derslerini yüz yüze eğitim kadar verimli bulmadıkları ve İngilizce dersini uzaktan eğitim sistemiyle almak istemedikleri tespit edilmiştir. Ayrıca öğrenciler, kaldıkları yurt veya evde internet imkânının sağlanması ve derslerin düzenli olarak takip edilmesi durumunda, uzaktan eğitim sistemi ile eğitim verilmesinin verimli bir uygulama olacağını ifade etmişlerdir.

Birişçi (2013) çalışmasında, video konferans tabanlı uzaktan eğitime yönelik öğrenci tutumlarını ve görüşlerini belirlemeyi amaçlamıştır. Araştırmanın çalışma grubunu oluşturan Artvin Çoruh Üniversitesi, Sosyoloji Bölümünde okuyan öğrencilere bir anket uygulanmıştır. Ölçekten elde edilen sonuçlar incelendiğinde, öğrencilerin uzaktan eğitime yönelik tutumlarında bir kararsızlık olduğu görülmüştür. Öğrencilerin video konferans tabanlı sisteme dayalı uzaktan eğitime ilişkin olumlu görüşleri; derse olan ilginin arttığı ve farklı bir yöntemle ders işlemenin faydalı olduğu şeklinde ifade edilmiştir. Olumsuz görüşleri ise, yüz yüze iletişim olmaması, etkileşim sağlanamaması, teknik sorunlar yaşanması ve derse motive olamama şeklinde sıralanmıştır.

Eygü ve Karaman (2013) çalışmalarında, uzaktan eğitim öğrencilerinin almakta oldukları eğitime yönelik memnuniyet algılarını incelenmeyi amaçlamışlardır. Bu amaca yönelik olarak Atatürk Üniversitesi, Uzaktan Eğitim ve Araştırma Merkezinde, bilgisayar programcılığı ön lisans eğitimi ve ilahiyat lisans tamamlama eğitimi alan öğrencilere anket uygulanmıştır. Araştırma sonucunda, öğrencilerin görüşleri arasında farklılık olduğu görülmüş ve bu görüşler ile demografik özellikler arasında bir ilişki olduğu tespit edilmiştir.

Tanrıkulu vd. (2010), uzaktan eğitim sisteminin kritik başarı faktörlerini belirlemeyi amaçladıkları çalışmalarında, Türkiye’de uzaktan eğitime dâhil olan öğrencilere yönelik bir anket uygulamışlardır. Araştırma sonucunda, uzaktan eğitimde başarı faktörleri olarak kullanılabilirlik, etkileşim, fonksiyonellik, birlikte çalışabilirlik, kolay erişilebilirlik gibi faktörlerin öne çıktığı tespit edilmiştir.

Keser ve Karahoca (2010) çalışmalarında, uzaktan eğitim sistemiyle proje yönetim dersi tasarlamayı ve başarıyı artırmak için materyal geliştirmeyi amaçlamışlardır. Bu doğrultuda mühendislik okuyan öğrencilere bir anket uygulanmıştır. Araştırma sonucunda, mühendislik öğrencileri için uzaktan eğitimin proje tasarımında kullanılabileceği ve proje bazlı eğitim faaliyetleri için önemli olduğu ifade edilmiştir.

Çiftçi vd. (2010) çalışmalarında, öğrencilerin uzaktan eğitime karşı tutumlarını belirlemeyi amaçlamışlardır. Bu amaç doğrultusunda, Gazi Üniversitesi Meslek Yüksekokulundaki öğrencilere bir anket uygulanmıştır. Yapılan analizler sonucunda, öğrencinin bulunduğu sınıf ile takip edilen eğitim programının direnç seviyesi ile bağlantısı olduğu, yaş ve cinsiyet ile ilgili bir ilişkisi olmadığı tespit edilmiştir.

Demirel ve Coşkun (2010) üniversite öğrencilerinin kendi kendine öğrenme yetkinlik seviyelerini değerlendirmek amacıyla yaptıkları çalışmaları için Yeditepe Üniversitesi öğrencilerine bir anket yapmışlardır. Verilerin analizinde faktör analizi gibi istatistiksel analiz yöntemleri kullanılmıştır. Araştırma sonunda, öğrencilerin kendi kendine öğrenme konusundaki yatkınlıklarının ortalama seviyede olduğu görülmüştür.

Gursul ve Keser H. (2009) çalışmalarında, çevrimiçi ve yüz yüze eğitim ortamlarında karşılaşılan sorunların matematik eğitiminde öğrencilerin başarılarına olan etkisini ortaya koymayı amaçlamışlardır. Bu doğrultuda Hacettepe Üniversitesi’nde yeni başlayan öğrencilerden anket yöntemiyle veri toplanmıştır. Sonuç olarak, görev paylaşımı, işbirliği ve sorun çözme ile çözüm işbirliği açısından, çevrimiçi grup çalışmasının daha başarılı olduğu ifade edilmiştir.

Özkan ve Köşeler (2009) çalışmalarında, e-öğrenme için kavramsal bir model sunmayı amaçlamışlar. Bu doğrultuda web tabanlı öğrenme yönetim sistemini kullanan öğrencilere anket uygulanmıştır. Araştırma sonucunda, öğrenci davranışları, öğretmenin kalitesi, bilgi kalitesi, bağlantı servis kalitesi ve destekleyici birimler gibi değişkenler ile öğrenci tatmin düzeyi arasında istatistiksel bir ilişki bulunmuştur.

Literatürdeki çalışmaların genelde ortak zorunlu dersler dışında uzaktan eğitim sistemiyle daha önce eğitim almayan öğrencilerin, uzaktan eğitim sistemine bakış açılarını belirlemeye yönelik yapıldığı söylenebilir. Bu çalışma ile Covid-19 pandemi döneminde, fiili olarak uzaktan eğitimle tanışan öğrencilerin, uzaktan eğitim sistemi ve uzaktan eğitimle aldıkları muhasebe dersleri hakkındaki görüşleri belirlenerek, literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Ayrıca söz konusu öğrencilerin Covid-19 pandemi döneminde eğitimlerinin bir kısmını geleneksel yöntemlerle, bir kısmını da uzaktan eğitimle aynı dönem içinde almaları iki yöntemi de karşılaştırmaları açısından daha sağlıklı sonuçlar verecektir. Bu çalışmanın bu yönüyle literatürdeki çalışmalardan farklılaştığı söylenebilir.

3. METODOLOJİ

Çalışmanın bu kısmında, araştırmanın amacı, kapsamı ve yöntemi, güvenilirlik analizi ve elde edilen bulguların değerlendirilmesi sırasıyla ele alınacaktır.

3.1. Araştırmanın Amacı

Bu çalışmada, lisans düzeyinde daha önce muhasebe derslerinden en az birini almış ve Covid-19 pandemi döneminde, fiili olarak uzaktan eğitimle muhasebe dersi alan öğrencilerin, uzaktan eğitim sistemine bakış açıları, uzaktan eğitim sistemiyle ilgili öz yeterlikleri ve uzaktan eğitimle yürütülen muhasebe derslerine ilişkin görüşlerinin belirlenmesi amaçlanmaktadır.

3.2. Araştırmanın Kapsamı ve Yöntemi

Araştırmanın kapsamını, Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, iktisadi ve idari bilimler fakültesi, sağlık yönetimi bölümünde öğrenim gören, en az bir tane muhasebe dersi almış öğrenciler oluşturmaktadır. Araştırma kapsamında, ilgili bölümde öğrenim gören 425 öğrencinin tamamına “Google Form” vasıtasıyla online anket yapılmış, 254 öğrenciden geri dönüş alınmıştır. Bu oran hedef kitlenin %59’una ulaşıldığını göstermektedir.

Konu ile ilgili anketin oluşturulmasında, Güner vd. (2016) ile Serçemeli (2017) çalışmalarından yararlanılmıştır. Öğrencilere uygulanan anket formu dört kısımdan meydana gelmektedir. Birinci kısım, demografik sorular ve derslerin işlenme yöntemleri ile ilgili öğrencilerin düşüncelerini belirlemeye yönelik 14 sorudan oluşmaktadır. İkinci kısım çevrimiçi (online)/uzaktan eğitimde kullanılan teknoloji, sistem ve uygulamalara ilişkin 5 soru, üçüncü kısım öğrencilerin öz yeterliliklerine ilişkin 4 soru ve anketin son kısmı ise, öğrencilerin uzaktan eğitimle aldıkları muhasebe derslerine ilişkin düşüncelerini belirlemeye yönelik 11 sorudan oluşmaktadır. Anketin ikinci, üçüncü ve dördüncü bölümlerinde, 5’li likert ölçek kullanılmıştır.

Anketlerden elde edilen veriler, SPSS 20.00 programı yardımıyla frekans ve yüzde gibi tanımlayıcı istatistikleri ile analiz edilmiştir.

3.3. Güvenilirlik Analizi

Öğrencilere yapılan anketin güvenilirliği için Cronbach’s Alpha analizi kullanılmıştır. Anket Cronbach’s Alpha katsayısı, 0,83 olarak bulunmuştur. Sosyal bilim araştırmalarında %70 ve üzeri olan güvenilirlik katsayısı, güvenilirlik düzeyinin geçerli olması için yeterlidir (Bayram, 2017: 194).

4. ARAŞTIRMA BULGULARININ DEĞERLENDİRİLMESİ

Araştırmaya katılan öğrencilere ait demografik bilgiler ve araştırma kapsamındaki diğer bulgulara ilişkin değerlendirmeler bu kısımda verilmektedir.

4.1. Demografik Özelliklere İlişkin Bulgular

Araştırmaya katılan öğrencilere ait demografik veriler Tablo 1’de verilmiştir.

Tablo 1- Öğrencilere Ait Demografik Veriler

Demografik Özellik		N	%
Cinsiyet	Erkek	63	24,8
	Kadın	191	75,2
	Toplam	254	100
Öğrenim Görmekte Olduğu Bölüm	Sağlık Yönetimi (Gündüz)	143	56,3
	Sağlık Yönetimi (Gece)	111	43,7

	Toplam	254	100
Yaşamakta Olduğu Yer	Köy	82	32,3
	Kasaba	4	1,6
	İlçe	50	19,7
	İl	75	29,5
	Büyükşehir	43	16,9
	Toplam	254	100
Not Ortalaması	2.00'den az	30	11,8
	2.00 – 2.50 arası	96	37,8
	2.51 – 3.00 arası	72	28,3
	3.01-3.50 arası	45	17,7
	3.51 ve üzeri	11	4,3
Toplam	254	100	

Tablo 1'de görüldüğü gibi 254 kişi araştırmaya katılmıştır. İlgili tabloda öne çıkan hususlara bakıldığında; %75,2'si kadın öğrencilerden oluşmaktadır. Öğrencilerin okudukları bölümlerine bakıldığında, %56,3'ü sağlık yönetimi (gündüz) bölümünde öğrenim görmektedirler. Not ortalamaları açısından ankete katılanların %37,8'inin, 2,00-2,50 arasında bir ortalamaya sahip oldukları görülmektedir. Burada en dikkat çekici husus ise, öğrencilerin yaşadıkları yer olarak en fazla %32,3'ünün köyde yaşadıklarını belirtmeleridir. Bu durum öğrencilerin uzaktan eğitim sisteminin en önemli unsurlarından birisi olan internete erişememe gibi sorunlar yaşamasına neden olabilir.

4.2. Derslerin İşlenme Yöntemleri İle İlgili Öğrencilerin Düşüncelerini Belirlemeye Yönelik Bulgular

Tablo 2'de, öğrencilerin derslerin işlenme yöntemleri ile ilgili sorulara verdikleri yanıtların frekans ve yüzde dağılımı yer almaktadır.

Tablo 2- Derslerin İşlenme Yöntemleri İle İlgili Bulgular

Çevrimiçi (online) / uzaktan eğitime katılmak için kullandığınız araç hangisidir? (Birden fazla seçenek işaretleyebilirsiniz)	N	%
Kendi bilgisayarım	109	42,4
Kendi akıllı telefonum	194	75,5
Kendi tabletim	10	3,9
Bir başkasının bilgisayarını	33	12,8
Bir başkasının akıllı telefonu	10	3,9
Bir başkasının tableti	3	1,2
Uzaktan eğitim derslerinizi hangi sıklıkla takip ediyorsunuz?		
Her gün	141	55,5
2 günde bir	73	28,7
Haftada bir	35	13,8
Ayda bir	2	0,8
Hiçbir zaman	3	1,2
Toplam	254	100
Muhasebe derslerinin yürütülmesine ilişkin hangi yöntemi tercih ederdiniz?		
Dersleri okula gelmeden çevrimiçi (online)/ uzaktan takip edebilmek isterim	85	33,5
Dersleri okula gelerek takip edebilmek isterim	169	66,5
Toplam	254	100
Muhasebe derslerini okula gelmeden takip etmek istiyorsanız sebebi nedir? (Birden fazla seçeneği işaretleyebilirsiniz)		
Dersleri uygun olduğun zamanlarda alabilmeyi isterim	61	64,2

Okuldaki derslere her zaman gelemiyorum	12	12,6
Okuldaki dersler sıkıcı oluyor	9	9,5
Okuldaki derslere konsantre olamıyorum	23	24,2
Çalışıyorum	13	13,7
Diğer	19	20,5
Muhasebe derslerini okula gelmeden çevrimiçi (online)/ uzaktan takip etmenin sakıncası ne olabilir? (Birden fazla seçeneği işaretleyebilirsiniz)		
Her zaman internete ulaşamam	146	56,8
Teknik sorunlarla karşılaşma	124	48,2
Bireyselleşmek	59	23
Sosyal ortamlardan uzak kalmak	87	33,9
Anlaşılmayan konuları soramamak	181	70,4
Diğer	7	2,8
Uzaktan eğitimde çevrimdışı/eş zamansız ders video kayıtları kullanılıyorsa bunun süresinin ne kadar olmasını tercih edersiniz?		
5-10 dk	22	8,7
10 – 15 dk	54	21,3
15 – 20 dk	78	30,7
20-25 dk	75	29,5
25 dk üstünde	25	9,8
Toplam	254	100
Uzaktan eğitimde dersler canlı olarak eğitmen tarafından anlatılıyorsa bunun süresinin ne kadar olmasını tercih edersiniz?		
5-10 dk	18	7,1
10 – 15 dk	38	15,0
15 – 20 dk	92	36,2
20-25 dk	72	28,3
25 dk üstünde	34	13,4
Toplam	254	100
Uzaktan eğitim muhasebe derslerinin aşağıdaki yöntemlerden hangileriyle desteklenmesini istersiniz? (Birden fazla seçeneği işaretleyebilirsiniz)		
Çevrimiçi (online)/Canlı yayın	89	34,6
Ders Kitabı	32	12,5
PDF, Word, Powerpoint Sunumu	86	33,5
Çevrimdışı video kayıtları	108	42
Dersin Öğretim elemanı/üyesinin notları	204	79,4
Başka öğretim elemanı/üyesine ait notlar	8	3,1
Çevrimiçi (online)/uzaktan eğitim yaklaşımıyla ilgili izleniminiz nedir? (Birden fazla seçeneği işaretleyebilirsiniz)		
İlgi çekici	82	31,9
Korkutucu	57	22,2
Sıkıcı	120	46,7
Gereksiz	51	19,8
Eğlenceli	50	19,5
Diğer	20	8
Muhasebe derslerini Covid-19 sonrasında çevrimiçi (online)/uzaktan eğitim yaklaşımıyla almak ister misiniz?		
Evet	55	21,7
Hayır	146	57,5
Kararsızım	53	20,9
Toplam	254	100
Covid-19 dönemi bittikten sonra muhasebe dersleri için yüz yüze telafi programlarının yapılması gerektiğini düşünüyor musunuz?		
Evet	106	41,7

Hayır	94	37,0
Kararsızım	54	21,3
Toplam	254	100

Derslerin işleme yöntemleri ile ilgili öğrencilerin düşüncelerini belirlemeye yönelik öğrencilerin verdikleri cevaplar Tablo 2’de görülmektedir. Tablo 2’de en fazla öne çıkan hususlara bakıldığında öğrenciler;

- Çevrimiçi (online)/uzaktan eğitim derslerine, kendi akıllı telefonları ile katılmaktadırlar (%75,5).
- Derslerini her gün takip etmektedirler (%55,5).
- Muhasebe derslerini okula gelerek takip etmeyi istemektedirler (%66,5). Buna göre ilgili öğrencilerin uzaktan eğitimi benimsemedikleri ifade edilebilir. Bunun nedenleri çalışmanın ilerleyen aşamalarında değerlendirilmiştir.
- Muhasebe derslerini okula gelmeden uzaktan eğitim yöntemiyle almak isteyenler; dersleri uygun oldukları bir zamanda alabilmeyi istemektedirler (%64,2). Buna göre öğrencilerin esnek bir eğitim almayı istedikleri ifade edilebilir.
- Muhasebe derslerini uzaktan eğitimle internet üzerinden almanın en sakıncalı tarafının, anlaşılmayan konuların sorulamaması olarak ifade edilmiştir (%70,4). Buna göre öğrencilerin soru sorabilecekleri bir öğretim elemanı/üyesine ihtiyaç duydukları ve iletişime geçmek istedikleri ifade edilebilir. Bu noktada uzaktan eğitim modelinde öğrencilere, eğitmenlere daha fazla ulaşabilme imkânının verilmesi uygun olacaktır.
- Uzaktan eğitimde çevrimdışı/eş zamansız ders video kayıtları kullanılıyorsa bunun süresinin 25 dk. altında olmasını istemektedirler. Dolayısıyla çok uzun videoları izlemeyi istemedikleri ifade edilebilir. Yanıtlar arasında en fazla öne çıkan süreler ise 15-25 dk arası olmuştur (%71,2).
- Uzaktan eğitimde dersler çevrimiçi canlı olarak işleniyorsa, bunun süresinin de 25 dk. altında olmasını istemektedirler. Geleneksel usulde derslerin çok daha uzun sürelerde işlendiği göz önüne alındığında, Z kuşağı olarak ifade edilebilecek öğrencilerin daha kısa sürelerdeki ders saatlerini benimsedikleri ifade edilebilir. Yanıtlar arasında en fazla öne çıkan süreler ise 15-25 dk arası olmuştur (%64,5).
- Uzaktan eğitimde kullanılan ders materyallerinden en fazla dersin kendi öğretim elemanı/üyesine ait ders notlarını talep etmektedirler (%79,4) ve çevrimdışı video kayıtları istemektedirler (%42,0). Bu durum öğrencilerin muhasebe derslerini aşına oldukları ve anlatım tarzını bildikleri kişilerden öğrenmeyi istedikleri şeklinde yorumlanabilir.
- Çevrimiçi (online)/uzaktan eğitim yaklaşımını sıkıcı (%46,7) bir yöntem olarak düşünmektedirler.
- Muhasebe derslerini Covid-19 pandemi dönemi sonrasında çevrimiçi (online)/uzaktan eğitim yaklaşımıyla almak istememekte (%57,5) ve yüz yüze telafi dersleri talep etme noktasında %41,7’lik kısım olumlu bakmaktadır.

4.3. Çevrimiçi (Online)/Uzaktan Eğitimde Kullanılan Teknoloji, Sistem Ve Uygulamalara İlişkin Bulgular

Tablo 3’de, Covid-19 pandemi döneminde, çevrimiçi (online)/uzaktan eğitime geçiş sonrasında üniversitede kullanılan uzaktan eğitim sistemlerine ait teknoloji, sistem ve uygulamalara bakış açılarına yönelik ifadeler öğrencilerin vermiş oldukları yanıtlar ilişkin frekans ve yüzde dağılımı yer almaktadır.

Tablo 3- Çevrimiçi (Online)/Uzaktan Eğitimde Kullanılan Teknoloji, Sistem Ve Uygulamalara İlişkin Bulgular

İfadeler	Kesinlikle Katılmıyorum	Katılmıyorum	Kararsızım	Katılıyorum	Kesinlikle Katılıyorum
	N %	N %	N %	N %	N %
Uzaktan eğitim merkezimiz, ihtiyaç duyduğumda yeterli teknik destek sağlamaktadır.	46 (18,1)	34 (13,4)	67 (26,4)	54 (21,3)	53 (20,9)

Uzaktan eğitim merkezimiz, süreç başlangıcında sistemin kullanımıyla ilgili yeterli eğitim vermiştir.	68 (26,8)	48 (18,9)	50 (19,7)	45 (17,7)	43 (16,9)
Uzaktan eğitim sistem ve uygulamalarının kullanımı kolaydır.	22 (8,7)	16 (6,3)	36 (14,2)	90 (35,4)	90 (35,4)
Sistemin kullanılmasında (bağlantı, altyapı yetersizliği vb.) teknik problemler yaşadım.	71 (28,0)	45 (17,7)	40 (15,7)	32 (12,6)	66 (26,0)
Sistemin kullanımına alışmakta zorlandım	94 (37,0)	48 (18,9)	43 (16,9)	33 (13,0)	36 (14,2)

Uzaktan eğitime geçiş sonrasında, üniversitede kullanılan uzaktan eğitim sistemi ile ilgili sorulara öğrencilerin verdikleri cevaplar, Tablo 3’de görülmektedir. Buna göre en fazla öne çıkan hususlara bakıldığında; uzaktan eğitim merkezinin yeterli teknik destek sağladığı (%42,2), sistemin kullanımında çok fazla (bağlantı, altyapı yetersizliği vb.) teknik problemin yaşanmadığı (%45,7), buna karşın sistemin nasıl kullanılacağıyla ilgili yeterli eğitim verilmediği (%45,7) düşünülmektedir. Bu noktada uzaktan eğitim merkezi tarafından, kullanılacak sisteme ilişkin tanıtıcı video kayıtlarının paylaşılması faydalı olacaktır. Ayrıca, öğrenciler sistemin kullanımına alışmakta zorlanmalarına rağmen (%45,9), alışma sonrasında uygulamaları kolayca kullanabildikleri görülmüştür (%70,8).

4.4. Çevrimiçi (Online)/Uzaktan Eğitimde Ders Alan Öğrencilerin Öz Yeterliklerine İlişkin Bulgular

Tablo 4’de, çevrimiçi (online)/uzaktan eğitimde ders alan öğrencilerin öz yeterliklerine ilişkin vermiş oldukları yanıtlar yer almaktadır.

Tablo 4- Öğrencilerin Öz Yeterliliklerine Yönelik Bulgular

İfadeler	Kesinlikle Katılmıyorum	Katılmıyorum	Kararsızım	Katılıyorum	Kesinlikle Katılıyorum
	N %	N %	N %	N %	N %
Çevrimiçi (online)/ uzaktan öğrenme sürecinde ödevlerimi hazırlama ve ders materyallerini kullanmada sorun yaşamam.	64 (25,2)	28 (11,0)	61 (24,0)	55 (21,7)	46 (18,1)
Üniversitemde kullanılan çevrimiçi (online)/ uzaktan öğrenme yazılımlarını nasıl kullanacağım konusunda gerekli bilgi ve beceriye sahibim	25 (9,8)	17 (6,7)	50 (19,7)	72 (28,3)	90 (35,4)
Çevrimiçi (online)/ uzaktan öğrenme sürecinde alanımla ilgili internet kaynaklarını daha etkili bir şekilde kullanmaya başladım.	33 (13,0)	28 (11,0)	46 (18,1)	65 (25,6)	82 (32,3)
Çevrimiçi (online)/ uzaktan öğrenme süreci bireysel gelişimime katkı sağladı	68 (26,8)	32 (12,6)	45 (17,7)	43 (16,9)	66 (26,0)

Öz yeterliliklere ilişkin sorulara öğrencilerin verdikleri cevaplar Tablo 4’de görülmektedir. Buna göre en fazla öne çıkan hususlara bakıldığında; öğrencilerin çevrimiçi (online)/uzaktan öğrenme sürecinde ödevlerini hazırlama ve ders materyallerini kullanmada sorun yaşamadıkları (%39,8), üniversitede kullanılan yazılımların nasıl kullanılacağına hakim oldukları (%63,7), internet kaynaklarını daha etkili bir şekilde kullanmaya başladıkları (%57,9) ve bireysel gelişmelerine katkı sağladıkları (%42,9) ifade edilebilir.

4.5. Muhasebe Eğitiminin Çevrimiçi (Online)/Uzaktan Eğitimle Yürütülmesine Bakış Açıklarına İlişkin Bulgular

Tablo 5’de, muhasebe eğitiminin çevrimiçi (online)/uzaktan eğitimle yürütülmesine yönelik ifadelere öğrencilerin vermiş oldukları yanıtlar yer almaktadır.

Tablo 5- Çevrimiçi (Online)/Uzaktan Eğitime Yönelik Bulgular

İfadeler	Kesinlikle Katılmıyorum	Katılmıyorum	Kararsızım	Katılıyorum	Kesinlikle Katılıyorum
	N %	N %	N %	N %	N %
Muhasebe eğitiminde uzaktan eğitim kullanımı ders motivasyonumu artırır	82 (32,3)	36 (14,2)	53 (20,9)	40 (15,7)	43 (16,9)
Muhasebe eğitiminde uzaktan eğitim kullanımı araştırmacı ruhumu geliştirir	59 (23,2)	29 (11,4)	65 (25,6)	47 (18,5)	54 (21,3)
Muhasebe eğitiminde uzaktan eğitim kullanımı eğitici ile iletişimimizi zorlaştırmaktadır	51 (20,1)	41 (16,1)	46 (18,1)	44 (17,3)	72 (28,3)
Video kayıtlarını geri alma imkânı dersi öğrenmeye faydalı olmaktadır	25 (9,8)	15 (5,9)	40 (15,7)	47 (18,5)	127 (50,0)
Uzaktan eğitim kullanımının muhasebe dersini geleneksel yöntemlerden daha anlaşılır kılacağını düşünüyorum	95 (37,4)	38 (15,0)	63 (24,8)	20 (7,9)	38 (15,0)
Uzaktan eğitim ile dersi takip etmenin geleneksel yöntemlerden daha kolay olacağını düşünüyorum	78 (30,7)	39 (15,4)	61 (24,0)	31 (12,2)	45 (17,7)
Uzaktan eğitim ile muhasebe dersinin daha akılda kalıcı olacağını düşünüyorum	111 (43,7)	46 (18,1)	43 (16,9)	13 (5,1)	41 (16,1)
Muhasebe eğitiminde uzaktan eğitim kullanımı bana ek iş yükü getirmektedir	65 (25,6)	38 (15,0)	50 (20,9)	40 (15,7)	43 (16,9)
Uzaktan eğitim kullanılarak ders anlatıldığında neyin nereden geldiğini daha iyi anlıyorum	92 (36,2)	46 (18,1)	43 (16,9)	35 (13,8)	38 (15,0)
Uzaktan eğitim zamanımı daha verimli kullanmamı sağlamaktadır	74 (29,1)	40 (15,7)	46 (18,1)	32 (12,6)	62 (24,4)
Çevrimiçi (online)/uzaktan bir derste, geleneksel dersten daha iyi not alabileceğime inanıyorum	66 (26,0)	28 (11,0)	48 (18,9)	41 (16,1)	71 (28,0)

Tablo 5’de en fazla öne çıkan ifadelere bakıldığında;

- Öğrenciler muhasebe eğitiminde çevrimiçi (online)/uzaktan eğitim kullanımının ders motivasyonlarını artırmadığını ifade etmişler (%46,5), araştırmacı ruhlarını geliştirmesi noktasında nispeten olumlu yaklaşıtları (%39,8) görülmüştür.
- Çevrimiçi (online)/uzaktan eğitim yönteminin, eğitici ile iletişimlerini zorlaştıracaklarını düşünmektedirler (%45,6).
- Video kayıtlarının tekrar izlenebilmesinin dersi daha iyi anlamalarına yardımcı olacağını düşünmektedirler (%68,5).
- Muhasebe dersinin daha anlaşılır olmasında (%52,4), dersi daha kolay takip etme noktasında (%46,1) ve dersin daha akılda kalıcı olacağı hususunda (%61,8) uzaktan eğitim yöntemlerine kıyasla daha çok geleneksel yöntemleri tercih ettikleri görülmektedir.
- Öğrenciler uzaktan eğitimle yürütülen derslerde neyin nereden geldiğini anlayamadıklarını (%54,3) ifade etmelerine rağmen bu sistemde örgün öğretimdekinden daha iyi not alabileceklerine inanmaktadırlar (%44,1). Bu durum söz konusu üniversitenin uzaktan eğitim sisteminin tüm sınav formatlarını destekleyecek bir alt yapısının olmamasından dolayı değerlendirme kriterleri olarak daha çok ödev ve test usulü sınav etkinliklerinin kullanılmasından kaynaklandığı yönünde yorumlanabilir. Ayrıca öğrencilerin bu tür etkinliklerde daha yüksek performans gösterebileceklerine inanmaları da bu sonucun üzerinde etkili olduğu söylenebilir.

- Son olarak zamanlarını daha verimli kullanamadıkları (%44,8) ifade edilmiştir.

Ayrıca öğrencilerden bazıları, ankete ek olarak gerek uzaktan eğitim gerekse muhasebe eğitiminin çevrimiçi(online)/uzaktan eğitim yöntemiyle verilmesiyle ilgili olumlu veya olumsuz buldukları hususlara ilişkin yanıtlar arasından en fazla öne çıkan ifadeler aşağıda belirtilmiştir.

Olumlu bulunan yönler:

- “Not aramak zorunda kalmıyorum. Online eğitim de hayat eve sığar, risk altında kalmamak mutlu ediyor”.*
- “Daha iyi konsantre oluyorum, zamanı daha iyi kullanıyorum, anlamadığım yerleri tekrar tekrar izleyebiliyorum”.*
- “Sabah 9 da derse yetişme durumu söz konusu değil”.*
- “Daha akılda kalıcı ve istediğimiz zaman açıp video tekrarını izleyebilmek”.*
- “Dersi canlı olarak hocamızın bize anlatması”.*
- “Ödevlerin bizi daha aktif duruma getirmesi”.*
- “Bir konuda daha fazla araştırma yapılmasını sağladı”.*
- “Anlamadığım bir soru olduğu zaman videoyu tekrar oynatıyorum”.*
- “Zaman tasarrufu, tekrarlanabilir olması, elektronik ortamda ulaşımının kolay olması”.*
- “Sorduğumuz soruya hocamızın anında cevap vermesi. Tüm sınıfın aynı anda çevrimiçi (online) derste olması ve sınıf ortamı gibi hissetmemiz”.*
- “Daha çok araştırmaya yönlendiğini düşünüyorum”.*

Olumsuz bulunan yönler:

- “Notlar bazen uzun oluyor, yazmak zorlaşıyor. Çıktı alma imkânı yok. İnternette sıkıntı yaşıyor. Çok fazla ödev veriliyor, ödevlerin üstüne kimi derslerde hem sınav, hem ödev oluyor. Bu süreçte yarınımızın ne olduğu belli olmayan günlerde psikolojik olarak rahat değiliz, ödevler de onların üstüne gelince çok bunaltıcı oluyor”.*
- “Vizelerin ve finallerin sanal ortam üzerinden olması, sanal ortamda olduğumuz sınavların çana dahil olması. Bulduğumuz durumda herkesin psikolojisi kötü ve telefona bakarak soru çözmek pek verimli olmuyor”.*
- “Anlamadığımız yerleri soramıyoruz hocaya ya da daha sonrası konu tekrarı yaptığımızda yapamadığımız soruları hocaya sormakta sorunlar yaşıyoruz. Bazen hocaya ulaşmak zor oluyor”.*
- “Arkadaş ortamından uzaklaşma”.*
- “Asosyalleşiyoruz arkadaşlarımızı özliyorum”.*
- “Asosyal, bilgi paylaşımı ve samimiyetten uzak, soğuk bir ortam”.*
- “Dikkat dağınıklığı fazlasıyla oluyor, internette kaynaklı sıkıntılar yaşıyor. Derse katılım aktif bir şekilde sağlanamadığı için bilgiler çok aklımızda kalmıyor, sorular sorup konuyu pekiştirmek, günlük hayatla ilişkilendirmek zor oluyor”.*
- “Okulda olmamızdan dolayı evde sorumluluğumuz oluyor ve devamlı derse bakamıyoruz”.*
- “Yaşadığımız il ve ilçelerden kaynaklı, internete erişimde sıkıntı yaşayan birçok insan bulunmaktadır. Ayrıca herkesin akıllı telefonu ve bilgisayarını bulunmamaktadır, bunun en güzel örneği benim. Bu yüzden uzaktan eğitim berbat bir sistem, hele ki muhasebe gibi yüz yüze verilmesi gereken bir ders için tamamıyla saçma bir sistem olmuş”.*
- “İnternet erişimi yok. PDF’lerden dersi anlamakta güçlük çekiyorum. Sınavdan yüksek not almam konuyu tamamen anladığım anlamına gelmiyor. Yüz yüze birebir ders taraftarıyım”.*

“Hem sınav yapılması, hem ödev verilmesi. Hocaların çoğu böyle yapıyor üstelik quiz +çok fazla ödev + sınav da yapılıyor. Yeterli imkânlarla çoğumuz sahip değiliz. Gerçekten çok fazla yorucu oluyor. Hocalarımız aşırı derece ödev veriyorlar ve bazı hocaların verdikleri ödevleri yapmakta güç oluyor, notların da bile bulamıyoruz. Verilen ödevler, yapılan sınavlar gerçekten çok stres oluşturuyor bende”.

SONUÇ

Covid-19 pandemi, dönemi, daha önce hiçbir virüs, savaş, kıtlık vb. dönemlerde görülmemiş bir şekilde çok kısa zamanda ve insanlardan uzak yaşayan kabileler dahil tüm dünyayı etkileyen bir dönem olmuştur. Bu dönemde en azından aşı yada ilaç bulununcaya kadar yapılabilecek tek şey insanların evlerine kapanarak birbirlerinden uzak kalmasıdır. Bu durum ise hayatın her noktasını etkilemekte ve devletleri, kurumları, insanları, iş yapış şekillerini değişime zorlamıştır. Değişime uğrayan hayatın en önemli unsurlarından birisi de eğitimidir. Tüm dünya genelinde ilgili süreçte eğitimin tamamen uzaktan eğitim olanaklarıyla yürütülmesine yönelik çalışmalar yapılmıştır. Türkiye’de üniversitelerde ise ilk önce eğitime kısmen ara verilmiş, ardından uzaktan eğitimle sürdürülmesi ve tamamlanmasına karar verilmiştir. Verilen bu karar, öğrencileri daha önceden görmedikleri yeni sistem ve uygulamalarla karşı karşıya bırakmıştır. Yoğunlukla geleneksel olarak sınıf ortamında yürütülen muhasebe dersleri de bu yeni sistem ve uygulamalarla verilmeye başlanmıştır.

Lisans düzeyinde daha önce muhasebe derslerinden en az birini almış ve Covid-19 pandemi döneminde fiili olarak uzaktan eğitimle muhasebe dersi alan öğrencilerin uzaktan eğitim sistemine bakış açıları, uzaktan eğitim sistemiyle ilgili öz yeterlikleri ve uzaktan eğitimle yürütülen muhasebe derslerine ilişkin görüşlerinin belirlenmesinin amaçlandığı araştırma sonuçları aşağıda genel olarak özetlenmiştir.

Öğrencilerin azımsanmayacak bir kısmının köyde yaşadığı görülmüştür. Genel olarak derslerini akıllı telefondan ve her gün takip etmektedirler. Akıllı telefondan derslerini takip etmeleri ekranın küçük olması ve internet kotası gibi problemler nedeniyle daha zor olabilir. Muhasebe derslerini yoğunlukla okula gelerek almayı, Covid-19 pandemi sonrasında da geleneksel usullere dönmeyi istemektedirler. Her zaman anlamadıklarını sorabilecekleri, birebir iletişimde olacakları bir eğitime ihtiyaç duymaktadırlar. Dersleri okula gelmeden takip etmek isteyenler ise, esnek zaman ve mekân olanaklarıyla uzaktan eğitime olumlu yaklaşmaktadırlar. Uzaktan eğitimde gerek eş zamanlı ders videoları, gerekse de eş zamansız video kayıtlarını 15-25 dk arasında izlemeyi istemektedirler. Uzaktan eğitimde kullanılan teknoloji ve uygulamaları ilk başta anlamada zorlandıkları, sisteme alıştıktan sonra herhangi bir teknik problem yaşamadan sistemi kullanabildikleri görülmüştür. Bu noktada uzaktan eğitim merkezlerinin sistem kullanımıyla ilgili eğitici video kayıtlarını youtube vb. platformlardan paylaşmaları faydalı olacaktır. Öğrencilerin uzaktan eğitim sistemini anlama ve kullanmada, ödevlerini yüklemeye ve internet kaynaklarını araştırmada öz yeterliklerinin yeterli olduğu ifade edilebilir.

Muhasebe eğitimi açısından uzaktan eğitime kıyasla geleneksel yöntemlerle okula gelerek dersleri almanın daha iyi olacağını düşünmektedirler. Bununla birlikte uzaktan eğitimde kullanılan video kayıtlarının özellikle tekrar izlenebilmesine ve kendi anlama hızlarında takip etmeleri noktasında oldukça olumlu yaklaşmışlardır. Covid-19 pandemi dönemi özelinde, sağlık açısından uzaktan eğitimi olumlu buldukları, bu sayede esnek bir şekilde dersleri takip edebilmekten memnun oldukları görülmüştür. Bununla birlikte Covid-19 pandemi döneminde psikolojik olarak kendilerini iyi hissetmediklerinden ödev, sınav vb. odaklanamadıklarını belirtmişlerdir. Uzaktan eğitim ile ilgili olarak en yaygın problem ise, internete ulaşma problemi olarak tespit edilmiştir. Bu noktada üniversitelerin öğrencilere internet imkânı sağlamak için kamu, belediye, özel sektör yönetici ve temsilcileriyle ortaklaşa çalışmalar yürütmesi önerilebilir.

Sonuç olarak internet ve video kayıtlarının kullanıldığı uzaktan eğitim yönteminin uygulanabilirliği açısından öğrencilerin tamamında internete yeterli ulaşma imkânının olması oldukça önemlidir. Öğrencilerin uzaktan eğitim bakış açılarına bakıldığında ise bu yaklaşıma olumsuz baktıkları görülmüştür. Bu noktada yapılması gereken hem geleneksel yöntemlerin avantajlarının, hem de uzaktan eğitim yöntemlerinin avantajlarının birlikte harmanlanarak kullanılmasıdır. Bunun için literatürde ters yüz edilmiş eğitim modeli olarak adlandırılan yöntemin muhasebe eğitimi adına daha olumlu olabileceği düşünülmektedir. Nitekim Serçemeli (2016)’nin önerdiği, ters yüz edilmiş sınıf yönteminin muhasebe eğitiminde kullanılmasıyla ilgili olarak, Serçemeli (2017), Serçemeli vd. (2018) ve Kurnaz ve Ağgöl (2018) yaptıkları çalışmalarda oldukça olumlu sonuçlar elde etmişlerdir.

Eğitimde yer alan iki taraftan birisi olan öğrencilere yönelik yapılan bu çalışmanın bir sonraki aşamada, eğitimin diğer tarafı olan akademisyenlere yönelik uzaktan muhasebe eğitimiyle ilgili görüşlerin alınması, ayrıca uzaktan

Journal Of International Social Sciences Academic Researches Dergisi- C:4 |S:1 Yıl: 4- (2020|1)

eğitim sisteminin geleneksel yöntemlere kıyasla öğrenci başarı notlarına etkilerinin de tespit edilmesi şeklinde geliştirilmesi düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

Askeland, G. A. ve Payne, M. (2007). Distance Education And International Social Work Education, *European Journal of Social Work*,10(2), 161-174.

Bayram, N. (2017). *Sosyal bilimlerde SPSS ile veri analizi*. Bursa: Ezgi Kitabevi.

Bircan, H., Eleroğlu, H., Arslan R. ve Ersoy, M. (2018). Cumhuriyet Üniversitesi Öğrencilerinin Uzaktan Eğitimde Sunulan Derslere Yönelik Bakış Açısı, *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 5(12), 91-100.

Birişçi, S. (2013). Video Konferans Tabanlı Uzaktan Eğitime İlişkin Öğrenci Tutumları ve Görüşleri, *Journal of Instructional Technologies & Teacher Education*, 2(1), 24-40.

Bozkurt, A. (2017). Türkiye’de Uzaktan Eğitimin Dünü, Bugünü ve Yarını, *Açıköğretim Uygulamaları ve Araştırmaları Dergisi*, 3(2), 85-124.

Çiftci S., Gunes E. ve Üstündağ M. T. (2010). Attitudes Of Distance Education Students

Demirel M. ve Coskun Y. D.(2010). A study on The Assesment Of Undergraduate Students Learning Preference, *Procedia Social and Behavioral Sciences*, 2, 4429–4435.

Ekici, G. (2003). Uzaktan Eğitim Ortamlarının Seçiminde Öğrencilerin Öğrenme Stillerinin Önemi, Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, Sayı: 24, 48-55.

Eygü H. ve Karaman, S. (2013). Uzaktan Eğitim Öğrencilerinin Memnuniyet Algıları Üzerine Bir Araştırma, *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(1), 36-59.

Gökçe, T.A. (2008). Küreselleşme Sürecinde Uzaktan Eğitim, *Dumlupınar Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Sayı: 11, 1-12.

Gursul F., Keser H. (2009). The Effects of Online And Face to Face Problem Based Learning Environments in Mathematics Education on Student’s Academic Achievement, *Procedia Social And Behavioral Sciences*, 1, 2817–2824.

Gürer, M. D., Tekinarsan, E. ve Yavuzalp, N. (2016). Çevrimiçi Ders Veren Öğretim Elemanlarının Uzaktan Eğitim Hakkındaki Görüşleri, *Turkish Online Journal of Qualitative Inquiry*, 7(1), 47-78.

Gürer, M. D., Tekinarslan, E., & Yavuzalp, N. (2016). Çevrimiçi Ders Veren Öğretim Elemanlarının Uzaktan Eğitim Hakkındaki Görüşleri. *Turkish Online Journal of Qualitative Inquiry*, 7(1).

Keser H. ve Karahoca D. (2010). Designing A Project Management E-Course By Using Project Based Learning, *Procedia Social And Behavioral Sciences*, Sayı: 2, 5744-5754.

Kurnaz, E. ve Ağgöl, S. (2018). Ters Yüz Edilmiş Sınıf Modeline Muhasebe Eğitimi Alan Öğrencilerin Bakış Açıları: Bayburt Üniversitesi Ve Kafkas Üniversitesi Örneği. *Business & Management Studies: An International Journal*, 6(2), 332-344.

Metin, A. E., Karaman A. ve Aksoy Şaşım, Y. (2017). Öğrencilerin Uzaktan Eğitim Sistemine Bakış Açısı ve Uzaktan Eğitim İngilizce Dersinin Verimliliğinin Değerlendirilmesi: Banaz Meslek Yüksekokulu, Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,7(2), 640-652.

Özkan S. ve Koseler R. (2009). Multi-Dimensional Students’ Evaluation Of E-Learning Education Context: An Empirical Investigation, *Computers & Education*, 53, 1285-1296.

Öztürk, S. ve İliş, B.E. (2020). Koronavirüs Hastalığı 2019 (Covid-19) Küresel Salgının, Ortaya Çıkmasından İtibaren Meydana Gelen Önemli Olayların Kronolojisi, https://cdn.istanbul.edu.tr/FileHandler2.ashx?f=covid19_kronoloji_enformatik_by.pdf, Erişim Tarihi: 15.05.2020

- Serçemeli, M. (2016), “Muhasebe Eğitiminde Yeni Bir Yaklaşım Önerisi: Ters Yüz Edilmiş Sınıflar”, *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, (69), 115-126.
- Serçemeli, M. (2017), “Muhasebe Eğitiminde Yeni Bir Yaklaşım Olarak Ters Yüz Sınıf Modeline Öğrencilerin Bakış Açıları Üzerine Bir Araştırma”, *36. Muhasebe Eğitimi Sempozyumu*, 3-7 Mayıs, Antalya.
- Serçemeli, M., Günbaş, N. ve Baydaş, Ö. (2018). Using flipped classroom approach in computerized accounting education. *Muhasebe ve Bilim Dünyası Dergisi*, 20(4), 980-994. <http://dx.doi.org/10.31460/mbdd.402686>.
- Solem, M., Chalmers, L., Dibiasse, D., Donert, K. ve Hardwick, S. (2006). Internationalizing Professional Development in Geography through Distance Education, *Journal of Geography in Higher Education*, 30(1), 147-160.
- Tanrikulu Z., Tugcu C. ve Yilmaz, S. (2010). E-University: Critical Success Factors, *Procedia Social and Behavioral Sciences*, Sayı: 2, 1253–1259.
- Towards Web Based Learning-A Case Study, *Procedia Social and Behavioral Sciences* 2, 2393–2396,
- Tuncer M. ve Tanaş R. (2011). Akademisyenlerin Uzaktan Eğitim Programlarına Yönelik Görüşlerinin Değerlendirilmesi (Fırat ve Tunceli Üniversiteleri Örneği), *Elementary Education Online*, 10(2), 776-784.
- Tuncer, M. ve Taşpınar, M. (2008). Sanal Ortamda Eğitim ve Öğretimin Geleceği ve Olası Sorunlar, *Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: X, Sayı: 1,125-144.
- TÜBA, (2020). Türkiye Bilimler Akademisi Covid-19 Pandemi Değerlendirme Raporu, Türkiye Bilimler Akademisi Yayınları, TÜBA Raporları No: 34, Ankara.
- Uşun, S. (2006). Uzaktan Eğitim, (1.Basım), Nobel Yayın Dağıtım, Ankara.
- Yılmaz, K. ve Horzum, B.M. (2005). Küreselleşme, Bilgi Teknolojileri ve Üniversite. *İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 6 (10), 103- 121

TOPLUMSAL DEĞİŞİM VE DEVAMLILIK BAĞLAMINDA CAHİLİYE-İSLAM İLİŞKİSİ: HUKUK VE GİYİM-KUŞAM ÖRNEĞİ

(Sayfa 54-70)

Dr. Arif Korkmaz*

Öz

“Toplumsal değişim” sosyoloji ve din sosyolojisinin en önemli konuları arasındadır. Hatta modern sosyolojinin Avrupa toplumlarının geleneksel tarım toplumlarından modern sanayi toplumlarına dönüşmesi sürecinin bir sonucu olarak ortaya çıktığı bile söylenebilir; yani sosyolojinin kendisi bile varlığını “toplumsal değişim” olgusuna borçludur. Ancak “toplumsal değişim” sürecine yönelik ilgi “toplumsal devamlılık” olgusunun gözden kaçırılmasına neden olmamalıdır. Zira her toplumda değişen öğeler olduğu gibi zaman içinde değişmeden kalan bir takım gerçeklikler de vardır. Bu açıdan “devamlılık” ve “değişim”, bir madalyonun iki yüzü gibi, toplumları karakterize eden eş-zamanlı olgulardır. Örneğin İslam Cahiliye dönemine ait pek çok inanç ve uygulamayı değiştirmesine rağmen bazı Cahiliye inanç ve uygulamalarını yürürlükte bırakmıştır. Cahiliye ile İslam arasındaki inanç, ibadet, hukuk ve ahlak alanlarında önemli farklılıklar olduğu kadar bazı paralellikler de bulunmaktadır. Bu bağlamda bu makalede Cahiliye ile İslam arasındaki “toplumsal devamlılık” hukuk ve giyim-kuşam alanlarındaki benzerlikler çerçevesinde analiz edilmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Din Sosyolojisi, Toplumsal Değişme, Toplumsal Devamlılık, Cahiliye, İslam, Hukuk, Giyim-Kuşam

THE RELATIONSHIP BETWEEN JAHILIYYA AND ISLAM IN THE CONTEXT OF SOCIAL CHANGE AND CONTINUITY: EXAMPLE OF LAW AND CLOTHING

Abstract

“Social change” is among the most important topics of sociology and the sociology of religion. It can even be said that modern sociology emerged as a result of the transformation of European societies from traditional agricultural societies to modern industrial societies; so, even sociology owes its existence to the phenomenon of “social change”. However, the interest in the process of “social change” should not cause the “social continuity” phenomenon to be overlooked. Because, as there are elements that change in every society, there are some realities that remain unchanged over time. In this respect, “continuity” and “change” are simultaneous phenomena that characterize societies, like two sides of a coin. For example, although Islam changed many beliefs and practices of the Jahiliyya, it left some Jahiliyya beliefs and practices in force. There are some parallels as well as significant differences in belief, worship, law and morality between Jahiliyya and Islam. In this context, in this article, “social continuity” between Jahiliyya and Islam will be analyzed within the framework of similarities in the fields of law and clothing.

Key Words: The Sociology of Religion, Social Change, Social Continuity, Jahiliyya, Islam, Law, Clothing

GİRİŞ

Toplumsal yaşam söz konusu olduğunda “değişim” ve “devamlılık” bir madalyonun iki yüzü gibidir: Her toplumda zaman içinde değişen öğeler olduğu gibi değişmeden kalan yani devamlılık arz eden unsurlar da vardır. “Toplumsal değişim” (social change), bir toplumsal yapıdan başka bir toplumsal yapıya geçmektir. Toplumsal yapı eğreti bir denge ya da görel bir süreklilik arz eder. Bu açıdan toplum görel bir devamlılık içinde yapılaşmıştır. Dengesiyle ve değişmesiyle bir bütün olan toplumun dengesini değişmesinden ve değişmesini dengesinden ayırarak ayırarak incelemek asla düşünülemez (Ergun, 1974: 143-146). Bu bağlamda, “toplumsal devamlılık” (social continuity) “bir toplumun maddi ve manevi kültür öğeleri bakımından, sürekli değişimlerden

* ORCID: 0000-0002-3298-3887, Dr. Öğretim Üyesi, Necmettin Erbakan Üniversitesi Ahmet Keleşoğlu İlahiyat Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı Din Sosyolojisi Bilim Dalı, 5346634061, arifkorkmaz1976@hotmail.com

geçmekle birlikte, kendine özgü kimliğini sürdürmesi” olarak tanımlanabilir. Her toplum bir yandan kaçınılmaz şekilde değişime maruz kalırken öte yandan aslında kesintisiz bir devamlılığa da sahne olmaktadır. “Kesintisiz devamlılık” (successive continuity), değişim süreci içinde eski ile yeni arasındaki nesnel ve zorunlu bağlılık; her yeni şeyin yerine geçtiği eski şeyleri tamamıyla ortadan kaldırmayıp onları içermesi ve kendine bağımlı kılmasıdır. Zira “değişim” ve “devamlılık” bireylerin ve toplumların birbirine karşıt ama birbiriyle bağlantılı temel özellikleridir (Ozankaya, 1975: 64, 84, 102). Örneğin, herhangi bir insan yaşının artmasıyla beraber fiziksel ve zihinsel bazı değişimler geçirir ancak yaşı ne kadar artarsa artsın o yine “insan” olarak kalacaktır (Hançerlioğlu, 1986: 348). Toplumlar da temelde böyledir; değişim ve devamlılığı aynı anda tecrübe ederler.

Yunanlı filozof Herakleitos (öl. m.ö. 5. yüzyıl) bir kişinin aynı nehre iki kez giremeyeceğini belirtmiştir. Nehre ikinci girmede su akıp gittiği için artık nehir farklıdır ve fark edilmese de aslında kişi de değişmiştir. Bu saptama bir anlamda doğru olsa da, iki durumda da nehir aynı nehirdir ve nehre giren de yine aynı kişidir: Nehrin şeklinde ve ayakları ıslak kişinin fiziğinde ve kişiliğinde aynı kaldığını gösteren yeterli bir devamlılık vardır. Öte yandan, değişim açıklamalarının tümü, değişimi ölçebilmek için, temel bir çizgi olarak sabit kalan şeyin gösterilmesini de gerektirir. Her ne kadar modern toplumlar geleneksel toplumlardan çok daha hızlı bir şekilde değişseler de günümüzün hızla değişen dünyasında bile uzak geçmişle süreklilikler söz konusudur. Örneğin, Hıristiyanlık ya da İslamiyet gibi başlıca din sistemleri yaklaşık 1500–2000 yıl önce kabul edilen fikirlerle ve adetlerle bağlarını sıkı sıkı korumaktadırlar (Giddens, 2000: 551, 552). Nitekim Auguste Comte’dan (1798–1857) itibaren toplumsal değişim ve devamlılığın bir arada ele alınması sosyolojik analiz için önemli bir özelliği olagelmıştır. Comte bu çifte süreçleri sosyal dinamikleri (sosyal biçimlerin dönüştüğü süreçleri) ve sosyal statikleri (istikrarlı bir sosyal sistemi sürdüren ve yeniden üreten süreçleri) idare eden yasalar olarak algılamıştır. Yine kuramsal sosyolojik yaklaşımlar arasında yer alan evrimciliğin toplumsal değişimi analiz etmeye çalışmasına karşılık, işlevselcilik temelde toplumsal devamlılığa (ve dengeye) dair mekanizmalarla ilgilenir. Bu çerçevede sosyolojik analizlerde “devamlılık”, toplumda sürekliliği olan unsurları ifade eder. Nitekim bir günden ötekine toplumdaki her şeyin alt üst olmayıp belirli bir düzen içinde devam etmesinin nedeni de yasalar, kurallar ve dil gibi belirli toplumsal sabitelerin olmasıdır (Tonkiss, 2012: 62, 68, 70, 72, 77). Modern sosyolojideki meşhur geleneksel–modern ayrımı bile aslında bir yönüyle bu devamlılık–değişim dikotomisinin bir açılımı ya da yansıması olarak okunabilir.

Bu çerçevede en etkili toplumsal değişim ajanlarından biri olan “din” de ortaya çıktığı ya da kendini benimseyen toplumların inanç, ibadet, hukuk, ahlak... vb. pek çok alanda önemli değişimler yaşamasına neden olur. Ancak toplumsal değişim hemen hızlıca gerçekleşiveren bir gerçeklik olmayıp uzun zamana yayılan bir süreç olduğu içindir ki yeni bir dini benimseyen toplumlarda da önceki dönemin izleri yeni öğelerle yan yana yaşanmaya devam eder. Üstelik geleneksel toplumlarda modern toplumlara göre değişim hızının daha yavaş olduğu ve dahası kültürün manevi öğelerinin maddi öğelerine kıyasla daha yavaş değiştiği gerçeği göz önüne getirildiğinde (Zencirkıran, 2016: 60, 77) yüzyıllar önce ortaya çıkan dinlerin aynı anda yaşanan bu değişim/devamlılık dikotomisinin bariz örneklerine ev sahipliği yapmaları daha da olasıdır. Bu bağlamda İslam dini ortaya çıktığı 7. yüzyılda Arap Yarımadası’nda yaşayan Arapların sosyal ve dini hayatlarında önemli değişimlerin yaşanmasına neden olmuş ancak İslam–öncesi Cahiliye döneminin ve toplumunun bütün özelliklerine kökten ve kategorik bir biçimde karşı çıkmayıp (esasen İslam ile uyumlu olan) bazı Cahiliye inanç, ibadet, kural, adet ve uygulamalarını reddetmeyerek yürürlükte bırakmış ve böylece onları İslamileştirmiştir. Peki, Cahiliye ile İslam arasındaki bu ortak unsurlar nelerdir? Cahiliye ile İslam arasında başta inanç, ibadet, hukuk ve ahlak üzere pek çok alanda önemli farklılıklar olmasına karşın dikkat çekici bir devamlılığın da var olduğu gözlenmektedir. Ancak bir makalenin boyutları konunun tümünü ele almak için yetersiz geleceğinden bu makalede Cahiliye ile İslam arasındaki devamlılık ilişkisi “hukuk” ve “giyim–kuşam” alanları üzerinden örneklendirilmeye çalışılacaktır:

1. HUKUK

İbn Habib (ö. 860), *el-Muhabber*’in “Cahiliye Döneminde Uygulanan ve İslam’ın Bir Kısmını Devam Ettirip Bir Kısmını Yürürlükten Kaldırdığı Gelenekler” adlı bölümünde şu bilgileri vermektedir: Cahiliye Arapları üç talakla boşuyorlardı. Adam karısına “Sen bir kere boşsun.” dediğinde onu geri almaya en çok kendisinin hakkı oluyordu. İki(nci) kez boşadığında da aynı durum söz konusuydu. Ancak üç(üncü) kez boşadığında o kadını geri alamazdı... Cahiliye döneminde kızına bir, oğluna iki pay miras bırakan ilk kişi Zü’l-Mecasid el-Yeşküri’dir... Cahiliye Arapları kızları, anneleri, kız kardeşleri, teyzeleri ve halalarıyla evlenmezlerdi... Hırsızın sağ elini keserler, yol kesen eşkıyaları asarlardı. Mazmaza, istinşak, istinca yaparlardı, misvak kullanırlardı, saçlarını ortadan

Journal Of International Social Sciences Academic Researches Dergisi- C:4 |S:1 Yıl: 4- (2020|1)

ayırır, bıyıklarını kısaltırlar, sünnet olurlar, etek tıraşı yaparlar, koltuk altı kıllarını ve tırnaklarını keserlerdi. Cahiliye Arapları söz verince sözlerini yerine getirirler, anlaşmalara sadık kalırlar, leş (ölmüş hayvan eti) yemezler, ‘kasame’yi de bilir ve uygularlardı (İbn Habib, 1942: 309, 324, 325, 327, 329, 335–337; ayrıca bk. Şehristani, 1956: 253–257).

Kur’an’da İslam Öncesi Kültürün İzleri (Muamelat Örneği) adlı doktora tezinde *Tevrat*’ta, *İncil*’de ve Cahiliye kültüründe yer alan aile (kadın, nikâh, evlilik, boşanma, iddet, miras, velayet...), ticaret (faiz, şahitlik, kefalet, vekâlet...), ceza hukuku (kisas, diyet, zina, hırsızlık, dinden çıkma, eşkıyalık suçları ve cezaları), yiyecekler, içecekler, savaş (ganimetler, cizye, haraç, kölelik) ve muhakeme usulü (idare, adalet, şura, kaza, tahkim) ile ilgili düşünce, adet, uygulama ve hükümlerin büyük oranda *Kur’an*’da da yer aldığını örnekleriyle birlikte yaklaşık dört yüz sayfa boyunca uzun uzun anlatan Dindi’ye göre Cahiliye ile İslam arasındaki devamlılık sadece muamelat/hukuk alanı ile sınırlı olmayıp inanç, ibadet ve ahlak alanlarını da kapsamaktadır (Dindi, 2014). Öte yandan, Dindi’ye göre, Arap aklı ve fikriyatının bir sonucu olarak cahiliye Arap edebiyatının gerek nazım gerekse de nesrinde mantık zaafı, fikirlerin birbirleriyle bağlantılı olmaması, bağlantıların muhkem olmaması gibi özelliklerin *Kur’an* nazmında da mücessem hale geldiği, *Kur’an* pasajlarında da konu ve fikirlerin mantıksal bütünlüğünün olmadığı gözlenmektedir. Ancak bu durum, *Kur’an*’ın ilahi karakteriyle ve farklı zamanlarda ve farklı olgular üzerine indirilmiş olmasıyla izah edilmiştir (Dindi, 2014: 17). Cahiliye Arapları yeme, içme, giyinme, ziyafet, bayram, ölümlerin gömülmesi, nikâh, talak, iddet, yas tutma, alışverişi ve diğer muameleler gibi her türlü davranışlarla ilgili uyulması gereken kurallara sahiplerdi ve uymayanları kınıyorlardı. Kızlar, anneler, kız kardeşler gibi yakın akrabalarla evlenmeyi haram sayıyorlardı. Haksızlıklar karşısında uygulanan bir ceza sistemleri vardı. Kisas, diyet, kasame hükümleri, zina ve hırsızlık cezaları bulunuyordu (*Şah Veliyullah Dihlevi, 1994: 466*). *Cahiliye şairi Hürsan b. es-Semevel ise bir şiirinde kendi kabilesinden bahsederken “farz” ve “sünnet” kavramlarını kullanmaktadır: “İnsanları sünnete ve farza sevk eden de onlardandır”* (el-Asmai, 1963: 72).

“İslam Öncesi Arap Toplumunda Ahval-i Şahsiyye Hukuku” adlı makalesinde Öztürk, evlenme, boşanma, nafaka, nesep ve miras gibi konuları ihtiva eden ‘ahval-i şahsiyye’ye ait kuralların Cahiliye örfü ile *Kur’an*’da büyük oranda örtüştüğünü örnekleriyle anlatmaktadır: İslam öncesi Arap toplumundaki evlilik çeşitlerinden biri, bugün de yaygın olan meşru evlilikti. Buna göre bir kişi evlenmek istediği kızı veya kadını usulü dairesinde velisinden (babası, ağabeyi, amcası) ister, bu arada mehir takdir edilir ve böylece nikâh akdi gerçekleşirdi.⁴ Evlilikte bakireler, özellikle küçük yaşta kızlar tercih edilirdi. Bu anlayış esas itibariyle İslam’da da kabul görmüştür. Diğer taraftan evlilikte denklik esastı. Bu çerçevede, hürlerin kölelerle, sözcüleri hür erkeklerin cariyelerle evlenmesi zül addedilirdi. Bu anlayış özü itibariyle İslam’da da muhafaza edilmiştir. Nisa Suresi 25. ayette hür kadınlarla evlenmeye mali gücü yetmeyenlerin mümin cariyelerle evlenebilecekleri belirtilmiş, ancak ayetin sonunda evlenmeyip bekarlığa sabretmenin daha hayırlı olduğunun altı çizilmiştir. Bu ayetin tefsirinde de “Kim Allah’ın huzuruna temiz pak çıkmak isterse hür kadınlarla evlensin.”, “Hür kadınlarla evlilik evin salâhı, cariyelerle evlilik evin helâki/fesadıdır.” gibi hadislerin yanı sıra “Hangi hür erkek cariyeye ile evlenirse kendi yarısını/çocuğunu köleleştirmiş olur.” (Hz. Ömer); “Cariye ile evlenen kişi zinadan çok da farklı bir iş yapmış sayılmaz.” (İbn Abbas); “Cariye ile evlenmek zina değilse de zinaya yakındır.” (Said b. Cübeyr); “Cariye ile evlenmek leş, kan, domuz eti gibidir; ancak darda/zorda kalan için helaldir/mubahtır.” (Mücahid) gibi ilginç sözler nakledilmiştir. Öte yandan, aynen İslam’daki gibi Cahiliye devri Arap toplumunda da öz anneler, kızlar, halalar ve teyzeler ile evlenmek haram sayılırdı. İslam öncesi dönemde sütannelik ve süt kardeşliği de çok önemli bir yere sahipti. Muhtemelen buna binaen bazı araştırmacılar cahiliye devrinde süt hısımlığının evlilik engeli oluşturduğunu söylemiştir. İslami dönemde bu konuyla ilgili sarîh ve kesin hükümler vazedilmiş, gerek evlenilmesi haram olan kadınların tadat edildiği muharremat ayetinde (4/23)⁵ gerek “Nesep sebebiyle haram olanlar süt emme sebebiyle de haram olur.” hadisinde süt hısımlığının evlilik engeli oluşturduğu bildirilmiştir. Mehîr Cahiliye devrindeki Araplar nezdinde nikâh akdinin sıhhati için gerekli bir şarttı. Mehîrsiz evlilik gayr-i meşru, dolayısıyla zina ile eşdeğer sayılırdı. Mehîr ödenmeden evlenmeye zorlanan kadınlar bu tür evliliği onur

⁴ Cahiliyye dönemindeki evlilik törenleri ile İslam sonrası evlilik törenlerinin arasında fark yoktur. Örneğin, Cahiliyye’de evlilikte veli izni uygulaması vardı. Öyle ki, Hz. Peygamber’i kızına denk görmeyen Hz. Hatice’nin babası kızını vermemişti. Bu sebeple Hz. Hatice babası sarhoş iken bu izni ağzından almış ve verdiği sözden geri dönemeyen babası evliliğe razı olmak zorunda kalmıştı (Azimli, 2016: 118).

⁵ Bu makalede *Kur’an* ayetleri genellikle bu şekilde gösterilecek olup, eğik çizgiden önceki rakam sure, sonraki rakam ayet numarasıdır. Örneğin, “4/25” 4. surenin (Nisa Suresi’nin) 25. ayeti anlamına gelmektedir.

kırıcı olarak nitelendirmiştir.⁶ Mehirden belli bir miktar yoktu. Miktar taraflar arasında anlaşmaya bağlıydı. Bu konuda genellikle erkeğin mali/maddi durumu dikkate alınır ki aynı yaklaşım İslam'da da korunmuştur. Cahiliye devrinde meşru/resmi evliliğin en temel unsurlarından biri olarak görülen mehir İslam teşriinde de tasvip edilmiştir. Ayrıca, Cahiliye devrinde evlilik vesilesiyle merasim yapılır, düğün yemeği (velime) verilir. Bu gelenek İslam'da da kabul görmüş, Hz. Peygamber düğün hazırlığı yapan Abdurrahman b. Avf'a, "Bir koyunla da olsa ziyafet ver." demiştir. Kaynaklardaki bilgilerden anlaşıldığı kadarıyla Cahiliye devrindeki düğün merasimiyle ilgili adetlerin çok büyük bir kısmı İslami dönemde de varlığını muhafaza etmiştir. Bu konu kapsamında şunu da belirtmek gerekir ki Cahiliye devrinde erkeklerin çoğu ve bilhassa gençler – genellikle sanıldığı gibi aksine – ailesinin rızasıyla tek kızla/kadınla evlenirdi.⁷ Bilinen meşru evlilik dışındaki cinsel birliktelikler ise şeref ve haysiyeti lekelediği düşüncesiyle genellikle hoş görülmezdi (Öztürk, 2011: 238–241).

İslam öncesi Arap toplumunda cari olan nikâh türlerinden biri de "mut'a" diye anılırdı. İslami kaynaklarda, bir erkekle bir kadının, erkeğin kadına vereceği bir ücret ya da bedel karşılığında belirli bir süre karı-koca hayatı yaşamaları şeklinde tanımlanan bu geçici nikâh bilhassa savaş ve sair sebeplerle yabancı bir beldeye gitmek ve orada geçici olarak ikamet etmek zorunda kalan erkekler tarafından akdedilirdi. Mut'a nikâhında velilerin muvafakatine gerek görülmezdi. Ayrıca, nikâh sırasında belirlenen süre dolduğunda talak prosedürü işletilmez, doğrudan ayrılık gerçekleşirdi. Bu nikâhtan veraset hakkı da doğmazdı. Mut'a nikâhı Hz. Muhammed döneminde de uygulanmıştır. Ancak ehl-i sünnet alimlerine göre İslam'ın ilk yıllarında uygulanan bu nikâh bilahare *Kur'an* ve Sünnet tarafından yasaklanmıştır. Şii-İmami-Caferi âlimlere göre ise mut'a nikâhı İslam'da yasaklanmamıştır. Bu nikâhın *Kur'an*'a dayandığı ve mubah olduğu görüşünde yalnız kalan İmamiyye Şiasına göre Nisa Suresi 24. ayetteki "Onlardan [kadınlardan] faydalanmanıza karşılık sabit bir hak olarak ücretlerini/mehirlerini verin." ifadesi mut'a nikâhının meşruiyet delilidir. Bu ayetteki "istimta" kelimesinden maksat mut'a nikâhidir. Bu görüşü İbn Abbas, İbn Mes'ud, Übey b. Ka'b, Mücahid, Süddi ve Said b. Cübeyr gibi sahabe ve tabiun müfessirlerine atfedilen birçok rivayetle destekleyen Şii âlimler ilgili rivayetlerin bir kısmında Abdullah b. Mes'ud, Übey b. Ka'b, İbn Abbas ve Said b. Cübeyr'in ayetteki "Onlardan faydalanmanıza karşılık" ibaresini "belirli bir süreye kadar"⁸ ilavesiyle okudukları bilgisine dikkat çekerler. Bu bilgi her ne kadar Ebu Muhammed İbn Atrıyye ve Kurtubi gibi sünni müfessirlerce de kaydedilmiş olsa da Sünni müfessirlere göre Nisa Suresi'nin 24. ayeti mut'a nikâhıyla değil daimi/meşru nikâhla ilgilidir; dolayısıyla "Onlardan [kadınlardan] faydalanmanıza karşılık sabit bir hak olarak ücretlerini/mehirlerini verin." ifadesi, "Daimi/meşru nikâh yoluyla kendilerinden istifade etmenize mukabil kadınlara mehirlerini verin." anlamına gelmektedir. Buna karşın sahih hadis mecmuaları ile klasik tefsir kitaplarında mut'a nikâhıyla ilgili birçok hadis ve rivayet mevcuttur. Bunlardan birkaçı şöyle sıralanabilir: Abdullah b. Mes'ud rivayeti: Hz. Peygamber'le birlikte bir sefere çıkmıştık. Yanımızda eşlerimiz olmadığı için Peygamber'e, "Kendimizi hadım edelim mi?" diye sorduk. Peygamber, "Hayır." dedi ve bize elbise/kaftan karşılığında kadınlarla sınırlı süreli evlilik [yani mut'a nikâhı] yapma izni verdi. İbn Mes'ud bu sözlerinin ardından, "Ey Müminler! Allah'ın size helal kıldığı hoş nimetlerden kendinizi mahrum bırakmayın. Ama helal sınırını da aşmayın. Çünkü Allah sınırı aşanları sevmez." (5/87) ayetini okudu (Buhari, Tefsir, 5/9; Müslim, Nikâh, 11; İbn Hanbel, el-Müsned, I, 420). Cabir b.

⁶ Mehirsiz evliliğin bir kadın için onur kırıcı olduğu şeklindeki anlayışın İslami dönemde de devam ettiği görülmektedir: Örneğin, Hz. Muhammed'in, kendini ona (mehirsiz olarak) hibe eden kadınlarla da evlenebileceğini belirten ayet (33/50) nazil olduğunda Peygamber'in eşi Hz. Aişe, "Bir kadın bir erkeğe kendini (mehirsiz/karşılıksız olarak) hibe etmekten utanmaz mı?" diyerek tepki göstermiştir (Buhari, Tefsir, 33 [4788], Nikâh, 29; Müslim, Rada, 14 [1464]). Şu olayda da yine benzeri bir tepki söz konusudur: Enes b. Malik ve kızı Hz. Muhammed'in yanındayken bir kadın gelip kendini peygambere sunarak, "Ya Rasulallah, bana ihtiyacın var mı?" deyince, kadının bu sözü karşısında oldukça şaşırıldığı ve sinirlendiği anlaşılan Enes b. Malik'in kızı, "Bu kadının hayası/utanması ne kadar da az. Bu ne fuhuş, bu ne ahlaksızlık!" der. Bunun üzerine Enes b. Malik kızına, "O kadın senden hayırlıdır. Çünkü Peygamber'i arzuladı ve kendini ona sundu." demiştir (Buhari, Nikah, 32).

⁷ Bk. Demircan, 2003: 17.

⁸ Bu durumda ayetteki ifade, "Onlardan "belirli bir süreye kadar" faydalanmanıza karşılık sabit bir hak olarak ücretlerini verin." şekline dönüşür ki, bu durumda ayetin normal nikâhtan değil mut'a nikâhından bahsettiği yönündeki yorum daha da güç kazanır. *Kur'an* tarihi ile ilgili Sünnilere ait klasik eserlerde de Abdullah b. Mesud, Übey b. Ka'b, İbn Abbas, Said b. Cübeyr, Talha b. Musarriif ve Rebi b. Huseym'e ait *Kur'an* mushaflarında söz konusu ayetin (4/24) bugün elimizde bulunan mushaftaki şekline farklı olarak, "belirli bir süreye kadar" ilavesiyle kayıtlı olduğu belirtilmektedir (bk. Jeffery, 1937: 36, 126, 197, 246, 255, 288).

Abdullah ve Seleme b. el-Ekva rivayeti: Hz. Peygamber'in habercisi bize gelip, "Allah'ın elçisi kadınlarla mut'a nikâhı yapmanıza izin verdi." dedi (Müslim, Nikâh, 13; İbn Hanbel, el-Müsned, IV, 47, 51).

Ebu Said el-Hudri rivayeti: "Bizler Hz. Peygamber hayatta iken elbise/kaftan karşılığında mut'a nikâhı yapardık" (İbn Hanbel, el-Müsned, III, 22). Diğer bazı rivayetlerde Hz. Muhammed'in mut'a nikâhına birkaç kez izin verdikten sonra yasakladığı belirtilmiştir. İyas b. Seleme'nin babasından nakledilen rivayete göre Hz. Peygamber Evtas (630) gazvesinde mut'aya izin vermiş ve fakat üç gün sonra yasaklamıştır (Müslim, Nikâh, 18). Rebi b. Sebre ve babasından gelen başka bir rivayette ise Hz. Peygamber'in Mekke'nin fethi (630) sırasında mut'aya izin verdiği belirtilmiştir. Bu rivayete göre Mekke'de geçen on beş günlük süre zarfında mut'a nikâhı yapılmış ve Medine'ye dönüşten önce yine bizzat Hz. Peygamber tarafından yasaklanmıştır. Yine aynı kişilerden nakledilen diğer bazı rivayetlere göre Hz. Muhammed'in vefatından üç ay önce gerçekleşen Veda Haccı (632) için yapılan yolculuk sırasında sahabiler kadınsızlıktan şikâyet etmişler, bu şikâyet üzerine Peygamber mut'a nikâhına izin vermiş ve fakat bir gün sonra kesin olarak yasaklandığını ilan etmiştir (İbn Mace, Nikâh, 44; İbn Hanbel, el-Müsned, III, 404, 405). Mut'a nikâhının Kaza Umresi'nde (629), Tebük (630) yahut Huneyn (630) seferinde yasaklandığından da söz edilmiştir. Bütün bunların dışında mut'a nikâhının nihai olarak hilafeti esnasında (634-644) Hz. Ömer tarafından yasaklandığı da belirtilmiştir.⁹ İslam âlimlerine göre mut'a nikâhında talak, ila, lian, zıhar işlemleri söz konusu olmaz. Yine bu nikâhtan dolayı gerek erkek gerek kadın açısından muhsanlık sıfatı sübut bulmaz ve üç talakla meydana gelen geçici evlenme yasağı ortadan kalkmaz. Erkekle kadın arasında birleşme olmamışsa erkeğin mehir ve nafaka ödeme yükümlülüğü yoktur. Birleşme vuku bulmuşsa aralarında hürmet-i müsahere, yani her bir tarafın usul ve furuu ile diğer taraf arasında evlenme engeli hâsıl olur. Erkek bu nikâhın sahih olduğu inancını taşısın taşımamasın kadının doğurduğu çocuk akit şüphesine binaen kendisine nispet edilir. Mut'a nikâhı İslami literatürde ceza hukuku açısından da değerlendirilmiş, bu bağlamda Sünni fıkıh ulemasının çoğunluğu konuya ilişkin ihtilaflardan doğan şüphe sebebiyle mut'a yapan taraflara zina haddinin uygulanmayacağına, haram olduğunu biliyorlarsa tazir cezası verileceğine hükmetmiştir (Öztürk, 2011: 241-244). Sonuç itibarıyla, *Kur'an*'ın muta nikâhını herhangi bir ayetle yasaklamadığı; sünni ulemanın da mut'ayı haram kabul etmekle birlikte mut'a yapana zina cezası verilemeyeceğine hükmettiği söylenebilir (Azimli, 2016: 120).

Cahiliye devrinde kimi kadınlar çok sayıda erkekle ilişkiye girerlerdi. Bu işi yapan kadınlar fahişeydi. "Bağaya" diye anılan ve hepsi de cariye¹⁰ olan bu kadınlar kapılarına kırmızı flamalar asarlardı. Dileyen erkek onlarla ilişkiye girerdi. Kadın o erkeklerden birinden hamile kalıp çocuğu doğurunca adamlar toplanır, bu arada bir 'kaif'¹¹ çağrılır ve 'kaif'in belirlemesi üzerine ilgili adam çocuğu kendi nesebine katardı. Böylece çocuk onun oğlu olarak anılırdı¹² (Öztürk, 2011: 245, 247). İslam öncesi Arap toplumundaki nikâh türlerinden biri de erkeğin sosyal ve ekonomik durumuyla yakından ilgisi bulunan çok kadınla evlilikti. Yine de Cahiliye dönemi ile İslam'ın ilk yıllarında genç erkekler arasında tek kadınla evlilik yaygındı. Ancak İslami literatürdeki hâkim görüş ve değerlendirmeye göre Cahiliye devrinde tek kadınla değil çok kadınla evlilik yaygındı ve teaddüd-i zevcat hususunda sınırlama yoktu. Dileyen erkek sekiz-on kadınla evlenebilirdi. Mesela Gaylan b. Seleme es-

⁹ Ancak *Müsned*'de geçen bir hadis mut'a nikâhının Hz. Ömer döneminden sonra da uygulandığını; bu nedenle Hz. Osman'ın mut'ayı tekrar yasakladığını ancak buna rağmen Hz. Muhammed'in nihai olarak yasaklamadığı gerekçesiyle Hz. Ali'nin mut'ayı onayladığını göstermektedir: Hz. Osman mut'ayı yasaklıyor; Hz. Ali ise mut'a yapılabileceğini söylüyordu. Hz. Osman bu tavrı nedeniyle Hz. Ali'yi eleştirince Hz. Ali ona, "Bizim Hz. Peygamber'le beraber mut'a yaptığımızı sen de biliyorsun!" dedi. Bunun üzerine Hz. Osman, "Doğru, ancak biz korkuyorduk." dedi (Müsned, I, 97). Hz. Osman bu sözleriyle Hz. Peygamber döneminde mut'a yapıldığını kabul etmiş olsa da muhtemelen çekinceyle ya da zinaya girme "korkusuyla" yapıldığını ve dolayısıyla artık ona gerek kalmadığını ifade etmeye çalışmaktadır.

¹⁰ Hz. Peygamber'in kadınlarla yaptığı biat şartları arasında zina etmeme (Mümtehine 60/12) şartını duyan Hind bint Utbe, "Ey Allah'ın Rasulü! Hür kadınlar hiç zina eder mi?!" diyerek şaşkınlığını dile getirmişti. Hind'in bu tepkisi de Cahiliye döneminde fuhuş sektöründe genellikle cariyelerin kullanıldığı bilgisiyyle örtüşmektedir.

¹¹ Cahiliye devrinde, yeni doğan bir çocuğun fiziki yapısına ve organlarına bakarak onun nesebini tespit etmeye çalışan kişilere "kaif"; bu işe de "kıyafe" denirdi.

¹² Buhari, Nikâh, 36. İslam tarihiyle ilgili bazı kaynaklarda meşhur sahabi Amr b. el-As'ın Ebu Leheb, Ümeyye b. Halef, Ebu Süfyan ve As b. Vail gibi birkaç erkekle birlikte olan bir cariyeden dünyaya geldiğinden söz edilmiş, bu bağlamda Hz. Hasan ve Erva bint Abdülmuttalib'in Amr b. el-As'a, "Senin babanın kim olduğu belli değil." mealinde sözler söyledikleri nakledilmiştir (Bkz. Ebu Ömer İbn Abdırabbih, *el-İkdü'l-Ferid*, Kahire, 1965, II, 119, 120; Şemsüddin ez-Zehebî, *Tarihu'l-İslam*, Beyrut, 1987, III, 39).

Sekafi'nin on karısı vardı. Gaylan Müslüman olduğunda Hz. Muhammed ona karılarından dördünü seçip diğerlerini bırakmasını emretmiş; aynı şeyi Kays b. Haris el Esedî'ye de söylemişti. Mes'ud b. Mu'attib, Mes'ud b. Amr b. Umeyr, Urve b. Mes'ud es-Sekafi, Süfyan b. Abdillâh, Ebu Akil Mes'ud b. Amir gibi şahıslar da çok sayıda kadınla evliydi. Ancak bu şahısların tümü Sakif kabilesine mensup idi. İslam öncesi dönemde çok kadınla evliliğin yaygın olduğu fikri adı geçen şahıslarla ilgili rivayetlere dayanmaktadır. Ancak sınırlı sayıda kişiden bahseden bu rivayetlere dayanarak genelleme yapmak ve Cahiliye döneminde çok karılılığın yaygın olduğunu söylemek zordur. Hatta İslam'ın ilk yıllarındaki olayları dikkate alarak Mekke ve Medine'de çok kadınla evliliğin sanılandan az olduğunu söylemek bile mümkündür. Gerçi Hz. Muhammed devrindeki meşhur isimlerden hareketle genellemeler yapıldığında monogaminin az olduğu zannedilebilirse de, dikkatle incelendiğinde, Hz. Peygamber devrinde ve sonraki asırlarda çoğunluğu tek kadınla evlilerin oluşturduğu görülür. Nitekim tabakat kitaplarındaki bilgiler ışığında ilk Müslüman nesilden 671 aile üzerinde yapılan bir araştırmaya göre birden çok kadınla evli erkeklerin sayısı 129 (% 19,1), tek kadınla evli erkeklerin sayısı ise 542 (% 80,5) olarak tespit edilmiştir (Birekul, Yılmaz, 2001: 136–141). Bilindiği gibi, çok kadınla evlilik İslam'da da kabul görmüş (bk. 4/3 ve tefsirleri); Hz. Peygamber de pek çok kadınla evlenmiştir.

Cahiliye devrinde erkekler küçük kızlarla evlenmeyi tercih ederlerdi ve kızlar genellikle on iki yaşına basmadan evlendirilirdi. Küçük kızlarla evlilik İslam hukukunda da tecviz edilmiştir. Nitekim boşanmış kadınların iddet müddetlerinden bahseden Talak Suresi 4. ayetteki “âdet görmemiş kadınlar” ifadesi klasik tefsirlerde, “çocuk denecek yaşta evlenip dul kalan ve halen âdet görme çağına ulaşmamış olan küçükler” şeklinde izah edilmiş; ayrıca bu ayetin, Übey b. Ka'b'ın Hz. Peygamber'e âdetten kesilen, küçük yaşta dul kalan fakat henüz âdet görmemiş olan ve hamile olan kadınların iddet süreleri hakkında soru sorması üzerine nazil olduğu rivayet edilmiştir. Ebu Bekr İbnü'l-Arabi de bu ayetin küçük çocukları evlendirmenin cevazına delil teşkil ettiğini söylemiştir.¹³ İslam mezheplerinin büyük çoğunluğu da küçük kızları evlendirmenin caiz olduğu görüşünü benimsemiş ve delil olarak Talak Suresi'nin 4. ayetini kullanmıştır. Çünkü bu ayette âdet görmemiş kadınların iddeti üç ay olarak belirlenmiştir. İddet ancak sahih bir nikâh ve talaktan sonra söz konusu olduğuna göre küçük kızları evlendirmek caizdir. Ayrıca, birçok rivayette Hz. Aişe'nin Hz. Muhammed'le henüz 6–9 yaşlarında iken evlendiği belirtilmektedir.¹⁴ Üstelik küçük kızlarla evlilik, Hz. Muhammed'e mahsus diğer cinsel ayrıcalıklar gibi,¹⁵ sadece peygambere özel bir imtiyaz da değildir. Çünkü bazı hadis kitaplarında küçük kızlarla evlilikle ilgili müstakil başlıklar açılmış¹⁶ ve bu başlık altında bilhassa Hz. Ömer'in Hz. Ali'nin kızı Ümmü Külsüm'le

¹³ Tefsir bilginlerinin çoğu, Talak suresi 4. ayette geçen “henüz âdet görmemiş kadınlar” ifadesinin başka bir nedenden değil yaşının küçüklüğünden dolayı âdet görmemiş küçük kız çocukları anlamına geldiği konusunda hemfikirlerdir. Konuyla ilgili ayet ve hadislerden hareket eden fakihler, bir kız çocuğunun 9 yaşında “müştehat” kapsamına yani “erkekler tarafından arzulanmaya başlayan kız çocuğu” sınıfına gireceğini söylemişlerdir. Hanefî fıkhnın en önemli imamları olarak kabul edilen ve pek çok konuda görüşleri Ebu Hanîfe'ye tercih edilen Ebu Yusuf ve Muhammed b. Hasan eş-Şeybani'ye göre ise kız çocukları 5 yaşından itibaren “müştehat” kapsamına girer. Sonuç itibarıyla, *Kur'an*, Hz. Muhammed'in uygulaması ve fıkıh literatürüne göre küçük çocukların evlen(diril)mesi önünde dini bir engelin olmadığı anlaşılmaktadır (Bu bilgilerin kaynakları için bk. Korkmaz, 2015: 46, 47).

¹⁴ Hz. Aişe'nin 18–19 yaşlarında evlendiği yönündeki görüşlerin sağlam dayanaktan yoksun olduğu hususunda bkz. Erul, 2006: 637–649.

¹⁵ Hz. Muhammed'den başkası için geçerli olmayıp sadece Peygamber'e mahsus cinsel ayrıcalıkların bir kısmı Ahzab Suresi'nin 50. ve 51. ayetlerinde sıralanmaktadır. Bu ayetler, Hz. Muhammed'in diğer müminlerden farklı olarak, (1) dörtten fazla kadınla aynı anda evlenebileceğini, (2) kendini Peygambere karşılıksız olarak hibe eden kadınlarla mehir vermeksizin evlenebileceğini ve (3) eşleri arasında sıra gözetmekle yükümlü olmadığını ortaya koymaktadır. Ayrıca, Ahzab suresinin 50. ayetinin tefsiri ile ilgili bir Tirmizi hadisinde Hz. Aişe, “Peygamber öldüğünde bütün kadınlar ona helal idi.” demektedir (Tirmizi, Tefsir, 34/19[3227]). Hz. Muhammed'in, başka hiç kimsenin sahip olmadığı, cinsel ayrıcalıkları sadece bu ayet ve hadislerde geçenlerle sınırlı olmayıp, binlerce sayfayı bulan “hasaisü'n-Nebi” (“Hz. Peygamber'in ayrıcalıkları”) literatüründe söz konusu ayrıcalıklara dair pek çok bilgi daha yer almaktadır.

¹⁶ Örneğin, büyük muhaddis Buhari (ö. 870), İslam kültüründe *Kur'an*'dan sonra en güvenilir kitap olarak kabul edilen *el-Camiu's-Sahih* adlı meşhur eserinde yer alan “Nikâh” bölümünün 39. babına şu başlığı koymuştur: “Allah'ın “henüz hayız görmemiş kadınlar” sözü nedeniyle bir erkeğin küçük çocuğunu evlendirmesi”. Bu bab başlığından hemen sonra Buhari, “Çünkü Allah bu ayette henüz buluğa ermemiş kız çocuklarının iddetini üç ay olarak belirlemiştir.” demekte ve ardından bu tespitin delili olarak Hz. Aişe'den rivayet edilen şu hadisi

evliliğine dair ilginç rivayetler aktarılmıştır. Sonuç olarak, Cahiliye devrinde mevcut olan küçük yaştaki kızlarla evlenme geleneği İslam'dan sonra da varlığını sürdürmüştür, *Kur'an*'dan ve sünnetten delil getiren İslam hukukçularının büyük çoğunluğu da bunu meşru kabul etmiştir (Öztürk, 2011: 251, 252). Demircan, “Cahiliye ve Hz. Peygamber Dönemi Uygulamalarıyla Nikâh” adlı makalesinde nikâh/evlilik konusunda Cahiliye ve Hz. Muhammed dönemlerindeki benzerlik ve farklılıkları ele almakta ve Hz. Peygamber döneminde kıyılan İslami nikâhın ticari bir akde benzeyen Cahiliye nikâhının hemen hemen aynı olduğunu belirtmektedir (Demircan, 2013: 21–42).

Cahiliye devrinde boşama hakkı erkeğe aitti. Erkek karısını bir kez boşadığında evlilik nihai olarak sona ermez, dilediği takdirde karısına dönebilirdi. İkinci boşamadan sonra da aynı şey geçerli idi. Fakat üçüncü boşamanın ardından eşine dönmesi mümkün değildi. Cahiliye devrinin meşhur şairlerinden A'sa bir kadınla evlenmiş, fakat kadının yakınları A'sa'yı boşanmaya zorlamışlardır. Bunun üzerine A'sa kadını bir kez boşamış, ancak kadının yakınları A'sa'yı ikinci ve üçüncü kez boşamaya icbar etmişlerdir... Boşama yetkisinin erkeğe ait olması ve üç talak kuralı İslami dönemde de aynen korunmuştur. Nitekim erkeklerin boşama işlemlerini nasıl yapacağını anlatan şu ayet hem boşama yetkisinin erkeğe ait olduğunu hem de nihai boşanmanın üç talakla gerçekleşeceğini belirtir: “(Dönüş yapılabilecek) Boşama iki defadır. Bundan sonra ya (kadını) iyilikle tutmak (yani onunla evliliği devam ettirmek) ya da güzelce salıvermek (yani üçüncü talakla onu tamamen boşamak) gerekir...” (2/229).¹⁷ Kızgınlık anında, şaka yoluyla ve sarhoş halde iken telaffuz edilen boşama sözleri bazı Araplar nezdinde geçerli sayılır ve bunun gerekçesi sözün ağızdan çıkmış olmasıyla izah edilirdi. Bu bağlamda, “Üç şeyin ciddi de ciddidir, şakası da ciddidir. Bunlar nikâh, talak ve ricattır.”¹⁸ hadisi Cahiliye devrindeki bu anlayışla örtüşür niteliktedir. İslam öncesi dönemde Araplar üç talakla boşamanın neticesi olan nihai ayrılıktan sonra karı–kocanın tekrar bir araya gelmesini mümkün kılan bir çözüm yolu üretmişlerdir. Buna göre üç talakla boşanmış kadının yabancı bir erkekle evlenmesi ve evlendiği kişiden ayrılması şart koşulmuştur. Bu şart yerine getirildiğinde eski kocanın yeni bir nikâh akdiyle karısına dönmesi meşru kabul edilmiştir. Bu uygulama *Kur'an* ve Sünnet tarafından da tasvip edilmiştir: “Eğer erkek karısını (üçüncü defa) boşarsa, kadın, onun dışında bir başka kocayla nikâhlanmadıkça ona helal olmaz. Bu koca da onu boşadığı takdirde, Allah'ın koyduğu ölçüleri gözetebileceklerine inanıyorlarsa onların (kadın ile ilk kocasının) tekrar birbirlerine dönüp evlenmelerinde bir günah yoktur. İşte bunlar Allah'ın, anlayan bir toplum için açıkladığı ölçüleridir” (2/230). Bu ayette anlatılan üç talakla boşanmış bir kadının ayrıldığı kocasına tekrar dönebilmek amacıyla bir başka erkekle evlenmesi olayına İslam hukukunda “hülle” denilmiştir. İslam Cahiliye örfündeki talakla ilgili uygulamaları büyük ölçüde ibka etmiş, ancak hülle konusunda ikinci evliliğin hilesiz gerçekleşmiş olmasına önem atfetmiştir. Sahabeden Rıfaa el-Kurazi karısını boşadığında kadın Abdurrahman b. Zebir'e nikâhlanmış, fakat zifafa girmeden Hz. Peygamber'e başvurarak eski kocasına dönüp dönemeyeceğini sormuş, Hz. Peygamber yeni kocasıyla cinsi ilişkide bulunmadan bunun mümkün olamayacağını söylemiştir.¹⁹ Diğer taraftan Hz. Peygamber hileli şekilde hülle yapan erkek ile kendisi için hülle yapılan erkeği Allah'ın lanetine uğramış kimseler olarak ilan etmiş ayrıca hile yapanı “kiralık teke” olarak nitelendirmiştir²⁰ (Öztürk, 2011: 252–255).

Görgülü, “Cahiliye Devrinde Boşanma Çeşitleri ve İslam'ın Boşanmada Örf İtibar Etmesi” adlı makalesinde Allah'ın boşanma konusunda Cahiliye örf ve adetlerine itibar ettiğini; ayrıca İslam'da örf ve âdete itibar etmenin, yalnız boşanmaya ve Hz. Muhammed devrine has olmayıp, örf ve âdetin şeri hükmü ispat için itibar edilmesi gereken şartları taşıması durumunda sonraki dönemlere, bütün toplumlara ve her konuya şamil olduğunu belirtmektedir (Görgülü, 1999: 111–126). Koçak da “İslam Öncesi Arap Aile Yapısının Hz. Peygamber ve Hadisler Üzerindeki Etkisi” adlı makalesinde *Kur'an*'ın ve Hz. Peygamber'in Cahiliye kültürünün kadın ve aileyle ilgili ataerkil inanç ve uygulamalarını büyük oranda devam ettirdiğini belirtmektedir (Koçak, 2017: 237–271). Ayrıca Cahiliye döneminde kadınların diyeti erkeklerin diyetinin yarısı kadardı. İslam'da da kadınların diyeti erkeklerin diyetinin yarısı kadardır (Bardakoğlu, 1994: 474, 476). Cahiliye şairlerinden anlaşıldığına göre ganimetin dörtte biri, henüz paylaşılmadan önce ganimetten beğenip kendisi için ayırdığı özel

aktarmaktadır: “Hz. Peygamber Aişe ile altı yaşında evlenmiş; Aişe dokuz yaşındayken onunla zifafa/ilişkiye sokulmuş ve peygamberin yanında (eşi olarak) dokuz sene kalmıştır” (Buhari, Nikâh, 39).

¹⁷ Yukarıda nakledilen A'sa'nın Cahiliye döneminde gerçekleştirdiği üç talakla boşama işlemi göz önüne getirildiğinde, Urve b. Zübeyr'in, “*Kur'an*'daki talak hükmü A'sa'nın talakına uygun şekilde nazil oldu.” demesi dikkat çekicidir (el-Maverdi, 1994: 112).

¹⁸ Ebu Davud, Talak, 9; Tirmizi, Talak, 9

¹⁹ Buhari, Talak, 4; Edeb, 68; Ebu Davud, Talak, 49

²⁰ Ebu Davud, Nikâh, 15; Tirmizi, Nikah, 28; İbn Mace, Nikah, 33

Journal Of International Social Sciences Academic Researches Dergisi- C:4 |S:1 Yıl: 4- (2020|1)

pay (safı), ganimetten arta kalanlar ve savaştan dönülürken yolda ele geçirilen mallar kabile reisine aittir. Örneğin, Abdullah b. Aneme ed-Dabiyy kabile reisi Bistam b. Kays için şunları söylemektedir: “Ganimetin dörtte biri ve safı payı sana aittir. Hüküm/karar da sana aittir. Ayrıca yolda ele geçirilen mallar ve ganimetten arta kalanlar da senindir” (Ebu Temmam, 1998: 183). Cahiliye’deki uygulamaya benzer şekilde *Kur’an*’da da ganimetin beşte birinin Allah’a, Peygamber’e, onun yakınlarına, yetimlere, yoksullara ve yolculara ait olduğu belirtilmekte (8/41); hadislerde ise Hz. Muhammed’in ganimette “safı” payının olduğu bildirilmektedir (Örn. bk. Buhari, Cihad, 74; Ebu Davud, İmaret, 21; Tirmizi, Siyer, 12). Cahiliye Araplarının savaş hukukunun büyük çoğunluğunun İslam sonrası da aynen korunduğu görülmektedir. Örneğin savaşlarda galip gelen liderin safı hakkı olan istediği köle ve cariyeyi seçme hakkı Hayber Savaşı’nda uygulandı. Safı uygulamasına irtidat hareketlerinde Halit b. Velit de başvurmuştur. Savaş ile ilişkilendirilerek kullanılan kimi kavram ve uygulamalar Müslümanlık öncesinde de mevcut idi. Söz gelimi “cizye” tabiri İslam’dan önce de kullanılıyordu. Hatta Müslümanlık öncesi Yemen’deki Sebelilerde bu tabir vardı. Müslümanlık sonrası uygulanan “öşür vergisi” de yine Cahiliye döneminde Arap ve Acem hükümdarlarca uygulanmaktaydı (Azimli, 2016: 117, 118).

2. GİYİM-KUŞAM

Kur’an’da kadınların örtülerinden bahsedilirken kullanılan “hımar” ve “cilbab” kavramları Cahiliye şiirlerinde de geçmektedir. Cahiliye devrinde de kadınların aynen İslami dönemde olduğu gibi hımar (başörtüsü) kullandıkları yönünde birçok veri bulunmaktadır. Örneğin, Cahiliye şairlerinden Avf b. Atıyye bir şiirinde bir baskın esnasında korku ve telaş içinde, çaresiz bir şekilde sağa sola kaçışan zavallı kadınları tasvir ederken şöyle demektedir:

“O sabah baskını yapan delikanlılar ne kadar da yiğittir. O baskında üstü başı açık, beyaz tenli kadınlar görürsünüz.

Onlardan kimisi başörtüsünü (hımar), kimisi de kuşağını/kemerini düşürmüş yarı çıplak bir halde kaçmaya çalışmaktadır” (Mufaddal ed-Dabbi, 1942: 327).

Bais b. Sureym de bir şiirinde yine “hımar = başörtüsü” ifadesini kullanmaktadır:

“Gündüz saç-başı açılmış (nice) güzel kadının başörtüsünü akşamüzeri tekrar başına bağladım”²¹ (Ebu Temmam, 1998: 96).

Cahiliye şiirindeki bazı ifadeler başörtüsünden öte bazı kadınların peçe bile taktığına işaret etmektedir:

İstediginde, üzerlerine bornoz (cübbe gibi bir elbise) geçirmiş halde ağlayan kadınların açık yüzlerini ve kollarını görürsün.

Sana ağlarlar. Ve ben senin için üzülp iç geçirerek gözyaşı döken hür bir kadını [bu durum ve davranışları nedeniyle] kınayacak değilim” (Ebu Temmam, 1998: 166).

Öğmüş’e göre, bu şiirde kadınların yüzlerinin ve kollarının açılmış olduğundan bahsedilmesi Cahiliye döneminde kadınların bu organlarının da kapalı olduğunu düşündürmektedir (Öğmüş, 2013: 199). Öte yandan, aynı şiirde matem nedeniyle üzüntüsünden neredeyse ne yaptığını bilemez bir halde ağlayıp sıklayan ve yine bu nedenle üstüne başına fazla dikkat edemediği için eli, kolu, yüzü açılmış olan bir kadının “hür” bile olsa kınanmaması, üzüntüsü nedeniyle bu kusurlarının mazur görülmesi gerektiğinden bahsedilmesine bakılacak olursa Cahiliye devrinde saç başı, yüzü gözü kapatmanın sadece hür kadınlar için gerekli bir kural ya da erdem olduğu, cariyelerin (köle kadınların) tesettürden hür kadınlar kadar mesul olmadığı da anlaşılmaktadır. Nitekim aşırı şekilde örtünmenin cariyeler için değil de hür kadınlara mahsus bir kural/erdem olduğuna işaret eden başka Cahiliye şiirleri de vardır:

²¹ Bais b. Sureym, başı açılmış kadınların başını tekrar örttüğünü söylerken şunu demek istemektedir: Gündüz düşmanla giriştiğimiz savaş nedeniyle korku ve telaş içinde başörtüsünü örtmeye bile fırsat bulamayıp can ve namus derdine düşen kadınlar için öylesine savaştım ki sonunda düşman geri çekilmek zorunda kaldı ve böylece akşam olduğunda kadınlar tekrar eski güven ortamına kavuşmuş oldu (Ebu Temmam, 1998: 96).

“Teslim edildiğin zaman seni nasıl savunduğumu unutuyor musun? O gün Kurakır Vadisi bir zillet olmuş sana doğru akıyordu hani...”

Korku içindeki kadınlarınızın yüzleri açılmış olduğu için onlar cariyeye zannediliyor; cariyeleriniz ise hür zannediliyorlardı” (Ebu Temmam, 1998: 42, 43).

Cahiliye şiirlerinde “cilbab” kavramı da geçmektedir:

“Bizim açık tenli, genç, adeta vahşi bir inek gibi, huriye benzeyen, dünyalar güzeli şarkıcı bir cariyemiz vardır. Tane tane güzelim dişlerini misvakla temizler. Giyindiği cilbabları içinde ona ne bir pislik ulaşır ve de bir leke bulaşır [o temiz, iffetli bir kadındır] (Mufaddal ed-Dabbi, 1942: 120).

Aşağıdaki şiirde ise “tesüttür” kavramı yer almakta, dahası kadın ve erkekler arasında kaç-göç/haremlik-selamlık uygulamasının olduğunu çağrıştıran ifadeler rastlanmaktadır:

“Malik’in öldürülmesine kim sevinmişse gündüz obamıza gelsin de kadınlarımızı görsün.

Kadınların Malik’in matemini tutukları için yüzlerini açtıklarını ve sabahları yüzlerine vurarak ağlaştıklarını görecektir.

Hâlbuki onlar yüzlerini örten, tesettürlü kadınlardı. Bugün ise onlara bakan insanların önüne çıktıklarında İffetli, ahlaklı, hayırla yâd edilen bir yiğit için örtülerini açıp yüzlerine vuruyorlar (Ebu Temmam, 1998: 180).

Sonuç itibarıyla, Araplar namus konusuna çok düşkün idiler. Hür kadınlar bu sebepten dolayı Cahiliye döneminde de başlarını örtüyorlardı İslam’dan sonra bu uygulamalar devam ettirildi. Ayrıca, evlerde ve çadırlarda iki bölüm vardı yani haremlik uyguluyorlardı. Bu uygulama da İslam sonrası örf olarak devam ettirildi (Azimli, 2016: 124).

Ayrıca, bir Cahiliye şiirinde Cahiliye dönemindeki yaşlı kadınların başörtüsü takmadıklarını gösteren ifadeler de rastlanmaktadır:

“Sizin içine düştüğünüz bu rezil durumu saklamaya çalışmanız, başörtüsü (hımar) olmayan yaşlı bir kadının yaşlılığını gizlemek istemesine benzemektedir (Ebu Temmam, 1998: 307).

Yukarıdaki Cahiliye şiirlerinden anlaşıldığına göre, Cahiliye döneminde (1) kadınlar için “tesettür” gerekli görülmemekte, kadınlar “hımar” ve “cilbab” gibi *Kur’ani* giysileri kullanmakta ve hatta kadınların yüzlerini bile örtmeleri ve erkeklerle aynı ortamlarda bulunmamaları gerektiği düşünülmektedir; (2) sıkı bir şekilde örtünme hür kadınlara özgü bir ahlaki kural ya da erdem olarak kabul edilmekte, köle kadınların (cariyelerin) hür kadınlar için belirlenmiş tesettür kurallarına uymaları gerekli görülmemektedir; (3) cinsel açıdan çekiciliği kalmamış yaşlı kadınların tesettür kurallarına gençler kadar sıkı bir şekilde dikkat etmemesi de ayıp ve ahlaksızlık olarak görülmemektedir. Bilindiği gibi kadınların tesettürü ile ilgili bu Cahiliye adetleri büyük oranda İslam’da da dini/İslami birer kurala dönüştürülerek yürürlükte bırakılmıştır. Ögmüş’ün ifadeleriyle söylemek gerekirse, eski şeriatlara ait olan birçok hüküm ve hatta Cahiliye devrindeki birçok uygulama *Kur’an*’ın tasvibinden geçtiği için artık *Kur’ani* bir hüküm olarak dinde yerini almıştır. Öte yandan, Ögmüş’ün de çok yerinde tespitiyle, *Kur’an*’da, örneğin, “Kadınlar başlarını örtünler.” ya da “Kadınlar başörtülerini başlarına alsınlar.” gibi bir ayetin değil de “Kadınlar başörtülerini yakalarının (göğüslerinin) üzerine kapatacak şekilde örtünler.” (24/31) ifadelerini kullanan bir ayetin bulunması da, Cahiliye şiirindeki delillere ek olarak, müşrik Cahiliye kadınlarının da başörtüsü örttüklerini ancak bazılarının onu gerdanlarını kapatmayacak tarzda özensiz bir biçimde kullandıklarını göstermektedir (Ögmüş, 2013: 202, 203). Bu nedenledir ki *Kur’an*’ın emri “Başınızı örtün.” şeklinde değil de “Başörtünüzle göğsünüzü de / gerdanınızı da örtün.” şeklinde gelmiştir. Öte yandan, “Ey Peygamber! Eşlerine, kızlarına ve mümin kadınlara söyle, (bir ihtiyaç için dışarı çıkacakları zaman) cilbablarını da (dış giysilerini de) üzerlerine alsınlar.” (33/59) ayeti de kadınların “cilbab”ın ne olduğunu önceden bilmelerini gerektirir; aksi takdirde Allah kadınlardan hiç bilgi sahibi ya da haberdar olmadıkları bir giysiyi giymelerini istemiş olur ki bu saçma olduğu kadar ilahi hikmete de aykırıdır. Ayrıca Afrikalı önde gelen kilise babalarından Tertullian’ın (m.s. 160–220) yazıları, onun övgüyle bahsettiği putperest Arap kadınlarının miladi 2. ve 3. yüzyılda da hayâ gereği başlarını ve yüzlerini örttüklerini göstermektedir (Gürkan, 2011: 544). Öte yandan, *Kur’an*’ın, yalın bir biçimde sadece “Namaz kılın.” demekle yetinmeyip “Rabbin için namaz kıl, kurban kes.” (108/2) ya da “Namazı dosdoğru kılın ve müşriklerden olmayın.” (30/31) gibi ifadeler kullanması da namazın Cahiliye döneminde de kılındığını ancak içine şirk ya da ona yakışmayan bazı unsurlar karıştırıldığını

göstermektedir. Onun içindir ki Allah, “Namazı kılın.” değil de “Namazı Allah için, doğru bir şekilde kılın.” demektedir. Yani *Kur’an*’da namazın “eda”sının (kılınmasının) değil “ikame”sinin (doğru bir şekilde kılınmasının) emredilmesi Cahiliye Araplarının hiç namaz kılmadıklarını değil namazı yanlış kıldıklarını göstermektedir. Yine *Kur’an*’da, “Haccı ve umreyi Allah için yapın.” değil de “Haccı ve umreyi Allah için tam yapın.” (2/196) denilmesinin nedeni de, Cahiliye Araplarının İslam’dan önce de hac ve umre yapmalarına rağmen bazı hac menasikini yerine getirmeyip haccı eksik yapıyor olmalarıydı. Dolayısıyla müşrik Araplar zaten Cahiliye döneminde de hac yaptıkları içindir ki Allah *Kur’an*’da onlara hac yapmalarını değil de eksik yerine getirdikleri haccı tam yapmalarını emretmiştir.

Nitekim Ünal da, İslam’ın ilk dönemlerinde Müslüman kadınların kullandıkları giysilerin tamamının Cahiliye döneminde de kullanılan giysiler olduğunu, dolayısıyla İslam’ın bir kıyafet devrimi yapmadığını, sadece Cahiliye dönemindeki kadın kıyafetlerinin nasıl kullanılması gerektiği yönünde bazı düzenlemelere başvurduğunu, zira Cahiliye döneminde başını ve yüzünü örtün kadınlar olduğu gibi bu konuda özensiz davranan kadınların da bulunduğunu belirtmekte ve şu bilgileri vermektedir: Özellikle güzelliği yansıtan en önemli unsur olarak görülen yüzün açılması ve örtülmesi Cahiliye şairlerinin en çok temas ettikleri konudur. Cahiliye döneminde açık kadınlar olduğu gibi, örtülü kadınlar da vardır. Zira Cahiliye döneminde kadınların örtü kullandıklarıyla ilgili haberler bulunmaktadır: Örneğin, Ukaz çarşısında Kureyş ve Kinane oğullarından bazı gençlerin Amiroğullarına mensup bir kadından yüzünü açmasını istemeleri, kadının da bunu reddedip kabilesinden yardım talep etmesi, Birinci Ficar Harbi’nin sebeplerinden birisi olarak gösterilmektedir.²² Abdullah b. Alkame, karısı Hubeyş’e, rüzgarda yeşil tülbindinin savrulmasıyla açığa çıkan yüzünü ve ellerini gördükten sonra aşık olduğunu söylemektedir. Şair Ferezdak’ın ninesi Hind bint Sa’sa’a ise sadece şu dört kişinin yanında başörtüsünü çıkartmayı helal sayıyordu: Babası, kardeşi, dayısı ve kocası. Araplarda tecrübeli insan için söylenen şu atasözü de başörtüsünün geleneksel bir giysi olduğunu göstermektedir: “İnne’l-‘avane la tu’allemu’l-hımratu = Dul (yetişkin) kadına baş örtmek öğretilmez”. Ümmü Amr bint Vıktan kavmini öğ almaya teşvik ederken şöyle demektedir: “Eğer intikam almayacaksanız silahı bırakmanız ve kadınlar gibi sürme sürüp yüzünüzü örtmeniz gerekir” (Ünal, 2001: 54, 67). Cahiliye dönemine ait bu bilgiler Cahiliye kadınları arasında da İslami örtünme kurallarına dikkat eden kişilerin olduğunu göstermektedir.

Yukarıda kadınların giyim kuşamlarıyla ilgili Cahiliye adetlerinin büyük oranda İslam’da da devam ettirildiğinden bahsetmiştik: (1) Cahiliye Arapları (hür) kadınların “tesettür”lü olmalarını, “hımar” ve “cilbab” giymelerini hatta “hicab” uygulamasını bile tasvip ediyorlardı. *Kur’an*’da da kadınlara ‘hımar’ ve ‘cilbab’ kullanmaları ve ‘hicab’ uygulamaları emredilmektedir: “Kadınlar başörtülerini (“humur” [“hımar”ın çoğulu]) yakalarının (göğüslerinin) üzerini kapatacak şekilde örtünler” (24/31). “Ey Peygamber! Eşlerine, kızlarına ve mümin kadınlara söyle, (bir ihtiyaç için dışarı çıkacakları zaman) “cilbab”larını da (dış giysilerini de) üzerlerine alsınlar. Bu, onların tanınıp bilinmeleri ve böylece incitilmemeleri için daha uygundur. Şüphesiz Allah çok bağışlayıcıdır, çok merhamet edicidir” (33/59). “(Ey müminler) Peygamberin hanımlarından bir şey istediğiniz zaman perde (“hicab”) arkasından isteyin. Böyle davranmanız hem sizin kalpleriniz, hem de onların kalpleri için daha nezih ve doğrudur” (33/53). (2) Cahiliye döneminde hür ve köle kadınlar için geçerli olan tesettür kuralları farklıdır; tesettür hür kadınlar için gerekli görülürken cariyeler için böyle bir zorunluluk söz konusu değildir; hatta cariyeler için geçerli olan uygulama onların tesettürsüz olmalarıdır. İslam’da da hür ve köle kadınlar için geçerli tesettür kuralları farklıdır ve hür kadınlar için zorunlu olan tesettür şekli köle kadınlar (cariyeler) için zorunlu değildir. Nitekim sadece Arap toplumunda değil tarih boyunca pek çok kültürde başörtüsü evli kadını evli olmayandan ve/veya hür kadını köleden ayırmak için kullanılmıştır (bk. Gürkan, 2011: 543–545). Örneğin, Asurlularda evli veya dul kadınlar evleri dışında başlarını örtmekle yükümlü olmalarına rağmen fahişe ve kölelerin bundan muaf tutuldukları bilinmektedir. Başörtüsü Arap toplumunda da esasen hür kadını cariyeden ayıran bir işarettir. Arap dilinde “mukayyedet’l-hımar”²³ tabirinin hür kadını anlatması da başörtüsünün hürlük alameti şeklinde algılanmasıyla ilgili görülebilir. Hz. Ömer başını örtmüş bir cariyeye fiilen müdahale ederek başını açtırmış; cariyeliğin yasal ve meşru olduğu İslam toplumlarında da cariyelerin başörtüsü örtmesi engellenmiştir. Öyle ki cilbab ve hicab emrinin cariyeleri değil hür Müslüman kadınları ilgilendirdiği konusunda İslam âlimlerinin görüş birliğine vardığı kaydedilmiştir (Apaydın, 2011: 539–541).

²² Hz. Muhammed’in Benu Kaynuka Yahudilerini Medine’den sürmesine neden olan olaylar da, Benu Kaynukalı bazı Yahudi gençlerin Müslüman bir kadına laf atmaları ve örtüsünü açmaları ile başlamıştı (Muhammed Hamidullah, 2003: 576, 577).

²³ Başörtüsü ile mukayyet, başörtüsü takması ile belirlenen, tanınan, bilinen, (diğerlerinden) ayırt edilen

Nitekim pek çok esbabü'n-nüzul rivayeti ile siyer ve tefsir kitabında cilbab ayetinin (33/59) hür kadınların cariyelerden ayırt edilmesini sağlamak üzere indirildiği anlatılmaktadır: İbn Sad (ö. 845), tabakat kitaplarının ilki ve zamanımıza intikal edenlerin en eskisi olan siyer-megazi ve tabakata dair meşhur eseri *et-Tabakatü'l-Kübra*'nın "Hicab'dan Önceki Olaylar" başlıklı bölümünde şu rivayetlere yer vermektedir: ■ Hz. Muhammed'in eşleri geceleri ihtiyaçları için dışarı çıkıyorlar; bazı münafıklar onlara sataşp taciz ediyorlardı. Münafıklara böyle yapmamaları gerektiği söylendiğinde ise, "Biz bunu sadece cariyelere yapıyoruz (hürlere değil)." diyerek Peygamberin eşlerini cariyeye zannettiklerini söylüyorlardı. Bunun üzerine şu ayet indi: "Ey Peygamber! Eşlerine, kızlarına ve mümin kadınlara söyle, (bir ihtiyaç için dışarı çıkacakları zaman) "cilbab"larını da (dış giysilerini de) üzerlerine alsınlar. Bu, onların (hür kadınlar olarak) tanınp bilinmeleri ve böylece (taciz vb. davranışlarla) incitilmemeleri için daha uygundur..." (33/59).²⁴ ■ Bazı ahlaksızlar Medine'deki cariyelere sataşp onları taciz ediyorlardı. Bazen bir işi için dışarı çıkan hür bir kadın da cariyeye zannedilerek tacize uğrayabiliyordu. Bu gibi olaylar nedeniyle Allah kadınlara cilbab giymelerini emretti. ■ Münafıklardan biri müminlerin eşlerini taciz ediyordu. Böyle yapmaması için uyarıldığında ise "Ben o kadını cariyeye zannetmiştim." diyordu. Bunun üzerine Allah mümin kadınlara cariyeler gibi giyinmeyip gözlerden biri dışında tüm yüzü örtecek şekilde cilbab giymelerini emretti ve bunun gerekçesi olarak şöyle buyurdu: Bu, onların (hür kadınlar olarak) tanınp bilinerek (taciz vb. davranışlarla) incitilmemeleri için daha uygundur..." (33/59). ■ "Mümin erkekleri ve kadınları yapmadıkları şeyler yüzünden incitenler iftira etmiş ve apaçık bir günah işlemiş olurlar." (33/58) ayeti de mümin kadınların bazı cariyeler gibi fuhuş vb. ahlaksızlıklar yapmadıklarından ve bu nedenle taciz edilmemeleri gerektiğinden bahsetmektedir (İbn Sad, 2001: 168, 169).

Müfessir Vahidi (ö. 1076), ayetlerin iniş sebepleri konusunda kaleme alınmış en meşhur eserlerden biri ve kendisinden sonra yazılan birçok kitaba kaynaklık etmiş olan *Esbabü'n-Nüzul* adlı eserinde "cilbab" ile ilgili şu rivayetleri aktarmaktadır: "Mümin erkekleri ve kadınları yapmadıkları şeyler yüzünden incitenler iftira etmiş ve apaçık bir günah işlemiş olurlar." (33/58) ayeti hakkında Dahhak, Süddi ve Kelbi şöyle demektedir: "Bu ayet, zinakarlar hakkında inmiştir. Onlar Medine sokaklarında dolaşırlar ve geceleyin ihtiyaçlarını gidermek için dışarı çıkan kadınları takip ederlerdi. Bir kadın gördüklerinde ona yaklaşırlar, kaş göz işareti yaparlar, eğer kadın sükût ederse onun peşine takılırlar, eğer karşı çıkarsa onu takip etmekten vazgeçerlerdi. Bunlar ancak kölelere böyle davranabilirlerdi [çünkü fuhuşu daha çok köleler yapardı]. Fakat o günlerde köle ve hür ayırımı yapmak güçtü. Hür kadınlar gömlek ve başörtü ile dışarı çıkarlardı. Hür kadınlar bu taciz/sarkıntılık durumunu kocalarına şikâyet ettiler, kocaları da bu durumu Hz. Peygamber'e iletiler. Bunun üzerine Allah bu ayeti (33/58) indirdi". Nitekim bir sonraki ayet de 33/58 ile ilgili bu rivayetin doğru olduğunu göstermektedir: "Ey Peygamber! Eşlerine, kızlarına ve mümin kadınlara söyle, (bir ihtiyaç için dışarı çıkacakları zaman) "cilbab"larını da (dış giysilerini de) üzerlerine alsınlar. Bu, onların (hür kadınlar olarak) tanınp bilinmeleri ve böylece (taciz vb. davranışlarla) incitilmemeleri için daha uygundur..." (33/59). Şöyle ki, mümin kadınlar geceleyin ihtiyaçları için dışarı çıkıyorlar, münafıklar ise onlara sarkıntılık yapıyor ve tacizde bulunuyorlardı. Bunun üzerine bu ayet (33/59) indi. Medine evleri daracıktı [yani evlerde tuvalet yoktu]. Bundan dolayı kadınlar geceleyin tuvalet ihtiyaçları için dışarı çıkıyorlardı. Medine'deki bazı ahlaksızlar da geceleri dışarı çıkıyorlar ve başında örtü bulunan bir kadın gördüklerinde, "Bu hür bir kadındır." diyerek ona ilişmezken; başörtüsüz bir kadın gördüklerinde, "Bu köledir." deyip onunla zina/fuhuş yapmak istiyorlardı. Bundan dolayı Allah bu ayeti (33/59) indirdi (Vahidi, 1991: 376, 377).

Taberi (ö. 923) *Camiu'l-Beyan...* adlı meşhur tefsirinde Ahzab Suresi'nin 59. ayeti hakkında şunları söylemektedir: Allah bu ayette Hz. Muhammed'e şöyle diyor: Ey Peygamber, eşlerine, kızlarına ve müminlerin eşlerine söyle, bir ihtiyaçları için dışarı çıktıkları zaman cariyeler gibi giyinmesinler; yani saçlarını ve yüzlerini açmayp cilbablarını giysinler ki fasıklar hür kadınlar olduklarını anlayıp onları söz ile taciz etmesin. Âlimler bu ayette emredilen örtünmenin niteliği konusunda ihtilafa düşmüşlerdir. Bazıları, "Ayette emredilen örtünme, yüzün ve kafanın tamamını örtüp bir göz dışında hiçbir yeri açık bırakmamaktır." derken; diğerleri, "Ayette emredilen örtünme yalnızca alnı örtmektir [yüzün tamamını değil]." demiştir... Allah bu ayette hür kadınlara cilbab giymelerini emretmektedir; zira böylece hür oldukları bilinir ve fasıklar tarafından sözlü ve fiili olarak tacize uğramazlar... Nitekim "Ant olsun ki, münafıklar, kalplerinde hastalık bulunanlar ve Medine'de kötü haberler yayanlar (bu yaptıklarından) vazgeçmezlerse seni onların üstüne süreriz (sana onlarla savaşmanı ve onları şehirden sürüp çıkarmanı emrederiz)..." (33/60) ayetinde bahsedilen "kalp hastalığı" da ahlaksız kişilerin

²⁴ Süyuti de ayetlerin nüzul sebepleri ile ilgili rivayetlere yer verdiği *Lübabü'n-Nükul fi Esbabü'n-Nüzul* adlı eserinde Ahzab suresinin 59. ayetini açıklarken İbn Sad'ın Tabakat'ındaki bu rivayeti alıntılamaştır (Süyuti, 2006: 196).

zina yapma isteği nedeniyle karşılaştıkları bazı kadınların kendileriyle fuhuş yapacaklarını düşünmeleridir. Dolayısıyla ayette geçen “münafıklar ve kalplerinde hastalık bulunanlar”ın zinakar kişiler oldukları rivayet edilmiştir (Taberi, 2001: 181–185).

İbn Kesir (ö. 1373) meşhur eseri *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azim*'de cilbab konusunda şu rivayet ve bilgileri aktarmaktadır: Allah Peygamber'ine mümin kadınlara cilbab giymelerini ve cahiliye kadınlarının ve cariyelerin giyimlerinden farklı şekilde giyinmelerini emretmesini söylemektedir... Dolayısıyla ayette geçen “Bu onların tanınıp bilinmeleri ve böylece incitilmemeleri için daha uygundur...” (33/59) cümlesinin anlamı şudur: Mümin kadınlar böyle yaparlar yani cilbab giyerlerse onların hür oldukları, cariyeye ve fahişe olmadıkları bilinir ve böylece hiç bir fasık onlara sataşmaz (İbn Kesir, 1999: 481, 482). *Tefsiru'l-Celaleyn*'de ise şu açıklamalar yer almaktadır: “Ey Peygamber! Eşlerine, kızlarına ve mümin kadınlara söyle, (bir ihtiyaç için dışarı çıkacakları zaman) “cilbab”larını da (dış giysilerini de) üzerlerine alsınlar” (33/59). Cilbab kadını tamamen örten çarşaftır. Kadınlar ihtiyaçları için dışarı çıktıklarında onun bir parçasıyla bir gözleri dışında yüzlerinin tamamını örterler. “Bu, onların tanınıp bilinmeleri” yani onların hür kadınlar olduklarının bilinmesi “ve böylece incitilmemeleri için daha uygundur” (33/59). Yani mümin kadınların cilbab giymeleri, yüzlerini kapatmayan cariyeler gibi tacize uğramalarını engeller. Zira münafıklar cariyelere sataşım onları taciz ediyorlardı... Ayette geçen “kalplerinde hastalık olanlar” (33/60) ifadesi de “kalplerinde zina hastalığı olanlar” demektir (Mahalli, Süyuti, 1998: 426). Daha pek çok tefsirde ve başka eserde yukarıdakilere benzer açıklamalar yapılmakta ve böylece tesettürün sadece “din”, “ahlak/haya (utanma)”, “süslenme (güzellik/moda)” ve sıcağın-soğuktan korunma bağlamında “iklim” değişkenleri ile ilgili bir olgu değil aynı zamanda hür-köle ayırımına dayalı “köleci toplum yapısı” ile ilgili sosyo-ekonomik bir fenomen olduğu da anlaşılmaktadır.²⁵

Nitekim *Muvatta*'daki bir hadiste de geçtiği üzere, Hz. Ömer oğlu Abdullah'ın cariyesinin hür kadınlar gibi giyindiğini görünce bunu doğru bulmayıp eleştirmiş ve kızı Hafsa'ya, “Kardeşinin cariyesinin insanlar arasında hür kadınlar gibi giyinerek dolaştığını görmeyeyim!” demiştir (Muvatta, İstizan, 17). Tasnif edilen ilk hadis kitaplarından olan Abdürrezzak es-Sanani'nin (ö. 826/27) ve İbn Ebu Şeybe'nin (ö. 849) aynı ismi taşıyan *el-Musannef* adlı eserleri başta olmak üzere diğer pek çok klasik tefsir, hadis, fıkıh, ahlak ve tarih kitabında da yer alan şu rivayetler de İslam'da tesettür ve hatta başörtüsünün, diğer kullanım amaçları yanında, köle ve hür kadınların birbirinden ayırt edilebilmesini sağlayan sosyo-ekonomik bir statü göstergesi olarak da kullanıldığını göstermektedir: Başörtüsünün taciz edilmemeleri amacıyla hür kadınlara mahsus bir giyecek olduğunu belirten

²⁵ Bazı kadınların (örneğin başörtüsü de kullanmak gibi) daha kapalı bir şekilde örtünmeleri olgusunun sadece Cahiliye ve İslami dönem Araplarında değil insanlık tarihinde köleliğin meşru olduğu neredeyse bütün dönemler ve toplumlarda hür kadınları köle kadınlardan ayırma işlevi gören sosyo-ekonomik bir gösterge olduğu bilinmektedir (bk. Gürkan, 2011: 543–545). “Tesettür”ü de içine alacak şekilde “giyim–kuşam”, tarihte olduğu gibi günümüzde de (kölelik dışı bir bağlamda da olsa) diğer işlevleri yanında oldukça güçlü bir sosyo-ekonomik gösterge olmaya hala devam etmektedir. Bu çerçevede, genel olarak “giyim–kuşam” ve hatta daha da özelde “tesettür” olgusunu ahlaki, estetik, sınıfsal, ekonomik, coğrafi, biyolojik/fizyolojik... bileşenlerinden kopararak salt dini bir bağlama oturtarak analiz etmeye çalışmak yanıltıcı ve yetersiz sonuçlara ulaşma riski taşımaktadır. Bu nedenle giyim–kuşam ve tesettür olgularının “salt dini” bakış açısıyla açıklanamayacak kadar kompleks konular olduğu gözden uzak tutulmamalıdır. Diğer toplumsal olgu, olay ve kurumların bilimsel etüdünde olduğu gibi “giyim–kuşam” konusunda da din mutlak surette çözümlenme çerçevesine dâhil edilmeli ancak sadece bu faktörle yetinilmeyip diğer bileşenlerin de hesaba katılmasıyla bir tür (çok değişkenli) faktör analizi yapılmalıdır. Aksi takdirde, örneğin, 1500 yıllık İslam tarihinde kadınların tesettürü konusunun niçin yüzyıllarca büyük tartışmalara neden olmamasına rağmen özellikle 19. ve 20. yüzyılda ciddi bir tartışma konusu haline dönüştüğünü anlamak oldukça zorlaşacaktır. Müslümanıyla gayrimüslimiyle topyekûn bir insanlığın yüzyıllar boyunca geçirdiği ahlaki, estetik, sınıfsal, ekonomik, coğrafi... pek çok köklü değişim ve dönüşüm hesaba katılmadan yani adeta tarihi bir momentte dondurup paranteze alarak tesettür olgusunun bir tartışma konusuna dönüşme nedenlerini gerçekçi bir şekilde tespit etmek neredeyse imkansızdır. Bu nedenledir ki kıyafet konusundaki güncel tartışmaları salt dini bakış açısıyla sadece insanların daha az dindar hale gelmeye başlamış olmalarıyla açıklamaya çalışmak, “gerçeğin tamamı” bu olmadığı için, ilgili sorunların çözümünden çok maalesef daha da karmaşıklaşmasına neden olabilmektedir. Bu arada, *Kur'an*'da giyim–kuşam olgusunun “ahlak/hayâ (utanma; bk. 7/19–27; 33/33)”, “süslenme” (bk. 7/26, 31, 32; 16/14; 18/31; 20/59; 22/23; 24/31; 28/79; 35/12, 33; 43/18; 76/21) ve “iklim” (bk. 16/81) bileşenleri ile ilişkilerine de değinildiği belirtilmelidir. Ayrıca, “tesettür” kavramı ile aynı kökten gelen “sitr” kelimesi de bir ayette “güneşten/sıcağın koruyan örtü/elbise/siper” anlamında kullanılmıştır (18/90).

Hız. Ömer halifeliği döneminde başörtülü bir cariye bırakmayıp bütün cariyelerin başını açtırmıştır (İbn Ebu Şeybe, 2004: 128; Ahmed b. Hanbel, 2002: 61). Hız. Ömer, hür kadınlara mahsus giyim kuşam şeklini korumak amacıyla başını örten bir cariye gördüğünde onu kırbaçlardı (Kurtubi, 2006: 232). Maliki fakihî ve çok yönlü bilgin İbn Habîb es-Sülemi (ö. 853) *Kitabü Edebi'n-Nisa* adlı eserinin “Cariyelerin Kıyafet Konusunda Hür Kadınlara Benzemesinin Mekruhluğu” adlı bölümünde şu rivayete yer vermektedir: Hız. Ömer bir gün eve gelince eşinin yanında cilbablı bir kadın olduğunu görmüş ve onun bir cariye olduğunu öğrenince şöyle demiştir: “Cariyeler efendilerine benzemeye çalışmasınlar! Cilbab giyip evli hür kadınlara benzemesinler! Zira Allah şöyle buyurmaktadır: “Ey Peygamber! Hanımlarına, kızlarına ve müminlerin kadınlarına söyle, üzerlerine cilbablarını giysinler. Bu, onların (hür olarak) tanınmaları ve böylece taciz edilmemeleri için daha uygundur” (33/59)” (İbn Habîb, 1992: 228). Bir başka rivayete göre, Hız. Ömer, cilbabıyla başını örtmüş olan bir cariyeyle “Azat mı edildin?” diye sormuş; “Hayır.” cevabını alınca, “Başını örttüğün o cilbab da ne oluyor? Onu kafandan çıkar! Cilbab hür mümin kadınlar içindir.” demiştir. Bu uyarısına rağmen cariyenin ağır/yavaş davrandığını gören Hız. Ömer cilbabı düşüp kafası açılana kadar kırbaçıyla cariyenin başına vurmuştur (İbn Ebu Şeybe, 2004: 128; İbn Habîb, 1992: 228).

Hız. Ömer kızı Hafsa'nın evinden hürlerin kıyafetine bürünmüş bir cariyenin çıktığını görünce, onun kim olduğunu sormuş, Hafsa'nın, (kardeşi) Abdurrahman'ın cariyesi olduğunu söylemesi üzerine, “Kardeşinin cariyesine hürlerin elbisesini giydirmenin sebebi nedir?” diyerek, hür bir kadına benzediği için o cariyeyi cezalandırmak istediğini söylemiştir. Hız. Ömer, cariyelerin hür kadınlara benzemek için cilbab giymelerini yasaklamış; Ebu Musa el-Eşari'nin cariyesi Akile'yi cilbab giydiği için dövmüştür. Hız. Ömer, Enes ailesine ait bir cariyeyi de başörtülü görünce dövmüş ve “Başını aç, hürlerle benzeme!” demiştir (Abdürrezzak es-Sanani, 1983: 135–137; İbn Ebu Şeybe, 2004: 127, 128). İbn Habîb es-Sülemi de şu bilgileri vermektedir: Medine’de gördüğüm cariyeler, güzel de olsalar, dışarıya başları açık olarak çıkıyorlar... başlarına bir şey örtmüyorlardı... Cariyelerin başlarını açması, hür kadınlardan ayırt edilmeleri içindir. Ayrıca cariyelerin başları, kolları ve baldırları açık olarak namaz kılmalarında da herhangi bir sakınca yoktur. Dolayısıyla baş, kol ve baldırlarını namaz dışında açmalarında da sakınca yoktur (İbn Habîb, 1992: 229). Görüldüğü üzere, İslam’da kadının örtünmesi ile ilgili kurallar hür ve köle kadınlar arasında farklılaştığı gibi günlük hayatta ve ibadetler esnasında da farklılaşmaktadır. Konuyla ilgili rivayetler incelendiğinde, hür kadınların gündelik hayatlarında başörtüsü ve cilbab kullanmaları, cariyelerin ise kullanmamaları gerektiği sonucu ortaya çıkmaktadır. Zira rivayetler, cariyeleri giyim olarak hür kadınlardan ayıran temel farklılığın, onların başörtüsü ve cilbab kullanmamaları olduğunu göstermektedir. Hız. Muhammed ve sonrası dönemlerde başörtüsü (hımar) ve cilbab hür kadınları cariyelerden ayıran ve dolayısıyla statü farkını gösteren bir sembol işlevi görmüştür. Ayrıca, bu, *Kur’an*’ın da işaret ettiği üzere (bk. 33/59) hür kadınların tacize maruz kalan cariyelerden ayırt edilerek rahatsız edilmemelerinin de bir aracıdır. Sonuç olarak, köleci toplum yapısının hâkim olduğu İslam toplumlarında cariyelerin toplum içinde başları açık ve cilbabsız dolaşmaları esastır. Ayrıca, hür kadın başı açık namaz kılamazken; cariyeler başı açık namaz da kılabilmektedirler (Ünal, 2001: 53, 58, 62, 67). Hadis kitaplarındaki şu rivayetler de bu kuralları yansıtmaktadır: Bir cariye ne kadar yaşlanırsa yaşlansın başörtüsü takması gerekmez. Ayrıca cariye dışarı çıktığı gibi başörtüsüz olarak namaz da kılabilir. 60 yaşına da gelse ümmü’l-veled de yani sahibinden çocuk doğuran cariye de başörtüsüz namaz kılabilir. (İbn Ebu Şeybe, 2004: 126–128). Bir cariye evlenirse ya da sahibi onunla cinsel ilişkiye giriyorsa başörtüsü takar yani bu iki durum dışında bir cariyenin başörtüsü takmasına gerek yoktur. Bir cariye başörtüsüz olarak namaz kılabilir yani dışarıya çıktığı kıyafetle namaz da kılabilir (Abdürrezzak es-Sanani, 1983: 135).²⁶

Bu arada, ‘cilbab’ ve ‘hımar’ın özgür kadınları cariyelerden ayıran bir tür sembol olarak kullanılması sadece İslami dönemde görülen bir uygulama olmayıp Cahiliye döneminde de başvurulan bir yöntemdir. Yani kıyafetle ilgili diğer pek çok uygulama gibi bu uygulama da Cahiliye’den İslam’a miras kalmış bir kuraldır: Bazı Cahiliye şiirlerinde, baş ve yüz örtüsünün hürleri cariyelerden ayırt eden bir özellik olduğu ifade edilmektedir. Bu yüzden, savaşta yenileceklerini ve esir düşeceklerini anlayan hür kadınlar, kendilerine tenezzül edilmez düşüncesiyle cariyelere benzemek için yüzlerini (ve başlarını) açarlar ve bu şekilde kaçmaya hazırlanırlardı. Bu gibi bilgilerden anlaşıldığı üzere, başörtüsü ve cilbab İslam öncesinden itibaren hür kadınların giysisi olarak kabul

²⁶ Cilbab ve başörtüsü hakkındaki bu ve benzeri bilgiler, yukarıdaki eserlere ek olarak, Ebu Hanife'nin önde gelen talebesi Muhammed b. Hasan eş-Şeybani'nin (ö. 805) Hanefî fikhında delil olarak kullanılan ahkâm hadislerini topladığı *el-Asar* adlı eserinde, İbn Münzir'in *el-Evsat*’ında, Zeylai'nin *Nasbu'r-Raye*’sinde, Beyhaki'nin *es-Sünenü'l-Kübra*’sında, Begavi'nin *Şerhu's-Sünne*’sinde, Bursevi'nin *Ruhu'l-Beyan*’ında, Elbani'nin *Irvau'l-Galil*’inde ve daha başka eserlerde de geçmektedir (İbn Habîb es-Sülemi, 2013: 158, 159).

edilmiş ve onların cariyelerden ayırt edilmeleri bu şekilde sağlanmıştır. Yani hem Cahiliye’de hem de İslami dönemde cariyelerin toplum içinde başları açık ve cilbabsız dolaşmaları esastır. Dolayısıyla kendilerini giyim olarak hür kadınlara benzeten cariyeler bunu ya ilgi çekmek ya da erkeklerin tacizinden korunmak için yapıyorlardı. Nitekim Hz. Ömer’in hürlerle benzeyen cariyeleri dövdüğü yönündeki rivayetler karşısında din eğitimi de almış bir kadın olan Lübnanlı Nazire Zeynüddin *es-Sufur ve'l-Hicab* (1928) adlı kitabında, “Hz. Ömer, keşke bu kamçıyı geceleyin ihtiyaçları için dışarı çıkan kadınlara saldıran erkeklere vursaydı! O kadıncamız kendisini hürlerle benzetererek saldırıdan korunmak istiyor.” demektedir (Ünal, 2001: 54, 61, 62, 67).

(3) Hem Cahiliye’de hem de İslam’da köle kadınlara mahsus tesettür kısıtlamalarının hür kadınlarınkinden daha esnek olduğu bağlamında tesettürün sosyo-ekonomisi ile ilgili bu özetten sonra tekrar makalenin ana temasına dönmek gerekirse, kadınların tesettürüyle ilgili Cahiliye örfleri arasında *Kur’an*’ın onayladığı üçüncü kuralın genç ve yaşlıların uymaları gereken tesettür kurallarının farklılığı ile alakalı olduğu görülmektedir: Cahiliye dönemine oldukça benzer şekilde İslami dönemde de yaşlılarla ilgili bazı tesettür kuralları gençlerinkilerden daha esnek. Örneğin, hatırlanacağı üzere yukarıda aktarılan bir Cahiliye şiirinde yaşlılığı gizlemeye çalışsa da artık başörtüsü takmadığı için bunu beceremeyen yaşlı bir kadından bahsedilmekteydi. Bu Cahiliye şiirinde yaşlı bir kadının başörtüsü takmadığından bahsedilmekte iken bir ayette de yaşlı kadınların genç kadınlar gibi (dış) elbiselerini giyme mecburiyetlerinin olmadığı belirtilmektedir: “Artık evlenme ümidi beslemeyen, âdetten ve doğumdan kesilmiş yaşlı kadınların zinetlerini göstermeksizin (dış) elbiselerini çıkarmalarında kendileri için bir günah yoktur. Ama yine de sakınmaları onlar için daha hayırlıdır. Allah, hakkıyla işitendir, hakkıyla bilendir (24/60). Sonuç itibarıyla, İslam ne erkekler ne de kadınlar için Cahiliye toplumundan ayrı bir giyim modeli önermemiştir. Hz. Muhammed’in giydiği elbise, sarık, cübbe ile müşriklerin giydikleri arasında bir fark yoktur. Yani insanlar İslam’a girince giyim tarzlarını değiştirmemişlerdir. Bu sebeptendir ki Hz. Peygamber savaşlarda parola kullanmak zorunda kalmıştır. Çünkü bugünkü gibi askeri bir üniforma bulunmadığından bazen Müslümanlar savaş meydanında müşrik zannederek birbirlerini öldürüyorlardı. Örneğin, Uhut savaşında yanlışlıkla Huzeýfetu’l-Yeman’ın babası müşrik zannedilerek öldürülmüştü. Bu arada yukarıda zikredilen giyim-kuşamla ilgili bazı İslami kurallardan da anlaşılabilceği üzere, Cahiliye döneminin hür ve kölelerden oluşan köleci toplum yapısının²⁷ da İslam’da aynen devam ettiği görülmektedir. Bu bağlamda İslam’daki köle hukuku Yahudilikteki ve Cahiliye dönemindeki ile aynıdır. Hiçbir hakları olmayan bu insanlar için işkence edilmemesi gibi bazı uyarılar dışında bir hak sağlanmamıştır. Köle ve cariyeye efendisi tarafından kullanılabilir ve satılabilir. Bu bağlamda onların cezaları da hürlerin yarısıdır. Evlendikten sonra zina eden cariyelere hür kadınlara verilen cezanın yarısı verilir.²⁸ Yani İslam bu konuda eskiden gelen eşitsizliği ibka etmiştir (Azimli, 2016: 132, 133, 135). Cahiliye – İslam paralelliği konusundaki bir diğer örnek de şudur: Bazı Cahiliye şiirlerinde müşriklerin de aynen Müslümanlar gibi âdet döneminde iken kadınlara yaklaşmadıklarını ve boşanan kadınları uzun süre evlenmekten alıkoymduklarını çağrıştıran ifadelerle rastlanmaktadır (Öğmüş, 2013: 207, 209).

SONUÇ

“Toplumsal değişim” çok kısa sürede gerçekleşen bir gerçeklik olmayıp, uzun bir süreç içinde cereyan eden bir fenomendir. Toplumlar değişim geçirirken bir yandan yeni dönemin rengine bürünürlerken, öte yandan geçmişin izlerini de taşımaya devam ederler. Dolayısıyla bir toplumsal yapıdan bir başka toplumsal yapıya geçişin yaşandığı geçiş aşamasında toplumlar eski ve yeni döneme ait toplumsal niteliklerin her ikisini birden sergilemeye devam ederler. Bu nedendir ki “toplumsal değişim” ve “toplumsal devamlılık” aynı anda yürürlükte olan iki toplumsal süreçtir. Bir diğer deyişle, her toplumda değişen şeyler olduğu gibi değişmeden kalan bir takım şeyler de vardır. Yani toplumlar değişime açık yapılar oldukları kadar değişime dirençli muhafazakâr bir yönleri de vardır. Bu bağlamda, İslam ortaya çıktığı 7. yüzyılda Arap Yarımadası’nda yaşayan Arapların sosyal ve dini hayatlarında çok önemli değişimlerin yaşanmasına neden olmuş; ancak İslam-öncesi Cahiliye toplumunda geçerli olan inanç, ibadet, hukuk ve ahlak ile ilgili bazı uygulamaları değiştirmeyip İslami dönemde de yürürlükte bırakmıştır. Yani 7. yüzyıl Arap toplumu da değişim/devamlılık dikotomisine sahne olmuş; pek çok açıdan değişim geçirirken Cahiliye döneminden kalan bazı inanç ve uygulamaları ise devam ettirmiştir. Bu çerçevede, bu makalede Cahiliye ile İslam arasındaki “toplumsal devamlılık” “hukuk” ve “giyim-kuşam” alanlarındaki paralellikler bağlamında örneklendirilmeye çalışılmıştır.

²⁷ Balcı, 2014: 32; Duman, 2006: 10, 15, 16

²⁸ “Cariyeler evlendikten sonra bir fuhuş yaparlarsa, onlara hür kadınların cezasının yarısı uygulanır” (4/25).

KAYNAKÇA

- Abdürrezzak es-Sanani, Ebubekir (1983). *el-Musannef*, 3. Beyrut: el-Mektebetü'l-İslami
- Ahmed b. Hanbel, Ebu Abdullah Ahmed b. Muhammed b. Hanbel (2002). *Ahkamü'n-Nisa*. Beyrut: Müessesetü'r-Reyyan
- Apaydın, H. Yunus (2011). Tesettür. *TDV İslam Ansiklopedisi*, 40. İstanbul, TDV, s. 538-543
- el-Asmai, Ebu Said Abdülmelik b. Kureyb b. Abdülmelik (1963). *el-Asmaiyyat*. Kahire: Daru'l-Maarif
- Azimli, Mehmet (2016). *Cahiliyye'yi Farklı Okumak*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları
- Balcı, İsrail (2014). *Peygamberlik Öncesi Hz. Muhammed*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları
- Bardakoğlu, Ali (1994). Diyet. *TDV İslam Ansiklopedisi*, 9. İstanbul, TDV, s. 473-479
- Birekul, Mehmet, Yılmaz, Fatih Mehmet (2001). *Peygamber Günlerinde Sosyal Hayat ve Aile*. Konya: Yediveren Kitap
- Demircan, Adnan (2003). Cahiliyye ve Hz. Peygamber Döneminde Çok Kadınla Evlilik. *İstem*, 1 (2), ss. 9-32
- Demircan, Adnan (2013). Cahiliye ve Hz. Peygamber Dönemi Uygulamalarıyla Nikâh. *Diyanet İlmî Dergi*, 49 (3), ss. 21-42
- Dindi, Emrah (2014). *Kur'an'da İslam Öncesi Kültürün İzleri (Muamelat Örneği)*. Doktora Tezi. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. İstanbul
- Duman, Fatih (2006). *İslamiyet Öncesi Arap Folklorunun Kur'an'daki Yeri*. Yüksek Lisans Tezi. Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Kahramanmaraş
- Ebu Temmam, Habib b. Evs et-Tai (1998). *Divanü'l-Hamase*. Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye
- Ergun, Doğan (1974). *100 Soruda Sosyoloji El Kitabı*. 2. Baskı. İstanbul: Gerçek Yayınevi
- Erul, Bünyamin (2006). Hz. Aişe Kaç Yaşında Evlendi? Dokuz mu? On Dokuz mu? *İslami Araştırmalar*, 19, (4), ss. 637-649
- Giddens, Anthony (2000). *Sosyoloji*. Yayına Hazırlayanlar: Hüseyin Özel, Cemal Güzel. Ankara: Ayraç Yayınevi
- Görgülü, Hasan Ali (1999). Cahiliye Devrinde Boşanma Çeşitleri ve İslam'ın Boşanmada Örf İtibarı. *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 6, ss. 111-126
- Gürkan, Salime Leyla (2011). Tesettür: Diğer Dinlerde. *TDV İslam Ansiklopedisi*, 40. İstanbul, TDV, s. 543-545
- Hançerlioğlu, Orhan (1986). *Toplumbilim Sözlüğü*. İstanbul: Remzi Kitabevi
- İbn Ebu Şeybe, Ebubekir Abdullah b. Muhammed b. İbrahim (2004). *el-Musannef*, 3. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd Naşirun
- İbn Habib, Abdülmelik (1992). *Kitabü Edebi'n-Nisa*. Beyrut: Daru'l-Garbi'l-İslami
- İbn Habib, Ebu Cafer Muhammed (1942). *Kitabü'l-Muhabber*. Haydarabad-Dekken: Matbaatü Cemiyeti Daireti'l-Maarifi'l-Osmaniyye

İbn Habib es-Sülemi, Abdülmelik (2013). *Kadınların Edepleri*. Çev.: Ebu Muaz Seyfullah Erdoğan. İstanbul: Mercan Kitap

İbn Kesir, Ebü'l-Fida İsmail b. Ömer (1999). *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azim*, 6. Riyad: Daru Tıybe

İbn Sad, Muhammed b. Sad b. Meni ez-Zühri (2001). *Kitabü't-Tabakati'l-Kebir*, 10. Kahire: Mektebetü'l-Hancı

Jeffery, Arthur (1937). *Materials For The History Of The Text Of The Qur'an*. Leiden: E. J. Brill

Koçak, Zeynep Canan (2017). İslam Öncesi Arap Aile Yapısının Hz. Peygamber ve Hadisler Üzerindeki Etkisi. *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 4 (7), ss. 237-271

Korkmaz, Arif (2015). Kadına Yönelik Şiddet ve Din Üzerine Bir Tipoloji Denemesi: Sosyolojik Bir Analiz. *Toplum Bilimleri Dergisi*, 9 (18), ss. 41-60

el-Kurtubi, Ebu Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Ebubekir (2006). *el-Cami li-Ahkami'l-Kur'an*, 17. Beyrut: Müessesetü'r-Risale

Mahalli, Celalüddin, Süyuti, Celalüddin (1998). *Tefsiru'l-Celaleyn*. Beyrut: Daru'l-Fikr

el-Maverdi, Ebü'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Habib (1994). *el-Havi'l-Kebir*, 10. Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye

Mufaddal ed-Dabbi (1942). *el-Mufaddaliyyat*. Kahire: Daru'l-Maarif

Muhammed Hamidullah (2003). *İslam Peygamberi*, I. Çev.: Salih Tuğ. Ankara: Yeni Şafak

Ozankaya, Özer (1975). *Toplumbilim Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları

Öğmüş, Harun (2013). *Cahiliye Döneminde Araplar: Cahiliye Şiirine Göre İslam Öncesi Arap Toplumunu ve Kur'an'ın Getirdiği Değişim*. İstanbul: İz Yayıncılık

Öztürk, Mustafa (2011). İslam Öncesi Arap Toplumunda Ahval-i Şahsiyye Hukuku. *Kur'an'ın Anlaşılmasına Katkısı Açısından Kur'an Öncesi Mekke Toplumunu*. İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Daire Başkanlığı Kültür Müdürlüğü, ss. 229-273

Süyuti, Celalüddin (2006). *Lübabü'n-Nukul fi Esbabü'n-Nüzul*. Beyrut: Daru'l-Kitabi'l-Arabi

Şah Veliyyullah Dihlevi (1994). Hüccetullahi'l-Baliğa, 1. Çev.: Mehmet Erdoğan. İstanbul: İz Yayıncılık

eş-Şehristani (1956). Kitabü'l-Milel ve'n-Nihal, 2. Tahrir: Muhammed b. Fethullah Bedran. Kahire: Mektebetü'l-Enclo'l-Mısıriyye

Taberi, Ebu Cafer Muhammed b. Cerir (2001). Tefsiru't-Taberi: Camiu'l-Beyan An Tevili Ayi'l-Kur'an, 19. Kahire: Merkezü'l-Bühüs ve'd-Dirasati'l-Arabiyye ve'l-İslamiyye Bi-Dari Hier

Tonkiss, Fran (2012). Devamlılık/Değişim. Çev.: Erkan Koca. *Temel Sosyolojik Dikotomiler*. Ed.: Chris Jenks. Ankara: Birleşik Yayınevi, ss. 60-78

Ünal, İsmail Hakkı (2001). Hadislere Göre Kadının Örtünmesi. *İslamiyat*, IV (2), ss. 53-68

el-Vahidi, Ebü'l-Hasen Ali b. Ahmed (1991). *Esbabu Nüzuli'l-Kur'an*. Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye

Zencirkıran, Memet (2016). *Sosyoloji*. 4. Baskı. Bursa: Dora Yayıncılık

ÖNYARGILI TUTUMLAR VE SALDIRGANLIK

(Sayfa 71-87)

İlknur Tayınmak*

Mersin Üniversitesi Psikoloji Bölümü
Doktora Öğrencisi
ilknur.tayinmak@gmail.com

Öz

Saldırganlık, hem failler hem de maruz kalan bireyler açısından birçok yıkıcı sonucu olan bir davranış türüdür. Maruz kalanlar açısından travma, stres, kaygı, korku gibi birçok yıpratıcı psikolojik etkisi bulunan saldırganlığı azaltmanın yollarını araştırmak oldukça önemlidir. Saldırganlıkla mücadele etmenin en etkili yolu ise onu ortaya çıkaran faktörleri derinlemesine analiz etmek ve bu analizlere uygun çözüm önerilerini hayata geçirmektir. Bu nedenle mevcut çalışmada saldırganlığın nedenlerinden biri olan önyargılı tutumlar detaylı şekilde incelenmiştir. Bu çalışmanın amacı önyargı temelli saldırganlığa ilişkin bir farkındalık oluşturmak ve saldırganlığın azaltılması yönünde bazı çözüm önerilerinde bulunmaktır. Bu kapsamda öncelikle önyargılardan beslenen saldırganlığa maruz kalan bazı gruplar (ör; kadınlar, homoseksüel bireyler) belirlenmiş ve dünyanın çeşitli bölgelerinde bu konuda yürütülen araştırma bulguları değerlendirilmiştir. Yapılan literatür incelemesi sonucunda önyargının saldırganlığın önemli belirleyicilerinden biri olduğu görülmüştür. Sonraki bölümde önyargı temelli saldırganlığı azaltmak için gruplar arası olumlu temas sağlama, medyanın ayrımcı ve saldırgan diline yönelik bazı düzenlemelerde bulunma, bireylere empati becerileri kazandırma ve önyargıları azaltmayı amaçlayan eğitim programları geliştirme gibi bazı çözüm önerileri sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Önyargı, kalıpyargı, ayrımcılık, saldırganlık, saldırganlığın azaltılması

PREJUDICED ATTITUDES AND AGGRESSION

Abstract

Aggression is a type of behavior that has many destructive consequences for both the perpetrators and the exposed individuals. For those exposed, it is very important to investigate ways to reduce aggression, which has many corrosive psychological effects such as trauma, stress, anxiety, and fear. The most effective way to reduce aggression is to analyze the factors that reveal it in depth and to suggest solutions according to these analyzes. For this reason, prejudiced attitudes one of the causes of aggression, were examined in detail in the current study. The purpose of this study is to raise awareness about bias-based aggression and to suggest some solutions for its reduction. In this context, some groups (eg women, homosexual individuals) exposed to aggression caused by prejudices were identified and the research findings carried out in this area in various parts of the world were evaluated. As a result of the literature review conducted, it was determined that prejudice is one of the important determinants of aggression. In the next section, some suggestions has been offered such as providing positive contact between groups to reduce prejudice-based aggression, making arrangements for the discriminatory and aggressive language of the media, gaining empathy skills for individuals, and creating training programs aimed at reducing biases.

Keywords: Prejudice, stereotype, discrimination, aggression, reducing aggression

* Doktora Öğrencisi, Psikoloji Bölümü, Mersin Üniversitesi, ilknur.tayinmak@gmail.com

Giriş

Saldırganlık, insanlar arasında yaygın şekilde gözlenen, nedenleri ve sonuçları hakkında çeşitli araştırmalar yürütülen ve azaltılmasına yönelik çözüm yolları aranan bir davranış türüdür. Literatürde çeşitli saldırganlık tanımları yapılmakla beraber en genel anlamda saldırganlığın, bundan kaçınmaya güdülenen bir canlıya yöneltilen ve zarar verme niyeti taşıyan herhangi bir davranış olduğu belirtilmektedir (Baron ve Richardson, 1994, s. 4-11). Saldırganlığın doğrudan, dolaylı, sözel, fiziksel, reaktif, proaktif gibi türleri bulunmaktadır. Fiziksel saldırganlık; hedef bireyi dövme, yaralama gibi fiziksel olarak zarar verici davranışları ifade etmektedir. Sözel saldırganlık; hedef bireye hakaret etme, küçük düşürmeye yönelik ifadeler kullanma gibi sözel yollarla ona zarar verici davranışlarda bulunmayı kapsamaktadır (Tuzgöl, 2016). Birine bağırma, onun hakkında dedikodu yapmak, ona çeşitli lakaplar takmak vb. davranışlar sözel saldırganlık olarak değerlendirilmektedir (Allen, Anderson ve Bushman, 2018). Dolaylı/ilişkisel saldırganlık, hedef bireye sosyal manipülasyonlar aracılığıyla sözel ve dolaylı olarak zarar vermeyi ifade etmektedir (Kaukiainen ve ark., 1999). Hedef kişi hakkında söylentilerde bulunma ve yalan söyleme, onun iznini almaksızın paylaşılmasını istemediği fotoğraflarını yayma gibi davranışlar dolaylı saldırganlık kapsamına girmektedir (Allen, Anderson ve Bushman, 2018). Reaktif saldırganlık, kıskırtma veya engellenmelere maruz kalma sonucu gösterilen zarar verici davranışları; proaktif saldırganlık ise dışsal ödüller (ör; popülerlik kazanma, amaca ulaşma) tarafından kontrol edilen ve hedefe zarar veren davranışları tanımlamaktadır (Aydın ve Akgün, 2014; Crick ve Dodge, 1996).

Saldırgan davranışlar türleri açısından farklılık gösterse de daima hedef seçilen bireylere ve gruplara zarar verecek şekilde sonuçlanmaktadır. Saldırganlığın hedef bireyi dövme, yaralama, öldürme gibi zarar verici fiziksel sonuçlarının yanı sıra birçok psikolojik zararı da mevcuttur. Saldırganlığa maruz kalmak bireylerin kaygı ve korku seviyesini arttırabilmekte, travma sonrası stres bozukluğu, depresyon, kaygı bozukluğu gibi çeşitli psikopatolojik durumlara çocukların zorbalığa maruz kalma, kaygı, benlik saygısı ve depresyon düzeyleri yürütülen bir çalışmada çocukların zorbalığa maruz kalma, kaygı, benlik saygısı ve depresyon düzeyleri incelenmiş ve bedensel-duygusal zorbalığa maruz kalanların kalmayanlara oranla depresyon ve kaygı düzeylerinin daha yüksek, benlik saygılarının ise daha düşük olduğu saptanmıştır (Kapıcı, 2004). 11-18 yaş aralığındaki çocuklarla yürütülen kapsamlı bir araştırmada ise hem zorbalık yapan hem de zorbalığa maruz kalanların travma sonrası stres bozukluğu belirtileri gösterdikleri tespit edilmiştir (Baldry, Sorrentino ve Farrington, 2019). Bir diğer araştırmada işyerinde fiziksel, sözel saldırganlığa ve zorbalığa maruz kalan çalışanların yaşam doyumlarının düştüğü ve psikolojik stres seviyelerinin yüksek olduğu belirlenmiştir (Jaradat ve ark., 2016). Türkiye’de hastane çalışanları arasında yürütülen bir araştırmada, işyerinde herhangi bir şiddet türüne (sözel, fiziksel veya cinsel) maruz kalan veya sadece şiddete tanık olanların, maruz kalmayan veya tanık olmayan çalışanlara oranla daha fazla duygusal tükenme ve duyarsızlaşma yaşadıkları bulgulanmıştır (Dursun, 2012). Saldırgan davranışlara tanık olmak, duygusal tükenmeyi çoğaltmakla kalmayıp bireylerin ilerleyen zamanlarda saldırgan davranışlarda bulunma ihtimalini de arttırmaktadır. Örneğin; bu konuda yürütülen boylamsal bir çalışmada aile içi şiddet ve saldırganlığa maruz kalan çocukların kaygı ve depresyon düzeylerinin yüksek olduğu ve ergenlik çağında akranlarına saldırgan davranışlarda bulunma düzeylerinin de arttığı belirlenmiştir (Izaguirre ve Calvate, 2018). Araştırma bulgularından anlaşıldığı gibi saldırganlık yalnızca ona maruz kalanlar açısından değil, onu uygulayan ve ona yalnızca tanıklık eden bireyler açısından da yıkıcı ve zarar verici sonuçlara sahiptir.

Fiziksel ve psikolojik birçok olumsuz sonucu bulunan saldırganlığı azaltabilmek için onun nedenlerini belirlemek ve bu bağlamda çözüm önerilerinde bulunmak yararlıdır. Bu nedenle saldırganlığı etkileyen faktörlere ilişkin birçok çalışma yürütülmüş, çeşitli kuram ve yaklaşımlar geliştirilmiştir. Evrimsel yaklaşımlar; saldırganlığı genel olarak kuşaktan kuşağa aktarılan ve geçmişte hayatta kalmak ve genleri aktarabilmek için geliştirilmiş içgüdüsel bir davranış olarak ele almaktadır. Psikanalitik yaklaşıma göre ölüm içgüdüsünün bir sonucu olarak saldırgan davranışlar meydana gelmektedir. Biyolojik yaklaşımlar ise saldırganlığı hormon seviyeleri, kromozomlardaki değişiklikler ve merkezi sinir sistemindeki bazı özelleşmiş bölgelere dayanarak açıklama yoluna gitmişlerdir. Ayrıca saldırganlık bazı araştırmacılar tarafından kontrol odağı, sosyal kaygının yüksekliği, düşmancıl atıf yanlılığı gibi çeşitli kişilik özelliklerine dayanarak da ele alınmıştır (Baron ve Richardson, 1994). Saldırganlığın nedenlerine yönelik açıklamalardan biri de Bandura (1978) tarafından *Sosyal Öğrenme Kuramı* çerçevesinde yapılmış ve saldırganlığın büyük ölçüde gözlenerek ve pekiştirilerek kazanıldığı vurgulanmıştır. Bandura’ya göre saldırganlığa doğrudan maruz kalmak, saldırgan rol modelleri gözlemek, saldırgan davranışların ödüllendirilmesi veya ödüllendirildiğinin gözlenmesi saldırgan davranışların kazanılmasının veya sürdürülmesinin nedenlerindedir. Ayrıca ebeveyn ve akranlar da saldırganlık üzerinde

önemli bir etkiye sahiptir. Yetersiz veya kötü ebeveyn-çocuk iletişimi ve akran reddi, sosyal desteğin azlığı saldırganlık açısından birer risk faktörüdür. Örneğin; bu konuda yürütülen bir araştırmada ergenlerde akran reddinin ve kötü ebeveyn-çocuk iletişiminin reaktif ve proaktif saldırganlık, kaygı ve depresyon ile pozitif ilişkili olduğu bulgulanmıştır (Fite, Rubens, Preddy, Raine ve Pardini, 2014). Bir diğer araştırmada ise yüksek düzeyde akran reddi yaşayan çocukların saldırgan davranışlarının da aynı düzeyde fazla olduğu belirlenmiştir (Perron-Gelinas, Brendgen ve Vitaro, 2017).

Görsel veya yazılı haberlerde, filmlerde, dizilerde, sosyal medyada şiddet içeren tasvirlerle ve görsellere maruz kalmak insanları saldırganlığa teşvik edebilme açısından diğer bir risk faktörünü oluşturmaktadır (Berkowitz, 1993). Bu konuda yürütülen bazı çalışmalar da bu bulguyu desteklemektedir. Örneğin; 3-5 yaşlarındaki çocuklar ve velilerle yürütülen bir araştırmada, çocukların televizyon izleme miktarı ile ilişkisel ve fiziksel saldırganlık düzeyleri arasında pozitif korelasyon olduğu bulgulanmıştır (Akçay ve Özcebe, 2012). Konuya ilişkin yürütülen bir başka çalışmada spor medyasında şiddet içeren yorumlara ve görüntülere maruz kalma düzeyi ile saldırganlıkta bulunma seviyesi arasında anlamlı bir ilişki olduğu tespit edilmiştir (Demir, 2009). Güneş ve Yıldırım (2019) tarafından ise Türkiye’de kadına yönelik şiddet ve saldırganlığa dair basında yer alan bazı haber başlıkları ve içerikleri analiz edilmiş ve kadın cinayetlerinin medyada sunulmuş şeklinin, şiddetin meşrulaştırılmasına ve romantikleştirilmesine katkı sağladığı belirtilmiştir.

Saldırganlığa etki eden bir diğer faktör insanlar arası ilişkisellik/sosyalliktir. Çevremizdeki insanların ve toplumsal normların saldırganlığı onaylayıp onaylamadıkları, saldırgan davranışa tanıklık eden birinin olup olmadığı gibi faktörler, saldırganlığın sosyal belirleyicilerindedir. Saldırganlığın bir diğer sosyal belirleyicisi ise hedefin özellikleridir. Bireylerin ırkı, ten rengi, cinsiyeti, cinsel yönelimleri gibi birçok özellikleri, onların saldırganlığın hedefi olup olmayacakları noktasında kritik öneme sahiptir (Baron ve Richardson, 1994, s. 127-163). Hedefin ırkına, cinsel yönelimine, yaşına, cinsiyetine, dini tercihine vb. özelliklerine göre belirlenen saldırgan davranışlar literatürde “önyargı” konusu kapsamında incelenmektedir. Bu çalışmada bireylerin grup kimlikleri çerçevesinde saldırganlığa maruz kalmalarına etki eden önyargılı tutumlar ele alınıp incelenmiştir.

Bu çalışmanın amacı saldırganlığın nedenlerinden biri olan önyargıyı ele almak, önyargıların ‘saldırganlığın’ öncüllerinden biri olduğuna dair farkındalık sağlamak ve nihayetinde önyargılardan beslenen saldırganlığın azaltılması yönünde bazı çözüm önerilerinde bulunmaktır. Saldırganlık, maruz kalanlar üzerinde yıkıcı ve yıpratıcı etkileri olan bir davranış türüdür ve bireylerin fiziksel ve psikolojik sağlıklarını korumak için bu davranışın azaltılması yönünde mücadele etmek gerekmektedir. Saldırganlığı azaltarak bireysel ve toplumsal ruh sağlığını arttırmak, yaşanan çatışmaları ve bu çatışmaların yıkıcı etkilerini azaltmak ve daha olumlu insani ilişkilerin gelişmesini sağlamak mümkündür ve bunun için bilimsel araştırmalar ışığında geliştirilen çözüm önerilerine ihtiyaç vardır. Uygun çözümler sunabilmek için saldırganlığın nedenlerini detaylıca analiz etmek önem taşımaktadır. Saldırganlığın meydana gelmesinde birçok faktör rol oynamaktadır. Yukarıda saldırganlığın ebeveyn tutumları, akran reddi, medya etkisi, saldırganlığa maruz kalma veya onu gözleme, saldırgan davranışların pekiştirilmesi gibi birçok unsurla ilişkisine kısaca değinilmiştir. Ancak saldırganlık, pek çok faktörden etkilenen komplike bir davranış olduğu için nedenlerinin derinlemesine incelenmesi daha fazla bilgi sahibi olmak açısından oldukça faydalı olacaktır. Çünkü saldırganlığın nedenleri hakkında detaylı bilgi sahibi olmak, onunla mücadele etme noktasında yol haritası sunacak ve bu kapsamda bazı çözüm önerilerinin geliştirilmesinin önünü açacaktır. Bu nedenle saldırganlığı etkileyen birçok faktörden biri olan “önyargı” konusu seçilmiş ve böylece kapsam daraltılarak bu konuya ilişkin daha fazla bilgi vermek amaçlanmıştır. Bu amacı gerçekleştirmek için öncelikle saldırganlığın önyargılı tutumlar, kalıpyargılar ve cinsiyet temelli rol dağılımı gibi unsurlardan nasıl beslendiği ve bazı grup üyelerinin (ör; kadınlar, eşcinsel bireyler) nasıl hedef seçilebildiği ile ilgili dünyanın ve Türkiye’nin çeşitli bölgelerinde yürütülmüş olan güncel araştırma bulguları derlenerek sunulmuştur. Önyargı ve saldırganlık konusunda yürütülen çalışmalar hakkında bilgi sahibi olmak, önyargı temelli saldırganlığa ilişkin genel bir bilgi birikimi ve farkındalık oluşturacaktır. Bu bilgi birikimi ve farkındalık ise araştırmacıların bu konuda bilimsel çalışmalar yürütmeleri ve saldırganlığın azaltılmasına yönelik çabalarını kolaylaştırma noktasında faydalı olacaktır.

1.SALDIRGANLIĞIN SOSYAL BELİRLEYİCİLERİ

İnsanlar sosyal canlılardır. Dil, iletişim ve işbirliği yoluyla toplumlar inşa edilmiş, sosyal değerler ve normlar oluşturulmuştur. Duygu, düşünce ve davranışlarımız da bu sosyallik durumu çerçevesinde şekillenmektedir. Bu bağlamda saldırganlık da sosyallığın izlerini taşımaktadır. Sosyal bağlam ve normlar, saldırgan davranışlara ve çeşitli etkileşimlere etki eden sosyal roller sunmaktadır. Mesela erkeğe ait cinsiyet rolleri erkeğin daha baskın, saldırgan ve güçlü olmasına vurgu yapmakta iken; kadınlık daha fazla bakım verme, ilgili ve şefkatli olma ile eşdeğer tutulmaktadır (Richardson ve Hammock, 2007). Kadın ve erkeğe atfedilen bu farklı sosyal roller, kadın ve erkeklerin saldırganlık düzeyleri üzerinde etkili olmaktadır. Bu kapsamda Endendijk ve arkadaşları (2017) tarafından yürütülen bir araştırmada güçlü geleneksel veya geleneksel olmayan cinsiyet rolleriyle ilgili algılara sahip babaların, kız ve erkek çocuklarına cinsiyet rolleri temelli farklı davranışları ve çocukların saldırganlık düzeyi incelenmiştir. Araştırma verilerinin analizi sonucu cinsiyet rollerine uygun davranışlarda bulunan babaların erkek çocuklarının, kız çocuklarına oranla daha fazla saldırgan davranış sergilediği bulgulanmıştır. Bir başka çalışmada empati düzeyinin saldırganlığı azaltması noktasında kadın ve erkekler arasında farklılık olduğu belirlenmiş ve bu durumun farklı sosyal rollerle ilişkili olduğu belirtilmiştir (Stanger, Kavussanu, McIntyre ve Ring, 2016).

Saldırganlık farklı sosyal rollerin yanı sıra çevredeki diğer insanların çeşitli özellikleri, saldırganlığı onaylayıp onaylamadıkları, bireyi engelleme ve kışkırtma düzeyleri gibi birçok sosyal faktörden etkilenmektedir (Baron ve Richardson, 1994, s. 127-163). Örneğin; bu konuda yürütülen bir araştırmada çocukların engellenme düzeyleri ve saldırganlıkları incelenmiş ve engellenen çocuklarda saldırganlık düzeyinin de anlamlı düzeyde daha yüksek olduğu bulgulanmıştır (Patil, 2016). Kişiler arası kışkırtmanın saldırganlıkla ilişkisini incelemek amacıyla 4 ayrı çalışmanın yürütüldüğü bir araştırmada ise birisi tarafından kışkırtılmayı takiben benlik kontrolünün azaldığı ve saldırganlık düzeyinin arttığı bulgulanmıştır (Denson, Pedersen, Friese, Hahm ve Roberts, 2011).

Saldırganlığın bir diğer sosyal belirleyicisi ve bu incelemenin de asıl konusu saldırganlığa maruz kalanların grup üyelikleridir. Saldırganlığa maruz kalanların grup kimliği ve çeşitli özellikleri doğrultusunda hedef seçilmeleri aşağıda ayrı başlıklar halinde ele alınmış ve incelenmiştir. Önyargı-saldırganlık ilişkisine dair bir çerçeve oluştururken konuyu belli sınırlar içerisinde tutabilmek amacıyla yalnızca bazı gruplara (ör; eşcinsel bireylere, farklı etnik kimliklerden bireylere) yönelik saldırganlıktan bahsedilmiştir. Bu inceleme sırasında ele alınan grupların neden hedef seçildiklerine ve bunun sonucunda maruz kaldıkları saldırganlık türlerine ilişkin dünyanın çeşitli yerlerinde ve Türkiye’de yürütülen bazı araştırma bulguları sunulmuştur.

1.1. Saldırganlığın Sosyal Belirleyicilerinden Biri Olarak Hedefin Özellikleri

Saldırganlığın sosyal belirleyicilerinden olan kışkırtma, engellenme durumu gibi bazı faktörler hem bireyler arası hem de gruplar arası düzeyde görülebilmektedir. Ancak bazı saldırgan davranışlar, yalnızca grup algısı temelli olup hedef bireyin ırkı, cinsiyeti, dini kimliği, ırkı, cinsel yönelimi, etnik kimliği, yaşı gibi çeşitli faktörler etrafında şekillenmektedir. Yani kısaca bu noktada herhangi bir saldırgan davranışın hedefi bireysel kimlikten ziyade grup kimliğidir.

Grup kimliğine dayalı olumsuz tutum ve düşünceler ile bu tutumlardan beslenerek gelişen olumsuz davranışlar literatürde “önyargı, kalıpyargı ve ayrımcılık” konusu çerçevesinde incelenmektedir. Önyargı, bireyi yalnızca ait olduğu gruba göre değerlendirerek ona karşı olumsuz, düşmanca tutumlara ve duygulara sahip olma anlamına gelmektedir (Allport, 1954). Kalıpyargı, gruplara ilişkin sahip olduğumuz genelgeçer inanç ve yargıları kapsamaktadır (Paker, 2012). Ayrımcılık ise diğer gruplara ilişkin önyargı ve kalıpyargılardan beslenen gözlenebilir negatif davranışları ifade etmektedir (Göregenli, 2012; Paker, 2012). Önyargılar, yalnızca ayrımcılığa zemin hazırlamakla kalmayıp birçok grup üyesi arasında çatışma ve saldırganlık yaşanmasında da önemli bir rol oynamaktadır (Çuhadar Gürkaynak, 2012). Aslında ayrımcılığın maruz kalan bireylere incitici ve zarar verici sonuçları göz önüne alınarak ayrımcılık yapmanın başlı başına bir saldırganlık türü olduğu da söylenebilir.

Saldırganlık, gruplar arası önyargılardan ve kalıpyargılardan beslenmektedir. Peki neden bazı özelliklerine göre hedef kişi, zarar verici davranışlara veya saldırganlığa maruz kalmaktadır? Bu soruya çeşitli kuramlar tarafından farklı yanıtlar verilmektedir. Örneğin; *Sosyal Kimlik Kuramı*’na (Tajfel ve Turner, 1979)

Journal Of International Social Sciences Academic Researches Dergisi- C:4 |S:1 Yıl: 4- (2020|1)

göre bireyler kendilerini ve diğerlerini kimi zaman grup üyelikleri temelinde tanımlamakta ve benlik değerlendirmesini bu sosyal kimlikler çerçevesinde yapmaktadırlar. Bireyler üyesi oldukları grupları “iç grup”, üyesi olmadıklarını ise “dış grup” olarak değerlendirerek sosyal karşılaştırmalarda bulunabilmektedir. Bu iç-dış grup algısı ise kimi zaman dış grup üyelerine karşı önyargılı tutumlar geliştirmeye, ayrımcı ve zarar verici davranışlar sergilemeye zemin hazırlamaktadır (Göregenli, 2012; Paker, 2012). Özellikle iç grup özdeşleşmesinin yüksek olduğu durumlarda dış gruba yönelik saldırganlığın meydana gelme olasılığı artmaktadır. Örneğin; bu bağlamda yürütülen bir çalışmada dini kimliğe bağlılık durumunun, başka dini kimliklere sahip olanlara yönelik öfke, düşmanlık ve saldırganlık düzeyiyle anlamlı ilişkisi olduğu bulgulanmıştır (Wright ve Young, 2017).

Grup temelli önyargılardan beslenen saldırganlığın nedenine ilişkin bir diğer açıklama *Sosyal Baskınlık Kuramı* çerçevesinde yapılmaktadır. Sosyal Baskınlık Kuramı'na göre bireyin iç grubunun, dış gruplardan üstün ve baskın olmasına ilişkin arzusu, gruplar arasındaki eşitsizliği ve ayrımcılığı meşrulaştırmaya zemin hazırlamaktadır (Pratto, Sidanius, Stallworth ve Malle, 1994). Sosyal baskınlık yöneliminin yüksekliği ile saldırganlık düzeyi arasında ilişki vardır. Bu ilişkiyi ortaya koymak amacıyla yürütülen bir çalışmada sosyal baskınlık yönelimi yüksek olan erkek katılımcıların, kadına yönelik şiddet tehdidi, saldırganlık oranları ve tecavüz mitlerini onaylama seviyelerinin anlamlı düzeyde yüksek olduğu bulgulanmıştır (Kelly, Dubbs ve Barlow, 2015).

Sherif, Harvey, White, Hood ve Sherif (1961) tarafından yürütülen çalışmaların sonucu, gruplar arası rekabetin grup üyelerinin çatışmasında ve birbirlerine karşı önyargılı olmasında ne derece etkili olabileceğini göstermiştir. Literatürde *Gruplar Arası Gerçekçi Çatışma* adıyla yer alan bu kuram, grupların birbirlerine yönelik olumsuz tutum ve davranışlarını açıklama noktasında önemli bir role sahiptir. Kurama göre kaynak azlığı algısı, ekonomik rekabet, toplumsal statüyü koruma çabası gibi birçok faktör gruplar arası çatışmalar ve saldırgan davranışlarla yakından ilişkilidir. Bu konuda yürütülen birçok çalışma da kurama destek sağlamaktadır. Örneğin; konuyla ilişkili olarak Lundy ve Darkwah (2018) tarafından kaynak azlığı ve nüfus artışı algısının, göçmenlere yönelik tutum ve davranışlarla ilişkili olduğu, onlara yönelik şiddeti arttırabildiği belirtilmiştir.

Gruplar Arası Çatışma Kuramı'ndan beslenerek geliştirilen *Birleşik Tehdit Kuramı*'na (Stephan ve Stephan, 2000) göre bireyler, diğer grupları bazı açılardan tehdit olarak görmekte ve bu tehdit algısı önyargılı tutumlar ve ayrımcı davranışlara zemin hazırlamaktadır. Bu teoriye göre bireyler dış grupların, iç gruplarına ekonomik, siyasi, kültürel veya ahlaki olarak zarar verdiğini düşünebilmektedir. Dış grubun tehdit oluşturduğuna yönelik bu algı, dış grup üyelerine karşı olumsuz duygu, düşünce ve davranışların gelişmesinde rol oynamaktadır. Tehdit algısıyla ilişkili olumsuz davranışlardan biri de saldırganlıktır. Stephan, Ybarra ve Morrison (2009) bireylerin tehdit algısıyla başa çıkmak için dış gruba karşı saldırganlık, ayrımcılık, rahatsızlık verme gibi davranışlarda bulunabileceklerini ve gruplar arası çatışmalar yaşanabileceğini belirtmektedir.

Grup temelli saldırganlık; sosyal kimlik, sosyal baskınlık arzusu, diğer grupları tehdit olarak algılama, onlarla rekabet etme faktörlerinden kaynaklanabileceği gibi bilişsel kapalılık ihtiyacı (Kruglanski, 2004; akt. Şeker ve Akman, 2016), adil dünya inancı (Lerner, 1980), sosyal normlar gibi birçok başka faktörden de etkilenmektedir. Önyargı ve buna bağlı olarak gelişen ayrımcılık ve saldırganlık tek bir nedene indirgenemeyecek kadar kompleks ve çok boyutlu yapılardır.

Bu başlık altında şimdiye dek bireyin üyesi olduğu grubun, neden diğer grupların olumsuz davranışlarının hedefi olabildiğiyle ilgili genel bir çerçeve çizilmeye çalışılmıştır. Bu noktadan sonra ise “*Peki özellikle hangi gruplar saldırganlığın hedefi olmaktadır? Bu grupların maruz kaldıkları saldırganlık türleri nelerdir? Grup temelli saldırganlığı azaltmak için neler yapılabilir?*” sorularına yanıt aranmıştır. Grup temelli şiddet ve saldırganlık, cinsiyet rolleri ve baskınlık arzusu temelinde erkekler tarafından kadınlara; heteroseksüeller tarafından lezbijen, gay ve biseksüel (LGB) bireylere; çoğunluk grubun baskın olma isteği, diğer grupları tehdit olarak algılaması gibi çeşitli nedenlerle farklı etnisiteden, ırktan bireylere veya dini kimlikleri farklı olanlara yöneltilebilmektedir. Önyargılardan beslenen saldırganlığa maruz kalan bu grupların her biri ayrı başlık altında ele alınmış ve bu kapsamda yürütülen bazı araştırma bulguları sunulmuştur. Daha sonra gruplar arası saldırganlığın azaltılmasına yönelik çözüm önerilerinde bulunulmuştur.

1.1.1. Hedefin Cinsiyeti

Saldırganlık, hedef kişinin cinsiyetine bağlı olarak değişim gösterebilmektedir. Yürütülen laboratuvar çalışmalarında ve suç istatistiklerinde erkekler arası saldırganlığın daha yaygın olduğu saptanmakla beraber kadının, aile içi şiddete ve istismara maruz kalma oranının çok daha fazla olduğu görülmektedir (Baron ve Richardson, 1994, s. 147-149). Kadınların erkekler tarafından şiddet ve istismara uğraması genellikle cinsiyet rolleri, cinsiyet temelli kalıpyargı ve önyargılardan kaynaklanmaktadır. Bu nedenle mevcut çalışmada kadına yönelik şiddet ve saldırganlık, grup ve önyargı temelli saldırganlığın bir boyutu olarak ele alınarak incelenmiştir.

Toplumsal cinsiyet, bir toplum içerisinde kadın ve erkek için uygun bulunan, öğretilen rol ve nitelikleri, yüklenen görev ve sorumlulukları ifade etmektedir (Erbaydar, İnal ve Kaya, 2019). Yani kısaca toplumsal cinsiyet, toplumun kadın ve erkek olmaya yüklediği anlam ve beklentilerdir. Toplumsal cinsiyet rolleri, kültürden kültüre değişmekle beraber birçok toplumda cinsiyetler arası eşitsizliğe, cinsiyet temelli ayrımcı söylem ve davranışlara (yani cinsiyetçiliğe) zemin hazırlamaktadır. Bu kapsamda yürütülen bir çalışmada belirgin toplumsal cinsiyet algısının, cinsiyet temelli önyargıyı anlamlı düzeyde yordadığı bulunmuştur (Lee ve Cunningham, 2016). Türkiye’de yürütülen birçok çalışmada da kadın ve erkek arasında fırsat eşitsizliği ve cinsiyet rollerinin belirginliğine yönelik bulgular elde edilmiştir. Örneğin; istatistiksel verilere dayanarak Türkiye’de kadınlar ve erkeklerin okuma oranları arasında erkekler lehine bir farklılık olduğu; kadın ve erkeklerin seçtiği mesleklerin genellikle cinsiyet rollerine uygun olduğu; yönetici pozisyonunda yer alan kadınların çok düşük bir yüzdeyi oluşturduğu belirlenmiştir (Özaydınlık, 2014).

Glick ve Fiske (1996) tarafından kavramsallaştırılan ve günümüzde de yaygın şekilde kabul gören ve çalışılan “*çelişik duygulu cinsiyetçilik (ambivalent sexism)*” kadına yönelik *düşmanca* ve *korumacı* olmak üzere iki tür cinsiyetçilik olduğunu belirtmektedir. Düşmanca cinsiyetçilik erkeğin geleneksel cinsiyet rollerini, kendisinin daha baskın olması gerektiğini, kadınlara yönelik küçümseyici bir bakış açısıyla meşru görmesini ifade etmektedir. Korumacı cinsiyetçilik ise kadının bakım vermesi, ilgili, şefkatli olması gerektiği ile ilgili rol beklentilerine sahip olma ve kadını bu açılardan idealleştirmeyi kapsamaktadır (Ayan, 2014).

Cinsiyetçilik türleri ve saldırganlık arasında ilişki vardır. Örneğin; erkeklerin düşmanca ve korumacı cinsiyetçilik seviyelerinin, deneysel görev çerçevesinde kadın hedefe (aslında araştırmacının işbirlikçisi) şok verme oranını nasıl etkilediğinin incelendiği çalışmada; düşmanca cinsiyetçiliği yüksek olan erkek katılımcıların, kışkırtılma durumundan bağımsız olarak kadın işbirlikçiye daha fazla şok verdikleri bulgulanmıştır (Hyatt, Berke, Miller ve Zeichner, 2016). Renzetti, Lynch ve DeWall (2015) tarafından yürütülen araştırmada erkek katılımcıların düşmanca cinsiyetçilikleri ile romantik partnerlerine karşı şiddet göstermeleri arasında pozitif korelasyon bulunmuştur. Heteroseksüel partnerlerin dahil edildiği bir başka çalışmada, çiftlerin yirmi bir günlük etkileşimleri ve ilişkisel saldırganlık seviyeleri ölçülmüştür. Araştırma bulgusuna göre yüksek düşmanca cinsiyetçilik seviyesine sahip erkek katılımcılar, romantik partnerlerine karşı daha fazla ilişkisel saldırganlıkta bulunmuştur (Cross, Overall, Hammond ve Fletcher, 2017). Yakın ilişkilerde yaşanan şiddet ve cinsiyetçilik arasındaki ilişkinin incelendiği geniş kapsamlı çalışmada 51 ülkeden 72.730 katılımcıdan veri toplanmıştır. Verilerin analizi sonucunda diğer sosyal ilişkilerde (ör; aile, arkadaş) genel olarak şiddetin kabul edilebilir olduğu bakış açısına ve cinsiyetçi tutumlara sahip olmanın, yakın ilişkide partnere şiddet uygulamayı onaylama ile pozitif ilişkili olduğu bulgulanmıştır (Herrero, Rodríguez ve Torres, 2017).

Düşmanca cinsiyetçilik, erkeğin toplumdaki güç, baskınlık algısı ve isteğiyle ilişkilidir. Cross ve arkadaşları (2017) tarafından yürütülen çalışmada yüksek düşmanca cinsiyetçi tutumlara sahip erkek katılımcıların, kadınların erkeğin gücüne zarar vereceğine ve ilişkiye bağlılığını kötüye kullanacağına dair yoğun korkularının olduğu bulgulanmıştır. Bu konuyla ilgili yürütülen başka bir araştırmada ise erkeklerin kendileri hakkındaki düşük güç algıları ve yüksek düşmanca cinsiyetçi tutumlarının, kadınlara yönelik saldırganlığı anlamlı düzeyde yordadığı belirlenmiştir (Cross, Overall, Low ve McNulty, 2018).

Saldırganlığın bir başka türü de cinsel saldırganlıktır ve birçok toplumda kadınlar yoğun şekilde sözlü tacize, cinsel istismar ve saldırılara maruz kalmaktadır. Kadınlara yönelik cinsel saldırganlık oranının yüksek oluşu kadınlarla ilgili önyargılı tutumlar ve inançlarla ilişkilidir. Tecavüze maruz kalan kadınların ikinci kez mağduriyet yaşamalarına neden olan “tecavüz mitleri (rape myths)”, tecavüze uğrayan ve tecavüz edenlere ilişkin kalıpyargısal inançları içermektedir ve kadınlara yönelik cinsel saldırıları kolaylaştırmaktadır (Burt, 1980; Edwards, Turchik, Dardis, Reynolds ve Gidycz, 2011). Bu konuyla ilgili Türkiye’de yürütülen bir araştırmada, sosyal baskınlık yöneliminin, cinsel saldırganlığa ilişkin mitlerin kabulünü anlamlı düzeyde yordadığı ve bu ilişkide kadınlara yönelik cinsiyetçi tutumların aracı değişken olduğu bulgulanmıştır (Çamaş ve Meşe, 2016).

Bevens ve Loughnan (2019) tarafından yürütülen iki çalışmada erkek katılımcıların cinsel saldırganlıkla ilgili tutumları ile kadını cinsel olarak nesneleştirme ve insandışılaştırma (dehumanization) değişkenlerinin ilişkili olduğu görülmüştür. Ayrıca bu çalışmada kadına yönelik insandışılaştırma eğiliminin, tecavüze maruz kalan kadınlara yönelik olumsuz tutumları yordadığı bulgusu da elde edilmiştir.

1.1.2. Hedefin Cinsel Yönelimi

Birçok toplumda gay, lezbiyen, biseksüel (LGB) bireyler, cinsel yönelimleri nedeniyle çeşitli etiketlemelere maruz kalmakta, cinsel yönelimlerini ailelerine, çevrelerine açmakta zorlanmakta ve bunu paylaştıkları zaman ise hem yakınları hem de toplumun geneli tarafından dışlanma durumu ile karşı karşıya kalabilmektedir. Tar (2015) tarafından derlenen ve çalışma alanlarında LGB bireylerin cinsel yönelimleri nedeniyle yaşadıkları ayrımcılıkla ilgili Türkiye ve dünyanın çeşitli yerlerinden örneklerin sunulduğu çalışmada, genel olarak bütün toplumların hem cinsiyetçi (seksist) hem de heteroseksist oldukları vurgusu yer almıştır.

Cinsel yönelime bağlı olumsuz tutum, algı, etiketleme ve değerlendirmeler LGB bireylerin çeşitli saldırganlık türlerine maruz kalma düzeylerini etkilemektedir. Lezbiyen ve gay bireylerle ilgili etiketleme ve saldırganlık ilişkisinin incelendiği bir çalışmada, lezbiyen ve gay bireylere ilişkin AIDS etiketlemesi ve onlara karşı gösterilen saldırganlık seviyesinin pozitif ilişkili olduğu bulgulanmıştır (Vincent, Peterson ve Parrott, 2016). Homoseksüel bireylere yönelik saldırganlıkla ilgili geniş kapsamlı bir değerlendirmenin yürütüldüğü bir inceleme çalışmasında, geleneksel ve maskülen cinsiyet rolleri algısının, cinsiyet temelli önyargılı tutumların ve sağ kanat yetkeçiliğinin, gay ve lezbiyen bireylere yönelik saldırganlık konusunda risk faktörü olduğu belirtilmiştir (Parrott, 2008). Önyargı ve gay bireylere yönelik saldırganlık ilişkisini incelemek amacıyla yürütülen bir başka çalışmada cinsiyetçi tutumların, gay-karşıtı (anti-gay) saldırgan davranışı anlamlı şekilde yordadığı belirlenmiştir (Parrott ve Peterson, 2008). Türkiye’de üniversite öğrencileri ile yürütülen çalışmada ise homofobi düzeyi ve homoseksüel bireylere karşı saldırganlık seviyesi arasında düşmanca cinsiyetçiliğin aracı değişken olduğu bulgulanmıştır (Set ve Ergin, 2019).

Araştırmalarda cinsiyetçi tutumlar kadar maskülen tutumların da homoseksüel bireylere yönelik saldırganlık üzerinde rol oynadığı belirlenmiştir. Vincent, Parrott ve Peterson (2011) tarafından yürütülen çalışmada heteroseksüel erkek katılımcılardan toplanan verilerin analizi; maskülen cinsiyet rolleri baskısının, cinsiyetçi önyargılar aracılığıyla gay bireylere yönelik saldırganlık düzeyini anlamlı düzeyde yordadığını göstermiştir. Bir başka çalışmada maskülen ve yetkeci tutumlar ile öfke duygusunun gay bireylere yönelik saldırganlıkla ilişkisi incelenmiştir. Yapılan analizler sonucunda geleneksel maskülen ve yetkeci tutumlara sahip erkek katılımcıların, kendilerine izletilen videoda gay çifti gördükleri zaman öfkeli hissettikleri ve öfkeli hisseden katılımcıların gay işbirlikçiye karşı daha saldırgan davranışta buldukları saptanmıştır (Goodnight, 2016). Benzer şekilde yürütülen bir çalışmada maskülen tutumların, cinsiyete ilişkin önyargıları ve homoseksüel bireylere karşı saldırganlığı anlamlı düzeyde yordadığı bulgulanmıştır (Goodnight, Cook, Parrott ve Peterson, 2014).

Ergenlik çağındaki çocuklarla yürütülen bazı araştırmalarda akran zorbalığı ile homofobik ve cinsiyetçi tutumların ilişkisi incelenmiştir. Bu kapsamda yürütülen bir çalışmada lise öğrencilerinden veri toplanmış ve analiz edilmiştir. Sonuçlara göre yüksek cinsiyet önyargısına sahip ergenlerin, homoseksüel akranlarına lakap takma, onlarla alay etme gibi davranışlarda bulunma seviyeleri anlamlı düzeyde yüksek bulunmuştur (Poteat, 2015). Bir başka çalışmada lise öğrencilerinde cinsiyetçi tutumlara ve güçlü cinsiyet kimliğine sahip olmanın, gay ve lezbiyen akranlarına karşı saldırganlığı yordadığı bulgulanmıştır (Poteat, Rivers ve Vecho, 2015).

Cinsel yönelimleri nedeniyle gay ve lezbiyen bireyler, çalıştıkları kurumlarda işyeri zorbalığına, küçük düşürücü söz ve eylemlere maruz kalabilmekte ve heteroseksüellerle aynı fırsatlara sahip olamamanın dezavantajını yaşamaktadırlar (Hollis ve McCalla, 2013). İşyeri zorbalığıyla ilgili yürütülen bir çalışmada araştırmacılar tarafından yarı yapılandırılmış görüşmeler yoluyla elde edilen verilere göre; birçok farklı meslek grubundan olup çalışmaya katılan lezbiyen ve gay bireylerin, iş yerlerinde kendilerine yönelik aşağılayıcı ve etiketleyici söz saldırılarına sıklıkla maruz kaldıkları belirlenmiştir (Di Marco, Hoel, Arenas ve Munduate, 2015).

1.1.3. Hedefin Dini Kimliği

Bazı durumlarda saldırganlık, maruz kalan kişinin dini kimliği çerçevesinde uygulanmaktadır. Bu noktada dini kimliğe bağlılık düzeyi, mevcut sosyal normlar (ör; hedefin ve failin dini tercihine bağlı olarak saldırganlığı meşrulaştıran normlar) gibi faktörler saldırganlığa etki etmektedir. Dini kimlik ve saldırganlık normları ilişkisinin incelendiği ve Pakistan’da kendilerini Müslüman olarak tanımlayan öğrencilerle yürütülen bir çalışmada, araştırmamanın işbirlikçisi tarafından katılımcılara radikal Yahudi karşıtı bir organizasyona üye olmak isteyip istemedikleri sorulmuştur. Yahudilere karşı saldırganlığın uygun olduğu normatif inancına yüksek düzeyde sahip olan katılımcılarda, Yahudi karşıtı organizasyona katılım isteği de o oranda yüksek bulunmuştur (Amjad ve Wood, 2009). Dini tercihe yönelik saldırganlıkla ilişkili bir başka bulgu Amerika Birleşik Devletleri’nde yürütülen üç çalışmadan elde edilmiştir. Katılımcılarda Müslümanları tehdit olarak algılama seviyesinin ve onlara karşı uygulanan saldırganlığın otoriteler tarafından onaylandığı inancının, Müslümanlara yönelik düşmanca tutumlar ve saldırgan davranışları anlamlı düzeyde yordadığı saptanmıştır (Beck ve Plant, 2018).

1.1.4. Hedefin İrki Ve Etnik Kimliği

Grup temelli saldırganlığı etkileyen bir başka faktör grup üyelerinin ırkı ve etnik kimliğidir. “*İrkçilik*” ve “*etnosentrizm (etnik merkezçilik)*” diye adlandırılan ayrımcılık türleri, geçmişten günümüze birçok şiddet ve saldırganlık olayını açıklama konusunda yararlı olmuştur. Farklı tanımları yapılmakla beraber genel olarak ırkçılık; hiyerarşik yapılanma içerisinde bir ırkı aşağı düzeyde görmeye bağlı olarak o ırka mensup bireylere küçük düşürücü ve ayrımcı davranışlarda bulunmayı ifade etmektedir (Sumbas, 2009). Etnosentrizm ise etnik milliyetçilik kavramından türemiş olup bireylerin diğerlerini, kendi kültürel ve toplumsal özellikleri çerçevesinde değerlendirmesi ve buna bağlı ayrımcılıkta bulunması olarak açıklanmaktadır (Arı ve Madran, 2011). Ancak günümüzde biyolojik özelliklere dayalı bir ırk sınıflamasının mümkün olmadığına dair artan bilimsel kanıtlarla beraber “*yeni ırkçılık*” olarak adlandırılan bir kavramın ortaya çıktığı görülmektedir. Yeni ırkçılık yalnızca ırka dayalı ayrımcılığı değil; kültüre, etnik ve dini kimliğe, coğrafyaya bağlı ayrımcılığı kapsamına alacak şekilde genişletilmiş ve “biz” kimliğini “ötekiler” den koruma amacıyla sömürüyü, hor görmeyi ve aşağılamayı mazur göstermeyle ilişkilendirilmiştir (Çoban Keneş, 2014; Sumbas, 2009).

İrksal önyargı ve saldırganlık arasındaki ilişki geçmişten günümüze birçok araştırmacı tarafından ele alınmış ve farklı bulgular elde edilmiştir. Bazı çalışmalarda önyargıları fazla olan insanların ırktan bağımsız olarak daha saldırgan olabildiği saptanmıştır (Genthner ve Taylor, 1973). Bazı araştırmalarda ise saldırganlık konusunda hedefin ırkına bağlı bir değişim olduğu ve özellikle kışkırtılma durumunda önyargılı tutumların belirgin hale geldiği bulgulanmıştır (Leonard ve Taylor, 1981). Baron ve Richardson’a (1994) göre, bireyler “ırkçı” olarak etiketlenmemek ve kınanmamak için bazı durumlarda hedefin ırkına bağlı saldırganlıkta bulunmaktan kaçınmaktadır ancak hedefin kendilerini kışkırttığı algısına sahip olduklarında veya kendi kimlikleri tespit edilebilir olmadığında irksal saldırganlıkta bulunma ihtimalleri artmaktadır. Bu görüşle tutarlı olarak günümüzde “ırkçı”, “ayrımcı” etiketlerine maruz kalmamak için birçok bireyin önyargılı tutumlarını açıkça dile getirmekten kaçındığı ve kimi zaman önyargılı tutumlarının farkında olmadığı belirlenmiştir. Bu “*örtük önyarguların*”, dış gruplara karşı öfke duygularını arttırdığına ve ayrımcı davranışlara zemin hazırladığına dair bulgular mevcuttur (ör; Dasgupta, DeSteno, Williams ve Hunsinger, 2009; Korkmaz, 2017).

İrk veya etnik kimliğe dayalı saldırganlıkla ilgili yürütülen çalışmalarda önyargılı tutumların ve bu tutumlarla ilişkili olan sosyal mesafe, hoşgörüsüzlük gibi birçok değişkenin etkisi incelenmiştir. Örneğin; Ferreira ve arkadaşları tarafından (2017) yürütülen araştırmada sözel saldırganlık ve irksal önyargı arasındaki ilişki incelenmiştir. Üniversite öğrencilerinden elde edilen verilerin analizi sonucunda irksal önyargıların ve çeşitli negatif tutumların, rakip takım oyuncularına yöneltilen sözel saldırıları anlamlı düzeyde yordadığı bulgulanmıştır. Lise öğrencileri ile yürütülen bir çalışmada önyargı, sosyal mesafe ve saldırganlık ilişkisi incelenmiştir. Araştırma verilerinin analizi sonucunda lise öğrencilerinin farklı etnik kimliğe sahip akranlarına yönelik saldırganlık eğilimleri ile etnik önyargıya bağlı sosyal mesafe algıları arasında pozitif ilişki bulgulanmıştır (Piumatti, Marengo, Mosso ve Rabaglietti, 2015). Piumatti ve Mosso (2017) tarafından yürütülen bir başka araştırmada ise etnik dış grup olarak göçmenlere yönelik önyargı, hoşgörüsüzlük ve saldırganlık ele alınmıştır. Göçmenlere yöneltilen saldırganlığı meşru bulmanın, onlara yönelik yüksek önyargı ve düşük hoşgörü düzeyi ile ilişkili olduğu tespit edilmiştir.

İrksal, etnik önyargılar ile saldırganlık ilişkisi bağlamında yürütülen bazı araştırmalarda “*otoriteren saldırganlık*” (otoritelere göre hedef olarak belirlenen gruplara yönelik saldırganlık) üzerinde durulmuştur.

Dunwoody ve Funke (2016) tarafından yürütülen araştırmada siyahilere yönelik önyargı, ayrımcılık, otoriteryen saldırganlık, siyasi hoşgörüsüzlük gibi bazı değişkenler incelenmiştir. Elde edilen bulgulara göre; otoriteryen saldırganlık ile önyargı, siyasi hoşgörüsüzlük, anti-demokratik tutumlar ve etnosentrizm arasında anlamlı pozitif korelasyon mevcuttur. Başka bir çalışmada ise İtalyan katılımcıların, Roman göçmenlere yönelik önyargıları ve otoriteryen saldırganlık düzeyleri arasında anlamlı pozitif bir ilişki olduğu saptanmıştır (Passini, 2017).

Etnosentrizm ve ırkçı önyargılardan beslenen saldırganlık bağlamında ele alınan bir başka kavram ise *“İrksal mikro-saldırganlık”* tir. İrksal mikro-saldırganlık; genellikle hedefe yönelik kasti zarar verme niyeti taşımayan fakat maruz kalan bireyi aşağılayıcı ve incitici kelimeler kullanmayı kapsayan ırka dayalı sözel saldırganlığı ifade etmektedir ve günlük etkileşimlerde sıklıkla kullanılmaktadır (Fleras, 2016). İrksal-mikro saldırganlık, özellikle gruplar arası fiziksel saldırıların hoş karşılanmadığı günümüz küresel dünyasında önyargılı tutumların dışavurumunda sıklıkla başvurulan bir yöntemdir. İrksal mikro-saldırganlığın yaygın hale gelmesinde insanlar arası doğrudan etkileşim kadar medyanın rolü de bulunmaktadır. Bu konuda Kulaszewicz (2015) tarafından yürütülen araştırmada ırksal mikro-saldırganlık ve medya ilişkisi incelenmiştir. Bu inceleme sonucu medyada sürekli hedef gruba ilişkin negatif olayların gündemde olmasının ve bu haberlerdeki ayrımcı negatif sunum dilinin ırksal mikro-saldırganlığa etki ettiği vurgulanmıştır.

ÖNYARGILARDAN BESLENEN SALDIRGANLIK NASIL AZALTILABİLİR?

İç-dış grup/biz-öteki algısı, kaynakları başka gruplarla paylaşmak istememe, diğer grupları çeşitli açılardan iç gruba tehdit olarak algılama, toplumda baskın grup olma arzusu, gruplar arası kaygının yüksekliği, algılanan sosyal mesafe, negatif kalıpyargılar gibi birçok faktörün gruplar arası ilişkileri düzenlediği ve önyargılı tutumların, saldırgan davranışların oluşmasına etki ettiğine dair araştırma bulgularına önceki bölümde yer verilmiştir. Bu noktadan sonra ise *“Gruplar arası çatışma ve saldırıları arttıran ve olumlu sosyal ilişkilerin gelişmesinin önünde engel teşkil eden bu faktörlerin etkisini azaltmak için neler yapılabilir?”* sorusu çerçevesinde birkaç çözüm önerisi sunulacaktır.

Grup ve önyargı temelli saldırganlığı azaltma noktasında etkili olabilecek önemli faktörlerden biri empati düzeyini arttırmaktır. Empatinin saldırganlığı nasıl etkilediğinin incelendiği bir çalışmada katılımcıların ceza alacak kişiyle empati düzeyinin artırılması durumunda saldırganlık seviyelerinin azaldığı bulgulanmıştır (Stanger, Kavussanu, McIntyre ve Ring, 2016). Türkiye’de ilköğretim öğrencilerinden elde edilen verilerin analizi sonucunda ise empatik eğilim düzeyi yüksek olan öğrencilerin, saldırganlık seviyelerinin daha düşük olduğu ve çatışma çözme becerilerinin daha yüksek olduğu saptanmıştır (Rehber ve Atıcı, 2009). Empati yalnızca bireyler arası negatif davranışların azalmasında değil; gruplar arasında olumlu ilişkilerin gelişmesinde de oldukça önemlidir. Örneğin; Türk, Kaçmaz, Türnüklü ve Tercan (2018) tarafından Türkiyeli ve Suriyeli öğrencilerin birbirlerine yönelik davranışları üzerinde empatinin rolünün incelendiği bir nitel çalışma yürütülmüştür. Çalışma sonucunda öğrenciler arasındaki arkadaşlık düzeyi ve iletişim arttıkça Türkiyeli öğrencilerin, Suriyeli akranlarına yönelik empati düzeylerinin arttığı, onların yaşadıkları sorunlara daha duyarlı oldukları ve destek vermeye çabaladıkları tespit edilmiştir.

Önyargı temelli saldırganlığı azaltmanın bir başka yolu ise gruplar arasında eşitliği, hoşgörüyü, saygıyı vurgulayan sosyal normların ve temsillerin geliştirilmesi yönünde çabalamaktır. Birçok toplumda mevcut normlar ve temsiller bazı grup üyelerine yöneltilen ayrımcı ve saldırgan davranışları mazur gösterici hatta kimi zaman destekleyici niteliktedir. Kitle iletişim araçları da eşitlikçi olmayan, “biz-öteki” algısını pekiştiren, hiyerarşik yapılanmayı destekleyen bu norm ve temsillerin oluşması ve devam etmesinde büyük bir etkiye sahiptir. Mesela Türkiye’de kadınların medyada temsil şekli kadın ve erkeklere ilişkin sosyal rollerin ve algıların pekişmesini sağlar niteliktedir. Bu konuyla ilgili olarak toplumsal cinsiyet rolleri vurgusunun, ataerkilliğin ve cinsiyetçi önyargıların yoğun olduğu Türkiye’de kadına yönelik şiddet haberlerinde cinsiyet rollerine yoğun bir vurgu yapıldığına, kadına yönelik şiddeti romantikleştirici ve meşrulaştırıcı bir dil kullanıldığına dikkat çeken çok sayıda çalışma yürütülmüştür (ör; Dursun, 2010; Gül ve Altındal, 2015; Güneş ve Yıldırım, 2019).

Medya yalnızca kadına yönelik cinsiyetçi önyargıların oluşması ve pekişmesinde etkili değildir. Birçok başka grup da medyada olumsuz bir şekilde temsil edilmektedir. Örneğin; Suriyeli mültecilerin medyada nasıl temsil edildiğini görmek amacıyla gazete haberlerinin incelendiği bir çalışmada gazete haberlerinde genellikle onların “ekonomik yük, güvenlik sorunu” olarak resmedildiği ve tehdit oluşturduklarına dair algı oluşturularak

ayrımcılığa gerekçe hazırlandığı vurgulanmıştır (Doğanay ve Çoban Keneş, 2016). Aynı zamanda medya nefret söylemlerinin çok geniş kitlelere ulaşmasını kolaylaştıran bir araçtır. Günümüzde internet ve sosyal medya kullanımının yaygınlaşmasıyla beraber medyanın bu konuda çok daha etkin olabildiği görülmektedir. Türkiye’de İnternetin Durumu 2015 Raporu’na (Alternatif Bilişim Derneği, 2016) göre çeşitli sosyal paylaşım ağlarında ve sözlüklerde engelliler, Suriyeli mülteciler, LGBT bireyler sıklıkla nefret söylemlerinin hedefi olmaktadır.

Saldırgan ifadeler spor medyasında da kendisine yer bulmaktadır. Demir (2009) tarafından yürütülen araştırmada, spor haberlerindeki yorumlardan etkilenme derecesi ve saldırganlık ilişkisi incelenmiş ve iki değişkenin pozitif korelasyona sahip olduğu bulgulanmıştır. Bazı çalışmalarda ise spor medyasında -özellikle milli maçlar esnasında- saldırgan, cinsiyetçi ve milliyetçi söylemlerde bulunduğu ve bu durumun fanatizmi arttırarak maç öncesinde, maç esnasında veya sonrasında izleyicilerin saldırganlıkları üzerinde etkili olduğu vurgulanmıştır (ör; Erol, 2012; Özsoy, 2011).

Görüldüğü üzere medya çeşitli gruplara ilişkin önyargılı tutumlar ve saldırgan davranışlar üzerinde etkili olmaktadır. Bu nedenle medyada “ötekileştirici” değil “bütünleştirici” bir dil kullanma, saldırganlığı meşrulaştırıcı ifadelerden kaçınma, bireyler ve gruplar arası eşitliği ve karşılıklı saygıyı vurgulama, toplumsal cinsiyet rollerini pekiştirici ifadeler kullanmama, sunulan negatif haberlerde (ör; hırsızlık, cinayet gibi) failin grup kimliğini vurgulamama; önyargı temelli saldırganlığın azaltılmasına katkı sağlamak amacıyla medyada yapılabilecek düzenlemelerden bazılarıdır. Medyada yapılabilecek bu düzenlemelerin yanı sıra bireylerin maruz kaldıkları medya içeriklerini analiz etmeleri yönünde bilinçlenmelerini sağlamak ve her bir bireye “*medya okuryazarlığı eğitimi*” vermek de medyanın zararlı etkilerini azaltmanın etkili bir yolu olacaktır.

Önyargıya dayalı saldırganlığı azaltmanın bir diğer yolu önyargı ve ayrımcılığın farkındalığını ve azaltılmasını sağlayabilecek çeşitli programlar oluşturmak ve bunu eğitim sistemine dahil etmektir. Bazı araştırmacılar tarafından saldırganlığı azaltmaya yönelik oluşturulan çeşitli müdahale programlarının başarısı, eğitimin ne derece önemli olabildiğini göstermiştir. Örneğin; Akgün, Araz ve Karadağ (2007) tarafından “*Anlaşmazlıklarımızı Çözebiliriz Programı*” kapsamında ilköğretim öğrencilerine şiddet içermeyen, yapıcı çatışma çözümü, empati ve öfke kontrolü eğitimleri verilmiş ve bunların çocukların yapıcı çatışma çözme becerilerini arttırdığı bulgulanmıştır. Türkiye’de ilköğretim öğrencileriyle yürütülen bir başka araştırmada ise 6.sınıf öğrencilerine 24 oturumdan oluşan “*Barış Eğitimi*” verilmiş ve eğitim sonrasında çocukların saldırganlık eğilimlerinde azalma olduğu görülmüştür (Sağkal, 2011). Saldırganlığı azaltmaya yönelik 22 önleme ve müdahale programının incelendiği meta analiz çalışmasında bu programların saldırganlığı azaltmada büyük bir etkiye sahip olduğu saptanmıştır (Donat Bacioğlu, 2014).

Önyargı temelli saldırganlığı azaltmak için önyargıların farkında olmayı, bunları ayrımcı davranışlara dönüştürmeme yollarını, saldırganlığın negatif sonuçlarını, duygu düzenleme stratejilerini, şiddet içermeyen çatışma çözüm yollarını kapsayan eğitim programları oluşturulabilir. Oluşturulan eğitim programlarının tüm eğitim sistemine dahil edilmesi halinde önyargılı tutumlarının farkında olan, ötekileştirmekten kaçınan, çatışmalarını yapıcı şekilde çözme çabasında olan, öfke duygusunu kontrol edebilen, empati becerisi yüksek, saldırganlığı hiçbir koşulda meşru görmeyen nesillerin yetişmesi mümkündür.

Allport (1954) tarafından kavramsallaştırılan *Temas Kuramı*’na göre, önyargıların azaltılması için gruplar arasında ortak amaçların oluşturulduğu, bu amaçlar doğrultusunda işbirliğinin teşvik edildiği, eşit statüye dayalı ve otorite ile normlar tarafından desteklenen sosyal temaslar önyargıları azaltmada etkilidir (Akt. Küçükkömürler ve Sakallı-Uğurlu, 2017). Allport’un ardından Pettigrew (1998) *Temas Kuramı*’ndaki bazı noktalara açıklamalar getirerek onu genişletmiş ve temasın önyargıları azaltmasında arkadaşlığın da oldukça önemli olduğunu vurguladığı *Gruplar Arası Temas Kuramı*’nı geliştirmiştir. Yürütülen sayısız araştırmada gruplar arası olumlu temasın, önyargıları ve ayrımcılığı azalttığı, empati düzeyini, gruplar arası olumlu duygu, düşünce ve davranışları arttırdığı bulgulanmıştır (ör; Hewstone ve ark., 2006; Pettigrew, Tropp, Wagner ve Christ, 2011).

Gruplar arası olumlu temas birçok olumsuz duygu, düşünce ve davranışı azaltmada etkili olduğu gibi gruplar arası saldırganlığı azaltma noktasında da etkili olabilecek bir yöntemdir. Grup üyeleri arasında kurulan pozitif temas ve arkadaşlığın, önyargıların azalması, empatinin artması, gruplar arası kaygının ve tehdit algısının azalması gibi değişkenler aracılığıyla saldırgan davranışların azalmasını sağlaması olasıdır. Nitekim Türkiye’de Suriyeli mültecilere yönelik olumsuz duygular ve tehdit algısının azalmasında temas kalitesinin rolü olduğunu

bulgulayan çalışmalar mevcuttur (ör; Özkeçeci, 2017; Yanbolluoğlu, 2018). Bu ve benzeri bulgulara dayanarak gruplar arasında olumlu ve etkili bir temas sağlamanın, önyargılardan beslenen saldırganlığı azaltma noktasında da etkili olabileceği öngörülebilir.

Gruplar arası olumlu doğrudan temas, önyargıları ve ayrımcılığı azaltma noktasında oldukça önemlidir. Ancak her zaman iki grubu uygun şartlar altında bir araya getirmek mümkün olmamaktadır. Bu gibi durumlarda alternatif olarak *gruplar arasında dolaylı bir temas* sağlanması önerilmektedir. Doğrudan gruplar arası temas sağlamanın zor olduğu durumlarda karşımıza alternatif bir temas türü olan *Hayali Temas* çıkmaktadır. Hayali Temas (Turner, Crisp ve Lambert, 2007) grup üyeleri arasında zihinsel olarak olumlu bir temas kurulmasını sağlayarak önyargıların ve ayrımcılığın azalmasına etkili olmaktadır. Saldırganlığın azaltılmasına yönelik geliştirilen eğitim programlarına önyargıların azaltılmasında etkili bir yöntem olan hayali temasın dahil edilmesi yararlı olacaktır. Çünkü zihinsel olarak gruplar arasında olumlu bir temas kurmak ve bu yolla olumlu duygu ve algılar geliştirmek, bir dış-grup üyesine karşı saldırgan davranışta bulunmayı zorlaştırma potansiyeline sahiptir.

SONUÇ

Saldırganlık, failler ve maruz kalan bireyler açısından pek çok yıkıcı sonucu bulunan bir davranıştır. Fiziksel, sözel, doğrudan, dolaylı gibi birçok türü bulunan saldırgan davranışa maruz kalan bireylerin travma yaşamaları, yüksek düzeyde kaygı ve korku hissetmeleri, benlik saygılarının zedelenmesi, kendilerini dışlanmış ve ötekileştirilmiş hissetmeleri gibi birçok olumsuz psikolojik sonuç mevcuttur. Bu nedenle saldırganlığın azaltılması için mücadele etmek, çeşitli önleme ve müdahale yöntemleri ve programları geliştirmek, saldırganlığın negatif yönlerine dair bir farkındalık sağlamak, bireysel ve toplumsal ruh sağlığının korunması ve geliştirilmesi açısından oldukça yararlı olacaktır. Saldırganlığı azaltmanın yollarını bulabilmek için öncelikle onu ortaya çıkaran faktörleri derinlemesine incelemek ve bu inceleme sonucunda uygun çözüm önerilerinde bulunmak gerekmektedir. Saldırganlıkla mücadele etmek için yapılacak her bir önerinin, atılacak her bir adımın, oluşturulacak her programın bilimsel verilerden ve araştırmalardan yararlanılarak oluşturulması saldırganlıkla mücadelenin başarı oranının artmasını sağlayacaktır. Bu amaçla saldırganlığa etki eden faktörleri ortaya çıkarmak için binlerce bilimsel çalışma yürütülmüştür. Ancak mevcut çalışmada saldırganlıkla ilişkili değişkenlerden yalnızca biri olan “önyargı” konusu ele alınmış ve bu bağlamda yürütülen bilimsel araştırma verileri derlenerek sunulmuştur.

İnsanlar sosyal varlıklardır. Doğumdan ölüme kadar diğerleriyle sürekli bir etkileşim halinde olan bireyler, diğerlerinin varlığından etkilenmekte ve onları da çeşitli yönlerden etkilemektedirler. Var olan bu ilişkisellik, insanların birçok davranışına etki etmektedir. Bu sosyallikten etkilenen davranışlardan biri de saldırganlıktır. Bu çalışmada saldırganlığın sosyal belirleyicilerinden biri olan önyargı ve kalıpyargılardan beslenen böylece grup kimliği etrafında şekillenen hali ele alınmıştır. Bu kapsamda Türkiye’de olduğu gibi dünyanın neredeyse her yerinde ayrımcı davranışlara, şiddet ve saldırganlığa maruz kalan kadınlara, eşcinsel bireylere, çeşitli etnisiteye ve dini kimliğe sahip olan kişilere dair güncel araştırma bulguları incelenmiştir. Bu bağlamda ele alınan gruplara yöneltilen saldırganlık türleri ile önyargılı tutumlar arasındaki ilişki değerlendirilmiştir. Literatür taraması sonucunda yapılan değerlendirmede, dünyanın ve Türkiye’nin birçok bölgesinde cinsiyetçi, heteroseksist, ırkçı tutumların ve etnosentrik bakış açısının, bu grupların üyelerine yöneltilen saldırganlık seviyesinin önemli belirleyicilerinden biri olduğu görülmüştür. Yani kısacası incelenen literatür bilgisine dayanarak önyargılı tutumların, saldırganlıkla yakın ilişki içerisinde olduğu söylenebilir.

Bu çalışmada konuya belirli sınırlar çizmek ve önyargı temelli genel bir farkındalık oluşturmak amacıyla yalnızca saldırganlığa maruz kalanların cinsiyeti, cinsel yönelimi, etnik ve dini kimlikleri ele alınmıştır. Ancak burada değerlendirilmeyen fakat önyargılara dayalı saldırgan söz ve eylemlerin hedefi olan birçok başka grup mevcuttur: ileri yaşta olanlar, engelliler, trans bireyler, psikopatolojik tanı alanlar... Bu noktada önemli olan önyargı temelli saldırganlığa maruz kalan tüm grupları ele almak değil, saldırganlığın bazen “biz” ve “öteki” algısı ile buna dayalı çeşitli tutum ve inançlardan kaynaklanabildiğine yönelik genel bir çerçeve ve farkındalık oluşturmaktır. Bu çerçevenin ve farkındalığın oluşması, birçok nedeni bulunan saldırganlığın önyargı boyutunu da hesaba katarak azaltma yönünde çok boyutlu çözüm üretme çabalarına katkı sağlayacaktır. Bu çalışmada ele alınan gruplar arası olumlu temas sağlama, eğitim programları oluşturma, medyanın ayrımcı ve saldırgan diline yönelik düzenlemelerde bulunma, empati becerileri kazandırma yöntemleri önyargı temelli saldırganlığı azaltmada kullanılabilir çözümlerden yalnızca birkaçıdır. Gruplar arası çatışmaları azaltmak, daha olumlu sosyal ilişkiler geliştirmek için daha fazla bilimsel araştırmaya ve bu çalışmalarını referans alarak

geliştirilen çözüm önerilerine ihtiyaç vardır. Mevcut çalışma, önyargı ve saldırganlığın yakın ilişkili olduğuna dair bir farkındalık sağlayarak bu konuda yürütülecek araştırmalara ve önerilecek çözümlere katkı sağlayacaktır.

Kaynaklar

- Akçay, D. ve Özcebe, H. (2012).Televizyonun okul öncesi dönemdeki çocukların saldırganlık davranışına etkisi. *Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları Dergisi*, 55, 82-87.
- Akgün, S., Araz, A. ve Karadağ, S. (2007). Anlaşmazlıklarımızı çözebiliriz: İlköğretim öğrencilerine yönelik bir çatışma çözümü eğitimi ve psiko-sosyal etkileri. *Türk Psikoloji Dergisi*, 22 (59), 43-62.
- Allen, J. J., Anderson, C. A. ve Bushman, B. J. (2018). The general aggression model. *Current Opinion in Psychology*, 19, 75-80.
- Allport, G. W. (1954). *The nature of prejudice*. Reading, MA: AddisonWesley.
- Alternatif Bilişim Derneği (2016). *Türkiye’de İnternet’in Durumu 2015 Raporu*. İstanbul: Alternatif Bilişim Derneği.
- Amjad, N. ve Wood, A. M. (2009). Identifying and changing the normative beliefs about aggression which lead young Muslim adults to join extremist Anti-Semitic groups inPakistan. *Aggressive Behavior*, 35, 514-519.
- Arı, E. S. ve Madran, C. (2011). Satın alma kararlarında tüketici etnosentrizmi ve menşe ülke etkisinin rolü. *Öneri*, 9(35), 15-33.
- Ayan, S. (2014). Cinsiyetçilik: Çelişik duygulu cinsiyetçilik. *Cumhuriyet Tıp Dergisi*, 36, 147-156.
- Aydın, A. ve Akgün, S. (2014). Ergenlikte reaktif-proaktif saldırganlık, öfke ve narsisizm ilişkisi. *Türk Psikoloji Dergisi*, 29 (73), 44-56.
- Baldry, A. C., Sorrentino, A. ve Farrington , D. P. (2019). Post-traumatic stress symptoms among Italian preadolescents involved in school and cyber bullying and victimization. *Journal of Child and Family Studies*, 28(9), 2358-2364.
- Bandura, A. (1978). Social learning theory of aggression. *Journal of Communication*, 28(3), 12-29.
- Baron, R. A. ve Richardson, D. R. (1994). *Human aggression* (2. Baskı). New York: Plenum
- Beck, C. L. ve Plant, E. A. (2018). The implications of right-wing authoritarianism for Non-Muslims’ aggression toward Muslims in the United States. *Analyses of Social Issues and Public Policy*, 0(0), 1-25.
- Berkowitz, L. (1993). *Aggression: its causes, consequences and control*. New York: McGraw Hill
- Bevens, C. L. ve Loughnan, S. (2019). Insights into men’s sexual aggression toward women: Dehumanization and objectification. *Sex Roles*, 1-18.
- Burt, M. R. (1980). Cultural myths and supports for rape. *Journal of Personality and Social Psychology*, 38(2), 217-230.
- Crick N. R. ve Dodge, K. A. (1996). Social information-processing mechanisms in reactive and proactive aggression. *Child Development*, 67, 993-1002.

- Cross, E. J., Overall, N. C., Hammond, M. D. ve Fletcher, G. J. O. (2017). When does men's hostile sexism predict relationship aggression? The moderating role of partner commitment. *Social Psychological and Personality Science*, 8(3), 331-340.
- Cross, E. J., Overall, N. C., Low, R. S. T. ve McNulty, J. K. (2018). An interdependence account of sexism and power: Men's hostile sexism, biased perceptions of low power, and relationship aggression. *Journal of Personality and Social Psychology*, 117(2), 338-363.
- Çamaş, G. G. ve Meşe, G. (2016). Sosyal hiyerarşi: Cinsel şiddet mitlerini anlamak. *Türk Psikoloji Dergisi*, 31(78), 62-74.
- Çoban Keneş, H. (2014). Yeni ırkçı söylemlerin eklemli niteliği ve medyanın işlevi. *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Dergisi*, 69(2), 407 - 433.
- Çuhadar Gürkaynak, E. (2012). Toplumsal temas: Önyargı ve ayrımcılığı anlamak için bir sosyal değişim aracı olarak kullanılabilir mi? K. Çayır ve M. Ayan Ceyhan (Der.). *Ayrımcılık: Çok Boyutlu Yaklaşımlar* içinde (s. 1-12). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Dasgupta, N., DeSteno, D., Williams, L. A. ve Hunsinger, M. (2009). Fanning the flames of prejudice: The influence of specific incidental emotions on implicit prejudice. *Emotion*, 9 (4), 585-591.
- Demir, B. (2009). *Görsel Medya'nın spordaki şiddete etkisi* (Yayınlanmamış doktora tezi). Selçuk Üniversitesi, Konya.
- Denson, T. F., Pedersen, W. C., Friese, M., Hahm, A. ve Roberts, L. (2011). Understanding impulsive aggression: Angry rumination and reduced self-control capacity are mechanisms underlying the provocation-aggression relationship. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 37(6), 850-862.
- Di Marco, D., Hoel, H., Arenas, A. ve Munduate, L. (2015). Workplace incivility as modern sexual prejudice. *Journal of Interpersonal Violence*, 33(12), 1-27.
- Doğanay, Ü. ve Çoban Keneş H.(2016). Yazılı basında Suriyeli mülteciler: Ayrımcı söylemlerin rasyonel ve duygusal gerekçelerinin inşası. *Mülkiye dergisi*, 40 (1), 143 -184.
- Donat Bacioğlu, S. (2014). Şiddet ve saldırganlığın azaltılmasında önleme ve müdahale programlarının etkililiği: Meta analiz çalışması. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 5 (42), 294-304.
- Dunwoody P. T. ve Funke F. (2016). The Aggression-Submission-Conventionalism Scale: Testing a new three factor measure of authoritarianism. *Journal of Social and Political Psychology*, 4(2), 571-600.
- Dursun, Ç. (2010). Kadına yönelik şiddet karşısında haber etiği. *Fe Dergi* 2(1), 19-32.
- Dursun, S. (2012). İşyeri şiddetinin çalışanların tükenmişlik düzeyi üzerine etkisi: Sağlık sektöründe bir uygulama. *Çalışma İlişkileri Dergisi*, 3(1), 105-115.
- Edwards, K. M., Turchik, J. A., Dardis, C. M., Reynolds, N. ve Gidycz, C. A. (2011). Rape myths: History, individual and institutional-level presence, and implications for change. *Sex Roles*, 65, 761-773.
- Endendijk, J. J., Groeneveld, M. G., van der Pol, L. D., van Berkel, S. R., Hallers-Haalboom, E. T., Bakermans Kranenburg, M. J. ve Mesman, J. (2017). Gender differences in child aggression: Relations with gender differentiated parenting and parents' gender role stereotypes. *Child Development*, 88, 299-316.
- Erol, C. (2012). *Yeni medyada nefret söylemi ve fanatizm: video paylaşım sitelerinde nefret söylemi analizi* (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). İstanbul Bilgi Üniversitesi, İstanbul.
- Erbaydar, N. P., İnal, E. ve Kaya, E. (2019). *Afet mevzuatının toplumsal cinsiyet açısından incelenmesi*. İstanbul: Paradigma Akademi.

- Ferreira, A. S. S., Leite, E. L., Muniz, A. S., Batista, J. R. M., Torres, A. R. R. ve Estramiana, J. L. A. (2017). Insult or prejudice: a study on the racial prejudice expression in football. *Psico Porto Alegre*, 48(2), 81-88.
- Fite, P. J., Rubbens, S. L., Preddy, T. M., Raine, A. ve Pardini, D. A. (2014). Reactive/proactive aggression and the development of internalizing problems in males: the moderating effect of parent and peer relationships. *Aggressive Behavior*, 40, 69-78.
- Fleras, A. (2016). Theorizing micro-aggressions as racism 3.0: Shifting the discourse. *Canadian Ethnic Studies*, 48 (2), 1-19.
- Genthner, R. W. ve Taylor, S. P. (1981). Physical aggression as a function of racial prejudice and the race of the target. *Journal of Personality and Social Psychology*, 27(2), 207-210.
- Glick, P. ve Fiske, S. T. (1996). The Ambivalent Sexism Inventory: Differentiating hostile and benevolent sexism. *Journal of Personality and Social Psychology*, 70(3), 491-512.
- Goodnight, B. L., Cook S. L., Parrott D. J. ve Peterson, J. L. (2014). Effects of masculinity, authoritarianism, and prejudice on antigay aggression: A path analysis of gender-role enforcement. *Psychology of Men and Masculinity*, 15 (4), 437-444.
- Goodnight, B. L. (2016). Anonymity and anti-gay aggression in an online sample: *The effect of an audience on gender role enforcement* (Yayınlanmamış doktora tezi). Georgia State Üniversitesi, Atlanta.
- Göregenli, M. (2012). Temel kavramlar: Önyargı, kalıpyargı ve ayrımcılık. K. Çayır ve M. Ayan Ceyhan (Der.). *Ayrımcılık çok boyutlu yaklaşımlar* içinde (s. 17-27). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Gül, S. S. ve Altındal, Y. (2015). Medyada kadın cinayeti haberlerindeki cinsiyetçi izler: Radikal Gazetesi. *Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, 4, 168-188.
- Güneş, G. ve Yıldırım, B. (2019). Cinsiyet temelli bir savaş: Kadın cinayetlerinin medyada temsili üzerine bir değerlendirme. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 30(3), 936-964.
- Herrero, J., Rodríguez, F. J. ve Torres A. (2017). Acceptability of partner violence in 51 societies: The role of sexism and attitudes toward violence in social relationships. *Violence Against Women*, 23, 351-367.
- Hewstone, M., Cairns, E., Voci, A., Hamberger, J. ve Niens, U. (2006). Intergroup contact, forgiveness, and experience of "The Troubles" in Northern Ireland. *Journal of Social Issues*, 62(1), 99-120.
- Hollis, L. P. ve McCalla, S. A. (2013). Bullied back in the closet: Disengagement of LGBT employees facing workplace bullying. *Journal of Psychological Issues in Organizational Culture*, 4 (2), 6-16.
- Hyatt C. S., Berke, D. S., Miller J. D. ve Zeichner, A. (2016). Do beliefs about gender roles moderate the relationship between exposure to misogynistic song lyrics and men's female-directed aggression? *Aggressive Behavior*, 9999, 1-10.
- Izaguirre, A. ve Calvete, E. (2018). Exposure to family violence and internalizing and externalizing problems among Spanish adolescents. *Violence and Victims*, 33 (2), 368-382.
- Jaradat, Y., Nielsen, M. B., Kristensen, P., Nijem, K., Bjertness, E, Stigum, H. ve Bast-Pettersen, R. (2016). Workplace aggression, psychological distress, and job satisfaction among Palestinian nurses: A cross-sectional study. *Applied Nursing Research*, 32, 190-198.
- Kapıcı, E. G. (2004). İlköğretim öğrencilerinin zorbalığa maruz kalma türünün ve sıklığının depresyon, kaygı ve benlik saygısıyla ilişkisi. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 37 (1), 1-13.

- Kaukiainen, A., Björkqvist, K., Lagerspetz, K., Österman, K., Salmivalli, C., Rothberg, S. ve Ahlbom, A. (1999). The relationships between social intelligence, empathy, and three types of aggression. *Aggressive Behavior*, 25, 81–89.
- Kelly, A. J., Dubbs, S. L. ve Barlow, F. K. (2015). Social dominance orientation predicts heterosexual men's adverse reactions to romantic rejection. *Arch Sex Behavior*, 44, 903-919.
- Korkmaz, L. (2017). Tutumlarımızın ne kadar farkındayız? Örtük tutumlar ve örtük ölçüm yöntemleri. *TürkPsikoloji Yazıları*, 20(40), 109-127.
- Kulaszewicz, K. E. (2015). Racism and the media: A textual analysis. *Master of Social Work Clinical Research Papers*, 477, 1-45.
- Küçükkömürler, S. ve Sakallı Uğurlu, N. (2017). Gruplar arası ilişkileri düzenlemede sosyal temas kuramları:Gruplar arası, yayılcı ve hayali temas. *Nesne Psikoloji Dergisi*, 5(9), 1-31.
- Lee, W. ve Cunningham, G. B. (2016). Gender, sexism, sexual prejudice, and identification with U.S. football and men's figure skating. *Sex Roles*, 74, 464–471.
- Leonard, K. E. ve Taylor, S. P. (1981). Effects of racial prejudice and race of target on aggression. *Aggressive Behavior*, 7, 205 – 214.
- Lerner, M. J. (1980). *The belief in a just world: A fundamental delusion*. New York: Plenum Press.
- Lundy, B. D. ve Darkwah, K. (2018). Measuring community integration of lusophone West African immigrant populations through needs assessment, human security, and realistic conflict theory. *Journal of International Migration and Integration*, 19(2), 513–526.
- Özaydınlık, K. (2014). Toplumsal cinsiyet temelinde Türkiye'de kadın ve eğitim. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, 33, 93-112.
- Özkeçeci, H. H. (2017). *The role of contact and the perception of threat in prejudice towards Syrians in Turkey*. (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Boğaziçi Üniversitesi, İstanbul.
- Özsoy, S. (2011). Spor gazetelerinin başlıklarında militarist ve şiddet içerikli metaforlar. *Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi*, 1, 88-114.
- Paker, M. (2012). Psikolojik açıdan önyargı ve ayrımcılık. K. Çayır, M. Ayan Ceyhan (Der.). *Ayrımcılık çokboyutlu yaklaşımlar* içinde (s. 41-53), İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Parrott, D. J. (2008). A theoretical framework for antigay aggression: Review of established and hypothesized effects within the context of the general aggression model. *Clinical Psychology Review*, 28, 933–951.
- Parrott D. J. ve Peterson, J. L. (2008). What motivates hate crimes based on sexual orientation? Mediating effects of anger on antigay aggression. *Aggressive Behavior*, 34, 306–318.
- Passini, S. (2017). Different ways of being authoritarian: The distinct effects of authoritarian dimensions on values and prejudice. *Political Psychology*, 38 (1), 72-86.
- Patil, M. (2016). Aggression and frustration level of high school children in relation to their Montessori and traditional method of education. *International Journal Of Scientific Research*, 5(1), 594-597.
- Perron-Gelinas, A., Brendgen, M. ve Vitaro, F. (2017). Can sports mitigate the effects of depression and aggression on peer rejection? *Journal of Applied Developmental*, 1-38.
- Pettigrew, T. F. (1998). Intergroup contact theory. *Annual Reviews of Psychology*, 49, 65-85.

Pettigrew, T.F., Tropp, L.R., Wagner, U. ve Christ, O. (2011). Recent advances in intergroup contact theory. *International Journal of Intercultural Relations*, 35, 271-280.

Piumatti, G., Marengo D., Mosso C. ve Rabaglietti E. (2015). Readiness for aggression and ethnic prejudice among Italian adolescents. *Cognition, Brain, Behavior*, 19, 1-16.

Piumatti, G. ve Mosso C. (2017). Relationships between individual endorsement of aggressive behaviors and thoughts with prejudice relevant correlates among adolescents. *Europe's Journal of Psychology*, 13(1), 47-59.

Poteat, V. P. (2015). When prejudice is popular: Implications for discriminatory behavior. *Social Development*, 24 (2), 404-419.

Poteat, V. P., Rivers, I. ve Vecho, O. (2015). The role of peers in predicting students' homophobic behavior: Effects of peer aggression, prejudice, and sexual orientation identity importance. *School Psychology Review*, 44(4), 391-406.

Pratto, F., Sidanius, J., Stallworth, L. M. ve Malle, B. F. (1994). Social dominance orientation: A personality variable predicting social and political attitudes. *Journal of Personality and Social Psychology*, 67, 741-763.

Rehber, E. ve Atıcı, M. (2009). İlköğretim ikinci kademe öğrencilerinin empatik eğilim düzeylerine göre çatışma çözme davranışlarının incelenmesi. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 18 (1), 323-342.

Renzetti, C. M., Lynch, K. R. ve DeWall, C. N. (2018). Ambivalent sexism, alcohol use, and intimate partner violence perpetration. *Journal of Interpersonal Violence*, 33, 183-210.

Richardson, D. R ve Hammock, G. S. (2007). Social context of human aggression: Are we paying too much attention to gender?. *Aggression and Violent Behavior* 12, 417-426.

Sağkal, A. S. (2011). *Barış eğitimi programının ilköğretim 6. sınıf öğrencilerinin saldırganlık eğilimleri, empati düzeyleri ve barışa ilişkin görüşleri üzerindeki etkisinin incelenmesi* (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir.

Set, Z. ve Ergin, Ö. (2019). Homofobi ve saldırganlık arasındaki ilişkide cinsiyetçilik ve savunma mekanizmalarının aracılık etkisinin incelenmesi. *Nöropsikiyatri Arşivi*, 1-7.

Sherif, M., Harvey, O. J., White, B. J., Hood, W. R. ve Sherif, C. W. (1961). *Intergroup conflict and cooperation*. Norman: University of Oklahoma Book Exchange.

Stanger, N., Kavussanu, M., McIntyre, D. ve Ring, C. (2016). Empathy inhibits aggression in competition: the role of provocation, emotion and gender. *Journal of Sport and Exercise Psychology*, 38, 4-14.

Stephan, W.G. ve Stephan, C. W. (2000). An integrated threat theory of prejudice. Oskamp, S. (Ed). *Reducing prejudice and discrimination* içinde (s. 23-47) New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates.

Stephan, W., Ybarra, O. ve Morrison, K. R. (2009). Intergroup threat theory. T. Nelson (Ed.) *Handbook of prejudice, stereotyping, and discrimination* içinde (s. 43-59). Mahwah, NJ: Erlbaum.

Sumbas, A. (2009). Batı Avrupa'da yükselen yeni-ırkçılık üzerine bir deneme. *Alternatif Politika*, 1(2), 260-281.

Şeker, B. D. ve Akman, E. (2016). The associations between need for cognitive closure and basic values. *Sosyal Bilimler Dergisi*, 9 (1), 2-21.

Tajfel, H. ve Turner, J., (1979). An integrative theory of intergroup conflict. *The social psychology of intergroup relations* içinde (s. 33-47). Monterey, CA: Brooks/Cole.

Tar, Y. (Der.). (2015). *Çalışma hayatında ayrımcılık ve ayrımcılığa karşı mücadele*. Ankara: Kaos GL Yayınları.

Turner, R. N., Crisp, R. J. ve Lambert, E. (2007). Imagining intergroup contact can improve intergroup attitudes. *Group Processes and Intergroup Relations*, 10, 427-441.

Tuzgöl, M. (2016). Ana-baba tutumları farklı lise öğrencilerinin saldırganlık düzeylerinin çeşitli değişkenler açısından incelenmesi. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 2 (14), 39-48.

Türk, F., Kaçmaz, T., Türnüklü, A. ve Tercan, M. (2018). Okul psikolojik danışmanlarının penceresinden Türkve Suriyeli ilkokul öğrencilerinin gruplararası empati deneyimlerinin incelenmesi. *İlköğretim Online*, 17(2), 786-811.

Vincent, W., Peterson, J. L. Parrott D. J. (2016). The association between AIDS-related stigma and aggression toward gay men and lesbians. *Aggressive Behavior*, 9999, 1-13.

Vincent, W., Parrott D. J. ve Peterson, J. L. (2011). Combined effects of masculine gender role stress and sexualprejudice on anger and aggression toward gay men. *Journal of Applied Social Psychology*, 41 (5), 1237-1257.

Wright, J. D. ve Young, J. (2017). Implications of religious identity salience, religious involvement, and religious commitment on aggression. *Identity*, 17 (2), 55-68.

Yanboluoğlu, Ö. (2018). *Suriyeli mültecilere yönelik duygular ve algılanan sosyal mesafede, gruplararası pozitif ve negatif temas, sosyal baskınlık yönelimi, gruplararası tehdit ve gruplararası kaygının rolü.* (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Uludağ Üniversitesi, Bursa

İNANÇ TURİZMİNDE KUTSAL YİYECEKLER: İÇERİK ANALİZİ ÖRNEĞİ SACRED FOOD IN FAITH TOURISM: AN EXAMPLE OF CONTENT ANALYSIS

(Sayfa 88-97)

Emine TATLI

Kastamonu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
İnanç Turizmi Bölümü Yüksek Lisans
Eminetatlim123@gmail.com
Orcid: 0000-0001-6723-1987

Ravzanur DOĞAN

Kastamonu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Journal Of International Social Sciences Academic Researches Dergisi- C:4 |S:1 Yıl: 4- (2020|1)

Özet

Yemek kültürü, toplumları birbirlerinden ayıran, fakat aynı zamanda da toplum içi birlikteliği devam ettiren etkin bir yapıdır. Bu yapı toplumun diğer dinamikleriyle de iç içe geçmiş durumdadır. Bu dinamiklerden bir tanesi dindir ve din-yemek ilişkisi en çok kutsal ve yasak, helal ya da haram olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu kutsal ve yasak çizgisi pek çok simgesel yapıyı içinde barındır; gıda paylaşımı, toplumsal konum, cinsiyet, rol, etnik köken, din, kimlik ve sosyal yönden yapılandırılmış diğer düzenler hakkında mesajlar içermektedir. Bu simgesel mesajların bize kutsal kitaplarda da verildiği bilinmektedir. Araştırmanın amacı olan kutsal kitaplarda geçen yiyecekler belirlenmiş ve Kur'an da geçen aynı yiyecekler tespit edilmiştir. Araştırmada içerik analizi yöntemiyle kutsal kitaplarda geçen Kur'an-ı Kerim de yer alan yiyecekler örnek alınarak bir inceleme yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: *İnanç Turizmi, Tevrat, Zebur, İncil, Kur'an-ı Kerim, Kutsal Yiyecekler*

Abstract

Food culture is an effective structure that separates societies from each other but also maintains inter-communal unity. This structure is also intertwined with other dynamics of society. One of these dynamics is religion, and the relationship between religion and food is most commonly seen as sacred and forbidden, halal or haram. This sacred and the forbidden line, food sharing, social position, gender roles, ethnicity, religion, identity, and other social regulations, including posts about configured is home to many landmarks. It is known that these symbolic messages were also given to us in the scriptures. The purpose of the study is to describe the food in the holy books and to describe the same food in the Qur'an. The study conducted a review by sampling foods mentioned in Quranic books through content analysis.

Keywords: *Faith Tourism, Torah, Psalm, Bible, The Qur'an, Sacred Food.*

1.Giriş

Yemek yeme temelde fizyolojik ihtiyaçları karşılama noktasında ortaklık arz etse de toplumdan topluma bölgeden bölgeye değişiklik gösteren yemek kültürü, toplumlar arası farklılıkların en önemlilerinden biridir. Bu farklılıklar inançları bakımından ortaya çıkmaktadır. İnançları bakımından gerçekleştirilen turizm olaylarında da bu yeme içme olayına dikkat ederek hareket etmektedirler.

Bütün dünya dinlerinde yiyecek ve içeceklerde az ya da çok sınırlandırma vardır. Dini yemek simgeizmi yaygındır ve pek çok dinsel ayinde yemek vardır. Yemek pratiklerinin dinle ilişkisine bakıldığında beş başlık altında toplanmaktadır (Fieldhouse; 1996).

1. Tanrı veya diğer doğaüstü güçlerle iletişim (Örnek olarak tanrılara kurban kesmek).
2. İnancın gösterilmesi (Örnek olarak oruç tutmak).
3. Dünyeviliği reddetmek.
4. Kimlik ve aidiyet duygularının zenginleştirilmesi. Bir gruba ait genelleşmiş yemek kuralları ile aidiyet duygularını sürekli pekiştirirler. Besin yasalarına itaat ederken kişiye sürekli onun inancının bir üyesi olduğu hatırlatılır. Kimliği koruma ihtiyacı bilhassa bir grup daha büyük bir grup tarafından asimile edilme tehdidiyle karşı karşıyayken hissedilir.
5. Ayrılığın ifade edilmesi: Buna ilişkin Fieldhouse'in söyledikleri dikkate değerdir: Yemek kuralları ve uygulamaları aynı zamanda dinsel, sosyal ve politik sınırların saptanmasına da hizmet edebilir. Örnek kast sistemi; Müslümanlarda domuz yasağı, Hristiyanlarda 8. yüzyılda Papa 3. Gregoryen Hristiyanları ve başka dinlerden Hristiyanlığa dönenleri Kuzey Avrupa'da at yiyen Vandallardan ayırmak için at eti yemeyi yasaklanmasıdır (Fieldhouse; 1996).

2. Kavramsal Çerçeve

2.1. İnanç Turizmi

İnanç turizmi, turizmin en yaygın çeşitlerinden biri olup günümüz modern turizm anlayışının ilk öncüleri arasındadır. İnanç amaçlı gerçekleştirilen seyahatler, tarih boyunca ekonomik kaygı içermeyen seyahatlerinde başlangıcı olarak düşünülmektedir (Timothy ve Nyaupane; 2009). İnanç turizmi, "insanların devamlı ikamet ettikleri, çalıştıkları ve her zamanki olağan ihtiyaçlarını karşıladıkları yerlerin dışına, dini inançlarını

gerçekleştirmek, inanç çekim merkezlerini görmek amacıyla yaptıkları turistik amaçlı gezilerin turizm olgusu içerisinde değerlendirilmesi” şeklinde tanımlanabilmektedir (<http://yigm.kulturturizm.gov.tr/TR,9952/inanc-turizmi.html>).

İnanç turizmi; alışveriş, eğlence, boş zaman değerlendirme gibi dinle ilgili olmayan aktiviteleri içerebildiği gibi dini amaçlarla gerçekleştirilmeyen diğer turizm çeşitleri de dini aktiviteleri de içerebilmektedir. Nitekim din kavramı turistlerin ilgisini çeken tarihi, kültürel, mimari ve sanatsal unsurlarla yakından ilişkilidir (Uysal; 2013). İnanç turizmi kapsamında gerçekleştirilen seyahatlerde, milyonlarca insan farklı şehirlere, bölgelere veya ülkelere gitmekte, gittikleri yerlere ekonomik açıdan katkı sağlamakta, yerel halk ile sosyo-kültürel anlamda etkileşim içerisine girmektedir. Böylece inanç turizmi dünya turizminin gelişmesine, evrensel barışın ve anlayışın yaygınlaşmasına, ekonomik canlanmaya, sosyalleşmeye ve inanç çekim merkezlerinin gelişmesine katkıda bulunmaktadır (Olçay ve Albuz; 2016).

Genel olarak inanç turizmini değerlendirdiğimizde; insanların buldukları yerden başka bir yere çeşitli nedenlerle gerçekleştirdikleri ve seyahat süresince en az bir gece bile olsa konaklamalarını oradaki turizm işletmelerinin ürünlerini satın alarak gerçekleştirilen bir hareketlilik olarak karşımıza çıkmaktadır. Turizm kendi içinde çeşitli alanlara ayrılarak ve farklı sebeplerle seyahatler yapan insanların doğrultusunda yön bulmaktadır. Bu çeşitlilik içerisinde de insanların kendilerine özgü dinleri bütünüyle ve inanışları sonuçlarında gerçekleştirdikleri seyahatler ele alınarak inanç turizmi karşımıza çıkmaktadır. İnanç turizmi her dinin kendine özgü yaptıkları ibadetleri ve kutsal saydıkları mekanları içine almaktadır.

2.2. Kutsal Kitaplar

İlah tarafından vahiy yoluyla peygamberlere, peygamber aracılığıyla da insanlara bildirilen emir ve yasakların bulunduğu kitaplara kutsal kitap denir. Bu kitapların kutsal sayılmaları Allah'ın sözlerini içermelerindedir. Kutsal kitaplara; ilahi kitap, semavi kitapta da denilmektedir. Bu kitaplarda insanoğluna öğütler, insanın yararına olan kurallar, emir ve yasaklar içermektedirler. Kutsal kitapların tek amacı insanoğlunun mutluluğudur (<http://www.risaleforum.net/>). Peygamberler aracılığıyla insanoğluna dört büyük ilahi kitap gönderilmiştir. Bu kitaplar şöyledir:

2.2.1. Kur'an-ı Kerim

Allah tarafından gönderilen ilahi kitapların sonuncusu olan Kur'an'ı Kerim, son peygamber Hz. Muhammed'e (s.a.v.) indirilmiştir. Sözlükte toplamak, okumak, bir araya getirmek anlamına gelen Kur'an, terim olarak şöyle tarif edilir: “Hz. Peygamber'e indirilen, mushafalarda yazılı olup, peygamberimizden bize kadar tevatür yoluyla nakledilmiş olan; okunmasıyla ibadet edilen ve insanlığın benzerini getirmekten aciz kaldığı “ilahi kelâm”dır (<https://www.islamveihsan.com/kuran-i-kerim-hakinda-genel-bilgiler.html>). Araplara indirilmiştir. Kur'an-ı Kerim 114 sure 6666 ayet ve 30 cüzden oluşmaktadır.

2.2.2. Kitab-ı Mukaddes

Kitab-ı Mukaddes iki bölümden oluşmaktadır. Bu bölümler Eski Ahit ve Yeni ahit olarak ayrılmaktadır. Çünkü Yahudiler Eski Ahit'i Hristiyanlar da Yeni Ahit'i kabul ettikleri için iki bölüm olarak karşımıza çıkmaktadır. Eski Ahit Hz. Musa'yı, Yeni Ahit'te Hz. İsa'yı temsil etmektedir.

2.2.2.1. Tevrat

Günümüzde Tevrat, mevcut hali ile Kitâb-ı Mukaddes'in ilk beş bölümünden oluşan kısımdır. Yahudi kutsal kitabının en önemli bölümüdür. “*Tekvîn, Çıkış, Levililer, Sayılar ve Tesniye*” kitaplarından oluşur. Bu kitaplarda yaratılıştan Hazret-i Mûsâ'nın vefatına kadar geçen dönemlerden çağlardan söz edilir. Ayrıca bu kitaplar, dinî kurullarında kapsamaktadır (<https://www.islamveihsan.com/tevat-nedir-kime-gonderilmistir.html>). Yahudiliğin ilahi kitabı olan Tevrat bilindiği üzere Hz. Musa'ya gönderilmiştir. Gönderilen bu ilahi kitapta da yiyeceklerle ilgili belirli kısıtlamalar yer almaktadır.

2.2.2.2. İncil

İncil bilindiği üzere Hz. İsa'ya gönderilmiştir. Hristiyanlar inançlarına göre Yeni Ahit'i kabul etmektedirler. Bunun nedeni İsa'nın havarileriyle yaptığı son akşam yemeğinde yaptığı sözleşmeyi temsil ettiği için Hristiyanlar Yeni Ahit'i kabul etmektedirler. Eski Ahit'i kabullenmemelerinin sebebi ise eski ahit Tanrı'nın Hz. Musa'nın ile Sina'da yaptığı ahdi temsil ettiği için Eski Ahit'i kabul etmemektedirler. Allah tarafından Hz. İsa'ya gönderilen; Tevrat'ın aslımı doğrulayan Kur'an-ı Kerim tarafından tasdik edilen ve bir anlamı da "yol gösterici, aydınlatıcı" olan (el-Maide, 5/46-48), dört büyük kitaptan birisi. Bugün kilisece kabul edilmiş dört resmi İncil vardır: Matta, Markos, Luka ve Yuhanna İncilleri. Bunların Havarilerden geldiği ve sahih olduğu kabul edilir. Bunlardan ilk üçü -birtakım ayrılıklara rağmen- ana mesele ve bölümlerinde birbirlerine yakındırlar (<https://sorularlaislamiyet.com/kaynak/incil>).

2.3. Zebur

Zebur, Allah tarafından peygamberlere indirilen bütün kutsal kitaplar, Tevrat, İncil ve Kur'an; sadece Kur'an, Mûsâ'dan sonraki peygamberlere indirilen kitaplar veya Dâvûd'un Zebûr'u şeklinde; zikir ise içinde her şeyin yazılı olduğu, semada Allah katında bulunan kitapların aslı yani ilk kitap, levh-i mahfûz, ilim veya Tevrat, Mûsâ'nın Tevrat'ı olarak açıklanmıştır (<https://islamansiklopedisi.org.tr/zebur>).

2.4. Kutsal Yiyecekler

Kutsallık denince akla birçok şey gelmektedir. Üç ilahi kitaplar içerisinde yer alan yiyecekler ve içecekler kutsal yiyecekler niteliği taşımaktadır. Kutsal yiyecekler dört büyük ilahi kitapta helal ve haram olarak nitelendirilmektedir. Allah tarafından onlara gönderilen kitaplarda her dinin kendine özgü kabul ettiği helal ve haram yiyecekler belli yasaklamalar içerisinde yer almaktadır. Bu ilahi kitaplar içerisinde yer alan yiyeceklerin faydaları ve zararları bulunmaktadır. Dinler arasında bilinen belirli yiyeceklerinde kutsal sayıldığı bilinmektedir. Kutsal olarak kabul edilen yiyeceklere örnek olarak şunlar örnek verilebilmektedir.

- Ekmek (Mayasız ekmek vs.)
- Şarap
- Zeytin
- Hurma

İslamiyet'te helal- haram anlayışı yer almaktadır. İslamiyet'teki bu anlayışı incelediğimizde domuz eti, alkol içeren sıvılar ve kan haram olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu ayrım Hristiyanlardan ve Yahudilerden haram konusunda daha belirleyici bir çizgi olmuştur. Helal olarak bakıldığında ise sebze ve meyvelere bir sınırlama olmadığı ön plana çıkmaktadır. Belli kurallar çerçevesinde temiz olan her yiyecek helal olarak kabul edilmektedir.

Yahudilikte de İslamiyet gibi helal- haram anlayışı yer almaktadır. Yapılan çalışmalara bakıldığında sebze ve meyvede de haram yoktur. Hatta bunlardan yapılan şarap ve alkollü içeceklerde haram sayılmamaktadır. Oysaki İslamiyet'te şarap ve alkollü içecekler nelerden yapılmış olursa olsun haram sayılmaktadırlar. Tevrat'ta haram genellikle hayvan etleriyle ön plana çıkmaktadır.

Hristiyanlar için böyle bir ayrım yapmak mümkün değildir. Genellikle eski ahitte bu ayrımlara rastlamak mümkünken Yeni Ahit İsa'nın şeriatında böyle bir ayrım yoktur. Genellikle yeni ahitte balık ve ekmek mucizeleri daha ön plana çıkmaktadır. Hristiyanlıkta kurban ritüelleri gittikçe zayıflamıştır. Pavlus'un İbraniilere mektubunda son kurban pasajı incelendiğinde ise bunun nedenini de şöyle açıklamak mümkündür; Pavlus İsa'nın çarmıhta gerilmesini Tanrı'ya kurban edilmesiyle yorumlamakta ve kan dökmenin bağışlanmak için gereksiz olduğunu düşünmektedir. Bu düşünceden yola çıkılarak kurbandsal sunular ortadan kalkmaya başlamıştır (Şahin; 2010).

3. Yöntem

Araştırmanın modeli olarak nitel araştırma modelidir. Verilerin analizi içerik analiziyle analiz edilmiştir. Veri toplama yöntemi kutsal kitaplar ve bu konuyla ilgili yazılmış olan makale, tez ve bildirilerden veri toplama aracı olarak faydalanılmıştır.

3.1. Hipotezler

H₁: Kutsal kitaplarda aynı yiyecek ve içecekler yer almaktadır.

H₂: Kur'an-ı Kerim'de ve İncil'de ismi aynı olan yiyecekler bulunmaktadır.

H₃: Tevrat'ta ve İncil'de ismi geçen aynı yiyecekler bulunmamaktadır.

4. Bulgular

Üç semavi dinin kitaplarından faydalanılarak içerik analizinden elde edilen bulgular aşağıda yer almaktadır.

4.1. Kur'an-I Kerim'de İsimleri Geçen Yiyecekler ve İçecekler

Allah tarafından Kur'an-ı Kerim peygamber efendimiz Hz. Muhammed'e gönderilerek müslüman alemine hediye edilmiştir. Kur'an-ı Kerim'in içerisinde insanlık için birçok ayet bulunmaktadır. Bu ayetler içerisinde yemek bilginiz ile de bilgiler bulunmaktadır. Kur'an-ı Kerim'de yer alan yiyecek içecekler belirli ayetlerle

Journal Of International Social Sciences Academic Researches Dergisi- C:4 |S:1 Yıl: 4- (2020|1)

insanlığa bilgi vermektedir. Bu bilgiler doğrultusunda insanoğlu neyin helal ve neyin haram olduğunu anlamaktadır. Verilen ayetlere bakıldığında bazı yiyecek ve içeceklerin ön plana çıkarak bireylere katkı sağlamakta olduğu ve şifalı olduğu da görülmektedir. Şifalı olduğu bildirilen yiyeceklerin yenilerek inançlarımız doğrultusunda hareket ettiğimizde ön plana çıkmaktadır. İncelenen ayetler sonucunda karşımıza aşağıdaki tabloda yer alan yiyecek ve içecekler çıkmaktadır.

Tablo 1- Kur'an-ı Kerim'de İsimleri Geçen Yiyecek ve İçecekler

Yiyecek ve İçecek İsimleri	Sure Numarası	Sure Adı	Ayet Numarası
Hurma	16	Nahl	11. ve 67. ayetler
	17	İsra	91. ayet
	16	Meryem	23.ve 25. ayetler
	36	Yasin	34. ayet
	13	Ra'd	4. ayet
	18	Kehf	32. ayet
	80	Abese	27,28,29,30,31,32.ayetleri
	2	Bakara	266. ayet
	4	Nisa	49. ve 77 ayetler
	06	En'am	99. ve 141. ayetler
	20	Taha	71. ayet
	23	Mü'minun	19. ayet
	50	Kaf	10.ayet
	54	Kamer	20.ayet
	55	Rahman	11.ayet
	59	Haşr	5.ayet
69	Hakka	7.ayet	
Nar	06	En'am	99. ve 141. Ayetler
Acur	2	Bakara	61.ayet
Kiraz	56	Vakıa	28. ve 33.ayetler
İncir	95	Tin	1.ve 3.ayetler
Soğan	2	Bakara	61.ayet
Mercimek	2	Bakara	61.ayet
Bal	16	Nahl	68.ve 69. Ayetler
	47	Muhammed	15.ayet
Süt	16	Nahl	65.ve 66. Ayetler
	46	Ahkaf	15. ayet
	47	Muhammed	15. ayet
Sarımsak	2	Bakara	61.ayet
Üzüm	2	Bakara	266. ayet
	6	En'am	99.ayet
	17	İsra	91.ayet
	13	Ra'd	4.ayet
	16	Nahl	11.ve 67. Ayetler
	18	Kefh	32. ayet
	23	Mü'minin	19.ayet
	36	Yasin	34.ayet
	80	Abese	28.ayet
Bakla	2	Bakara	61. ayet
Zencefil	76	İnsan	17.ayet
Muz	56	Vakıa	29. ayet
Ekmek	12	Yusuf	36.ayet
Yağ	6	En'am	146.ayet
Balık eti	16	Nahl	14
	35	Fatır	12
Zeytin	95	Tin	1.ayet

	6	En'am	99. ve 141.ayet
	16	Nahl	10. ve 11. Ayetler
	24	Nur	35.ayet
	80	Abese	29.ayet
Et	6	En'am	145.ayet
	36	Yasin	72.ayet

4.2. Kitab-ı Mukaddes'te İsimleri Geçen Yiyecekler ve İçecekler

Kitab-ı Mukaddes iki bölümden oluşmaktadır. Bu bölümler Eski Ahit ve Yeni ahit olarak ayrılmaktadır. Çünkü Yahudiler Eski Ahit'i Hristiyanlar da Yeni Ahit'i kabul ettikleri için iki bölüm olarak karşımıza çıkmaktadır. Eski Ahit Hz. Musa'yı, Yeni Ahit'te Hz. İsa'yı temsil etmektedir.

4.2.1. Tevrat'ta (Eski Ahit) İsimleri Geçen Yiyecek ve İçecekler

Yahudiliğin ilahi kitabı olan Tevrat bilindiği üzere Hz. Musa'ya gönderilmiştir. Gönderilen bu ilahi kitapta da yiyeceklerle ilgili belirli kısıtlamalar yer almaktadır. Kur'an-ı Kerim ile Tevrat'ı karşılaştırdığımızda kuranda geçen birçok yiyeceğe Tevrat'ta da rastlanılmaktadır. Bu incelemeden farklı olarak Kur'an da adı geçmeyen ama Tevrat'ta (Eski Ahit) bulunan yiyecek içecek isimleri aşağıdaki tabloda verilmektedir.

Tablo 2- Kur'an-ı Kerim'de İsmi Bulunmayan Tevrat'ta İsimleri Geçen Yiyecek ve İçecekler

Yiyecek ve içecek isimleri	Kitabın adı	Bap numarası / Cümle Numarası
Buğday	Yaratılış / Tekvin	27./28-37, 30./14, 41./45-49-57
	Mısırdan Çıkış / Çıkış	9./32, 29./2, 34./22
	Levililer	2./14-16, 23./14
	Çölde Sayım / Sayılar	18./12-27
	Yasanın Tekrarı / Tesniye	7./13, 11./14, 12./17, 14./23, 28./51
	Yeşu	5./11
	1.Samuel	12./17, 17./17
	2.Samuel	17./28
	1.Kırallar	5./11
	2.Tarihler	2./10-15, 31./5
	Ezra	6./9
	Nehemya	5./2-3, 10./39
	Mezmurlar	78./24
	Süleymanın özdeyişleri (Meseleleri)	11./26, 27./22
	Yeşaya / İşaya	28./28, 62./8
	Hezekiel	4./9, 36./29
Yoel	1./10-11-17, 2./19-24	
Nohut	1.Samuel	17./28
Arpa	Mısırdan Çıkış / Çıkış	9./31
	Çölde Sayım / Sayılar	5./15
	Rut	2./17
	2.Samuel	17./28, 21./9
	2.Kırallar	4./42
	Eyüp	31./40
Kabak	Yunus	4./6-10

Karpuz	Çölde Sayım / Sayılar	11./5
Salatalık	Çölde Sayım / Sayılar	11./5
Pırasa	Çölde Sayım / Sayılar	11./5
Çörek Otu	Yeşaya / İşaya	28./25-27
Kimyon	Yeşaya / İşaya	28./25-27
Çavdar	Mısırdan Çıkış / Çıkış	9./32
	Yeşaya / İşaya	28./25-27
	Hezekiel	4./9
Peynir	1.Samuel	17./18-29
	Eyüp	10./10
Yumurta	Eyüp	6./6
Badem	Yaratılış / Tekvin	30./38, 43./11
	Mısırdan Çıkış / Çıkış	25./33-34, 37./19-20
	Çölde Sayım / Sayılar	17./8
	Vaiz	12./5
	Yeremya	1./11
Tereyağı	2.Samuel	17./29
	Mezmurlar	55./21
	Yeşaya / İşaya	7./15-22

4.2.2. İncil (Yeni Ahit) İsimleri Geçen Yiyecek ve İçecekler

İncil bilindiği üzere Hz. İsa'ya gönderilmiştir. Hristiyanlar inançlarına göre Yeni Ahit'i kabul etmektedirler. Bunun nedeni İsa'nın havarileriyle yaptığı son akşam yemeğinde yaptığı sözleşmeyi temsil ettiği için Hristiyanlar Yeni Ahit'i kabul etmektedirler. Eski Ahit'i kabullenmemelerinin sebebi ise eski ahit Tanrı'nın Hz. Musa'nın ile Sina'da yaptığı ahdi temsil ettiği için Eski Ahit'i kabul etmemektedirler.

Yeni Ahit'in içindeki yiyecek ve içecekleri Tevrat ve Kur'an-ı Kerim ile karşılaştırdığımızda karşımıza ürünlerin çoğunun Tevrat ve Kur'an-ı Kerim'de de yer aldığı görülmektedir. İncil'in içerisindeki bu ürünler tablo halinde aşağıda sunulmuştur.

Tablo 3- İncil'de İsimleri Geçen Yiyecek ve İçecekler

Yiyecek ve İçecek İsimleri	Kitap'ın Adı	Pasaj Adı	Pasaj Numarası ve Cümle Numarası
Hurma	Yuhanna	İsa'nın Yeruşalim'e Girişi	12./13
İncir	Matta	Ağaç ve Meyvesi Meyvesiz İncir Ağacı	7./16 21./18-19-20-21
	Markos	Meyvesiz İncir Ağacı, İncir Ağacından Alınacak Ders Mesih'in Tekrar Gelişi	11./12-13 11./20-21 13./28
	Luka	Ağaç ve Meyvesi Meyve Vermeyen Ağaç İsa ile Zakkay	6./44 13./6-7 19./4

	Yakup'un Mektubu	Dizginlenemeyen Dil	3./12
Bal (Yaban Balı)	Matta	Yahya'nın Çağrısı	3./4
	Markos	Vaftizci Yahya'nın Gelişi	1./6
Süt	1.Korintililer	Toplulukta Uyum Elçinin Hakları	3./2 9./7
	İbraniler	Temel İlkeleri Aşıp İlerleyin	5./12-13
	1.Petrus	Kutsal Olun	2./2
Üzüm	Matta	Ağaç ve Meyvesi Bağ Kiracıları Benzetmesi	7./16 21./33
	Markos	Bağ Kiracıları Benzetmesi	12./1
	Luka	Ağaç ve Meyvesi	6./44
Tuz	Matta	Tuz ve Işık	5./13
	Markos	Birini Günaha Sokmanın Cezası	9./50
	Luka	İsa'nın Öğrencileri	14./34
	Kolosaliler'e Mektup	Çeşitli Öğütler	4./6
	Yakup'un Mektubu	Dizginlenemeyen Dil	3./12
Ekmek	Matta	İsa Deneniyor Şabat Günü Sorunu İsa Beş Bin Kişiyi Doyuruyor	4./3 12./4 14./17-19
		İsa Dört Bin Kişiyi Doyuruyor	15./34-36
		Ferisiler'le Sadukiler'in Mayası	16./5-7-9-11-12
		Fısh Yemeği	26./17-23
	Markos	Şabat Günü Sorunu İsa Beş Bin Kişiyi Doyuruyor İsa Su Üstünde Yürüyor Fısh Yemeği	2./26 6./37-38-41-42 6./52 14./12-22
	Luka	İsa'nın Çölde Denenmesi Şabat Günü Sorunu İsa Beş Bin Kişiyi Doyuruyor Nasıl Dua Etmeli Fısh Yemeği Emmaus Yolunda İki Öğrenci	4./3-4 6./4 9./13-16 11./5-11 22./7-19 24./30
	Yuhanna	İsa Beş Bin Kişiyi Doyuruyor İsa Su Üstünde Yürüyor Yaşam Ekmeği İsa Göl Kenarında	6./5-7-11 6./23 6./31-41-50-51-58 21./9
	Elçilerin İşleri	İmanlılar Arasında Birlik Petrus'un Hapisten Kaçışı Pavlus Troas'ta Gemi Karaya Oturuyor	2./46 12./3 20./6-7-11 27./35

	1.Korintililer	Putlar ve Rab'bin Sofrası Rab'bin sofrasına İlişkin Öğütler	10./16-17 11./23-28
	İbraniler	Eski Tapınma Düzeni	9./2
Zeytin	Romalılar	Aşılanmış Dallar	11./17-24
	Yakup'un Mektubu	Dizginlenemeyen Dil	3./12
Zeytinyağı	Luka	İsa ve Günahkâr Kadın Kurnaz Kâhya	7./46 16./6
Balık	Matta	İsa Beş Bin Kişiyi Doyuruyor	14./17
	Luka	İsa'nın İlk Öğrencileri İsa Beş Bin Kişiyi Doyuruyor	5./4-7-10 9./13
	Yuhanna	İsa Göl Kenarında	21./3-6-9-10
	1.Korintililer	Dirilişten Sonraki Beden	15./39
Kimyon	Matta	Vay Halinize	23./23
Nane	Matta	Vay Halinize	23./23
Dereotu	Matta	Vay Halinize	23./23
Arpa	Yuhanna	İsa Beş Bin Kişiyi Doyuruyor	6./8-13
Hardal	Matta	Hardal Tanesi ve Maya Benzetmeleri	13./31
Buğday	Matta	Deliceler Benzetmesi Bilinmeyen Gün ve Saat	13./25-29-30 24./41
	Luka	Yahya Rab'bin Yolunu Hazırlıyor Kurnaz Kâhya Tanrı'nın Egemenliği Ne zaman Gelecek Fısh Yemeği	3./17 16./7 17./35 22./31
	Yuhanna	İsa Öleceğini Bildiriyor	12./24
	Elçilerin İşleri	Gemi Karaya Oturuyor	27./38
	1.Korintililer	Dirilişten Sonraki Beden	15./37

Sonuç ve Öneriler

Yiyecek ve içecekler turizm sektöründe semavi dinlere mensup turistler ile ilgili sorun oluşturmaktadır. Haram ve helal kavramı yakın dönemlerde bu yüzden hayatımıza girmiştir. Ülkemize gelen yabancı turistler özellikle bu konuda ülkemizde bazı büyük işletmeler haricinde sıkıntı çekmektedirler. Aynı şekilde yerli turizmimizde yurtdışı seyahatlerinde aynı sorunları yaşamaktadırlar. Bu yüzden literatüre yeni bir bilimsel örnek olması açısından makalemiz yazılmıştır. Kutsal Kitaplarda geçen Kutsal yiyecekleri bilirsek ve onların altındaki dini anlamları bilirsek daha kolay hizmet verilebilir ve İnanç Turizmi için ülkemize gelmiş olan turistler mutlu şekilde ağırlanabilir.

Bu konu ele alındığında Tevrat'ta, İncil'de ve Kur'an-ı Kerimde geçen yiyecekler ön plana çıkmaktadır. Belirtilen helal ve haram yiyecekler içecekler Kutsal kitaplarına bağlı olan yabancı turistler ve yerel halk için de oldukça önemlidir. Eğer bunları öğrenirsek ve bilirsek turist geldiği zaman daha anlayışlı ve daha hoşgörülü bir ortam sağlayabiliriz.

Kur'an- Kerim'in içerisinde insanlık için birçok ayet bulunmaktadır. Bu ayetler içerisinde yemek bilginiz ile de bilgiler bulunmaktadır. Kur'an-ı Kerim'de yer alan yiyecek içecekler belirli ayetlerle insanlığa bilgi vermektedir. Bu bilgiler doğrultusunda insanoğlu neyin helal ve neyin haram olduğunu anlamaktadır. Verilen ayetlere bakıldığında bazı yiyecek ve içeceklerin ön plana çıkarak bireylere katkı sağlamakta olduğu ve şifalı olduğu da görülmektedir. Şifalı olduğu bildirilen yiyeceklerin yenilerek inançlarımız doğrultusunda hareket ettiğimizde ön plana çıkmaktadır

Yahudiliğin ilahi kitabı olan Tevrat bilindiği üzere Hz. Musa'ya gönderilmiştir. Gönderilen bu ilahi kitapta da yiyeceklerle ilgili belirli kısıtlamalar yer almaktadır. Kur'an-ı Kerim ile Tevrat'ı karşılaştırdığımızda kuranda geçen birçok yiyeceğe Tevrat'ta da rastlanılmaktadır. Bu incelemeden farklı olarak Kur'an da adı geçmeyen ama Tevrat'ta (Eski Ahit) bulunan yiyecek içecek isimleri bulunmaktadır.

Yeni Ahit'in içindeki yiyecek ve içecekleri Tevrat ve Kur'an-ı Kerim ile karşılaştırdığımızda karşımıza ürünlerin çoğunun Tevrat ve Kur'an-ı Kerim'de de yer aldığı görülmektedir.

Kutsal kitaplarda aynı yiyecek ve içecekler yer almaktadır. Bu hipotez incelendiğin de ortaya çıkan bulgular sonucunda hipotezin doğruluğu kabul edilmektedir. Çünkü üç kutsal kitapta birbiriyle aynı yiyeceklerin dinler arasında bilindiği sonucuna varılmıştır. Kutsal kitaplarda en önemli yiyecek olarak ortaya ekmek çıkmaktadır. Yahudilerde Fısh bayramında mayasız ekmek, Hristiyanlarda Missa ayini yani ekmek ve şarap ayininde ekmek İsa'nın bedenini temsil edecek kadar kutsaldır. Müslümanlarda ise ekmek yere düştüğünde öpüp alına konulacak derecede kutsal sayılmaktadır.

Kur'an-ı Kerim'de ve İncil'de ismi aynı olan yiyecekler bulunmaktadır. Ekmek, hurma, bal, incir, süt, üzüm, zeytin ve balık bu iki kutsal kitapta da ortaya çıkan aynı yiyecek ve içecekler içerisinde yer almaktadır. İki din arasında da yemek kültüründe kullanılan ürünlerin ortak olduğu ön plana çıkmaktadır.

Tevrat'ta ve İncil'de ismi geçen aynı yiyecekler bulunmamaktadır. Bu hipotez geçersizdir. Çünkü elde edilen bulgular sonucunda buğday, arpa ve kimyonun iki kutsal kitapta da yer aldığı tespit edilmiştir.

Bazı yiyecekler benzerlikler gösterirken bazıları ise farklılık göstermektedir. Ancak elde edilen bulgular sonucunda görüyoruz ki inen her kitapta helal ve haram yiyecek içecekler var bu yüzden Turizmciler olarak bunları göz önüne alarak gelen turistlere özellikle İnanç Turizmi için gelen turistlere yiyecek içecek hususunda hassas davranmalı ve hem İslam hem Hristiyanlık ve de Musevilik dinlerine saygı göstermeli ve ona göre davranmalıyız.

Kaynakça

- Fieldhouse, P. (1996). Food and Nutrition Customs and Culture, London: Published by Chapman and Hall, 1996.
- Gürhan, N. (2017). Toplumsal Değişme ve Yemek Kültürü Üzerine Sosyolojik Bir Çözümleme: Mardin Örneği. Journal Of International Social Research, 10(54).
- Kitabı Mukaddes Şirketi, (2015). Kitabı Mukaddes. Acar Basım ve Cilt San. Tic. A.Ş. İstanbul.
- Olcay, A., & Albuz, Ö. G. D. N. (2016). İnanç Turizmi ve Türkiye'nin Tanıtımına Katkısı.
- Şahin, K. (2010). Dini kimliğin İnşasında Kutsal ve Tabu Olan Yiyecek ve İçeceklerin İşlevleri: Antakya Örneği. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Antropoloji Anabilim Dalı Doktora Tezi, Ankara.
- Timothy, D. J., ve Nyaupane, G. P. (Eds.). (2009). Cultural Heritage And Tourism In The Developing World: A Regional Perspective. Routledge.

Uysal, Ülke Evrim, " Branding İstanbul: Representations Of Religion In Promoting Tourism", Place Branding and Public Diplomacy, 9(4), 2013.

Yazır, E.H. (2006). Kur'an-ı Kerimin Türkçe Meali. Akit Yayınları. İstanbul.

Yeni Yaşam Yayınları ve Kitabı Mukaddes Şirketi, (2008). İncil. Zirve Yayıncılık ve Dağıtım. İstanbul

İnternet Kaynakçası

<http://www.risaleforum.net/> Erişim Tarihi: 15.04.2020

<http://yigm.kulturturizm.gov.tr/TR,9952/inanc-turizmi.html> Erişim Tarihi: 10.04.2020

<https://islamansiklopedisi.org.tr/> Erişim Tarihi: 06.04.2020

Journal Of International Social Sciences Academic Researches Dergisi- C:4 |S:1 Yıl: 4- (2020|1)

YERLİ ZİYARETÇİLERİN DESTİNASYON SEÇİMLERİNDE INSTAGRAM'IN ROLÜNÜN BELİRLENMESİNE YÖNELİK BİR ARAŞTIRMA: BURSA ULUDAĞ ÖRNEĞİ

(Sayfa 16-27)

Aydın ÜNAL¹
Sinan Baran BAYAR**

Öz

Çalışmada, Türkiye'nin önemli kış turizmi merkezlerinden Bursa Uludağ Kayak Merkezi'ni ziyaret eden yerli ziyaretçilerin destinasyon seçim süreçlerinde bir araç olarak Instagram'ı (sosyal medyada ücretsiz fotoğraf ve video paylaşma uygulaması) kullanım düzeylerinin ve ilgili uygulamanın destinasyon seçimlerindeki rolünün nicel yöntemlerle belirlenmesi amaçlanmaktadır. Bu kapsamda araştırmanın verileri Uludağ Kayak Merkezi'ne gelen ziyaretçilere yönelik gerçekleştirilen anket çalışması ile elde edilmiştir. Yerli ziyaretçilere kendilerinin cevaplandıkları 300 anket formu ulaştırılmıştır. Araştırma analizleri (SPSS) sonucunda anket formlarından (268 anket) elde edilen verilere göre; yerli ziyaretçilerin çoğunluğunun sık sık seyahatleri ile ilgili olarak Instagram'dan bildirimde buldukları (%59,7), Instagram'dan tatil destinasyonu araması yaptıkları (%73,9) ve Instagram'dan yeni tatil destinasyonlar keşfettikleri (%69) belirlenmiştir. Yerli ziyaretçilerin az bir kısmının ise seyahatleri ile ilgili Instagram'da bildirimde bulunmadıkları (%9,7), Instagram'da tatil destinasyonu aramadıkları (%9,3) ve henüz Instagram'da yeni bir tatil destinasyonu keşfetmedikleri (%7,5) belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Destinasyon Pazarlaması, Yerli Ziyaretçi, Sosyal Medya, Instagram, Uludağ

A RESEARCH ON DETERMINING THE ROLE OF INSTAGRAM IN THE DESTINATION CHOICES OF DOMESTIC VISITORS: THE CASE OF BURSA ULUDAĞ

Abstract

In this study, it is intended to determine how much the domestic visitors who visited Bursa Uludağ Ski Center, that is one of Turkey's important winter tourism centers used Instagram (free photo and video sharing application on social media) as a tool in destination selection processes and also to determine the role of the relevant application in the destination decisions. In this context, the data of the research has been obtained through a survey conducted for the visitors coming to Uludağ Ski Center. 300 questionnaires were sent to local visitors, which they answered themselves. According to the data obtained from the questionnaire forms (268 questionnaires) it has been determined that the majority of the domestic visitors frequently reported on their travels on Instagram (59,7%); that they searched for holiday destinations on Instagram (73,9%) and that they discovered new holiday destinations on Instagram (69%). On the other hand, it has been determined that a few of the domestic visitors did not report on their travels on Instagram (9,7%); that they did not search for holiday destinations on Instagram (9,3%) and that they hadn't yet discovered a new holiday destination on Instagram (7,5%).

Keywords: Destination Marketing, Domestic Visitors, Social Media, Instagram, Uludağ.

¹ Dr. Öğretim Üyesi; Kırklareli Üniversitesi, Pınarhisar Meslek Yüksekokulu, Beylik Mah. 39300-Pınarhisar/KIRKLARELİ; aydin.unal@klu.edu.tr; ORCID ID: 0000-0002-6377-858

** Yüksek Lisans Öğrencisi; Kırklareli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Turizm İşletmeciliği ABD; Kayalı Yerleşkesi, 39100 Merkez/KIRKLARELİ; sinanbbayar@gmail.com; ORCID: 0000-0002-3039-3162

1. Giriş

Bilgi iletişim teknolojilerinde ve yapay zekâ temelli mobil teknolojik ürünlerde meydana gelen hızlı değişimler ve pozitif gelişmeler, küresel ölçekte internet ağının kapsamının genişlemesine ve internet kullanımının yaygınlaşmasına neden olmuştur ve bu durum tüketicilerin gereksinimlerini karşılamak amacıyla yararlandıkları bilgi arama yöntemlerinin ve karar verme süreçlerinin farklılaşmasına neden olmuştur (Aktan ve Koçyiğit, 2016: 63). Tüm bu teknolojik gelişmeler ve süreçsel değişim soyut ürünlerin ve hizmetlerin turistik tüketicilere sunulduğu ancak kullanıcıları tarafından neredeyse tamamen sübjektif değerlendirilen turistik ürünler ve hizmetler içinde geçerlidir (Buhalis ve Law, 2008: 609; Güler Gönenç, 2015: 154). Klasik anlamda turistik tüketicilerin karar verme süreçlerinde ve turistik bilgi arayışlarında kültürel, sosyo-demografik, psikolojik ve kişisel faktörler (Demirbulat GÜDÜ ve Saatçı, 2015: 122-130) etkili iken artık teknolojik faktörlerde bu sürece dâhil edilmektedir (Kim vd., 2015; Bayram vd. 2016: 428). Teknolojik gelişmeler dünya ölçeğinde 1980'li yıllarla ve Türkiye özelinde ise 2000'li yıllarla birlikte turizm sektörünün ivme kazanmasına ve küresel ölçekli bir faaliyet alanına dönüşmesine katkı sağlamıştır (Buhalis ve Law, 2008: 609; Erol, 2009: 34).

Turizm; bilgi üretmeye, aktarmaya, paylaşmaya, yeniden kullanmaya ve depolamaya uygun bir sektördür. Bu anlamda internet ve internet temelli teknolojiler (sosyal medya, mobil uygulamalar, akıllı ürünler, vb.) sektörün bu özelliğine ve gereksinimlerine çözüm getirebilmektedirler (Boyd ve Ellison, 2007). İnternet ve özellikle de sosyal medya araçları, zaman ve mekân sınırı olmadan, etkileşimsel ve anlık bilgi üretmeye, paylaşmaya ve yorumlamaya olanak sağlamaktadırlar (Miller, 2011: 359). Yani ilgili teknolojiler turistik tüketicileri satın alma ve bilgi arama sürecinin başlangıcından bitimine kadar ve hatta sonrasında bile aktif kılmaktadırlar (Eşitti ve Işık, 2015: 12). Turizm sektörü içerisinde değer arz eden iki temel unsur insan ve teknolojidir (Uygur, 2007: 411).

İnsan; sosyal bir varlık olması nedeniyle hem bilgi sahibi olmak hem de bildiklerini başkaları ile paylaşmak ister. İnsanlar nerede yaşadıklarını, yeme-içme alışkanlıklarını, tatil ve destinasyon seçimlerini başkalarının da bilmesini isterler. İnternet ve sosyal medya araçları tam da insanların bu gereksinimlerini karşılamaya yararlar (Eryılmaz, 2014: 60). Sosyal medyayı; “insanların bilgilerini, görgülerini, ilgi alanlarını internet veya mobil sistem aracılığıyla paylaştıkları sosyal platformlar” (Eröz Sü ve Doğdubay, 2012: 134); “tecrübelerin, bilgilerin ve fikirlerin online (çevrimiçi) topluluklar arasında değiştirilmesi” (Weinberg vd. 2012: 1) ve “kullanıcılar tarafından oluşturulan çeşitli bilgi, fotoğraf ve video gibi içeriklerin geniş kitlelere paylaşıldığı sanal ortamlar” (Eryılmaz ve Şengül, 2016: 33) şeklinde tanımlamak mümkündür. Sosyal medya kullanıcılarına; katılım (iletişime dâhil olma ve geri bildirimde bulunma), açıklık (paylaşımları yorumlama, vb.), konuşma (çift yönlü iletişim), toplum (ilgi alanlarına göre çabuk ve etkili paylaşım) ve bağlantılılık (kişiler arası iletişim ve siteler arası linklerle) avantajları sunmaktadır (Mayfield, 2010: 6).

Turizm işletmeleri, destinasyonları ve turistik tüketicilerde tüm bu avantajlardan yararlanmak için sosyal ağ siteleri (facebook, instagram, twitter, foursquare), mikroblog siteleri (tumblr vb.), wikiler (wikipedia, wikitravel vb.), forumlar (amazon, eBay) ve bloglar (uzakrota.com, birhayalinpeşinde.com vb.) gibi sosyal medya araçlarından yararlanmaktadırlar (Osatuyi, 2012: 1). Sosyal medya araçlarından Instagram ise ücretsiz fotoğraf ve video paylaşımına olanak sağlaması yönüyle kullanıcılar arasında oldukça popüler bir uygulamadır. İlgili uygulama kullanıcılarına istedikleri kişileri takip etme, profillerine göz atma, fotoğraflarını ve videolarını beğenme, yorum yapma ve paylaşma gibi çok çeşitli etkileşimler sunmaktadır (Granberg, 2019: 8). Bu bağlamda yapılan bu çalışmanın temel amacını da Türkiye'nin önemli kış turizmi merkezlerinden Bursa Uludağ Kayak Merkezi'ni ziyaret eden yerli ziyaretçilerin destinasyon seçim süreçlerinde bir araç olarak Instagram'ı (sosyal medyada ücretsiz fotoğraf ve video paylaşma uygulaması) kullanım düzeylerinin ve ilgili uygulamanın destinasyon kararlarındaki rolünün belirlenmesi oluşturmaktadır. Araştırmanın kapsamını oluşturan ve turistlerin destinasyon seçim süreçlerinde sosyal medya araçlarının (Facebook, Seyahat Blogları, vb.) rolünü belirlemeye yönelik alanyazında çeşitli araştırmalar mevcuttur (Pietro vd., 2011; Fotis vd., 2012; Curkan, 2013; Eşitti ve Işık, 2015; Yazgan ve Sevinç, 2015; Aktan ve Koçyiğit, 2016;

Çiftçi, 2016; Eryılmaz ve Şengül, 2016; Doğaner ve Armağan, 2017; Sanay Yıldız, 2017; Doğan vd., 2018; Başarangil, 2019; Olşen, 2019; Taş vd., 2019). Ancak bir sosyal medya aracı olarak Instagram'ın turistlerin destinasyon seçim süreçlerine etkisini değerlendiren çalışmaların oldukça sınırlı olduğundan (Terttunen, 2017; Granberg, 2019) ve yerli alanyazında özellikle de kış turizmi açısından marka haline gelmiş bir destinasyon olan Bursa Uludağ Kayak Merkezi'nde konu ile ilgili olarak nicel yöntemlerin kullanıldığı turizm alanında tamamlanmış bir çalışmanın bulunmaması nedeniyle çalışmanın ilgili alan katkı sağlayacağı öngörülmektedir. Araştırma da kullanılan ölçek diğer çalışmalarda kullanılan ölçeklerden hem demografik değişkenleri hem de önermeleri açısından oldukça kapsamlıdır. Bu yönüyle araştırmadan elde edilecek sonuçların uygulama noktasında destinasyon yönetim ve pazarlama örgütlerine ve destinasyonda faaliyet gösteren turizm işletmelerine özellikle tanıtım stratejileri geliştirme noktasında katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Ayrıca önceki çalışmalarda daha çok genel anlamda sosyal medya araçlarının tercih düzeyi, kullanım sıklığı, sosyal medya paylaşımlarının tercihler üzerindeki etkisi, vb. konular özelinde yürütüldüğü belirlenmiştir. Bu çalışmada ise bir sosyal medya aracı olarak doğrudan Instagram özelinde, bir kış destinasyonu ölçeğinde ziyaretçilerin destinasyon seçim süreçlerine etki düzeyinin belirlenmesini ölçmesi açısından çalışmanın diğer çalışmalardan farklılaştığını söylemek mümkündür.

2. Alanyazın Taraması

2.1. Bir Sosyal Medya Aracı Instagram

Kullanıcıların zorunlu üyelik politikası çerçevesinde kendilerine ait profil oluşturma, bir olay veya etkinlik anında veya sonrasında kısa video ve fotoğraf paylaşma imkânı sunan, kullanıcıların birbirlerini takip etmesine ve geri bildirimde bulunmasına olanak sağlayan ve basitçe inşa edilmiş birkaç fonksiyona sahip bir uygulama olan Instagram 2010 yılında kullanıcıların erişimine sunulmuştur (Millington, 2015; Terttunen, 2017: 13; Granberg, 2019: 8). Kullanıcıların sahip oldukları mobil teknolojiler ve sunduğu fotoğraf düzenleme seçenekleri (filtre, vb.) ile profesyonel fotoğrafçılara dönüştüren uygulamanın (Aktan ve Koçyiğit, 2016:67; Granberg, 2019:8) dünya ölçeğinde toplam kullanıcı sayısı 2020 yılı Ocak ayı itibarıyla 928,5 milyon kişiyi bulmuş durumdadır (wearesocial, 2020). Mike Krieger ve Kevin Systrom tarafından geliştirilen uygulama ilk olarak IOS işletim sistemine sahip mobil cihazlara sonrasında ise Android işletim sistemine sahip mobil cihazlara uyarlanmıştır (Doğan vd., 2018: 672).

Her geçen yıl artan kullanıcı ve paylaşım sayısı ile Instagram sadece insanların sosyal hayatlarında kullandıkları sıradan bir fotoğraf ve video paylaşım uygulamasından ziyade işletmeciler ve pazarlamacılar tarafından da kullanılan bir pazarlama, tanıtım ve tutundurma aracına dönüşmeye başlamıştır (Terttunen, 2017: 13). Bu çerçevede turizm sektöründe (örneğin; Marriott otelleri-lüks ve konfor vurgusu, Hilton otelleri-Instagram'dan rezervasyon, vb.) ve turistik destinasyonlarda da Instagram çevrimiçi bir fotoğraf ve video albümü oluşturmalarının yanı sıra kullanıcıların belirli hashtagler (konu başlığı) vasıtasıyla birbirlerine erişim sağlayabildikleri ve geri bildirimde bulunabildikleri bir tanıtım ve tutundurma aracı olarak kullanılabilir (Ergun vd. 2019: 85). Instagram geleneksel ve basılı medya araçlarından (gazete, dergi, vb.) farklı olarak kullanıcılarına "kişiselleştirilmiş içerik oluşturma" ve kullanıcılara yönelik kişiselleştirilmiş görsel materyal yükleme olanağı sunmaktadır. Bu sayede kullanıcılar aynı zamanda potansiyel pazarlamacılara, yorumculara, reklamcılara, vb. dönüşebilmektedirler (Fatanti ve Suyadnya, 2015: 1093).

Instagram uygulamasında insanların turistik destinasyonlar ve seyahatleri ile ilgili paylaşımları önemli bir yere sahiptir. 2017 yılı verilerine göre uygulama üzerinden seyahat başlığı altında 179 milyon paylaşımda bulunduğu belirlenmiştir. Ayrıca ilgili verilere göre Instagram kullanıcılarının %48'i tatil destinasyonlarını uygulama üzerinden bulduklarını, destinasyonlarla ilgili bilgi aradıklarını ve destinasyon seçimlerine etki ettiğini ortaya koymaktadır (Terttunen, 2017: 15-16). Görselliğin ön planda tutulduğu turistik destinasyonların ve seyahat organizasyonlarının pazarlamasında Instagram kullanıcılarına fotoğraf ve video paylaşımı noktasında ücretsiz ve sınırsız olanaklar sunmaktadır. Instagram uygulamasının bu avantajı sayesinde insanlarda bir yeri ziyaret edip etmeme konusunda ilham uyanabilmektedir ve görsel bilgi sahibi olabilmektedirler. Turistik ürünler yerinde tüketilen, deneyime dayalı, soyut özellikleri, vb. ile diğer ürünlerden farklılaşmaktadırlar (Güler Gönenç, 2015: 155). Turistik destinasyonlar ve ürünler fotoğraf ve video tabanlı bir sosyal medya uygulaması olan Instagram aracılığıyla somutlaştırılabilir (Pantano vd., 2011). Ayrıca turistik destinasyon ve ürün pazarlamacıları Instagram uygulamasını kullanan ve yüksek sayıda takipçiye ulaşan kullanıcılara (fenomen-mikro ünlü- instagrammer) takipçilerinin duydukları güven duygusundan hareketle pazarlama faaliyetlerini yönlendirebilmektedirler.

2.2. İlgili Araştırmalar

Pietro vd. (2011) teknoloji kabul modeli kullanarak 1397 kullanıcı ile yürüttükleri çalışmalarında turistlerin destinasyon seçimlerinde sosyal medya araçlarının yararlı ve turistlerin davranışsal niyetlerinin ve tutumlarının anlaşılmasında da önemli bir tahmin aracı olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Fotis vd., (2012) Rusya destinasyonunda 346 katılımcı ile yürüttükleri çalışmalarında turistlerin tatilleri sonrasında deneyim paylaşmada sosyal medyayı yaygın bir şekilde kullandıkları, tatil destinasyonu planlamalarında ve seçimlerinde sosyal medya araçlarından yararlandıkları ve destinasyonu ziyaret eden gerçek kullanıcıların paylaşımlarını kitlesel medya araçları, seyahat acentaları ve resmi destinasyon web sitelerinden yapılan reklamlara göre daha güvenilir buldukları sonucuna ulaşmışlardır.

Curkan (2013) beş destinasyonu beş anahtar kelime kapsamında değerlendirdiği çalışmasında sosyal medyanın turizm pazarlamasında önemli bir yere sahip olduğu, turistlerin turistik ürünlerle ve hizmetlerle ilgili görüşlerini sosyal medya ortamında paylaştıkları, bir sosyal medya platformu olarak video paylaşımında Youtube'un daha ön planda olduğu ve Twitter gibi mikro blogları turistlerin tatilleri esnasında dolayları olarak kullandıkları sonucuna ulaşmıştır.

Eşitti ve Işık (2015) İzmir ve İstanbul illerini ziyaret eden 390 yabancı turistle gerçekleştirdikleri çalışmalarında turistlerin destinasyon seçim süreçlerinden önce sosyal medyayı kullandıkları, tatil yeri ve konaklama işletmesi tercihlerinde sosyal medyadan bilgi topladıkları ve sosyal medyadan edindikleri bilgiler kapsamında destinasyon ve turistik işletme tercihlerini değiştirebildikleri sonucuna ulaşmışlardır. Yazgan ve Sevinç (2015) 146 yerli katılımcı ile gerçekleştirdikleri çalışmalarında turistlerin sosyal medya üzerinden elde ettikleri bilgilerin kaynağında güven, sosyal etki, arkadaş önerisi, algılanan değer ve paylaşım duyulan olumlu tutum boyutlarının olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Aktan ve Koçyiğit (2016) sosyal medyanın turizm faaliyetlerini etkilemedeki rolünü değerlendirmek amacıyla yürüttükleri nitel çalışmalarında sosyal medya ağlarının kişilerin turistik tercihleri üzerinde pozitif bir rolünün bulunduğu ve kişilerin turistik tercihlerini önemli düzeyde etkilediği sonucuna ulaşmışlardır. Bayram vd. (2016) TripAdvisor sitesinin belirlediği 2015 yılı Türkiye'nin en iyi 25 otel işletmesi arasından Instagram hesabı ve paylaşımları olan 15'ini belirleyip 11 tema altında içerik analizi yaptıkları çalışmalarında; otellerin paylaştıkları yiyecek ve içecek temalı Instagram paylaşımlarının kullanıcılarda en çok etkileşim oluşturan içerik olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Çiftçi (2016) sosyal medyanın turistik destinasyonların popülerleşmesindeki rolünü incelediği nitel çalışmasında sosyal medya araçlarının turistik destinasyonların tanınırlıklarının artmasında ve markalaşmalarında önemli bir rol oynadığı, sosyal medya araçları vasıtasıyla kullanıcıların destinasyonlar hakkında bilgi edinebildikleri, olumlu ve olumsuz deneyimlerini paylaşabildikleri sonucuna ulaşmıştır. Eryılmaz ve Şengül (2016) sosyal medya kullanıcısı 301 katılımcı ile gerçekleştirdikleri çalışmalarında; Facebook, Instagram, Twitter, Google+ ve Foursquare uygulamalarının katılımcıların en sık kullandıkları sosyal medya araçları olduğu ve sosyal medyada yer alan yemek paylaşımlarının turistlerin destinasyon tercihlerini etkilediği sonucuna ulaşmışlardır.

Doğaner ve Armağan (2017) 200 seyahat bloğu okuyucusunun katılımıyla gerçekleştirdikleri çalışmalarında seyahat blogları ile destinasyonu ziyaret etme niyeti arasında pozitif ilişkinin bulunduğunu tespit etmişlerdir. Sanay Yıldız (2017) İstanbul'da konaklama hizmeti alan 202 katılımcı ile gerçekleştirdiği çalışmasında turistlerin karar süreçlerinde sosyal medya ve internet kaynaklarından yararlandıkları, Facebook ve Instagram'ın en sık tercih edilen sosyal medya araçları oldukları, katılımcıların çoğunluğunun sosyal medyayı turistik ürün araştırmasında kullandıkları ve turistlerin sosyal medyadan etkilenecek karar değişikliği konusunda çekimser davrandıkları sonucuna ulaşmıştır. Tertunen (2017) 18-35 yaş aralığında yer alan 152 katılımcı ile gerçekleştirdiği çalışmasında turistlerin destinasyon seçimlerinde Instagram uygulamasında paylaşılan fotoğrafların kısmen etkili olduğu, turistlerin destinasyon bilgi arama süreçlerinde sosyal medya araçlarından yararlandıkları (çoğunluğu Instagram'dan yararlanmaktadır), destinasyonlarla ilgili görsel paylaşımları çok önemli buldukları, turistlerin çoğunluğunun Instagram kullanıcı oldukları, Instagram uygulamasında arkadaş/aile, ünlüler ve seyahat ile ilgili paylaşımları takip ettikleri sonucuna ulaşmıştır.

Doğan vd. (2018) 257 yerli turistle gerçekleştirdikleri çalışmalarında turistlerin tatil tercihlerinde ve kararlarında sosyal medyanın etkili olduğu, turistlerin bilgi arama süreçlerinde sosyal medya araçlarından yararlandıkları, destinasyonlar ve turizm işletmeleri ile ilgili gerçek deneyim paylaşımlarının potansiyel turistleri de etkilediği sonucuna ulaşmışlardır.

Başarangel (2019) Kırklareli Üniversitesi Turizm Fakültesi'nde öğrenim gören 269 lisans öğrencisinin katılımıyla gerçekleştirdiği çalışmasında öğrencilerin sıklıkla sosyal medya kullandıkları, sosyal medya araçları içerisinden Instagram'ın daha ön planda olduğu, değişik seyahat bloglarını takip ettikleri, tatil destinasyonlarında paylaşılan fotoğraflardan ve videolardan etkilendikleri ve kendilerinin de tatillerinde fotoğraf ve video paylaştıkları sonucuna ulaşmıştır. Olşen (2019) İzmir destinasyonunda yaşayan 465 katılımcı ile yürüttüğü çalışmasında turistlerin destinasyon seçim kararlarında sosyal medyadan etkilendikleri, sosyal medyada takip ettikleri arkadaşlarının ve ailelerinin bulunduğu destinasyonlara gitmek istedikleri, sosyal medyayı bir bilgi edinme aracı olarak gördükleri ve sosyal medya paylaşımlarını güvenilir buldukları sonucuna ulaşmıştır. Taş vd. (2019) Kemaliye destinasyonunu ziyaret eden 320 katılımcı ile gerçekleştirdikleri çalışma sonucunda turistlerin destinasyon tercihlerinde ve satın alma karar süreçlerinde sosyal medyanın etkili olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Granberg (2019) 134 katılımcı ile gerçekleştirdiği çalışmasında katılımcıların çoğunluğunun yeni bir destinasyon keşfetmede Instagram'dan yararlandıkları, Instagram'ı bir seyahat uyarısı olarak gördükleri ve bilgi edindikleri, destinasyon tercihlerinde fotoğraf kalitesini çok dikkate aldıkları ancak metinsel içerikleri çok fazla dikkate almadıkları ve destinasyon tercihlerinde Instagram'ı güven artırıcı bir unsur olarak gördükleri sonucuna ulaşmıştır.

İlgili araştırmaların bütününde sosyal medyanın turistik tüketicilerin bilgi arama, karar verme, destinasyon seçme ve deneyimlerini paylaşma süreçlerinde önemli ve etkili bir araç olduğu ve sosyal medya araçlarından Instagram'ın ise daha güncel çalışmalarda daha çok ön plana çıktığı tespit edilmiştir.

3. Yöntem

3.1. Araştırmanın Amacı ve Kapsamı

Yapılan bu çalışmanın temel amacını Türkiye'nin önemli kış turizmi merkezlerinden Bursa Uludağ Kayak Merkezi'ni ziyaret eden yerli ziyaretçilerin destinasyon seçim süreçlerinde bir araç olarak Instagram'ı kullanım düzeylerinin ve ilgili uygulamanın destinasyon kararlarındaki rolünün belirlenmesi oluşturmaktadır. Araştırmanın kapsamını oluşturan ve ziyaretçilerin destinasyon seçim süreçlerinde sosyal medya araçlarının (Facebook, Seyahat Blogları, vb.) rolünü belirlemeye yönelik alanyazında çeşitli araştırmalar mevcuttur (Pietro vd., 2011; Fotis vd., 2012; Curkan, 2013; Eşitti ve Işık, 2015; Yazgan ve Sevinç, 2015; Aktan ve Koçyiğit, 2016; Çiftçi, 2016; Eryılmaz ve Şengül, 2016; Doğaner ve Armağan, 2017; Sanay Yıldız, 2017; Doğan vd., 2018; Başarangil, 2019; Olşen, 2019; Taş vd., 2019). Ancak bir sosyal medya aracı olarak Instagram'ın ziyaretçilerin destinasyon seçim süreçlerine etkisini değerlendiren çalışmalar ise oldukça sınırlıdır (Terttunen, 2017; Granberg, 2019). Ayrıca yerli alanyazında ve belirlenen araştırma alanında konu ile ilgili olarak kantitatif veya kalitatif yöntemlerin kullanıldığı turizm alanında tamamlanmış bir çalışmaya rastlanmamıştır.

3.2. Araştırma Ölçeğinin Oluşturulma Süreci

Araştırma ölçeğinin ve ifadelerinin oluşturulması sürecinde Terttunen (2017) ve Granberg (2019) çalışmalarından yararlanılmıştır. Araştırmacıların ilgili çalışmaları çerçevesinde iki bölümden (demografik değişkenler ve ifadeler) ve beşli likert tipi 17 ifadeden oluşan ((5) Tamamen Katılıyorum-(1) Tamamen Katılmıyorum) "Turistlerin Destinasyon Tercihlerinde Instagram'ın Rolünün Belirlenmesine Yönelik Ölçek" oluşturulmuştur. Araştırma ölçeğinde katılımcıların demografik özelliklerini ve Instagram kullanım düzeylerini belirlemeye yönelik çoktan seçmeli cevapları olan 13 değişkene yer verilmiştir. Bu değişkenler; cinsiyet, medeni durum, yaş aralığı, eğitim düzeyi, meslek, aylık gelir ve destinasyonu ziyaret şekli gibi ziyaretçilerin demografik özelliklerini ve Instagram kullanım nedenleri, Instagram kullanım sıklıkları, Instagram kullanım araçları, Instagram'da seyahat bildiriminde bulunma düzeyleri, Instagram'da tatil destinasyonu arama düzeyi ve Instagram'da tatil destinasyonu keşfetme düzeyi gibi ziyaretçilerin Instagram kullanım düzeylerini belirlemeye yöneliktir. Bu çalışmada anketin içerik ve dil bilgisi geçerliğinin sağlanması için konusunda uzman akademisyenlerden yardım alınmıştır. Yapısal geçerlik konusunda ise içerik geçerliği, Alpha katsayısı, açıklayıcı ve doğrulayıcı faktör analizleri, birleşme, ayrılma ve tek boyutluluk gibi kıstasların yerine getirilmesi gerekmektedir. İçerik ve yapısal geçerlik sonucunda elde edilen geri bildirimler ve 1-10 Aralık 2019 döneminde 45 yerli ziyaretçiden elde edilen pilot verilerin (Alpha Katsayısı ,934) sonuçları çerçevesinde anket formuna son hali verilerek yerli ziyaretçilere uygulanmıştır.

3.3. Araştırma Alanının Seçim Süreci

Araştırma için ilgili alanın seçilmesinde Türkiye'nin en büyük kış ve doğa sporları merkezi olması, 1993 yılından günümüze kış sporları açısından aralıksız hizmet sunması, yılın yaklaşık 180 gününe yayılan uzun sezonu, trekking, kampçılık ve kayak başta olmak üzere daha birçok rekreasyon faaliyetine olanak sağlaması, yüksek kalite hizmet anlayışına sahip tesislerin varlığı, eşsiz doğası (Bursa Valiliği, 2020), sınırları içerisinde bulunduğu Bursa ili çerçevesinde değerlendirildiğinde sahip olduğu kültürel ve tarihi zenginlikleri, ulusal ve uluslararası turizm pazarlarında tanınırlığı, bilinirliği ve konu kapsamında destinasyonda daha önceden bir çalışmanın yürütülmemiş olması gibi faktörler etkili olmuştur.

3.4. Araştırma Evreni, Örnekleme ve Veri Toplama Süreci

Araştırmanın evrenini Bursa Uludağ Kayak Merkezi'ne gelen yerli ziyaretçilerin bütünü ve araştırma örneklemini ise ilgili destinasyonu ziyaret eden ve araştırmanın veri toplama süreci içerisinde ulaşılabilen yerli ziyaretçiler oluşturmaktadır. Araştırma amacı kapsamında 1 Aralık 2019-20 Ocak 2020 döneminde Bursa Uludağ Kayak Merkezi'ni ziyaret eden yerli ziyaretçilere uygulanmak üzere hazırlanmış anket formları destinasyondaki spor malzemesi kiralama noktalarında, aperiatif atıştırmalıkların satış noktalarında ve kayak merkezinden ayrılış noktalarında toplam beş anketör aracılığıyla yüz yüze iletişim kurularak toplam 300 yerli ziyaretçiye ulaştırılmıştır. İlgili destinasyonu anket uygulanan dönem içerisinde tam olarak kaç kişinin ziyaret ettiği konusunda tutulmuş istatistikî verilere ulaşılamamıştır. Bu nedenle araştırmanın veri toplama sürecinde anket uygulanan yerli ziyaretçilerin belirlenmesi sürecinde olasılığa dayalı olmayan örnekleme yöntemlerinden kasti (kararsal-amaçlı) örnekleme yönteminden yararlanılmıştır.

Bu örnekleme yönteminde örnekleme rastgele seçilmez ve araştırmacı araştırma problemine cevap bulacağına inandığı kişileri kendisi seçer yani ölçüt araştırmacının kendi yargısıdır (Yazıcıoğlu ve Erdoğan, 2007: 66; Altunışık, vd., 2007: 132). Geri dönüş sağlanan anketlerden 19 tanesi aynı cevap seçeneğinin birden fazla kodlanmasından ve 13 tanesi de cevap seçeneklerinin %50'den fazlasının boş bırakılmasından dolayı değerlendirme dışında bırakılmıştır. Araştırmanın değerlendirme kısmına 268 anket dâhil edilmiştir ve anketlerin geri dönüş oranı %89 olarak gerçekleşmiştir.

3.5. Araştırma Analizleri

Araştırma sonucunda anket formlarından elde edilen veriler sosyal bilimler araştırmalarında sıklıkla tercih edilen SPSS istatistikî veri programında analize tabi tutulmuştur. Araştırma anketinden elde edilen yerli ziyaretçilerin demografik değişkenlerine ve araştırma ifadelerine ilişkin veriler yüzde ve frekans değerleriyle analiz edilmiştir. Frekans analizinden sonra ölçeğin güvenirliği Alpha yöntemi ile analiz edilmiştir. Ölçekle ilgili diğer testlere geçilmeden önce ölçeğin normallik testi yapılmıştır. Normallik testinde verilerin Shapiro-Wilks değerlerinin anlamlılık düzeyinin $p < 0,05$ olduğu tespit edilmiştir. Bu sonuç ölçeğin parametrik testler için uygun olduğunu göstermektedir. Güvenirlik ve normallik analizlerinden sonra yerli ziyaretçilerin “Destinasyon Tercihlerinde Instagram’ın Rolünün Belirlenmesine Yönelik Ölçeği” değerlendirmelerine ilişkin yapı geçerliğini test etmek amacıyla açıklayıcı (keşfedici) faktör analizi yapılmıştır.

4. Bulgular

4.1. Katılımcıların Demografik Özelliklerine İlişkin Bulgular

Araştırmanın örnekleme özelliklerine ilişkin yapılan frekans analizi sonuçlarına göre (Tablo 1); yerli ziyaretçilerin çoğunluğunun erkek (%55,2), evli (%67,2), 25-60 yaş aralığında (%52,2), lisans düzeyinde eğitime sahip (%39,2), kendi işinde çalışan (%26,9), 5001 TL ve üzerinde aylık gelire sahip (%52,2) ve konaklamalı olarak destinasyonu ziyaret eden (%66,4) ziyaretçilerden oluştuğu belirlenmiştir. Ziyaretçilerin %29,2’si deneyim ve resim paylaşmak ve %24,7’si takipçi kazanmak amacıyla Instagram kullandıklarını belirtmişlerdir. Yerli ziyaretçilerin %44’ü saatte birkaç kez, Instagram’ı ziyaret ettiklerini, %72,8’i akıllı telefonlarından Instagram uygulamasına erişim sağladıklarını, %59,7’sinin sık sık seyahatleri ile ilgili Instagram’da bildirimde buldukları, %73,9’unun sık sık Instagram’da tatil destinasyonu araması yaptıkları ve yine %69’unun sık sık Instagram’da yeni tatil destinasyonları keşfettikleri tespit edilmiştir.

Tablo 1: Yerli Ziyaretçilerin Demografik Özelliklerine İlişkin Dağılımlar (n=268)

Demografik Özellikler	Sayı (n)	Yüzde (%)	
Cinsiyet	Kadın	120	44,8
	Erkek	148	55,2
Medeni Durum	Bekâr	88	32,8
	Evli	180	67,2
Yaş	15-24 Yaş Arası	82	30,6
	25-60 Yaş Arası	140	52,2
	61 Yaş ve Üzeri	46	17,2
Eğitim Düzeyi	İlköğretim	22	8,2
	Lise	48	17,9
	Önlisans	67	25,0
	Lisans	105	39,2
	Lisansüstü	26	9,7
Meslek	Öğrenci	54	20,1
	Kendi İşini Yapan	72	26,9
	Özel Sektör Çalışanı	66	24,6
	Kamu Çalışanı	50	18,6
	Emekli	26	9,8
Aylık Gelir	0-2500 TL Arası	38	14,2
	2501 TL-5000 TL Arası	90	33,6
	5001 TL ve Üzeri	140	52,2
Ziyaret Şekli	Günübirlik	90	33,6
	Konaklamalı	178	66,4

Instagram Kullanma Nedeni	Deneyim ve Resim Paylaşmak	78	29,2
	Arkadaş/Aile İletişimini Güncel Tutmak	24	8,9
	Takipçi Kazanmak	66	24,7
	Deneyim ve Fotoğraf Arşivlemek	18	6,7
	Yeni İnsanlar Tanımak	40	14,9
	Bilgi/İlham Kaynağı Olarak Kullanmak	17	6,4
	Tatil Destinasyonlarını Keşfetmek	25	9,3
Instagram Kullanma Sıklığı	Saatte Birkaç Kez	118	44,0
	Günde Birkaç Kez	95	35,4
	Haftada Birkaç Kez	45	16,8
	Ayda Birkaç Kez	10	3,8
Instagram Kullanma Aracı	Akıllı Telefon	195	72,8
	Tablet	55	20,5
	Bilgisayar	18	6,7
Instagram'da Seyahat Bildiriminde Bulunma	Evet, Sık Sık	160	59,7
	Nadiren	82	30,6
	Hayır, Asla	26	9,7
Instagram Tatil Destinasyonu Arama	Evet, Sık Sık	198	73,9
	Nadiren	45	16,8
	Hayır, Asla	25	9,3
Instagram'da Tatil Destinasyonu Keşfetme	Evet, Sık Sık	185	69,0
	Nadiren	63	23,5
	Hayır, Asla	20	7,5
<i>Toplam</i>		268	100

4.2. Katılımcıların Araştırma İfadelerini Değerlendirmelerine İlişkin Bulgular

Yerli ziyaretçilerin araştırma ifadelerine ilişkin değerlendirmelerine yönelik yapılan analiz sonuçlarına göre (Tablo 2); tatil destinasyonu tercihimde Instagram'da paylaşılan gerçek ziyaretçi fotoğrafları beni daha çok etkiliyor ($\bar{x}=4,54$), tatil destinasyonu tercihimde destinasyonla ilgili Instagram hesaplarındaki ilginç ziyaret yeri paylaşımları beni daha çok etkiliyor ($\bar{x}=4,50$), tatil destinasyonu araştırmalarımda Instagram benim için öncelikli bir kaynaktır ($\bar{x}=4,49$), tatil destinasyonları ile ilgili Instagram fenomen paylaşımları beni daha çok etkiliyor ($\bar{x}=4,49$), tatil destinasyonu tercihimde Instagram'da paylaşılan gerçek ziyaretçi metinleri beni daha çok etkiliyor ($\bar{x}=4,41$), tatil destinasyonu tercihimde Instagram'da paylaşılan gerçek ziyaretçi videoları beni daha çok etkiliyor ($\bar{x}=4,41$), tatil destinasyonu tercihimde destinasyonla ilgili Instagram hesaplarındaki turistik etkinlik ve aktivite paylaşımları beni daha çok etkiliyor ($\bar{x}=4,39$), tatil destinasyonu tercihimde Instagram'da paylaşılan profesyonel metinler beni daha çok etkiliyor ($\bar{x}=4,39$), tatil destinasyonumla ilgili bilgilere genellikle Instagram aracılığıyla ulaşabiliyorum ($\bar{x}=4,38$), tatil destinasyonu tercihimde destinasyonla ilgili Instagram hesaplarındaki otel-konaklama işletmelerinin paylaşımları beni daha çok etkiliyor ($\bar{x}=4,33$) ve tatil destinasyonları ile ilgili Instagram fenomen paylaşımlarını güvenilir buluyorum ($\bar{x}=4,26$) ifadelerine yerli ziyaretçilerin katılımları yüksek düzeyde gerçekleşmiştir. Tatil destinasyonun tercihimde destinasyonun kendi Instagram hesabındaki paylaşımlar beni daha çok etkiliyor ifadesine yerli ziyaretçilerin katılımları düşük düzeyde ($\bar{x}=3,96$) gerçekleşmiştir.

Tablo 2: Yerli Ziyaretçilerin Araştırma İfadelerine İlişkin Değerlendirme Dağılımları (n=268)

Araştırma İfadeleri	Ort.	Std. Sap.
Tatil destinasyonumu genellikle Instagram aracılığıyla buluyorum.	4,02	1,21
Tatil destinasyonumu araştırmalarımda Instagram öncelikli bir kaynaktır.	4,49	,95
Tatil destinasyonumla ilgili bilgilere genellikle Instagramdan ulaşıyorum.	4,38	1,10
Tatil destinasyonları ile ilgili Instagram fenomen paylaşımları beni daha çok etkiliyor.	4,49	1,07
Tatil destinasyonları ile ilgili Instagram fenomen paylaşımları güvenilirlerdir.	4,26	1,25
Tatil destinasyonu tercihimde Instagram'da paylaşılan gerçek ziyaretçi fotoğrafları beni daha çok etkiliyor.	4,54	,99
Tatil destinasyonu tercihimde Instagram'da paylaşılan profesyonel fotoğraflar beni daha çok etkiliyor.	4,00	1,09
Tatil destinasyonu tercihimde Instagram'da paylaşılan gerçek ziyaretçi videoları beni daha çok etkiliyor.	4,41	,94

Tatil destinasyonu tercihimde Instagram'da paylaşılan profesyonel videolar beni daha çok etkiliyor.	4,15	1,04
Tatil destinasyonu tercihimde Instagram'da paylaşılan gerçek ziyaretçi metinleri beni daha çok etkiliyor.	4,41	,83
Tatil destinasyonu tercihimde Instagram'da paylaşılan profesyonel metinler beni daha çok etkiliyor.	4,39	,84
Tatil destinasyonu tercihimde destinasyonun kendi Instagram hesabındaki paylaşımlar beni daha çok etkiliyor.	3,96	1,17
Tatil destinasyonu tercihimde destinasyonla ilgili Instagram hesaplarındaki otel-konaklama paylaşımları beni daha çok etkiliyor.	4,33	,91
Tatil destinasyonu tercihimde destinasyonla ilgili Instagram hesaplarındaki restoran, yiyecek ve içecek paylaşımları beni daha çok etkiliyor.	4,19	1,07
Tatil destinasyonu tercihimde destinasyonla ilgili Instagram hesaplarındaki turistik etkinlik ve aktivite paylaşımları beni daha çok etkiliyor.	4,39	,92
Tatil destinasyonu tercihimde destinasyonla ilgili Instagram hesaplarındaki manzara ve diğer çekicilik paylaşımları beni daha çok etkiliyor.	4,18	1,18
Tatil destinasyonu tercihimde destinasyonla ilgili Instagram hesaplarındaki ilginç ziyaret yeri paylaşımları beni daha çok etkiliyor.	4,50	,94

4.2. Güvenirlilik Analizine İlişkin Bulgular

Yapılan güvenirlilik analizi sonucunda araştırmada kullanılan yerli ziyaretçilerin “Destinasyon Tercihlerinde Instagram’ın Rolünün Belirlenmesine Yönelik Ölçeğin” Alpha katsayısı ,829 olarak bulunmuştur. Elde edilen katsayı oranları ölçeğin güvenilir olduğuna işaret etmektedir (Ural ve Kılıç, 2005: 258). Ölçekle elde edilen bilgilerin tekrarlanan ölçümlerde aynı sonuçların elde edilebileceğine ve hatadan arındırılmış olduğuna güven duyulması gerekir. Birleşik güvenilirlik; sayısal olarak birden fazla, heterojen, fakat birbirine yakın ifadelerin genel güvenilirliğini saptamak için ve CR değeri Cronbach’s Alpha katsayısına alternatif ya da onaylama aracı olarak kullanılmaktadır (Raykov, 1998). Yakınsaklık geçerlik için ise Fornell ve Larcker’e (1981) ait hesaplama yöntemi uygulanmıştır. Yakınsak geçerlik (AVE), faktöre ilişkin maddelerin faktör yüklerinin karelerinin toplamının madde sayısına bölünmesiyle bulunmaktadır. Bu yöntemde tüm faktör yapıları için ayrı ayrı değerlendirme yapılır. Bu analize göre, bir ölçeğin yakınsaklık geçerliliğinin elde edilebilmesi için maddelerin ortalama açıklanan varyans (AVE) yani yakınsak geçerlik değerlerinin 0.50’nin ve bileşik güvenilirlik değerlerinin (CR) ise 0.70’in üzerinde olması gerekmektedir (Fornell ve Larcker, 1981).

4.3. Faktör Analizine İlişkin Bulgular

Çalışmada yararlanılan açıklayıcı faktör analizi sonucunda (Tablo 3); KMO değeri ,813 olarak ($p=0,000$ anlamlılık düzeyinde) belirlenmiştir. Bu değer literatürde kabul görmüş değer aralıkları çerçevesinde mükemmel olarak değerlendirilmektedir (Durmuş, vd., 2010: 79). Ayrıca Barlett’s Test of Sphericity-Küresellik Testi sonucu 2205,273 olarak tespit edilmiştir. Bu oranın düzeyi de örneklem büyüklüğünün faktör analizi için yeterli ve uygun olduğunu göstermektedir. Çalışmada hem faktör yükleri açısından 0,30’un altında olan hem de eşkökenlilik değerleri 0,50’nin altında olan ifadeler değerlendirme dışı bırakılarak açıklayıcı faktör analizinin geçerliliğinin artırılması amaçlanmıştır. Yapılan bu iki işlem sonucunda ölçekte yer alan 17 ifadeden ikisinin (tatil destinasyonu tercihimde Instagram’da paylaşılan profesyonel fotoğraflar beni çok etkiliyor ve tatil destinasyonu tercihimde Instagram’da paylaşılan gerçek ziyaretçi metinleri beni çok etkiliyor) ölçekten çıkarılmasına karar verilmiştir. Kalan 15 önerme ile ikinci kez uygulanan açıklayıcı faktör analizi sonucunda bu önermelerin iki boyut altında toplandığı belirlenmiştir ve ilgili boyutların “Turistlerin Destinasyon Tercihlerinde Instagram’ın Rolünün Belirlenmesine Yönelik Ölçeği” boyutları olarak Tertunen (2017) çalışması temelinde Bilgi Etkisi Boyutu (BEB) ve Paylaşım-İçerik Etkisi Boyutu (PİEB) şeklinde adlandırılmalarına karar verilmiştir.

Tablo 3. Araştırma Ölçeği Faktör Analizi Sonuçları (n=268)

Araştırma İfadeleri	(BEB)	(PİEB)
Tatil destinasyonumla ilgili bilgilere genellikle Instagram aracılığıyla ulaşıyorum.	,882	
Tatil destinasyonları ile ilgili Instagram fenomen paylaşımları beni daha çok etkiliyor.	,878	
Tatil destinasyonları ile ilgili Instagram fenomen paylaşımları güvenlidir.	,826	
Tatil destinasyonu tercihimde Instagram’da paylaşılan gerçek ziyaretçi fotoğrafları beni daha çok etkiliyor.	,813	
Tatil destinasyonumu araştırmalarımda Instagram öncelikli bir kaynaktır.	,775	
Tatil destinasyonumu genellikle Instagram aracılığıyla buluyorum.	,731	

Tatil destinasyonu tercihimde Instagram'da paylaşılan gerçek ziyaretçi videoları beni daha çok etkiliyor.		,832
Tatil destinasyonu tercihimde Instagram'da paylaşılan profesyonel videolar beni daha çok etkiliyor.		,819
Tatil destinasyonu tercihimde destinasyonla ilgili Instagram hesaplarındaki ilginç ziyaret yeri paylaşımları beni daha çok etkiliyor.		,771
Tatil destinasyonu tercihimde destinasyonla ilgili Instagram hesaplarındaki turistik etkinlik ve aktivite paylaşımları beni daha çok etkiliyor.		,768
Tatil destinasyonu tercihimde destinasyonla ilgili Instagram hesaplarındaki manzara ve diğer çekicilik paylaşımları beni daha çok etkiliyor.		,762
Tatil destinasyonu tercihimde destinasyonun kendi Instagram hesabındaki paylaşımlar beni daha çok etkiliyor.		,757
Tatil destinasyonu tercihimde Instagram'da paylaşılan profesyonel metinler beni daha çok etkiliyor.		,751
Tatil destinasyonu tercihimde destinasyonla ilgili Instagram hesaplarındaki otel-konaklama paylaşımları beni daha çok etkiliyor.		,743
Tatil destinasyonu tercihimde destinasyonla ilgili Instagram hesaplarındaki restoran, yiyecek ve içecek paylaşımları beni daha çok etkiliyor.		,737
<i>Yakınsak geçerlilik (AVE)</i>	,93	,85
<i>Bileşik Güvenirlilik (CR)</i>	,89	,82
<i>Faktörlere Ait Özdeğerler</i>	4,234	3,453
<i>Faktörlere Ait Cronbach Alpha Değerleri</i>	,899	,834
<i>Faktörlere Ait Açıklanan Varyans Değerleri (%)</i>	38,828	25,477
<i>Toplam Açıklanan Varyans (%)</i>		,64,305
<i>KMO Örneklem Ölçüm Yeterliliği</i>		,802
<i>Barlett Küresel Test Değeri</i>		1994,237

5. Sonuçlar, Tartışma ve Öneriler

Yapılan bu çalışmanın temel amacını Türkiye'nin önemli kış turizmi merkezlerinden Bursa Uludağ Kayak Merkezi'ni ziyaret eden yerli ziyaretçilerin destinasyon seçim süreçlerinde bir araç olarak Instagram'ı kullanım düzeylerinin ve ilgili uygulamanın destinasyon seçimlerindeki rolünün belirlenmesi oluşturmaktadır. Bu kapsamda yapılan analizler neticesinde şu sonuçlara ulaşılmıştır.

Araştırma katılımcılarının çoğunluğu erkek, evli, 25-60 yaş aralığında, lisans düzeyinde eğitime sahip, kendi işini yapan/kendi işyerinde çalışan, 5001 TL ve üzerinde aylık gelire sahip ve konaklamalı şekilde destinasyona gelen yerli ziyaretçilerden oluşmaktadır. Yerli ziyaretçilerin çoğunluğu deneyim-resim paylaşmak ve takipçi kazanmak amacıyla, saatte birkaç kez ve akıllı telefonlarından Instagram uygulamasına erişim sağlamaktadırlar. Yerli ziyaretçilerin çoğunluğu Instagram uygulaması üzerinden sık sık seyahatleri ile ilgili bildirimde bulduklarını, tatilleri için destinasyon aradıklarını ve yeni tatil destinasyonları keşfettiklerini belirtmişlerdir.

Katılımcıların araştırma ifadelerine ilişkin değerlendirmelerine yönelik yapılan analiz sonuçlarına göre yerli ziyaretçiler açısından destinasyonlarla ilgili Instagram'da paylaşılan gerçek ziyaretçi fotoğraflarının, ilginç ziyaret yeri paylaşımlarının, fenomen paylaşımlarının, gerçek ziyaretçi metinlerinin, gerçek ziyaretçi videolarının, turistik etkinlik ve aktivite paylaşımlarının, profesyonel metinlerin, konaklama işletmelerinin metinlerinin, görsellerinin ve videolarının yüksek ve olumlu düzeyde etkiye sahip olduğu belirlenmiştir.

Ayrıca yerli ziyaretçiler Instagram uygulamasını destinasyon tercihlerinde öncelikli bir kaynak olarak değerlendirdikleri, destinasyonlarla ilgili çok sayıda bilgiye bu uygulama sayesinde erişebildikleri ve uygulama üzerinden fenomenlerin yaptıkları paylaşımları güvenilir buldukları sonucuna ulaşılmıştır. Ancak yerli ziyaretçiler tatil destinasyonlarının kendi Instagram hesaplarındaki paylaşımları ise düşük düzeyde etkileyici bulmaktadırlar. Instagram başta olmak üzere tüm sosyal medya araçlarının bu olumlu etkiler dikkate alındığında ziyaretçilerin özellikle de potansiyel ziyaretçilerin destinasyon tercihlerinde önemli bir yere sahip olduklarını söylemek mümkündür.

Ziyaretçilerin özellikle gerçek anlamda destinasyon deneyimi yaşayan turistlerin ve fenomenlerin paylaşımlarına daha fazla önem verdikleri ve destinasyonların kendi Instagram hesaplarından yaptıkları paylaşımların ise ziyaretçiler üzerinde çok fazla etkiye sahip olmadıkları görülmektedir. Bu nokta destinasyonu ziyaret eden mevcut turistlerin ve fenomenlerin genel memnuniyetlerinin sağlanması tekrar ziyaret niyetinin de sağlanmasının yanı sıra potansiyel turistlerin destinasyona taleplerinin oluşmasına katkı sağlayacağı öngörülmektedir (Başarangil, 2019; Olşen, 2019). Ayrıca paylaşımlar, beğeniler ve bildirimler sayesinde destinasyonların eksikliklerini tespit etme ve giderme şansına da sahip olabilmektedirler (Çiftçi, 2016).

Destinasyon yönetim ve pazarlama örgütlerinin bu noktalara özellikle dikkat ederek tanıtım faaliyetlerinin yürütmeleri, gerçek kullanıcıların paylaşım yapmalarına yönelik çalışmaları ve teşvikleri uygulamaları (paylaşım yapan kullanıcılar arasında ücretsiz konaklama çekilişi, vb.), gerçek kullanıcı veya fenomen paylaşımının aşırı profesyonel ya da üzerinde filtreler uygulanmış içerikler kadar etkili olduğunu dikkate almaları gerekmektedir. Yapılan bu araştırmanın ilgili literatüre ve sonraki çalışmalara katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Ancak araştırma maddi kaynaklar, zaman sınırlılığı ve araştırma alanında yaşanan mevsimsel dezavantajlardan dolayı daha geniş bir örneklem büyüklüğüne ulaşılabilmiştir. Bu sebeple gelecekteki çalışmalarda araştırmaya dâhil edilen ziyaretçilerin milletlerinin ve örneklem sayılarının artırılması araştırma sonuçlarının karşılaştırılması açısından olumlu katkılar sağlayacaktır. Araştırmada uygulanan ölçek kantitatif anlamda ilk kez Türkçe literatürde ve turizm alanında kullanılmıştır. Bu nedenle demografik değişkenlerde yapılacak değişiklikler ile farklı değişkenler açısından da ziyaretçilerin “Destinasyon Tercihlerinde Instagram’ın Rolünün” ölçülmesi mümkün olacaktır.

Kaynakça

- Altunışık, R., Coşkun, R., Bayraktaroğlu, S. & Yıldırım, E. (2007). *Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri SPSS uygulamalı (geliştirilmiş beşinci baskı)*, Sakarya: Sakarya Yayıncılık.
- Aktan, E., & Koçyiğit M. (2016). Sosyal medyanın turizm faaliyetlerindeki rolü üzerine teorik bir inceleme. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 62-73.
- Başarangil, İ. (2019). Sosyal medyanın tatil tercihlerine etkisi: Kırklareli Üniversitesi Turizm Fakültesi öğrencileri üzerine bir araştırma. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 7, 839-852.
- Bayram, M., Bayram, Ü., & Arıcı, S. (2016). Otel İşletmeleri Instagram paylaşımlarının sosyal medya pazarlaması kapsamında içerik analizi yöntemi ile değerlendirilmesi. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 8, 427-442.
- Boyd, D. M., & Ellison, N. B. (2007). Social network sites: definition, history and scholarship. *Journal of Computer- Mediated Communication*, 13, 210-230.
- Buhalis, D., & Law, R. (2008). Progress in information technology and tourism management: 20 years on and 10 years after the internet-the state of e-tourism research. *Tourism Management*, 29, 609-623.
- Cox, C. (2009). The role of user-generated content in tourists' travel planning behavior. *Journal of Hospitality Marketing & Management*, 18, 743-764.
- Curkan, C. S. (2013). *Sosyal medya ve turizm: Türkiye'deki turistik destinasyonların değerlendirilmesi*. (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Balıkesir Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Balıkesir.
- Çakı, C. (2016). *Konaklama tercihlerinde sosyal medyanın rolü: Facebook örneği*. (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). İnönü Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya.
- Çiftçi, H. (2016). Turistik destinasyon ürünlerinin popülerleşmesinde sosyal medyanın rolü. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 33, 544-551.
- Demirbulat Güdü, Ö. & Saatçı, G. (2015). Tüketici tercih ve davranışları. Bozkurt, M. ve Şahin, B. (Ed.). *Turizm pazarlaması içinde* (ss.117-148). Çanakkale: Paradigma Akademi.
- Doğan, M., Pekiner, B.A., & Karaca, E. (2018). Sosyal medyanın turizm ve turist tercihlerine etkisi: Kars-Doğu Ekspresi örneği. *Seyahat ve Otel İşletmeciliği Dergisi*, 15, 669-683.
- Doğaner, C.M., & Armağan, E. (2017). Seyahat bloglarının destinasyon seçimine etkisi. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 30, 224-237.
- Durmuş, B., Yurtkoru, E.S. & Çinko, M. (2010). *Sosyal bilimlerde SPSS’le veri analizi (tıpkı üçüncü basım)*, İstanbul: Beta Yayıncılık.

- Ergun, N., Bayrak, R., & Doğan, S. (2019). Turizm pazarlaması için önemli bir pazarlama kanalı olan Instagram’da nitel bir araştırma. *Güncel Turizm Araştırmaları Dergisi*, 3, 82-100.
- Erol, G. (2009). Medya ve etik: internet haberciliğinde nesnellik, etik ilkelerin içeriği, uygulamadaki sorunlar ve televizyon haberciliği ile karşılaştırılması. *Fırat Üniversitesi Medya ve Etik Sempozyumu*, 07-09 Ekim, Türkiye.
- Eröz Sü, S., & Doğdubay, M. (2012). Turistik ürün tercihinde sosyal medyanın rolü ve etik ilişkisi. *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 27, 133-157.
- Eryılmaz, B. (2014). *Sosyal medya kullanımının müşteri tercihleri üzerine etkileri: konaklama işletmelerinde bir inceleme*. (Yayınlanmamış doktora tezi). Sakarya Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.
- Eryılmaz, B., & Şengül, S. (2016). Sosyal medyada paylaşılan yöresel yemek fotoğraflarının turistlerin seyahat tercihleri üzerindeki etkisi. *Uluslararası Türk Dünyası Turizm Araştırmaları Dergisi*, 1, 32-42.
- Eşitti, Ş., & Işık, M., (2015). Sosyal medyanın yabancı turistlerin Türkiye’yi tatil destinasyonu olarak tercih etmelerine etkisi. *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, 27, 11-30.
- Fatanti, N. M., & Suyadnya, W. I. (2015). Beyond user gaze: how Instagram creates tourism destination brand?. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 211, 1089-109.
- Fornell, C., & Larcker, D.F. (1981). Evaluating structural equation models with unobservable variables and measurement error. *Journal of Marketing Research*, 18 (1), 39-50.
- Fotis, J., Buhalis, D., & Rossides, N., (2012). Social media use and impact during the holiday travel planning process. Matthias, F., Francesco, R. & Lorenzo C. (Ed.). *Information and communication, technologies in tourism 2012* içinde (ss. 13-24). Helsingborg, Sweden.
- Granberg, L. (2019). *The role of Instagram in choosing a travel destination*. (Yayınlanmamış doktora tezi). Lulea University of Technology/Department of Business Administration, Technology and Social Sciences, Sweden.
- Gretzel U., & Yoo K. H. (2008). Use and impact of online travel reviews. Peter, O. Wolfram, H. & Ulrike G. (Ed.). *Information and communication technologies in Tourism 2008* içinde (ss. 35-46). Australia.
- Güler Gönenç, E. (2015). Turistik ürün. Bozkurt, M. & Şahin B. (Ed.). *Turizm pazarlaması* içinde (ss. 149-188). Paradigma Akademi, Çanakkale.
- Kim, W. G., Lim, H., & Brymer, R. A. (2015). The effectiveness of managing social media on hotel performance. *International Journal of Hospitality Management*, 44, 165-171.
- Miller, M. (2011). *The ultimate web marketing guide, 1st edition*. Indiana: Person Education, Inc.
- Olşen, G. (2019). *Destinasyon pazarlamasında sosyal medyanın kullanımı ve sosyal medyanın yerli turistlerin destinasyon seçim kararlarına etkisi*. (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Ege Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Osatuyi, B. (2012). Information seeking on social media sites: an exploratory study. *Amcis 2012 Proceedings*, 15, 1-10.
- Pantano, E., Servidio, R., & Viassone, M. (2011). An exploratory study of the tourist-computer interaction: the role of web site usability on hotel quality perception. *International Journal of Digital Content Technology and its Applications*, 5, 208-216.

- Pietro, D. L., Virgilio, D. F., & Pantano, E. (2011). Social network for the choice of tourist destination: attitude and behavioural intention. *Journal of Hospitality and Tourism Technology*, 3, 60-76.
- Raykov, T. (1998). Coefficient alpha and composite reliability with interrelated nonhomogeneous items. *Applied Psychological Measurement*, 22(4) 375-385.
- Sanay Yıldız, G. (2017). *Elektronik turizm pazarlamasında güncel yaklaşımlar ve sosyal medyanın turistlerin destinasyon seçimi üzerindeki etkileri ve analizi*. (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Haliç Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Taş, M., Ünal, A., & Zengin, B. (2019). Sosyal medyanın turistlerin satın alma kararları üzerindeki etkisi: Erzincan Kemaliye örneği. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 7 2226-2250.
- Terttunen, A. (2017). *The influence of Instagram on consumers' travel planning and destination choice*. (Unpublished master thesis). Haaga-Helia University/Applied Sciences, Finland.
- Ural, A. & Kılıç, İ. (2005). *Bilimsel araştırma süreci ve SPSS ile veri analizi*. Ankara: Detay Yayıncılık.
- URL: <http://www.icrossing.co.uk/>
- URL: <http://wearesocial.com>
- URL: <http://www.bursa.gov.tr>
- URL: <https://www.marketingweek.com>
- URL: <https://www.brandingturkiye.com/>
- Uygur, M. S. (2007). *Turizm pazarlaması*. İstanbul: Nobel Yayın Dağıtım.
- Weinberg, T., Wilbe L., & Corina, P. (2012). *Social media marketing: strategien für Twitter, Facebook & Co*. Germany: (3. Auflage), O'reilly.
- Yazıcıoğlu, Y. & Erdoğan, S. (2007). *SPSS uygulamalı bilimsel araştırma yöntemleri (genişletilmiş ikinci baskı)*. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Yazgan, Ş., & Sevinç, F. (2015). Sosyal medya kullanımının turistik destinasyon seçimine etkisi. *Selçuk Üniversitesi 1. Eurasia International Tourism Congress: Current Issues, Trends, and Indicators*, 28-30 Mayıs, Türkiye.

COVID-19 PANDEMİ DÖNEMİNDE ÖĞRENCİLERİN UZAKTAN EĞİTİM VE UZAKTAN MUHASEBE EĞİTİMİNE YÖNELİK BAKIŞ AÇILARI ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA

(Sayfa 40-53)

Murat SERÇEMELİ²

Ersin KURNAZ³

ÖZ

Bu çalışmada, Covid-19 pandemi döneminde, fiili olarak uzaktan eğitimle muhasebe dersi alan öğrencilerin, uzaktan eğitim sistemine bakış açıları, uzaktan eğitim sistemiyle ilgili öz yeterlikleri ve uzaktan eğitimle yürütülen muhasebe derslerine ilişkin görüşlerinin belirlenmesi amaçlanmaktadır. Bu amaç doğrultusunda, Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Sağlık Yönetimi Bölümü'nde okuyan, daha önce en az bir muhasebe dersi almış lisans öğrencilerine bir anket uygulanmıştır. Anketlerden elde edilen veriler, SPSS 20 programı yardımıyla frekans ve yüzde gibi tanımlayıcı istatistikleri ile analiz edilmiştir. Araştırma sonucunda, öğrencilerin uzaktan eğitim sistemini çok fazla benimsemedikleri, sistemin kullanımıyla ilgili öz yeterlik açısından herhangi bir problem yaşamadıkları görülmüştür. Muhasebe eğitiminin uzaktan yöntemlerle sürdürülmesiyle ilgili video kayıtlarının tekrar izlenebilmesi, esnek eğitim olanakları ve zaman tasarrufu sağlama olumlu görülürken, internete ve eğitime ulaşamama ve sosyal olarak yalıtılmış hisse kapılma gibi hususlar olumsuz yönler olarak tespit edilmiştir. Sonuç olarak muhasebe eğitiminin, geleneksel eğitim yöntemleriyle uzaktan eğitim yöntemlerini harmanlayan ters yüz eğitim sistemi vasıtasıyla verilmesi gerektiği önerilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Covid-19, Pandemi Dönemi, Uzaktan Eğitim Muhasebe Eğitimi.

A RESEARCH ON STUDENTS' PERSPECTIVES TO DISTANCE EDUCATION AND DISTANCE ACCOUNTING EDUCATION IN THE COVID-19 PANDEMIA PERIOD

ABSTRACT

In this study, it is aimed to determine the views of students who actually take accounting courses with distance education during the Covid-19 pandemic period, their views on distance education system, their self-efficacy about distance education system and their views on distance education courses. For this purpose, a questionnaire was applied to undergraduate students who studied at Erzincan Binali Yıldırım University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Health Management, who have taken at least one accounting course before. The data obtained from the questionnaires were analyzed with descriptive statistics such as frequency and percentage with the help of SPSS 20 program. As a result of the research, it was observed that the students did not adopt the distance education system too much and did not experience any problems in terms of self-efficacy regarding the use of the system. While it is seen that video recordings, flexible training opportunities and time saving related to maintaining accounting education with remote methods are positive, issues such as not being able to reach the internet and the trainer and having socially isolated were identified as negative aspects. As a result, it is suggested that accounting education should be provided through the flipped classroom education system that blends traditional education methods and distance education methods.

Keywords: Covid-19, Pandemic Period, Distance Education, Accounting Education.

² Dr. Öğr. Üyesi, Giresun Üniversitesi, İİBF, İşletme Bölümü, murat.sercemeli@giresun.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-0718-2236

³Dr. Öğr. Üyesi. Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, İİBF, Sağlık Yönetimi Bölümü, ersinkurnaz2429@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-6787-5368

GİRİŞ

2019 yılının Aralık ayında, Çin'in Hubei bölgesinin başkenti olan Wuhan şehrindeki deniz ürünleri pazarında, nedeni bilinmeyen çok sayıda Pnömoni, yaygın bilinen adıyla zatürre hastasının olduğu tespit edilmiştir. Hızla artan hasta sayısının ardından Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ), 07 Ocak 2020'de bu şikâyetlerin sebebinin yeni tip bir koronavirüs olduğunu (2019-nCoV) açıklamış ve 30 Ocak 2020 tarihinde hastalığın diğer ülkelere ve Çin'in bütün bölgelerine yayılması nedeniyle uluslararası acil durum ilan edilmiştir. DSÖ, 05 Şubat 2020 tarihinde, virüsün Çin ve diğer ülkelerde daha fazla yayılmasını önlemek ve ülkeleri bu salgına karşı hazırlamak amacıyla "Küresel Bir Stratejik Hazırlık ve Müdahale Planı" hazırlamıştır. 11 Şubat 2020 tarihinde, DSÖ tarafından yayımlanan raporda, bu yeni hastalığın resmi isminin "Koronavirüs Hastalığı 2019" ve kısaltılması ise, "Covid-19" olarak isimlendirildiği açıklanmıştır. DSÖ başkanı Tedros Adhanom Ghebreyesus Covid-19'un açılımının; "korona" için "CO", "virüs" için "VI", "hastalık" için "D" şeklinde tanımlandığını ve böyle bir isim seçilirken belirli bir yeri, hayvan türlerini veya insanı damgalamaktan kaçınılmasına dikkat edildiğini söylemiştir. Covid-19'un çok kısa bir zaman içerisinde birçok ülkeye yayılarak küresel bir salgın haline gelmesiyle birlikte, 11 Mart 2020 tarihinde, DSÖ salgını "pandemi" olarak ilan etmiş ve tüm ülkelerin ciddi bir şekilde önlem almasını istemiştir (Öztürk ve İliş, 2020:1-7; TÜBA, 2020: 15).

Tüm dünyayı hızlı bir şekilde etkisi altına almaya başlayan Covid-19, Türkiye'de, 11 Mart 2020 tarihinden itibaren görülmeye başlanmıştır. Türkiye'de ilk vaka tespit edilir edilmez devletin ilgili kurumları tarafından salgınla mücadele edebilmek için birçok sektörü kapsayan önlemler, çok hızlı bir şekilde alınmıştır. Bu kapsamda tüm üniversitelerde eğitim öğretime kısa bir süreliğine ara verilmiş, daha sonra Yükseköğretim Kurumu (YÖK) tarafından, 23 Mart 2020 tarihinde üniversitelerde dijital imkânlarla uzaktan eğitime devam edileceği yönünde karar alınmıştır. Türkiye'de uzaktan eğitim sisteminin gelişiminin çok eskilere dayanması ve üniversitelerin hemen hemen hepsinde daha önceden uzaktan eğitimle ilgili bir alt yapılarının olması, Covid-19 ile beraber başlayan bu sürece hızlı bir şekilde uyum sağlamalarını kolaylaştırmıştır.

Dünyada uzaktan eğitimin sisteminin köklerinin neredeyse üç asır öncesine kadar uzanan disiplinler arası bir alan olduğu görülmektedir. Dünyada ilk uzaktan eğitim uygulamasından yaklaşık iki asır sonra Türkiye'de uzaktan eğitim konusu gündeme gelmiştir. Türkiye'de 1923 ile 1960'lı yıllar arasında uzaktan eğitim konusu kavramsal olarak tartışmanın ötesine geçememiştir. 1970'li yıllardan sonra birkaç girişimle sınırlı da olsa orta eğitim düzeyinde uzaktan eğitim çalışmalarının ilk adımları atılmıştır. Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi'nin 1980 sonrası kurulmasıyla birlikte uzaktan eğitim yükseköğretime taşınmıştır. Bu yıllardan sonra gerek orta, gerekse yükseköğretim düzeyinde uzaktan eğitim sistemi hızlı bir şekilde ilerleme kaydederek büyük ilgi ve kabul görmüştür (Bozkurt, 2017: 86). Özellikle 2000'li yıllardan sonra bilgi ve iletişim teknolojisi alanında yaşanan gelişmeler, uzaktan eğitim sistemini çok farklı konulara taşımış ve milyonlarca öğrenci için fırsatlar sunmuştur. Anadolu Üniversitesi'nin yanı sıra Atatürk Üniversitesi ve İstanbul Üniversitesi tarafından da açık öğretim faaliyetleri düzenlenmeye başlanmıştır (Gürer vd., 2016: 52).

Yukarıda ifade edilenler ışığında bu çalışmada, lisans düzeyinde daha önce muhasebe derslerinden en az birini almış ve Covid-19 pandemi döneminde fiili olarak uzaktan eğitimle muhasebe dersi alan öğrencilerin uzaktan eğitim sistemine bakış açıları, uzaktan eğitim sistemiyle ilgili öz yeterlikleri ve uzaktan eğitimle yürütülen muhasebe derslerine ilişkin görüşlerinin belirlenmesi amaçlanmaktadır. Bu amaç doğrultusunda, Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Sağlık Yönetimi Bölümü'nde okuyan öğrencilere bir anket uygulanmıştır. Uygulamaya ilişkin veriler SPSS 20 programı yardımıyla analiz edilmiştir. Son olarak elde edilen analiz sonuçlarına göre, araştırma hakkında değerlendirmelerde bulunulmuştur.

1. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Son yıllarda bilgi ve iletişim alanındaki teknolojik gelişmeler, yaşamın hemen hemen her alanını etkilemekte ve eğitim alanında da önemli değişim ve dönüşümün yaşanmasına neden olmaktadır. Ayrıca bilgisayar ve internet teknolojileri, eğitim ve öğretim faaliyetlerinin hizmetine sunulan en önemli iki değerdir. Bu iki değer bir araya gelmesi geleneksel eğitime diğer bir ifadeyle, okul ve sınıf gibi fiziksel mekâna bağlı eğitim sistemine alternatif olabilecek birçok eğitim sistemini de mümkün kılmıştır. Bunlardan biri de uzaktan eğitim sistemidir (Tuncer ve Taşpınar, 2008: 133). Uzaktan eğitim, öğrenme ve öğretme sürecinde öğrenci ve öğreticinin farklı mekânlarda olduğu, taraflara yer, zaman ve mekân bakımından bireysellik, esneklik ve bağımsızlık imkânı sağlayan sistematik bir eğitim şeklidir (Uşun, 2006: 11). En kısa tanımla uzaktan eğitim, zaman ve mekândan bağımsız olarak bilgi ve iletişim teknolojisi araç ve gereçlerinden faydalanarak gerçekleştirilen ekonomik ve etkileşimli bir eğitim modelidir (Gökçe, 2008: 2). Burada ifade edilmesi gereken bir konu da şudur: uzaktan eğitim programlarının hızlı bir şekilde yaygınlaşmasında teknolojik gelişmeler kadar

ekonomik koşulların da etkisi olmuştur. Son yıllardaki hızlı teknolojik gelişmeler ve piyasa koşullarındaki değişimler ülkelerin eğitim sistemlerini artan eğitimsel farklılıklar ve bütçe yükleriyle mücadeleye zorlamıştır (Tuncer ve Tanaş, 2011: 777). Ayrıca bilgi çağı diye adlandırılan 21. yüzyılda yaşanan gelişmeler, insanları sürekli kendilerini yenilemeye zorlamaktadır.

Uzaktan eğitimle yürütülen dersler, senkron (eş zamanlı) veya asenkron (eş zamansız) şekilde yürütülebilmektedir. Senkron şekilde yürütülen derste sanal sınıf ortamında öğrenciler ve öğretici birbirleriyle canlı olarak iletişim kurabilmektedir. Bu yöntemde öğrenciler, eş zamanlı olarak soru sorabilmekte, anlaşılmayan hususlarla ilgili taleplerini karşı tarafa iletebilmekte ve birbirleriyle tartışma imkânı elde edebilmektedirler. Asenkron şekilde yürütülen derste ise öğrenci, istediği zaman, istediği yerden internet üzerinden derslere erişim sağlayabilmekte ve daha önceden sisteme yüklenen video ve ses kaydı gibi materyaller yardımıyla dersi takip etmektedir. Bu yöntemde öğrenciler anlaşılmayan konularla ilgili soruları ve öğretici ile iletişimi anında sağlayamamaktadır.

Uzaktan eğitim sisteminin bir gereği olarak öğrenciler, eğitimlerini kendi kendilerine devam ettirmek zorunda kalabilmekte, yalnızlık, iletişimsizlik ve etkileşim yetersizliği gibi sorunlarla karşı karşıya kalabilmektedirler. Bu sorunlar dikkate alındığında uzaktan eğitim sisteminde en uygun öğrenme stillerinin tercih edilmesi gerekir (Ekici, 2003: 48-49). Bir başka ifadeyle, uzaktan eğitimle yürütülecek dersler için en uygun kaynak ve etkinlik, doğru ve etkili iletişim şekli ve öğrenciye en verimli bilgi aktarımını sağlayacak uygun öğretici modeli gibi birçok değişken dikkate alınarak planlama yapılması gerekir.

Örgün ve uzaktan eğitim sistemleri incelendiğinde, kullanılan teknolojilerin bu eğitimleri ayırdığı en temel özellik, öğrencilere zamandan ve mekândan bağımsızlık sağlayabilmesidir. Eğer uzaktan eğitimde öğrenci ve öğretici arasındaki etkileşimi ve iletişimi istenilen şekilde sağlayabilen doğru yöntem ve uygun teknoloji kullanırlarsa, uzaktan eğitim sisteminin örgün eğitim kadar başarılı olabileceği ve tüm kesimler tarafından kabul görebileceği söylenebilir (Yılmaz ve Horzum, 2005: 111). Wilson ve Marsh uzaktan eğitim sisteminin olmazsa olmaz bir parçası olan internetin öğrencilere kazandırdığı iki özelliği üzerinde durmaktadır. Birincisi, uzaktan eğitim şeklinde verilen derslerle ilgili etkinlikleri yapmak için interneti bilgi erişimi, paylaşma ve araştırma için kullanan öğrenciler, hayatlarının ileriki dönemlerinde teknoloji ile daha barışık olacaklardır. İkincisi ise, internet tabanlı bir eğitim öğrencileri sınıfın fiziki sınırlarından kurtararak onları birey odaklı bir yapı içinde özgüven kazanmaya teşvik etmesidir (Tuncer ve Taşpınar, 2008: 133).

İnsanların eğitim hayatının en son aşaması olan üniversiteler de çağın ihtiyaçlarına cevap verecek şekilde uzaktan eğitim vermeye yönelmektedir. Bu yönelik uzaktan eğitimde kalite sorununu da beraberinde getirmektedir. Üniversiteler için uzaktan eğitim her ne kadar ekonomik bir sistem olsa da uluslararası standartlarda kaliteli bir eğitim hizmeti sunmak, önemli yatırımlar yapmayı gerektirebilir. Üniversiteler uzaktan eğitimden beklenen ekonomik getiriyi elde edebilmek için öncelikle ticarileşmiş bir eğitim ortamında geniş bir kitleye ulaşabilmeli ve kaliteden ödün vermeyen bir eğitim anlayışına sahip olmalıdır (Askeland ve Payne, 2007: 162). Kaliteli bir uzaktan eğitim hizmeti vermeye amaçlayan üniversiteler, teknolojik alt yapıya ek olarak birtakım engelleri de aşması gerekir. Bunlardan birincisi, üniversitelerle işbirliği yaparak ortak profesyonel programlar hazırlamak; ikincisi, öğrencilerin alacakları derslerde karşılaşabilecekleri sorunlara teknik ve pratik çözümler bulabilmek; üçüncüsü ise programların akreditasyonu, kalite garantisi ve sertifikalandırmasıdır (Solem vd., 2006: 151-156).

2. LİTERATÜR İNCELEMESİ

Literatüre bakıldığında uzaktan eğitim ve uzaktan eğitime öğrencilerin bakış açısıyla ilgili birçok çalışmanın yapıldığı görülmektedir. Bu konuda Türkiye’de yapılmış çalışmalardan bazıları aşağıda sunulmuştur.

Bircan vd. (2018) çalışmalarında, öğrencilerin uzaktan eğitimle verilen derslere yönelik ilgileri ve aldıkları derslerin uzaktan eğitimle devam edip etmemesini isteyip istemediklerini belirlemeyi amaçlamışlardır. Bu kapsamda, Cumhuriyet Üniversitesi, Uzaktan Eğitim Merkezinde ortak zorunlu dersleri alan öğrencilere anket yapılmıştır. Araştırma sonucunda, öğrencilerin tüm derslere yönelik bakış açılarının cinsiyete göre farklılık göstermediği tespit edilmiştir. Ayrıca kadın ve erkek öğrencilerin derslerin uzaktan eğitimle almayı istemedikleri belirlenmiştir.

Bozkurt (2017), Türkiye’de uzaktan eğitimin gelişim sürecinde rol alan önemli olayları belirlemek ve uzaktan eğitimin gelişimini geçmişten günümüze haritalandırmak amacıyla teorik bir çalışma yapmıştır. Çalışmada uzaktan eğitimin gelişim sürecinin aşamaları eleştirel bir bakış açısıyla ele alınmıştır. Son olarak uzaktan eğitimde araştırma eğilimlerine yönelik çalışmalar üzerinde durulmuş ve uzaktan eğitimin Türkiye’nin geleceğine yönelik öngörü ve önerilerde bulunulmuştur.

Metin vd. (2017), öğrencilerin uzaktan eğitim sistemine bakış açılarını ve uzaktan eğitimle yürütülen İngilizce dersinde öğrencilerin takip, memnuniyet ve başarı seviyelerini belirlemeyi amaçlamışlardır. Bu amaçla dersi alan Uşak Üniversitesi, Banaz Meslek Yüksekokulundaki öğrencilere bir anket uygulanmıştır. Araştırma sonucunda, öğrencilerin uzaktan eğitim derslerini yüz yüze eğitim kadar verimli bulmadıkları ve İngilizce dersini uzaktan eğitim sistemiyle almak istemedikleri tespit edilmiştir. Ayrıca öğrenciler, kaldıkları yurt veya evde internet imkânının sağlanması ve derslerin düzenli olarak takip edilmesi durumunda, uzaktan eğitim sistemi ile eğitim verilmesinin verimli bir uygulama olacağını ifade etmişlerdir.

Birişçi (2013) çalışmasında, video konferans tabanlı uzaktan eğitime yönelik öğrenci tutumlarını ve görüşlerini belirlemeyi amaçlamıştır. Araştırmanın çalışma grubunu oluşturan Artvin Çoruh Üniversitesi, Sosyoloji Bölümünde okuyan öğrencilere bir anket uygulanmıştır. Ölçekten elde edilen sonuçlar incelendiğinde, öğrencilerin uzaktan eğitime yönelik tutumlarında bir kararsızlık olduğu görülmüştür. Öğrencilerin video konferans tabanlı sisteme dayalı uzaktan eğitime ilişkin olumlu görüşleri; derse olan ilginin arttığı ve farklı bir yöntemle ders işlemenin faydalı olduğu şeklinde ifade edilmiştir. Olumsuz görüşleri ise, yüz yüze iletişim olmaması, etkileşim sağlanamaması, teknik sorunlar yaşanması ve derse motive olamama şeklinde sıralanmıştır.

Eygü ve Karaman (2013) çalışmalarında, uzaktan eğitim öğrencilerinin almakta oldukları eğitime yönelik memnuniyet algılarını incelenmeyi amaçlamışlardır. Bu amaca yönelik olarak Atatürk Üniversitesi, Uzaktan Eğitim ve Araştırma Merkezinde, bilgisayar programcılığı ön lisans eğitimi ve ilahiyat lisans tamamlama eğitimi alan öğrencilere anket uygulanmıştır. Araştırma sonucunda, öğrencilerin görüşleri arasında farklılık olduğu görülmüş ve bu görüşler ile demografik özellikler arasında bir ilişki olduğu tespit edilmiştir.

Tanrıkulu vd. (2010), uzaktan eğitim sisteminin kritik başarı faktörlerini belirlemeyi amaçladıkları çalışmalarında, Türkiye’de uzaktan eğitime dâhil olan öğrencilere yönelik bir anket uygulamışlardır. Araştırma sonucunda, uzaktan eğitimde başarı faktörleri olarak kullanılabilirlik, etkileşim, fonksiyonellik, birlikte çalışabilirlik, kolay erişilebilirlik gibi faktörlerin öne çıktığı tespit edilmiştir.

Keser ve Karahoca (2010) çalışmalarında, uzaktan eğitim sistemiyle proje yönetim dersi tasarlamayı ve başarıyı artırmak için materyal geliştirmeyi amaçlamışlardır. Bu doğrultuda mühendislik okuyan öğrencilere bir anket uygulanmıştır. Araştırma sonucunda, mühendislik öğrencileri için uzaktan eğitimin proje tasarımında kullanılabileceği ve proje bazlı eğitim faaliyetleri için önemli olduğu ifade edilmiştir.

Çiftçi vd. (2010) çalışmalarında, öğrencilerin uzaktan eğitime karşı tutumlarını belirlemeyi amaçlamışlardır. Bu amaç doğrultusunda, Gazi Üniversitesi Meslek Yüksekokulundaki öğrencilere bir anket uygulanmıştır. Yapılan analizler sonucunda, öğrencinin bulunduğu sınıf ile takip edilen eğitim programının direnç seviyesi ile bağlantısı olduğu, yaş ve cinsiyet ile ilgili bir ilişkisi olmadığı tespit edilmiştir.

Demirel ve Coşkun (2010) üniversite öğrencilerinin kendi kendine öğrenme yetkinlik seviyelerini değerlendirmek amacıyla yaptıkları çalışmaları için Yeditepe Üniversitesi öğrencilerine bir anket yapmışlardır. Verilerin analizinde faktör analizi gibi istatistiksel analiz yöntemleri kullanılmıştır. Araştırma sonunda, öğrencilerin kendi kendine öğrenme konusundaki yatkınlıklarının ortalama seviyede olduğu görülmüştür.

Gursul ve Keser H. (2009) çalışmalarında, çevrimiçi ve yüz yüze eğitim ortamlarında karşılaşılan sorunların matematik eğitiminde öğrencilerin başarılarına olan etkisini ortaya koymayı amaçlamışlardır. Bu doğrultuda Hacettepe Üniversitesi’nde yeni başlayan öğrencilerden anket yöntemiyle veri toplanmıştır. Sonuç olarak, görev paylaşımı, işbirliği ve sorun çözme ile çözüm işbirliği açısından, çevrimiçi grup çalışmasının daha başarılı olduğu ifade edilmiştir.

Özkan ve Köşeler (2009) çalışmalarında, e-öğrenme için kavramsal bir model sunmayı amaçlamışlar. Bu doğrultuda web tabanlı öğrenme yönetim sistemini kullanan öğrencilere anket uygulanmıştır. Araştırma sonucunda, öğrenci davranışları, öğretmenin kalitesi, bilgi kalitesi, bağlantı servis kalitesi ve destekleyici birimler gibi değişkenler ile öğrenci tatmin düzeyi arasında istatistiksel bir ilişki bulunmuştur.

Literatürdeki çalışmaların genelde ortak zorunlu dersler dışında uzaktan eğitim sistemiyle daha önce eğitim almayan öğrencilerin, uzaktan eğitim sistemine bakış açılarını belirlemeye yönelik yapıldığı söylenebilir. Bu çalışma ile Covid-19 pandemi döneminde, fiili olarak uzaktan eğitimle tanışan öğrencilerin, uzaktan eğitim sistemi ve uzaktan eğitimle aldıkları muhasebe dersleri hakkındaki görüşleri belirlenerek, literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Ayrıca söz konusu öğrencilerin Covid-19 pandemi döneminde eğitimlerinin bir kısmını geleneksel yöntemlerle, bir kısmını da uzaktan eğitimle aynı dönem içinde almaları iki yöntemi de karşılaştırmaları açısından daha sağlıklı sonuçlar verecektir. Bu çalışmanın bu yönüyle literatürdeki çalışmalardan farklılaştığı söylenebilir.

3. METODOLOJİ

Çalışmanın bu kısmında, araştırmanın amacı, kapsamı ve yöntemi, güvenilirlik analizi ve elde edilen bulguların değerlendirilmesi sırasıyla ele alınacaktır.

3.1. Araştırmanın Amacı

Bu çalışmada, lisans düzeyinde daha önce muhasebe derslerinden en az birini almış ve Covid-19 pandemi döneminde, fiili olarak uzaktan eğitimle muhasebe dersi alan öğrencilerin, uzaktan eğitim sistemine bakış açıları, uzaktan eğitim sistemiyle ilgili öz yeterlikleri ve uzaktan eğitimle yürütülen muhasebe derslerine ilişkin görüşlerinin belirlenmesi amaçlanmaktadır.

3.2. Araştırmanın Kapsamı ve Yöntemi

Araştırmanın kapsamını, Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, iktisadi ve idari bilimler fakültesi, sağlık yönetimi bölümünde öğrenim gören, en az bir tane muhasebe dersi almış öğrenciler oluşturmaktadır. Araştırma kapsamında, ilgili bölümde öğrenim gören 425 öğrencinin tamamına “Google Form” vasıtasıyla online anket yapılmış, 254 öğrenciden geri dönüş alınmıştır. Bu oran hedef kitlenin %59’una ulaşıldığını göstermektedir.

Konu ile ilgili anketin oluşturulmasında, Güner vd. (2016) ile Serçemeli (2017) çalışmalarından yararlanılmıştır. Öğrencilere uygulanan anket formu dört kısımdan meydana gelmektedir. Birinci kısım, demografik sorular ve derslerin işlenme yöntemleri ile ilgili öğrencilerin düşüncelerini belirlemeye yönelik 14 sorudan oluşmaktadır. İkinci kısım çevrimiçi (online)/uzaktan eğitimde kullanılan teknoloji, sistem ve uygulamalara ilişkin 5 soru, üçüncü kısım öğrencilerin öz yeterliliklerine ilişkin 4 soru ve anketin son kısmı ise, öğrencilerin uzaktan eğitimle aldıkları muhasebe derslerine ilişkin düşüncelerini belirlemeye yönelik 11 sorudan oluşmaktadır. Anketin ikinci, üçüncü ve dördüncü bölümlerinde, 5’li likert ölçek kullanılmıştır.

Anketlerden elde edilen veriler, SPSS 20.00 programı yardımıyla frekans ve yüzde gibi tanımlayıcı istatistikleri ile analiz edilmiştir.

3.3. Güvenilirlik Analizi

Öğrencilere yapılan anketin güvenilirliği için Cronbach’s Alpha analizi kullanılmıştır. Anket Cronbach’s Alpha katsayısı, 0,83 olarak bulunmuştur. Sosyal bilim araştırmalarında %70 ve üzeri olan güvenilirlik katsayısı, güvenilirlik düzeyinin geçerli olması için yeterlidir (Bayram, 2017: 194).

4. ARAŞTIRMA BULGULARININ DEĞERLENDİRİLMESİ

Araştırmaya katılan öğrencilere ait demografik bilgiler ve araştırma kapsamındaki diğer bulgulara ilişkin değerlendirmeler bu kısımda verilmektedir.

4.1. Demografik Özelliklere İlişkin Bulgular

Araştırmaya katılan öğrencilere ait demografik veriler Tablo 1’de verilmiştir.

Tablo 1- Öğrencilere Ait Demografik Veriler

Demografik Özellik		N	%
Cinsiyet	Erkek	63	24,8
	Kadın	191	75,2
	Toplam	254	100
Öğrenim Görmekte Olduğu Bölüm	Sağlık Yönetimi (Gündüz)	143	56,3
	Sağlık Yönetimi (Gece)	111	43,7

	Toplam	254	100
Yaşamakta Olduğu Yer	Köy	82	32,3
	Kasaba	4	1,6
	İlçe	50	19,7
	İl	75	29,5
	Büyükşehir	43	16,9
	Toplam	254	100
Not Ortalaması	2.00'den az	30	11,8
	2.00 – 2.50 arası	96	37,8
	2.51 – 3.00 arası	72	28,3
	3.01-3.50 arası	45	17,7
	3.51 ve üzeri	11	4,3
Toplam	254	100	

Tablo 1'de görüldüğü gibi 254 kişi araştırmaya katılmıştır. İlgili tabloda öne çıkan hususlara bakıldığında; %75,2'si kadın öğrencilerden oluşmaktadır. Öğrencilerin okudukları bölümlerine bakıldığında, %56,3'ü sağlık yönetimi (gündüz) bölümünde öğrenim görmektedirler. Not ortalamaları açısından ankete katılanların %37,8'inin, 2,00-2,50 arasında bir ortalamaya sahip oldukları görülmektedir. Burada en dikkat çekici husus ise, öğrencilerin yaşadıkları yer olarak en fazla %32,3'ünün köyde yaşadıklarını belirtmeleridir. Bu durum öğrencilerin uzaktan eğitim sisteminin en önemli unsurlarından birisi olan internete erişememe gibi sorunlar yaşamasına neden olabilir.

4.2. Derslerin İşlenme Yöntemleri İle İlgili Öğrencilerin Düşüncelerini Belirlemeye Yönelik Bulgular

Tablo 2'de, öğrencilerin derslerin işlenme yöntemleri ile ilgili sorulara verdikleri yanıtların frekans ve yüzde dağılımı yer almaktadır.

Tablo 2- Derslerin İşlenme Yöntemleri İle İlgili Bulgular

Çevrimiçi (online) / uzaktan eğitime katılmak için kullandığınız araç hangisidir? (Birden fazla seçenek işaretleyebilirsiniz)	N	%
Kendi bilgisayarım	109	42,4
Kendi akıllı telefonum	194	75,5
Kendi tabletim	10	3,9
Bir başkasının bilgisayarı	33	12,8
Bir başkasının akıllı telefonu	10	3,9
Bir başkasının tableti	3	1,2
Uzaktan eğitim derslerinizi hangi sıklıkla takip ediyorsunuz?		
Her gün	141	55,5
2 günde bir	73	28,7
Haftada bir	35	13,8
Ayda bir	2	0,8
Hiçbir zaman	3	1,2
Toplam	254	100
Muhasebe derslerinin yürütülmesine ilişkin hangi yöntemi tercih ederdiniz?		
Dersleri okula gelmeden çevrimiçi (online)/ uzaktan takip edebilmek isterim	85	33,5
Dersleri okula gelerek takip edebilmek isterim	169	66,5
Toplam	254	100
Muhasebe derslerini okula gelmeden takip etmek istiyorsanız sebebi nedir? (Birden fazla seçeneği işaretleyebilirsiniz)		
Dersleri uygun olduğun zamanlarda alabilmeyi isterim	61	64,2

Okuldaki derslere her zaman gelemiyorum	12	12,6
Okuldaki dersler sıkıcı oluyor	9	9,5
Okuldaki derslere konsantre olamıyorum	23	24,2
Çalışıyorum	13	13,7
Diğer	19	20,5
Muhasebe derslerini okula gelmeden çevrimiçi (online)/ uzaktan takip etmenin sakıncası ne olabilir? (Birden fazla seçeneği işaretleyebilirsiniz)		
Her zaman internete ulaşamam	146	56,8
Teknik sorunlarla karşılaşma	124	48,2
Bireyselleşmek	59	23
Sosyal ortamlardan uzak kalmak	87	33,9
Anlaşılmayan konuları soramamak	181	70,4
Diğer	7	2,8
Uzaktan eğitimde çevrimdışı/eş zamansız ders video kayıtları kullanılıyorsa bunun süresinin ne kadar olmasını tercih edersiniz?		
5-10 dk	22	8,7
10 – 15 dk	54	21,3
15 – 20 dk	78	30,7
20-25 dk	75	29,5
25 dk üstünde	25	9,8
Toplam	254	100
Uzaktan eğitimde dersler canlı olarak eğitmen tarafından anlatılıyorsa bunun süresinin ne kadar olmasını tercih edersiniz?		
5-10 dk	18	7,1
10 – 15 dk	38	15,0
15 – 20 dk	92	36,2
20-25 dk	72	28,3
25 dk üstünde	34	13,4
Toplam	254	100
Uzaktan eğitim muhasebe derslerinin aşağıdaki yöntemlerden hangileriyle desteklenmesini istersiniz? (Birden fazla seçeneği işaretleyebilirsiniz)		
Çevrimiçi (online)/Canlı yayın	89	34,6
Ders Kitabı	32	12,5
PDF, Word, Powerpoint Sunumu	86	33,5
Çevrimdışı video kayıtları	108	42
Dersin Öğretim elemanı/üyesinin notları	204	79,4
Başka öğretim elemanı/üyesine ait notlar	8	3,1
Çevrimiçi (online)/uzaktan eğitim yaklaşımıyla ilgili izleniminiz nedir? (Birden fazla seçeneği işaretleyebilirsiniz)		
İlgi çekici	82	31,9
Korkutucu	57	22,2
Sıkıcı	120	46,7
Gereksiz	51	19,8
Eğlenceli	50	19,5
Diğer	20	8
Muhasebe derslerini Covid-19 sonrasında çevrimiçi (online)/uzaktan eğitim yaklaşımıyla almak ister misiniz?		
Evet	55	21,7
Hayır	146	57,5
Kararsızım	53	20,9
Toplam	254	100
Covid-19 dönemi bittikten sonra muhasebe dersleri için yüz yüze telafi programlarının yapılması gerektiğini düşünüyor musunuz?		
Evet	106	41,7

Hayır	94	37,0
Kararsızım	54	21,3
Toplam	254	100

Derslerin işleme yöntemleri ile ilgili öğrencilerin düşüncelerini belirlemeye yönelik öğrencilerin verdikleri cevaplar Tablo 2’de görülmektedir. Tablo 2’de en fazla öne çıkan hususlara bakıldığında öğrenciler;

- Çevrimiçi (online)/uzaktan eğitim derslerine, kendi akıllı telefonları ile katılmaktadırlar (%75,5).
- Derslerini her gün takip etmektedirler (%55,5).
- Muhasebe derslerini okula gelerek takip etmeyi istemektedirler (%66,5). Buna göre ilgili öğrencilerin uzaktan eğitimi benimsemedikleri ifade edilebilir. Bunun nedenleri çalışmanın ilerleyen aşamalarında değerlendirilmiştir.
- Muhasebe derslerini okula gelmeden uzaktan eğitim yöntemiyle almak isteyenler; dersleri uygun oldukları bir zamanda alabilmeyi istemektedirler (%64,2). Buna göre öğrencilerin esnek bir eğitim almayı istedikleri ifade edilebilir.
- Muhasebe derslerini uzaktan eğitimle internet üzerinden almanın en sakıncalı tarafının, anlaşılmayan konuların sorulamaması olarak ifade edilmiştir (%70,4). Buna göre öğrencilerin soru sorabilecekleri bir öğretim elemanı/üyesine ihtiyaç duydukları ve iletişime geçmek istedikleri ifade edilebilir. Bu noktada uzaktan eğitim modelinde öğrencilere, eğitmenlere daha fazla ulaşabilme imkânının verilmesi uygun olacaktır.
- Uzaktan eğitimde çevrimdışı/eş zamansız ders video kayıtları kullanılıyorsa bunun süresinin 25 dk. altında olmasını istemektedirler. Dolayısıyla çok uzun videoları izlemeyi istemedikleri ifade edilebilir. Yanıtlar arasında en fazla öne çıkan süreler ise 15-25 dk arası olmuştur (%71,2).
- Uzaktan eğitimde dersler çevrimiçi canlı olarak işleniyorsa, bunun süresinin de 25 dk. altında olmasını istemektedirler. Geleneksel usulde derslerin çok daha uzun sürelerde işlendiği göz önüne alındığında, Z kuşağı olarak ifade edilebilecek öğrencilerin daha kısa sürelerdeki ders saatlerini benimsemedikleri ifade edilebilir. Yanıtlar arasında en fazla öne çıkan süreler ise 15-25 dk arası olmuştur (%64,5).
- Uzaktan eğitimde kullanılan ders materyallerinden en fazla dersin kendi öğretim elemanı/üyesine ait ders notlarını talep etmektedirler (%79,4) ve çevrimdışı video kayıtları istemektedirler (%42,0). Bu durum öğrencilerin muhasebe derslerini aşına oldukları ve anlatım tarzını bildikleri kişilerden öğrenmeyi istedikleri şeklinde yorumlanabilir.
- Çevrimiçi (online)/uzaktan eğitim yaklaşımını sıkıcı (%46,7) bir yöntem olarak düşünmektedirler.
- Muhasebe derslerini Covid-19 pandemi dönemi sonrasında çevrimiçi (online)/uzaktan eğitim yaklaşımıyla almak istememekte (%57,5) ve yüz yüze telafi dersleri talep etme noktasında %41,7’lik kısım olumlu bakmaktadır.

4.3. Çevrimiçi (Online)/Uzaktan Eğitimde Kullanılan Teknoloji, Sistem Ve Uygulamalara İlişkin Bulgular

Tablo 3’de, Covid-19 pandemi döneminde, çevrimiçi (online)/uzaktan eğitime geçiş sonrasında üniversitede kullanılan uzaktan eğitim sistemlerine ait teknoloji, sistem ve uygulamalara bakış açılarına yönelik ifadeler öğrencilerin vermiş oldukları yanıtlar ilişkin frekans ve yüzde dağılımı yer almaktadır.

Tablo 3- Çevrimiçi (Online)/Uzaktan Eğitimde Kullanılan Teknoloji, Sistem Ve Uygulamalara İlişkin Bulgular

İfadeler	Kesinlikle Katılmıyorum	Katılmıyorum	Kararsızım	Katılıyorum	Kesinlikle Katılıyorum
	N %	N %	N %	N %	N %
Uzaktan eğitim merkezimiz, ihtiyaç duyduğumda yeterli teknik destek sağlamaktadır.	46 (18,1)	34 (13,4)	67 (26,4)	54 (21,3)	53 (20,9)

Uzaktan eğitim merkezimiz, süreç başlangıcında sistemin kullanımıyla ilgili yeterli eğitim vermiştir.	68 (26,8)	48 (18,9)	50 (19,7)	45 (17,7)	43 (16,9)
Uzaktan eğitim sistem ve uygulamalarının kullanımı kolaydır.	22 (8,7)	16 (6,3)	36 (14,2)	90 (35,4)	90 (35,4)
Sistemin kullanılmasında (bağlantı, altyapı yetersizliği vb.) teknik problemler yaşadım.	71 (28,0)	45 (17,7)	40 (15,7)	32 (12,6)	66 (26,0)
Sistemin kullanımına alışmakta zorlandım	94 (37,0)	48 (18,9)	43 (16,9)	33 (13,0)	36 (14,2)

Uzaktan eğitime geçiş sonrasında, üniversitede kullanılan uzaktan eğitim sistemi ile ilgili sorulara öğrencilerin verdikleri cevaplar, Tablo 3’de görülmektedir. Buna göre en fazla öne çıkan hususlara bakıldığında; uzaktan eğitim merkezinin yeterli teknik destek sağladığı (%42,2), sistemin kullanımında çok fazla (bağlantı, altyapı yetersizliği vb.) teknik problemin yaşanmadığı (%45,7), buna karşın sistemin nasıl kullanılacağıyla ilgili yeterli eğitim verilmediği (%45,7) düşünülmektedir. Bu noktada uzaktan eğitim merkezi tarafından, kullanılacak sisteme ilişkin tanıtıcı video kayıtlarının paylaşılması faydalı olacaktır. Ayrıca, öğrenciler sistemin kullanımına alışmakta zorlanmalarına rağmen (%45,9), alışma sonrasında uygulamaları kolayca kullanabildikleri görülmüştür (%70,8).

4.4. Çevrimiçi (Online)/Uzaktan Eğitimde Ders Alan Öğrencilerin Öz Yeterliklerine İlişkin Bulgular

Tablo 4’de, çevrimiçi (online)/uzaktan eğitimde ders alan öğrencilerin öz yeterliklerine ilişkin vermiş oldukları yanıtlar yer almaktadır.

Tablo 4- Öğrencilerin Öz Yeterliliklerine Yönelik Bulgular

İfadeler	Kesinlikle Katılmıyorum	Katılmıyorum	Kararsızım	Katılıyorum	Kesinlikle Katılıyorum
	N %	N %	N %	N %	N %
Çevrimiçi (online)/ uzaktan öğrenme sürecinde ödevlerimi hazırlama ve ders materyallerini kullanmada sorun yaşamam.	64 (25,2)	28 (11,0)	61 (24,0)	55 (21,7)	46 (18,1)
Üniversitemde kullanılan çevrimiçi (online)/ uzaktan öğrenme yazılımlarını nasıl kullanacağım konusunda gerekli bilgi ve beceriye sahibim	25 (9,8)	17 (6,7)	50 (19,7)	72 (28,3)	90 (35,4)
Çevrimiçi (online)/ uzaktan öğrenme sürecinde alanımla ilgili internet kaynaklarını daha etkili bir şekilde kullanmaya başladım.	33 (13,0)	28 (11,0)	46 (18,1)	65 (25,6)	82 (32,3)
Çevrimiçi (online)/ uzaktan öğrenme süreci bireysel gelişimime katkı sağladı	68 (26,8)	32 (12,6)	45 (17,7)	43 (16,9)	66 (26,0)

Öz yeterliliklere ilişkin sorulara öğrencilerin verdikleri cevaplar Tablo 4’de görülmektedir. Buna göre en fazla öne çıkan hususlara bakıldığında; öğrencilerin çevrimiçi (online)/uzaktan öğrenme sürecinde ödevlerini hazırlama ve ders materyallerini kullanmada sorun yaşamadıkları (%39,8), üniversitede kullanılan yazılımların nasıl kullanılacağına hakim oldukları (%63,7), internet kaynaklarını daha etkili bir şekilde kullanmaya başladıkları (%57,9) ve bireysel gelişmelerine katkı sağladıkları (%42,9) ifade edilebilir.

4.5. Muhasebe Eğitiminin Çevrimiçi (Online)/Uzaktan Eğitimle Yürütülmesine Bakış Açıklarına İlişkin Bulgular

Tablo 5’de, muhasebe eğitiminin çevrimiçi (online)/uzaktan eğitimle yürütülmesine yönelik ifadelerle öğrencilerin vermiş oldukları yanıtlar yer almaktadır.

Tablo 5- Çevrimiçi (Online)/Uzaktan Eğitime Yönelik Bulgular

İfadeler	Kesinlikle Katılmıyorum	Katılmıyorum	Kararsızım	Katılıyorum	Kesinlikle Katılıyorum
	N %	N %	N %	N %	N %
Muhasebe eğitiminde uzaktan eğitim kullanımı ders motivasyonumu artırır	82 (32,3)	36 (14,2)	53 (20,9)	40 (15,7)	43 (16,9)
Muhasebe eğitiminde uzaktan eğitim kullanımı araştırmacı ruhumu geliştirir	59 (23,2)	29 (11,4)	65 (25,6)	47 (18,5)	54 (21,3)
Muhasebe eğitiminde uzaktan eğitim kullanımı eğitici ile iletişimimizi zorlaştırmaktadır	51 (20,1)	41 (16,1)	46 (18,1)	44 (17,3)	72 (28,3)
Video kayıtlarını geri alma imkânı dersi öğrenmeye faydalı olmaktadır	25 (9,8)	15 (5,9)	40 (15,7)	47 (18,5)	127 (50,0)
Uzaktan eğitim kullanımının muhasebe dersini geleneksel yöntemlerden daha anlaşılır kılacağını düşünüyorum	95 (37,4)	38 (15,0)	63 (24,8)	20 (7,9)	38 (15,0)
Uzaktan eğitim ile dersi takip etmenin geleneksel yöntemlerden daha kolay olacağını düşünüyorum	78 (30,7)	39 (15,4)	61 (24,0)	31 (12,2)	45 (17,7)
Uzaktan eğitim ile muhasebe dersinin daha akılda kalıcı olacağını düşünüyorum	111 (43,7)	46 (18,1)	43 (16,9)	13 (5,1)	41 (16,1)
Muhasebe eğitiminde uzaktan eğitim kullanımı bana ek iş yükü getirmektedir	65 (25,6)	38 (15,0)	50 (20,9)	40 (15,7)	43 (16,9)
Uzaktan eğitim kullanılarak ders anlatıldığında neyin nereden geldiğini daha iyi anlıyorum	92 (36,2)	46 (18,1)	43 (16,9)	35 (13,8)	38 (15,0)
Uzaktan eğitim zamanımı daha verimli kullanmamı sağlamaktadır	74 (29,1)	40 (15,7)	46 (18,1)	32 (12,6)	62 (24,4)
Çevrimiçi (online)/uzaktan bir derste, geleneksel dersten daha iyi not alabileceğime inanıyorum	66 (26,0)	28 (11,0)	48 (18,9)	41 (16,1)	71 (28,0)

Tablo 5’de en fazla öne çıkan ifadelerle bakıldığında;

- Öğrenciler muhasebe eğitiminde çevrimiçi (online)/uzaktan eğitim kullanımının ders motivasyonlarını artırmadığını ifade etmişler (%46,5), araştırmacı ruhlarını geliştirmesi noktasında nispeten olumlu yaklaşıtları (%39,8) görülmüştür.
- Çevrimiçi (online)/uzaktan eğitim yönteminin, eğitici ile iletişimlerini zorlaştıracaklarını düşünmektedirler (%45,6).
- Video kayıtlarının tekrar izlenebilmesinin dersi daha iyi anlamalarına yardımcı olacağını düşünmektedirler (%68,5).
- Muhasebe dersinin daha anlaşılır olmasında (%52,4), dersi daha kolay takip etme noktasında (%46,1) ve dersin daha akılda kalıcı olacağı hususunda (%61,8) uzaktan eğitim yöntemlerine kıyasla daha çok geleneksel yöntemleri tercih ettikleri görülmektedir.
- Öğrenciler uzaktan eğitimle yürütülen derslerde neyin nereden geldiğini anlayamadıklarını (%54,3) ifade etmelerine rağmen bu sistemde örgün öğretimdekinden daha iyi not alabileceklerine inanmaktadırlar (%44,1). Bu durum söz konusu üniversitenin uzaktan eğitim sisteminin tüm sınav formatlarını destekleyecek bir alt yapısının olmamasından dolayı değerlendirme kriterleri olarak daha çok ödev ve test usulü sınav etkinliklerinin kullanılmasından kaynaklandığı yönünde yorumlanabilir. Ayrıca öğrencilerin bu tür etkinliklerde daha yüksek performans gösterebileceklerine inanmaları da bu sonucun üzerinde etkili olduğu söylenebilir.

- Son olarak zamanlarını daha verimli kullanamadıkları (%44,8) ifade edilmiştir.

Ayrıca öğrencilerden bazıları, ankete ek olarak gerek uzaktan eğitim gerekse muhasebe eğitiminin çevrimiçi(online)/uzaktan eğitim yöntemiyle verilmesiyle ilgili olumlu veya olumsuz buldukları hususlara ilişkin yanıtlar arasından en fazla öne çıkan ifadeler aşağıda belirtilmiştir.

Olumlu bulunan yönler:

“Not aramak zorunda kalmıyorum. Online eğitim de hayat eve sığar, risk altında kalmamak mutlu ediyor”.

“Daha iyi konsantre oluyorum, zamanı daha iyi kullanıyorum, anlamadığım yerleri tekrar tekrar izleyebiliyorum”.

“Sabah 9 da derse yetişme durumu söz konusu değil”.

“Daha akılda kalıcı ve istediğimiz zaman açıp video tekrarını izleyebilmek”.

“Dersi canlı olarak hocamızın bize anlatması”.

“Ödevlerin bizi daha aktif duruma getirmesi”.

“Bir konuda daha fazla araştırma yapılmasını sağladı”.

“Anlamadığım bir soru olduğu zaman videoyu tekrar oynatıyorum”.

“Zaman tasarrufu, tekrarlanabilir olması, elektronik ortamda ulaşımının kolay olması”.

“Sorduğumuz soruya hocamızın anında cevap vermesi. Tüm sınıfın aynı anda çevrimiçi (online) derste olması ve sınıf ortamı gibi hissetmemiz”.

“Daha çok araştırmaya yönlendiğini düşünüyorum”.

Olumsuz bulunan yönler:

“Notlar bazen uzun oluyor, yazmak zorlaşıyor. Çıktı alma imkânı yok. İnternette sıkıntı yaşıyor. Çok fazla ödev veriliyor, ödevlerin üstüne kimi derslerde hem sınav, hem ödev oluyor. Bu süreçte yarınımızın ne olduğu belli olmayan günlerde psikolojik olarak rahat değiliz, ödevler de onların üstüne gelince çok bunaltıcı oluyor”.

“Vizelerin ve finallerin sanal ortam üzerinden olması, sanal ortamda olduğumuz sınavların çana dahil olması. Bulduğumuz durumda herkesin psikolojisi kötü ve telefona bakarak soru çözmek pek verimli olmuyor”.

“Anlamadığımız yerleri soramıyoruz hocaya ya da daha sonrası konu tekrarı yaptığımızda yapamadığımız soruları hocaya sormakta sorunlar yaşıyoruz. Bazen hocaya ulaşmak zor oluyor”.

“Arkadaş ortamından uzaklaşma”.

“Asosyalleşiyoruz arkadaşlarımızı özliyorum”.

“Asosyal, bilgi paylaşımı ve samimiyetten uzak, soğuk bir ortam”.

“Dikkat dağınıklığı fazlasıyla oluyor, internette kaynaklı sıkıntılar yaşıyor. Derse katılım aktif bir şekilde sağlanamadığı için bilgiler çok aklımızda kalmıyor, sorular sorup konuyu pekiştirmek, günlük hayatla ilişkilendirmek zor oluyor”.

“Okulda olmamızdan dolayı evde sorumluluğumuz oluyor ve devamlı derse bakamıyoruz”.

“Yaşadığımız il ve ilçelerden kaynaklı, internete erişimde sıkıntı yaşayan birçok insan bulunmaktadır. Ayrıca herkesin akıllı telefonu ve bilgisayarını bulunmamaktadır, bunun en güzel örneği benim. Bu yüzden uzaktan eğitim berbat bir sistem, hele ki muhasebe gibi yüz yüze verilmesi gereken bir ders için tamamıyla saçma bir sistem olmuş”.

“İnternet erişimi yok. PDF’lerden dersi anlamakta güçlük çekiyorum. Sınavdan yüksek not almam konuyu tamamen anladığım anlamına gelmiyor. Yüz yüze birebir ders taraftarıyım”.

“Hem sınav yapılması, hem ödev verilmesi. Hocaların çoğu böyle yapıyor üstelik quiz +çok fazla ödev + sınav da yapılıyor. Yeterli imkânlarla çoğumuz sahip değiliz. Gerçekten çok fazla yorucu oluyor. Hocalarımız aşırı derece ödev veriyorlar ve bazı hocaların verdikleri ödevleri yapmakta güç oluyor, notların da bile bulamıyoruz. Verilen ödevler, yapılan sınavlar gerçekten çok stres oluşturuyor bende”.

SONUÇ

Covid-19 pandemi, dönemi, daha önce hiçbir virüs, savaş, kıtlık vb. dönemlerde görülmemiş bir şekilde çok kısa zamanda ve insanlardan uzak yaşayan kabileler dahil tüm dünyayı etkileyen bir dönem olmuştur. Bu dönemde en azından aşı yada ilaç bulununcaya kadar yapılabilecek tek şey insanların evlerine kapanarak birbirlerinden uzak kalmasıdır. Bu durum ise hayatın her noktasını etkilemekte ve devletleri, kurumları, insanları, iş yapış şekillerini değişime zorlamıştır. Değişime uğrayan hayatın en önemli unsurlarından birisi de eğitimidir. Tüm dünya genelinde ilgili süreçte eğitimin tamamen uzaktan eğitim olanaklarıyla yürütülmesine yönelik çalışmalar yapılmıştır. Türkiye’de üniversitelerde ise ilk önce eğitime kısmen ara verilmiş, ardından uzaktan eğitimle sürdürülmesi ve tamamlanmasına karar verilmiştir. Verilen bu karar, öğrencileri daha önceden görmedikleri yeni sistem ve uygulamalarla karşı karşıya bırakmıştır. Yoğunlukla geleneksel olarak sınıf ortamında yürütülen muhasebe dersleri de bu yeni sistem ve uygulamalarla verilmeye başlanmıştır.

Lisans düzeyinde daha önce muhasebe derslerinden en az birini almış ve Covid-19 pandemi döneminde fiili olarak uzaktan eğitimle muhasebe dersi alan öğrencilerin uzaktan eğitim sistemine bakış açıları, uzaktan eğitim sistemiyle ilgili öz yeterlikleri ve uzaktan eğitimle yürütülen muhasebe derslerine ilişkin görüşlerinin belirlenmesinin amaçlandığı araştırma sonuçları aşağıda genel olarak özetlenmiştir.

Öğrencilerin azımsanmayacak bir kısmının köyde yaşadığı görülmüştür. Genel olarak derslerini akıllı telefondan ve her gün takip etmektedirler. Akıllı telefondan derslerini takip etmeleri ekranın küçük olması ve internet kotası gibi problemler nedeniyle daha zor olabilir. Muhasebe derslerini yoğunlukla okula gelerek almayı, Covid-19 pandemi sonrasında da geleneksel usullere dönmeyi istemektedirler. Her zaman anlamadıklarını sorabilecekleri, birebir iletişimde olacakları bir eğitime ihtiyaç duymaktadırlar. Dersleri okula gelmeden takip etmek isteyenler ise, esnek zaman ve mekân olanaklarıyla uzaktan eğitime olumlu yaklaşmaktadırlar. Uzaktan eğitimde gerek eş zamanlı ders videoları, gerekse de eş zamansız video kayıtlarını 15-25 dk arasında izlemeyi istemektedirler. Uzaktan eğitimde kullanılan teknoloji ve uygulamaları ilk başta anlamada zorlandıkları, sisteme alıştıktan sonra herhangi bir teknik problem yaşamadan sistemi kullanabildikleri görülmüştür. Bu noktada uzaktan eğitim merkezlerinin sistem kullanımıyla ilgili eğitici video kayıtlarını youtube vb. platformlardan paylaşmaları faydalı olacaktır. Öğrencilerin uzaktan eğitim sistemini anlama ve kullanmada, ödevlerini yüklemeye ve internet kaynaklarını araştırmada öz yeterliklerinin yeterli olduğu ifade edilebilir.

Muhasebe eğitimi açısından uzaktan eğitime kıyasla geleneksel yöntemlerle okula gelerek dersleri almanın daha iyi olacağını düşünmektedirler. Bununla birlikte uzaktan eğitimde kullanılan video kayıtlarının özellikle tekrar izlenebilmesine ve kendi anlama hızlarında takip etmeleri noktasında oldukça olumlu yaklaşmışlardır. Covid-19 pandemi dönemi özelinde, sağlık açısından uzaktan eğitimi olumlu buldukları, bu sayede esnek bir şekilde dersleri takip edebilmekten memnun oldukları görülmüştür. Bununla birlikte Covid-19 pandemi döneminde psikolojik olarak kendilerini iyi hissetmediklerinden ödev, sınav vb. odaklanamadıklarını belirtmişlerdir. Uzaktan eğitim ile ilgili olarak en yaygın problem ise, internete ulaşma problemi olarak tespit edilmiştir. Bu noktada üniversitelerin öğrencilere internet imkânı sağlamak için kamu, belediye, özel sektör yönetici ve temsilcileriyle ortaklaşa çalışmalar yürütmesi önerilebilir.

Sonuç olarak internet ve video kayıtlarının kullanıldığı uzaktan eğitim yönteminin uygulanabilirliği açısından öğrencilerin tamamında internete yeterli ulaşma imkânının olması oldukça önemlidir. Öğrencilerin uzaktan eğitim bakış açılarına bakıldığında ise bu yaklaşıma olumsuz baktıkları görülmüştür. Bu noktada yapılması gereken hem geleneksel yöntemlerin avantajlarının, hem de uzaktan eğitim yöntemlerinin avantajlarının birlikte harmanlanarak kullanılmasıdır. Bunun için literatürde ters yüz edilmiş eğitim modeli olarak adlandırılan yöntemin muhasebe eğitimi adına daha olumlu olabileceği düşünülmektedir. Nitekim Serçemeli (2016)’nin önerdiği, ters yüz edilmiş sınıf yönteminin muhasebe eğitiminde kullanılmasıyla ilgili olarak, Serçemeli (2017), Serçemeli vd. (2018) ve Kurnaz ve Ağgöl (2018) yaptıkları çalışmalarda oldukça olumlu sonuçlar elde etmişlerdir.

Eğitimde yer alan iki taraftan birisi olan öğrencilere yönelik yapılan bu çalışmanın bir sonraki aşamada, eğitimin diğer tarafı olan akademisyenlere yönelik uzaktan muhasebe eğitimiyle ilgili görüşlerin alınması, ayrıca uzaktan

Journal Of International Social Sciences Academic Researches Dergisi- C:4 |S:1 Yıl: 4- (2020|1)

eğitim sisteminin geleneksel yöntemlere kıyasla öğrenci başarı notlarına etkilerinin de tespit edilmesi şeklinde geliştirilmesi düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

Askeland, G. A. ve Payne, M. (2007). Distance Education And International Social Work Education, *European Journal of Social Work*,10(2), 161-174.

Bayram, N. (2017). *Sosyal bilimlerde SPSS ile veri analizi*. Bursa: Ezgi Kitabevi.

Bircan, H., Eleroğlu, H., Arslan R. ve Ersoy, M. (2018). Cumhuriyet Üniversitesi Öğrencilerinin Uzaktan Eğitimde Sunulan Derslere Yönelik Bakış Açısı, *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 5(12), 91-100.

Birişçi, S. (2013). Video Konferans Tabanlı Uzaktan Eğitime İlişkin Öğrenci Tutumları ve Görüşleri, *Journal of Instructional Technologies & Teacher Education*, 2(1), 24-40.

Bozkurt, A. (2017). Türkiye’de Uzaktan Eğitimin Dünü, Bugünü ve Yarını, *Açıköğretim Uygulamaları ve Araştırmaları Dergisi*, 3(2), 85-124.

Çiftci S., Gunes E. ve Üstündağ M. T. (2010). Attitudes Of Distance Education Students

Demirel M. ve Coskun Y. D.(2010). A study on The Assesment Of Undergraduate Students Learning Preference, *Procedia Social and Behavioral Sciences*, 2, 4429–4435.

Ekici, G. (2003). Uzaktan Eğitim Ortamlarının Seçiminde Öğrencilerin Öğrenme Stillерinin Önemi, Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, Sayı: 24, 48-55.

Eygü H. ve Karaman, S. (2013). Uzaktan Eğitim Öğrencilerinin Memnuniyet Algıları Üzerine Bir Araştırma, *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(1), 36-59.

Gökçe, T.A. (2008). Küreselleşme Sürecinde Uzaktan Eğitim, *Dumlupınar Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Sayı: 11, 1-12.

Gursul F., Keser H. (2009). The Effects of Online And Face to Face Problem Based Learning Environments in Mathematics Education on Student’s Academic Achievement, *Procedia Social And Behavioral Sciences*, 1, 2817–2824.

Gürer, M. D., Tekinarsan, E. ve Yavuzalp, N. (2016). Çevrimiçi Ders Veren Öğretim Elemanlarının Uzaktan Eğitim Hakkındaki Görüşleri, *Turkish Online Journal of Qualitative Inquiry*, 7(1), 47-78.

Gürer, M. D., Tekinarslan, E., & Yavuzalp, N. (2016). Çevrimiçi Ders Veren Öğretim Elemanlarının Uzaktan Eğitim Hakkındaki Görüşleri. *Turkish Online Journal of Qualitative Inquiry*, 7(1).

Keser H. ve Karahoca D. (2010). Designing A Project Management E-Course By Using Project Based Learning, *Procedia Social And Behavioral Sciences*, Sayı: 2, 5744-5754.

Kurnaz, E. ve Ağgöl, S. (2018). Ters Yüz Edilmiş Sınıf Modeline Muhasebe Eğitimi Alan Öğrencilerin Bakış Açıları: Bayburt Üniversitesi Ve Kafkas Üniversitesi Örneği. *Business & Management Studies: An International Journal*, 6(2), 332-344.

Metin, A. E., Karaman A. ve Aksoy Şaştım, Y. (2017). Öğrencilerin Uzaktan Eğitim Sistemine Bakış Açısı ve Uzaktan Eğitim İngilizce Dersinin Verimliliğinin Değerlendirilmesi: Banaz Meslek Yüksekokulu, Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,7(2), 640-652.

Özkan S. ve Koseler R. (2009). Multi-Dimensional Students’ Evaluation Of E-Learning Education Context: An Empirical Investigation, *Computers & Education*, 53, 1285-1296.

Öztürk, S. ve İliş, B.E. (2020). Koronavirüs Hastalığı 2019 (Covid-19) Küresel Salgının, Ortaya Çıkmasından İtibaren Meydana Gelen Önemli Olayların Kronolojisi, https://cdn.istanbul.edu.tr/FileHandler2.ashx?f=covid19_kronoloji_enformatik_by.pdf, Erişim Tarihi: 15.05.2020

- Serçemeli, M. (2016), “Muhasebe Eğitiminde Yeni Bir Yaklaşım Önerisi: Ters Yüz Edilmiş Sınıflar”, *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, (69), 115-126.
- Serçemeli, M. (2017), “Muhasebe Eğitiminde Yeni Bir Yaklaşım Olarak Ters Yüz Sınıf Modeline Öğrencilerin Bakış Açıları Üzerine Bir Araştırma”, *36. Muhasebe Eğitimi Sempozyumu*, 3-7 Mayıs, Antalya.
- Serçemeli, M., Günbaş, N. ve Baydaş, Ö. (2018). Using flipped classroom approach in computerized accounting education. *Muhasebe ve Bilim Dünyası Dergisi*, 20(4), 980-994. <http://dx.doi.org/10.31460/mbdd.402686>.
- Solem, M., Chalmers, L., Dibiasse, D., Donert, K. ve Hardwick, S. (2006). Internationalizing Professional Development in Geography through Distance Education, *Journal of Geography in Higher Education*, 30(1), 147-160.
- Tanrikulu Z., Tugcu C. ve Yilmaz, S. (2010). E-University: Critical Success Factors, *Procedia Social and Behavioral Sciences*, Sayı: 2, 1253–1259.
- Towards Web Based Learning-A Case Study, *Procedia Social and Behavioral Sciences* 2, 2393–2396,
- Tuncer M. ve Tanaş R. (2011). Akademisyenlerin Uzaktan Eğitim Programlarına Yönelik Görüşlerinin Değerlendirilmesi (Fırat ve Tunceli Üniversiteleri Örneği), *Elementary Education Online*, 10(2), 776-784.
- Tuncer, M. ve Taşpınar, M. (2008). Sanal Ortamda Eğitim ve Öğretimin Geleceği ve Olası Sorunlar, *Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: X, Sayı: 1,125-144.
- TÜBA, (2020). Türkiye Bilimler Akademisi Covid-19 Pandemi Değerlendirme Raporu, Türkiye Bilimler Akademisi Yayınları, TÜBA Raporları No: 34, Ankara.
- Uşun, S. (2006). Uzaktan Eğitim, (1.Basım), Nobel Yayın Dağıtım, Ankara.
- Yılmaz, K. ve Horzum, B.M. (2005). Küreselleşme, Bilgi Teknolojileri ve Üniversite. *İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 6 (10), 103- 121

TOPLUMSAL DEĞİŞİM VE DEVAMLILIK BAĞLAMINDA CAHİLİYE-İSLAM İLİŞKİSİ: HUKUK VE GİYİM-KUŞAM ÖRNEĞİ

(Sayfa 54-70)

Dr. Arif Korkmaz*

Öz

“Toplumsal değişim” sosyoloji ve din sosyolojisinin en önemli konuları arasındadır. Hatta modern sosyolojinin Avrupa toplumlarının geleneksel tarım toplumlarından modern sanayi toplumlarına dönüşmesi sürecinin bir sonucu olarak ortaya çıktığı bile söylenebilir; yani sosyolojinin kendisi bile varlığını “toplumsal değişim” olgusuna borçludur. Ancak “toplumsal değişim” sürecine yönelik ilgi “toplumsal devamlılık” olgusunun gözden kaçırılmasına neden olmamalıdır. Zira her toplumda değişen öğeler olduğu gibi zaman içinde değişmeden kalan bir takım gerçeklikler de vardır. Bu açıdan “devamlılık” ve “değişim”, bir madalyonun iki yüzü gibi, toplumları karakterize eden eş-zamanlı olgulardır. Örneğin İslam Cahiliye dönemine ait pek çok inanç ve uygulamayı değiştirmesine rağmen bazı Cahiliye inanç ve uygulamalarını yürürlükte bırakmıştır. Cahiliye ile İslam arasındaki inanç, ibadet, hukuk ve ahlak alanlarında önemli farklılıklar olduğu kadar bazı paralellikler de bulunmaktadır. Bu bağlamda bu makalede Cahiliye ile İslam arasındaki “toplumsal devamlılık” hukuk ve giyim-kuşam alanlarındaki benzerlikler çerçevesinde analiz edilmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Din Sosyolojisi, Toplumsal Değişme, Toplumsal Devamlılık, Cahiliye, İslam, Hukuk, Giyim-Kuşam

THE RELATIONSHIP BETWEEN JAHILIYYA AND ISLAM IN THE CONTEXT OF SOCIAL CHANGE AND CONTINUITY: EXAMPLE OF LAW AND CLOTHING

Abstract

“Social change” is among the most important topics of sociology and the sociology of religion. It can even be said that modern sociology emerged as a result of the transformation of European societies from traditional agricultural societies to modern industrial societies; so, even sociology owes its existence to the phenomenon of “social change”. However, the interest in the process of “social change” should not cause the “social continuity” phenomenon to be overlooked. Because, as there are elements that change in every society, there are some realities that remain unchanged over time. In this respect, “continuity” and “change” are simultaneous phenomena that characterize societies, like two sides of a coin. For example, although Islam changed many beliefs and practices of the Jahiliyya, it left some Jahiliyya beliefs and practices in force. There are some parallels as well as significant differences in belief, worship, law and morality between Jahiliyya and Islam. In this context, in this article, “social continuity” between Jahiliyya and Islam will be analyzed within the framework of similarities in the fields of law and clothing.

Key Words: The Sociology of Religion, Social Change, Social Continuity, Jahiliyya, Islam, Law, Clothing

GİRİŞ

Toplumsal yaşam söz konusu olduğunda “değişim” ve “devamlılık” bir madalyonun iki yüzü gibidir: Her toplumda zaman içinde değişen öğeler olduğu gibi değişmeden kalan yani devamlılık arz eden unsurlar da vardır. “Toplumsal değişim” (social change), bir toplumsal yapıdan başka bir toplumsal yapıya geçmektir. Toplumsal yapı eğreti bir denge ya da göreceli bir süreklilik arz eder. Bu açıdan toplum göreceli bir devamlılık içinde yapılaşmıştır. Dengesiyle ve değişmesiyle bir bütün olan toplumun dengesini değişmesinden ve değişmesini dengesinden ayırarak ayırarak incelemek asla düşünülemez (Ergun, 1974: 143-146). Bu bağlamda, “toplumsal devamlılık” (social continuity) “bir toplumun maddi ve manevi kültür öğeleri bakımından, sürekli değişimlerden

* ORCID: 0000-0002-3298-3887, Dr. Öğretim Üyesi, Necmettin Erbakan Üniversitesi Ahmet Keleşoğlu İlahiyat Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı Din Sosyolojisi Bilim Dalı, 5346634061, arifkorkmaz1976@hotmail.com

geçmekle birlikte, kendine özgü kimliğini sürdürmesi” olarak tanımlanabilir. Her toplum bir yandan kaçınılmaz şekilde değişime maruz kalırken öte yandan aslında kesintisiz bir devamlılığa da sahne olmaktadır. “Kesintisiz devamlılık” (successive continuity), değişim süreci içinde eski ile yeni arasındaki nesnel ve zorunlu bağlılık; her yeni şeyin yerine geçtiği eski şeyleri tamamıyla ortadan kaldırmayıp onları içermesi ve kendine bağımlı kılmasıdır. Zira “değişim” ve “devamlılık” bireylerin ve toplumların birbirine karşıt ama birbiriyle bağlantılı temel özellikleridir (Ozankaya, 1975: 64, 84, 102). Örneğin, herhangi bir insan yaşının artmasıyla beraber fiziksel ve zihinsel bazı değişimler geçirir ancak yaşı ne kadar artarsa artsın o yine “insan” olarak kalacaktır (Hançerlioğlu, 1986: 348). Toplumlar da temelde böyledir; değişim ve devamlılığı aynı anda tecrübe ederler.

Yunanlı filozof Herakleitos (öl. m.ö. 5. yüzyıl) bir kişinin aynı nehre iki kez giremeyeceğini belirtmiştir. Nehre ikinci girmede su akıp gittiği için artık nehir farklıdır ve fark edilmese de aslında kişi de değişmiştir. Bu saptama bir anlamda doğru olsa da, iki durumda da nehir aynı nehirdir ve nehre giren de yine aynı kişidir: Nehrin şeklinde ve ayakları ıslak kişinin fiziğinde ve kişiliğinde aynı kaldığını gösteren yeterli bir devamlılık vardır. Öte yandan, değişim açıklamalarının tümü, değişimi ölçebilmek için, temel bir çizgi olarak sabit kalan şeyin gösterilmesini de gerektirir. Her ne kadar modern toplumlar geleneksel toplumlardan çok daha hızlı bir şekilde değişseler de günümüzün hızla değişen dünyasında bile uzak geçmişle süreklilikler söz konusudur. Örneğin, Hıristiyanlık ya da İslamiyet gibi başlıca din sistemleri yaklaşık 1500–2000 yıl önce kabul edilen fikirlerle ve adetlerle bağlarını sıkı sıkı korumaktadırlar (Giddens, 2000: 551, 552). Nitekim Auguste Comte’dan (1798–1857) itibaren toplumsal değişim ve devamlılığın bir arada ele alınması sosyolojik analizin önemli bir özelliği olagelmıştır. Comte bu çifte süreçleri sosyal dinamikleri (sosyal biçimlerin dönüştüğü süreçleri) ve sosyal statikleri (istikrarlı bir sosyal sistemi sürdüren ve yeniden üreten süreçleri) idare eden yasalar olarak algılamıştır. Yine kuramsal sosyolojik yaklaşımlar arasında yer alan evrimciliğin toplumsal değişimi analiz etmeye çalışmasına karşılık, işlevselcilik temelde toplumsal devamlılığa (ve dengeye) dair mekanizmalarla ilgilenir. Bu çerçevede sosyolojik analizlerde “devamlılık”, toplumda sürekliliği olan unsurları ifade eder. Nitekim bir günden ötekine toplumdaki her şeyin alt üst olmayıp belirli bir düzen içinde devam etmesinin nedeni de yasalar, kurallar ve dil gibi belirli toplumsal sabitelerin olmasıdır (Tonkiss, 2012: 62, 68, 70, 72, 77). Modern sosyolojideki meşhur geleneksel–modern ayrımı bile aslında bir yönüyle bu devamlılık–değişim dikotomisinin bir açılımı ya da yansıması olarak okunabilir.

Bu çerçevede en etkili toplumsal değişim ajanlarından biri olan “din” de ortaya çıktığı ya da kendini benimseyen toplumların inanç, ibadet, hukuk, ahlak... vb. pek çok alanda önemli değişimler yaşamasına neden olur. Ancak toplumsal değişim hemen hızlıca gerçekleşiveren bir gerçeklik olmayıp uzun zamana yayılan bir süreç olduğu içindir ki yeni bir dini benimseyen toplumlarda da önceki dönemin izleri yeni öğelerle yan yana yaşanmaya devam eder. Üstelik geleneksel toplumlarda modern toplumlara göre değişim hızının daha yavaş olduğu ve dahası kültürün manevi öğelerinin maddi öğelerine kıyasla daha yavaş değiştiği gerçeği göz önüne getirildiğinde (Zencirkıran, 2016: 60, 77) yüzyıllar önce ortaya çıkan dinlerin aynı anda yaşanan bu değişim/devamlılık dikotomisinin bariz örneklerine ev sahipliği yapmaları daha da olasıdır. Bu bağlamda İslam dini ortaya çıktığı 7. yüzyılda Arap Yarımadası’nda yaşayan Arapların sosyal ve dini hayatlarında önemli değişimlerin yaşanmasına neden olmuş ancak İslam–öncesi Cahiliye döneminin ve toplumunun bütün özelliklerine kökten ve kategorik bir biçimde karşı çıkmayıp (esasen İslam ile uyumlu olan) bazı Cahiliye inanç, ibadet, kural, adet ve uygulamalarını reddetmeyerek yürürlükte bırakmış ve böylece onları İslamileştirmiştir. Peki, Cahiliye ile İslam arasındaki bu ortak unsurlar nelerdir? Cahiliye ile İslam arasında başta inanç, ibadet, hukuk ve ahlak üzere pek çok alanda önemli farklılıklar olmasına karşın dikkat çekici bir devamlılığın da var olduğu gözlenmektedir. Ancak bir makalenin boyutları konunun tümünü ele almak için yetersiz geleceğinden bu makalede Cahiliye ile İslam arasındaki devamlılık ilişkisi “hukuk” ve “giyim–kuşam” alanları üzerinden örneklendirilmeye çalışılacaktır:

1. HUKUK

İbn Habib (ö. 860), *el-Muhabber*’in “Cahiliye Döneminde Uygulanan ve İslam’ın Bir Kısmını Devam Ettirip Bir Kısmını Yürürlükten Kaldırdığı Gelenekler” adlı bölümünde şu bilgileri vermektedir: Cahiliye Arapları üç talakla boşuyorlardı. Adam karısına “Sen bir kere boşsun.” dediğinde onu geri almaya en çok kendisinin hakkı oluyordu. İki(nci) kez boşadığında da aynı durum söz konusuydu. Ancak üç(üncü) kez boşadığında o kadını geri alamazdı... Cahiliye döneminde kızına bir, oğluna iki pay miras bırakan ilk kişi Zü’l-Mecasid el-Yeşküri’dir... Cahiliye Arapları kızları, anneleri, kız kardeşleri, teyzeleri ve halalarıyla evlenmezlerdi... Hırsızın sağ elini keserler, yol kesen eşkıyaları asarlardı. Mazmaza, istinşak, istinca yaparlardı, misvak kullanırlardı, saçlarını ortadan

Journal Of International Social Sciences Academic Researches Dergisi- C:4 |S:1 Yıl: 4- (2020|1)

ayırır, bıyıklarını kısaltırlar, sünet olurlar, etek tıraşı yaparlar, koltuk altı kıllarını ve tırnaklarını keserlerdi. Cahiliye Arapları söz verince sözlerini yerine getirirler, anlaşmalara sadık kalırlar, leş (ölmüş hayvan eti) yemezler, ‘kasame’yi de bilir ve uygularlardı (İbn Habib, 1942: 309, 324, 325, 327, 329, 335–337; ayrıca bk. Şehristani, 1956: 253–257).

Kur’an’da İslam Öncesi Kültürün İzleri (Muamelat Örneği) adlı doktora tezinde *Tevrat*’ta, *İncil*’de ve Cahiliye kültüründe yer alan aile (kadın, nikâh, evlilik, boşanma, iddet, miras, velayet...), ticaret (faiz, şahitlik, kefalet, vekâlet...), ceza hukuku (kisas, diyet, zina, hırsızlık, dinden çıkma, eşkıyalık suçları ve cezaları), yiyecekler, içecekler, savaş (ganimetler, cizye, haraç, kölelik) ve muhakeme usulü (idare, adalet, şura, kaza, tahkim) ile ilgili düşünce, adet, uygulama ve hükümlerin büyük oranda *Kur’an*’da da yer aldığını örnekleriyle birlikte yaklaşık dört yüz sayfa boyunca uzun uzun anlatan Dindi’ye göre Cahiliye ile İslam arasındaki devamlılık sadece muamelat/hukuk alanı ile sınırlı olmayıp inanç, ibadet ve ahlak alanlarını da kapsamaktadır (Dindi, 2014). Öte yandan, Dindi’ye göre, Arap aklı ve fikriyatının bir sonucu olarak cahiliye Arap edebiyatının gerek nazım gerekse de nesrinde mantık zaafı, fikirlerin birbirleriyle bağlantılı olmaması, bağlantıların muhkem olmaması gibi özelliklerin *Kur’an* nazmında da mücessem hale geldiği, *Kur’an* pasajlarında da konu ve fikirlerin mantıksal bütünlüğünün olmadığı gözlenmektedir. Ancak bu durum, *Kur’an*’ın ilahi karakteriyle ve farklı zamanlarda ve farklı olgular üzerine indirilmiş olmasıyla izah edilmiştir (Dindi, 2014: 17). Cahiliye Arapları yeme, içme, giyinme, ziyafet, bayram, ölümlerin gömülmesi, nikâh, talak, iddet, yas tutma, alışverişi ve diğer muameleler gibi her türlü davranışlarla ilgili uyulması gereken kurallara sahiplerdi ve uymayanları kınıyorlardı. Kızlar, anneler, kız kardeşler gibi yakın akrabalarla evlenmeyi haram sayıyorlardı. Haksızlıklar karşısında uygulanan bir ceza sistemleri vardı. Kisas, diyet, kasame hükümleri, zina ve hırsızlık cezaları bulunuyordu (*Şah Veliyullah Dihlevi, 1994: 466*). *Cahiliye şairi Hürsan b. es-Semevel ise bir şiirinde kendi kabilesinden bahsederken “farz” ve “sünnet” kavramlarını kullanmaktadır: “İnsanları sünnete ve farza sevk eden de onlardandır”* (el-Asmai, 1963: 72).

“İslam Öncesi Arap Toplumunda Ahval-i Şahsiyye Hukuku” adlı makalesinde Öztürk, evlenme, boşanma, nafaka, nesep ve miras gibi konuları ihtiva eden ‘ahval-i şahsiyye’ye ait kuralların Cahiliye örfü ile *Kur’an*’da büyük oranda örtüştüğünü örnekleriyle anlatmaktadır: İslam öncesi Arap toplumundaki evlilik çeşitlerinden biri, bugün de yaygın olan meşru evlilikti. Buna göre bir kişi evlenmek istediği kızı veya kadını usulü dairesinde velisinden (babası, ağabeyi, amcası) ister, bu arada mehir takdir edilir ve böylece nikâh akdi gerçekleşirdi.⁴ Evlilikte bakireler, özellikle küçük yaşta kızlar tercih edilirdi. Bu anlayış esas itibariyle İslam’da da kabul görmüştür. Diğer taraftan evlilikte denklik esastı. Bu çerçevede, hürlerin kölelerle, sözcüleri hür erkeklerin cariyelerle evlenmesi zül addedilirdi. Bu anlayış özü itibariyle İslam’da da muhafaza edilmiştir. Nisa Suresi 25. ayette hür kadınlarla evlenmeye mali gücü yetmeyenlerin mümin cariyelerle evlenebilecekleri belirtilmiş, ancak ayetin sonunda evlenmeyip bekarlığa sabretmenin daha hayırlı olduğunun altı çizilmiştir. Bu ayetin tefsirinde de “Kim Allah’ın huzuruna temiz pak çıkmak isterse hür kadınlarla evlensin.”, “Hür kadınlarla evlilik evin salâhı, cariyelerle evlilik evin helâki/fesadıdır.” gibi hadislerin yanı sıra “Hangi hür erkek cariye ile evlenirse kendi yarısını/çocuğunu köleleştirmiş olur.” (Hz. Ömer); “Cariye ile evlenen kişi zinadan çok da farklı bir iş yapmış sayılmaz.” (İbn Abbas); “Cariye ile evlenmek zina değilse de zinaya yakındır.” (Said b. Cübeyr); “Cariye ile evlenmek leş, kan, domuz eti gibidir; ancak darda/zorda kalan için helaldir/mubahtır.” (Mücahid) gibi ilginç sözler nakledilmiştir. Öte yandan, aynen İslam’daki gibi Cahiliye devri Arap toplumunda da öz anneler, kızlar, halalar ve teyzeler ile evlenmek haram sayılırdı. İslam öncesi dönemde sütannelik ve süt kardeşliği de çok önemli bir yere sahipti. Muhtemelen buna binaen bazı araştırmacılar cahiliye devrinde süt hısımlığının evlilik engeli oluşturduğunu söylemiştir. İslami dönemde bu konuyla ilgili sarîh ve kesin hükümler vazedilmiş, gerek evlenilmesi haram olan kadınların tadat edildiği muharremat ayetinde (4/23)⁵ gerek “Nesep sebebiyle haram olanlar süt emme sebebiyle de haram olur.” hadisinde süt hısımlığının evlilik engeli oluşturduğu bildirilmiştir. Mehîr Cahiliye devrindeki Araplar nezdinde nikâh akdinin sıhhati için gerekli bir şarttı. Mehîrsiz evlilik gayr-i meşru, dolayısıyla zina ile eşdeğer sayılırdı. Mehîr ödenmeden evlenmeye zorlanan kadınlar bu tür evliliği onur

⁴ Cahiliyye dönemindeki evlilik törenleri ile İslam sonrası evlilik törenlerinin arasında fark yoktur. Örneğin, Cahiliyye’de evlilikte veli izni uygulaması vardı. Öyle ki, Hz. Peygamber’i kızına denk görmeyen Hz. Hatice’nin babası kızını vermemişti. Bu sebeple Hz. Hatice babası sarhoş iken bu izni ağzından almış ve verdiği sözden geri dönemeyen babası evliliğe razı olmak zorunda kalmıştı (Azimli, 2016: 118).

⁵ Bu makalede *Kur’an* ayetleri genellikle bu şekilde gösterilecek olup, eğik çizgiden önceki rakam sure, sonraki rakam ayet numarasıdır. Örneğin, “4/25” 4. surenin (Nisa Suresi’nin) 25. ayeti anlamına gelmektedir.

kırıcı olarak nitelendirmiştir.⁶ Mehirden belli bir miktar yoktu. Miktar taraflar arasında anlaşmaya bağlıydı. Bu konuda genellikle erkeğin mali/maddi durumu dikkate alınır ki aynı yaklaşım İslam'da da korunmuştur. Cahiliye devrinde meşru/resmi evliliğin en temel unsurlarından biri olarak görülen mehir İslam teşriinde de tasvip edilmiştir. Ayrıca, Cahiliye devrinde evlilik vesilesiyle merasim yapılır, düğün yemeği (velime) verilir. Bu gelenek İslam'da da kabul görmüş, Hz. Peygamber düğün hazırlığı yapan Abdurrahman b. Avf'a, "Bir koyunla da olsa ziyafet ver." demiştir. Kaynaklardaki bilgilerden anlaşıldığı kadarıyla Cahiliye devrindeki düğün merasimiyle ilgili adetlerin çok büyük bir kısmı İslami dönemde de varlığını muhafaza etmiştir. Bu konu kapsamında şunu da belirtmek gerekir ki Cahiliye devrinde erkeklerin çoğu ve bilhassa gençler – genellikle sanıldığı gibi aksine – ailesinin rızasıyla tek kızla/kadınla evlenirdi.⁷ Bilinen meşru evlilik dışındaki cinsel birlikler ise şeref ve haysiyeti lekelediği düşüncesiyle genellikle hoş görülmezdi (Öztürk, 2011: 238-241).

İslam öncesi Arap toplumunda cari olan nikâh türlerinden biri de "mut'a" diye anılırdı. İslami kaynaklarda, bir erkekle bir kadının, erkeğin kadına vereceği bir ücret ya da bedel karşılığında belirli bir süre karı-koca hayatı yaşamaları şeklinde tanımlanan bu geçici nikâh bilhassa savaş ve sair sebeplerle yabancı bir beldeye gitmek ve orada geçici olarak ikamet etmek zorunda kalan erkekler tarafından akdedilirdi. Mut'a nikâhında velilerin muvafakatine gerek görülmezdi. Ayrıca, nikâh sırasında belirlenen süre dolduğunda talak prosedürü işletilmez, doğrudan ayrılık gerçekleşirdi. Bu nikâhtan veraset hakkı da doğmazdı. Mut'a nikâhı Hz. Muhammed döneminde de uygulanmıştır. Ancak ehl-i sünnet alimlerine göre İslam'ın ilk yıllarında uygulanan bu nikâh bilahare *Kur'an* ve Sünnet tarafından yasaklanmıştır. Şii-İmami-Caferi âlimlere göre ise mut'a nikâhı İslam'da yasaklanmamıştır. Bu nikâhın *Kur'an*'a dayandığı ve mubah olduğu görüşünde yalnız kalan İmamiyye Şiasına göre Nisa Suresi 24. ayetteki "Onlardan [kadınlardan] faydalanmanıza karşılık sabit bir hak olarak ücretlerini/mehirlerini verin." ifadesi mut'a nikâhının meşruiyet delilidir. Bu ayetteki "istimta" kelimesinden maksat mut'a nikâhidir. Bu görüşü İbn Abbas, İbn Mes'ud, Übey b. Ka'b, Mücahid, Süddi ve Said b. Cübeyr gibi sahabe ve tabiun müfessirlerine atfedilen birçok rivayetle destekleyen Şii âlimler ilgili rivayetlerin bir kısmında Abdullah b. Mes'ud, Übey b. Ka'b, İbn Abbas ve Said b. Cübeyr'in ayetteki "Onlardan faydalanmanıza karşılık" ibaresini "belirli bir süreye kadar"⁸ ilavesiyle okudukları bilgisine dikkat çekerler. Bu bilgi her ne kadar Ebu Muhammed İbn Atrıyye ve Kurtubi gibi sünni müfessirlerce de kaydedilmiş olsa da Sünni müfessirlere göre Nisa Suresi'nin 24. ayeti mut'a nikâhıyla değil daimi/meşru nikâhla ilgilidir; dolayısıyla "Onlardan [kadınlardan] faydalanmanıza karşılık sabit bir hak olarak ücretlerini/mehirlerini verin." ifadesi, "Daimi/meşru nikâh yoluyla kendilerinden istifade etmenize mukabil kadınlara mehirlerini verin." anlamına gelmektedir. Buna karşın sahih hadis mecmuaları ile klasik tefsir kitaplarında mut'a nikâhıyla ilgili birçok hadis ve rivayet mevcuttur. Bunlardan birkaçı şöyle sıralanabilir: Abdullah b. Mes'ud rivayeti: Hz. Peygamber'le birlikte bir sefere çıkmıştık. Yanımızda eşlerimiz olmadığı için Peygamber'e, "Kendimizi hadım edelim mi?" diye sorduk. Peygamber, "Hayır." dedi ve bize elbise/kaftan karşılığında kadınlarla sınırlı süreli evlilik [yani mut'a nikâhı] yapma izni verdi. İbn Mes'ud bu sözlerinin ardından, "Ey Müminler! Allah'ın size helal kıldığı hoş nimetlerden kendinizi mahrum bırakmayın. Ama helal sınırını da aşmayın. Çünkü Allah sınırı aşanları sevmez." (5/87) ayetini okudu (Buhari, Tefsir, 5/9; Müslim, Nikâh, 11; İbn Hanbel, el-Müsned, I, 420). Cabir b.

⁶ Mehirsiz evliliğin bir kadın için onur kırıcı olduğu şeklindeki anlayışın İslami dönemde de devam ettiği görülmektedir: Örneğin, Hz. Muhammed'in, kendini ona (mehirsiz olarak) hibe eden kadınlarla da evlenebileceğini belirten ayet (33/50) nazil olduğunda Peygamber'in eşi Hz. Aişe, "Bir kadın bir erkeğe kendini (mehirsiz/karşılıksız olarak) hibe etmekten utanmaz mı?" diyerek tepki göstermiştir (Buhari, Tefsir, 33 [4788], Nikâh, 29; Müslim, Rada, 14 [1464]). Şu olayda da yine benzeri bir tepki söz konusudur: Enes b. Malik ve kızı Hz. Muhammed'in yanındayken bir kadın gelip kendini peygambere sunarak, "Ya Rasulallah, bana ihtiyacın var mı?" deyince, kadının bu sözü karşısında oldukça şaşırıldığı ve sinirlendiği anlaşılan Enes b. Malik'in kızı, "Bu kadının hayası/utanması ne kadar da az. Bu ne fuhuş, bu ne ahlaksızlık!" der. Bunun üzerine Enes b. Malik kızına, "O kadın senden hayırlıdır. Çünkü Peygamber'i arzuladı ve kendini ona sundu." demiştir (Buhari, Nikah, 32).

⁷ Bk. Demircan, 2003: 17.

⁸ Bu durumda ayetteki ifade, "Onlardan "belirli bir süreye kadar" faydalanmanıza karşılık sabit bir hak olarak ücretlerini verin." şekline dönüşür ki, bu durumda ayetin normal nikâhtan değil mut'a nikâhından bahsettiği yönündeki yorum daha da güç kazanır. *Kur'an* tarihi ile ilgili Sünnilere ait klasik eserlerde de Abdullah b. Mesud, Übey b. Ka'b, İbn Abbas, Said b. Cübeyr, Talha b. Musarriif ve Rebi b. Huseym'e ait *Kur'an* mushaflarında söz konusu ayetin (4/24) bugün elimizde bulunan mushaftaki şekline farklı olarak, "belirli bir süreye kadar" ilavesiyle kayıtlı olduğu belirtilmektedir (bk. Jeffery, 1937: 36, 126, 197, 246, 255, 288).

Abdullah ve Seleme b. el-Ekva rivayeti: Hz. Peygamber'in habercisi bize gelip, "Allah'ın elçisi kadınlarla mut'a nikâhı yapmanıza izin verdi." dedi (Müslim, Nikâh, 13; İbn Hanbel, el-Müsned, IV, 47, 51).

Ebu Said el-Hudri rivayeti: "Bizler Hz. Peygamber hayatta iken elbise/kaftan karşılığında mut'a nikâhı yapardık" (İbn Hanbel, el-Müsned, III, 22). Diğer bazı rivayetlerde Hz. Muhammed'in mut'a nikâhına birkaç kez izin verdikten sonra yasakladığı belirtilmiştir. İyas b. Seleme'nin babasından nakledilen rivayete göre Hz. Peygamber Evtas (630) gazvesinde mut'aya izin vermiş ve fakat üç gün sonra yasaklamıştır (Müslim, Nikâh, 18). Rebi b. Sebre ve babasından gelen başka bir rivayette ise Hz. Peygamber'in Mekke'nin fethi (630) sırasında mut'aya izin verdiği belirtilmiştir. Bu rivayete göre Mekke'de geçen on beş günlük süre zarfında mut'a nikâhı yapılmış ve Medine'ye dönüşten önce yine bizzat Hz. Peygamber tarafından yasaklanmıştır. Yine aynı kişilerden nakledilen diğer bazı rivayetlere göre Hz. Muhammed'in vefatından üç ay önce gerçekleşen Veda Haccı (632) için yapılan yolculuk sırasında sahabiler kadınsızlıktan şikâyet etmişler, bu şikâyet üzerine Peygamber mut'a nikâhına izin vermiş ve fakat bir gün sonra kesin olarak yasaklandığını ilan etmiştir (İbn Mace, Nikâh, 44; İbn Hanbel, el-Müsned, III, 404, 405). Mut'a nikâhının Kaza Umresi'nde (629), Tebük (630) yahut Huneyn (630) seferinde yasaklandığından da söz edilmiştir. Bütün bunların dışında mut'a nikâhının nihai olarak hilafeti esnasında (634-644) Hz. Ömer tarafından yasaklandığı da belirtilmiştir.⁹ İslam âlimlerine göre mut'a nikâhında talak, ıla, lian, zıhar işlemleri söz konusu olmaz. Yine bu nikâhtan dolayı gerek erkek gerek kadın açısından muhsanlık sıfatı sübut bulmaz ve üç talakla meydana gelen geçici evlenme yasağı ortadan kalkmaz. Erkekle kadın arasında birleşme olmamışsa erkeğin mehir ve nafaka ödeme yükümlülüğü yoktur. Birleşme vuku bulmuşsa aralarında hürmet-i müsahere, yani her bir tarafın usul ve furuu ile diğer taraf arasında evlenme engeli hâsıl olur. Erkek bu nikâhın sahih olduğu inancını taşısın taşımamasın kadının doğurduğu çocuk akit şüphesine binaen kendisine nispet edilir. Mut'a nikâhı İslami literatürde ceza hukuku açısından da değerlendirilmiş, bu bağlamda Sünni fıkıh ulemasının çoğunluğu konuya ilişkin ihtilaflardan doğan şüphe sebebiyle mut'a yapan taraflara zina haddinin uygulanmayacağına, haram olduğunu biliyorlarsa tazir cezası verileceğine hükmetmiştir (Öztürk, 2011: 241-244). Sonuç itibarıyla, *Kur'an*'ın muta nikâhını herhangi bir ayetle yasaklamadığı; sünni ulemanın da mut'ayı haram kabul etmekle birlikte mut'a yapana zina cezası verilemeyeceğine hükmettiği söylenebilir (Azimli, 2016: 120).

Cahiliye devrinde kimi kadınlar çok sayıda erkekle ilişkiye girerlerdi. Bu işi yapan kadınlar fahişeydi. "Bağaya" diye anılan ve hepsi de cariye¹⁰ olan bu kadınlar kapılarına kırmızı flamalar asarlardı. Dileyen erkek onlarla ilişkiye girerdi. Kadın o erkeklerden birinden hamile kalıp çocuğu doğurunca adamlar toplanır, bu arada bir 'kaif'¹¹ çağrılır ve 'kaif'in belirlemesi üzerine ilgili adam çocuğu kendi nesebine katardı. Böylece çocuk onun oğlu olarak anılırdı¹² (Öztürk, 2011: 245, 247). İslam öncesi Arap toplumundaki nikâh türlerinden biri de erkeğin sosyal ve ekonomik durumuyla yakından ilgisi bulunan çok kadınla evlilikti. Yine de Cahiliye dönemi ile İslam'ın ilk yıllarında genç erkekler arasında tek kadınla evlilik yaygındı. Ancak İslami literatürdeki hâkim görüş ve değerlendirmeye göre Cahiliye devrinde tek kadınla değil çok kadınla evlilik yaygındı ve teaddüd-i zevcat hususunda sınırlama yoktu. Dileyen erkek sekiz-on kadınla evlenebilirdi. Mesela Gaylan b. Seleme es-

⁹ Ancak *Müsned*'de geçen bir hadis mut'a nikâhının Hz. Ömer döneminden sonra da uygulandığını; bu nedenle Hz. Osman'ın mut'ayı tekrar yasakladığını ancak buna rağmen Hz. Muhammed'in nihai olarak yasaklamadığı gerekçesiyle Hz. Ali'nin mut'ayı onayladığını göstermektedir: Hz. Osman mut'ayı yasaklıyor; Hz. Ali ise mut'a yapılabileceğini söylüyordu. Hz. Osman bu tavrı nedeniyle Hz. Ali'yi eleştirince Hz. Ali ona, "Bizim Hz. Peygamber'le beraber mut'a yaptığımızı sen de biliyorsun!" dedi. Bunun üzerine Hz. Osman, "Doğru, ancak biz korkuyorduk." dedi (Müsned, I, 97). Hz. Osman bu sözleriyle Hz. Peygamber döneminde mut'a yapıldığını kabul etmiş olsa da muhtemelen çekinceyle ya da zinaya girme "korkusuyla" yapıldığını ve dolayısıyla artık ona gerek kalmadığını ifade etmeye çalışmaktadır.

¹⁰ Hz. Peygamber'in kadınlarla yaptığı biat şartları arasında zina etmeme (Mümtehine 60/12) şartını duyan Hind bint Utbe, "Ey Allah'ın Rasulü! Hür kadınlar hiç zina eder mi?!" diyerek şaşkınlığını dile getirmişti. Hind'in bu tepkisi de Cahiliye döneminde fuhuş sektöründe genellikle cariyelerin kullanıldığı bilgisiyyle örtüşmektedir.

¹¹ Cahiliye devrinde, yeni doğan bir çocuğun fiziki yapısına ve organlarına bakarak onun nesebini tespit etmeye çalışan kişilere "kaif"; bu işe de "kıyafe" denirdi.

¹² Buhari, Nikâh, 36. İslam tarihiyle ilgili bazı kaynaklarda meşhur sahâbi Amr b. el-As'ın Ebu Leheb, Ümeyye b. Halef, Ebu Süfyan ve As b. Vail gibi birkaç erkekle birlikte olan bir cariyeden dünyaya geldiğinden söz edilmiş, bu bağlamda Hz. Hasan ve Erva bint Abdülmuttalib'in Amr b. el-As'a, "Senin babanın kim olduğu belli değil." mealinde sözler söyledikleri nakledilmiştir (Bkz. Ebu Ömer İbn Abdırabbih, *el-İkdi'l-Ferid*, Kahire, 1965, II, 119, 120; Şemsüddin ez-Zehebî, *Tarihu'l-İslam*, Beyrut, 1987, III, 39).

Sekafi'nin on karısı vardı. Gaylan Müslüman olduğunda Hz. Muhammed ona karılarından dördünü seçip diğerlerini bırakmasını emretmiş; aynı şeyi Kays b. Haris el Esedi'ye de söylemişti. Mes'ud b. Mu'attib, Mes'ud b. Amr b. Umeyr, Urve b. Mes'ud es-Sekafi, Süfyan b. Abdillan, Ebu Akil Mes'ud b. Amir gibi şahıslar da çok sayıda kadınla evliydi. Ancak bu şahısların tümü Sakif kabilesine mensup idi. İslam öncesi dönemde çok kadınla evliliğin yaygın olduğu fikri adı geçen şahıslarla ilgili rivayetlere dayanmaktadır. Ancak sınırlı sayıda kişiden bahseden bu rivayetlere dayanarak genelleme yapmak ve Cahiliye döneminde çok karılılığın yaygın olduğunu söylemek zordur. Hatta İslam'ın ilk yıllarındaki olayları dikkate alarak Mekke ve Medine'de çok kadınla evliliğin sanılandan az olduğunu söylemek bile mümkündür. Gerçi Hz. Muhammed devrindeki meşhur isimlerden hareketle genellemeler yapıldığında monogaminin az olduğu zannedilebilirse de, dikkatle incelendiğinde, Hz. Peygamber devrinde ve sonraki asırlarda çoğunluğu tek kadınla evlilerin oluşturduğu görülür. Nitekim tabakat kitaplarındaki bilgiler ışığında ilk Müslüman nesilden 671 aile üzerinde yapılan bir araştırmaya göre birden çok kadınla evli erkeklerin sayısı 129 (% 19,1), tek kadınla evli erkeklerin sayısı ise 542 (% 80,5) olarak tespit edilmiştir (Birekul, Yılmaz, 2001: 136–141). Bilindiği gibi, çok kadınla evlilik İslam'da da kabul görmüş (bk. 4/3 ve tefsirleri); Hz. Peygamber de pek çok kadınla evlenmiştir.

Cahiliye devrinde erkekler küçük kızlarla evlenmeyi tercih ederlerdi ve kızlar genellikle on iki yaşına basmadan evlendirilirdi. Küçük kızlarla evlilik İslam hukukunda da tecviz edilmiştir. Nitekim boşanmış kadınların iddet müddetlerinden bahseden Talak Suresi 4. ayetteki “âdet görmemiş kadınlar” ifadesi klasik tefsirlerde, “çocuk denecek yaşta evlenip dul kalan ve halen âdet görme çağına ulaşmamış olan küçükler” şeklinde izah edilmiş; ayrıca bu ayetin, Übey b. Ka'b'ın Hz. Peygamber'e âdetten kesilen, küçük yaşta dul kalan fakat henüz âdet görmemiş olan ve hamile olan kadınların iddet süreleri hakkında soru sorması üzerine nazil olduğu rivayet edilmiştir. Ebu Bekr İbnü'l-Arabi de bu ayetin küçük çocukları evlendirmenin cevazına delil teşkil ettiğini söylemiştir.¹³ İslam mezheplerinin büyük çoğunluğu da küçük kızları evlendirmenin caiz olduğu görüşünü benimsemiş ve delil olarak Talak Suresi'nin 4. ayetini kullanmıştır. Çünkü bu ayette âdet görmemiş kadınların iddeti üç ay olarak belirlenmiştir. İddet ancak sahih bir nikâh ve talaktan sonra söz konusu olduğuna göre küçük kızları evlendirmek caizdir. Ayrıca, birçok rivayette Hz. Aişe'nin Hz. Muhammed'le henüz 6–9 yaşlarında iken evlendiği belirtilmektedir.¹⁴ Üstelik küçük kızlarla evlilik, Hz. Muhammed'e mahsus diğer cinsel ayrıcalıklar gibi,¹⁵ sadece peygambere özel bir imtiyaz da değildir. Çünkü bazı hadis kitaplarında küçük kızlarla evlilikle ilgili müstakil başlıklar açılmış¹⁶ ve bu başlık altında bilhassa Hz. Ömer'in Hz. Ali'nin kızı Ümmü Külsüm'le

¹³ Tefsir bilginlerinin çoğu, Talak suresi 4. ayette geçen “henüz âdet görmemiş kadınlar” ifadesinin başka bir nedenden değil yaşının küçüklüğünden dolayı âdet görmemiş küçük kız çocukları anlamına geldiği konusunda hemfikirlerdir. Konuyla ilgili ayet ve hadislerden hareket eden fakihler, bir kız çocuğunun 9 yaşında “müştehat” kapsamına yani “erkekler tarafından arzulanmaya başlayan kız çocuğu” sınıfına gireceğini söylemişlerdir. Hanefi fıkhnın en önemli imamları olarak kabul edilen ve pek çok konuda görüşleri Ebu Hanife'ye tercih edilen Ebu Yusuf ve Muhammed b. Hasan eş-Şeybani'ye göre ise kız çocukları 5 yaşından itibaren “müştehat” kapsamına girer. Sonuç itibarıyla, *Kur'an*, Hz. Muhammed'in uygulaması ve fıkıh literatürüne göre küçük çocukların evlen(diril)mesi önünde dini bir engelin olmadığı anlaşılmaktadır (Bu bilgilerin kaynakları için bk. Korkmaz, 2015: 46, 47).

¹⁴ Hz. Aişe'nin 18–19 yaşlarında evlendiği yönündeki görüşlerin sağlam dayanaktan yoksun olduğu hususunda bkz. Erul, 2006: 637–649.

¹⁵ Hz. Muhammed'den başkası için geçerli olmayıp sadece Peygamber'e mahsus cinsel ayrıcalıkların bir kısmı Ahzab Suresi'nin 50. ve 51. ayetlerinde sıralanmaktadır. Bu ayetler, Hz. Muhammed'in diğer müminlerden farklı olarak, (1) dörtten fazla kadınla aynı anda evlenebileceğini, (2) kendini Peygambere karşılıksız olarak hibe eden kadınlarla mehir vermeksizin evlenebileceğini ve (3) eşleri arasında sıra gözetmekle yükümlü olmadığını ortaya koymaktadır. Ayrıca, Ahzab suresinin 50. ayetinin tefsiri ile ilgili bir Tirmizi hadisinde Hz. Aişe, “Peygamber öldüğünde bütün kadınlar ona helal idi.” demektedir (Tirmizi, Tefsir, 34/19[3227]). Hz. Muhammed'in, başka hiç kimsenin sahip olmadığı, cinsel ayrıcalıkları sadece bu ayet ve hadislerde geçenlerle sınırlı olmayıp, binlerce sayfayı bulan “hasaisü'n-Nebi” (“Hz. Peygamber'in ayrıcalıkları”) literatüründe söz konusu ayrıcalıklara dair pek çok bilgi daha yer almaktadır.

¹⁶ Örneğin, büyük muhaddis Buhari (ö. 870), İslam kültüründe *Kur'an*'dan sonra en güvenilir kitap olarak kabul edilen *el-Camiu's-Sahih* adlı meşhur eserinde yer alan “Nikâh” bölümünün 39. babına şu başlığı koymuştur: “Allah'ın “henüz hayız görmemiş kadınlar” sözü nedeniyle bir erkeğin küçük çocuğunu evlendirmesi”. Bu bab başlığından hemen sonra Buhari, “Çünkü Allah bu ayette henüz buluğa ermemiş kız çocuklarının iddetini üç ay olarak belirlemiştir.” demekte ve ardından bu tespitin delili olarak Hz. Aişe'den rivayet edilen şu hadisi

evliliğine dair ilginç rivayetler aktarılmıştır. Sonuç olarak, Cahiliye devrinde mevcut olan küçük yaştaki kızlarla evlenme geleneği İslam'dan sonra da varlığını sürdürmüştür, *Kur'an*'dan ve sünnetten delil getiren İslam hukukçularının büyük çoğunluğu da bunu meşru kabul etmiştir (Öztürk, 2011: 251, 252). Demircan, “Cahiliye ve Hz. Peygamber Dönemi Uygulamalarıyla Nikâh” adlı makalesinde nikâh/evlilik konusunda Cahiliye ve Hz. Muhammed dönemlerindeki benzerlik ve farklılıkları ele almakta ve Hz. Peygamber döneminde kıyılan İslami nikâhın ticari bir akde benzeyen Cahiliye nikâhının hemen hemen aynısı olduğunu belirtmektedir (Demircan, 2013: 21–42).

Cahiliye devrinde boşama hakkı erkeğe aitti. Erkek karısını bir kez boşadığında evlilik nihai olarak sona ermez, dilediği takdirde karısına dönebilirdi. İkinci boşamadan sonra da aynı şey geçerli idi. Fakat üçüncü boşamanın ardından eşine dönmesi mümkün değildi. Cahiliye devrinin meşhur şairlerinden A'sa bir kadınla evlenmiş, fakat kadının yakınları A'sa'yı boşanmaya zorlamışlardır. Bunun üzerine A'sa kadını bir kez boşamış, ancak kadının yakınları A'sa'yı ikinci ve üçüncü kez boşamaya icbar etmişlerdir... Boşama yetkisinin erkeğe ait olması ve üç talak kuralı İslami dönemde de aynen korunmuştur. Nitekim erkeklerin boşama işlemlerini nasıl yapacağını anlatan şu ayet hem boşama yetkisinin erkeğe ait olduğunu hem de nihai boşanmanın üç talakla gerçekleşeceğini belirtir: “(Dönüş yapılabilecek) Boşama iki defadır. Bundan sonra ya (kadını) iyilikle tutmak (yani onunla evliliği devam ettirmek) ya da güzelce salıvermek (yani üçüncü talakla onu tamamen boşamak) gerekir...” (2/229).¹⁷ Kızgınlık anında, şaka yoluyla ve sarhoş halde iken telaffuz edilen boşama sözleri bazı Araplar nezdinde geçerli sayılır ve bunun gerekçesi sözün ağızdan çıkmış olmasıyla izah edilirdi. Bu bağlamda, “Üç şeyin ciddi de ciddidir, şakası da ciddidir. Bunlar nikâh, talak ve ricattır.”¹⁸ hadisi Cahiliye devrindeki bu anlayışla örtüşür niteliktedir. İslam öncesi dönemde Araplar üç talakla boşamanın neticesi olan nihai ayrılıktan sonra karı–kocanın tekrar bir araya gelmesini mümkün kılan bir çözüm yolu üretmişlerdir. Buna göre üç talakla boşanmış kadının yabancı bir erkekle evlenmesi ve evlendiği kişiden ayrılması şart koşulmuştur. Bu şart yerine getirildiğinde eski kocanın yeni bir nikâh akdiyle karısına dönmesi meşru kabul edilmiştir. Bu uygulama *Kur'an* ve Sünnet tarafından da tasvip edilmiştir: “Eğer erkek karısını (üçüncü defa) boşarsa, kadın, onun dışında bir başka kocayla nikâhlanmadıkça ona helal olmaz. Bu koca da onu boşadığı takdirde, Allah'ın koyduğu ölçüleri gözetebileceklerine inanıyorlarsa onların (kadın ile ilk kocasının) tekrar birbirlerine dönüp evlenmelerinde bir günah yoktur. İşte bunlar Allah'ın, anlayan bir toplum için açıkladığı ölçüleridir” (2/230). Bu ayette anlatılan üç talakla boşanmış bir kadının ayrıldığı kocasına tekrar dönebilmek amacıyla bir başka erkekle evlenmesi olayına İslam hukukunda “hülle” denilmiştir. İslam Cahiliye örfündeki talakla ilgili uygulamaları büyük ölçüde ibka etmiş, ancak hülle konusunda ikinci evliliğin hilesiz gerçekleşmiş olmasına önem atfetmiştir. Sahabeden Rıfaa el-Kurazi karısını boşadığında kadın Abdurrahman b. Zebir'e nikâhlanmış, fakat zifafa girmeden Hz. Peygamber'e başvurarak eski kocasına dönüp dönemeyeceğini sormuş, Hz. Peygamber yeni kocasıyla cinsi ilişkide bulunmadan bunun mümkün olamayacağını söylemiştir.¹⁹ Diğer taraftan Hz. Peygamber hileli şekilde hülle yapan erkek ile kendisi için hülle yapılan erkeği Allah'ın lanetine uğramış kimseler olarak ilan etmiş ayrıca hile yapanı “kiralık teke” olarak nitelendirmiştir²⁰ (Öztürk, 2011: 252–255).

Görgülü, “Cahiliye Devrinde Boşanma Çeşitleri ve İslam'ın Boşanmada Örf İtibarı” adlı makalesinde Allah'ın boşanma konusunda Cahiliye örf ve adetlerine itibar ettiğini; ayrıca İslam'da örf ve âdete itibar etmenin, yalnız boşanmaya ve Hz. Muhammed devrine has olmayıp, örf ve âdetin şeri hükmü ispat için itibar edilmesi gereken şartları taşıması durumunda sonraki dönemlere, bütün toplumlara ve her konuya şamil olduğunu belirtmektedir (Görgülü, 1999: 111–126). Koçak da “İslam Öncesi Arap Aile Yapısının Hz. Peygamber ve Hadisler Üzerindeki Etkisi” adlı makalesinde *Kur'an*'ın ve Hz. Peygamber'in Cahiliye kültürünün kadın ve aileyle ilgili ataerkil inanç ve uygulamalarını büyük oranda devam ettirdiğini belirtmektedir (Koçak, 2017: 237–271). Ayrıca Cahiliye döneminde kadınların diyeti erkeklerin diyetinin yarısı kadardı. İslam'da da kadınların diyeti erkeklerin diyetinin yarısı kadardır (Bardakoğlu, 1994: 474, 476). Cahiliye şairlerinden anlaşıldığına göre ganimetin dörtte biri, henüz paylaşılmadan önce ganimetten beğenip kendisi için ayırdığı özel

aktarmaktadır: “Hz. Peygamber Aişe ile altı yaşında evlenmiş; Aişe dokuz yaşındayken onunla zifafa/ilişkiye sokulmuş ve peygamberin yanında (eşi olarak) dokuz sene kalmıştır” (Buhari, Nikâh, 39).

¹⁷ Yukarıda nakledilen A'sa'nın Cahiliye döneminde gerçekleştirdiği üç talakla boşama işlemi göz önüne getirildiğinde, Urve b. Zübeyr'in, “*Kur'an*'daki talak hükmü A'sa'nın talakına uygun şekilde nazil oldu.” demesi dikkat çekicidir (el-Maverdi, 1994: 112).

¹⁸ Ebu Davud, Talak, 9; Tirmizi, Talak, 9

¹⁹ Buhari, Talak, 4; Edeb, 68; Ebu Davud, Talak, 49

²⁰ Ebu Davud, Nikâh, 15; Tirmizi, Nikah, 28; İbn Mace, Nikah, 33

Journal Of International Social Sciences Academic Researches Dergisi- C:4 |S:1 Yıl: 4- (2020|1)

pay (safı), ganimetten arta kalanlar ve savaştan dönülürken yolda ele geçirilen mallar kabile reisine aittir. Örneğin, Abdullah b. Aneme ed–Dabiyy kabile reisi Bistam b. Kays için şunları söylemektedir: “Ganimetin dörtte biri ve safı payı sana aittir. Hüküm/karar da sana aittir. Ayrıca yolda ele geçirilen mallar ve ganimetten arta kalanlar da senindir” (Ebu Temmam, 1998: 183). Cahiliye’deki uygulamaya benzer şekilde *Kur’an*’da da ganimetin beşte birinin Allah’a, Peygamber’e, onun yakınlarına, yetimlere, yoksullara ve yolculara ait olduğu belirtilmekte (8/41); hadislerde ise Hz. Muhammed’in ganimette “safı” payının olduğu bildirilmektedir (Örn. bk. Buhari, Cihad, 74; Ebu Davud, İmaret, 21; Tirmizi, Siyer, 12). Cahiliye Araplarının savaş hukukunun büyük çoğunluğunun İslam sonrası da aynen korunduğu görülmektedir. Örneğin savaşlarda galip gelen liderin safı hakkı olan istediği köle ve cariyeyi seçme hakkı Hayber Savaşı’nda uygulandı. Safı uygulamasına irtidat hareketlerinde Halit b. Velit de başvurmuştur. Savaş ile ilişkilendirilerek kullanılan kimi kavram ve uygulamalar Müslümanlık öncesinde de mevcut idi. Söz gelimi “cizye” tabiri İslam’dan önce de kullanılıyordu. Hatta Müslümanlık öncesi Yemen’deki Sebelilerde bu tabir vardı. Müslümanlık sonrası uygulanan “öşür vergisi” de yine Cahiliye döneminde Arap ve Acem hükümdarlarca uygulanmaktaydı (Azimli, 2016: 117, 118).

2. GİYİM–KUŞAM

Kur’an’da kadınların örtülerinden bahsedilirken kullanılan “hımar” ve “cilbab” kavramları Cahiliye şiirlerinde de geçmektedir. Cahiliye devrinde de kadınların aynen İslami dönemde olduğu gibi hımar (başörtüsü) kullandıkları yönünde birçok veri bulunmaktadır. Örneğin, Cahiliye şairlerinden Avf b. Atıyye bir şiirinde bir baskın esnasında korku ve telaş içinde, çaresiz bir şekilde sağa sola kaçışan zavallı kadınları tasvir ederken şöyle demektedir:

“O sabah baskını yapan delikanlılar ne kadar da yiğittir. O baskında üstü başı açık, beyaz tenli kadınlar görürsünüz.

Onlardan kimisi başörtüsünü (hımar), kimisi de kuşağını/kemerini düşürmüş yarı çıplak bir halde kaçmaya çalışmaktadır” (Mufaddal ed–Dabbi, 1942: 327).

Bais b. Sureym de bir şiirinde yine “hımar = başörtüsü” ifadesini kullanmaktadır:

“Gündüz saç-başı açılmış (nice) güzel kadının başörtüsünü akşamüzeri tekrar başına bağladım”²¹ (Ebu Temmam, 1998: 96).

Cahiliye şiirindeki bazı ifadeler başörtüsünden öte bazı kadınların peçe bile taktığına işaret etmektedir:

İstediginde, üzerlerine bornoz (cübbe gibi bir elbise) geçirmiş halde ağlayan kadınların açık yüzlerini ve kollarını görürsün.

Sana ağlarlar. Ve ben senin için üzülp iç geçirerek gözyaşı döken hür bir kadını [bu durum ve davranışları nedeniyle] kınayacak değilim” (Ebu Temmam, 1998: 166).

Öğmüş’e göre, bu şiirde kadınların yüzlerinin ve kollarının açılmış olduğundan bahsedilmesi Cahiliye döneminde kadınların bu organlarının da kapalı olduğunu düşündürmektedir (Öğmüş, 2013: 199). Öte yandan, aynı şiirde matem nedeniyle üzüntüsünden neredeyse ne yaptığını bilemez bir halde ağlayıp sıklayan ve yine bu nedenle üstüne başına fazla dikkat edemediği için eli, kolu, yüzü açılmış olan bir kadının “hür” bile olsa kınanmaması, üzüntüsü nedeniyle bu kusurlarının mazur görülmesi gerektiğinden bahsedilmesine bakılacak olursa Cahiliye devrinde saç başı, yüzü gözü kapatmanın sadece hür kadınlar için gerekli bir kural ya da erdem olduğu, cariyelerin (köle kadınların) tesettürden hür kadınlar kadar mesul olmadığı da anlaşılmaktadır. Nitekim aşırı şekilde örtünmenin cariyeler için değil de hür kadınlara mahsus bir kural/erdem olduğuna işaret eden başka Cahiliye şiirleri de vardır:

²¹ Bais b. Sureym, başı açılmış kadınların başını tekrar örttüğünü söylerken şunu demek istemektedir: Gündüz düşmanla giriştiğimiz savaş nedeniyle korku ve telaş içinde başörtüsünü örtmeye bile fırsat bulamayıp can ve namus derdine düşen kadınlar için öylesine savaştım ki sonunda düşman geri çekilmek zorunda kaldı ve böylece akşam olduğunda kadınlar tekrar eski güven ortamına kavuşmuş oldu (Ebu Temmam, 1998: 96).

“Teslim edildiğin zaman seni nasıl savunduğumu unutuyor musun? O gün Kurakır Vadisi bir zillet olmuş sana doğru akıyordu hani...”

Korku içindeki kadınlarımızın yüzleri açılmış olduğu için onlar cariyeye zannediliyor; cariyeleriniz ise hür zannediliyorlardı” (Ebu Temmam, 1998: 42, 43).

Cahiliye şiirlerinde “cilbab” kavramı da geçmektedir:

“Bizim açık tenli, genç, adeta vahşi bir inek gibi, huriye benzeyen, dünyalar güzeli şarkıcı bir cariyemiz vardır. Tane tane güzelim dişlerini misvakla temizler. Giyindiği cilbabları içinde ona ne bir pislik ulaşır ve de bir leke bulaşır [o temiz, iffetli bir kadındır] (Mufaddal ed-Dabbi, 1942: 120).

Aşağıdaki şiirde ise “tesüttür” kavramı yer almakta, dahası kadın ve erkekler arasında kaç-göç/haremlik-selamlık uygulamasının olduğunu çağrıştıran ifadelerle rastlanmaktadır:

“Malik’in öldürülmesine kim sevinmişse gündüz obamıza gelsin de kadınlarımızı görsün.

Kadınların Malik’in matemini tutukları için yüzlerini açtıklarını ve sabahları yüzlerine vurarak ağlaştıklarını görecektir.

Hâlbuki onlar yüzlerini örten, tesettürlü kadınlardı. Bugün ise onlara bakan insanların önüne çıktıklarında İffetli, ahlaklı, hayırla yâd edilen bir yiğit için örtülerini açıp yüzlerine vuruyorlar (Ebu Temmam, 1998: 180).

Sonuç itibarıyla, Araplar namus konusuna çok düşkün idiler. Hür kadınlar bu sebepten dolayı Cahiliye döneminde de başlarını örtüyorlardı İslam’dan sonra bu uygulamalar devam ettirildi. Ayrıca, evlerde ve çadırlarda iki bölüm vardı yani haremlik uyguluyorlardı. Bu uygulama da İslam sonrası örf olarak devam ettirildi (Azimli, 2016: 124).

Ayrıca, bir Cahiliye şiirinde Cahiliye dönemindeki yaşlı kadınların başörtüsü takmadıklarını gösteren ifadelerle de rastlanmaktadır:

“Sizin içine düştüğünüz bu rezil durumu saklamaya çalışmanız, başörtüsü (hımar) olmayan yaşlı bir kadının yaşlılığını gizlemek istemesine benzemektedir (Ebu Temmam, 1998: 307).

Yukarıdaki Cahiliye şiirlerinden anlaşıldığına göre, Cahiliye döneminde (1) kadınlar için “tesettür” gerekli görülmemekte, kadınlar “hımar” ve “cilbab” gibi *Kur’ani* giysileri kullanmakta ve hatta kadınların yüzlerini bile örtmeleri ve erkeklerle aynı ortamlarda bulunmamaları gerektiği düşünülmektedir; (2) sıkı bir şekilde örtünme hür kadınlara özgü bir ahlaki kural ya da erdem olarak kabul edilmekte, köle kadınların (cariyelerin) hür kadınlar için belirlenmiş tesettür kurallarına uymaları gerekli görülmemektedir; (3) cinsel açıdan çekiciliği kalmamış yaşlı kadınların tesettür kurallarına gençler kadar sıkı bir şekilde dikkat etmemesi de ayıp ve ahlaksızlık olarak görülmemektedir. Bilindiği gibi kadınların tesettürü ile ilgili bu Cahiliye adetleri büyük oranda İslam’da da dini/İslami birer kurala dönüştürülerek yürürlükte bırakılmıştır. Ögmüş’ün ifadeleriyle söylemek gerekirse, eski şeriatlara ait olan birçok hüküm ve hatta Cahiliye devrindeki birçok uygulama *Kur’an*’ın tasvibinden geçtiği için artık *Kur’ani* bir hüküm olarak dinde yerini almıştır. Öte yandan, Ögmüş’ün de çok yerinde tespitiyle, *Kur’an*’da, örneğin, “Kadınlar başlarını örtünler.” ya da “Kadınlar başörtülerini başlarına alsınlar.” gibi bir ayetin değil de “Kadınlar başörtülerini yakalarının (göğüslerinin) üzerine kapatacak şekilde örtünler.” (24/31) ifadelerini kullanan bir ayetin bulunması da, Cahiliye şiirindeki delillere ek olarak, müşrik Cahiliye kadınlarının da başörtüsü örttüklerini ancak bazılarının onu gerdanlarını kapatmayacak tarzda özensiz bir biçimde kullandıklarını göstermektedir (Ögmüş, 2013: 202, 203). Bu nedenledir ki *Kur’an*’ın emri “Başınızı örtün.” şeklinde değil de “Başörtünüzle göğsünüzü de / gerdanınızı da örtün.” şeklinde gelmiştir. Öte yandan, “Ey Peygamber! Eşlerine, kızlarına ve mümin kadınlara söyle, (bir ihtiyaç için dışarı çıkacakları zaman) cilbablarını da (dış giysilerini de) üzerlerine alsınlar.” (33/59) ayeti de kadınların “cilbab”ın ne olduğunu önceden bilmelerini gerektirir; aksi takdirde Allah kadınlardan hiç bilgi sahibi ya da haberdar olmadıkları bir giysiyi giymelerini istemiş olur ki bu saçma olduğu kadar ilahi hikmete de aykırıdır. Ayrıca Afrikalı önde gelen kilise babalarından Tertullian’ın (m.s. 160–220) yazıları, onun övgüyle bahsettiği putperest Arap kadınlarının miladi 2. ve 3. yüzyılda da hayâ gereği başlarını ve yüzlerini örttüklerini göstermektedir (Gürkan, 2011: 544). Öte yandan, *Kur’an*’ın, yalın bir biçimde sadece “Namaz kılın.” demekle yetinmeyip “Rabbin için namaz kıl, kurban kes.” (108/2) ya da “Namazı dosdoğru kılın ve müşriklerden olmayın.” (30/31) gibi ifadeler kullanması da namazın Cahiliye döneminde de kılındığını ancak içine şirk ya da ona yakışmayan bazı unsurlar karıştırıldığını

göstermektedir. Onun içindir ki Allah, “Namazı kılın.” değil de “Namazı Allah için, doğru bir şekilde kılın.” demektedir. Yani *Kur’an*’da namazın “eda”sının (kılınmasının) değil “ikame”sinin (doğru bir şekilde kılınmasının) emredilmesi Cahiliye Araplarının hiç namaz kılmadıklarını değil namazı yanlış kıldıklarını göstermektedir. Yine *Kur’an*’da, “Hacı ve umreyi Allah için yapın.” değil de “Hacı ve umreyi Allah için tam yapın.” (2/196) denilmesinin nedeni de, Cahiliye Araplarının İslam’dan önce de hac ve umre yapmalarına rağmen bazı hac menasikini yerine getirmeyip hacı eksik yapıyor olmalarıydı. Dolayısıyla müşrik Araplar zaten Cahiliye döneminde de hac yaptıkları içindir ki Allah *Kur’an*’da onlara hac yapmalarını değil de eksik yerine getirdikleri hacı tam yapmalarını emretmiştir.

Nitekim Ünal da, İslam’ın ilk dönemlerinde Müslüman kadınların kullandıkları giysilerin tamamının Cahiliye döneminde de kullanılan giysiler olduğunu, dolayısıyla İslam’ın bir kıyafet devrimi yapmadığını, sadece Cahiliye dönemindeki kadın kıyafetlerinin nasıl kullanılması gerektiği yönünde bazı düzenlemelere başvurduğunu, zira Cahiliye döneminde başını ve yüzünü örtün kadınlar olduğu gibi bu konuda özensiz davranan kadınların da bulunduğunu belirtmekte ve şu bilgileri vermektedir: Özellikle güzelliği yansıtan en önemli unsur olarak görülen yüzün açılması ve örtülmesi Cahiliye şairlerinin en çok temas ettikleri konudur. Cahiliye döneminde açık kadınlar olduğu gibi, örtülü kadınlar da vardır. Zira Cahiliye döneminde kadınların örtü kullandıklarıyla ilgili haberler bulunmaktadır: Örneğin, Ukaz çarşısında Kureyş ve Kinane oğullarından bazı gençlerin Amiroğullarına mensup bir kadından yüzünü açmasını istemeleri, kadının da bunu reddedip kabilesinden yardım talep etmesi, Birinci Ficar Harbi’nin sebeplerinden birisi olarak gösterilmektedir.²² Abdullah b. Alkame, karısı Hubeyş’e, rüzgarda yeşil tülbindinin savrulmasıyla açığa çıkan yüzünü ve ellerini gördükten sonra aşık olduğunu söylemektedir. Şair Ferezdak’ın ninesi Hind bint Sa’sa’a ise sadece şu dört kişinin yanında başörtüsünü çıkartmayı helal sayıyordu: Babası, kardeşi, dayısı ve kocası. Araplarda tecrübeli insan için söylenen şu atasözü de başörtüsünün geleneksel bir giysi olduğunu göstermektedir: “İnne’l-‘avane la tu’allemu’l-hımratu = Dul (yetişkin) kadına baş örtmek öğretilmez”. Ümmü Amr bint Vıktan kavmini öğ almaya teşvik ederken şöyle demektedir: “Eğer intikam almayacaksanız silahı bırakmanız ve kadınlar gibi sürme sürüp yüzünüzü örtmeniz gerekir” (Ünal, 2001: 54, 67). Cahiliye dönemine ait bu bilgiler Cahiliye kadınları arasında da İslami örtünme kurallarına dikkat eden kişilerin olduğunu göstermektedir.

Yukarıda kadınların giyim kuşamlarıyla ilgili Cahiliye adetlerinin büyük oranda İslam’da da devam ettirildiğinden bahsetmiştik: (1) Cahiliye Arapları (hür) kadınların “tesettür”lü olmalarını, “hımar” ve “cilbab” giymelerini hatta “hicab” uygulamasını bile tasvip ediyorlardı. *Kur’an*’da da kadınlara ‘hımar’ ve ‘cilbab’ kullanmaları ve ‘hicab’ uygulamaları emredilmektedir: “Kadınlar başörtülerini (“humur” [“hımar”ın çoğulu]) yakalarının (göğüslerinin) üzerini kapatacak şekilde örtünler” (24/31). “Ey Peygamber! Eşlerine, kızlarına ve mümin kadınlara söyle, (bir ihtiyaç için dışarı çıkacakları zaman) “cilbab”larını da (dış giysilerini de) üzerlerine alsınlar. Bu, onların tanınıp bilinmeleri ve böylece incitilmemeleri için daha uygundur. Şüphesiz Allah çok bağışlayıcıdır, çok merhamet edicidir” (33/59). “(Ey müminler) Peygamberin hanımlarından bir şey istediğiniz zaman perde (“hicab”) arkasından isteyin. Böyle davranmanız hem sizin kalpleriniz, hem de onların kalpleri için daha nezih ve doğrudur” (33/53). (2) Cahiliye döneminde hür ve köle kadınlar için geçerli olan tesettür kuralları farklıdır; tesettür hür kadınlar için gerekli görülmeğe kadar cariyeler için böyle bir zorunluluk söz konusu değildir; hatta cariyeler için geçerli olan uygulama onların tesettürsüz olmalarıdır. İslam’da da hür ve köle kadınlar için geçerli tesettür kuralları farklıdır ve hür kadınlar için zorunlu olan tesettür şekli köle kadınlar (cariyeler) için zorunlu değildir. Nitekim sadece Arap toplumunda değil tarih boyunca pek çok kültürde başörtüsü evli kadını evli olmayandan ve/veya hür kadını köleden ayırmak için kullanılmıştır (bk. Gürkan, 2011: 543–545). Örneğin, Asurlularda evli veya dul kadınlar evleri dışında başlarını örtmekle yükümlü olmalarına rağmen fahişe ve kölelerin bundan muaf tutuldukları bilinmektedir. Başörtüsü Arap toplumunda da esasen hür kadını cariyeden ayıran bir işarettir. Arap dilinde “mukayyedet’l-hımar”²³ tabirinin hür kadını anlatması da başörtüsünün hürlük alameti şeklinde algılanmasıyla ilgili görülebilir. Hz. Ömer başını örtmüş bir cariyeye fiilen müdahale ederek başını açtırmış; cariyeliğin yasal ve meşru olduğu İslam toplumlarında da cariyelerin başörtüsü örtmesi engellenmiştir. Öyle ki cilbab ve hicab emrinin cariyeleri değil hür Müslüman kadınları ilgilendirdiği konusunda İslam âlimlerinin görüş birliğine vardığı kaydedilmiştir (Apaydın, 2011: 539–541).

²² Hz. Muhammed’in Benu Kaynuka Yahudilerini Medine’den sürmesine neden olan olaylar da, Benu Kaynukalı bazı Yahudi gençlerin Müslüman bir kadına laf atmaları ve örtüsünü açmaları ile başlamıştı (Muhammed Hamidullah, 2003: 576, 577).

²³ Başörtüsü ile mukayyet, başörtüsü takması ile belirlenen, tanınan, bilinen, (diğerlerinden) ayırt edilen

Nitekim pek çok esbabü'n-nüzul rivayeti ile siyer ve tefsir kitabında cilbab ayetinin (33/59) hür kadınların cariyelerden ayırt edilmesini sağlamak üzere indirildiği anlatılmaktadır: İbn Sad (ö. 845), tabakat kitaplarının ilki ve zamanımıza intikal edenlerin en eskisi olan siyer-megazi ve tabakata dair meşhur eseri *et-Tabakatü'l-Kübra*'nın "Hicab'dan Önceki Olaylar" başlıklı bölümünde şu rivayetlere yer vermektedir: ■ Hz. Muhammed'in eşleri geceleri ihtiyaçları için dışarı çıkıyorlar; bazı münafıklar onlara sataşp taciz ediyorlardı. Münafıklara böyle yapmamaları gerektiği söylendiğinde ise, "Biz bunu sadece cariyelere yapıyoruz (hürlere değil)." diyerek Peygamberin eşlerini cariyeye zannettiklerini söylüyorlardı. Bunun üzerine şu ayet indi: "Ey Peygamber! Eşlerine, kızlarına ve mümin kadınlara söyle, (bir ihtiyaç için dışarı çıkacakları zaman) "cilbab"larını da (dış giysilerini de) üzerlerine alsınlar. Bu, onların (hür kadınlar olarak) tanınp bilinmeleri ve böylece (taciz vb. davranışlarla) incitilmemeleri için daha uygundur..." (33/59).²⁴ ■ Bazı ahlaksızlar Medine'deki cariyelere sataşp onları taciz ediyorlardı. Bazen bir işi için dışarı çıkan hür bir kadın da cariyeye zannedilerek tacize uğrayabiliyordu. Bu gibi olaylar nedeniyle Allah kadınlara cilbab giymelerini emretti. ■ Münafıklardan biri müminlerin eşlerini taciz ediyordu. Böyle yapmaması için uyarıldığında ise "Ben o kadını cariyeye zannetmiştim." diyordu. Bunun üzerine Allah mümin kadınlara cariyeler gibi giyinmeyip gözlerden biri dışında tüm yüzü örtecek şekilde cilbab giymelerini emretti ve bunun gerekçesi olarak şöyle buyurdu: Bu, onların (hür kadınlar olarak) tanınp bilinerek (taciz vb. davranışlarla) incitilmemeleri için daha uygundur..." (33/59). ■ "Mümin erkekleri ve kadınları yapmadıkları şeyler yüzünden incitenler iftira etmiş ve apaçık bir günah işlemiş olurlar." (33/58) ayeti de mümin kadınların bazı cariyeler gibi fuhuş vb. ahlaksızlıklar yapmadıklarından ve bu nedenle taciz edilmemeleri gerektiğinden bahsetmektedir (İbn Sad, 2001: 168, 169).

Müfessir Vahidi (ö. 1076), ayetlerin iniş sebepleri konusunda kaleme alınmış en meşhur eserlerden biri ve kendisinden sonra yazılan birçok kitaba kaynaklık etmiş olan *Esbabü'n-Nüzul* adlı eserinde "cilbab" ile ilgili şu rivayetleri aktarmaktadır: "Mümin erkekleri ve kadınları yapmadıkları şeyler yüzünden incitenler iftira etmiş ve apaçık bir günah işlemiş olurlar." (33/58) ayeti hakkında Dahhak, Süddi ve Kelbi şöyle demektedir: "Bu ayet, zinakarlar hakkında inmiştir. Onlar Medine sokaklarında dolaşırlar ve geceleyin ihtiyaçlarını gidermek için dışarı çıkan kadınları takip ederlerdi. Bir kadın gördüklerinde ona yaklaşırlar, kaş göz işareti yaparlar, eğer kadın sükût ederse onun peşine takılırlar, eğer karşı çıkarsa onu takip etmekten vazgeçerlerdi. Bunlar ancak kölelere böyle davranabilirlerdi [çünkü fuhuşu daha çok köleler yapardı]. Fakat o günlerde köle ve hür ayırımı yapmak güçtü. Hür kadınlar gömlek ve başörtü ile dışarı çıkarlardı. Hür kadınlar bu taciz/sarkıntılık durumunu kocalarına şikâyet ettiler, kocaları da bu durumu Hz. Peygamber'e ilettiler. Bunun üzerine Allah bu ayeti (33/58) indirdi". Nitekim bir sonraki ayet de 33/58 ile ilgili bu rivayetin doğru olduğunu göstermektedir: "Ey Peygamber! Eşlerine, kızlarına ve mümin kadınlara söyle, (bir ihtiyaç için dışarı çıkacakları zaman) "cilbab"larını da (dış giysilerini de) üzerlerine alsınlar. Bu, onların (hür kadınlar olarak) tanınp bilinmeleri ve böylece (taciz vb. davranışlarla) incitilmemeleri için daha uygundur..." (33/59). Şöyle ki, mümin kadınlar geceleyin ihtiyaçları için dışarı çıkıyorlar, münafıklar ise onlara sarkıntılık yapıyor ve tacizde bulunuyorlardı. Bunun üzerine bu ayet (33/59) indi. Medine evleri daracıktı [yani evlerde tuvalet yoktu]. Bundan dolayı kadınlar geceleyin tuvalet ihtiyaçları için dışarı çıkıyorlardı. Medine'deki bazı ahlaksızlar da geceleri dışarı çıkıyorlar ve başında örtü bulunan bir kadın gördüklerinde, "Bu hür bir kadındır." diyerek ona ilişmezken; başörtüsüz bir kadın gördüklerinde, "Bu köledir." deyip onunla zina/fuhuş yapmak istiyorlardı. Bundan dolayı Allah bu ayeti (33/59) indirdi (Vahidi, 1991: 376, 377).

Taberi (ö. 923) *Camiu'l-Beyan...* adlı meşhur tefsirinde Ahzab Suresi'nin 59. ayeti hakkında şunları söylemektedir: Allah bu ayette Hz. Muhammed'e şöyle diyor: Ey Peygamber, eşlerine, kızlarına ve müminlerin eşlerine söyle, bir ihtiyaçları için dışarı çıktıkları zaman cariyeler gibi giyinmesinler; yani saçlarını ve yüzlerini açmayp cilbablarını giysinler ki fasıklar hür kadınlar olduklarını anlayıp onları söz ile taciz etmesin. Âlimler bu ayette emredilen örtünmenin niteliği konusunda ihtilafa düşmüşlerdir. Bazıları, "Ayette emredilen örtünme, yüzün ve kafanın tamamını örtüp bir göz dışında hiçbir yeri açık bırakmamaktır." derken; diğerleri, "Ayette emredilen örtünme yalnızca alnı örtmektir [yüzün tamamını değil]." demiştir... Allah bu ayette hür kadınlara cilbab giymelerini emretmektedir; zira böylece hür oldukları bilinir ve fasıklar tarafından sözlü ve fiili olarak tacize uğramazlar... Nitekim "Ant olsun ki, münafıklar, kalplerinde hastalık bulunanlar ve Medine'de kötü haberler yayanlar (bu yaptıklarından) vazgeçmezlerse seni onların üstüne süreriz (sana onlarla savaşmanı ve onları şehirden sürüp çıkarmanı emrederiz)..." (33/60) ayetinde bahsedilen "kalp hastalığı" da ahlaksız kişilerin

²⁴ Süyuti de ayetlerin nüzul sebepleri ile ilgili rivayetlere yer verdiği *Lübabü'n-Nükul fi Esbabü'n-Nüzul* adlı eserinde Ahzab suresinin 59. ayetini açıklarken İbn Sad'ın Tabakat'ındaki bu rivayeti alıntılamaştır (Süyuti, 2006: 196).

zina yapma isteği nedeniyle karşılaştıkları bazı kadınların kendileriyle fuhuş yapacaklarını düşünmeleridir. Dolayısıyla ayette geçen “münafıklar ve kalplerinde hastalık bulunanlar”ın zinakar kişiler oldukları rivayet edilmiştir (Taberi, 2001: 181–185).

İbn Kesir (ö. 1373) meşhur eseri *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azim*'de cilbab konusunda şu rivayet ve bilgileri aktarmaktadır: Allah Peygamber'ine mümin kadınlara cilbab giymelerini ve cahiliye kadınlarının ve cariyelerin giyimlerinden farklı şekilde giyinmelerini emretmesini söylemektedir... Dolayısıyla ayette geçen “Bu onların tanınıp bilinmeleri ve böylece incitilmemeleri için daha uygundur...” (33/59) cümlesinin anlamı şudur: Mümin kadınlar böyle yaparlar yani cilbab giyerlerse onların hür oldukları, cariye ve fahişe olmadıkları bilinir ve böylece hiç bir fasık onlara sataşmaz (İbn Kesir, 1999: 481, 482). *Tefsiru'l-Celaleyn*'de ise şu açıklamalar yer almaktadır: “Ey Peygamber! Eşlerine, kızlarına ve mümin kadınlara söyle, (bir ihtiyaç için dışarı çıkacakları zaman) “cilbab”larını da (dış giysilerini de) üzerlerine alsınlar” (33/59). Cilbab kadını tamamen örten çarşaftır. Kadınlar ihtiyaçları için dışarı çıktıklarında onun bir parçasıyla bir gözleri dışında yüzlerinin tamamını örterler. “Bu, onların tanınıp bilinmeleri” yani onların hür kadınlar olduklarının bilinmesi “ve böylece incitilmemeleri için daha uygundur” (33/59). Yani mümin kadınların cilbab giymeleri, yüzlerini kapatmayan cariyeler gibi tacize uğramalarını engeller. Zira münafıklar cariyelere sataşım onları taciz ediyorlardı... Ayette geçen “kalplerinde hastalık olanlar” (33/60) ifadesi de “kalplerinde zina hastalığı olanlar” demektir (Mahalli, Süyuti, 1998: 426). Daha pek çok tefsirde ve başka eserde yukarıdakilere benzer açıklamalar yapılmakta ve böylece tesettürün sadece “din”, “ahlak/haya (utanma)”, “süslenme (güzellik/moda)” ve sıcağın-soğuktan korunma bağlamında “iklim” değişkenleri ile ilgili bir olgu değil aynı zamanda hür-köle ayırımına dayalı “köleci toplum yapısı” ile ilgili sosyo-ekonomik bir fenomen olduğu da anlaşılmaktadır.²⁵

Nitekim *Muvatta*'daki bir hadiste de geçtiği üzere, Hz. Ömer oğlu Abdullah'ın cariyesinin hür kadınlar gibi giyindiğini görünce bunu doğru bulmayıp eleştirmiş ve kızı Hafsa'ya, “Kardeşinin cariyesinin insanlar arasında hür kadınlar gibi giyinerek dolaştığını görmeyeyim!” demiştir (Muvatta, İstizan, 17). Tasnif edilen ilk hadis kitaplarından olan Abdürrezzak es-Sanani'nin (ö. 826/27) ve İbn Ebu Şeybe'nin (ö. 849) aynı ismi taşıyan *el-Musannef* adlı eserleri başta olmak üzere diğer pek çok klasik tefsir, hadis, fıkıh, ahlak ve tarih kitabında da yer alan şu rivayetler de İslam'da tesettür ve hatta başörtüsünün, diğer kullanım amaçları yanında, köle ve hür kadınların birbirinden ayırt edilebilmesini sağlayan sosyo-ekonomik bir statü göstergesi olarak da kullanıldığını göstermektedir: Başörtüsünün taciz edilmemeleri amacıyla hür kadınlara mahsus bir giyecek olduğunu belirten

²⁵ Bazı kadınların (örneğin başörtüsü de kullanmak gibi) daha kapalı bir şekilde örtünmeleri olgusunun sadece Cahiliye ve İslami dönem Araplarında değil insanlık tarihinde köleliğin meşru olduğu neredeyse bütün dönemler ve toplumlarda hür kadınları köle kadınlardan ayırma işlevi gören sosyo-ekonomik bir gösterge olduğu bilinmektedir (bk. Gürkan, 2011: 543–545). “Tesettür”ü de içine alacak şekilde “giyim–kuşam”, tarihte olduğu gibi günümüzde de (kölelik dışı bir bağlamda da olsa) diğer işlevleri yanında oldukça güçlü bir sosyo-ekonomik gösterge olmaya hala devam etmektedir. Bu çerçevede, genel olarak “giyim–kuşam” ve hatta daha da özelde “tesettür” olgusunu ahlaki, estetik, sınıfsal, ekonomik, coğrafi, biyolojik/fizyolojik... bileşenlerinden kopararak salt dini bir bağlama oturtarak analiz etmeye çalışmak yanıltıcı ve yetersiz sonuçlara ulaşma riski taşımaktadır. Bu nedenle giyim–kuşam ve tesettür olgularının “salt dini” bakış açısıyla açıklanamayacak kadar kompleks konular olduğu gözden uzak tutulmamalıdır. Diğer toplumsal olgu, olay ve kurumların bilimsel etüdünde olduğu gibi “giyim–kuşam” konusunda da din mutlak surette çözümlenme çerçevesine dâhil edilmeli ancak sadece bu faktörle yetinilmeyip diğer bileşenlerin de hesaba katılmasıyla bir tür (çok değişkenli) faktör analizi yapılmalıdır. Aksi takdirde, örneğin, 1500 yıllık İslam tarihinde kadınların tesettürü konusunun niçin yüzyıllarca büyük tartışmalara neden olmamasına rağmen özellikle 19. ve 20. yüzyılda ciddi bir tartışma konusu haline dönüştüğünü anlamak oldukça zorlaşacaktır. Müslümanıyla gayrimüslimiyle topyekûn bir insanlığın yüzyıllar boyunca geçirdiği ahlaki, estetik, sınıfsal, ekonomik, coğrafi... pek çok köklü değişim ve dönüşüm hesaba katılmadan yani adeta tarihi bir momentte dondurup paranteze alarak tesettür olgusunun bir tartışma konusuna dönüşme nedenlerini gerçekçi bir şekilde tespit etmek neredeyse imkansızdır. Bu nedenledir ki kıyafet konusundaki güncel tartışmaları salt dini bakış açısıyla sadece insanların daha az dindar hale gelmeye başlamış olmalarıyla açıklamaya çalışmak, “gerçeğin tamamı” bu olmadığı için, ilgili sorunların çözümünden çok maalesef daha da karmaşıklaşmasına neden olabilmektedir. Bu arada, *Kur'an*'da giyim–kuşam olgusunun “ahlak/hayâ (utanma; bk. 7/19–27; 33/33)”, “süslenme” (bk. 7/26, 31, 32; 16/14; 18/31; 20/59; 22/23; 24/31; 28/79; 35/12, 33; 43/18; 76/21) ve “iklim” (bk. 16/81) bileşenleri ile ilişkilerine de değinildiği belirtilmelidir. Ayrıca, “tesettür” kavramı ile aynı kökten gelen “sit” kelimesi de bir ayette “güneşten/sıcağın koruyan örtü/elbise/siper” anlamında kullanılmıştır (18/90).

Hız. Ömer halifeliği döneminde başörtülü bir cariye bırakmayıp bütün cariyelerin başını açtırmıştır (İbn Ebu Şeybe, 2004: 128; Ahmed b. Hanbel, 2002: 61). Hız. Ömer, hür kadınlara mahsus giyim kuşam şeklini korumak amacıyla başını örten bir cariye gördüğünde onu kırbaçlardı (Kurtubi, 2006: 232). Maliki fakihî ve çok yönlü bilgin İbn Habîb es-Sülemi (ö. 853) *Kitabü Edebi'n-Nisa* adlı eserinin “Cariyelerin Kıyafet Konusunda Hür Kadınlara Benzemesinin Mekruhluğu” adlı bölümünde şu rivayete yer vermektedir: Hız. Ömer bir gün eve gelince eşinin yanında cilbablı bir kadın olduğunu görmüş ve onun bir cariye olduğunu öğrenince şöyle demiştir: “Cariyeler efendilerine benzemeye çalışmasınlar! Cilbab giyip evli hür kadınlara benzemesinler! Zira Allah şöyle buyurmaktadır: “Ey Peygamber! Hanımlarına, kızlarına ve müminlerin kadınlarına söyle, üzerlerine cilbablarını giysinler. Bu, onların (hür olarak) tanınmaları ve böylece taciz edilmemeleri için daha uygundur” (33/59)” (İbn Habîb, 1992: 228). Bir başka rivayete göre, Hız. Ömer, cilbabıyla başını örtmüş olan bir cariyeyle “Azat mı edildin?” diye sormuş; “Hayır.” cevabını alınca, “Başını örttüğün o cilbab da ne oluyor? Onu kafandan çıkar! Cilbab hür mümin kadınlar içindir.” demiştir. Bu uyarısına rağmen cariyenin ağır/yavaş davrandığını gören Hız. Ömer cilbabı düşüp kafası açılana kadar kırbaçıyla cariyenin başına vurmuştur (İbn Ebu Şeybe, 2004: 128; İbn Habîb, 1992: 228).

Hız. Ömer kızı Hafsa'nın evinden hürlerin kıyafetine bürünmüş bir cariyenin çıktığını görünce, onun kim olduğunu sormuş, Hafsa'nın, (kardeşi) Abdurrahman'ın cariyesi olduğunu söylemesi üzerine, “Kardeşinin cariyesine hürlerin elbisesini giydirmenin sebebi nedir?” diyerek, hür bir kadına benzediği için o cariyeyi cezalandırmak istediğini söylemiştir. Hız. Ömer, cariyelerin hür kadınlara benzemek için cilbab giymelerini yasaklamış; Ebu Musa el-Eşari'nin cariyesi Akile'yi cilbab giydiği için dövmüştür. Hız. Ömer, Enes ailesine ait bir cariyeyi de başörtülü görünce dövmüş ve “Başını aç, hürlerle benzeme!” demiştir (Abdürrezzak es-Sanani, 1983: 135–137; İbn Ebu Şeybe, 2004: 127, 128). İbn Habîb es-Sülemi de şu bilgileri vermektedir: Medine’de gördüğüm cariyeler, güzel de olsalar, dışarıya başları açık olarak çıkıyorlar... başlarına bir şey örtmüyorlardı... Cariyelerin başlarını açması, hür kadınlardan ayırt edilmeleri içindir. Ayrıca cariyelerin başları, kolları ve baldırları açık olarak namaz kılmalarında da herhangi bir sakınca yoktur. Dolayısıyla baş, kol ve baldırlarını namaz dışında açmalarında da sakınca yoktur (İbn Habîb, 1992: 229). Görüldüğü üzere, İslam’da kadının örtünmesi ile ilgili kurallar hür ve köle kadınlar arasında farklılaştığı gibi günlük hayatta ve ibadetler esnasında da farklılaşmaktadır. Konuyla ilgili rivayetler incelendiğinde, hür kadınların gündelik hayatlarında başörtüsü ve cilbab kullanmaları, cariyelerin ise kullanmamaları gerektiği sonucu ortaya çıkmaktadır. Zira rivayetler, cariyeleri giyim olarak hür kadınlardan ayıran temel farklılığın, onların başörtüsü ve cilbab kullanmamaları olduğunu göstermektedir. Hız. Muhammed ve sonrası dönemlerde başörtüsü (hımar) ve cilbab hür kadınları cariyelerden ayıran ve dolayısıyla statü farkını gösteren bir sembol işlevi görmüştür. Ayrıca, bu, *Kur’an*’ın da işaret ettiği üzere (bk. 33/59) hür kadınların tacize maruz kalan cariyelerden ayırt edilerek rahatsız edilmemelerinin de bir aracıdır. Sonuç olarak, köleci toplum yapısının hâkim olduğu İslam toplumlarında cariyelerin toplum içinde başları açık ve cilbabsız dolaşmaları esastır. Ayrıca, hür kadın başı açık namaz kılamazken; cariyeler başı açık namaz da kılabilmektedirler (Ünal, 2001: 53, 58, 62, 67). Hadis kitaplarındaki şu rivayetler de bu kuralları yansıtmaktadır: Bir cariye ne kadar yaşlanırsa yaşlansın başörtüsü takması gerekmez. Ayrıca cariye dışarı çıktığı gibi başörtüsüz olarak namaz da kılabilir. 60 yaşına da gelse ümmü’l-veled de yani sahibinden çocuk doğuran cariye de başörtüsüz namaz kılabilir. (İbn Ebu Şeybe, 2004: 126–128). Bir cariye evlenirse ya da sahibi onunla cinsel ilişkiye giriyorsa başörtüsü takar yani bu iki durum dışında bir cariyenin başörtüsü takmasına gerek yoktur. Bir cariye başörtüsüz olarak namaz kılabilir yani dışarıya çıktığı kıyafetle namaz da kılabilir (Abdürrezzak es-Sanani, 1983: 135).²⁶

Bu arada, ‘cilbab’ ve ‘hımar’ın özgür kadınları cariyelerden ayıran bir tür sembol olarak kullanılması sadece İslami dönemde görülen bir uygulama olmayıp Cahiliye döneminde de başvurulan bir yöntemdir. Yani kıyafetle ilgili diğer pek çok uygulama gibi bu uygulama da Cahiliye’den İslam’a miras kalmış bir kuraldır: Bazı Cahiliye şiirlerinde, baş ve yüz örtüsünün hürleri cariyelerden ayırt eden bir özellik olduğu ifade edilmektedir. Bu yüzden, savaşta yenileceklerini ve esir düşeceklerini anlayan hür kadınlar, kendilerine tenezzül edilmez düşüncesiyle cariyelere benzemek için yüzlerini (ve başlarını) açarlar ve bu şekilde kaçmaya hazırlanırlardı. Bu gibi bilgilerden anlaşıldığı üzere, başörtüsü ve cilbab İslam öncesinden itibaren hür kadınların giysisi olarak kabul

²⁶ Cilbab ve başörtüsü hakkındaki bu ve benzeri bilgiler, yukarıdaki eserlere ek olarak, Ebu Hanife'nin önde gelen talebesi Muhammed b. Hasan eş-Şeybani'nin (ö. 805) Hanefî fikhında delil olarak kullanılan ahkâm hadislerini topladığı *el-Asar* adlı eserinde, İbn Münzir'in *el-Evsat*’ında, Zeylai'nin *Nasbu'r-Raye*’sinde, Beyhaki'nin *es-Sünenü'l-Kübra*’sında, Begavi'nin *Şerhu's-Sünne*’sinde, Bursevi'nin *Ruhu'l-Beyan*’ında, Elbani'nin *Irvau'l-Galil*’inde ve daha başka eserlerde de geçmektedir (İbn Habîb es-Sülemi, 2013: 158, 159).

edilmiş ve onların cariyelerden ayırt edilmeleri bu şekilde sağlanmıştır. Yani hem Cahiliye’de hem de İslami dönemde cariyelerin toplum içinde başları açık ve cilbabsız dolaşmaları esastır. Dolayısıyla kendilerini giyim olarak hür kadınlara benzeten cariyeler bunu ya ilgi çekmek ya da erkeklerin tacizinden korunmak için yapıyorlardı. Nitekim Hz. Ömer’in hürlere benzeyen cariyeleri dövdüğü yönündeki rivayetler karşısında din eğitimi de almış bir kadın olan Lübnanlı Nazire Zeynüddin *es-Sufur ve'l-Hicab* (1928) adlı kitabında, “Hz. Ömer, keşke bu kamçıyı geceleyin ihtiyaçları için dışarı çıkan kadınlara saldıran erkeklere vursaydı! O kadıncamız kendisini hürlere benzetererek saldırıdan korunmak istiyor.” demektedir (Ünal, 2001: 54, 61, 62, 67).

(3) Hem Cahiliye’de hem de İslam’da köle kadınlara mahsus tesettür kısıtlamalarının hür kadınlarınkinden daha esnek olduğu bağlamında tesettürün sosyo-ekonomisi ile ilgili bu özetten sonra tekrar makalenin ana temasına dönmek gerekirse, kadınların tesettürüyle ilgili Cahiliye örfleri arasında *Kur’an*’ın onayladığı üçüncü kuralın genç ve yaşlıların uymaları gereken tesettür kurallarının farklılığı ile alakalı olduğu görülmektedir: Cahiliye dönemine oldukça benzer şekilde İslami dönemde de yaşlılarla ilgili bazı tesettür kuralları gençlerinkilerden daha esnek. Örneğin, hatırlanacağı üzere yukarıda aktarılan bir Cahiliye şiirinde yaşlılığını gizlemeye çalışsa da artık başörtüsü takmadığı için bunu beceremeyen yaşlı bir kadından bahsedilmekteydi. Bu Cahiliye şiirinde yaşlı bir kadının başörtüsü takmadığından bahsedilmekte iken bir ayette de yaşlı kadınların genç kadınlar gibi (dış) elbiselerini giyme mecburiyetlerinin olmadığı belirtilmektedir: “Artık evlenme ümidi beslemeyen, âdetten ve doğumdan kesilmiş yaşlı kadınların ziynetlerini göstermeksizin (dış) elbiselerini çıkarmalarında kendileri için bir günah yoktur. Ama yine de sakınmaları onlar için daha hayırlıdır. Allah, hakkıyla işitendir, hakkıyla bilendir (24/60). Sonuç itibarıyla, İslam ne erkekler ne de kadınlar için Cahiliye toplumundan ayrı bir giyim modeli önermemiştir. Hz. Muhammed’in giydiği elbise, sarık, cübbe ile müşriklerin giydikleri arasında bir fark yoktur. Yani insanlar İslam’a girince giyim tarzlarını değiştirmemişlerdir. Bu sebeptendir ki Hz. Peygamber savaşlarda parola kullanmak zorunda kalmıştır. Çünkü bugünkü gibi askeri bir üniforma bulunmadığından bazen Müslümanlar savaş meydanında müşrik zannederek birbirlerini öldürüyorlardı. Örneğin, Uhut savaşında yanlışlıkla Huzeýfetu’l-Yeman’ın babası müşrik zannedilerek öldürülmüştü. Bu arada yukarıda zikredilen giyim-kuşamla ilgili bazı İslami kurallardan da anlaşılabilceği üzere, Cahiliye döneminin hür ve kölelerden oluşan köleci toplum yapısının²⁷ da İslam’da aynen devam ettiği görülmektedir. Bu bağlamda İslam’daki köle hukuku Yahudilikteki ve Cahiliye dönemindeki ile aynıdır. Hiçbir hakları olmayan bu insanlar için işkence edilmemesi gibi bazı uyarılar dışında bir hak sağlanmamıştır. Köle ve cariyeye efendisi tarafından kullanılabilir ve satılabilir. Bu bağlamda onların cezaları da hürlere yarısıdır. Evlendikten sonra zina eden cariyelere hür kadınlara verilen cezanın yarısı verilir.²⁸ Yani İslam bu konuda eskiden gelen eşitsizliği ibka etmiştir (Azimli, 2016: 132, 133, 135). Cahiliye – İslam paralelliği konusundaki bir diğer örnek de şudur: Bazı Cahiliye şiirlerinde müşriklerin de aynen Müslümanlar gibi âdet döneminde iken kadınlara yaklaşmadıklarını ve boşanan kadınları uzun süre evlenmekten alıkoymadıklarını çağrıştıran ifadeler rastlanmaktadır (Öğmüş, 2013: 207, 209).

SONUÇ

“Toplumsal değişim” çok kısa sürede gerçekleşen bir gerçeklik olmayıp, uzun bir süreç içinde cereyan eden bir fenomendir. Toplumsal değişim geçirirken bir yandan yeni dönemin rengine bürünürlerken, öte yandan geçmişin izlerini de taşımaya devam ederler. Dolayısıyla bir toplumsal yapıdan bir başka toplumsal yapıya geçişin yaşandığı geçiş aşamasında toplumlar eski ve yeni döneme ait toplumsal niteliklerin her ikisini birden sergilemeye devam ederler. Bu nedendir ki “toplumsal değişim” ve “toplumsal devamlılık” aynı anda yürürlükte olan iki toplumsal süreçtir. Bir diğer deyişle, her toplumda değişen şeyler olduğu gibi değişmeden kalan bir takım şeyler de vardır. Yani toplumlar değişime açık yapılar oldukları kadar değişime dirençli muhafazakâr bir yönleri de vardır. Bu bağlamda, İslam ortaya çıktığı 7. yüzyılda Arap Yarımadası’nda yaşayan Arapların sosyal ve dini hayatlarında çok önemli değişimlerin yaşanmasına neden olmuş; ancak İslam-öncesi Cahiliye toplumunda geçerli olan inanç, ibadet, hukuk ve ahlak ile ilgili bazı uygulamaları değiştirmeyip İslami dönemde de yürürlükte bırakmıştır. Yani 7. yüzyıl Arap toplumu da değişim/devamlılık dikotomisine sahne olmuş; pek çok açıdan değişim geçirirken Cahiliye döneminden kalan bazı inanç ve uygulamaları ise devam ettirmiştir. Bu çerçevede, bu makalede Cahiliye ile İslam arasındaki “toplumsal devamlılık” “hukuk” ve “giyim-kuşam” alanlarındaki paralellikler bağlamında örneklendirilmeye çalışılmıştır.

²⁷ Balcı, 2014: 32; Duman, 2006: 10, 15, 16

²⁸ “Cariyeler evlendikten sonra bir fuhuş yaparlarsa, onlara hür kadınların cezasının yarısı uygulanır” (4/25).

KAYNAKÇA

- Abdürrezzak es-Sanani, Ebubekir (1983). *el-Musannef*, 3. Beyrut: el-Mektebetü'l-İslami
- Ahmed b. Hanbel, Ebu Abdullah Ahmed b. Muhammed b. Hanbel (2002). *Ahkamü'n-Nisa*. Beyrut: Müessesetü'r-Reyyan
- Apaydın, H. Yunus (2011). Tesettür. *TDV İslam Ansiklopedisi*, 40. İstanbul, TDV, s. 538-543
- el-Asmai, Ebu Said Abdülmelik b. Kureyb b. Abdülmelik (1963). *el-Asmaiyyat*. Kahire: Daru'l-Maarif
- Azimli, Mehmet (2016). *Cahiliyye'yi Farklı Okumak*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları
- Balcı, İsrail (2014). *Peygamberlik Öncesi Hz. Muhammed*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları
- Bardakoğlu, Ali (1994). Diyet. *TDV İslam Ansiklopedisi*, 9. İstanbul, TDV, s. 473-479
- Birekul, Mehmet, Yılmaz, Fatih Mehmet (2001). *Peygamber Günlerinde Sosyal Hayat ve Aile*. Konya: Yediveren Kitap
- Demircan, Adnan (2003). Cahiliyye ve Hz. Peygamber Döneminde Çok Kadınla Evlilik. *İstem*, 1 (2), ss. 9-32
- Demircan, Adnan (2013). Cahiliye ve Hz. Peygamber Dönemi Uygulamalarıyla Nikâh. *Diyanet İlmî Dergi*, 49 (3), ss. 21-42
- Dindi, Emrah (2014). *Kur'an'da İslam Öncesi Kültürün İzleri (Muamelat Örneği)*. Doktora Tezi. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. İstanbul
- Duman, Fatih (2006). *İslamiyet Öncesi Arap Folklorunun Kur'an'daki Yeri*. Yüksek Lisans Tezi. Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Kahramanmaraş
- Ebu Temmam, Habib b. Evs et-Tai (1998). *Divanü'l-Hamase*. Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye
- Ergun, Doğan (1974). *100 Soruda Sosyoloji El Kitabı*. 2. Baskı. İstanbul: Gerçek Yayınevi
- Erul, Bünyamin (2006). Hz. Aişe Kaç Yaşında Evlendi? Dokuz mu? On Dokuz mu? *İslami Araştırmalar*, 19, (4), ss. 637-649
- Giddens, Anthony (2000). *Sosyoloji*. Yayına Hazırlayanlar: Hüseyin Özel, Cemal Güzel. Ankara: Ayraç Yayınevi
- Görgülü, Hasan Ali (1999). Cahiliye Devrinde Boşanma Çeşitleri ve İslam'ın Boşanmada Örf İtibarı Etmesi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 6, ss. 111-126
- Gürkan, Salime Leyla (2011). Tesettür: Diğer Dinlerde. *TDV İslam Ansiklopedisi*, 40. İstanbul, TDV, s. 543-545
- Hançerlioğlu, Orhan (1986). *Toplumbilim Sözlüğü*. İstanbul: Remzi Kitabevi
- İbn Ebu Şeybe, Ebubekir Abdullah b. Muhammed b. İbrahim (2004). *el-Musannef*, 3. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd Naşirun
- İbn Habib, Abdülmelik (1992). *Kitabü Edebi'n-Nisa*. Beyrut: Daru'l-Garbi'l-İslami
- İbn Habib, Ebu Cafer Muhammed (1942). *Kitabü'l-Muhabber*. Haydarabad-Dekken: Matbaatü Cemiyeti Daireti'l-Maarifi'l-Osmaniyye

İbn Habib es-Sülemi, Abdülmelik (2013). *Kadınların Edepleri*. Çev.: Ebu Muaz Seyfullah Erdoğan. İstanbul: Mercan Kitap

İbn Kesir, Ebü'l-Fida İsmail b. Ömer (1999). *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azim*, 6. Riyad: Daru Tıybe

İbn Sad, Muhammed b. Sad b. Meni ez-Zühri (2001). *Kitabü't-Tabakati'l-Kebir*, 10. Kahire: Mektebetü'l-Hancı

Jeffery, Arthur (1937). *Materials For The History Of The Text Of The Qur'an*. Leiden: E. J. Brill

Koçak, Zeynep Canan (2017). İslam Öncesi Arap Aile Yapısının Hz. Peygamber ve Hadisler Üzerindeki Etkisi. *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 4 (7), ss. 237-271

Korkmaz, Arif (2015). Kadına Yönelik Şiddet ve Din Üzerine Bir Tipoloji Denemesi: Sosyolojik Bir Analiz. *Toplum Bilimleri Dergisi*, 9 (18), ss. 41-60

el-Kurtubi, Ebu Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Ebubekir (2006). *el-Cami li-Ahkami'l-Kur'an*, 17. Beyrut: Müessesetü'r-Risale

Mahalli, Celalüddin, Süyuti, Celalüddin (1998). *Tefsiru'l-Celaleyn*. Beyrut: Daru'l-Fıkr

el-Maverdi, Ebü'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Habib (1994). *el-Havi'l-Kebir*, 10. Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye

Mufaddal ed-Dabbi (1942). *el-Mufaddaliyyat*. Kahire: Daru'l-Maarif

Muhammed Hamidullah (2003). *İslam Peygamberi*, I. Çev.: Salih Tuğ. Ankara: Yeni Şafak

Ozankaya, Özer (1975). *Toplumbilim Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları

Öğmüş, Harun (2013). *Cahiliye Döneminde Araplar: Cahiliye Şiirine Göre İslam Öncesi Arap Toplumunu ve Kur'an'ın Getirdiği Değişim*. İstanbul: İz Yayıncılık

Öztürk, Mustafa (2011). İslam Öncesi Arap Toplumunda Ahval-i Şahsiyye Hukuku. *Kur'an'ın Anlaşılmasına Katkısı Açısından Kur'an Öncesi Mekke Toplumunu*. İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Daire Başkanlığı Kültür Müdürlüğü, ss. 229-273

Süyuti, Celalüddin (2006). *Lübabü'n-Nukul fi Esbabü'n-Nüzul*. Beyrut: Daru'l-Kitabi'l-Arabi

Şah Veliyyullah Dihlevi (1994). Hüccetullahi'l-Baliğa, 1. Çev.: Mehmet Erdoğan. İstanbul: İz Yayıncılık

eş-Şehristani (1956). *Kitabü'l-Milel ve'n-Nihal*, 2. Tahrir: Muhammed b. Fethullah Bedran. Kahire: Mektebetü'l-Enclo'l-Mısıriyye

Taberi, Ebu Cafer Muhammed b. Cerir (2001). *Tefsiru't-Taberi: Camiu'l-Beyan An Tevili Ayi'l-Kur'an*, 19. Kahire: Merkezü'l-Bühüs ve'd-Dirasati'l-Arabiyye ve'l-İslamiyye Bi-Dari Hier

Tonkiss, Fran (2012). Devamlılık/Değişim. Çev.: Erkan Koca. *Temel Sosyolojik Dikotomiler*. Ed.: Chris Jenks. Ankara: Birleşik Yayınevi, ss. 60-78

Ünal, İsmail Hakkı (2001). Hadislere Göre Kadının Örtünmesi. *İslamiyat*, IV (2), ss. 53-68

el-Vahidi, Ebü'l-Hasen Ali b. Ahmed (1991). *Esbabu Nüzuli'l-Kur'an*. Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye

Zencirkıran, Memet (2016). *Sosyoloji*. 4. Baskı. Bursa: Dora Yayıncılık

ÖNYARGILI TUTUMLAR VE SALDIRGANLIK

(Sayfa 71-87)

İlknur Tayınmak*

Mersin Üniversitesi Psikoloji Bölümü
Doktora Öğrencisi
ilknurdayinmak@gmail.com

Öz

Saldırganlık, hem failler hem de maruz kalan bireyler açısından birçok yıkıcı sonucu olan bir davranış türüdür. Maruz kalanlar açısından travma, stres, kaygı, korku gibi birçok yıpratıcı psikolojik etkisi bulunan saldırganlığı azaltmanın yollarını araştırmak oldukça önemlidir. Saldırganlıkla mücadele etmenin en etkili yolu ise onu ortaya çıkaran faktörleri derinlemesine analiz etmek ve bu analizlere uygun çözüm önerilerini hayata geçirmektir. Bu nedenle mevcut çalışmada saldırganlığın nedenlerinden biri olan önyargılı tutumlar detaylı şekilde incelenmiştir. Bu çalışmanın amacı önyargı temelli saldırganlığa ilişkin bir farkındalık oluşturmak ve saldırganlığın azaltılması yönünde bazı çözüm önerilerinde bulunmaktır. Bu kapsamda öncelikle önyargılardan beslenen saldırganlığa maruz kalan bazı gruplar (ör; kadınlar, homoseksüel bireyler) belirlenmiş ve dünyanın çeşitli bölgelerinde bu konuda yürütülen araştırma bulguları değerlendirilmiştir. Yapılan literatür incelemesi sonucunda önyargının saldırganlığın önemli belirleyicilerinden biri olduğu görülmüştür. Sonraki bölümde önyargı temelli saldırganlığı azaltmak için gruplar arası olumlu temas sağlama, medyanın ayrımcı ve saldırgan diline yönelik bazı düzenlemelerde bulunma, bireylere empati becerileri kazandırma ve önyargıları azaltmayı amaçlayan eğitim programları geliştirme gibi bazı çözüm önerileri sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Önyargı, kalıpyargı, ayrımcılık, saldırganlık, saldırganlığın azaltılması

PREJUDICED ATTITUDES AND AGGRESSION

Abstract

Aggression is a type of behavior that has many destructive consequences for both the perpetrators and the exposed individuals. For those exposed, it is very important to investigate ways to reduce aggression, which has many corrosive psychological effects such as trauma, stress, anxiety, and fear. The most effective way to reduce aggression is to analyze the factors that reveal it in depth and to suggest solutions according to these analyzes. For this reason, prejudiced attitudes one of the causes of aggression, were examined in detail in the current study. The purpose of this study is to raise awareness about bias-based aggression and to suggest some solutions for its reduction. In this context, some groups (eg women, homosexual individuals) exposed to aggression caused by prejudices were identified and the research findings carried out in this area in various parts of the world were evaluated. As a result of the literature review conducted, it was determined that prejudice is one of the important determinants of aggression. In the next section, some suggestions has been offered such as providing positive contact between groups to reduce prejudice-based aggression, making arrangements for the discriminatory and aggressive language of the media, gaining empathy skills for individuals, and creating training programs aimed at reducing biases.

Keywords: Prejudice, stereotype, discrimination, aggression, reducing aggression

* Doktora Öğrencisi, Psikoloji Bölümü, Mersin Üniversitesi, ilknurdayinmak@gmail.com

Giriş

Saldırganlık, insanlar arasında yaygın şekilde gözlenen, nedenleri ve sonuçları hakkında çeşitli araştırmalar yürütülen ve azaltılmasına yönelik çözüm yolları aranan bir davranış türüdür. Literatürde çeşitli saldırganlık tanımları yapılmakla beraber en genel anlamda saldırganlığın, bundan kaçınmaya güdülenen bir canlıya yöneltilen ve zarar verme niyeti taşıyan herhangi bir davranış olduğu belirtilmektedir (Baron ve Richardson, 1994, s. 4-11). Saldırganlığın doğrudan, dolaylı, sözel, fiziksel, reaktif, proaktif gibi türleri bulunmaktadır. Fiziksel saldırganlık; hedef bireyi dövme, yaralama gibi fiziksel olarak zarar verici davranışları ifade etmektedir. Sözel saldırganlık; hedef bireye hakaret etme, küçük düşürmeye yönelik ifadeler kullanma gibi sözel yollarla ona zarar verici davranışlarda bulunmayı kapsamaktadır (Tuzgöl, 2016). Birine bağırma, onun hakkında dedikodu yapmak, ona çeşitli lakaplar takmak vb. davranışlar sözel saldırganlık olarak değerlendirilmektedir (Allen, Anderson ve Bushman, 2018). Dolaylı/ilişkisel saldırganlık, hedef bireye sosyal manipülasyonlar aracılığıyla sözel ve dolaylı olarak zarar vermeyi ifade etmektedir (Kaukiainen ve ark., 1999). Hedef kişi hakkında söylentilerde bulunma ve yalan söyleme, onun iznini almaksızın paylaşılmasını istemediği fotoğraflarını yayma gibi davranışlar dolaylı saldırganlık kapsamına girmektedir (Allen, Anderson ve Bushman, 2018). Reaktif saldırganlık, kıskırtma veya engellenmelere maruz kalma sonucu gösterilen zarar verici davranışları; proaktif saldırganlık ise dışsal ödüller (ör; popülerlik kazanma, amaca ulaşma) tarafından kontrol edilen ve hedefe zarar veren davranışları tanımlamaktadır (Aydın ve Akgün, 2014; Crick ve Dodge, 1996).

Saldırgan davranışlar türleri açısından farklılık gösterse de daima hedef seçilen bireylere ve gruplara zarar verecek şekilde sonuçlanmaktadır. Saldırganlığın hedef bireyi dövme, yaralama, öldürme gibi zarar verici fiziksel sonuçlarının yanı sıra birçok psikolojik zararı da mevcuttur. Saldırganlığa maruz kalmak bireylerin kaygı ve korku seviyesini arttırabilmekte, travma sonrası stres bozukluğu, depresyon, kaygı bozukluğu gibi çeşitli psikopatolojik durumlara çocukların zorbalığa maruz kalma, kaygı, benlik saygısı ve depresyon düzeyleri yürütülen bir çalışmada çocukların zorbalığa maruz kalmak, kaygı, benlik saygısı ve depresyon düzeyleri incelenmiş ve bedensel-duygusal zorbalığa maruz kalanların kalmayanlara oranla depresyon ve kaygı düzeylerinin daha yüksek, benlik saygılarının ise daha düşük olduğu saptanmıştır (Kapıcı, 2004). 11-18 yaş aralığındaki çocuklarla yürütülen kapsamlı bir araştırmada ise hem zorbalık yapan hem de zorbalığa maruz kalanların travma sonrası stres bozukluğu belirtileri gösterdikleri tespit edilmiştir (Baldry, Sorrentino ve Farrington, 2019). Bir diğer araştırmada işyerinde fiziksel, sözel saldırganlığa ve zorbalığa maruz kalan çalışanların yaşam doyumlarının düştüğü ve psikolojik stres seviyelerinin yüksek olduğu belirlenmiştir (Jaradat ve ark., 2016). Türkiye’de hastane çalışanları arasında yürütülen bir araştırmada, işyerinde herhangi bir şiddet türüne (sözel, fiziksel veya cinsel) maruz kalan veya sadece şiddete tanık olanların, maruz kalmayan veya tanık olmayan çalışanlara oranla daha fazla duygusal tükenme ve duyarsızlaşma yaşadıkları bulgulanmıştır (Dursun, 2012). Saldırgan davranışlara tanık olmak, duygusal tükenmeyi çoğaltmakla kalmayıp bireylerin ilerleyen zamanlarda saldırgan davranışlarda bulunma ihtimalini de arttırmaktadır. Örneğin; bu konuda yürütülen boylamsal bir çalışmada aile içi şiddet ve saldırganlığa maruz kalan çocukların kaygı ve depresyon düzeylerinin yüksek olduğu ve ergenlik çağında akranlarına saldırgan davranışlarda bulunma düzeylerinin de arttığı belirlenmiştir (Izaguirre ve Calvate, 2018). Araştırma bulgularından anlaşıldığı gibi saldırganlık yalnızca ona maruz kalanlar açısından değil, onu uygulayan ve ona yalnızca tanıklık eden bireyler açısından da yıkıcı ve zarar verici sonuçlara sahiptir.

Fiziksel ve psikolojik birçok olumsuz sonucu bulunan saldırganlığı azaltabilmek için onun nedenlerini belirlemek ve bu bağlamda çözüm önerilerinde bulunmak yararlıdır. Bu nedenle saldırganlığı etkileyen faktörlere ilişkin birçok çalışma yürütülmüş, çeşitli kuram ve yaklaşımlar geliştirilmiştir. Evrimsel yaklaşımlar; saldırganlığı genel olarak kuşaktan kuşağa aktarılan ve geçmişte hayatta kalmak ve genleri aktarabilmek için geliştirilmiş içgüdüsel bir davranış olarak ele almaktadır. Psikanalitik yaklaşıma göre ölüm içgüdüsünün bir sonucu olarak saldırgan davranışlar meydana gelmektedir. Biyolojik yaklaşımlar ise saldırganlığı hormon seviyeleri, kromozomlardaki değişiklikler ve merkezi sinir sistemindeki bazı özelleşmiş bölgelere dayanarak açıklama yoluna gitmişlerdir. Ayrıca saldırganlık bazı araştırmacılar tarafından kontrol odağı, sosyal kaygının yüksekliği, düşmancıl atıf yanlılığı gibi çeşitli kişilik özelliklerine dayanarak da ele alınmıştır (Baron ve Richardson, 1994). Saldırganlığın nedenlerine yönelik açıklamalardan biri de Bandura (1978) tarafından *Sosyal Öğrenme Kuramı* çerçevesinde yapılmış ve saldırganlığın büyük ölçüde gözlenerek ve pekiştirilerek kazanıldığı vurgulanmıştır. Bandura’ya göre saldırganlığa doğrudan maruz kalmak, saldırgan rol modelleri gözlemek, saldırgan davranışların ödüllendirilmesi veya ödüllendirildiğinin gözlenmesi saldırgan davranışların kazanılmasının veya sürdürülmesinin nedenlerindedir. Ayrıca ebeveyn ve akranlar da saldırganlık üzerinde

önemli bir etkiye sahiptir. Yetersiz veya kötü ebeveyn-çocuk iletişimi ve akran reddi, sosyal desteğin azlığı saldırganlık açısından birer risk faktörüdür. Örneğin; bu konuda yürütülen bir araştırmada ergenlerde akran reddinin ve kötü ebeveyn-çocuk iletişiminin reaktif ve proaktif saldırganlık, kaygı ve depresyon ile pozitif ilişkili olduğu bulgulanmıştır (Fite, Rubens, Preddy, Raine ve Pardini, 2014). Bir diğer araştırmada ise yüksek düzeyde akran reddi yaşayan çocukların saldırgan davranışlarının da aynı düzeyde fazla olduğu belirlenmiştir (Perron-Gelinas, Brendgen ve Vitaro, 2017).

Görsel veya yazılı haberlerde, filmlerde, dizilerde, sosyal medyada şiddet içeren tasvirlerle ve görsellere maruz kalmak insanları saldırganlığa teşvik edebilme açısından diğer bir risk faktörünü oluşturmaktadır (Berkowitz, 1993). Bu konuda yürütülen bazı çalışmalar da bu bulguyu desteklemektedir. Örneğin; 3-5 yaşlarındaki çocuklar ve velilerle yürütülen bir araştırmada, çocukların televizyon izleme miktarı ile ilişkisel ve fiziksel saldırganlık düzeyleri arasında pozitif korelasyon olduğu bulgulanmıştır (Akçay ve Özcebe, 2012). Konuya ilişkin yürütülen bir başka çalışmada spor medyasında şiddet içeren yorumlara ve görüntülere maruz kalma düzeyi ile saldırganlıkta bulunma seviyesi arasında anlamlı bir ilişki olduğu tespit edilmiştir (Demir, 2009). Güneş ve Yıldırım (2019) tarafından ise Türkiye’de kadına yönelik şiddet ve saldırganlığa dair basında yer alan bazı haber başlıkları ve içerikleri analiz edilmiş ve kadın cinayetlerinin medyada sunuluş şeklinin, şiddetin meşrulaştırılmasına ve romantikleştirilmesine katkı sağladığı belirtilmiştir.

Saldırganlığa etki eden bir diğer faktör insanlar arası ilişkisellik/sosyalliktir. Çevremizdeki insanların ve toplumsal normların saldırganlığı onaylayıp onaylamadıkları, saldırgan davranışa tanıklık eden birinin olup olmadığı gibi faktörler, saldırganlığın sosyal belirleyicilerindedir. Saldırganlığın bir diğer sosyal belirleyicisi ise hedefin özellikleridir. Bireylerin ırkı, ten rengi, cinsiyeti, cinsel yönelimleri gibi birçok özellikleri, onların saldırganlığın hedefi olup olmayacakları noktasında kritik öneme sahiptir (Baron ve Richardson, 1994, s. 127-163). Hedefin ırkına, cinsel yönelimine, yaşına, cinsiyetine, dini tercihine vb. özelliklerine göre belirlenen saldırgan davranışlar literatürde “önyargı” konusu kapsamında incelenmektedir. Bu çalışmada bireylerin grup kimlikleri çerçevesinde saldırganlığa maruz kalmalarına etki eden önyargılı tutumlar ele alınıp incelenmiştir.

Bu çalışmanın amacı saldırganlığın nedenlerinden biri olan önyargıyı ele almak, önyargıların ‘saldırganlığın’ öncüllerinden biri olduğuna dair farkındalık sağlamak ve nihayetinde önyargılardan beslenen saldırganlığın azaltılması yönünde bazı çözüm önerilerinde bulunmaktır. Saldırganlık, maruz kalanlar üzerinde yıkıcı ve yıpratıcı etkileri olan bir davranış türüdür ve bireylerin fiziksel ve psikolojik sağlıklarını korumak için bu davranışın azaltılması yönünde mücadele etmek gerekmektedir. Saldırganlığı azaltarak bireysel ve toplumsal ruh sağlığını arttırmak, yaşanan çatışmaları ve bu çatışmaların yıkıcı etkilerini azaltmak ve daha olumlu insani ilişkilerin gelişmesini sağlamak mümkündür ve bunun için bilimsel araştırmalar ışığında geliştirilen çözüm önerilerine ihtiyaç vardır. Uygun çözümler sunabilmek için saldırganlığın nedenlerini detaylıca analiz etmek önem taşımaktadır. Saldırganlığın meydana gelmesinde birçok faktör rol oynamaktadır. Yukarıda saldırganlığın ebeveyn tutumları, akran reddi, medya etkisi, saldırganlığa maruz kalma veya onu gözleme, saldırgan davranışların pekiştirilmesi gibi birçok unsurla ilişkisine kısaca değinilmiştir. Ancak saldırganlık, pek çok faktörden etkilenen komplike bir davranış olduğu için nedenlerinin derinlemesine incelenmesi daha fazla bilgi sahibi olmak açısından oldukça faydalı olacaktır. Çünkü saldırganlığın nedenleri hakkında detaylı bilgi sahibi olmak, onunla mücadele etme noktasında yol haritası sunacak ve bu kapsamda bazı çözüm önerilerinin geliştirilmesinin önünü açacaktır. Bu nedenle saldırganlığı etkileyen birçok faktörden biri olan “önyargı” konusu seçilmiş ve böylece kapsam daraltılarak bu konuya ilişkin daha fazla bilgi vermek amaçlanmıştır. Bu amacı gerçekleştirmek için öncelikle saldırganlığın önyargılı tutumlar, kalıpyargılar ve cinsiyet temelli rol dağılımı gibi unsurlardan nasıl beslendiği ve bazı grup üyelerinin (ör; kadınlar, eşcinsel bireyler) nasıl hedef seçilebildiği ile ilgili dünyanın ve Türkiye’nin çeşitli bölgelerinde yürütülmüş olan güncel araştırma bulguları derlenerek sunulmuştur. Önyargı ve saldırganlık konusunda yürütülen çalışmalar hakkında bilgi sahibi olmak, önyargı temelli saldırganlığa ilişkin genel bir bilgi birikimi ve farkındalık oluşturacaktır. Bu bilgi birikimi ve farkındalık ise araştırmacıların bu konuda bilimsel çalışmalar yürütmeleri ve saldırganlığın azaltılmasına yönelik çabalarını kolaylaştırma noktasında faydalı olacaktır.

1.SALDIRGANLIĞIN SOSYAL BELİRLEYİCİLERİ

İnsanlar sosyal canlılardır. Dil, iletişim ve işbirliği yoluyla toplumlar inşa edilmiş, sosyal değerler ve normlar oluşturulmuştur. Duygu, düşünce ve davranışlarımız da bu sosyallik durumu çerçevesinde şekillenmektedir. Bu bağlamda saldırganlık da sosyallığın izlerini taşımaktadır. Sosyal bağlam ve normlar, saldırgan davranışlara ve çeşitli etkileşimlere etki eden sosyal roller sunmaktadır. Mesela erkeğe ait cinsiyet rolleri erkeğin daha baskın, saldırgan ve güçlü olmasına vurgu yapmakta iken; kadınlık daha fazla bakım verme, ilgili ve şefkatli olma ile eşdeğer tutulmaktadır (Richardson ve Hammock, 2007). Kadın ve erkeğe atfedilen bu farklı sosyal roller, kadın ve erkeklerin saldırganlık düzeyleri üzerinde etkili olmaktadır. Bu kapsamda Endendijk ve arkadaşları (2017) tarafından yürütülen bir araştırmada güçlü geleneksel veya geleneksel olmayan cinsiyet rolleriyle ilgili algılara sahip babaların, kız ve erkek çocuklarına cinsiyet rolleri temelli farklı davranışları ve çocukların saldırganlık düzeyi incelenmiştir. Araştırma verilerinin analizi sonucu cinsiyet rollerine uygun davranışlarda bulunan babaların erkek çocuklarının, kız çocuklarına oranla daha fazla saldırgan davranış sergilediği bulgulanmıştır. Bir başka çalışmada empati düzeyinin saldırganlığı azaltması noktasında kadın ve erkekler arasında farklılık olduğu belirlenmiş ve bu durumun farklı sosyal rollerle ilişkili olduğu belirtilmiştir (Stanger, Kavussanu, McIntyre ve Ring, 2016).

Saldırganlık farklı sosyal rollerin yanı sıra çevredeki diğer insanların çeşitli özellikleri, saldırganlığı onaylayıp onaylamadıkları, bireyi engelleme ve kışkırtma düzeyleri gibi birçok sosyal faktörden etkilenmektedir (Baron ve Richardson, 1994, s. 127-163). Örneğin; bu konuda yürütülen bir araştırmada çocukların engellenme düzeyleri ve saldırganlıkları incelenmiş ve engellenen çocuklarda saldırganlık düzeyinin de anlamlı düzeyde daha yüksek olduğu bulgulanmıştır (Patil, 2016). Kişiler arası kışkırtmanın saldırganlıkla ilişkisini incelemek amacıyla 4 ayrı çalışmanın yürütüldüğü bir araştırmada ise birisi tarafından kışkırtılmayı takiben benlik kontrolünün azaldığı ve saldırganlık düzeyinin arttığı bulgulanmıştır (Denson, Pedersen, Friese, Hahm ve Roberts, 2011).

Saldırganlığın bir diğer sosyal belirleyicisi ve bu incelemenin de asıl konusu saldırganlığa maruz kalanların grup üyelikleridir. Saldırganlığa maruz kalanların grup kimliği ve çeşitli özellikleri doğrultusunda hedef seçilmeleri aşağıda ayrı başlıklar halinde ele alınmış ve incelenmiştir. Önyargı-saldırganlık ilişkisine dair bir çerçeve oluştururken konuyu belli sınırlar içerisinde tutabilmek amacıyla yalnızca bazı gruplara (ör; eşcinsel bireylere, farklı etnik kimliklerden bireylere) yönelik saldırganlıktan bahsedilmiştir. Bu inceleme sırasında ele alınan grupların neden hedef seçildiklerine ve bunun sonucunda maruz kaldıkları saldırganlık türlerine ilişkin dünyanın çeşitli yerlerinde ve Türkiye’de yürütülen bazı araştırma bulguları sunulmuştur.

1.1. Saldırganlığın Sosyal Belirleyicilerinden Biri Olarak Hedefin Özellikleri

Saldırganlığın sosyal belirleyicilerinden olan kışkırtma, engellenme durumu gibi bazı faktörler hem bireyler arası hem de gruplar arası düzeyde görülebilmektedir. Ancak bazı saldırgan davranışlar, yalnızca grup algısı temelli olup hedef bireyin ırkı, cinsiyeti, dini kimliği, ırkı, cinsel yönelimi, etnik kimliği, yaşı gibi çeşitli faktörler etrafında şekillenmektedir. Yani kısaca bu noktada herhangi bir saldırgan davranışın hedefi bireysel kimlikten ziyade grup kimliğidir.

Grup kimliğine dayalı olumsuz tutum ve düşünceler ile bu tutumlardan beslenerek gelişen olumsuz davranışlar literatürde “önyargı, kalıpyargı ve ayrımcılık” konusu çerçevesinde incelenmektedir. Önyargı, bireyi yalnızca ait olduğu gruba göre değerlendirerek ona karşı olumsuz, düşmanca tutumlara ve duygulara sahip olma anlamına gelmektedir (Allport, 1954). Kalıpyargı, gruplara ilişkin sahip olduğumuz genelgeçer inanç ve yargıları kapsamaktadır (Paker, 2012). Ayrımcılık ise diğer gruplara ilişkin önyargı ve kalıpyargılardan beslenen gözlenebilir negatif davranışları ifade etmektedir (Göregenli, 2012; Paker, 2012). Önyargılar, yalnızca ayrımcılığa zemin hazırlamakla kalmayıp birçok grup üyesi arasında çatışma ve saldırganlık yaşanmasında da önemli bir rol oynamaktadır (Çuhadar Gürkaynak, 2012). Aslında ayrımcılığın maruz kalan bireylere incitici ve zarar verici sonuçları göz önüne alınarak ayrımcılık yapmanın başlı başına bir saldırganlık türü olduğu da söylenebilir.

Saldırganlık, gruplar arası önyargılardan ve kalıpyargılardan beslenmektedir. Peki neden bazı özelliklerine göre hedef kişi, zarar verici davranışlara veya saldırganlığa maruz kalmaktadır? Bu soruya çeşitli kuramlar tarafından farklı yanıtlar verilmektedir. Örneğin; *Sosyal Kimlik Kuramı*’na (Tajfel ve Turner, 1979)

Journal Of International Social Sciences Academic Researches Dergisi- C:4 |S:1 Yıl: 4- (2020|1)

göre bireyler kendilerini ve diğerlerini kimi zaman grup üyelikleri temelinde tanımlamakta ve benlik değerlendirmesini bu sosyal kimlikler çerçevesinde yapmaktadırlar. Bireyler üyesi oldukları grupları “iç grup”, üyesi olmadıklarını ise “dış grup” olarak değerlendirerek sosyal karşılaştırmalarda bulunabilmektedir. Bu iç-dış grup algısı ise kimi zaman dış grup üyelerine karşı önyargılı tutumlar geliştirmeye, ayrımcı ve zarar verici davranışlar sergilemeye zemin hazırlamaktadır (Göregenli, 2012; Paker, 2012). Özellikle iç grup özdeşleşmesinin yüksek olduğu durumlarda dış gruba yönelik saldırganlığın meydana gelme olasılığı artmaktadır. Örneğin; bu bağlamda yürütülen bir çalışmada dini kimliğe bağlılık durumunun, başka dini kimliklere sahip olanlara yönelik öfke, düşmanlık ve saldırganlık düzeyiyle anlamlı ilişkisi olduğu bulgulanmıştır (Wright ve Young, 2017).

Grup temelli önyargılardan beslenen saldırganlığın nedenine ilişkin bir diğer açıklama *Sosyal Baskınlık Kuramı* çerçevesinde yapılmaktadır. Sosyal Baskınlık Kuramı'na göre bireyin iç grubunun, dış gruplardan üstün ve baskın olmasına ilişkin arzusu, gruplar arasındaki eşitsizliği ve ayrımcılığı meşrulaştırmaya zemin hazırlamaktadır (Pratto, Sidanius, Stallworth ve Malle, 1994). Sosyal baskınlık yöneliminin yüksekliği ile saldırganlık düzeyi arasında ilişki vardır. Bu ilişkiyi ortaya koymak amacıyla yürütülen bir çalışmada sosyal baskınlık yönelimi yüksek olan erkek katılımcıların, kadına yönelik şiddet tehdidi, saldırganlık oranları ve tecavüz mitlerini onaylama seviyelerinin anlamlı düzeyde yüksek olduğu bulgulanmıştır (Kelly, Dubbs ve Barlow, 2015).

Sherif, Harvey, White, Hood ve Sherif (1961) tarafından yürütülen çalışmaların sonucu, gruplar arası rekabetin grup üyelerinin çatışmasında ve birbirlerine karşı önyargılı olmasında ne derece etkili olabileceğini göstermiştir. Literatürde *Gruplar Arası Gerçekçi Çatışma* adıyla yer alan bu kuram, grupların birbirlerine yönelik olumsuz tutum ve davranışlarını açıklama noktasında önemli bir role sahiptir. Kurama göre kaynak azlığı algısı, ekonomik rekabet, toplumsal statüyü koruma çabası gibi birçok faktör gruplar arası çatışmalar ve saldırgan davranışlarla yakından ilişkilidir. Bu konuda yürütülen birçok çalışma da kurama destek sağlamaktadır. Örneğin; konuyla ilişkili olarak Lundy ve Darkwah (2018) tarafından kaynak azlığı ve nüfus artışı algısının, göçmenlere yönelik tutum ve davranışlarla ilişkili olduğu, onlara yönelik şiddeti arttırabildiği belirtilmiştir.

Gruplar Arası Çatışma Kuramı'ndan beslenerek geliştirilen *Birleşik Tehdit Kuramı*'na (Stephan ve Stephan, 2000) göre bireyler, diğer grupları bazı açılardan tehdit olarak görmekte ve bu tehdit algısı önyargılı tutumlar ve ayrımcı davranışlara zemin hazırlamaktadır. Bu teoriye göre bireyler dış grupların, iç gruplarına ekonomik, siyasi, kültürel veya ahlaki olarak zarar verdiğini düşünebilmektedir. Dış grubun tehdit oluşturduğuna yönelik bu algı, dış grup üyelerine karşı olumsuz duygu, düşünce ve davranışların gelişmesinde rol oynamaktadır. Tehdit algısıyla ilişkili olumsuz davranışlardan biri de saldırganlıktır. Stephan, Ybarra ve Morrison (2009) bireylerin tehdit algısıyla başa çıkmak için dış gruba karşı saldırganlık, ayrımcılık, rahatsızlık verme gibi davranışlarda bulunabileceklerini ve gruplar arası çatışmalar yaşanabileceğini belirtmektedir.

Grup temelli saldırganlık; sosyal kimlik, sosyal baskınlık arzusu, diğer grupları tehdit olarak algılama, onlarla rekabet etme faktörlerinden kaynaklanabileceği gibi bilişsel kapalılık ihtiyacı (Kruglanski, 2004; akt. Şeker ve Akman, 2016), adil dünya inancı (Lerner, 1980), sosyal normlar gibi birçok başka faktörden de etkilenmektedir. Önyargı ve buna bağlı olarak gelişen ayrımcılık ve saldırganlık tek bir nedene indirgenemeyecek kadar kompleks ve çok boyutlu yapılardır.

Bu başlık altında şimdiye dek bireyin üyesi olduğu grubun, neden diğer grupların olumsuz davranışlarının hedefi olabildiğiyle ilgili genel bir çerçeve çizilmeye çalışılmıştır. Bu noktadan sonra ise “*Peki özellikle hangi gruplar saldırganlığın hedefi olmaktadır? Bu grupların maruz kaldıkları saldırganlık türleri nelerdir? Grup temelli saldırganlığı azaltmak için neler yapılabilir?*” sorularına yanıt aranmıştır. Grup temelli şiddet ve saldırganlık, cinsiyet rolleri ve baskınlık arzusu temelinde erkekler tarafından kadınlara; heteroseksüeller tarafından lezbiyen, gay ve biseksüel (LGB) bireylere; çoğunluk grubun baskın olma isteği, diğer grupları tehdit olarak algılaması gibi çeşitli nedenlerle farklı etnisiteden, ırktan bireylere veya dini kimlikleri farklı olanlara yöneltilenmektedir. Önyargılardan beslenen saldırganlığa maruz kalan bu grupların her biri ayrı başlık altında ele alınmış ve bu kapsamda yürütülen bazı araştırma bulguları sunulmuştur. Daha sonra gruplar arası saldırganlığın azaltılmasına yönelik çözüm önerilerinde bulunulmuştur.

1.1.1. Hedefin Cinsiyeti

Saldırganlık, hedef kişinin cinsiyetine bağlı olarak değişim gösterebilmektedir. Yürütülen laboratuvar çalışmalarında ve suç istatistiklerinde erkekler arası saldırganlığın daha yaygın olduğu saptanmakla beraber kadının, aile içi şiddete ve istismara maruz kalma oranının çok daha fazla olduğu görülmektedir (Baron ve Richardson, 1994, s. 147-149). Kadınların erkekler tarafından şiddet ve istismara uğraması genellikle cinsiyet rolleri, cinsiyet temelli kalıpyargı ve önyargılardan kaynaklanmaktadır. Bu nedenle mevcut çalışmada kadına yönelik şiddet ve saldırganlık, grup ve önyargı temelli saldırganlığın bir boyutu olarak ele alınarak incelenmiştir.

Toplumsal cinsiyet, bir toplum içerisinde kadın ve erkek için uygun bulunan, öğretilen rol ve nitelikleri, yüklenen görev ve sorumlulukları ifade etmektedir (Erbaydar, İnal ve Kaya, 2019). Yani kısaca toplumsal cinsiyet, toplumun kadın ve erkek olmaya yüklediği anlam ve beklentilerdir. Toplumsal cinsiyet rolleri, kültürden kültüre değişmekle beraber birçok toplumda cinsiyetler arası eşitsizliğe, cinsiyet temelli ayrımcı söylem ve davranışlara (yani cinsiyetçiliğe) zemin hazırlamaktadır. Bu kapsamda yürütülen bir çalışmada belirgin toplumsal cinsiyet algısının, cinsiyet temelli önyargıyı anlamlı düzeyde yordadığı bulunmuştur (Lee ve Cunningham, 2016). Türkiye’de yürütülen birçok çalışmada da kadın ve erkek arasında fırsat eşitsizliği ve cinsiyet rollerinin belirginliğine yönelik bulgular elde edilmiştir. Örneğin; istatistiksel verilere dayanarak Türkiye’de kadınlar ve erkeklerin okuma oranları arasında erkekler lehine bir farklılık olduğu; kadın ve erkeklerin seçtiği mesleklerin genellikle cinsiyet rollerine uygun olduğu; yönetici pozisyonunda yer alan kadınların çok düşük bir yüzdeyi oluşturduğu belirlenmiştir (Özaydınlık, 2014).

Glick ve Fiske (1996) tarafından kavramsallaştırılan ve günümüzde de yaygın şekilde kabul gören ve çalışılan “*çelişik duygulu cinsiyetçilik (ambivalent sexism)*” kadına yönelik *düşmanca* ve *korumacı* olmak üzere iki tür cinsiyetçilik olduğunu belirtmektedir. Düşmanca cinsiyetçilik erkeğin geleneksel cinsiyet rollerini, kendisinin daha baskın olması gerektiğini, kadınlara yönelik küçümseyici bir bakış açısıyla meşru görmesini ifade etmektedir. Korumacı cinsiyetçilik ise kadının bakım vermesi, ilgili, şefkatli olması gerektiği ile ilgili rol beklentilerine sahip olma ve kadını bu açılardan idealleştirmeyi kapsamaktadır (Ayan, 2014).

Cinsiyetçilik türleri ve saldırganlık arasında ilişki vardır. Örneğin; erkeklerin düşmanca ve korumacı cinsiyetçilik seviyelerinin, deneysel görev çerçevesinde kadın hedefe (aslında araştırmacının işbirlikçisi) şok verme oranını nasıl etkilediğinin incelendiği çalışmada; düşmanca cinsiyetçiliği yüksek olan erkek katılımcıların, kışkırtılma durumundan bağımsız olarak kadın işbirlikçiye daha fazla şok verdikleri bulgulanmıştır (Hyatt, Berke, Miller ve Zeichner, 2016). Renzetti, Lynch ve DeWall (2015) tarafından yürütülen araştırmada erkek katılımcıların düşmanca cinsiyetçilikleri ile romantik partnerlerine karşı şiddet göstermeleri arasında pozitif korelasyon bulunmuştur. Heteroseksüel partnerlerin dahil edildiği bir başka çalışmada, çiftlerin yirmi bir günlük etkileşimleri ve ilişkisel saldırganlık seviyeleri ölçülmüştür. Araştırma bulgusuna göre yüksek düşmanca cinsiyetçilik seviyesine sahip erkek katılımcılar, romantik partnerlerine karşı daha fazla ilişkisel saldırganlıkta bulunmuştur (Cross, Overall, Hammond ve Fletcher, 2017). Yakın ilişkilerde yaşanan şiddet ve cinsiyetçilik arasındaki ilişkinin incelendiği geniş kapsamlı çalışmada 51 ülkeden 72.730 katılımcıdan veri toplanmıştır. Verilerin analizi sonucunda diğer sosyal ilişkilerde (ör; aile, arkadaş) genel olarak şiddetin kabul edilebilir olduğu bakış açısına ve cinsiyetçi tutumlara sahip olmanın, yakın ilişkide partnere şiddet uygulamayı onaylama ile pozitif ilişkili olduğu bulgulanmıştır (Herrero, Rodríguez ve Torres, 2017).

Düşmanca cinsiyetçilik, erkeğin toplumdaki güç, baskınlık algısı ve isteğiyle ilişkilidir. Cross ve arkadaşları (2017) tarafından yürütülen çalışmada yüksek düşmanca cinsiyetçi tutumlara sahip erkek katılımcıların, kadınların erkeğin gücüne zarar vereceğine ve ilişkiye bağlılığını kötüye kullanacağına dair yoğun korkularının olduğu bulgulanmıştır. Bu konuyla ilgili yürütülen başka bir araştırmada ise erkeklerin kendileri hakkındaki düşük güç algıları ve yüksek düşmanca cinsiyetçi tutumlarının, kadınlara yönelik saldırganlığı anlamlı düzeyde yordadığı belirlenmiştir (Cross, Overall, Low ve McNulty, 2018).

Saldırganlığın bir başka türü de cinsel saldırganlıktır ve birçok toplumda kadınlar yoğun şekilde sözlü tacize, cinsel istismar ve saldırılara maruz kalmaktadır. Kadınlara yönelik cinsel saldırganlık oranının yüksek oluşu kadınlarla ilgili önyargılı tutumlar ve inançlarla ilişkilidir. Tecavüze maruz kalan kadınların ikinci kez mağduriyet yaşamalarına neden olan “tecavüz mitleri (rape myths)”, tecavüze uğrayan ve tecavüz edenlere ilişkin kalıpyargısal inançları içermektedir ve kadınlara yönelik cinsel saldırıları kolaylaştırmaktadır (Burt, 1980; Edwards, Turchik, Dardis, Reynolds ve Gidycz, 2011). Bu konuyla ilgili Türkiye’de yürütülen bir araştırmada, sosyal baskınlık yöneliminin, cinsel saldırganlığa ilişkin mitlerin kabulünü anlamlı düzeyde yordadığı ve bu ilişkide kadınlara yönelik cinsiyetçi tutumların aracı değişken olduğu bulgulanmıştır (Çamaş ve Meşe, 2016).

Bevens ve Loughnan (2019) tarafından yürütülen iki çalışmada erkek katılımcıların cinsel saldırganlıkla ilgili tutumları ile kadını cinsel olarak nesneleştirme ve insandılaştırma (dehumanization) değişkenlerinin ilişkili olduğu görülmüştür. Ayrıca bu çalışmada kadına yönelik insandılaştırma eğiliminin, tecavüze maruz kalan kadınlara yönelik olumsuz tutumları yordadığı bulgusu da elde edilmiştir.

1.1.2. Hedefin Cinsel Yönelimi

Birçok toplumda gay, lezbiyen, biseksüel (LGB) bireyler, cinsel yönelimleri nedeniyle çeşitli etiketlemelere maruz kalmakta, cinsel yönelimlerini ailelerine, çevrelerine açmakta zorlanmakta ve bunu paylaştıkları zaman ise hem yakınları hem de toplumun geneli tarafından dışlanma durumu ile karşı karşıya kalabilmektedir. Tar (2015) tarafından derlenen ve çalışma alanlarında LGB bireylerin cinsel yönelimleri nedeniyle yaşadıkları ayrımcılıkla ilgili Türkiye ve dünyanın çeşitli yerlerinden örneklerin sunulduğu çalışmada, genel olarak bütün toplumların hem cinsiyetçi (seksist) hem de heteroseksist oldukları vurgusu yer almıştır.

Cinsel yönelime bağlı olumsuz tutum, algı, etiketleme ve değerlendirmeler LGB bireylerin çeşitli saldırganlık türlerine maruz kalma düzeylerini etkilemektedir. Lezbiyen ve gay bireylerle ilgili etiketleme ve saldırganlık ilişkisinin incelendiği bir çalışmada, lezbiyen ve gay bireylere ilişkin AIDS etiketlemesi ve onlara karşı gösterilen saldırganlık seviyesinin pozitif ilişkili olduğu bulgulanmıştır (Vincent, Peterson ve Parrott, 2016). Homoseksüel bireylere yönelik saldırganlıkla ilgili geniş kapsamlı bir değerlendirmenin yürütüldüğü bir inceleme çalışmasında, geleneksel ve maskülen cinsiyet rolleri algısının, cinsiyet temelli önyargılı tutumların ve sağ kanat yetkeciliğinin, gay ve lezbiyen bireylere yönelik saldırganlık konusunda risk faktörü olduğu belirtilmiştir (Parrott, 2008). Önyargı ve gay bireylere yönelik saldırganlık ilişkisini incelemek amacıyla yürütülen bir başka çalışmada cinsiyetçi tutumların, gay-karşıtı (anti-gay) saldırgan davranışı anlamlı şekilde yordadığı belirlenmiştir (Parrott ve Peterson, 2008). Türkiye’de üniversite öğrencileri ile yürütülen çalışmada ise homofobi düzeyi ve homoseksüel bireylere karşı saldırganlık seviyesi arasında düşmanca cinsiyetçiliğin aracı değişken olduğu bulgulanmıştır (Set ve Ergin, 2019).

Araştırmalarda cinsiyetçi tutumlar kadar maskülen tutumların da homoseksüel bireylere yönelik saldırganlık üzerinde rol oynadığı belirlenmiştir. Vincent, Parrott ve Peterson (2011) tarafından yürütülen çalışmada heteroseksüel erkek katılımcılardan toplanan verilerin analizi; maskülen cinsiyet rolleri baskısının, cinsiyetçi önyargılar aracılığıyla gay bireylere yönelik saldırganlık düzeyini anlamlı düzeyde yordadığını göstermiştir. Bir başka çalışmada maskülen ve yetkeli tutumlar ile öfke duygusunun gay bireylere yönelik saldırganlıkla ilişkisi incelenmiştir. Yapılan analizler sonucunda geleneksel maskülen ve yetkeli tutumlara sahip erkek katılımcıların, kendilerine izletilen videoda gay çifti gördükleri zaman öfkeli hissettikleri ve öfkeli hisseden katılımcıların gay işbirlikçiye karşı daha saldırgan davranışta buldukları saptanmıştır (Goodnight, 2016). Benzer şekilde yürütülen bir çalışmada maskülen tutumların, cinsiyete ilişkin önyargıları ve homoseksüel bireylere karşı saldırganlığı anlamlı düzeyde yordadığı bulgulanmıştır (Goodnight, Cook, Parrott ve Peterson, 2014).

Ergenlik çağındaki çocuklarla yürütülen bazı araştırmalarda akran zorbalığı ile homofobik ve cinsiyetçi tutumların ilişkisi incelenmiştir. Bu kapsamda yürütülen bir çalışmada lise öğrencilerinden veri toplanmış ve analiz edilmiştir. Sonuçlara göre yüksek cinsiyet önyargısına sahip ergenlerin, homoseksüel akranlarına lakap takma, onlarla alay etme gibi davranışlarda bulunma seviyeleri anlamlı düzeyde yüksek bulunmuştur (Poteat, 2015). Bir başka çalışmada lise öğrencilerinde cinsiyetçi tutumlara ve güçlü cinsiyet kimliğine sahip olmanın, gay ve lezbiyen akranlarına karşı saldırganlığı yordadığı bulgulanmıştır (Poteat, Rivers ve Vecho, 2015).

Cinsel yönelimleri nedeniyle gay ve lezbiyen bireyler, çalıştıkları kurumlarda işyeri zorbalığına, küçük düşürücü söz ve eylemlere maruz kalabilmekte ve heteroseksüellerle aynı fırsatlara sahip olamamanın dezavantajını yaşamaktadırlar (Hollis ve McCalla, 2013). İşyeri zorbalığıyla ilgili yürütülen bir çalışmada araştırmacılar tarafından yarı yapılandırılmış görüşmeler yoluyla elde edilen verilere göre; birçok farklı meslek grubundan olup çalışmaya katılan lezbiyen ve gay bireylerin, iş yerlerinde kendilerine yönelik aşağılayıcı ve etiketleyici söz saldırılarına sıklıkla maruz kaldıkları belirlenmiştir (Di Marco, Hoel, Arenas ve Munduate, 2015).

1.1.3. Hedefin Dini Kimliği

Bazı durumlarda saldırganlık, maruz kalan kişinin dini kimliği çerçevesinde uygulanmaktadır. Bu noktada dini kimliğe bağlılık düzeyi, mevcut sosyal normlar (ör; hedefin ve failin dini tercihine bağlı olarak saldırganlığı meşrulaştıran normlar) gibi faktörler saldırganlığa etki etmektedir. Dini kimlik ve saldırganlık normları ilişkisinin incelendiği ve Pakistan’da kendilerini Müslüman olarak tanımlayan öğrencilerle yürütülen bir çalışmada, araştırmamanın işbirlikçisi tarafından katılımcılara radikal Yahudi karşıtı bir organizasyona üye olmak isteyip istemedikleri sorulmuştur. Yahudilere karşı saldırganlığın uygun olduğu normatif inancına yüksek düzeyde sahip olan katılımcılarda, Yahudi karşıtı organizasyona katılım isteği de o oranda yüksek bulunmuştur (Amjad ve Wood, 2009). Dini tercihe yönelik saldırganlıkla ilişkili bir başka bulgu Amerika Birleşik Devletleri’nde yürütülen üç çalışmadan elde edilmiştir. Katılımcılarda Müslümanları tehdit olarak algılama seviyesinin ve onlara karşı uygulanan saldırganlığın otoriteler tarafından onaylandığı inancının, Müslümanlara yönelik düşmanca tutumlar ve saldırgan davranışları anlamlı düzeyde yordadığı saptanmıştır (Beck ve Plant, 2018).

1.1.4. Hedefin İrki Ve Etnik Kimliği

Grup temelli saldırganlığı etkileyen bir başka faktör grup üyelerinin ırkı ve etnik kimliğidir. “*İrkçilik*” ve “*etnosentrizm (etnik merkezçilik)*” diye adlandırılan ayrımcılık türleri, geçmişten günümüze birçok şiddet ve saldırganlık olayını açıklama konusunda yararlı olmuştur. Farklı tanımları yapılmakla beraber genel olarak ırkçılık; hiyerarşik yapılanma içerisinde bir ırkı aşağı düzeyde görmeye bağlı olarak o ırka mensup bireylere küçük düşürücü ve ayrımcı davranışlarda bulunmayı ifade etmektedir (Sumbas, 2009). Etnosentrizm ise etnik milliyetçilik kavramından türemiş olup bireylerin değerlerini, kendi kültürel ve toplumsal özellikleri çerçevesinde değerlendirmesi ve buna bağlı ayrımcılıkta bulunması olarak açıklanmaktadır (Arı ve Madran, 2011). Ancak günümüzde biyolojik özelliklere dayalı bir ırk sınıflamasının mümkün olmadığına dair artan bilimsel kanıtlarla beraber “*yeni ırkçılık*” olarak adlandırılan bir kavramın ortaya çıktığı görülmektedir. Yeni ırkçılık yalnızca ırka dayalı ayrımcılığı değil; kültüre, etnik ve dini kimliğe, coğrafyaya bağlı ayrımcılığı kapsamına alacak şekilde genişletilmiş ve “biz” kimliğini “ötekiler” den koruma amacıyla sömürüyü, hor görmeyi ve aşağılamayı mazur göstermeyle ilişkilendirilmiştir (Çoban Keneş, 2014; Sumbas, 2009).

İrksal önyargı ve saldırganlık arasındaki ilişki geçmişten günümüze birçok araştırmacı tarafından ele alınmış ve farklı bulgular elde edilmiştir. Bazı çalışmalarda önyargıları fazla olan insanların ırktan bağımsız olarak daha saldırgan olabildiği saptanmıştır (Genthner ve Taylor, 1973). Bazı araştırmalarda ise saldırganlık konusunda hedefin ırkına bağlı bir değişim olduğu ve özellikle kışkırtılma durumunda önyargılı tutumların belirgin hale geldiği bulgulanmıştır (Leonard ve Taylor, 1981). Baron ve Richardson’a (1994) göre, bireyler “ırkçı” olarak etiketlenmemek ve kınanmamak için bazı durumlarda hedefin ırkına bağlı saldırganlıkta bulunmaktan kaçınmaktadır ancak hedefin kendilerini kışkırttığı algısına sahip olduklarında veya kendi kimlikleri tespit edilebilir olmadığında irksal saldırganlıkta bulunma ihtimalleri artmaktadır. Bu görüşle tutarlı olarak günümüzde “ırkçı”, “ayrımcı” etiketlerine maruz kalmamak için birçok bireyin önyargılı tutumlarını açıkça dile getirmekten kaçındığı ve kimi zaman önyargılı tutumlarının farkında olmadığı belirlenmiştir. Bu “*örtük önyarguların*”, dış gruplara karşı öfke duygularını arttırdığına ve ayrımcı davranışlara zemin hazırladığına dair bulgular mevcuttur (ör; Dasgupta, DeSteno, Williams ve Hunsinger, 2009; Korkmaz, 2017).

İrk veya etnik kimliğe dayalı saldırganlıkla ilgili yürütülen çalışmalarda önyargılı tutumların ve bu tutumlarla ilişkili olan sosyal mesafe, hoşgörüsüzlük gibi birçok değişkenin etkisi incelenmiştir. Örneğin; Ferreira ve arkadaşları tarafından (2017) yürütülen araştırmada sözel saldırganlık ve irksal önyargı arasındaki ilişki incelenmiştir. Üniversite öğrencilerinden elde edilen verilerin analizi sonucunda irksal önyargıların ve çeşitli negatif tutumların, rakip takım oyuncularına yöneltilen sözel saldırıları anlamlı düzeyde yordadığı bulgulanmıştır. Lise öğrencileri ile yürütülen bir çalışmada önyargı, sosyal mesafe ve saldırganlık ilişkisi incelenmiştir. Araştırma verilerinin analizi sonucunda lise öğrencilerinin farklı etnik kimliğe sahip akranlarına yönelik saldırganlık eğilimleri ile etnik önyargıya bağlı sosyal mesafe algıları arasında pozitif ilişki bulgulanmıştır (Piumatti, Marengo, Mosso ve Rabaglietti, 2015). Piumatti ve Mosso (2017) tarafından yürütülen bir başka araştırmada ise etnik dış grup olarak göçmenlere yönelik önyargı, hoşgörüsüzlük ve saldırganlık ele alınmıştır. Göçmenlere yöneltilen saldırganlığı meşru bulmanın, onlara yönelik yüksek önyargı ve düşük hoşgörü düzeyi ile ilişkili olduğu tespit edilmiştir.

İrksal, etnik önyargılar ile saldırganlık ilişkisi bağlamında yürütülen bazı araştırmalarda “*otoriteren saldırganlık*” (otoritelere göre hedef olarak belirlenen gruplara yönelik saldırganlık) üzerinde durulmuştur.

Dunwoody ve Funke (2016) tarafından yürütülen araştırmada siyahilere yönelik önyargı, ayrımcılık, otoriteryen saldırganlık, siyasi hoşgörüsüzlük gibi bazı değişkenler incelenmiştir. Elde edilen bulgulara göre; otoriteryen saldırganlık ile önyargı, siyasi hoşgörüsüzlük, anti-demokratik tutumlar ve etnosentrizm arasında anlamlı pozitif korelasyon mevcuttur. Başka bir çalışmada ise İtalyan katılımcıların, Roman göçmenlere yönelik önyargıları ve otoriteryen saldırganlık düzeyleri arasında anlamlı pozitif bir ilişki olduğu saptanmıştır (Passini, 2017).

Etnosentrizm ve ırkçı önyargılardan beslenen saldırganlık bağlamında ele alınan bir başka kavram ise *“İrksal mikro-saldırganlık”* tir. İrksal mikro-saldırganlık; genellikle hedefe yönelik kasti zarar verme niyeti taşımayan fakat maruz kalan bireyi aşağılayıcı ve incitici kelimeler kullanmayı kapsayan ırka dayalı sözel saldırganlığı ifade etmektedir ve günlük etkileşimlerde sıklıkla kullanılmaktadır (Fleras, 2016). İrksal-mikro saldırganlık, özellikle gruplar arası fiziksel saldırıların hoş karşılanmadığı günümüz küresel dünyasında önyargılı tutumların dışavurumunda sıklıkla başvurulan bir yöntemdir. İrksal mikro-saldırganlığın yaygın hale gelmesinde insanlar arası doğrudan etkileşim kadar medyanın rolü de bulunmaktadır. Bu konuda Kulaszewicz (2015) tarafından yürütülen araştırmada ırksal mikro-saldırganlık ve medya ilişkisi incelenmiştir. Bu inceleme sonucu medyada sürekli hedef gruba ilişkin negatif olayların gündemde olmasının ve bu haberlerdeki ayrımcı negatif sunum dilinin ırksal mikro-saldırganlığa etki ettiği vurgulanmıştır.

ÖNYARGILARDAN BESLENEN SALDIRGANLIK NASIL AZALTILABİLİR?

İç-dış grup/biz-öteki algısı, kaynakları başka gruplarla paylaşmak istememe, diğer grupları çeşitli açılardan iç gruba tehdit olarak algılama, toplumda baskın grup olma arzusu, gruplar arası kaygının yüksekliği, algılanan sosyal mesafe, negatif kalıpyargılar gibi birçok faktörün gruplar arası ilişkileri düzenlediği ve önyargılı tutumların, saldırgan davranışların oluşmasına etki ettiğine dair araştırma bulgularına önceki bölümde yer verilmiştir. Bu noktadan sonra ise *“Gruplar arası çatışma ve saldırıları arttıran ve olumlu sosyal ilişkilerin gelişmesinin önünde engel teşkil eden bu faktörlerin etkisini azaltmak için neler yapılabilir?”* sorusu çerçevesinde birkaç çözüm önerisi sunulacaktır.

Grup ve önyargı temelli saldırganlığı azaltma noktasında etkili olabilecek önemli faktörlerden biri empati düzeyini arttırmaktır. Empatinin saldırganlığı nasıl etkilediğinin incelendiği bir çalışmada katılımcıların ceza alacak kişiyle empati düzeyinin artırılması durumunda saldırganlık seviyelerinin azaldığı bulgulanmıştır (Stanger, Kavussanu, McIntyre ve Ring, 2016). Türkiye’de ilköğretim öğrencilerinden elde edilen verilerin analizi sonucunda ise empatik eğilim düzeyi yüksek olan öğrencilerin, saldırganlık seviyelerinin daha düşük olduğu ve çatışma çözme becerilerinin daha yüksek olduğu saptanmıştır (Rehber ve Atıcı, 2009). Empati yalnızca bireyler arası negatif davranışların azalmasında değil; gruplar arasında olumlu ilişkilerin gelişmesinde de oldukça önemlidir. Örneğin; Türk, Kaçmaz, Türnüklü ve Tercan (2018) tarafından Türkiyeli ve Suriyeli öğrencilerin birbirlerine yönelik davranışları üzerinde empatinin rolünün incelendiği bir nitel çalışma yürütülmüştür. Çalışma sonucunda öğrenciler arasındaki arkadaşlık düzeyi ve iletişim arttıkça Türkiyeli öğrencilerin, Suriyeli akranlarına yönelik empati düzeylerinin arttığı, onların yaşadıkları sorunlara daha duyarlı oldukları ve destek vermeye çabaladıkları tespit edilmiştir.

Önyargı temelli saldırganlığı azaltmanın bir başka yolu ise gruplar arasında eşitliği, hoşgörüyü, saygıyı vurgulayan sosyal normların ve temsillerin geliştirilmesi yönünde çabalamaktır. Birçok toplumda mevcut normlar ve temsiller bazı grup üyelerine yöneltilen ayrımcı ve saldırgan davranışları mazur gösterici hatta kimi zaman destekleyici niteliktedir. Kitle iletişim araçları da eşitlikçi olmayan, “biz-öteki” algısını pekiştiren, hiyerarşik yapılanmayı destekleyen bu norm ve temsillerin oluşması ve devam etmesinde büyük bir etkiye sahiptir. Mesela Türkiye’de kadınların medyada temsil şekli kadın ve erkeklere ilişkin sosyal rollerin ve algıların pekişmesini sağlar niteliktedir. Bu konuyla ilgili olarak toplumsal cinsiyet rolleri vurgusunun, ataerkilliğin ve cinsiyetçi önyargıların yoğun olduğu Türkiye’de kadına yönelik şiddet haberlerinde cinsiyet rollerine yoğun bir vurgu yapıldığına, kadına yönelik şiddeti romantikleştirici ve meşrulaştırıcı bir dil kullanıldığına dikkat çeken çok sayıda çalışma yürütülmüştür (ör; Dursun, 2010; Gül ve Altındal, 2015; Güneş ve Yıldırım, 2019).

Medya yalnızca kadına yönelik cinsiyetçi önyargıların oluşması ve pekişmesinde etkili değildir. Birçok başka grup da medyada olumsuz bir şekilde temsil edilmektedir. Örneğin; Suriyeli mültecilerin medyada nasıl temsil edildiğini görmek amacıyla gazete haberlerinin incelendiği bir çalışmada gazete haberlerinde genellikle onların “ekonomik yük, güvenlik sorunu” olarak resmedildiği ve tehdit oluşturduklarına dair algı oluşturularak

ayrımcılığa gerekçe hazırlandığı vurgulanmıştır (Doğanay ve Çoban Keneş, 2016). Aynı zamanda medya nefret söylemlerinin çok geniş kitlelere ulaşmasını kolaylaştıran bir araçtır. Günümüzde internet ve sosyal medya kullanımının yaygınlaşmasıyla beraber medyanın bu konuda çok daha etkin olabildiği görülmektedir. Türkiye’de İnternetin Durumu 2015 Raporu’na (Alternatif Bilişim Derneği, 2016) göre çeşitli sosyal paylaşım ağlarında ve sözlüklerde engelliler, Suriyeli mülteciler, LGBT bireyler sıklıkla nefret söylemlerinin hedefi olmaktadır.

Saldırgan ifadeler spor medyasında da kendisine yer bulmaktadır. Demir (2009) tarafından yürütülen araştırmada, spor haberlerindeki yorumlardan etkilenme derecesi ve saldırganlık ilişkisi incelenmiş ve iki değişkenin pozitif korelasyona sahip olduğu bulgulanmıştır. Bazı çalışmalarda ise spor medyasında -özellikle milli maçlar esnasında- saldırgan, cinsiyetçi ve milliyetçi söylemlerde bulunduğu ve bu durumun fanatizmi arttırarak maç öncesinde, maç esnasında veya sonrasında izleyicilerin saldırganlıkları üzerinde etkili olduğu vurgulanmıştır (ör; Erol, 2012; Özsoy, 2011).

Görüldüğü üzere medya çeşitli gruplara ilişkin önyargılı tutumlar ve saldırgan davranışlar üzerinde etkili olmaktadır. Bu nedenle medyada “ötekileştirici” değil “bütünleştirici” bir dil kullanma, saldırganlığı meşrulaştırıcı ifadelerden kaçınma, bireyler ve gruplar arası eşitliği ve karşılıklı saygıyı vurgulama, toplumsal cinsiyet rollerini pekiştirici ifadeler kullanmama, sunulan negatif haberlerde (ör; hırsızlık, cinayet gibi) failin grup kimliğini vurgulamama; önyargı temelli saldırganlığın azaltılmasına katkı sağlamak amacıyla medyada yapılabilecek düzenlemelerden bazılarıdır. Medyada yapılabilecek bu düzenlemelerin yanı sıra bireylerin maruz kaldıkları medya içeriklerini analiz etmeleri yönünde bilinçlenmelerini sağlamak ve her bir bireye “*medya okuryazarlığı eğitimi*” vermek de medyanın zararlı etkilerini azaltmanın etkili bir yolu olacaktır.

Önyargıya dayalı saldırganlığı azaltmanın bir diğer yolu önyargı ve ayrımcılığın farkındalığını ve azaltılmasını sağlayabilecek çeşitli programlar oluşturmak ve bunu eğitim sistemine dahil etmektir. Bazı araştırmacılar tarafından saldırganlığı azaltmaya yönelik oluşturulan çeşitli müdahale programlarının başarısı, eğitimin ne derece önemli olabildiğini göstermiştir. Örneğin; Akgün, Araz ve Karadağ (2007) tarafından “*Anlaşmazlıklarımızı Çözebiliriz Programı*” kapsamında ilköğretim öğrencilerine şiddet içermeyen, yapıcı çatışma çözümü, empati ve öfke kontrolü eğitimleri verilmiş ve bunların çocukların yapıcı çatışma çözme becerilerini arttırdığı bulgulanmıştır. Türkiye’de ilköğretim öğrencileriyle yürütülen bir başka araştırmada ise 6.sınıf öğrencilerine 24 oturumdan oluşan “*Barış Eğitimi*” verilmiş ve eğitim sonrasında çocukların saldırganlık eğilimlerinde azalma olduğu görülmüştür (Sağkal, 2011). Saldırganlığı azaltmaya yönelik 22 önleme ve müdahale programının incelendiği meta analiz çalışmasında bu programların saldırganlığı azaltmada büyük bir etkiye sahip olduğu saptanmıştır (Donat Bacioğlu, 2014).

Önyargı temelli saldırganlığı azaltmak için önyargıların farkında olmayı, bunları ayrımcı davranışlara dönüştürmeme yollarını, saldırganlığın negatif sonuçlarını, duygu düzenleme stratejilerini, şiddet içermeyen çatışma çözüm yollarını kapsayan eğitim programları oluşturulabilir. Oluşturulan eğitim programlarının tüm eğitim sistemine dahil edilmesi halinde önyargılı tutumlarının farkında olan, ötekileştirmekten kaçınan, çatışmalarını yapıcı şekilde çözme çabasında olan, öfke duygusunu kontrol edebilen, empati becerisi yüksek, saldırganlığı hiçbir koşulda meşru görmeyen nesillerin yetişmesi mümkündür.

Allport (1954) tarafından kavramsallaştırılan *Temas Kuramı*’na göre, önyargıların azaltılması için gruplar arasında ortak amaçların oluşturulduğu, bu amaçlar doğrultusunda işbirliğinin teşvik edildiği, eşit statüye dayalı ve otorite ile normlar tarafından desteklenen sosyal temaslar önyargıları azaltmada etkilidir (Akt. Küçükkömürler ve Sakallı-Uğurlu, 2017). Allport’un ardından Pettigrew (1998) *Temas Kuramı*’ndaki bazı noktalara açıklamalar getirerek onu genişletmiş ve temasın önyargıları azaltmasında arkadaşlığın da oldukça önemli olduğunu vurguladığı *Gruplar Arası Temas Kuramı*’nı geliştirmiştir. Yürütülen sayısız araştırmada gruplar arası olumlu temasın, önyargıları ve ayrımcılığı azalttığı, empati düzeyini, gruplar arası olumlu duygu, düşünce ve davranışları arttırdığı bulgulanmıştır (ör; Hewstone ve ark., 2006; Pettigrew, Tropp, Wagner ve Christ, 2011).

Gruplar arası olumlu temas birçok olumsuz duygu, düşünce ve davranışı azaltmada etkili olduğu gibi gruplar arası saldırganlığı azaltma noktasında da etkili olabilecek bir yöntemdir. Grup üyeleri arasında kurulan pozitif temas ve arkadaşlığın, önyargıların azalması, empatinin artması, gruplar arası kaygının ve tehdit algısının azalması gibi değişkenler aracılığıyla saldırgan davranışların azalmasını sağlaması olasıdır. Nitekim Türkiye’de Suriyeli mültecilere yönelik olumsuz duygular ve tehdit algısının azalmasında temas kalitesinin rolü olduğunu

bulgulayan çalışmalar mevcuttur (ör; Özkeçeci, 2017; Yanbolluoğlu, 2018). Bu ve benzeri bulgulara dayanarak gruplar arasında olumlu ve etkili bir temas sağlamanın, önyargılardan beslenen saldırganlığı azaltma noktasında da etkili olabileceği öngörülebilir.

Gruplar arası olumlu doğrudan temas, önyargıları ve ayrımcılığı azaltma noktasında oldukça önemlidir. Ancak her zaman iki grubu uygun şartlar altında bir araya getirmek mümkün olmamaktadır. Bu gibi durumlarda alternatif olarak *gruplar arasında dolaylı bir temas* sağlanması önerilmektedir. Doğrudan gruplar arası temas sağlamanın zor olduğu durumlarda karşımıza alternatif bir temas türü olan *Hayali Temas* çıkmaktadır. Hayali Temas (Turner, Crisp ve Lambert, 2007) grup üyeleri arasında zihinsel olarak olumlu bir temas kurulmasını sağlayarak önyargıların ve ayrımcılığın azalmasını etkili olmaktadır. Saldırganlığın azaltılmasına yönelik geliştirilen eğitim programlarına önyargıların azaltılmasında etkili bir yöntem olan hayali temasın dahil edilmesi yararlı olacaktır. Çünkü zihinsel olarak gruplar arasında olumlu bir temas kurmak ve bu yolla olumlu duygu ve algılar geliştirmek, bir dış-grup üyesine karşı saldırgan davranışta bulunmayı zorlaştırma potansiyeline sahiptir.

SONUÇ

Saldırganlık, failler ve maruz kalan bireyler açısından pek çok yıkıcı sonucu bulunan bir davranıştır. Fiziksel, sözel, doğrudan, dolaylı gibi birçok türü bulunan saldırgan davranışa maruz kalan bireylerin travma yaşamaları, yüksek düzeyde kaygı ve korku hissetmeleri, benlik saygılarının zedelenmesi, kendilerini dışlanmış ve ötekileştirilmiş hissetmeleri gibi birçok olumsuz psikolojik sonuç mevcuttur. Bu nedenle saldırganlığın azaltılması için mücadele etmek, çeşitli önleme ve müdahale yöntemleri ve programları geliştirmek, saldırganlığın negatif yönlerine dair bir farkındalık sağlamak, bireysel ve toplumsal ruh sağlığının korunması ve geliştirilmesi açısından oldukça yararlı olacaktır. Saldırganlığı azaltmanın yollarını bulabilmek için öncelikle onu ortaya çıkaran faktörleri derinlemesine incelemek ve bu inceleme sonucunda uygun çözüm önerilerinde bulunmak gerekmektedir. Saldırganlıkla mücadele etmek için yapılacak her bir önerinin, atılacak her bir adımın, oluşturulacak her programın bilimsel verilerden ve araştırmalardan yararlanılarak oluşturulması saldırganlıkla mücadelenin başarı oranının artmasını sağlayacaktır. Bu amaçla saldırganlığa etki eden faktörleri ortaya çıkarmak için binlerce bilimsel çalışma yürütülmüştür. Ancak mevcut çalışmada saldırganlıkla ilişkili değişkenlerden yalnızca biri olan “önyargı” konusu ele alınmış ve bu bağlamda yürütülen bilimsel araştırma verileri derlenerek sunulmuştur.

İnsanlar sosyal varlıklardır. Doğumdan ölüme kadar diğerleriyle sürekli bir etkileşim halinde olan bireyler, diğerlerinin varlığından etkilenmekte ve onları da çeşitli yönlerden etkilemektedirler. Var olan bu ilişkisellik, insanların birçok davranışına etki etmektedir. Bu sosyallikten etkilenen davranışlardan biri de saldırganlıktır. Bu çalışmada saldırganlığın sosyal belirleyicilerinden biri olan önyargı ve kalıpyargılardan beslenen böylece grup kimliği etrafında şekillenen hali ele alınmıştır. Bu kapsamda Türkiye’de olduğu gibi dünyanın neredeyse her yerinde ayrımcı davranışlara, şiddet ve saldırganlığa maruz kalan kadınlara, eşcinsel bireylere, çeşitli etnisiteye ve dini kimliğe sahip olan kişilere dair güncel araştırma bulguları incelenmiştir. Bu bağlamda ele alınan gruplara yöneltilen saldırganlık türleri ile önyargılı tutumlar arasındaki ilişki değerlendirilmiştir. Literatür taraması sonucunda yapılan değerlendirmede, dünyanın ve Türkiye’nin birçok bölgesinde cinsiyetçi, heteroseksist, ırkçı tutumların ve etnosentrik bakış açısının, bu grupların üyelerine yöneltilen saldırganlık seviyesinin önemli belirleyicilerinden biri olduğu görülmüştür. Yani kısacası incelenen literatür bilgisine dayanarak önyargılı tutumların, saldırganlıkla yakın ilişki içerisinde olduğu söylenebilir.

Bu çalışmada konuya belirli sınırlar çizmek ve önyargı temelli genel bir farkındalık oluşturmak amacıyla yalnızca saldırganlığa maruz kalanların cinsiyeti, cinsel yönelimi, etnik ve dini kimlikleri ele alınmıştır. Ancak burada değerlendirilmeyen fakat önyargılara dayalı saldırgan söz ve eylemlerin hedefi olan birçok başka grup mevcuttur: ileri yaşta olanlar, engelliler, trans bireyler, psikopatolojik tanı alanlar... Bu noktada önemli olan önyargı temelli saldırganlığa maruz kalan tüm grupları ele almak değil, saldırganlığın bazen “biz” ve “öteki” algısı ile buna dayalı çeşitli tutum ve inançlardan kaynaklanabildiğine yönelik genel bir çerçeve ve farkındalık oluşturmaktır. Bu çerçevenin ve farkındalığın oluşması, birçok nedeni bulunan saldırganlığın önyargı boyutunu da hesaba katarak azaltma yönünde çok boyutlu çözüm üretme çabalarına katkı sağlayacaktır. Bu çalışmada ele alınan gruplar arası olumlu temas sağlama, eğitim programları oluşturma, medyanın ayrımcı ve saldırgan diline yönelik düzenlemelerde bulunma, empati becerileri kazandırma yöntemleri önyargı temelli saldırganlığı azaltmada kullanılacak çözümlerden yalnızca birkaçıdır. Gruplar arası çatışmaları azaltmak, daha olumlu sosyal ilişkiler geliştirmek için daha fazla bilimsel araştırmaya ve bu çalışmalarını referans alarak

geliştirilen çözüm önerilerine ihtiyaç vardır. Mevcut çalışma, önyargı ve saldırganlığın yakın ilişkili olduğuna dair bir farkındalık sağlayarak bu konuda yürütülecek araştırmalara ve önerilecek çözümlere katkı sağlayacaktır.

Kaynaklar

- Akçay, D. ve Özcebe, H. (2012).Televizyonun okul öncesi dönemdeki çocukların saldırganlık davranışına etkisi. *Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları Dergisi*, 55, 82-87.
- Akgün, S., Araz, A. ve Karadağ, S. (2007). Anlaşmazlıklarımızı çözebiliriz: İlköğretim öğrencilerine yönelik bir çatışma çözümü eğitimi ve psiko-sosyal etkileri. *Türk Psikoloji Dergisi*, 22 (59), 43-62.
- Allen, J. J., Anderson, C. A. ve Bushman, B. J. (2018). The general aggression model. *Current Opinion in Psychology*, 19, 75-80.
- Allport, G. W. (1954). *The nature of prejudice*. Reading, MA: AddisonWesley.
- Alternatif Bilişim Derneği (2016). *Türkiye’de İnternet’in Durumu 2015 Raporu*. İstanbul: Alternatif Bilişim Derneği.
- Amjad, N. ve Wood, A. M. (2009). Identifying and changing the normative beliefs about aggression which lead young Muslim adults to join extremist Anti-Semitic groups inPakistan. *Aggressive Behavior*, 35, 514-519.
- Arı, E. S. ve Madran, C. (2011). Satın alma kararlarında tüketici etnosentrizmi ve menşe ülke etkisinin rolü. *Öneri*, 9(35), 15-33.
- Ayan, S. (2014). Cinsiyetçilik: Çelişik duygulu cinsiyetçilik. *Cumhuriyet Tıp Dergisi*, 36, 147-156.
- Aydın, A. ve Akgün, S. (2014). Ergenlikte reaktif-proaktif saldırganlık, öfke ve narsisizm ilişkisi. *Türk Psikoloji Dergisi*, 29 (73), 44-56.
- Baldry, A. C., Sorrentino, A. ve Farrington , D. P. (2019). Post-traumatic stress symptoms among Italian preadolescents involved in school and cyber bullying and victimization. *Journal of Child and Family Studies*, 28(9), 2358-2364.
- Bandura, A. (1978). Social learning theory of aggression. *Journal of Communication*, 28(3), 12-29.
- Baron, R. A. ve Richardson, D. R. (1994). *Human aggression* (2. Baskı). New York: Plenum
- Beck, C. L. ve Plant, E. A. (2018). The implications of right-wing authoritarianism for Non-Muslims’ aggression toward Muslims in the United States. *Analyses of Social Issues and Public Policy*, 0(0), 1-25.
- Berkowitz, L. (1993). *Agression: its causes, consequences and control*. New York: McGraw Hill
- Bevens, C. L. ve Loughnan, S. (2019). Insights into men’s sexual aggression toward women: Dehumanization and objectification. *Sex Roles*, 1-18.
- Burt, M. R. (1980). Cultural myths and supports for rape. *Journal of Personality and Social Psychology*, 38(2), 217-230.
- Crick N. R. ve Dodge, K. A. (1996). Social information-processing mechanisms in reactive and proactive aggression. *Child Development*, 67, 993-1002.

- Cross, E. J., Overall, N. C., Hammond, M. D. ve Fletcher, G. J. O. (2017). When does men's hostile sexism predict relationship aggression? The moderating role of partner commitment. *Social Psychological and Personality Science*, 8(3), 331-340.
- Cross, E. J., Overall, N. C., Low, R. S. T. ve McNulty, J. K. (2018). An interdependence account of sexism and power: Men's hostile sexism, biased perceptions of low power, and relationship aggression. *Journal of Personality and Social Psychology*, 117(2), 338-363.
- Çamaş, G. G. ve Meşe, G. (2016). Sosyal hiyerarşi: Cinsel şiddet mitlerini anlamak. *Türk Psikoloji Dergisi*, 31(78), 62-74.
- Çoban Keneş, H. (2014). Yeni ırkçı söylemlerin eklemli niteliği ve medyanın işlevi. *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Dergisi*, 69(2), 407 - 433.
- Çuhadar Gürkaynak, E. (2012). Toplumsal temas: Önyargı ve ayrımcılığı anlamak için bir sosyal değişim aracı olarak kullanılabilir mi? K. Çayır ve M. Ayan Ceyhan (Der.). *Ayrımcılık: Çok Boyutlu Yaklaşımlar* içinde (s. 1-12). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Dasgupta, N., DeSteno, D., Williams, L. A. ve Hunsinger, M. (2009). Fanning the flames of prejudice: The influence of specific incidental emotions on implicit prejudice. *Emotion*, 9 (4), 585-591.
- Demir, B. (2009). *Görsel Medya'nın spordaki şiddete etkisi* (Yayınlanmamış doktora tezi). Selçuk Üniversitesi, Konya.
- Denson, T. F., Pedersen, W. C., Friese, M., Hahm, A. ve Roberts, L. (2011). Understanding impulsive aggression: Angry rumination and reduced self-control capacity are mechanisms underlying the provocation-aggression relationship. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 37(6), 850-862.
- Di Marco, D., Hoel, H., Arenas, A. ve Munduate, L. (2015). Workplace incivility as modern sexual prejudice. *Journal of Interpersonal Violence*, 33(12), 1-27.
- Doğanay, Ü. ve Çoban Keneş H.(2016). Yazılı basında Suriyeli mülteciler: Ayrımcı söylemlerin rasyonel ve duygusal gerekçelerinin inşası. *Mülkiye dergisi*, 40 (1), 143 -184.
- Donat Bacioğlu, S. (2014). Şiddet ve saldırganlığın azaltılmasında önleme ve müdahale programlarının etkililiği: Meta analiz çalışması. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 5 (42), 294-304.
- Dunwoody P. T. ve Funke F. (2016). The Aggression-Submission-Conventionalism Scale: Testing a new three factor measure of authoritarianism. *Journal of Social and Political Psychology*, 4(2), 571-600.
- Dursun, Ç. (2010). Kadına yönelik şiddet karşısında haber etiği. *Fe Dergi* 2(1), 19-32.
- Dursun, S. (2012). İşyeri şiddetinin çalışanların tükenmişlik düzeyi üzerine etkisi: Sağlık sektöründe bir uygulama. *Çalışma İlişkileri Dergisi*, 3(1), 105-115.
- Edwards, K. M., Turchik, J. A., Dardis, C. M., Reynolds, N. ve Gidycz, C. A. (2011). Rape myths: History, individual and institutional-level presence, and implications for change. *Sex Roles*, 65, 761-773.
- Endendijk, J. J., Groeneveld, M. G., van der Pol, L. D., van Berkel, S. R., Hallers-Haalboom, E. T., Bakermans Kranenburg, M. J. ve Mesman, J. (2017). Gender differences in child aggression: Relations with gender differentiated parenting and parents' gender role stereotypes. *Child Development*, 88, 299-316.
- Erol, C. (2012). *Yeni medyada nefret söylemi ve fanatizm: video paylaşım sitelerinde nefret söylemi analizi* (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). İstanbul Bilgi Üniversitesi, İstanbul.
- Erbaydar, N. P., İnal, E. ve Kaya, E. (2019). *Afet mevzuatının toplumsal cinsiyet açısından incelenmesi*. İstanbul: Paradigma Akademi.

- Ferreira, A. S. S., Leite, E. L., Muniz, A. S., Batista, J. R. M., Torres, A. R. R. ve Estramiana, J. L. A. (2017). Insult or prejudice: a study on the racial prejudice expression in football. *Psico Porto Alegre*, 48(2), 81-88.
- Fite, P. J., Rubbens, S. L., Preddy, T. M., Raine, A. ve Pardini, D. A. (2014). Reactive/proactive aggression and the development of internalizing problems in males: the moderating effect of parent and peer relationships. *Aggressive Behavior*, 40, 69-78.
- Fleras, A. (2016). Theorizing micro-aggressions as racism 3.0: Shifting the discourse. *Canadian Ethnic Studies*, 48 (2), 1-19.
- Genthner, R. W. ve Taylor, S. P. (1981). Physical aggression as a function of racial prejudice and the race of the target. *Journal of Personality and Social Psychology*, 27(2), 207-210.
- Glick, P. ve Fiske, S. T. (1996). The Ambivalent Sexism Inventory: Differentiating hostile and benevolent sexism. *Journal of Personality and Social Psychology*, 70(3), 491-512.
- Goodnight, B. L., Cook S. L., Parrott D. J. ve Peterson, J. L. (2014). Effects of masculinity, authoritarianism, and prejudice on antigay aggression: A path analysis of gender-role enforcement. *Psychology of Men and Masculinity*, 15 (4), 437-444.
- Goodnight, B. L. (2016). Anonymity and anti-gay aggression in an online sample: *The effect of an audience on gender role enforcement* (Yayınlanmamış doktora tezi). Georgia State Üniversitesi, Atlanta.
- Göregenli, M. (2012). Temel kavramlar: Önyargı, kalıpyargı ve ayrımcılık. K. Çayır ve M. Ayan Ceyhan (Der.). *Ayrımcılık çok boyutlu yaklaşımlar* içinde (s. 17-27). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Gül, S. S. ve Altındal, Y. (2015). Medyada kadın cinayeti haberlerindeki cinsiyetçi izler: Radikal Gazetesi. *Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, 4, 168-188.
- Güneş, G. ve Yıldırım, B. (2019). Cinsiyet temelli bir savaş: Kadın cinayetlerinin medyada temsili üzerine bir değerlendirme. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 30(3), 936-964.
- Herrero, J., Rodríguez, F. J. ve Torres A. (2017). Acceptability of partner violence in 51 societies: The role of sexism and attitudes toward violence in social relationships. *Violence Against Women*, 23, 351-367.
- Hewstone, M., Cairns, E., Voci, A., Hamberger, J. ve Niens, U. (2006). Intergroup contact, forgiveness, and experience of "The Troubles" in Northern Ireland. *Journal of Social Issues*, 62(1), 99-120.
- Hollis, L. P. ve McCalla, S. A. (2013). Bullied back in the closet: Disengagement of LGBT employees facing workplace bullying. *Journal of Psychological Issues in Organizational Culture*, 4 (2), 6-16.
- Hyatt C. S., Berke, D. S., Miller J. D. ve Zeichner, A. (2016). Do beliefs about gender roles moderate the relationship between exposure to misogynistic song lyrics and men's female-directed aggression? *Aggressive Behavior*, 9999, 1-10.
- Izaguirre, A. ve Calvete, E. (2018). Exposure to family violence and internalizing and externalizing problems among Spanish adolescents. *Violence and Victims*, 33 (2), 368-382.
- Jaradat, Y., Nielsen, M. B., Kristensen, P., Nijem, K., Bjertness, E, Stigum, H. ve Bast-Pettersen, R. (2016). Workplace aggression, psychological distress, and job satisfaction among Palestinian nurses: A cross-sectional study. *Applied Nursing Research*, 32, 190-198.
- Kapıcı, E. G. (2004). İlköğretim öğrencilerinin zorbalığa maruz kalma türünün ve sıklığının depresyon, kaygı ve benlik saygısıyla ilişkisi. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 37 (1), 1-13.

- Kaukiainen, A., Björkqvist, K., Lagerspetz, K., Österman, K., Salmivalli, C., Rothberg, S. ve Ahlbom, A. (1999). The relationships between social intelligence, empathy, and three types of aggression. *Aggressive Behavior*, 25, 81–89.
- Kelly, A. J., Dubbs, S. L. ve Barlow, F. K. (2015). Social dominance orientation predicts heterosexual men's adverse reactions to romantic rejection. *Arch Sex Behavior*, 44, 903-919.
- Korkmaz, L. (2017). Tutumlarımızın ne kadar farkındayız? Örtük tutumlar ve örtük ölçüm yöntemleri. *TürkPsikoloji Yazıları*, 20(40), 109-127.
- Kulaszewicz, K. E. (2015). Racism and the media: A textual analysis. *Master of Social Work Clinical Research Papers*, 477, 1-45.
- Küçükkömürler, S. ve Sakallı Uğurlu, N. (2017). Gruplar arası ilişkileri düzenlemede sosyal temas kuramları:Gruplar arası, yayılcı ve hayali temas. *Nesne Psikoloji Dergisi*, 5(9), 1-31.
- Lee, W. ve Cunningham, G. B. (2016). Gender, sexism, sexual prejudice, and identification with U.S. football and men's figure skating. *Sex Roles*, 74, 464–471.
- Leonard, K. E. ve Taylor, S. P. (1981). Effects of racial prejudice and race of target on aggression. *Aggressive Behavior*, 7, 205 – 214.
- Lerner, M. J. (1980). *The belief in a just world: A fundamental delusion*. New York: Plenum Press.
- Lundy, B. D. ve Darkwah, K. (2018). Measuring community integration of lusophone West African immigrant populations through needs assessment, human security, and realistic conflict theory. *Journal of International Migration and Integration*, 19(2), 513–526.
- Özaydınlık, K. (2014). Toplumsal cinsiyet temelinde Türkiye'de kadın ve eğitim. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, 33, 93-112.
- Özkeçeci, H. H. (2017). *The role of contact and the perception of threat in prejudice towards Syrians in Turkey*. (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Boğaziçi Üniversitesi, İstanbul.
- Özsoy, S. (2011). Spor gazetelerinin başlıklarında militarist ve şiddet içerikli metaforlar. *Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi*, 1, 88-114.
- Paker, M. (2012). Psikolojik açıdan önyargı ve ayrımcılık. K. Çayır, M. Ayan Ceyhan (Der.). *Ayrımcılık çokboyutlu yaklaşımlar* içinde (s. 41-53), İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Parrott, D. J. (2008). A theoretical framework for antigay aggression: Review of established and hypothesized effects within the context of the general aggression model. *Clinical Psychology Review*, 28, 933–951.
- Parrott D. J. ve Peterson, J. L. (2008). What motivates hate crimes based on sexual orientation? Mediating effects of anger on antigay aggression. *Aggressive Behavior*, 34, 306–318.
- Passini, S. (2017). Different ways of being authoritarian: The distinct effects of authoritarian dimensions on values and prejudice. *Political Psychology*, 38 (1), 72-86.
- Patil, M. (2016). Aggression and frustration level of high school children in relation to their Montessori and traditional method of education. *International Journal Of Scientific Research*, 5(1), 594-597.
- Perron-Gelinas, A., Brendgen, M. ve Vitaro, F. (2017). Can sports mitigate the effects of depression and aggression on peer rejection? *Journal of Applied Developmental*, 1-38.
- Pettigrew, T. F. (1998). Intergroup contact theory. *Annual Reviews of Psychology*, 49, 65-85.

Pettigrew, T.F., Tropp, L.R., Wagner, U. ve Christ, O. (2011). Recent advances in intergroup contact theory. *International Journal of Intercultural Relations*, 35, 271-280.

Piumatti, G., Marengo D., Mosso C. ve Rabaglietti E. (2015). Readiness for aggression and ethnic prejudice among Italian adolescents. *Cognition, Brain, Behavior*, 19, 1-16.

Piumatti, G. ve Mosso C. (2017). Relationships between individual endorsement of aggressive behaviors and thoughts with prejudice relevant correlates among adolescents. *Europe's Journal of Psychology*, 13(1), 47-59.

Poteat, V. P. (2015). When prejudice is popular: Implications for discriminatory behavior. *Social Development*, 24 (2), 404-419.

Poteat, V. P., Rivers, I. ve Vecho, O. (2015). The role of peers in predicting students' homophobic behavior: Effects of peer aggression, prejudice, and sexual orientation identity importance. *School Psychology Review*, 44(4), 391-406.

Pratto, F., Sidanius, J., Stallworth, L. M. ve Malle, B. F. (1994). Social dominance orientation: A personality variable predicting social and political attitudes. *Journal of Personality and Social Psychology*, 67, 741-763.

Rehber, E. ve Atıcı, M. (2009). İlköğretim ikinci kademe öğrencilerinin empatik eğilim düzeylerine göre çatışma çözme davranışlarının incelenmesi. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 18 (1), 323-342.

Renzetti, C. M., Lynch, K. R. ve DeWall, C. N. (2018). Ambivalent sexism, alcohol use, and intimate partner violence perpetration. *Journal of Interpersonal Violence*, 33, 183-210.

Richardson, D. R ve Hammock, G. S. (2007). Social context of human aggression: Are we paying too much attention to gender?. *Aggression and Violent Behavior* 12, 417-426.

Sağkal, A. S. (2011). *Barış eğitimi programının ilköğretim 6. sınıf öğrencilerinin saldırganlık eğilimleri, empati düzeyleri ve barışa ilişkin görüşleri üzerindeki etkisinin incelenmesi* (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir.

Set, Z. ve Ergin, Ö. (2019). Homofobi ve saldırganlık arasındaki ilişkide cinsiyetçilik ve savunma mekanizmalarının aracılık etkisinin incelenmesi. *Nöropsikiyatri Arşivi*, 1-7.

Sherif, M., Harvey, O. J., White, B. J., Hood, W. R. ve Sherif, C. W. (1961). *Intergroup conflict and cooperation*. Norman: University of Oklahoma Book Exchange.

Stanger, N., Kavussanu, M., McIntyre, D. ve Ring, C. (2016). Empathy inhibits aggression in competition: the role of provocation, emotion and gender. *Journal of Sport and Exercise Psychology*, 38, 4-14.

Stephan, W.G. ve Stephan, C. W. (2000). An integrated threat theory of prejudice. Oskamp, S. (Ed). *Reducing prejudice and discrimination* içinde (s. 23-47) New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates.

Stephan, W., Ybarra, O. ve Morrison, K. R. (2009). Intergroup threat theory. T. Nelson (Ed.) *Handbook of prejudice, stereotyping, and discrimination* içinde (s. 43-59). Mahwah, NJ: Erlbaum.

Sumbas, A. (2009). Batı Avrupa'da yükselen yeni-ırkçılık üzerine bir deneme. *Alternatif Politika*, 1(2), 260-281.

Şeker, B. D. ve Akman, E. (2016). The associations between need for cognitive closure and basic values. *Sosyal Bilimler Dergisi*, 9 (1), 2-21.

Tajfel, H. ve Turner, J., (1979). An integrative theory of intergroup conflict. *The social psychology of intergroup relations* içinde (s. 33-47). Monterey, CA: Brooks/Cole.

Tar, Y. (Der.). (2015). *Çalışma hayatında ayrımcılık ve ayrımcılığa karşı mücadele*. Ankara: Kaos GL Yayınları.

Turner, R. N., Crisp, R. J. ve Lambert, E. (2007). Imagining intergroup contact can improve intergroup attitudes. *Group Processes and Intergroup Relations*, 10, 427-441.

Tuzgöl, M. (2016). Ana-baba tutumları farklı lise öğrencilerinin saldırganlık düzeylerinin çeşitli değişkenler açısından incelenmesi. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 2 (14), 39-48.

Türk, F., Kaçmaz, T., Türnüklü, A. ve Tercan, M. (2018). Okul psikolojik danışmanlarının penceresinden Türk ve Suriyeli ilkokul öğrencilerinin gruplararası empati deneyimlerinin incelenmesi. *İlköğretim Online*, 17(2), 786-811.

Vincent, W., Peterson, J. L. Parrott D. J. (2016). The association between AIDS-related stigma and aggression toward gay men and lesbians. *Aggressive Behavior*, 9999, 1-13.

Vincent, W., Parrott D. J. ve Peterson, J. L. (2011). Combined effects of masculine gender role stress and sexual prejudice on anger and aggression toward gay men. *Journal of Applied Social Psychology*, 41 (5), 1237-1257.

Wright, J. D. ve Young, J. (2017). Implications of religious identity salience, religious involvement, and religious commitment on aggression. *Identity*, 17 (2), 55-68.

Yanboluolu, Ö. (2018). *Suriyeli mültecilere yönelik duygular ve algılanan sosyal mesafede, gruplararası pozitif ve negatif temas, sosyal baskınlık yönelimi, gruplararası tehdit ve gruplararası kaygının rolü.* (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Uludağ Üniversitesi, Bursa

İNANÇ TURİZMİNDE KUTSAL YİYECEKLER: İÇERİK ANALİZİ ÖRNEĞİ SACRED FOOD IN FAITH TOURISM: AN EXAMPLE OF CONTENT ANALYSIS

(Sayfa 88-97)

Emine TATLI

Kastamonu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
İnanç Turizmi Bölümü Yüksek Lisans
Eminetatlim123@gmail.com
Orcid: 0000-0001-6723-1987

Ravzanur DOĞAN

Kastamonu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Journal Of International Social Sciences Academic Researches Dergisi- C:4 |S:1 Yıl: 4- (2020|1)

Özet

Yemek kültürü, toplumları birbirlerinden ayıran, fakat aynı zamanda da toplum içi birlikteliği devam ettiren etkin bir yapıdır. Bu yapı toplumun diğer dinamikleriyle de iç içe geçmiş durumdadır. Bu dinamiklerden bir tanesi dindir ve din-yemek ilişkisi en çok kutsal ve yasak, helal ya da haram olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu kutsal ve yasak çizgisi pek çok simgesel yapıyı içinde barındır; gıda paylaşımı, toplumsal konum, cinsiyet, rol, etnik köken, din, kimlik ve sosyal yönden yapılandırılmış diğer düzenler hakkında mesajlar içermektedir. Bu simgesel mesajların bize kutsal kitaplarda da verildiği bilinmektedir. Araştırmanın amacı olan kutsal kitaplarda geçen yiyecekler belirlenmiş ve Kur'an da geçen aynı yiyecekler tespit edilmiştir. Araştırmada içerik analizi yöntemiyle kutsal kitaplarda geçen Kur'an-ı Kerim de yer alan yiyecekler örnek alınarak bir inceleme yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: *İnanç Turizmi, Tevrat, Zebur, İncil, Kur'an-ı Kerim, Kutsal Yiyecekler*

Abstract

Food culture is an effective structure that separates societies from each other but also maintains inter-communal unity. This structure is also intertwined with other dynamics of society. One of these dynamics is religion, and the relationship between religion and food is most commonly seen as sacred and forbidden, halal or haram. This sacred and the forbidden line, food sharing, social position, gender roles, ethnicity, religion, identity, and other social regulations, including posts about configured is home to many landmarks. It is known that these symbolic messages were also given to us in the scriptures. The purpose of the study is to describe the food in the holy books and to describe the same food in the Qur'an. The study conducted a review by sampling foods mentioned in Quranic books through content analysis.

Keywords: *Faith Tourism, Torah, Psalm, Bible, The Qur'an, Sacred Food.*

1.Giriş

Yemek yeme temelde fizyolojik ihtiyaçları karşılama noktasında ortaklık arz etse de toplumdan topluma bölgeden bölgeye değişiklik gösteren yemek kültürü, toplumlar arası farklılıkların en önemlilerinden biridir. Bu farklılıklar inançları bakımından ortaya çıkmaktadır. İnançları bakımından gerçekleştirilen turizm olaylarında da bu yeme içme olayına dikkat ederek hareket etmektedirler.

Bütün dünya dinlerinde yiyecek ve içeceklerde az ya da çok sınırlandırma vardır. Dini yemek simgeizmi yaygındır ve pek çok dinsel ayinde yemek vardır. Yemek pratiklerinin dinle ilişkisine bakıldığında beş başlık altında toplanmaktadır (Fieldhouse; 1996).

1. Tanrı veya diğer doğaüstü güçlerle iletişim (Örnek olarak tanrılara kurban kesmek).
2. İnançın gösterilmesi (Örnek olarak oruç tutmak).
3. Dünyeviliği reddetmek.
4. Kimlik ve aidiyet duygularının zenginleştirilmesi. Bir gruba ait genelleşmiş yemek kuralları ile aidiyet duygularını sürekli pekiştirirler. Besin yasalarına itaat ederken kişiye sürekli onun inancının bir üyesi olduğu hatırlatılır. Kimliği koruma ihtiyacı bilhassa bir grup daha büyük bir grup tarafından asimile edilme tehdidiyle karşı karşıyayken hissedilir.
5. Ayrılığın ifade edilmesi: Buna ilişkin Fieldhouse'in söyledikleri dikkate değerdir: Yemek kuralları ve uygulamaları aynı zamanda dinsel, sosyal ve politik sınırların saptanmasına da hizmet edebilir. Örnek kast sistemi; Müslümanlarda domuz yasağı, Hıristiyanlarda 8. yüzyılda Papa 3. Gregoryen Hıristiyanları ve başka dinlerden Hristiyanlığa dönenleri Kuzey Avrupa'da at yiyen Vandallardan ayırmak için at eti yemeyi yasaklanmasıdır (Fieldhouse; 1996).

2. Kavramsal Çerçeve

2.1. İnanç Turizmi

İnanç turizmi, turizmin en yaygın çeşitlerinden biri olup günümüz modern turizm anlayışının ilk öncüleri arasındadır. İnanç amaçlı gerçekleştirilen seyahatler, tarih boyunca ekonomik kaygı içermeyen seyahatlerinde başlangıcı olarak düşünülmektedir (Timothy ve Nyaupane; 2009). İnanç turizmi, "insanların devamlı ikamet ettikleri, çalıştıkları ve her zamanki olağan ihtiyaçlarını karşıladıkları yerlerin dışına, dini inançlarını

gerçekleştirmek, inanç çekim merkezlerini görmek amacıyla yaptıkları turistik amaçlı gezilerin turizm olgusu içerisinde değerlendirilmesi” şeklinde tanımlanabilmektedir (<http://yigm.kulturturizm.gov.tr/TR,9952/inanc-turizmi.html>).

İnanç turizmi; alışveriş, eğlence, boş zaman değerlendirme gibi dinle ilgili olmayan aktiviteleri içerebildiği gibi dini amaçlarla gerçekleştirilmeyen diğer turizm çeşitleri de dini aktiviteleri de içerebilmektedir. Nitekim din kavramı turistlerin ilgisini çeken tarihi, kültürel, mimari ve sanatsal unsurlarla yakından ilişkilidir (Uysal; 2013). İnanç turizmi kapsamında gerçekleştirilen seyahatlerde, milyonlarca insan farklı şehirlere, bölgelere veya ülkelere gitmekte, gittikleri yerlere ekonomik açıdan katkı sağlamakta, yerel halk ile sosyo-kültürel anlamda etkileşim içerisine girmektedir. Böylece inanç turizmi dünya turizminin gelişmesine, evrensel barışın ve anlayışın yaygınlaşmasına, ekonomik canlanmaya, sosyalleşmeye ve inanç çekim merkezlerinin gelişmesine katkıda bulunmaktadır (Olçay ve Albuz; 2016).

Genel olarak inanç turizmini değerlendirdiğimizde; insanların buldukları yerden başka bir yere çeşitli nedenlerle gerçekleştirdikleri ve seyahat süresince en az bir gece bile olsa konaklamalarını oradaki turizm işletmelerinin ürünlerini satın alarak gerçekleştirilen bir hareketlilik olarak karşımıza çıkmaktadır. Turizm kendi içinde çeşitli alanlara ayrılarak ve farklı sebeplerle seyahatler yapan insanların doğrultusunda yön bulmaktadır. Bu çeşitlilik içerisinde de insanların kendilerine özgü dinleri bütünüyle ve inanışları sonuçlarında gerçekleştirdikleri seyahatler ele alınarak inanç turizmi karşımıza çıkmaktadır. İnanç turizmi her dinin kendine özgü yaptıkları ibadetleri ve kutsal saydıkları mekanları içine almaktadır.

2.2. Kutsal Kitaplar

İlah tarafından vahiy yoluyla peygamberlere, peygamber aracılığıyla da insanlara bildirilen emir ve yasakların bulunduğu kitaplara kutsal kitap denir. Bu kitapların kutsal sayılmaları Allah'ın sözlerini içermelerindedir. Kutsal kitaplara; ilahi kitap, semavi kitapta da denilmektedir. Bu kitaplarda insanoğluna öğütler, insanın yararına olan kurallar, emir ve yasaklar içermektedirler. Kutsal kitapların tek amacı insanoğlunun mutluluğudur (<http://www.risaleforum.net/>). Peygamberler aracılığıyla insanoğluna dört büyük ilahi kitap gönderilmiştir. Bu kitaplar şöyledir:

2.2.1. Kur'an-ı Kerim

Allah tarafından gönderilen ilahi kitapların sonuncusu olan Kur'an'ı Kerim, son peygamber Hz. Muhammed'e (s.a.v.) indirilmiştir. Sözlükte toplamak, okumak, bir araya getirmek anlamına gelen Kur'an, terim olarak şöyle tarif edilir: “Hz. Peygamber'e indirilen, mushafalarda yazılı olup, peygamberimizden bize kadar tevatür yoluyla nakledilmiş olan; okunmasıyla ibadet edilen ve insanlığın benzerini getirmekten aciz kaldığı “ilahi kelâm”dır (<https://www.islamveihsan.com/kuran-i-kerim-hakkinda-genel-bilgiler.html>). Araplara indirilmiştir. Kur'an-ı Kerim 114 sure 6666 ayet ve 30 cüzden oluşmaktadır.

2.2.2. Kitab-ı Mukaddes

Kitab-ı Mukaddes iki bölümden oluşmaktadır. Bu bölümler Eski Ahit ve Yeni ahit olarak ayrılmaktadır. Çünkü Yahudiler Eski Ahit'i Hristiyanlar da Yeni Ahit'i kabul ettikleri için iki bölüm olarak karşımıza çıkmaktadır. Eski Ahit Hz. Musa'yı, Yeni Ahit'te Hz. İsa'yı temsil etmektedir.

2.2.2.1. Tevrat

Günümüzde Tevrat, mevcut hali ile Kitâb-ı Mukaddes'in ilk beş bölümünden oluşan kısımdır. Yahudi kutsal kitabının en önemli bölümüdür. “*Tekvîn, Çıkış, Levililer, Sayılar ve Tesniye*” kitaplarından oluşur. Bu kitaplarda yaratılıştan Hazret-i Mûsâ'nın vefatına kadar geçen dönemlerden çağlardan söz edilir. Ayrıca bu kitaplar, dinî kurullarında kapsamaktadır (<https://www.islamveihsan.com/tevrat-nedir-kime-gonderilmistir.html>). Yahudiliğin ilahi kitabı olan Tevrat bilindiği üzere Hz. Musa'ya gönderilmiştir. Gönderilen bu ilahi kitapta da yiyeceklerle ilgili belirli kısıtlamalar yer almaktadır.

2.2.2.2. İncil

İncil bilindiği üzere Hz. İsa'ya gönderilmiştir. Hristiyanlar inançlarına göre Yeni Ahit'i kabul etmektedirler. Bunun nedeni İsa'nın havarileriyle yaptığı son akşam yemeğinde yaptığı sözleşmeyi temsil ettiği için Hristiyanlar Yeni Ahit'i kabul etmektedirler. Eski Ahit'i kabullenmemelerinin sebebi ise eski ahit Tanrı'nın Hz. Musa'nın ile Sina'da yaptığı ahdi temsil ettiği için Eski Ahit'i kabul etmemektedirler. Allah tarafından Hz. İsa'ya gönderilen; Tevrat'ın aslına doğrulayan Kur'an-ı Kerim tarafından tasdik edilen ve bir anlamı da "yol gösterici, aydınlatıcı" olan (el-Maide, 5/46-48), dört büyük kitaptan birisi. Bugün kilisece kabul edilmiş dört resmi İncil vardır: Matta, Markos, Luka ve Yuhanna İncilleri. Bunların Havarilerden geldiği ve sahih olduğu kabul edilir. Bunlardan ilk üçü -birtakım ayrılıklara rağmen- ana mesele ve bölümlerinde birbirlerine yakındırlar (<https://sorularlaislamiyet.com/kaynak/incil>).

2.3. Zebur

Zebur, Allah tarafından peygamberlere indirilen bütün kutsal kitaplar, Tevrat, İncil ve Kur'an; sadece Kur'an, Mûsâ'dan sonraki peygamberlere indirilen kitaplar veya Dâvûd'un Zebûr'u şeklinde; zikir ise içinde her şeyin yazılı olduğu, semada Allah katında bulunan kitapların aslı yani ilk kitap, levh-i mahfûz, ilim veya Tevrat, Mûsâ'nın Tevrat'ı olarak açıklanmıştır (<https://islamansiklopedisi.org.tr/zebur>).

2.4. Kutsal Yiyecekler

Kutsallık denince akla birçok şey gelmektedir. Üç ilahi kitaplar içerisinde yer alan yiyecekler ve içecekler kutsal yiyecekler niteliği taşımaktadır. Kutsal yiyecekler dört büyük ilahi kitapta helal ve haram olarak nitelendirilmektedir. Allah tarafından onlara gönderilen kitaplarda her dinin kendine özgü kabul ettiği helal ve haram yiyecekler belli yasaklamalar içerisinde yer almaktadır. Bu ilahi kitaplar içerisinde yer alan yiyeceklerin faydaları ve zararları bulunmaktadır. Dinler arasında bilinen belirli yiyeceklerinde kutsal sayıldığı bilinmektedir. Kutsal olarak kabul edilen yiyeceklere örnek olarak şunlar örnek verilebilmektedir.

- Ekmek (Mayasız ekme vs.)
- Şarap
- Zeytin
- Hurma

İslamiyet'te helal- haram anlayışı yer almaktadır. İslamiyet'teki bu anlayışı incelediğimizde domuz eti, alkol içeren sıvılar ve kan haram olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu ayrım Hristiyanlardan ve Yahudilerden haram konusunda daha belirleyici bir çizgi olmuştur. Helal olarak bakıldığında ise sebze ve meyvelere bir sınırlama olmadığı ön plana çıkmaktadır. Belli kurallar çerçevesinde temiz olan her yiyecek helal olarak kabul edilmektedir.

Yahudilikte de İslamiyet gibi helal- haram anlayışı yer almaktadır. Yapılan çalışmalara bakıldığında sebze ve meyvede de haram yoktur. Hatta bunlardan yapılan şarap ve alkollü içeceklerde haram sayılmamaktadır. Oysaki İslamiyet'te şarap ve alkollü içecekler nelerden yapılmış olursa olsun haram sayılmaktadırlar. Tevrat'ta haram genellikle hayvan etleriyle ön plana çıkmaktadır.

Hristiyanlar için böyle bir ayrım yapmak mümkün değildir. Genellikle eski ahitte bu ayrımlara rastlamak mümkünken Yeni Ahit İsa'nın şeriatında böyle bir ayrım yoktur. Genellikle yeni ahitte balık ve ekme mucizeleri daha ön plana çıkmaktadır. Hristiyanlıkta kurban ritüelleri gittikçe zayıflamıştır. Pavlus'un İbraniilere mektubunda son kurban pasajı incelendiğinde ise bunun nedenini de şöyle açıklamak mümkündür; Pavlus İsa'nın çarmıhta gerilmesini Tanrı'ya kurban edilmesiyle yorumlamakta ve kan dökmenin bağışlanmak için gereksiz olduğunu düşünmektedir. Bu düşünceden yola çıkılarak kurbandsal sunular ortadan kalkmaya başlamıştır (Şahin; 2010).

3. Yöntem

Araştırmanın modeli olarak nitel araştırma modelidir. Verilerin analizi içerik analiziyle analiz edilmiştir. Veri toplama yöntemi kutsal kitaplar ve bu konuyla ilgili yazılmış olan makale, tez ve bildirilerden veri toplama aracı olarak faydalanılmıştır.

3.1. Hipotezler

H₁: Kutsal kitaplarda aynı yiyecek ve içecekler yer almaktadır.

H₂: Kur'an-ı Kerim'de ve İncil'de ismi aynı olan yiyecekler bulunmaktadır.

H₃: Tevrat'ta ve İncil'de ismi geçen aynı yiyecekler bulunmamaktadır.

4. Bulgular

Üç semavi dinin kitaplarından faydalanılarak içerik analizinden elde edilen bulgular aşağıda yer almaktadır.

4.1. Kur'an-I Kerim'de İsimleri Geçen Yiyecekler ve İçecekler

Allah tarafından Kur'an-ı Kerim peygamber efendimiz Hz. Muhammed'e gönderilerek müslüman alemine hediye edilmiştir. Kur'an-ı Kerim'in içerisinde insanlık için birçok ayet bulunmaktadır. Bu ayetler içerisinde yemek bilginiz ile de bilgiler bulunmaktadır. Kur'an-ı Kerim'de yer alan yiyecek içecekler belirli ayetlerle

Journal Of International Social Sciences Academic Researches Dergisi- C:4 |S:1 Yıl: 4- (2020|1)

insanlığa bilgi vermektedir. Bu bilgiler doğrultusunda insanoğlu neyin helal ve neyin haram olduğunu anlamaktadır. Verilen ayetlere bakıldığında bazı yiyecek ve içeceklerin ön plana çıkarak bireylere katkı sağlamakta olduğu ve şifalı olduğu da görülmektedir. Şifalı olduğu bildirilen yiyeceklerin yenilerek inançlarımız doğrultusunda hareket ettiğimizde ön plana çıkmaktadır. İncelenen ayetler sonucunda karşımıza aşağıdaki tabloda yer alan yiyecek ve içecekler çıkmaktadır.

Tablo 1- Kur'an-ı Kerim'de İsimleri Geçen Yiyecek ve İçecekler

Yiyecek ve İçecek İsimleri	Sure Numarası	Sure Adı	Ayet Numarası
Hurma	16	Nahl	11. ve 67. ayetler
	17	İsra	91. ayet
	16	Meryem	23.ve 25. ayetler
	36	Yasin	34. ayet
	13	Ra'd	4. ayet
	18	Kehf	32. ayet
	80	Abese	27,28,29,30,31,32.ayetleri
	2	Bakara	266. ayet
	4	Nisa	49. ve 77 ayetler
	06	En'am	99. ve 141. ayetler
	20	Taha	71. ayet
	23	Mü'minun	19. ayet
	50	Kaf	10.ayet
	54	Kamer	20.ayet
	55	Rahman	11.ayet
59	Haşr	5.ayet	
69	Hakka	7.ayet	
Nar	06	En'am	99. ve 141. Ayetler
Acur	2	Bakara	61.ayet
Kiraz	56	Vakıa	28. ve 33.ayetler
İncir	95	Tin	1.ve 3.ayetler
Soğan	2	Bakara	61.ayet
Mercimek	2	Bakara	61.ayet
Bal	16	Nahl	68.ve 69. Ayetler
	47	Muhammed	15.ayet
Süt	16	Nahl	65.ve 66. Ayetler
	46	Ahkaf	15. ayet
	47	Muhammed	15. ayet
Sarımsak	2	Bakara	61.ayet
Üzüm	2	Bakara	266. ayet
	6	En'am	99.ayet
	17	İsra	91.ayet
	13	Ra'd	4.ayet
	16	Nahl	11.ve 67. Ayetler
	18	Kefh	32. ayet
	23	Mü'minin	19.ayet
	36	Yasin	34.ayet
	80	Abese	28.ayet
Bakla	2	Bakara	61. ayet
Zencefil	76	İnsan	17.ayet
Muz	56	Vakıa	29. ayet
Ekmek	12	Yusuf	36.ayet
Yağ	6	En'am	146.ayet
Balık eti	16	Nahl	14
	35	Fatır	12
Zeytin	95	Tin	1.ayet

	6	En'am	99. ve 141.ayet
	16	Nahl	10. ve 11. Ayetler
	24	Nur	35.ayet
	80	Abese	29.ayet
Et	6	En'am	145.ayet
	36	Yasin	72.ayet

4.2. Kitab-ı Mukaddes'te İsimleri Geçen Yiyecekler ve İçecekler

Kitab-ı Mukaddes iki bölümden oluşmaktadır. Bu bölümler Eski Ahit ve Yeni ahit olarak ayrılmaktadır. Çünkü Yahudiler Eski Ahit'i Hristiyanlar da Yeni Ahit'i kabul ettikleri için iki bölüm olarak karşımıza çıkmaktadır. Eski Ahit Hz. Musa'yı, Yeni Ahit'te Hz. İsa'yı temsil etmektedir.

4.2.1. Tevrat'ta (Eski Ahit) İsimleri Geçen Yiyecek ve İçecekler

Yahudiliğin ilahi kitabı olan Tevrat bilindiği üzere Hz. Musa'ya gönderilmiştir. Gönderilen bu ilahi kitapta da yiyeceklerle ilgili belirli kısıtlamalar yer almaktadır. Kur'an-ı Kerim ile Tevrat'ı karşılaştırdığımızda kuranda geçen birçok yiyeceğe Tevrat'ta da rastlanılmaktadır. Bu incelemeden farklı olarak Kur'an da adı geçmeyen ama Tevrat'ta (Eski Ahit) bulunan yiyecek içecek isimleri aşağıdaki tabloda verilmektedir.

Tablo 2- Kur'an-ı Kerim'de İsmi Bulunmayan Tevrat'ta İsimleri Geçen Yiyecek ve İçecekler

Yiyecek ve içecek isimleri	Kitabın adı	Bap numarası / Cümle Numarası
Buğday	Yaratılış / Tekvin	27./28-37, 30./14, 41./45-49-57
	Mısırdan Çıkış / Çıkış	9./32, 29./2, 34./22
	Levililer	2./14-16, 23./14
	Çölde Sayım / Sayılar	18./12-27
	Yasanın Tekrarı / Tesniye	7./13, 11./14, 12./17, 14./23, 28./51
	Yeşu	5./11
	1.Samuel	12./17, 17./17
	2.Samuel	17./28
	1.Kırallar	5./11
	2.Tarihler	2./10-15, 31./5
	Ezra	6./9
	Nehemya	5./2-3, 10./39
	Mezmurlar	78./24
	Süleymanın özdeyişleri (Meseleleri)	11./26, 27./22
	Yeşaya / İşaya	28./28, 62./8
	Hezekiel	4./9, 36./29
Yoel	1./10-11-17, 2./19-24	
Nohut	1.Samuel	17./28
Arpa	Mısırdan Çıkış / Çıkış	9./31
	Çölde Sayım / Sayılar	5./15
	Rut	2./17
	2.Samuel	17./28, 21./9
	2.Kırallar	4./42
	Eyüp	31./40
Kabak	Yunus	4./6-10

Karpuz	Çölde Sayım / Sayılar	11./5
Salatalık	Çölde Sayım / Sayılar	11./5
Pırasa	Çölde Sayım / Sayılar	11./5
Çörek Otu	Yeşaya / İşaya	28./25-27
Kimyon	Yeşaya / İşaya	28./25-27
Çavdar	Mısırdan Çıkış / Çıkış	9./32
	Yeşaya / İşaya	28./25-27
	Hezekiel	4./9
Peynir	1.Samuel	17./18-29
	Eyüp	10./10
Yumurta	Eyüp	6./6
Badem	Yaratılış / Tekvin	30./38, 43./11
	Mısırdan Çıkış / Çıkış	25./33-34, 37./19-20
	Çölde Sayım / Sayılar	17./8
	Vaiz	12./5
	Yeremya	1./11
Tereyağı	2.Samuel	17./29
	Mezmurlar	55./21
	Yeşaya / İşaya	7./15-22

4.2.2. İncil (Yeni Ahit) İsimleri Geçen Yiyecek ve İçecekler

İncil bilindiği üzere Hz. İsa'ya gönderilmiştir. Hristiyanlar inançlarına göre Yeni Ahit'i kabul etmektedirler. Bunun nedeni İsa'nın havarileriyle yaptığı son akşam yemeğinde yaptığı sözleşmeyi temsil ettiği için Hristiyanlar Yeni Ahit'i kabul etmektedirler. Eski Ahit'i kabullenmemelerinin sebebi ise eski ahit Tanrı'nın Hz. Musa'nın ile Sina'da yaptığı ahdi temsil ettiği için Eski Ahit'i kabul etmemektedirler.

Yeni Ahit'in içindeki yiyecek ve içecekleri Tevrat ve Kur'an-ı Kerim ile karşılaştırdığımızda karşımıza ürünlerin çoğunun Tevrat ve Kur'an-ı Kerim'de de yer aldığı görülmektedir. İncil'in içerisindeki bu ürünler tablo halinde aşağıda sunulmuştur.

Tablo 3- İncil'de İsimleri Geçen Yiyecek ve İçecekler

Yiyecek ve İçecek İsimleri	Kitap'ın Adı	Pasaj Adı	Pasaj Numarası ve Cümle Numarası
Hurma	Yuhanna	İsa'nın Yeruşalim'e Girişi	12./13
İncir	Matta	Ağaç ve Meyvesi Meyvesiz İncir Ağacı	7./16 21./18-19-20-21
	Markos	Meyvesiz İncir Ağacı, İncir Ağacından Alınacak Ders Mesih'in Tekrar Gelişi	11./12-13 11./20-21 13./28
	Luka	Ağaç ve Meyvesi Meyve Vermeyen Ağaç İsa ile Zakkay	6./44 13./6-7 19./4

	Yakup'un Mektubu	Dizginlenemeyen Dil	3./12
Bal (Yaban Balı)	Matta	Yahya'nın Çağrısı	3./4
	Markos	Vaftizci Yahya'nın Gelişi	1./6
Süt	1.Korintililer	Toplulukta Uyum Elçinin Hakları	3./2 9./7
	İbraniler	Temel İlkeleri Aşıp İlerleyin	5./12-13
	1.Petrus	Kutsal Olun	2./2
Üzüm	Matta	Ağaç ve Meyvesi Bağ Kiracıları Benzetmesi	7./16 21./33
	Markos	Bağ Kiracıları Benzetmesi	12./1
	Luka	Ağaç ve Meyvesi	6./44
Tuz	Matta	Tuz ve Işık	5./13
	Markos	Birini Günaha Sokmanın Cezası	9./50
	Luka	İsa'nın Öğrencileri	14./34
	Kolosaliler'e Mektup	Çeşitli Öğütler	4./6
	Yakup'un Mektubu	Dizginlenemeyen Dil	3./12
Ekmek	Matta	İsa Deneniyor Şabat Günü Sorunu İsa Beş Bin Kişiyi Doyuruyor	4./3 12./4 14./17-19
		İsa Dört Bin Kişiyi Doyuruyor	15./34-36
		Ferisiler'le Sadukiler'in Mayası	16./5-7-9-11-12
		Fısıh Yemeği	26./17-23
	Markos	Şabat Günü Sorunu İsa Beş Bin Kişiyi Doyuruyor İsa Su Üstünde Yürüyor Fısıh Yemeği	2./26 6./37-38-41-42 6./52 14./12-22
	Luka	İsa'nın Çölde Denenmesi Şabat Günü Sorunu İsa Beş Bin Kişiyi Doyuruyor Nasıl Dua Etmeli Fısıh Yemeği Emmaus Yolunda İki Öğrenci	4./3-4 6./4 9./13-16 11./5-11 22./7-19 24./30
	Yuhanna	İsa Beş Bin Kişiyi Doyuruyor İsa Su Üstünde Yürüyor Yaşam Ekmeği İsa Göl Kenarında	6./5-7-11 6./23 6./31-41-50-51-58 21./9
	Elçilerin İşleri	İmanlılar Arasında Birlik Petrus'un Hapisten Kaçışı Pavlus Troas'ta Gemi Karaya Oturuyor	2./46 12./3 20./6-7-11 27./35

	1.Korintililer	Putlar ve Rab'bin Sofrası Rab'bin sofrasına İlişkin Öğütler	10./16-17 11./23-28
	İbraniler	Eski Tapınma Düzeni	9./2
Zeytin	Romalılar	Aşılanmış Dallar	11./17-24
	Yakup'un Mektubu	Dizginlenemeyen Dil	3./12
Zeytinyağı	Luka	İsa ve Günahkâr Kadın Kurnaz Kâhya	7./46 16./6
Balık	Matta	İsa Beş Bin Kişiyi Doyuruyor	14./17
	Luka	İsa'nın İlk Öğrencileri İsa Beş Bin Kişiyi Doyuruyor	5./4-7-10 9./13
	Yuhanna	İsa Göl Kenarında	21./3-6-9-10
	1.Korintililer	Dirilişten Sonraki Beden	15./39
Kimyon	Matta	Vay Halinize	23./23
Nane	Matta	Vay Halinize	23./23
Dereotu	Matta	Vay Halinize	23./23
Arpa	Yuhanna	İsa Beş Bin Kişiyi Doyuruyor	6./8-13
Hardal	Matta	Hardal Tanesi ve Maya Benzetmeleri	13./31
Buğday	Matta	Deliceler Benzetmesi Bilinmeyen Gün ve Saat	13./25-29-30 24./41
	Luka	Yahya Rab'bin Yolunu Hazırlıyor Kurnaz Kâhya Tanrı'nın Egemenliği Ne zaman Gelecek Fısh Yemeği	3./17 16./7 17./35 22./31
	Yuhanna	İsa Öleceğini Bildiriyor	12./24
	Elçilerin İşleri	Gemi Karaya Oturuyor	27./38
	1.Korintililer	Dirilişten Sonraki Beden	15./37

Sonuç ve Öneriler

Yiyecek ve içecekler turizm sektöründe semavi dinlere mensup turistler ile ilgili sorun oluşturmaktadır. Haram ve helal kavramı yakın dönemlerde bu yüzden hayatımıza girmiştir. Ülkemize gelen yabancı turistler özellikle bu konuda ülkemizde bazı büyük işletmeler haricinde sıkıntı çekmektedirler. Aynı şekilde yerli turizmimizde yurtdışı seyahatlerinde aynı sorunları yaşamaktadırlar. Bu yüzden literatüre yeni bir bilimsel örnek olması açısından makalemiz yazılmıştır. Kutsal Kitaplarda geçen Kutsal yiyecekleri bilirsek ve onların altındaki dini anlamları bilirsek daha kolay hizmet verilebilir ve İnanç Turizmi için ülkemize gelmiş olan turistler mutlu şekilde ağırlanabilir.

Bu konu ele alındığında Tevrat'ta, İncil'de ve Kur'an-ı Kerimde geçen yiyecekler ön plana çıkmaktadır. Belirtilen helal ve haram yiyecekler içecekler Kutsal kitaplarına bağlı olan yabancı turistler ve yerel halk için de oldukça önemlidir. Eğer bunları öğrenirsek ve bilirsek turist geldiği zaman daha anlayışlı ve daha hoşgörülü bir ortam sağlayabiliriz.

Kur'an- Kerim'in içerisinde insanlık için birçok ayet bulunmaktadır. Bu ayetler içerisinde yemek bilginiz ile de bilgiler bulunmaktadır. Kur'an-ı Kerim'de yer alan yiyecek içecekler belirli ayetlerle insanlığa bilgi vermektedir. Bu bilgiler doğrultusunda insanoğlu neyin helal ve neyin haram olduğunu anlamaktadır. Verilen ayetlere bakıldığında bazı yiyecek ve içeceklerin ön plana çıkarak bireylere katkı sağlamakta olduğu ve şifalı olduğu da görülmektedir. Şifalı olduğu bildirilen yiyeceklerin yenilerek inançlarımız doğrultusunda hareket ettiğimizde ön plana çıkmaktadır

Yahudiliğin ilahi kitabı olan Tevrat bilindiği üzere Hz. Musa'ya gönderilmiştir. Gönderilen bu ilahi kitapta da yiyeceklerle ilgili belirli kısıtlamalar yer almaktadır. Kur'an-ı Kerim ile Tevrat'ı karşılaştırdığımızda kuranda geçen birçok yiyeceğe Tevrat'ta da rastlanılmaktadır. Bu incelemeden farklı olarak Kur'an da adı geçmeyen ama Tevrat'ta (Eski Ahit) bulunan yiyecek içecek isimleri bulunmaktadır.

Yeni Ahit'in içindeki yiyecek ve içecekleri Tevrat ve Kur'an-ı Kerim ile karşılaştırdığımızda karşımıza ürünlerin çoğunun Tevrat ve Kur'an-ı Kerim'de de yer aldığı görülmektedir.

Kutsal kitaplarda aynı yiyecek ve içecekler yer almaktadır. Bu hipotez incelendiğin de ortaya çıkan bulgular sonucunda hipotezin doğruluğu kabul edilmektedir. Çünkü üç kutsal kitapta birbiriyle aynı yiyeceklerin dinler arasında bilindiği sonucuna varılmıştır. Kutsal kitaplarda en önemli yiyecek olarak ortaya ekmek çıkmaktadır. Yahudilerde Fısh bayramında mayasız ekmek, Hristiyanlarda Missa ayini yani ekmek ve şarap ayininde ekmek İsa'nın bedenini temsil edecek kadar kutsaldır. Müslümanlarda ise ekmek yere düştüğünde öpüp alına konulacak derecede kutsal sayılmaktadır.

Kur'an-ı Kerim'de ve İncil'de ismi aynı olan yiyecekler bulunmaktadır. Ekmek, hurma, bal, incir, süt, üzüm, zeytin ve balık bu iki kutsal kitapta da ortaya çıkan aynı yiyecek ve içecekler içerisinde yer almaktadır. İki din arasında da yemek kültüründe kullanılan ürünlerin ortak olduğu ön plana çıkmaktadır.

Tevrat'ta ve İncil'de ismi geçen aynı yiyecekler bulunmamaktadır. Bu hipotez geçersizdir. Çünkü elde edilen bulgular sonucunda buğday, arpa ve kimyonun iki kutsal kitapta da yer aldığı tespit edilmiştir.

Bazı yiyecekler benzerlikler gösterirken bazıları ise farklılık göstermektedir. Ancak elde edilen bulgular sonucunda görüyoruz ki inen her kitapta helal ve haram yiyecek içecekler var bu yüzden Turizmciler olarak bunları göz önüne alarak gelen turistlere özellikle İnanç Turizmi için gelen turistlere yiyecek içecek hususunda hassas davranmalı ve hem İslam hem Hristiyanlık ve de Musevilik dinlerine saygı göstermeli ve ona göre davranmalıyız.

Kaynakça

- Fieldhouse, P. (1996). Food and Nutrition Customs and Culture, London: Published by Chapman and Hall, 1996.
Gürhan, N. (2017). Toplumsal Değişme ve Yemek Kültürü Üzerine Sosyolojik Bir Çözümleme: Mardin Örneği. Journal Of International Social Research, 10(54).
Kitabı Mukaddes Şirketi, (2015). Kitabı Mukaddes. Acar Basım ve Cilt San. Tic. A.Ş. İstanbul.
Olcay, A., & Albuz, Ö. G. D. N. (2016). İnanç Turizmi ve Türkiye'nin Tanıtımına Katkısı.
Şahin, K. (2010). Dini kimliğin İnşasında Kutsal ve Tabu Olan Yiyecek ve İçeceklerin İşlevleri: Antakya Örneği. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Antropoloji Anabilim Dalı Doktora Tezi, Ankara.
Timothy, D. J., ve Nyaupane, G. P. (Eds.). (2009). Cultural Heritage And Tourism In The Developing World: A Regional Perspective. Routledge.

Uysal, Ülke Evrim, " Branding İstanbul: Representations Of Religion In Promoting Tourism", Place Branding and Public Diplomacy, 9(4), 2013.

Yazır, E.H. (2006). Kur'an-ı Kerimin Türkçe Meali. Akit Yayınları. İstanbul.

Yeni Yaşam Yayınları ve Kitabı Mukaddes Şirketi, (2008). İncil. Zirve Yayıncılık ve Dağıtım. İstanbul

İnternet Kaynakçası

<http://www.risaleforum.net/> Erişim Tarihi: 15.04.2020

<http://yigm.kulturturizm.gov.tr/TR,9952/inanc-turizmi.html> Erişim Tarihi: 10.04.2020

<https://islamansiklopedisi.org.tr/> Erişim Tarihi: 06.04.2020

Journal Of International Social Sciences Academic Researches Dergisi- C:4 |S:1 Yıl: 4- (2020|1)

1928-1960 ARASI YOZGAT İLİNİN SOSYO-KÜLTÜREL TARİHİ*

(Sayfa 98-118)

Derya BÜYÜKBAŞ

Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı
deryabuyukbas03@hotmail.com
Orcid 0000-0001-8794-5303

ÖZ

Bu çalışmanın konusunu, Yozgat ilinin 1923-1960 tarihleri arasında ki sosyal ve kültürel tarihi oluşturmaktadır. Yozgat, Kırıkkale, Çorum, Amasya, Tokat, Sivas, Kayseri, Nevşehir ve Kırşehir illeriyle çevrili İç Anadolu bölgesinde yer alan bir ilimizdir. Yozgat şehrinin merkez ilçe dışında Akdağmadeni, Aydıncık, Boğazlayan, Çandır, Çayıralan, Çekerek, Kadışehri, Saraykent, Sarıkaya, Sorgun, Şefaati, Yenifakılı ve Yerköy olmak üzere on üç ilçesi bulunmaktadır.

Yozgat şehrinin sosyal ve kültürel yapısı hakkında bilgi verilen çalışmada, bu alanda yapılmış bütün çalışmalar incelenmiş, ilgili arşiv kayıtlarına ulaşılmış ve Başbakanlık Cumhuriyet Arşivinden alınan belgeler ve diğer kaynaklar ışığında Yozgat ilinin sosyal, kültürel yapısı, örf ve adetleri hakkında bilgi verilmesi amaçlanmıştır.

Ayrıca Yozgat ilinde, geçmişten günümüze yaşatılmaya çalışılan gelenekler, görenekler, örf ve adetler anlatılmıştır. Bu araştırma yerel bir çalışma olmasına karşın, ortaya konulan bütün veri ve değerlendirmelerle hem şehir tarihine hem de bu konuda çalışma yapan araştırmacılara katkı sunulmasına gayret edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Yozgat, Sosyal ve Kültürel Hayat, Halkevleri, Köy Enstitüleri, Tarih.

SOCIO-CULTURAL HISTORY OF YOZGAT PROVINCE 1928-1960

ABSTRACT

The aim of this study is the social and cultural history of Yozgat between 1923-1960. Yozgat, Kırıkkale, Çorum, Amasya, Tokat, Sivas, Kayseri, Nevşehir and Kırşehir is a province located in the Central Anatolia region surrounded by provinces. Apart from the central district of the city of Yozgat, there are thirteen districts: Akdağmadeni, Aydıncık, Boğazlayan, Çandır, Çayıralan, Çekerek, Kadışehri, Saraykent, Sarıkaya, Sorgun, Şefaati, Yenifakılı and Yerköy.

In the study, which gives information about the structure of the social and cultural structure of the city of Yozgat, all the studies in this area have been examined, the records of the relevant archives have been reached and it has been aimed to give information about the social, cultural structure, customs and customs of the city of Yozgat in the light of the documents and other sources.

In addition, in the province of Yozgat, the traditions, customs, customs and traditions that are tried to be kept alive from the past to the present are explained. Although this research is a local study, efforts have been made to contribute to both city history and researchers working on this subject with all the data and evaluations.

Key Words: Yozgat, Social and Cultural Life, People's Houses, Village Institutes, History.

*Bu çalışma "CUMHURİYET DÖNEMİ YOZGAT'IN SOSYAL TARİHİ (1928-1960)" yüksek tezinden üretilmiştir.

1. GİRİŞ

Çalışmamızda Yozgat şehrinin Cumhuriyet Dönemi 1928-1960 dönemi sosyal tarihini incelenmiştir. Araştırmamızda öncelikli olarak 1928-1960 yılları arasında Yozgat ilinin temel nitelikleri açıklanmaya çalışılmıştır.

Bu bağlamda ilk olarak Yozgat'ın tarihi hakkında kısaca bilgi verilmiştir. Ayrıca Yozgat şehrine ait sosyal ve kültürel hayatla ilgili temel konular, 1960 yılını da kapsayacak şekilde ele alınmıştır. Yozgat şehrinde yerel halkın o dönemdeki yaşam tarzı, giyim kuşamı, beslenme ve yemek alışkanlıkları, gelenekleri, bu geleneklerin topluma yansımaları vb. konular ele alınmıştır.

Çalışmanın kapsamı belirlenirken öncelikli olarak yerel kaynaklara başvurulmuş, kaynak taraması yapılmış, döneme ait yerel gazetelerden elde edilen bilgilerden yararlanılmıştır. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi'nde yapılan araştırma ile Yozgat şehriyle ilgili elde edilen 934 belge araştırma konusu kapsamın da değerlendirilmiş, 512 belgenin çalışma kapsamıyla ilgili olduğu anlaşılmış ve konuyla ilgili olan belgeler çalışmamızda kullanılmıştır. Öte yandan gerek Yozgat Belediyesi'nde gerekse Yozgat Valiliği'nde araştırmalar yapılmış, döneme ait birincil kaynaklardan ziyade ikincil kaynakların olduğu belirlenmiş, valilik tarafından hazırlanmış yıllıklardan faydalanılmıştır. Telif eserler arasında ise döneme ait Özcan Mert'in "Çapanoğulları-Osmanlı Devleti ve Bozok Sancağı", Ahmet Yaşar Ocak'ın "Bozok Sancağı", İsmail Hakkı Uzunçarşılın'ın "Çapanoğulları" adlı eserinden faydalanılmıştır.

2. ŞEHRİN TARİHİ GEÇMİŞİ

Günümüzde Yozgat il sınırlarının bulunduğu bölge, XV. yüzyıldan günümüze Bozok adıyla anılmıştır (Türk Ansiklopedisi, 1984: 449). Bölge XVI. yüzyıl ortalarından itibaren Osmanlı kayıtlarında köy olarak zikredilmiştir (İslam Ansiklopedisi, 2013: 559). Yozgat ismi yabancı tarih kitaplarında Uskat, Jusgat, Youzghath, Yüzgat, Yozghourt şeklinde geçmekte, XVIII. yüzyılda ise "Yozgat" adı arşiv belgelerinde açıkça göze çarpmaktadır (Özkaya, 1984: 234). Bu kaynaklarda adının geçme sebebi ise Sivas eyaletine bağlı bir sancak olmasıdır. Yozgat'ın içinde bulunduğu yöre Cumhuriyet ilk yıllarına kadar Bozok vilayeti olarak anılmıştır (İslam Ansiklopedisi, 2013: 559). Şehrin isminin ortaya çıkışıyla ilgili çeşitli rivayetler bulunmaktadır.

Bir söylenceye göre Çapar Ömer Ağa önderliğindeki aşiret Horasan'dan yola çıkmış, ilk olarak Şam çevresine daha sonra bugünkü Yozgat yöresine yerleşmiş ve burada küçük bir kasaba kurmuşlardır. Kasabaya otlak ya da sürü anlamındaki Yoz kelimesi ile kent (şehir) anlamındaki Gat sözcüklerinin birlikte kullanılmasıyla ortaya çıkan ve otlak kenti anlamındaki YozGat adı verilmiştir (Yurt Ansiklopedisi, 1984: 7638). Diğer bir rivayete göre ise, Aşiret Reisi Ömer Cabbar Ağa'nın yüzünün çopur olması nedeniyle kendisine Çopur veya Çapar Koca denilmektedir. Bir yaz günü Cabbar Ağa, sürülerini yaylakta otlatırken karşısına Hızır (A.S) çıkmış ve kendisinden süt istemiştir. Kendisine ikram edilen sütü içen Hızır (A.S) bu ikramdan çok memnun kalmış ve Cabbar Ağa'ya "Çobanoğlu, yozuna yoz katılsın, memleketinin adı Yoz-Kat olsun" demiştir. Bu sözü söyleyerek kaybolmuştur. Bu şekilde ortaya çıktığına inanılan Yoz-Kat ismi söylene söylene Yozgat halini almıştır. İsmi kaynağı hakkında her ne kadar tatmin edici bir bilgi yoksa da uzun yıllar bu yörenin bu isimle anıldığı bilinmektedir (Koç, 1963: 15).

Türkiye Büyük Millet Meclisi vekillerinden Süleyman Sırrı İçöz'ün 25 Haziran 1927 tarihli teklifiyle "Yozgat" vilayet adı olarak da tescil edilmiş ve ilin ismi resmi olarak kabul edilmiştir (İslam Ansiklopedisi, 2013: 560).

Yozgat, Anadolu'da XVIII. yüzyılın ilk yarısında kurulmuştur. Çevre iller arasında dikkat çeken bir şehir konumundadır. XIX. yüzyılın ilk yarısında nüfusu 15.000'e ulaşan Yozgat'ın 1914 yılındaki nüfusu 77.000 kişiyi geçmiştir (Karaca, 2004: 307). Yozgat ve çevresi 5000 senelik bir tarihe sahiptir. 1071 Malazgirt zaferinden sonra bu bölgeye yerleşen Orta Asya Türkmenleri sayesinde bu bölge tamamen Türkleşmiş ve Türk-İslam kültürü şehre hâkim olmuştur.

Yozgat'ın şehirleşmesinde önemli katkıları olan Ahmet Paşa, 1741 yılında Yozgat Voyvodası, 1744 yılında Bozok Mutesellimi ve 1745 yılında Kapıcı Başı ünvanlarını almıştır. Ahmet Paşa 1755 yılında İstanbul'daki et sıkıntısını çözünce Bozok sancağı ona malikâne olarak verilmiştir (Karaca, 2004: 20). 5

yıl sonrada kendisine Mirmiranlık rütbesi verilerek Sivas valiliğine tayin edilmiştir. Bozok'ta birçok cami, medrese vb.yerler yaptırmış halkın desteğini almaya özen göstermiştir (Taş, 1987: 8).

Kentleşme süreciyle birlikte eğitim ve öğretimin yaygınlaşması için okullarda da yenilenme süreci başlamıştır. Şehrin en önemli okulu 1750'lerde Abdülcabbarzade Ahmet Paşa tarafından inşa ettirilen Demirli Medresesi ve kütüphanesidir (Salname, 1316: 868-869). Demirli Medresenin tarihi geçmişini incelemek olursa medresenin şehir merkezindeki saat kulesinin yanında bulunan Yozgat Palas'ın bulunduğu yerde inşa edilmiş olduğu ifade edilmektedir (Karaca, 2004: 307). Demirli Medrese hem Yozgat'ın eğitim tarihindeki yeri hemde şehrin gelişimine önemli etkisi olan müesseselerden başında gelmektedir. Kurulu Medreselerin 9 tanesi Bozok Sancağı diye adlandırılan merkezde, diğer medreseler ise civar köylerde hizmet vermişlerdir (Yurt Ansiklopedisi, 1984: 7645).

Yozgat'taki Nazırzade Medresesi, Sultan Mahmut'un ikinci hasekisi Hoşyâr Kadın Efendi tarafından yaptırılmıştır. Haseki, dünyaya getirdiği çocuklar nedeniyle ikinci kadın efendiliğe yükseltilmiş ancak önce çocuklarının, ardından Sultan II. Mahmut'un vefatı üzerine inzivaya çekilerek kalan zamanını ibadet ederek geçirmiştir. Kendini hayır işlerine adayan haseki, birçok bölgede mektep ve medrese yapımını teşvik etmiştir. Hasekinin medrese yaptırmak için Bozok sancağını seçmesinin sebebi Çapanoğulları'nın devlet kademelerindeki etkili çalışmalarıdır (Uluçay, 2011: 121). Şehirde vakıflar ve loncalar tarafından yaptırılan mahalle mekteplerinin yanında devlet tarafından yaptırılan iptidai okullarında eğitim verilmektedir. Bu okullar arasında bir rüştiye, bir idadi mektebi ve bir de Dar-ül Muallim'in olduğu görülmektedir (Alkan, 2000: 94). Bozok sancağında eski usulde eğitim veren mahalle mekteplerinin yanı sıra yeni tarzda eğitim veren okullarda bulunmaktadır (Akyüz, 2004: 142). Şehirdeki rüştiye sayısı XX. yüzyılın başındaki istatistiklere göre üçe yükselmiştir (Akyüz, 2004: 128).

Zaman içinde eğitim-öğretim faaliyetlerinde yaşanan gelişmeler şehrin nüfusunun artmasında ve gelişmesinde önemli bir yere sahip olmuştur. Ancak Yozgat ilinde, Kurtuluş Savaşı sonrası şehrin imarında ve eğitim-öğretimde çok ciddi boyutta olumsuzluklar yaşanmıştır. Bu eksiklere rağmen, Yozgat halkının özverisi ve kültürel çalışmalara önem vermesi, şehrin gelişmiş illere özgü olan bir kültürel yapıya kavuşmasını sağlamıştır.

3. YOZGAT İLİNDE SOSYAL HAYAT

3.1. Mimari Yapı

Tarih boyunca birçok devletin egemen olduğu önemli bir coğrafyada yer alan şehir, bu kültürlerden etkilendiği gibi çevresinde bulunan illerin kültürlerinden de etkilenmiştir. Bu bağlamda Yozgat'ın gelenekleri İç Anadolu'nun diğer şehirleriyle benzer özellikler taşımaktadır. Örneğin, folkloru Çankırı, Ankara, Niğde, Amasya, Tokat ve Kayseri ile benzer ritimlere sahiptir (Yeni Rehber Ansiklopedisi, 1994: 249).

Yozgat, değişime kapalı bir şehir değildir. Bu anlamda Cumhuriyet sonrası gelen göçmenlerin yaşam tarzları ve bazı alışkanlıklarını benimsemeleri görülmektedir. 1924 ve 1936'da Yunanistan ve Romanya'dan göçenlerin bir bölümü Yozgat'a yerleştirilmiştir. Bu göçmenleri 1951'de Bulgaristan'dan gelenler izlemiş, göçmenler kendilerine özgü gelenek görenekleriyle yerleşik kültürel yapıyı etkilemişlerdir (Yurt Ansiklopedisi, 1984: 7680).

Göçmenler ve Orta Anadolu Bölgesi'nin iklim özellikleri, Yozgat şehrinin imarı ve yerleşim bölgelerini etkilemiştir. Şehirde imar edilen evlerinin tamamına yakını Türk evi olarak "İç Sofalı" plan tipine sahiptir. Bu ev planları iklim gereği çok kullanılmıştır. Yozgat ilinde belirlenen yapı çeşitlerine örnek "Karnıyarık plan tipi, dört eyvanlı ve köşe odalı plan tipi" evleri görmek mümkündür. Şehrin genelinde ahşapın ve taşın kolay bulunan bir malzeme olmasından dolayı yapılarda kullanılan temel malzemeler taş, ahşap ve kerpiç olmuştur. Evlerin alt katlarının kesme taş üzerine hımsız duvarlı kırıktıktan inşaa edildiği belirlenmiştir. İl genelinde sarı kesme taş yapılara da rastlanmaktadır. Yozgat evlerinde süsleme olarak kalem işi ve ahşap ağırlıklı bezemeler çoğunlukla kullanılmıştır. Ahşap malzemelerden, tavanlarda, yüklüklerde, kapı ve pencerelerin yapımında faydalanılmıştır. Konakların yapısında bir küçük bir büyük kapı olduğu görülür. Büyük kapı arabaların, küçük kapı ise insanların kullanımı için yapılmıştır (Işıksoy, 2010: 11). Orta Anadolu Bölgesi'nde yer alan Sivas, Ankara, Kayseri, Konya evleri incelendiğinde benzer plan tiplerine sahip oldukları, malzeme ve yapım teknikleri olarak yöresel özellikler sergiledikleri görülmektedir (İlgün, 2007: 173).

Yozgat evleri incelendiğinde, inşa edilmiş olan yapıların çoğunun eski olmasının nedeni, şehrin XVIII. yüzyılın başlarında kurulmuş olmasıdır. Dar sokakları, arnavut kaldırımları, dere üzerindeki ufak köprüleri, cumbalı, çıkmalı ve oluklu tuğla örtülü çatılı, ahşap evleri dikkat çekmektedir. Kıtık sıvalı, hımısık duvarlı, ekseriya iki katlı evler birbiri içlerine girercesine sık ve çoktur (Yüzgeçer, 2005: 298). Genelde evler iki katlı olarak, dikdörtgen veya yuvarlak kemerli sık aralıklı pencereleri, cumbaları, çıkmaları, geniş saçakları, üzerine oluklu kiremit örtülü çatıları bulunmakta, evin ön kısmında geniş bahçeleri, bahçenin bir tarafında yunaklığı ve yanında kuyusu, diğer tarafında çiçekliği olan ahşaptan yapıları göze çarpan özellikleri arasındadır (Işıksöy, 2010: 11). Evlerde katlar, Alt kat anlamında tahtânî, üst kat anlamında fevkânî kelimeleri ile ifade edilmektedir. Evler tahtânî, fevkânî, oda, kiler, mutfak, sofa, ortalık, mağaza, âhûr, samanlık, ambar, çatal kuyu, havlu, bahçe, escâr-ı müsmireli bahçe ve mâ-i leziz gibi bölümlere sahiptir (Yüzgeçer, 2005: 298).

Yozgat ilinde inşa edilen önemli yapılar arasında Karşloğlu Konağı, Hayri İnal Konağı, Nizamoğlu Konağı, Rıfat Koç Konağı, Ozanlar Konağı, Yeşilkaya Konağı, Kazım Dönmez Konağı, Ömer Dündar Evi, Koldemir Konağı, Eryaşarlar Konağı sayılabilir. Büyük ailelerin yaşam sürdüğü Yozgat konakları yapıldıkları dönemin sosyal, kültürel ve ekonomik yapısını gösterir birer belge niteliğindedir (Dikmen ve Özçetin, 2012: 3).

Karşloğlu Konağı: 1929 ve 1936 yılları arasında Yozgat Belediye Başkanlığı yapan Yusuf Karşloğlu tarafından satın alınarak uzun süre kullanıldığı için “Karşloğlu konağı” olarak adlandırılmıştır. Atatürk’ün Yozgat’a ilk gelişinde (3 Şubat 1934) burada kaldığı ve sonra da uzun bir süre Vali Konağı olarak kullanıldığı bilinmektedir. Konağın bodrum katında depolar, zemin katta; sofa, odalar, mutfak ve tuvaletler, üst katta sekizgen bir sofanın etrafında odalar yer almaktadır (Işıksöy, 2010: 30).

Hayri İnal Konağı: Yozgat ili Merkez İstanbulluoğlu mahallesi, Emniyet caddesi üzerinde yer alan Hayri İnal Konağı, Geç Osmanlı Dönemi sivil mimari örneklerindedir. Konak eğimli bir arazide üç katlı olarak inşa edilmiştir. Kuzey, doğu ve batı cepheleri yola, güney cephesi bahçeye bakar. Doğu ve batı yol cephelerinden konağa iki ayrı giriş bulunmaktadır. Doğu bahçe kapısı taş çerçeveli, yuvarlak kemerli olup kapı kanadı ahşaptır. Ahşap kapı üzerinde rozet motifleri işlenmiştir (Işıksöy, 2010: 50). Osmanlı evleri, sokağa cephe arama, arsanın konumu, kible faktörü, komşuluk ilişkileri, güvenlik, namus ve örtünme gibi faktörlerin etkisiyle şehirde yerini almıştır (Demirel vd., 1992: 703).

Nizamoğlu Konağı: Yapı yuvarlak kemerli bir kapıya sahiptir. Bir salon çevresinde U şeklinde 20 tane oda ile çevrelenmiştir. Bir bağlantı ile bütün odaların bir birine bağlanması aile hayatının kopuk yaşanmadığının bir göstergesidir. Çünkü kalabalık ve büyük ailelerde çok fazla odaya ihtiyaç vardır, birliktelik çok önemli bir unsurdur (Sezer, 1998: 43).

Yozgat evleri iklimin etkisiyle yazlık ve kışlık yaşamaya elverişli planlanmıştır (Dikmen ve Özçetin, 2012: 3). Bu evlerde ara kat veya orta kat genellikle alçak tavanlı küçük pencereci olarak kış ortamına daha uygun, üst katlardaki odalar ise yaz mevsimine uygun olarak tasarlanmıştır (İlgün, 2007: 10). Yozgat konaklarında evlerin planları, oda ve sofanın konumlarına göre farklılık göstermiştir. Konutların zemin ve birinci katlarında bulunan mekânlar incelendiğinde, zemin ve üst kat planlarında genellikle bir ayırım yapılmadığı ve aynı planın tekrarlandığı görülmektedir. Üst kat yerleşiminde sofa konumunun ve boyutunun sokakla ilişki kurmak ve sokağa daha fazla odanın açılması amacı ile farklılaştığı örneklerle de rastlanmaktadır (Dikmen ve Özçetin, 2012: 4).

Yerleşmenin doğal konumuna bağlı olarak sokaklar girintili çıkıntılıdır. Sırtlarını yamaca dayamış, ayırık düzende bahçeli evler güneye bakacak şekilde inşa edilmiştir. Bahçeler ev içinde özel yaşamın gizliliği düşüncesiyle insan boyunda duvarlarla çevrilmiştir. Kanatlı denilen çift kanatlı büyük bir kapıdan toprak döşeli avlulara girilmektedir. Ahır, kümes, hela, tandır, kuyu bulunmaktadır. Bir kısım büyük evlerin ortak kullanılan mahalle tandırları da mevcuttur (Yurt Ansiklopedisi, 1984: 7691).

3.2. Ev Eşyaları

Osmanlı evlerinde sergi amacıyla kullanılan eşyaların başında halı, kilim, palas, cicim, çul, keçe, seccade ve hasır gelmektedir. Halı Türk’lerde köklü bir geçmişi olan ve yaygın olarak kullanılan bir sergi çeşididir. Halıya oranla daha yaygın olarak kullanılan kilim, evlerde kullanılan çul, müslümanlar tarafından daha ziyade namaz kılmak amacıyla tercih edilen seccadeler de sergi çeşitleri arasında sayılmaktadır (Demirel vd., 1992: 707).

Yatak tabiri genellikle üzerinde yatılacak herşey için kullanılmıştır. Yozgat insanı, evindeki yatağa çok önem vermiştir. Çünkü yatak, bir övünç vesilesi, bir gurur kaynağı ve varlık göstergesidir. Gelinlerin çeyizlerinde kaç kat yatak getirdikleri ilk merak edilen husustur (Cansız, 2000: 244). Bu nedenle çeyizler içinde diğer eşyalara göre yatak, yorgan ve yastık sayısı fazladır. Yatak olarak bez basma yüzlü döşek, allı morlu yün memlucedîd döşek, basma yüzlü sağır döşek, firâş, çatârîfirâş, basma firâş kullanılmaktadır. Yorgan olarak çubuklu basma yüzlü yorgan, yerli basma yüzlü yorgan, siyah şâl yorgan, sarı çubuklu bez yüzlü yorgan, bez basma yüzlü yorgan, allı basma yüzlü yorgan, harîr morlu yüzlü yorgan, güvez morlu yüzlü cedîd yorgan, sayfter yorgan, yün basma yorgan, basma yorgan, yastık olarak ise şâl yastık, basma yüzlü yün yastık, beyazlı yüzlü basma yastık, basma yüzlü yastık olarak sayılmaktadır (Yüzgeçer, 2005: 300).

Yozgatlılar, mutfak kültürüne ayrı bir önem vermişlerdir. Birçok mutfak eşyası, birbirine çok benzer oldukları için ayrı ayrı isimlendirilmiş ve farklı maksatlarla kullanılmıştır (Cansız, 2000: 244).

Kuşhane, kapaklı kuşhane, sağır kuşhane, kapaklı tâbe, yağ tâbesi, sağır tâbe, kebir tâbe, yumurta tâbesi, kebir helva tâbesi, iğstâbesi, sefer taşı, kapaklı sahan, yumurta sahanı, kebir sahan, kapaksız sahan, kebir nuhâs sahan, sağır sahan, sitil, kuplu sitil, küp, sirke küpü, dövülme küp, nuhâs tas, saplı tas, sağır tencere, kebir tencere, vasat kahve ibriği, kazgan, sağır kazgan, tepsi, sigar-ı dımaski tabak, nuhâs tabak, bastırma teknesi, tas bulgur değirmeni, kebir tas, lenger, lengerî, sağır çorba leğeni, helke, kebir helke, nuhâs meydan sinisi, sağır sini, kebir nuhâs sini, tabla ve sigare tablası vb. mutfak eşyası olarak kullanılmaktadır. Temizlik için kullanılan aletler arasında yunak kazanı, kebir çamaşır kazanı, hamam tası, sarı hamam tası, el leğeni, ibrik ve nuhâs ibrik leğeni bulunmaktadır. Ayrıca temizlik aletleri arasında hamam takımı ve peşkirinde sayılmaktadır. Aydınlanma aleti olarak şem'dân (şamdan), kebirşem'dân, sağırşem'dân, nuhâskebirşem'dân, yıldızlı nuhâskebirşem'dân, sağır sarı fener (fener), cam fener ve el fiskesi yer almaktadır (Yüzgeçer, 2005: 301).

Diğer eşyalar ise sandık, yeşil sandık, göz sandık, çekmece, ceviz çekmece, sedef çekmece, ceviz tahta, bohça ma'-i şilte, yüzlü minder, çaput minder, yerli basma yüzlü minder, basma yüzlü minder, yün memlû köse minderi, yün memlû minder, kebir ve sağır köse minderi, yün memlûmak'ad, yün mak'ad, hânemak'adı, kulândanlı iclâs-i mak'ad, yün memlû kebir mak'ad, ot memlûsadır, saat, tahta burç, kantar, şemsiye, soba, soba tahtası, boru, iskemle, balta ve mühürdür (Cansız, 2000: 303).

3.3. Mahalli Yemekler ve Yöresel Beslenme Biçimleri

Yöresel yemek kültürü büyük ölçüde buğday ürünlerinden ve unlu besinlerden oluşmakta bulgur, yarma ve düğürcek hemen her tür yemekte ve çorbada kullanılmaktadır. Tarhana ilin en bilinen çorba çeşitlerindedir. Bulgur ve yarma yörede çalıbasan yâda kırmızı buğday denilen iri taneli bir buğday türünden elde edilmektedir (Yurt Ansiklopedisi, 1984: 7690). Mantı, denildiğinde akla il olarak Kayseri ili gelmekle, ancak Niğde, Sivas, Çorum, Yozgat, Tokat illerinin köylerinde de geleneksel olarak yapılmaktadır (Millî Eğitim Bakanlığı, 2006: 22).

İlin en çok bilinen yemek ve tatlıları arasında madımak, çiğdem pilavı, testi kebabı, kuyu kebabı, teltek ve haside tatlısı gelmektedir (Yeni Rehber Ansiklopedisi, 1994: 250). Bu yemeklerin yanı sıra özel günlerde yapılan arabaşı çorbası da yöreye özgü bir tattır. Yozgat yöresinin diğer meşhur ve lezzetli yemeği de Kuyu kebabıdır (Yurt Ansiklopedisi, 1984: 7690). Yozgat'ın bütün lokantalarında, öğle servisinde kebab bulmak mümkündür. Yerli ve yabancı turistlere ikramı yapılan bu kebab yurt dışına özellikle de Almanya'ya gönderilmektedir.

3.4. Yöresel Giyim Kuşam Özellikleri

Bindallı, şalvar, üçetek, cepkenler, potur ve iç giyim yöresel giyim-kuşam özelliklerini yansıtan eşyalar arasında sayılmaktadır. El işleri arasında dival işi yastık ve bohçalar, Türk işi ve hesap işi uçkur, peşkir ve çevreler, kenarları kanaviçe işlemeli, tığ dantel örgülü çarşaf ve yastık yüzleri genç kızların en çok ilgilerini çeken geleneksel el sanatları arasında sayılmaktadır (Özder vd., 2008: 1046).

Yöreye özgü kadın kıyafetleri arasında entari, üçetek ve başlık vb. geleneksel kıyafetlere rastlanmaktadır. Altına don ya da büzmeli şalvar giyilen üçetek en yaygın entari biçimidir. Delme yelek ya da salta, bunun daha uzun ve kollusu libade, çizgili mintan özellikle genç kızların tercih ettiği giysiler arasında yerini almıştır. Başlık biçimleri de çeşitlilik gösterir. Pullu ya da kudazıfes tepelik üstüne düz ve açık renkli yazmalar bağlanmakta, kadife ve aba başlıklar genellikle yaşlılar tarafından tercih edilmektedir. Maddi

durumu iyi olan ailelerde kadınların, bazı özel günlerde bellerine gümüş kemer taktığı da ifade edilmektedir. Günlük kıyafetlerini ekonomik gelirleri belirlemekte, gelirleri iyi olan kadınlar acem şalı, kefiye, poşu, iplikten örme bel bağı gibi kuşaklar bağlamaktadır. Çalışırken bele, etekcek denen önlükler bağlar, ayağa, yün çorap, lapçın kundura, kırsal kesimde çarık giymektedir. Kentlerde kulaklı denen ve kaytanla bağlanan bir tür mest de giyilmektedir (Özdemir, 2010: 6). Ziyet eşyası olarak beşlik altın, onluk altın, yirmilik altın, sandıklı altını, gerdanlık, yüzük, zümrüt küpe ve gümüş bilezik tercih edilen aksesuar arasında sayılmaktadır. Ayrıca, şitârî entari, bir kat çuha elbise, yün basma elbise takımı, kadife hullate, çuha hullate, acem şalı ve bürük tercih edilen kıyafetler arasındadır (Yüzgeçer, 2005: 302).

Kadınlar sokakta giymek için genellikle bürük denilen el dokumasından yapılmış çizgili kumaşlara sarılmayı tercih etmişlerdir. Özel günlerde köyde yaşayan kadınlar, başlarına paralarla süslü fesler giyip üstüne başörtüsü örtmüşlerdir. Kadife ya da atlas kumaşların üzerine, sırma, kılaptan ya da sim ile serpmel, yaprak, çiçek motifleri işlenerek elde edilen kumaşlardan bindallı adında elbiseler dikilmektedir. Gelinlik olarak giyilen bindallı Yozgat kültüründe önemli bir yere sahiptir. Bindallının yapıldığı atlas kumaşların üzerine dival² işi denilen işleme tekniği genel olarak uygulanmakta, bunun yanı sıra bitkisel ve geometrik motiflerin işlendiği de görülmektedir. Ayrıca, desenli, çizgili ipek kumaşlar ve atlas kumaş üzerine yine dival işi tekniği ile işleme yapılarak günlük giyimde kullanılan üçetek üzerine de uygulanmaktadır. Bindallılar açık, koyu pembe ve beyaz atlas kumaş ve bordo, mor, kırmızı kadife kumaştan dikilir. Bindallıların üzerinde yoğun olarak çiçek, yaprak ve dal motiflerine rastlanır. Bindallı üzerindeki görüntü, sembolik ve geometrik bezemelerle bir bütünlük içindedir (Özder vd., 2008: 1048).

Ancak belirtilen kıyafet tercihlerine rağmen, Yozgat ili yenilikleri ve değişiklikleri hemen kabul edemeyen kapalı bir toplumsal yapıya sahiptir. 1929 yılında İçişleri Bakanı tarafından hazırlanıp Başbakanlığa sunulan raporda, Yozgat ili merkez büyük cami vaizi Ethem Hoca'nın açık gezen kadınların fahişe olduklarını söyleyip aşağıladığı ve ağır hakaretler sarf ettiği ifade edilmektedir. Ayrıca mahkemeye sevk edilen Ethem Hoca'nın hakkında vilayetten malumat alındığı bildisine yer verilmektedir (BCA, F.K.30.10.00.00, D.N. 9035, Y.N. 102.668..8.102.668..8.):

Bu olayın yaşandığı dönemde kadınlar hayatlarının çoğunu evlerinin içinde geçirdikleri bilinmektedir. 1928-1960 yıllarında yaşayan halkın bu konudaki görüşleri göz önüne alındığında açık giyimli olarak tarif edilen kadınların yadırganmış olması doğal karşılanmaktadır. Yozgat yöresinde yöresel giyim eşyalarıyla birlikte kullanılan aksesuarlar ise çevreler, uçkurlar, peşkirler, dokumalar ve örgülerdir.

3.4.1. Çevreler

Çevre, kenarları kıvrılmış, oya ile veya işlemlerle süslenmiş yağlık, mendil olarak tanımlanmıştır (Koçu, 1996: 71). Genellikle dört köşesi işlemeli olan çevreler, geleneksel Yozgat çeyiz parçaları içinde önemli bir yere sahiptir (Özder vd., 2008: 1048).

3.4.2. Uçkurlar

Yöresel kadın ve erkek giyiminde vücudun belden aşağı alt kısmına geçirilip giyilen şalvar, potur, zıbka, iç donu, belden “uçkur” denilen ince kuşakla bağlanarak tutturulmaktadır. Bu giysilerin tümünde uçkurun geçirilebilmesi için bel kenarına bir boşluk bırakılmaktadır. Belde bulunan uçkur bandının ön kısmında uçkurun geçeceği ilik (yırtmaç) açılarak bele geçirilmesi sağlanmaktadır (Koçu, 1996: 236). Bu sayede giyilen kıyafetlerin vücuttan aşağıya düşmesi engellenmiş olmaktadır.

3.4.3. Peşkirler

Yozgat giyim ve kuşamında önemli bir yere sahip olan peşkirlere el bezi, destimal, yağlık da denilmektedir. Genellikle pamuklu kumaştan, iki uç kısma yapılan işlemleri ile geleneksel el sanatı olarak kültürel zenginliklerimiz arasında sayılmaktadır. Günlük yaşamda el, yüz ve vücut temizliğinde kurulama eşyası olarak kullanılmıştır. Günümüzde ise bunun yerini havlular almıştır (Özder vd., 2008: 1049).

²Dival İş: Bindallıların işleme tekniği olan “dival” işi kartondan hazırlanan motiflerin, kadife, çuha, atlas, keçe, arakiye kumaşlarının üstüne aplike yöntemiyle altın, gümüş, sim (ipek ipliğin üstü gümüş ince el sarılmış şekli) veya altın, gümüş kaplamalı bakır tellerin kartonun üzerinden iğne ile sarma usulü ile geçirilmesi yoluyla yapılır.

3.4.4. Dokumalar (Halı ve Kilim)

Yozgat ilinde 1950 öncesi her evde bir dokuma tezgâhı bulunmakta ve bölgede yaşayanlar giyim ve ev eşyası ihtiyaçlarını kendileri dokuyarak karşılamaktadır. Yozgat yöresinde yakın zamana kadar her ailenin evinde bir dokuma tezgâhı bulunurken günümüzde sayıları her geçen gün azalan bir hal almıştır (Deniz, 1990: 85). Yozgat ve yöresinde halı ve kilim dokumacılığında en çok kullanılan renk beyazdır. Beyazdan sonra kırmızı, siyah, sarı, yeşil, turuncu, mavi ve kahverengi ağırlıklı renk olarak tercih edilmiştir.

Yozgat'ın her yöresinde halı dokumacılığı meşhurdur. Halıların renkleri parlak, desenleri geometriktir. Yörenin dokumalarında kullanılan sembolik motifler ve yöreye özgü anlamları aşağıdaki gibidir (Ergen, 2010: 32):

- **Akrep:** Yer altı güçlerinin, ya da kötülüğün sembolü olmuştur. Bu motiflerin kötülüklerden koruduğuna inanılmaktadır.
- **Aşk-birleşim:** Motif acı-sevinç, gece-gündüz, kadın-erkek gibi zıtlıkların yaşamda birlikteliğine ve herşeyin karşılığının bulunduğu, doğada tek ve karşılığı olmayan hiçbir şeyin bulunmadığına dikkat çekmektedir.
- **Balık:** Bolluk ve bereket sembolü olmuştur.
- **Çengel:** Dokumalarda nazarlık, nazara karşı kötü gözlerden korunma amacına yönelik olarak kullanılmaktadır.
- **Elibelinde:** Kadının doğurganlığının ve üretkenliğin getirdiği ayrıcalık anlamına gelmektedir.
- **El-Parmak-Tarak:** Hristiyanlıkta Meryem Ana'nın eli, İslam Dini'nde Fatma Ana'nın eli iyileştirici özellik ve kutsallık anlamında motif olarak işlenmektedir.
- **Göz:** Anadolu'nun gelenek, görenek ve inanışlarında göz motifi, nazara karşı koruyucu olarak kullanılmıştır.
- **Gül-Çiçek-Yaprak:** Gül motifi genellikle cennet bahçelerinin kutsallığını ve bereketini simgelemektedir.
- **Hayat Ağacı:** Toprak ve üretkenliğin simgesi olan ağaç ve bitkiler, bereketin her dönemde sembolü olmuştur.
- **Koç Boynuzu:** Güç, bereket, kuvvet olarak sembolleşmiştir.
- **Kurt İzi:** Korku ve korunma amacıyla dokunan bu motiftir.
- **Kuş:** Ruhunu sembolize etmektedir.
- **Mihrap:** Bu dokuma evrenin kapısı, Allah'a ulaşılan kapı ve yol anlamına gelmektedir.
- **Nazarlık (Muska):** Dokumalara korunma, dilek, istek, arzu ve beklentilerin yerine gelmesi, canı malı mülkü koruma, kötü gözü önleme anlamında işlenmektedir.
- **Pıtrak:** Bolluğu ve bereketi sembolize etmektedir.
- **Saç Bağı:** Genç kızların evlenme isteğini ifade etmektedir.
- **Sandık:** Evlilik ve çocuk isteğini simgelediğine inanılmaktadır.
- **Su:** Akıp giden her şeyi silen, örten yada yeniden yaratan yapısıyla su, hayat, temizlik, üreme ve bereketin, aynı zamanda sonsuzluğun ve devamlılığın bir sembolü olmuştur.
- **Yıldız:** Gökyüzü, iyilik, aydınlık, ışık ve kahramanlık sembolü olarak kullanılmaktadır.

İnsanların çevreden gelen etkilere karşı korunmasını ve yaşadıkları yerin güzel bir şekilde döşenmesini sağlamak gibi ihtiyaçlarını karşılayan dokumacılık kültürü, tarihin en eski el sanatlarından. Anadolu da turistler tarafından yaygın olarak bilinen ve en çok ilgi çeken geleneksel el sanatları arasında dokumacılık ilk sırayı almaktadır (Aytaç, 1989: 1). Dokumacılık kültürü, ülkenin birçok yöresinde korunarak geçmişten günümüze kadar ulaşmış, bazı illerimizde ise yıllar içinde kaybolmuştur. Yozgat, dokuma alanında gelenekselleşmiş ve yozlaşmamış örnekleri yaşatan önemli illerimizden biridir (Özder vd., 2008: 1049). Yozgat, Boğazlıyan, Sorgun ve Çiçek Dağ'ı Türkmen halıları meşhur ve değerli halılar arasında yerini almıştır (Yeni Rehber Ansiklopedisi, 1994: 250).

3.4.5. Örgüler

Örgü, tezgâha ihtiyaç duymadan iğne, tığ, şiş ve mekik gibi araçlarla her yerde ve her zaman yapılma imkânı olan bir el işidir (Özbel, 1945: 36).

3.5. Geleneksel Tedavi Yöntemleri

Yozgat'ta ocaklık uygulamasına sıkça rastlanmaktadır. İnsanlar hastalıklarının buralarda geçeceğine inanarak tedavi olmak için ocakları tercih ettikleri görülmektedir. Ocakta bulunan kişilerin şifacı özelliği taşıdığına inanıldığı için insanlar dertlerine derman bulmak için gelmektedir. Yozgat ve yöresinde bilinen 32 çeşit ocak bulunmaktadır. Bu ocaklar sırasıyla, Alazlama Ocağı (Bakır Basması Ocağı), Bulgurlama Ocağı, Bademcik (Boğaz Çekme) Ocağı, Çitme Ocağı, Dalak Kesme Ocağı, Derma (Demreği) Ocağı, Domuzbaşı Ocağı, Gece Yanığı Ocağı, Gelincik Ocağı, Göbek Düşmesi, (Çekmesi) Ocağı, Göz Ocağı, İtdirseği (Arpacık) Ocağı, Kabakulak Ocağı, Karalama Ocağı, Karıncalık Ocağı, Kırık-Çıkık (Sınık) Ocağı, Kızılyüğük Ocağı, Kösnü (Kösdü) Ocağı, Kuduz (Tuz Afsunlama/Efsunlama) Ocağı, Mantar Ocağı, Nazar (Kurşun-Üzerlik) Ocağı, Romatizma Ocağı, Sancı Ocağı, Sarılık Ocağı, Saçkıran Ocağı, Siğil Ocağı, Silme Ocağı, Tıvga Ocağı, Uçuk Ocağı, Yarımcı Ocağı, Yel Bağlama (Kulunç) Ocağı, Yürek Ölçme (Korku) Ocağıdır. Yozgat'ta halk arasında bilinen ve efsaneleri anlatılan ocaklar da bulunmaktadır. Bu ocaklar ise şunlardır (Uyar, 2013: 34):

- Albastı Ocağı
- Benpınarı Ocağı
- Ekmek Ocağı

Bu ocaklara gelen insanların amacı, Allah'ın izni ve şifacıların vesilesiyle var olan hastalıklarından kurtulmaktır. Çoğu zaman doktorlara gitmeden hastalıklarından bu şekilde kurtulduklarını ifade etmektedirler (Uyar, 2013: 34).

3.6. Mahalli Halk Oyunları ve Yöresel Müzikler

Mahalli halk oyunları ve musiki geleneği İç Anadolu kültürünün etkisi altında kalmıştır. Davul ve zurna eşliğinde oynanan karşılama oyunları yaygındır. Bireysel halk oyunları arasında halaylar, karşılama, çiftetelli, tek ayak, kamalı, pobbilli, yerli gelin, cema ve bozoksema önemli bir yere sahiptir (Yeni Rehber Ansiklopedisi, 1994: 250).

Halay ve tek oyunlar yörede yaygın olduğu gibi, semah gösterileri de bir o kadar yaygındır. Muhabbetlerde sıra gezmelerinde, bahar şenliklerinde sürmeli atışları yapılmaktadır. (Mavili, 2012: 29). Yozgat halaylarının geneli sözlü halay olarak sınıflandırılmaktadır. Halaylar ağırlama ve hoplatma olarak iki bölüme ayrılır. Kadınlar ve erkekler tarafından ayrı ayrı oynanmaktadır. Burçak Tarlası, Kunduralım, Nahlım, Feydi Toraman, Darini, Halime, Sürmeli, Asmalarda Üzüm, Leblebici, Loli, Keçeci Baba, VıyVıy Karanfilli, Gelin, Dünür kadın halaylarına örnek olarak verilmektedir. Kadın halaylarında def halayı; bağımsız sıra oyunu tarzında, ellerinde defle ve bağlama eşliğinde oynanmaktadır. Erkek oyunlarına örnek olarak da Tek Ayak, Kamalı, Bobbili, Yerli Gelin, Cemo verilebilir (Mavili, 2012:29).

Halk müziğimizde sürmeli denince ilk akla gelen Yozgat yöresi ve Yozgat Sürmelileri'dir. Bu sürmelilerin hem okuyuş hem de icra olarak kendine has bir tarzı bulunmaktadır (Mavili, 2012:29). Yozgat yöresi sürmeli çeşitleri ve tavırları beş değişik ağız olarak bilinmekte, çalınmakta ve söylenmektedir. Sürmelinin okunuşunda duyuş, his, gırtlak figürü ve nüansları çok önemlidir. Sürmelilerin kendilerine has melodileri vardır. Asırlardır kıymetlerini hiç kaybetmemiş hatta günden güne daha fazla değer kazanmışlardır (Sökmen, 1996: 3). En bilinen Sürmeli çeşitleri şunlardır (Mavili, 2012: 24):

- Zodik Tavrı Sürmelisi,
- Efulliye Tavrı (Habibe Ağzı) Yozgat Sürmelisi,
- İftariye Tavrı Sürmelisi (Nida Ağzı),
- Pezik Ağzı Sürmelisi,
- Zeybek Düzeni Sürmelisi,

Yozgat ili ve çevresinde yerel müzik hayatın bir parçasıdır. İlin tamamında yerel radyolarda seslendirilen yöreye ait ezgiler büyük bir beğeniyle dinlenmektedir. Özel günlerde, eğlencelerde yerel sanatçılar tarafından seslendirilen şarkılar ve ezgiler Yozgat iline ait kültürel çeşitliğin en güzel örnekleri arasında sayılmaktadır.

3.7. Dini Ziyaret Yerleri

Yozgat ve çevresinde bulunan türbelerin birçoğu, halk tarafından şifa merkezleri olarak kabul edilmektedir. Şifa aramak için buralara gidilerek dualar edilmektedir. Bölgenin önemli türbeleri arasında aşağıdaki türbeler sayılabilir:

Bun Baba Türbesi (Mum Baba): Türbeye ait bir bina bulunmayıp duvarlarla çevrili bir bahçe içerisinde yer almaktadır. Tarihi geçmişi bilinmeyen bu yer uzun süredir yöre halkı tarafından ziyaret edilmektedir. Türbede yattığına inanılan Bun Baba'nın Yozgat merkez ilçede türbeleri bulunan Nohutlu Baba ve Sarı Baba ile kardeş olduğuna inanılmaktadır. Bu türbeye hasta çocuklar, şifa bulmaları amacıyla üç hafta boyunca her Perşembe günü getirilerek dualar eşliğinde türbenin çevresinde üç tur gezdirilmektedir. Bu şekilde gelen hastaların şifa bulacağına inanılmaktadır (Koçaker, 2004: 21).

Şeyh Osman Bağdadî Türbesi: Bu türbe halk arasında çarpılma olarak adlandırılan "felç" ve "yürüyemeyenler" ocağı olarak bilinmektedir. Özellikle Cuma günleri öğle ile ikinci saatleri arasında türbe ziyaret edilmektedir. Türbenin yanında bulunan suyla abdest alınıp ve iki rekât namaz kılınır. Hastaların türbe etrafında gezdirilerek şifa bulacağına inanılmaktadır (Uyar, 2013: 68).

Emirci Sultan Türbesi: Yozgat Osman Paşa kasabasında bulunan bu türbede yatan Emirci Sultan Hazretleri, (Hacı Bektaşî Veli Hazretleri, Mevlana Hazretleri ile birlikte Hoca Ahmet Yesevî Hazretleri'nin öğrencisi) Anadolu'da İslam Dini'nin yayılmasına öncülük etmiştir. Türbeye, şifa bulma niyetiyle felçli, konuşamayan, yürüyemeyen ve çocuğu olmayan hastalar gelmektedir. Çocuğu olmayan hastaların türbe ziyareti sonrası erkek evlat sahibi olmaları halinde doğan çocuklarını ismi "Osman" veya "Emir" konulmaktadır. Türbe içerisindeki büyük tesbihi, hastalar şifa aradıkları bölgeye sürerek, şifanın en kısa sürede geleceğine inanılır (Uyar, 2013: 68).

Nohutlu Baba Türbesi: Türbe, Yozgat ilinin kuzeyinde Nohutlu Tepesi'nin zirvesine inşa edilmiştir. Yıllardır tek mezardan ibaret olan ve bakımsız bırakılan türbe gerçekleştirilen restorasyon çalışmaları sonucunda izbe ve eski görüntüsünden kurtarılmıştır. Bu türbe hakkında varolan en eski inanış ise türbeye başlarını örtmeden gelen kadınların dualarının kabul olmayacağıdır (Koçaker, 2004: 21).

Hasan Dede Türbesi: Türbe Büyük İncirli Köyü'nde bulunmaktadır. Her türlü hastalığa şifa ocağı olarak görülen bu türbeyi genellikle çocuğu olmayan aileler ziyaret etmektedir (Uyar, 2013: 68).

Fakıbeyler Türbesi: Türbe adını bulunduğu köyden almıştır. Felçli hastalar, öncelikle türbenin yanında bulunan çeşmede yıkanmaktadır. Daha sonra türbe içerisinde iki rekât namaz kılınarak şifa bulmak için dua edilmektedir (Uyar, 2013: 68).

Sulu Türbe: Sulu Türbe'yi halk hastalıklarına şifa bulmak için ziyaret etmektedir. Her türlü hastalık için gelinmektedir. Türbe ziyaretinin ardından hastalıklara şifa için türbenin yanındaki çeşmeden su içilir ve abdest alınır. Örneğin hastalık, bir cilt hastalığıysa ziyaret sonrası o suyla hastalıklı bölge yıkanır. Felçliler ve çocuğu olmayan hastalar, türbe ziyaretinden sonra, türbenin önünden temiz toprak ve su alarak bir kavanoza koymaktadır. Hastalar dertlerine şifa bulana kadar bu kavanozdaki sudan toprağına dokunmamak kaydıyla çok az içmektedirler (Uyar, 2013: 68).

Ahmet Şevki Ergin Hoca Efendi Türbesi: Yozgat'ın güneyinde çamlık yolu üzerinde kurulu olan Şeyh Zade Cami'nin içinde türbesi bulunmaktadır. Şeyh çok küçük yaşlarda Yozgat'a gelmiş ve medrese tahsilini Yozgat'ta tamamlamıştır. Hayatını tasavvuf eğitimine adanmış ve birçok talebe yetiştirmiştir. Bu türbenin ziyaret edilmesinin en önemli nedeni, birçok hastanın burda şifa bulduğuna dair halk arasında varolan yaygın inanıştır (Koçaker, 2004: 14).

Yozgat ilinde ziyaret edilebilecek diğer önemli yerler arasında Ağacadağ ziyaret yeri, Aziz baba türbesi, Bulgurcu veli ağa türbesi, Cadılı dede ve ahmedin türbe, Ceçbaba ziyaret yeri, Çataltepe ziyaret yeri, Çıplak ali ocağı, Dede ziyaret yerleri, Dilek dede ziyaret yeri, Ebe müslim, Eli büyük türbesi, Emir sultan türbesi, Geyik baba türbesi, Gül baba, Kul emin, Hacı salih efendi, Halil dede, Hasan baba, Hasan dede türbesi, Hıdır baba, Hüso baba, Işık baba, İlyas ağa yatağı, Karaziyaret, Kırklar, Kırtılı baba ziyaret yeri, Kuzu baba türbesi, Kürt imam bahçesi, Körpeli baba türbesi, Pir hüsnüye ana türbesi, Piri baba ziyaret yeri, Sapanlı dede, Satı ana tekkesi, Tayfur baba türbesi, Yağ baba, Yeşil tekke, Yıldız doğan türbesi sayılabilir (Koçaker, 2004: 24). Türbelerin ve ziyaret yerlerinin bu kadar fazla olmasının nedeni halkın sıkıntılara ve hastalıklarına bu yerlerde çözüm ve şifa bulacaklarına olan inançlarıdır. Bu ziyaret yerleri

ve türbelerin fazla olmasından da anlaşılacağı üzere halk, genel itibari ile türbe ve benzeri yerleri ziyaret etmekte ve buralarda dertlerine şifa aramaktadır.

3.8. Geleneksel Meslekler

Geleneksel meslekler Yozgat ili ve çevresinde önemlerini yitirmişlerdir. Bunun nedenleri arasında halkın değişen ihtiyaçları, teknolojiye yaşanan gelişmeler, meslekte yetişmeye istekli çırak bulunamaması sayılabilir. Günümüze ulaşan geleneksel meslekler arasında; semercilik, mestçiler, tenekecilik, terzilik, nalbantlık, kunduracılık, sarraflık, bakırcılık, kürkcülük, abâcılık, tellallık, bıçakçılık sayılmaktadır (Yüzgeçer, 2005: 306).

Yozgat ilinde 1940 ve 1950 yıllarında bıçak yapımı için kamyonların makasları kullanılmıştır. Günümüzde ise bıçaklar hazır çelik malzemeden imal edilmektedir. Geleneksel bıçak üretiminde ham çelik körüğün korladığı ateşte iyice dövülerek istenilen şekle sokulmaktadır. Bıçak ustalığındaki maharet çeliğe verilen su miktarının ayarlanmasıdır. Bıçak sapı için ya ağaç (gürgen, ceviz) yâda keçi, manda boynuzu kullanılmaktadır. Nalbantçılık 1930'lu yıllarda önemli meslekler arasında sayılmakta iken teknolojinin gelişmeler sonucu yok olan meslekler arasında yerini almıştır. Bakır mutfak eşyalarının kullanıldığı dönemlerde en önemli mesleklerden birisi olan kalaycılık da bugün kaybolmaya yüz tutmuş meslekler arasında yer almaktadır. Yozgat ilinde gümüş işlemeciliği ile ilgilenen belli sayıda esnaf bulunmaktadır. El işlemeciliğinde genellikle kolye, bilezik, künye, küpe, kapı kolları, kapı tokmakları vb. eşyalar yapılmaktadır (Yozgat Valiliği Çevre ve Şehircilik İl Müdürlüğü, 2011: 176).

1960'larda Tol Çarşısı içinde bakırcılar varken bakırcılık mesleği, bugün için birkaç ustanın yaşatmaya çalıştığı unutulmaya yüz tutmuş bir sanat halini almıştır. Günümüzde bakır işlemeciliği yerine, gümüşte olduğu gibi işlenmiş ve yapılmış olarak gelen hazır kaplar ve eşyaların satışı yapılmaktadır. Esnaf bir yandan yok olmadan sanatını devam ettirmeye çalışırken diğer yandan da çeşitli sorunlarla baş etmeye çalışmaktadır. Araştırılan dönemde esnafın baş etmeye çalıştığı sorunlardan birisi temizlik konusu ve diğeri ise veresiye satış sonrası ürünün ücretinin zamanında tahsil edilememesidir. 31 Ekim 1928 tarihli Yozgat Gazetesi'nde esnafların durumu ve vaziyeti hakkında geniş bir haber yayımlandığı görülmektedir. Haberin içeriğinde il genelinde faaliyet gösteren esnafla yapılan görüşmelere yer verilmiş, küçük esnafın işlerinin yeterli düzeyde olmadığına, ayakkabıcıların son yıllarda işlerin oldukça durgun olduğuna yönelik yorumlarına yer verilmiştir. Ülke ekonomisinde yaşanan durgunluk nedeniyle geçmişte gece geç vakitlere kadar çalışan esnafın şu günlerde siftahsız işyerlerini kapattıklarından bahsedilmektedir. Demirci esnafı da aynı ekonomik zorluklardan bahsetmiş, günlük geçimlerini dahi karşılamakta zorlandıklarını, sahip oldukları varlıkları satarak günü geçirdiklerini anlatmışlardır. Bunun yanı sıra marangozlar iş bulamamaktan şikâyetçi iken el işçiliği gerektiren doğramacıların ise iş yetiştirememekten muzdarip oldukları anlatılmaktadır (Yozgat Gazetesi (Sayı: 360), 1928: 2).

Gazete haberinden de anlaşılacağı üzere istisnalar olmakla birlikte esnaf ve sanatkârların büyük bölümünün dönemin iktisadi şartları altında ezildiği ve zor durumda olduğu anlaşılmaktadır.

3.9. Geleneksel Sporlar

Günlük hayatta tarihi ve coğrafi yapısı nedeniyle il genelinde taşımacılık ve seyahat için at arabasından yararlanıldığı görülmektedir. Vatandaşlar atı hem binek olarak hemde günlük yaşantılarında kullanılmaktadır. Yöre halkı binicilik konusunda üstün meziyetlere sahiptir. Bu nedenle cirit sporu Yozgat ve yöresinde çok gelişmiştir. Cirit eskiden beri Türklerin oynadığı bir kahramanlık ve cesaret oyunudur. Bu oyuna Yozgat'lılarda çok önem vermektedir. Hatta evinde ekmeği bile olmayanın cirit oynamak için bir atı bulundurduğu söylenmektedir. Düğünlerde bile ara sıra cirit oynandığı görülmektedir. Yozgat'ın bazı köyleri bu eski oyunu hala bir gelenek olarak muhafaza etmektedir. Cumhuriyetin ilk yıllarına kadar devam eden cirit sporu müsabakaları Yozgat ilinde Abdullah Ağa bahçesinde gerçekleştirilmektedir (Koç, 1963: 65).

1928 yılındaki cirit oyunları da her yıl olduğu gibi Nisan ayının müsait günlerinde yapıldığı gazete haberlerinde yer almaktadır. Abdullah Ağa bahçesi civarında yapılan yarışlara çok değerli atlar ve sporcular katılmıştır (Yozgat Gazetesi (Sayı: 333), 1928: 4).

Kurtuluş Savaşı sırasında Yozgat'ın süvari alayı cirit oyununa verdiği kıymet sayesinde büyük başarılar elde etmiştir. Kurtuluş savaşında 300 süvariden oluşan bir birlikle kendilerinden çok daha kalabalık düşman askerlerini, cirit oyunundaki maharetleri sayesinde savaş alanında hezimetle uğratmışlardır (Koç, 1963: 65).

Döneme ait gazetelerden edinilen bilgilere göre cirit sporunun yanı sıra güreş sporuna da Yozgat ve yöresinde yoğun ilgi duyulmaktadır. Yozgat gazetesinin 1936 yılına ait nüshasında Hasbekli Habib Yiğitsoy ile Güllüklü Mustafa pehlivanlar arasında yapılan bir serbest güreş müsabakasından bahsedilmiştir. Çok çetin geçen müsabakayı favori olarak gösterilen Habib Yiğitsoy'un kazanacağı düşünülürken Güllüklü Mustafa Habibi müsabakayı kazanmıştır. Müsabakayla ilgili olarak gazetede yer alan yorumlar, serbest güreş konusunda deneyimsiz olan Habib Yiğitsoy'un Güllüklü Mustafa Habibi'nin ustaca oyunları karşısında ne yapacağını şaşırduğu ifade edilmektedir (Yozgat Gazetesi (Sayı: 742), 1936: 3).

Yozgat'ın kış sporlarına çok elverişli ve kayakçılık konusunda Uludağ'dan daha ileri seviyede ve daha uygun yerleri olduğuna inanıldığından bu sporun teşvik edilmesi ve Yozgat ilinin tanıtımı amacıyla, kayak sporcularına yönelik bir organizasyon düzenlenmiş ve ihtiyaçları olan malzemelerin tamamı vilayet tarafından temin edilerek Yozgat'a getirilmiştir. 1938 yılında Ankara'dan gelen kayakçılar arasında Almanya ve Avrupa'nın çeşitli şehirlerinde eğitimlerini tamamlamış ve kayak sporuyla ilgilenen doktorlarda bulunmaktadır. Kayak yapmak için Yozgat'a gelen misafirler gördükleri manzaranın güzelliği karşısında şaşkınlığa uğramışlardır. Yozgat ili Ankara'ya en yakın illerden birisidir. Bu nedenle 1939 yılı ile ilerleyen yıllarda kayak sporuyla ilgilenen kişi sayısında artış beklenmektedir (Yozgat Gazetesi (Sayı: 835), 1938: 1).

22 Ocak 1949 yılında Yozgat spor bölgesi sporcularından 19 kayakçının iştirakiyle Yozgat ilinde düzenlenen kayak müsabakalarının birinci etabında 18 kilometrelik mukavemet yarışması yapılmıştır. Çok sert hava şartları altında gerçekleştirilen müsabakalar son derece başarılı şekilde gerçekleştirilmiştir. Müsabakalarda 57 dakika 35 saniye ile Yaşar Eryaşar birinci, 58 dakika 26 saniye ile Fikret Tanışman ikinci ve 60 dakika ile Yılmaz Öner üçüncü olmuştur (Yozgat Gazetesi (Sayı: 1249), 1949: 1).

23 Ocak 1949 Pazar günü gerçekleştirilen 200 metre küçükler slalom müsabakasında 1:04:11 lik derecesiyle Fikret Tanışman birinci, 1:12:08 lik derecesi ile Ahmet Ökçü ikinci ve 1:00:20 lik derecesi ile Ali Şahin üçüncü olmuştur (Yozgat Gazetesi (Sayı: 1249), 1949: 1).

1954 yılında spor imkânlarının geliştirilmesi ve halka sunulması için Yozgat ilinde uzun süredir tamamlanamayan spor salonu için ödenek istenmiş, Demokrat Parti döneminde spor kompleksi inşaatının bitirilmesi amaçlanmıştır. Gençliğin her türlü faaliyetleri ve toplu halde yapılacak etkinlikler için müsait olacak şekilde planlanan spor salonu Demokrat Parti Hükümeti'nin en büyük yatırımı olacağı için tamamlanması için 150.000 liralık bir kaynak ayrılmıştır (BCA, F.K 30..1.0.0, D.3, Y. No: 50.302..14).

3.10. Sağlık Turizmi

Sağlık turizmi; kısaca bireylerin koruyucu, tedavi edici, rehabilite edici yâda sağlığı geliştirici hizmetleri almak amacı ile yaşadıkları ülke sınırları içerisinde ve başka bir ülkeye gerçekleştirdiği seyahatlerdir. Yozgat ili yöresel kaplıcaları ile özellikle yerli turistler tarafından ziyaret edilmektedir.

3.10.1. Terzili Kaplıcaları

Etiler ve Romalılar devrinden bugüne kadar büyük bir öneme sahip olan ve kaplıca suyunun birçok hastalığa şifa olduğuna inanılan Terzili kaplıcaları, meydana gelen yıpranma nedeniyle vilayet tarafından kapsamlı bir tadilata alınmıştır. Kaplıcada yapılan düzenlemeler şu şekilde sayabilir (Yozgat Gazetesi,12 Haziran 1935: 1):

- Kaplıcaya ulaşımı sağlamak amacıyla otobüs firmalarıyla yapılacak anlaşma sonrası Yozgat, Maden ve Boğazlıyan'dan kaplıcaya sabah ve akşam otobüs seferlerinin düzenlenmesinin sağlanması,
- Yolcular tarafından ödenmesi kararlaştırılan ücretin dışında seyahat edecek yolcu olmadığı takdirde seyahat masraflarının encümen tarafından karşılanması,
- Kaplıcaya ilgili artırmak için sonbahar ayında panayır kurulması,
- Kaplıcaya gelen vatandaşların rahat etmelerini sağlamak maksadıyla dinlenme yerleri ve gazino inşa edilmesi,

Kaplıcaları kullanmak için gelen vatandaşların hertürlü ihtiyacının karşılanması için yapılan bu çalışmalar nedeniyle kaplıcayı kullanabilmek maksadıyla ödenen ücretlerde de artışa gidilmesi zarureti ortaya

çıkarmıştır. Bu durum 1934 yılı Temmuz ayında çıkan Yozgat Gazetesi vasıtasıyla halka duyurulmuştur (Yozgat Gazetesi, 4 Temmuz 1934: 2).

4. EĞİTİM HAYATI

4.1. Halkevleri

Birinci Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı'nda eğitilmiş vatandaşların ölümü, ülke içinde yetişmiş insan gücüne olan ihtiyacı ortaya koymuştur. Bu durum Halkevlerinin ve Köy Enstitülerinin kurulmasını gerekli kılmıştır. Açılan bu kurumlar ile halkın eğitim-öğretim ihtiyacını karşılamaya yönelik çalışmalar yapılmıştır. İlk Halkevi 19 Şubat 1932 tarihinde açılarak çalışmaya başlamış, 15 yıllık süreçte Halkevlerinin sayısı, 455'i bulmuştur (CHP, 1948: 3). İlk on dört Halkevi'nin kurulduğu şehirler Afyon, Ankara, Aydın, Bolu, Bursa, Çanakkale, Denizli, Diyarbakır, İstanbul, Eskişehir, İzmir, Konya, Malatya, Samsun illeridir. İlerleyen dönemde Halkevleri daha da yaygınlaşmıştır. Açılan Halkevleri sonrasında bu sayı 55'e, 1935'te 478'e yükselmiş, ayrıca köylere de 4.500 Halkodası kurulmuştur (Kaplan, 2002: 15).

Farklı bölgelerde faaliyet gösteren halkevlerinin benzer çalışma programları vardır. Halkevlerinin bir yörede açılabilmesi için bölgenin yeterli nüfusa sahip olması ve Cumhuriyet Halk Partisine başvurularak izin alınması gerekmektedir. Halkevleri'nin talimatnamesi Türk Ocakları'nın 19 yıllık tecrübelerinden faydalanılarak hazırlanmıştır. Talimatnamenin hazırlanmasında diğer ülkelerin eğitim kurumlarının çalışmaları incelenmiş, ülkelerin genel yapısı, insanların ihtiyaçları ve genel kültür seviyeleri göz önünde bulundurulmuştur (Toksoy, 2004: 148). Talinmanenin hazırlanması aşamasında diğer ülkelerin çalışmalarından yararlanılmasına rağmen hiçbir çalışmanın taklit edilmemesine ve kendi kültür yapımıza uygun hazırlanmasına özen gösterilmiştir.

İnsanların farklı yeteneklere sahip olması ve farklı alanlara ilgi duyması göz önüne alınarak, herkesin kendine göre bir çalışma alanı bulabilmesi için, Halkevleri birçok alanda farklı kollara ayrılmıştır. Halkevleri'nde bir şube veya kol olarak gösterilen bu çalışma konuları arasında Dil ve Edebiyat, Güzel Sanatlar, Spor, Sosyal Yardım, Halk Dershaneleri ve Kurslar, Kütüphane ve Yayın, Köycülük, Tarih ve Müze olmak üzere sınıflandırılmaktadır (CHP, 1948: 3). Halkevlerinin tamamında, sayılan konularda çalışanlar bulmak çoğu zaman mümkün olmamıştır. Halkevleri imkânları doğrultusunda belirlenen konularını halka sunmaya çalışmışlardır. Halkevleri ve Halkodaları, 1932-1951 yılları arasında ülke çapında olumlu etkileri görülen bir çeşit yaygın eğitim merkezleridir. Bu kurumlar sadece okuma-yazma çalışmalarına katkıda bulunmamışlar, Türk kültürünün oluşmasında da etkili olmuşlardır. Halkevleri ve halkodalarının ana amacı arasında ulusal kültürü yayarak aydın kesimle halk arasındaki sosyal ve kültürel uçurumu kapatmak, cumhuriyet rejiminin getirdiği laiklik milliyetçilik özgürlük fikirlerini yaymak, Atatürk ilkelerinin benimsenmesini sağlamak (Temizhan, 2006: 24).

Halkevleri halkın sosyalleşmesini ve çeşitli faaliyetlere katılımını sağlamak amacıyla zaman zaman farklı aktiviteler düzenlemiştir. Yozgat Halkevi temsil şubesi tarafından 1934 yılı Temmuz ayında belediye binasında sahnelenen KOZANOĞLU adlı piyes bu faaliyetlere örnek olarak verilebilir (Yozgat Gazetesi (Sayı: 651), 1934: 1).

1939 yılı Şubat ayında halkevine olan ilgiyi artırmak amacıyla sesli bir sinema makinesi, bir radyo ve dört hopelör almak için halkevi çalışanları İstanbul'a gönderilmiştir. Açılan sinema salonuyla vatandaşların halkevinde daha fazla vakit geçirmeleri amaçlanmıştır (Yozgat Gazetesi (Sayı: 883), 1939: 1).

Halkevi, Yozgat ve yöresinde yaşayan yoksulları tespit ederek himayesine almayı amaçlamış, vatandaşlardan toplanan yardımlarında bu muhtaç kimselere ulaştırılması için çalışmalar yapmıştır. Bu vesile ile Yozgat ve yöresinde fakirliğin ve dilenciliğin önüne geçilmesi amaçlanmıştır (Yozgat Gazetesi (Sayı: 686), 1935: 2).

1939 yılında halkevi tarafından yoksulların muayene edilip ihtiyaçları olan ilaçların temini için köy muhtarlıklarına mektuplar gönderilmiştir. Muhtarlıklara gönderilen mektuplar ile hasta olup Yozgat'a geldiklerinde Halkevine giderek durumlarını anlatan köy ahalisini doktora gönderilip doktorun vereceği ilacı parasız olarak halkevleri tarafından temin edileceği yazmaktadır. İhtiyaç sahiplerinin muhtarlıklar tarafından durumlarını gösterir belge ile kanıtlanması amacıyla muhtarların gerekli belgeleri düzenlenip ilgililere vermesi talep edilmektedir (Yozgat Gazetesi (Sayı: 672),1934: 3)..

Halkodaları ise halkevleri ile aynı amaç doğrultusunda kurulan ve halkevlerinin ulaşamadığı köylere yardım götüren bir alt hizmet koludur. Hem halkevleri hemde halkodaları Cumhuriyet Halk Partisi'ne bağlı olup, parti tarafından atanan kişilerce yönetilmektedir. Çayıralan Bucağında açılan halkodası Cumhuriyet Halk Partisi merkez idare kurulu tarafından halkevine çevrilmiştir (CHP, 1948: 3).

Çayıralan halkevi 1949 yılı Şubat ayında İlçe Kaymakamı, devlet memurları ve halkın katıldığı bir törenle açılmıştır. Açılış vesilesiyle konuşmalar yapılmış, halkevi tiyatro kursuna katılanlar tarafından "Tarih Utandı" isimli piyes sahnelenmiş ve halkoyunları oynanmıştır (Yozgat Gazetesi (Sayı: 1253), 1949: 1). Halkevleri açıldığı bölgelerde kültürel ve sosyal faaliyetlerin gerçekleştirilmesinde önemli bir role sahiptir. Bu dönemde yaklaşık 50 tane özgün dergi yayınlanmış ve 500'e yakın kitap çıkarılmıştır (Toksoy, 2004: 151). Halkevleri'nin aylık ve üç aylık sürelerde ve çeşitli adlarda yayınladıkları dergiler mevcuttur. Bu dergilerde çıkarıldığı bölgeye özel sosyo-kültürel konularla ilgili, halkı aydınlatmayı ve bilgilendirmeyi amaçlayan yazılar yayınlanmıştır. Dergilerde sözlü halk edebiyatı örneklerini yazılı hale getirmeyi ve arşivlemeyi sağlayan tarzda çalışmalar yapılmıştır. Ayrıca dergilerin içeriğinde, toplumun her kesimine hitap eden yazılara yer verilmiştir. Bu yazıların, sade, anlaşılır bir Türkçe ile yazılmasına özen gösterilmiştir (Sarıkaya, 2005: 11).

Yozgat'ta halkevi tarafından Bozok ve Notlar ismiyle basılan dergiler aylık olarak yayınlanmıştır (Taner, 1944: 25). 1935 yılında Yozgat'ta bulunan halkevi vatandaşların istifade etmesi amacıyla konferanslar düzenlemiştir. Bu konferansların her hafta Cuma günü halkevi salonunda yapılması planlanmıştır (Yozgat Gazetesi (Sayı: 674), 1935: 1). Ayrıca Yozgat Halkevi'nde, sadece öğrencilerin kullanımı için ikinci bir okuma odası açmaya karar verilmiştir. 1935 yılında yoksul öğrencilerin barınma ihtiyaçlarının karşılanması için bir öğrenci yurdunun halkevi tarafından açılarak hizmet vermesi planlanmıştır (Yozgat Gazetesi, 16 Ocak 1935: 1). Halkevinde öğrencilerin yabancı dil eğitimine katkı sağlamak amacıyla İngilizce ve Fransızca dil kursları düzenlenmiştir (Yozgat Gazetesi, 13 Şubat 1935: 1).

4.2. Köy Enstitüleri

Milli bilinci oluşturmak amacıyla açılması planlanan en önemli kurumlardan birisi de Köy Enstitüleri'dir. Kurtuluş Savaşı sonrası azalan ülke nüfusunun önemli bir bölümü köylerde ikamet etmektedir. Köyde yaşayan insanların bu enstitüler vasıtasıyla eğitilmesi ve köy çocukların eğitilerek topluma kazandırılması amaçlanmaktadır. Birinci Meşrutiyet'in ilan edildiği 1876 yılında, Osmanlı topraklarında yeni eğitim-öğretim yöntemlerine sahip okul sayısının 3.057 olduğu ve bu okulların da neredeyse tamamının kent merkezlerinde olduğu göz önüne alınırsa, köylerde yaşayan halkın eğitimine yeteri kadar önem verilmediği görülmektedir (Makal, 1996: 15).

1929 yılında ortaya çıkan Dünya Ekonomik Buhranı, tüm dünyada olduğu gibi Türkiye'yi de olumsuz şekilde etkilemiştir. Tarım ülkesi olan Türkiye ilk aşamada kendi kendine yeten bir ülke olma ilkesini benimsemiş ve bu hedefe yönelmiştir (Keyder ve Birtek, 1983: 200). Devletçilik politikası anlamında, tarımsal üretimi destekleme yönünde yeniden bir yapılanmaya gidilmiştir. Uygulanacak en doğru çözüm yolu ise köylüyü tarımsal konular hakkında eğiterek elde edilecek ürün miktarını, kalitesini ve yetiştirilen ürün çeşitliliğini artırmaktır (Kongar, 1996: 11).

1930 yılının ortalarına gelindiğinde, köylerdeki eğitim durumunu gösteren bir rapor hazırlanıp Gazi Mustafa Kemal Paşa'ya sunulmuş, Köy Eğitim Kurulları'nın açılmasına giden yolu bu rapor açmıştır. Bu kursların açılması için çalışmalar yapılmış, uygun kişileri bulmak için Yozgat, Kayseri, Çorum, Eskişehir'in köylerinde bakanlık tarafından inceleme yaptırılmış ve Ankara köylerinden kişiler toplanarak kursa tabi tutulmuşlardır. Bu eğitime katılacak adaylar, okuma yazma bilen ve köyde yapacağı işlerde karşılaşacağı güçlükleri yenecek yeteneğe sahip olan, köylüye rehberlik edebilecek ve köylünün mukadderatıyla kendi mukadderatının birbirine bağlı olduğunu kavrayacak kişiler arasından belirlenmeye çalışılmıştır. 1940 yılında 6 yaşın üzerindeki nüfusun %78'i okur-yazar değilken ve bu oran köylerde %90'a kadar çıkmıştır. Köyde yaşayan vatandaşlar sağlık, temizlik vb. imkanlarından uzak kalmıştır. Bu yaygın bilgisizlikle daha etkin olarak mücadele etmek için köyde doğmuş köye yararlı olabilecek, nasırlı ellerinde kalem kitaptan daha çok, kazma, kürek, çapa, bağ makası, keser bulunan öğretmenlere ihtiyaç vardır (Akyüz, 2004: 354).

Kanun koyucu, Türkiye'nin köy gerçeğini nitel ve nicel boyutlarıyla tam olarak kavrayamamıştır. Açılan eğitim kurumları batı taklitçiliğinin etkisinden kurtulamadığından, toplum tarafından kabul görmemiştir. Öğretmenlerin çoğu köyde doğup büyümüş olanlar da dâhil, köyü kalkındıracak bilgi ve beceriye sahip

olmadıkları için köyden uzaklaşmanın yollarını aramışlardır (Altunya, 2002: 7). Bu durum köyde yaşayan halkın eğitim seviyesini olumsuz yönde etkilemiş, eğitime dayalı kalkınmanın gecikmesine yol açmıştır. 1938 yılında Milli Eğitim Bakanlığı görevine Hasan Ali Yücel getirilmiştir (Tonguç, 2007: 247). Yücel, ilköğretim seferberliği ve köydeki eğitime yönelik gerçekleştirilen çalışmaları gözden geçirmiş, köylerdeki öğretmen okullarına gidip uygulamaları incelemiş, yapılan ve yapılacak olan işleri, tüm plan ve projeleri bütün ayrıntıları ile anlamaya çalışmıştır (Türkoğlu, 1997: 135).

Hasan Ali Yücel, köy enstitülerinden beklentilerini dile getirerek Köydeki öğretmenin, Cumhuriyetin ve inkılâbın yayıcısı, bekçisi ve öğreticisi olması gerektiğini ifade etmiştir. Bu konuda oldukça umutlu olan Yücel, Cumhuriyetle beraber ortaya çıkan inkılâpların, öğretmenler vasıtasıyla köylere kadar ulaşacağını ifade etmiştir (Yücel, 1997: 132).

Hasan Ali Yücel'in ardından Milli Eğitim Bakanı olarak İsmail Hakkı Tonguç getirilmiştir. Tonguç'un sistemi, köylerden seçilecek öğrencilerin öğretmen olarak yetiştirilmeleri ve eğitimleri sonunda yine köylerde görev yapmaları üzerine kurulmuştur (Turan, 2009: 195). Kurgulanan bu ideal köy modeli için köy enstitülerinin hukuki temelleri atılması amaçlanmıştır. Bunun için hazırlanan "Köy Enstitüleri Kanunu" olarak bilinen 3803 sayılı yasa, meclisten geçmeden, köy enstitülerinin kuruluşuyla ilgili çok sayıda konu incelenmiştir (Kirby, 1962: 201).

1940 yılında enstitü yöneticilerine birlikte çalışmak kişileri seçme hakkı tanınmıştır. Hatta enstitüler için gerekli malzemeyi temin edebilmek amacıyla, firmalarla temasa bile geçilmiştir. Sıra enstitülerin kurulması için gerekli olan hukuki altyapının hazırlanmasına gelmiştir. Hazırlanan 3803 sayılı yasa tasarısı TBMM'ne getirilmiş ve 1940 yılı Mart ayında komisyona verilmiştir (Kirby, 1962: 213). Söz konusu yasaya, hiçbir milletvekili red oyu kullanmamış, oylamada 428 milletvekilinden 278'inin kabul oyu, 3 milletvekilinde çekimser oy kullanmasıyla kanun tasarısı kabul edilmiştir. En dikkat çeken husus 148 milletvekilinin bu oylamaya katılmamış olmasıdır (Aydoğan, 2000: 111). Oylamaya katılmamak tek parti yönetiminin teamüllerinden bir haline gelmiştir. Milletvekilleri oylamalarda red cevabı vermektense katılmamayı tercih etmişlerdir.

Kabul edilen kanuna göre, zirai faaliyetlere elverişli arazileri bulunan yerlere Köy Enstitüleri açılmıştır. Enstitülere yalnızca köy okullarını bitiren çocuklar alınarak bunların içinden başarılı olanların köy öğretmeni olması planlanmıştır. 20 lira maaşla köylere atanacak olan bu öğretmenlerin 20 yıl boyunca bakanlık tarafından belirlenen yerlerde çalışmaları amaçlanmıştır. Enstitü öğrencileri arasında öğretmenlikte başarılı olamayacağı anlaşılan öğrenciler ise, öğretilen derslerin ışığında farklı bir meslek sahibi olması sağlanacaktır (Aslaner, 2008: 156).

3803 sayılı köy enstitüleri kanununun kabul edilmesiyle birlikte mevcut olan "Köy Öğretmen Okulları", "Köy Enstitüleri"ne dönüştürülmüş ve ardından 1940-1941 eğitim-öğretim yılında 10 yeni Enstitü daha açılmıştır. Daha önce, köy öğretmen okulu adıyla anılan 4 enstitü ile birlikte köy enstitülerinin sayısı 14'e yükselmiştir. 1937 yılında köy öğretmen okullarına giren öğrenciler, 1942'de köy enstitülerinin ilk mezunları olmuştur (Bulut, 1990: 36).

Tablo 1: 1937-1948 Yılları Arasında Açılmış Olan Köy Enstitüleri ve Merkezleri

	Enstitünün Adı	Bulunduğu İl	Kuruluşu	Enstitünün Kesimine Giren İller
1	Çifteler	Eskişehir	1937	Afyon, Kütahya, Uşak, Konya
2	Kızılçullu	İzmir	1937	Manisa, Denizli, Aydın
3	Kepirtepe	Kırklareli(Lüleburgaz)	1938	Edirne, Tekirdağ
4	Gölköy	Kastamonu	1939	Çankırı, Çorum, Zonguldak, Sinop
5	Düziçi	Adana (Haruniye)	1940	Maraş, Gaziantep
6	Arifiye	Kocaeli (İzmit)	1940	Bursa, Bilecik, İstanbul, Bolu
7	Aksu	Antalya	1940	Muğla, Mersin
8	Savaştepe	Balıkesir	1940	Çanakkale
9	Gönen	İsparta	1940	Burdur
10	Cılavuz	Kars	1940	Artvin, Ağrı, Erzurum
11	Akçadağ	Malatya	1940	Tunceli-Elazığ
12	Pazarören	Kayseri	1940	Yozgat, Kırşehir, Niğde
13	Akpınar	Samsun (Lâdik)	1940	Amasya, Tokat
14	Beşikdüzü	Trabzon	1940	Ordu, Giresun, Gümüşhane, Rize
15	Hasanoğlan	Ankara	1941	Ankara, Çankırı

16	İvriz	Konya	1941	Nevşehir, Niğde
17	Pamukpınar	Sivas (Yıldızeli)	1941	Erzincan
18	Pulur	Erzurum	1942	Bingöl
19	Ortaklar	Aydın	1944	Denizli
20	Dicle	Diyarbakır (Ergani)	1944	Urfa, Mardin, Bitlis
21	Ernis	Van	1948	Hakkâri

Kaynak: Pakize Türkoğlu, *Tonguç ve Enstitüleri*, Yapı ve Kredi Yayınları, İstanbul, 1997, ss: 176-177.

1937 ile 1948 yılları arasında toplam 21 tane köy enstitüsü faaliyet göstermiştir. İsimlerini açıldığı köyden alan enstitüler, civar köylerde yaşayan çocukların eğitiminden de sorumlu tutulmuştur. Daha sonra yeni enstitüler açılıp, bölgeler kısıtlanınca öğrenciler kendilerine yakın olan enstitülere gönderilmiştir. Enstitüler, bölgelere ayrılırken, coğrafi ve iklimsel özellikleri göz önünde bulundurulmuştur (Türkoğlu, 1997: 175). Farklı bölgelerde kurulmuş olmalarına rağmen, her enstitüde benzer özellikler bulunmaktadır. Bu birimler arasında yatakhaneler, lavabo-tuvalet, yemekhane, çamaşırhane, revir, fırın, ahır, öğretmen lojmanları, derslikler, kitaplık, laboratuvar, atölyeler, spor tesisleri, uygulama okulu, berber, terzihane, PTT, merkezleri gibi birimler her enstitüde sayılabilir. Ayrıca her enstitünün 2000-3000 dekar büyüklüğünde arazisi bulunmaktadır (Aslaner, 2008: 159). Bu araziler ilerleyen yıllarda ortaya çıkabilecek ihtiyaçların karşılanması amacıyla daha geniş ölçüde hizmete sunulmuştur.

Pazarören Köy Enstitüsü 1940 yılında, Kayseri'ye 81 km., Pınarbaşı'na 27 km. uzaklıktaki Pazarören nahiyeye merkezinde kurulmuştur. İl ve ilçe merkezlerine en uzak olan enstitülerin başında gelir. Burada enstitüden önce 1938 yılında eğitim kursu faaliyet göstermiştir (Gedikoğlu, 1939: 221).

Enstitünün sorumlu olduğu sınırlarına giren Kayseri ve Yozgat illerinin yanında, ilk yıllarda Niğde, Sivas ve Kırşehir illerinden de öğrenci kabul edilmiştir. Enstitüye gelen öğrencilerin yaşadıkları şehirlerin iklimsel özelliklerine uygun sebze ve meyve yetiştiriciliğini öğrenmeleri için enstitülerde eğitim faaliyetlerini sürdürebilecekleri imkânlarla sahip olması gerekir. Bu amaçla Pazarören köy enstitüsünde sarımsaklı semtinden 400 dönüm arazi almıştır (Gedikoğlu, 1971: 45).

Enstitünün ormana yakın bir alanda kurulması, verilecek olan ormancılık eğitimi faaliyetlerini de artırmıştır. Lâdik Gölü'ne, Tersakan Irmağı'na yakın olması da su mahsulleri alanında verilecek eğitimi kolaylaştırmıştır. Zirai çalışmalarda kullanılmak üzere başlangıçta 2500 dönümlük bir arazi verilmiştir. Daha sonra çevredeki bir iki çiftliğin de satın alınmasıyla arazi miktarı 6000-7000 dönüme ulaşmıştır. Enstitü arazisi içinde bulunan meralar, otlaklar, çayırlar hayvan yetiştiriciliği açısından çok önemlidir. Toprak biraz fakir olsa da su sıkıntısı olmadığından, ıslah etmek mümkün olmuştur (Biriz, 1939: 107).

Sebze ve meyve yetiştiriciliği ile dokumacılık eğitimine de büyük önem verilmiştir. Ancak 1943 yılında yaşanan depremden çok zarar görmüş, başlanılan noktaya dönülmüştür. Enstitüler arasında kurulan iş birliği, yardım ve dayanışma ruhu sayesinde enstitü kısa zamanda eski haline dönmüştür (Gedikoğlu, 1971: 43).

Köy Enstitüleri'ne yönelik eleştiriler 1943 yılında yapılan Eğitim Şûrası'nda gündeme gelmiştir. Eleştirilerin ana noktasını enstitüde verilen iş eğitimi dersleri oluşturmuş ve kullanılan araç gereçlerin ilkel olduğu ifade edilmiştir. Ayrıca motor-makine derslerinde traktör, jeep ve kamyon kullanımı eleştirilmiştir. Oysa İsmail Hakkı Tonguç motor ve makinelerin enstitülerde kullanılmasını hedeflemiş; bu cihazlardan enstitülerde eğitim gören gençlerin faydalanmasını amaçlamıştır (Türkoğlu, 1997: 492).

Köy Enstitüleri'ne yönelik eleştiriler, siyasi ve ideolojik bir hal almıştır. Eleştirilerin çoğu özellikle toplumun sağ kesimi tarafından yapılmıştır. Köy Enstitüleri hakkında yapılan eleştiriler, yorum ve tepkiler en çok sol ve aşırı sol gruplar tarafından dile getirilmiştir (Gedikoğlu, 1971: 290). Köy Enstitüleri'nde teoriye yönelik derslere ağırlık verilmesiyle, Sovyet Rusya'ya yaklaşıldığını ifade edilmiştir. Rusya'da öğrencilerin halk işlerinde çalıştığı belirtilip aynı şeyin Köy Enstitüleri'nde de amaçlandığı vurgulanmıştır. Köy Enstitülerinde kitap okuma saatleri önemle üzerinde durulan etkinliklerin başında gelmektedir. Bu açıdan bakıldığında Köy Enstitüleri'nin kitaplıklarının milliyetçilik, askerlik aleyhine, komünistlik lehine Rus eserleriyle dolu olduğu, enstitülerde yapılan serbest tartışmalarda ve serbest okuma saatlerinde solcu kitapların okutulduğu vurgulanan diğer bir noktadır. Din düşmanlığının öğrencilere aşılandığı ve din derslerinin enstitü programları içerisinde yer almadığı iddia edilmiştir. Köy Enstitüleri'ne yöneltilen eleştirilerden biri de uygulanan karma eğitim sistemine yöneliktir. O günün şartları altında fiziksel imkânlar karma bir eğitimi zorunlu olarak gerçekleştirilmiştir.

Köy Enstitüsü müdürleri bu konuyla ilgili olarak ciddi bir problem yaşanmadığını belirtmiştir. Bu tür olaylar 15.000'i aşan öğrenci içinde 5-10'u geçmemiştir (Gedikoğlu, 1971: 291).

Köy Enstitüleri'ndeki kız öğrenciler doğal davranışlarının dışına çıkmamışlar, köylerde nasıl tarlalarda beraber çalışılıyorsa, o çalışma bilinci içinde birlikte yaşamışlar, aynı köylerde görev alarak köy sorunlarını birlikte çözüme ulaştırmışlardır. Bir diğer eleştiri de köye sadece köyden öğrenci alınması sonucu köylü, şehirli ayrımının ortaya çıkacağına düşünülmesidir. Oysa böyle bir amaç güdülmemiştir. Aksine şehirden gelen öğrenciler köy ve koşullarına adapte olamamışlardır. Köy Enstitülerindeki ders programları kültür dersleri, tarım dersleri ve çalışmaları, teknik ders ve çalışmalar olarak üç ana gruba ayrılmıştır. Bu programla yetişen öğrenciler köylere öğretmen olarak gittiklerinde hem öğretmenlikte hem tarım hem de teknik alanlarda çevrelerine örnek olmuşlardır (Gedikoğlu, 1971: 292).

Köy Enstitüleri üretime ve hizmete yönelik bir çalışma sergilemişlerdir. Bu noktalar dikkate alındığında Köy Enstitüsü mezunu öğretmenin kültür bakımından zayıf olmadığı ortaya görülmektedir. Köy Enstitüleri'yle birlikte köylü çocukları modern binalara, öğretmenlere kavuşmuş ve köylere bir ölçüde dinamizm gelmiştir. Köy Enstitüsü ile durumu kavramadan kabullenme, kadere boyun eğme, dinin yanlış anlaşılması ve uygulanması sonucu köylerde yer alan bilim dışı düzenler ortadan kalkmıştır. Ortaya çıkan bu canlılık ve köylerdeki eski alışkanlıkları yıkma çabası Köy Enstitüleri'nin sonunu hazırlamıştır (Toprak, 2007: 90).

Çok partili dönemin ilk genel seçimlerinden sonra kurulan hükümet içinde Hasan Ali Yücel'den boşalan Milli Eğitim Bakanlığına, başlangıçtan beri Köy Enstitülerine karşı olan Reşat Şemsettin Sırer getirilmiştir. Köy Enstitüleri'nin kuruluş felsefesine göre işleyişi 1946 yılına dek sürmüştür (Toprak, 2007: 90). Reşat Şemsettin Sırer'in bakanlığa atanması sonrasında İsmail Hakkı Tonguç'ta İlköğretim Genel Müdürlüğü görevinden alınmıştır. Bu değişiklikler, bir başka kökten değişikliği gerçekleştirmenin ilk adımlarıdır. Reşat Bey'in bakanlığa geldikten sonra Meclis'ten geçirdiği 19 Şubat 1947 tarihli tek maddelik 5012 Sayılı Yasa ile köylerdeki kadınlar ilköğretim seferberliği yükümlüğü dışında bırakılmıştır (Pazar, 2001: 106). 1946 yılından sonra Köy Enstitüleri'nde yapılan bütün değişiklikler, yeni uygulamalar "düzelteceğiz" diyerek kendi yaptıklarını savunamamışlardır. Kendi yaptıkları ve yoktan var ettikleri bu kurumları bir hata olarak görmeye başlamışlardır. Milli Eğitim Bakanı Reşat Şemsettin Sırer döneminde 1947'de çıkarılan 5117 ve 5129 sayılı kanunlarla köylerdeki öğretmenlerin enstitülerle bağları kesilmiştir. Verilen tarım, sanat araç gereçleri geri alınarak, 100 lira aylıklı memur durumuna getirilmişlerdir. Enstitülere öğretmen yetiştirmek üzere açılan ve 1944-1945, 1945-1946, 1946-1947 eğitim-öğretim yıllarında mezun veren Yüksek Köy Enstitüleri 26 Kasım 1947 yılında kapatılmıştır. Tevfik İleri döneminde ise Köy Enstitüleri 27 Ocak 1954 tarihli ve 6234 Sayılı Yasa'yla öğretmen okullarına dönüştürülmüştür.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Yozgat İç Anadolu Bölgesi'nin Orta Kızılırmak Havzası ile Karadeniz Bölgesi'nin Çekerek Havzası'na içerisinde bulunur. Şehirin etrafı Kırıkkale, Çorum, Amasya, Tokat, Sivas, Kayseri, Nevşehir ve Kırşehir illeriyle çevrilmiştir. Yozgat'ın sahip olduğu bu konum itibarıyla tarih boyunca farklı uygarlıkların kültürel yapıları içerisinde sürekli olarak değişerek önemli bir merkez haline gelmiştir. Yozgat adının kaynağı konusunda tarihin belirli dönemlerinde farklı isimleri kullandığı bilinmektedir. Yozgat ismi tarih boyunca Uskat, Jusgat, Youzgat, Yüzgat, Yozghourt gibi isimlerle anılmış bir yerdir. Yozgat'ın içinde bulunduğu yöre Cumhuriyet devrine kadar Bozok vilayeti anılmıştır. Cumhuriyet dönemine geldiğinde ise Yozgat olarak kullanılacağı konusunda kesin bir karara varılmıştır.

Yozgat'ın bulunduğu coğrafya Türklerin yerleşmesinden önce birçok millete ev sahipliği yapmıştır. Bu kültürlerin burada yaşamış olduklarını bölgede yapılan kazılardan anlamaktayız. Şehir toprakları içinde Hititler, Frigler, Kimmerler ve birçok devletin izleri görülmektedir. Yozgat ve çevresinde Türkler ilk kez Malazgirt Meydan Savaşı'ndan sonra Anadolu'ya gelen Türkler sayesinde yeniden canlanmaya başlamıştır. 1075'te Danişmend Gazi Sivas, Tokat, Yozgat yörelerinde Danişmendli Devleti'nin temellerini attı. Danişmentlilerin üstünlüğü 1143'te Melik Muhammed'in ölümünden sonra başlayan taht kavgalarıyla sona erdi. Yozgat bölgesinin hâkimiyeti Türkiye Selçuklularına geçti. 1243 Köseadağ Savaşı'ndan sonra İhanlıların egemenliği altına girdi. 1522 tarihinde bölgenin hâkimiyeti Osmanlı Devleti'nin eline geçmiştir. Fakat Osmanlı Devletini son dönemlerindeki isyanlardan etkilenmiştir.

Osmanlı Devletinin XIX. yüzyılın sonları ve XX. yüzyılın başlarında emperyalist güçlere karşı direnmesi konusunda başarısız olmuş ve devlet sürekli olarak yaptığı savaşlardan büyük kayıplarla dönmüştür. Öyleki en son yapılan I.Dünya savaşında yenilen Osmanlı Devleti 30 Ekim 1918 yılında imzaladığı Mondros Mürtarekesi'yle milli mücadele dönemine girmiş bulunmaktaydı. Bu dönemde Yozgat özellikle milli mücadele döneminin ilk yıllarında çevredeki sözü geçen kişilerin Yozgat'ta yaşayan halkı yanlış yönlendirme çalışmaları etkili olmuş, milli mücadeleye destek vermemiş olan Yozgat halkı bu yanıştan kısa sürede dönmüş ve milli mücadeleye destek vermiştir. Yozgat, Kurtuluş Savaşı'nda merkezi Ankara'da bulunan 20. Kolordu'nun denetimi altına girmiştir.

1920 yılı Mayıs ayının ortalarından itibaren Çapanoğulların'ın silahlı adamlar topladığı haberleri yayılmaya başlamıştı. Bu silahlı güçlere karşı gelemeyen Ali Beyin komutasındaki birlik Çapanoğullarının silahlı güçlerinin kendilerine daha da güvenmelerine sebep olmuştur. Bunun üzerine 14 Haziran'da Yozgat'ı işgal ettiler. Bu isyanın uzun sürmesinin nedeni Ankara'nın elinde güçlü ve düzenli ordunun bulunmaması, isyan edenlerin bu ülkenin evlatları olması ve boş yere kan akıtılmak istenmemesi aynı zamanda her geçen gün Yunanlı'ların batıda ilerlemesi, önemli sebeplerdir. Ayaklanmayı bastırması için Çerkez Ethem görevlendirildi. 23 Haziran'da Çerkez Ethem Yozgat şehrini Çapanoğullarından aldı. Bu şehirde yaşayan insanlar Kurtuluş Savaşı'na gereken desteği sağladılar. Mustafa Kemal'in bölgeye yapmış olduğu 2 gezide de şehrin ihtiyaçlarını dile getirmişler ve Mustafa Kemal'e olan sevgilerini göstermişlerdir. Mustafa Kemal'in o dönemde Yozgat'a ziyaretleri kuşkusuz yöre insanı tarafında büyük bir sevinçle karşılanmış ve moral olmuştur.

19. yüzyılın ilk yarısında 15.000 nüfusa ulaşan Yozgat'ın 1914 yılındaki nüfusu 77.000 kişiyi geçmiştir. Yozgat ilinde kent yapısının gelişim süreciyle birlikte okullar ve medreselerdeki gelişimde kendisini göstermeye başlamıştır. Yozgat'ın kentleşme sürecinde en büyük pay sahibi olan okul 1167'lerde Abdülcabbarzade Ahmet Paşa tarafından inşa ettirilen Demirli Medresesi ile kütüphanesidi. Medrese hem Yozgat'ın ilim tarihindeki yeri hem de Yozgat'ın şehirleşmesindeki mühim tesiri nedeniyle Yozgat için önemli bir yere sahiptir. Daha sonraki dönemlerde Çapanoğullarının verdiği desteklerle beraber bölgede eğitim faaliyetleri gelişim sürecine devam etmiştir. Yozgat'ta 13 adet medresenin faaliyet gösterdiği görülmektedir. Bunların 9 adedi Bozok sancağı diye adlandırılan merkezde, diğerleri ise civar köylerde. Şehirde medreselerden başka gerek vakıflar ve loncalarca yaptırılan mahalle mekteplerinin, gerekse devlet tarafından yaptırılan iptidai okullarının yanı sıra bir rüştiye, bir idadi ve bir de Darül Muallimin olduğu göze çarpmaktadır. Yozgat'ın öteden beri eğitim-öğretime önem verdiği ve bu hususta istisna denilecek bir yere sahip olduğu bilinmektedir. Özellikler eğitim masraflarına ait tedbirlerin hassasiyetle ele alındığı görülmektedir. Abdülhamit zamanında Yozgat Lisesi yapılmıştır. Bu okullardan anlayacağımız üzere Yozgat şehrinin tarihin her safhasında eğitime büyük önem verdiği görülmektedir.

Eğitimin önemli bir parçası olan kütüphaneler Yozgat şehrinde eksik kalmamış ve eğitime katkı getirmesi için desteklenmiştir. İlde ilk teşkilatlı kütüphane 1923'te kurulmuştur. 1959'da çocuk kütüphanesi, halk eğitim kitaplığı açılmıştır.

Cumhuriyet Döneminde başlayan basın yayın hayatı şehir merkezinde etkin bir şekilde başlamıştır. İlk yayın organı İl Gazetesi (1923) yayın hayatına başlarken, arkasından 1938'de Notlar (Fazlı Bilecen) ve Halkevleri'nin yayın organlarını Bozok dergileri izlemiştir. Bu dönemde Yozgat'ta sadece bir tane gazete yayınlanmaktadır. Daha önceleri "Yozgat Gazetesi" adıyla Yozgat matbaası tarafından neşredilen gazetenin Milli Mücadele yıllarında Yozgat Mutasarrıfı İbrahim Bey'in özel ilgi ve gayreti sonucu mutasarrıflık tarafından satın alınarak ismi "Yeni Yozgat" olarak değiştirilmiştir. Yayın hayatına devam etmiştir. Yeni Yozgat Gazetesi Ulusal Kurtuluş savaşından yana bir tutum sergilemiş her zaman Büyük Millet Meclisi Hükümetini desteklemiş, Misak-ı Milli'nin ve Anadolu'nun sevdalısı olarak yazılarında hep bu temayı işlemiştir.

Halkı her alanda aydınlatan Yeni Yozgat Gazetesi siyasi, içtimai, maarif, ekonomi haberlerinin yanı sıra halkın sağlığı ile de yakından ilgilenmiş ve halkı her fırsatta çeşitli hastalıklara karşıda uyarılmış ve bu hastalıklardan korunma yollarını da teker teker sıralamıştır. 1947'de Abbas Sayar ve Şahin Duran'ın kurduğu Bozok gazetesi dışında 1950'lere kadar basın alanında etkin çalışmalardan söz edilemez. 1950 sonrasında yeniden canlanan çalışmaların kısa sürede ilçelerde de yaygınlaşmasıyla alan oldukça canlı bir görünüm kazanmıştır. Bu yıllar da çıkan gazetelerden 15'i yayınlarını 1973'te bile sürdürmekteydi. Bunların 11'i il merkezinde, diğerleri Boğazlıyan, Yerköy ve Sorgun ilçelerinden çıkmaktaydı.

Yozgat'ın nüfus yapısına baktığımız zaman farklı uygarlıkların ev sahibi olan Yozgat'ta farklı milletler de yaşamışlar ve kültürel mirasa katkıda bulunmuşlardır. Sosyal yaşama ve kültürel öğelere baktığımız zaman Yozgat'ta insanlar ülkemizde de olduğu gibi o dönemlerde yani 1928-1960 yılları arasında genellikle tarımla geçimini sağlamaktaydı. Daha sonraki süreç içerisinde farklı meslek grupları olsa bile ağırlık her zaman için tarım sektöründe olmuştur.

Öte yandan giyim tarzlarında ise Osmanlı döneminden kalma elbiseler cumhuriyetin ilanından sonra da giyilmeye devam etmiştir. Her ne kadar toplum kılık kıyafetlerini değiştirmeye istekli olmuşsa da bu süreç kadınlarda oldukça zaman almıştır. Beslenme ve yemek alışkanlıklarında ise genellikle İç Anadolu mutfağının etkileri görmek mümkündür. Ekonomik seviye ile alakalı olduğunu bildiğimiz beslenme tarzını Yozgat kendi içerisinde oluşturmuştur. Genellikle kurubaklagil, etli yemekler ağırlık kazanmıştır. Düğünlere ve eğlencelere baktığımız zaman düğünlerin genellikle üç gün devam ettiği ve hafta içi yapıldığını görmekteyiz.

Düğünlerde ve eğlencelerde yöresel yemeklerin ve ziyafetlerin verildiği bilinmektedir. Ayrıca düğünlerde halk kültürünün en önemli unsuru olan yöresel halk oyunu olan halay mutlaka oynanmaktadır. Ölüm adetlerinde dikkatimizi çeken husus cenazeden hemen sonra evde yemeklerin yenmesidir. Bu gelenek evde ocağın sönmeyeceği hayata devam edileceğini ifade etmek olmalıdır. Asker uğurlama büyük bir coşku ve eğlence törenlerine tanıklık etmektedir. Kuraklık aylarında geleneksel olarak yağmur dualarına çıkılmaktadır. Ayrıca Pazar yerlerinin kurulduğu beldelerde pazara başlamadan önce tüm herkes aynı anda Pazar duası etmektedirler. Kültürlerine bağlı yaşama şekli şehrin uzun bir süre değişime kapalı kalmasını olanak sağlamıştır. Bu durum şehirden yapalan göçünde yavaşlamasında etkili olmuştur.

Yozgat şehrinin sosyal ve kültürel yapısı hakkında bilgi verilen çalışmamız ışığında Yozgat ilinin sosyal, kültürel yapısı, örf ve adetleri hakkında bilgi verilmesi amaçlanmıştır. Çalışmamız, yerel bir çalışma olmasına karşın, ortaya konulan bütün veri ve değerlendirmelerle hem şehir tarihine hem de Türk eğitim tarihine katkı sunulmasına gayret edilmiştir.

AYNAKÇA

A. ARŞİV BELGELERİ

BCA, Başbakanlık Özel Kalem Müdürlüğü, Fon Kodu: 30..1.0.0, Dosya: D3, Yer No: 50.302..14

BCA, Muamelat Müdürlüğü, Fon Kodu:30.10.00.00, Dosya No: 9035, Yer No: 102.668..8.

B. GAZETELER

Yozgat Gazetesi. 29 Eylül 1926, nr. 256.

Yozgat Gazetesi. 25 Nisan 1928, nr. 333.

Yozgat Gazetesi. 31 Ekim 1928, nr.360

Yozgat Gazetesi. 23 Temmuz 1934, Sayı: 651.

Yozgat Gazetesi. 29 Ağustos 1934, Sayı: 656.

Yozgat Gazetesi. 23 Ekim 1934, Sayı: 664.

Yozgat Gazetesi. 26 Aralık 1934, Sayı: 672

Yozgat Gazetesi. 9 Ocak 1935, Sayı: 674.

Yozgat Gazetesi. 3 Nisan 1935, Sayı:686.

Yozgat Gazetesi. 29 Nisan 1936, Sayı:742.

Yozgat Gazetesi. 23 Şubat 1938, Sayı:835.

Yozgat Gazetesi. 15 Şubat 1939, Sayı:883.

Yozgat Gazetesi. 20 Ekim 1947, Sayı:1184.

Yozgat Gazetesi. 27 Ocak 1949, Sayı:1249.

Yozgat Gazetesi. 24 Şubat 1949, Sayı:1253.

C. DİĞER KAYNAKLAR

- AKYÜZ, Yahya, Türk Eğitim Tarihi (9. Baskı), Alfa Yayınları, İstanbul, 2004.
- ALKAN, Mehmet Ö., Tazminat 'tan Cumhuriyet'e Modernleşme Sürecinde Eğitim İstatistikleri (1839-1924), (Hazırlayan: Türkiye İstatistik Kurumu Matbaası, Ankara, 2000.
- ALTUNYA, Niyazi. Köy Enstitüsü Sistemin Düşünsel Temelleri (3. Baskı), Uygun Basımevi, Ankara, 2002.
- ASLANER, Nilgöl. Milli Eğitim Şûraları ve Eğitim Politikaları (1939-1946), (Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2008.
- AYDOĞAN, Mustafa. Köy Enstitüleri ile İlgili Yasalar (1937-1954), Köy Enstitüleri ve Çağdaş Eğitim Vakfı, Ankara, 2000.
- AYTAÇ, Çetin. El Dokumacılığı, M.E. B. Yayınevi, İstanbul, 1989.
- BİRİZ, Nurettin. "Lâdik-Akpınar Köy Enstitüsünün Kuruluşu", Maarif Vekilliği Tebliğler Dergisi, C. 2, Maarif Basımevi, Ankara,1939.
- BULUT, Recep. Nisan'daki Güneşler 50. Yılında Köy Enstitüleri 1940-1990, San Matbaası, Ankara, 1990.
- C.H.P. Halkevleri ve Halkodaları 1932-1942, TBMM Kütüphanesi, Siyasi Parti Yayınları, Ankara.
- CANSIZ, İsmail. Osmanlı Döneminde Yozgat'ta Sosyal ve Kültürel Hayat, Osmanlı Devleti ve Bozok Sancağı, Türk Ocağı Yozgat Şubesi Yayınları, İstanbul, 2000.
- CHP, XVI. Yıldönümünde Halkevleri ve Halkodaları, Ulus Basımevi, Ankara, 1948.
- ÇETİN, Atilla. "Maarif Nazırı Ahmet Zühtü Paşa'nın Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Yabancı Okullar Hakkında Raporu", İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi, Sayı. 10-11, (Ayrıbasım), İstanbul, 1983.
- DEMİREL, Ömer, Muhittin Tuş ve Adnan Gürbüz. Osmanlı Anadolu Ailesinde Ev, Eşya ve Giyim-Kusam (XIV-XIX Yüzyıllar), Sosyo-Kültürel Degisme Sürecinde Türk Ailesi, T.C. Basbakanlık Aile Arastırma Kurumu Yayınları, Ankara, 1992.
- DENİZ, Bekir. "Yöre Özellikleriyle Yozgat Dokumaları", Arkeoloji-Sanat Tarihi Dergisi, C.V, İzmir, 1990.
- DİKMEN Çiğdem Belgin ve Zuhul ÖZÇETİN. "Kültürel ve Sosyal Sürdürülebilirlik Bağlamında Yozgat Konaklarının Cephe Düzeni", 6. Ulusal Çatı & Cephe Sempozyumu, 12-13 Nisan, Bursa, 2012.
- ERGEN, Burçin. Yozgat Yöresi Kilim, Cicim Ve Zili Örneklerinin Renk, Motif Ve Kompozisyon Özellikleri, (Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara, 2010.
- GEDİKOĞLU, Şevket. "Pazarören Köy Enstitüsü", Maarif Vekilliği Tebliğler Dergisi, C. 2, Maarif Basımevi, Ankara, 1939.
- GEDİKOĞLU, Şevket. Evreleri, Getirdikleri ve Yankılarıyla Köy Enstitüleri, İş Matbaacılık ve Ticaret, Ankara, 1971.
- GENÇ, Ömür. Yozgat İli Uygun Yatırım Alanları Araştırması, Ankara, Türkiye Kalkınma Bankası A.Ş., 2004.
- GÜRLÜYER, Aydan. 1938-1960 Yılları Arasında Kars'ta Sosyo-Kültürel Hayat, (Yüksek Lisans Tezi), Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kars, 2010.
- IŞIKSOY, Süheyla. Geleneksel Yozgat Evlerinde Yaşam ve Anlam: Evin Sözlü Tarihi, (Yüksek Lisans Tezi), Karadeniz Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Trabzon, 2010.

- İLGÜN, Şener. Geleneksel Yozgat Evleri, (Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Konya, 2007.
- İslam Ansiklopedisi. Yozgat, Cilt 43, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınevi, İstanbul, 2013.
- KAPLAN, Mevlut. Aydınlanma Devrimi ve Köy Enstitüleri, Türkiye Cumhuriyeti Kültür Bakanlığı Kültür Eserleri, Ankara, 2002.
- KAPUSUZOĞLU, Burhanettin, Bozok İlimiye Tarihinde Medreseler, Zaviyeler ve Tekkeler, Osmanlı Devleti ve Bozok Sancağı, Türk Ocakları Yozgat Şubesi Yayınları, 2000, ss. 377-404.
- KARACA, Taha Niyazi. Ermeni Sorunu İle İlgili Bir İngiliz Kaynağı Üzerine Eleştirel Değerlendirme, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2004, ss. 307-321.
- KARPAT, Kemal. Ottoman Population, 1830-1914, Demographic and Social Characteristics, The University of Wisconsin Press, Wisconsin/London, 1985.
- KEYDER Çağtay ve Faruk BİRTEK. “Türkiye’de Devlet Tarım İlişkileri 1923-1950”, Toplumal Tarih Dergisi, Ankara, 1983.
- KIRBY, Fay. Türkiye’de Köy Enstitüleri, İmece Yayınları, Ankara, 1962.
- KOÇ A. Fevzi. Bütün Yönleriyle Yozgat, Kardeş Matbaası, Ankara 1963.
- KOÇAKER, Ebubekir. Yozgat Yöresindeki Ziyaret Yerleri İle İlgili Bir İnceleme, (Yüksek Lisans Tezi), Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas, 2004.
- KOÇU, Reşat Ekrem. Türk Giyim, Kuşam ve Süslenme Sözlüğü, Güncel Yayıncılık, İstanbul, 1996.
- KONGAR, Hürriyet. “Köy Enstitülü Köy Öğretmenleri”, Tarih ve Toplum Dergisi, C: XXV, S:148, Nisan 1996.
- MAKAL, Mahmut. Köy Enstitüleri yâda Deli Memedin Türküsü, Güldikeni Yayınları, Ankara, 1996.
- MAVİLİ, Veli. Yozgat Yöresi Müzik Kültürünün İncelenmesi, (Yüksek Lisans Tezi), Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya, 2012.
- Milli Eğitim Bakanlığı. Üçüncü Milli Eğitim Şurası (Çalışma Programı, Komisyon Raporları, Konuşmalar), Tıpkı Basım, İstanbul, 1991.
- Milli Eğitim Bakanlığı. Yiyecek İçecek Hizmetleri, Meslekî Eğitim ve Öğretim Sisteminin Güçlendirilmesi Projesi (MEGEP), Ankara, 2006.
- OKYAR Osman ve Mehmet SEYİTDANLIOĞLU. Atatürk, Okyar ve Çok Partili Türkiye: Fethi Okyar’ın Anıları, Ankara, 1999.
- ÖZBEL, Kenan. El Sanatları I- Anadolu Çorapları, C.H.P. Halk Evleri Bürosu Yayını, Ankara, 1945.
- ÖZDEMİR, Özlem Muraz. Yozgat Gazetesine Göre 1925-1928 Yılları Arasında Yozgat, (Yüksek Lisans Tezi), Niğde, 2010.
- ÖZDER, Lale vd., Yozgat İli Nizamoğlu Konağı Etnografya Müzesi El Sanatları ve Giyim Kuşam Kültürü Örneklerinin Elektronik Ortamda Tanıtılması, Atatürk Dil Tarih Yüksek Kurumu Yayınları, C. I, Ankara, 2008.
- ÖZKAYA, Yücel. XVIII. Yüzyılda Anadolu’daki Bazı Kaza ve Mahalle Adlarındaki Değişiklikler, Türk Yer Adları Bildirileri Sempozyumu, 11-13 Eylül, Başbakanlık Basımevi, Ankara, 1984.
- PAZAR, Meral Demokratik Eğitimde Bir Anıt Kurum-Köy Enstitüleri, Güldikeni Yayınları, Ankara, 2001.
- Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye 1316 Sene-i Hicriyesine Mahsustur, İstanbul, 1316, ss. 868-869.
- SARIKAYA, Makbule. “Doğuş’un Kars’ın Sosyo-Kültürel Gelişimine Katkısı”, Serhat Kültür, Tarih, Haber Dergisi, İstanbul, 2005.

- SEZER, Makbule Savaş. *Yozgat ve Çevresi Tarihi Yapılarındaki Süslemeler*, (Yüksek Lisans Tezi), Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli, 1998.
- SÖKMEN, Süleyman. *Sürmelim*, YOBİAD Yayınları, Yozgat, 1996.
- SÖNMEZ, Temel. *Dünden Bugüne Yozgat*, Vizyon Matbaacılık, Yozgat, 2000. *Yozgat Gazetesi*. 29 Ağustos 1934, Sayı: 656.
- TANER, Hasan. *Halkevleri Bibliyografyası*, Halkevi Yayınları, Ankara, 1944.
- TAŞ, Necati Fahri. *Milli Mücadele Döneminde Yozgat*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları: 780, Kültür Eserleri Dizisi:79, 1. Baskı, Ankara, 1987.
- TEKELİ, İlhan. “Osmanlı İmparatorluğu’ndan Günümüze Eğitim Kurumlarının Gelişimi”, Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, İletişim Yayınları, Cilt: 3, İstanbul, 1983.
- TEKELİ, Osman. *Aksaray Vilayeti Tarihi 1926-1933*, Aksaray, 2008.
- TEMİZHAN, Oğuz. *Halkevleri ve Halkevlerinin 1932-1940 Arası Eğitim Faaliyetleri*, (Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara, 2006.
- TOKSOY, Nurcan. “Türk İnkılabında Milli Kültürün Yeri ve Halkevi Çalışmaları”, *Türkoloji Çalışmaları Dergisi*, Cilt: I, Sayı: 3.
- TONGUÇ, Engin. *Bir Eğitim Devrimcisi: İsmail Hakkı Tonguç (Yaşamı, Öğretisi Eylemi)*, Yeni Kuşak Köy Enstitüleri Derneği Yayınları, İzmir, 2007.
- TONGUÇ, İsmail Hakkı. “Köy Enstitüleri”, *Aylık Ansiklopedi*, C: V, Sayı: 51, 1948.
- TOPRAK, Gül Nihan. *Cumhuriyet’in ilk Döneminde Türk Eğitim Sistemi ve Köy Enstitüleri*, (Yüksek Lisans Tezi), Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyon, 2007.
- TURAN, Ayça. *Türkiye’de Öğretmen Yetiştirmede Akpınar Köy Enstitüsünün Yeri ve Önemi*, (Yüksek Lisans Tezi), Ondokuzmayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun, 2009.
- Türk Ansiklopedisi*, Yozgat, Cilt:33, Milli Eğitim Basım Evi, Ankara, 1984.
- TÜRKOĞLU, Pakize. *Tonguç ve Enstitüleri*, Yapı ve Kredi Yayınları, İstanbul, 1997.
- ULUÇAY, Mustafa Çağatay. *Padişahların Kadınları ve Kızları*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2011.
- UYAR, Akın. *Halk Hekimliği Kapsamında Yozgat Ocakları*, (Yüksek Lisans Tezi), Bozok Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yozgat, 2013.
- Yeni Rehber Ansiklopedisi*, Cilt: 20, Türkiye Gazetesi Yayınları, İstanbul, 1994.
- Yozgat Valiliği Çevre ve Şehircilik İl Müdürlüğü*. *Yozgat Valiliği İl Yıllığı*, İl Özel İdare Matbaası, Yozgat, 2011.
- Yurt Ansiklopedisi*. *Yozgat*, Anadolu Yayıncılık, İstanbul, 1984.
- YÜCEL, Hasan Ali. *Köy Enstitüleri ve Köy Eğitimi ile İlgili Yazılar*, Konuşmalar, Köy Enstitüleri ve Çağdaş Eğitim Vakfı, 1. Basım, 1997.
- YÜZGEÇER, Hatice. *2 Numaralı Yozgat Şer’iyye Sicilinin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi (H.1299-1304/M.1882-1887)*, (Yüksek Lisans Tezi), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri, 2005.

ÇOK BOYUTLU BİR TARIM ÜRÜNÜ: KETEN (*Linum usitatissimum* L.)

(Sayfa 119-147)

Dr. Güven ŞAHİN¹

Öz

Tarım, medeniyet tarihimizi şekillendiren ve de medeniyetimizi hala en fazla etkileyen kültür ögesi olarak önemini korumaktadır. Bu önem özellikle son yıllarda insan sağlığı, sürdürülebilir kırsal kalkınma ve gıda arzı ile güvenliği noktasında etkisini daha da artırmaktadır. Hızla artan dünya nüfusu, su başta olmak üzere tarım için hayati unsurlardaki kaynakların sınırlılığı tarımda yeni arayışları da beraberinde getirmektedir. Bu noktada da gerek gıda gerekse gıda dışı tarım ürünlerinde sürekli yeni arayışlar / alternatifler bulma söz konusudur. Keten (*Linum usitatissimum* L.) ise tarımın başlangıcından beri insan hayatında yer alan ve çok yönlü bir tarım ürünü olmasıyla insan hayatındaki yerini korumaya devam edecek olan bir bitkidir. İnsanların yararlandığı en eski bitkisel kaynaklardan biri olan ketenin, kullanım alanının çeşitlenmesiyle, tohumlarıyla gıda ve yağ sanayilerine, lifleriyle de tekstil sanayine olan katkısına yenilerini eklemektedir. Tarihin farklı dönemlerinde önemi artış ve azalışlar gösteren keten, son yıllarda Türkiye’de de çok fazla konuşulmaya başlanmıştır. Esasında geçmişte Türkiye’nin geleneksel tarım ürünleri arasına sayılan keten son yıllarda neredeyse zirai hayattan bütünüyle silinme noktasına gelmişse de yerel yönetimlerin desteğiyle küçük çaplı da olsa yeni girişimler söz konusu olmuştur. Bu çalışmada ise keten gibi stratejik önemi haiz bir tarım ürünü Ziraat Coğrafyası odağında detaylı bir şekilde irdelenerek bu alanda yapılması gerekenlere dikkat çekilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Keten, *Linum usitatissimum* L., Lif Bitkisi, Yağlı Tohum, Ziraat Coğrafyası.

AS SOPHISTICATED AGRICULTURAL PRODUCT: FLAX / LINEN (*Linum usitatissimum* L.)

Abstract

Agriculture continues to protect its value as a factor of our culture that forms our history and likewise still affects our civilisation the most. This importance has been increasing especially in recent years its effect in terms of human health, sustainable rural development and food supply and safety. Rapidly increasing world population and the limitation of vital resources for agriculture, especially water, all these factors have brought new searches in agriculture along. At this point, there is in question constant new searches and new alternatives for both food and non-food agricultural products. Flax (*Linum usitatissimum* L.), on the other hand, is an agricultural product that has been existing in human life since the beginning of agriculture and will continue to maintain its place in human life by being a versatile agricultural product. With the diversification of the use of flax, which is one of the oldest plant resources that people benefit from, it adds new ones to the food and oil industries with linseed and its contribution to the textile industry with its fibers. Showing a significant increase and decrease in different eras of history, flax is started to be mentioned very much in recent years in Turkey as well. In fact, having counted among Turkey's traditional agricultural products in the past, flax, even though it has come almost to the point of total obliteration of agricultural life in recent years, but with the support of local governments, there have been new initiatives albeit on a small scale. In this study, an agricultural product of strategic importance such as flax has been examined in detail in the focus of Agricultural Geography, and the attention has been attracted to what needs to be done in this field.

Key Words: Flax / Linen, *Linum usitatissimum* L., Fiber plant, Oil seed, Agricultural Geography.

1. GİRİŞ

Tarımda yapılması gerekenlerin başında günümüz nüfusunun ihtiyaçlarına gerektiği kadar cevap vermek yanı sıra 2030’a değin 8 milyarı aşması beklenen dünya nüfusuna yönelik de tedbirler almak olmalıdır. Bu yapılırken

¹ İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Coğrafya ABD., guven.sahin@ogr.iu.edu.tr

de sağlık (İnsan, hayvan, bitki), sürdürülebilirlik, başta kırsal kesim halkı refah düzeyi olmak üzere iktisadi şartlar göz önüne alınmalıdır. Artan çevre bilinci, sürdürülebilir kırsal kalkınma hedefleri ve en önemlisi de insan sağlığı (Bu noktada ise GDO'lu ve kalıntılı ürünler en tartışılan hususlardır) konularında daha sıkı, hatta katı uygulamalara yönelmesi gerektiğinin de altı çizilmelidir.

Tarımsal üretimde ise gıda dışı bitkisel üretim özellikle son yıllarda sentetik ve de çevreye zararlı ürünlere alternatifler arayışı noktasında üzerinde en fazla durulan ürün grubunu oluşturmaktadırlar. Lif bitkileri de bu kapsamda ilk sırada yer alan tarım ürünü grubudur. Bu grupta yer alan keten de; hem lif hem de yağlı tohumlar içerisinde değerlendirilen ve binlerce yıllık tarım hayatı içerisinde önemini koruyarak günümüze ulaşabilmiş çok özel bir bitkisel kaynaktır. Keten kullanım alanlarının çeşitliliği ile ekonomik açıdan değeri yıldan yıla artan bir bitki olup geçmişteki ekseri yağ ve lif amaçlı üretimine ilaveten gıda takviyesi, kişisel bakım (Kozmetik), kağıt sanayi başta olmak üzere çeşitli endüstriyel ürünlerin imali de eklendiğinde önemi daha da artmış ve de artmaya devam etmektedir. Keten tohumundan elde edilen keten tohumu yağı, linoleik ve alfa linoleik asit içeriği ile oldukça iyi vasıflı bir üründür. Tohumlarının besin içeriği ve müsilaj etkisi ile de keten sadece lif veya yağ bitkisi olarak değil tıbbi – aromatik bitkiler arasında da sayılabilecek bir tarım ürünüdür.

Keten, tarihsel süreçte de çok önemli bir yer edinerek elde edilen ürünlerle medeniyetimizin şekillenmesinde çok büyük rol oynamıştır. Keten, buğday ve arpa ile birlikte ilk kültüre alınan birkaç bitkiden birisi olup bu kapsamda *Antik Tarla Bitkileri* arasında sayılabilecek özelliktedir. Buna göre de antik çağlarda elde edilen lifin türlü şekillerde işlenmesi, dokuma kültürü, kıyafet ve diğer dokuma ürünleri tasarımı, tohumlarından elde edilen yağın aydınlatmada (Kandillerde kullanımı) gibi pek çok özelliği ile aynı zamanda stratejik bir tarım ürünü / hammadde olmuştur. Binlerce yıl temel lif kaynağı olarak varlığını korumuş olan keten, önce pamuk ve jütle rekabet edememesi, sonrasında ise sentetik ürünlerin çok daha ucuza ve kolay erişilebilir hale gelmesiyle çok ciddi ölçüde gerilemiştir. Yakın yıllarda ise tohumlarının besin içeriği ile sağlıklı beslenme eğilimleri içerisinde aranan bir ürün haline gelmesi, hemen her alanda olduğu gibi giyim kuşam ve kozmetik ürünlerde de olabildiği kadar doğal / organik ürünlere yönelmesiyle keten yeniden popülerlik kazanmaya başlamıştır. Bu çalışmada da Ziraat Coğrafyası odağında ketenin genel özellikleri, yetiştirme şartları, elde edilen ürünler ve ekonomik değeri, tarihsel süreçte ketenin gelişimi, keten yetiştiriciliğinin coğrafi dağılımı ve Türkiye özelinde bu bitkisel kaynağın geçmişten günümüze durumu bir bütün halinde incelenmiştir.

2. KETENİN YAPISAL ÖZELLİKLERİ VE YETİŞME ŞARTLARI

Keten, dünyanın en eski kültür bitkilerinden biri olup tarih boyunca türlü özellikleriyle değerlendirilmiş bir bitkidir. Linaceae ailesinin *Linum* cinsine ait 230 tür bulunmakta olup başlıca yayılış alanı Anadolu, Balkan Yarımadası ve Kuzey Amerika'dır (Hall ve ark., 2016: 159). Vavilov (1950), kültüre alınan ketenin anavatanı olarak 4 merkez belirlenmiş olup bunlar; Akdeniz Havzası, Güneybatı Asya (Münbit Hilal), Merkezi Asya ve Etiyopya (Habeşistan)'dır (Diederichsen ve Hammer, 1995: 264; Dash ve ark., 2017: 1429). Daha sonra yapılan çalışmalarla bazı araştırmacılar bu bölgelere Avrupa – Sibiry'a'yı da eklemişlerdir. *Linum* cinsinden Türkiye'de ise toplamda 25'i endemik olmak üzere 53 tanımlanmış takson bulunmaktadır (Öksüz ve ark., 2015: 125). Türkiye endemik ketenleri arasında *Linum boissieri*, *Linum carianense*, *Linum triflorum*, *Linum tmoleum*, *Linum olympicum* sayılabilir. Yapılan çalışmalarla ketenle ilgili Türkiye'deki endemik ve alttürlerle ilgili mevcut envanter sıkça güncellenmektedir.

Günümüzde ticari manada yaygın olarak kültürü yapılan *Linum usitatissimum* L., *Linum bienne* Mill. ya da yabani keten olarak adlandırabileceğimiz türden kültüre alınmıştır (van Zeist, 1985: 37). Burada dikkat çekilmesi gereken önemli bir nokta da *Linum bienne* Mill. ile *Linum angustifolium*'un bazı araştırmacılarca aynı bazı araştırmacılarca ise birbirine çok benzer fakat farklı türler olduğu hususudur (Renfrew, 1985: 63; Jhala, 2010: 78). Moleküler açıdan karşılaştırıldığında ise *Linum bienne* Mill., *Linum angustifolium* ve bunlardan kültüre alınmış olan *Linum usitatissimum* L. çok büyük ölçüde benzer özellikler gösterdiği saptanmıştır (Hall ve ark., 2016: 160). *Linum bienne* Mill. aynı zamanda Türkiye florasının doğal bir elemanı olup bu sayede ülke, ketenden ilk olarak faydalanma, kültüre alma ve ticaretinde de antik çağlarda önemli bir kavşak noktası olmuştur.

Tek yıllık (Nadiren iki yıllık olanlarına da rastlanmaktadır) bir bitki olan kültür keteni (*Linum usitatissimum* L.), kavuzlarının kendiliğinden açılmasıyla karakterize edilmektedir. Yağ eldesi amacıyla yetiştirilen ketenler 30 ila 70 cm. civarında boylanırken, liflik çeşitler 120 cm.'e kadar boylanmaktadır. Lif amaçlı yetiştiricilikte sap kalınlığı da 2 – 3 mm. civarındadır. Yağ ve lif elde edilmesine yönelik yapılan yetiştiricilikte bitkiler arasındaki bir diğer fark da lif amaçlı yetiştirilen ketenler çok dallanmazken, tohum amaçlı yetiştirilen ketenlerde dallanma daha fazla olup buna bağlı daha çok kapsül elde edilmektedir. All-Russian Flax Institute uzmanları ekonomik açıdan istifade edilen ketenleri 5 grupta değerlendirmekte olup bunlar; **1.** Lif Keteni (Uzun boylu olanlar); **2.** Ara Lif Keteni (Daha kıs olmakla birlikte lif eldesi amacıyla yetiştirilenler); **3.** Taçlı Keten (Gövdeli yapısı tepe kısmında taç oluşturan ketenler); **4.** Geniş Tohumlu (Ekseri tohum eldesi için olanlar) ve **5.** Yayvan – Bodur Keten (Kışlık Ketenler) şeklindedir.

Kültürü yapılan ketenin çiçekleri soluk mavi renkte (Özellikle lif amaçlı yetiştirilen çeşitlerde) olup aynı familyaya ait pek çok türün ve de süs bitkisi amacıyla yetiştirilen keten çeşitlerinin mavi ve tonları, lila, sarı, beyaz, pembe renkli çiçekleri bulunmaktadır. Bitkinin kapsülleri (Meyvesi) 5 – 12 mm., keten tohumları ise 3.5 – 7 mm. uzunluğundadır. Keten kapsülleri tepe kısmı sivri, yuvarlak veya basık silindirik formdadır. Ortalama 1000 tane ağırlığı 7 – 9 g. civarındadır. Ekonomik değeri olan keten çeşitlerinden 2 renkte tohumlar elde edilir (Şekil 1). Bunlardan sarı renkli keten tohumları (Golden linseed) çok üstün vasıflı olup yetiştiriciliği daha sınırlı iken kahverengi keten tohumları çok daha yaygın yetiştirilmektedir. Yağlık bir çeşit olan “Linola” aynı isimle bir ticari marka olarak iyi kalite yemeklik yağ olarak pazarlara sunulmaktadır. Zayıf bir kök sistemi olan ketenin kökleri 80 – 130 cm.'e kadar inebilse de özellikle yan köklerin zayıflığına bağlı olarak toprak tutma kabiliyeti nispeten zayıftır.

Kaynak: Sudarshan ve ark., 2017; Diederichsen ve Richards, 2003.

Şekil 1. Kahverengi – Sarı Keten Tohumları, Çiçekleri ve Kapsülü

Ketenin geniş bir adaptasyon kabiliyeti olup lif ve tohum eldesine göre farklı iklim şartlarında ve hemen her türlü toprak tipinde yetiştirilebilen bir bitkidir. Orta kuşak ikliminin görüldüğü nemli alanlarda oldukça geniş bir yayılım gösteren ketenin tohum amaçlı yetiştiriciliğinde özellikle subtropikal sahalar oldukça elverişlidir. Nem, keten yetiştiriciliği için önemli bir iklim elemanı olup bu anlamda özellikle serin, sık yağışlı, sahil kesimler (Lif amaçlı yetiştiricilikte) çok idealdir. Yağlık ketenler ise kuraklığa karşı daha dayanıklı olduğundan karasal iklim, özellikle de geçit kuşaklarında çok iyi bir gelişim göstermektedirler. Bununla birlikte ketenin geniş adaptasyon kabiliyeti sayesinde günümüzde 60° kuzey enleminin de üstüne çıkarak (Kanada’da) ticari manada yetiştiriciliği yapılabilmektedir. Keten, değişen çevre koşullarına pamuk ve jütten daha kolay adapte olup her ikisinden de daha dayanıklı bir lif bitkisidir. Bu özelliği de son yıllarda etkisini daha da şiddetli bir şekilde hissettiren ekstrem

hava olayları karşısında ketenin çok daha tercih edilebilir bir bitki olmasını sağlayan önemli bir avantaj olarak karşımıza çıkmaktadır.

Keten hem yazlık hem de kışlık yetiştiriciliği yapılabilen bir tarım ürünüdür. Çok yüksek sıcaklıklara ve soğuğa tahammülü olmayan bir bitkidir. Özellikle de lif eldesi amacıyla yapılan yetiştiricilikte bitki için yüksek sıcaklıklar ve kuraklık istenmeyen bir durumdur. Bitki, çiçeklenme döneminde 0°C'nin altındaki sıcaklıklardan olumsuz etkilenmektedir. Bitki için 10° – 30°C arası sıcaklıklar idealdir. Kanada'da yetiştirme devresi boyunca sıcaklıklar 10° – 25°C arasında seyretmektedir ki, bu da keten için uygun aralıktır.

Keten için yetiştirme devresi boyunca 450 ila 750 mm. arasında yağış idealdir. Elbette su isteği lif veya tohum amacıyla yapılan yetiştiriciliğe göre değişmektedir. Kanada'da tohum amacıyla en fazla yetiştirildiği Kanada Prerileri'nde Haziran – Ağustos arasındaki yetiştirme devresi boyunca 350 – 400 mm. yağış almaktadır. Eğer yazlık ekim yapılacaksa 2 veya 3 defa sulama yapılması gerekmektedir. Kışlık ekimde ise beklenen yağışlar olduğu sürece sulamaya ihtiyaç yoktur. Yağışın da yetiştiricilik yapılan sahalarda yoğun olması bitkiyi yatacağından istenmeyen bir durumdur. Keten için sık ve hafif yağmurlar en ideal yağış rejimidir. Bir diğer iklim elemanı olan rüzgar da keten için önemli bir husustur. Kazık köklü fakat genel olarak zayıf bir kök sistemi bulunan keten için kuvvetli rüzgarlar olumsuzluk teşkil etmektedir.

Toprak açısından seçici olmayan ve hemen hemen çoğu toprak tipinde yetiştirilebilen keten için en önemli dezavantaj drenajı kötü olan topraklardır. Bitki için toprak pH değeri olarak 6 – 6.5 ideal kabul edilmektedir. Keten yetiştiriciliğinde en önemli husus yabancı ot kontrolü olup bu noktada çapa yapılması yetiştiricilikte çok önemlidir. Yabancı otlarla mücadele edemeyen, özellikle de küskütten (*Cuscuta* spp.) büyük ölçüde zarar gören keten için 2 kere çapa yapılması uygundur. Ekimde ise lif elde edilmek isteniyorsa sık ekim, tohum eldesi için ise daha seyrek ekim yapılmalıdır. Lif amacıyla yapılan sık ekim güneşlenmeyi de engellediğinden ayrıca önemlidir. Tohumların en fazla 1.5 – 2 cm. derine ekimi uygun olup daha derine yapılan ekimlerde toprak üstüne çıkması güçleşir. Türkiye'de dahil olmak üzere gelişmekte olan ülkelerin çoğunda elle serpmeye usulü yapılan ekim, AB ve diğer gelişmiş ülkelerde mibzerle yapılmakta olup böylelikle tohumluk kaybı çok daha az olmaktadır.

Keten kısa sürede gelişimini tamamlayan bir bitkidir. Bitki, çeşide ve yetiştirildiği coğrafi şartlara göre değişmekle beraber 45 – 60 günde vejetatif gelişimini, 15 – 25 günde çiçeklenmesini, 30 – 40 günde de meyve olgunluğunu tamamlamaktadır. Buna göre de keten için gelişimini 90 – 120 günde tamamladığını söyleyebiliriz. Bitkinin bu özelliği de ikinci ürün alınmasına müsaade etmekte, bu anlamda da iyi bir münavebe bitkisi olarak karşımıza çıkmaktadır. Buğday, arpa, yulaf gibi tahıllar ile birlikte kanola başta olmak üzere yağlı tohumlu bitkilerle münavebeye uygun bir tarım ürünüdür. Kanada'da kışlık buğday ve kanolayla; Hindistan'da mısır, sorgum ve yerfıstığıyla; Çin'de ise darı, buğday, arpa ve patates ile rotasyonu yapılmaktadır (Marchenkov ve ark., 2003: 84). Türkiye'de de özellikle mısırdan sonra ekimi başta olmak üzere tahıllarla münavebesi önerilebilir. Keten – tahıl – baklagil – mısır (Soya fasulyesi veya yulaf da olabilir) şeklindeki 4 yıllık münavebe sistemi Türkiye için çok uygundur (Yılmaz ve Uzun, 2019: 17). Keten yetiştiriciliğinde bitkinin aynı araziye üst üste ekiminin uygun olmaması ve kendisinden önce mümkünse temiz bir tarla bırakan özellikle çapa bitkilerinin ekimi faaliyetin ekonomik olması için çok önemlidir.

Keten yetiştiriciliğinde özellikle tohum eldesine yönelik üretim söz konusuysa tıpkı susam ve baklagillerde olduğu gibi bu bitki için de hasat zamanının tayini oldukça önemlidir. Lif kalitesi için de hasadın zamanında yapılması çok önemli olup aksi taktirde gecikmeye bağlı olarak lif dokusunda bozulmalar olduğu gibi randımanda da düşüşler yaşanmaktadır. Keten hasadı da pek çok açıdan benzer özellikler gösterdiği kenevir hasadına benzemektedir. Keten için de yetiştiriliş amacına göre farklı hasat dönemleri söz konusudur. Buna göre;

- ❖ Yeşil Olum Dönemi: Yüksek kalitede fakat düşük verimli lif eldesi,
- ❖ Erken (Yeşil) Sarı Olum Dönemi: Yüksek verimli lif eldesi,
- ❖ Tam (Sarı) Olum Dönemi: Hem lif hem tohum eldesi,
- ❖ Ölü Olum Dönemi: Sadece tohum eldesi amacıyla yapılan hasattır.

Sayılanlardan en ekonomik olanı tam (sarı) olum dönemi olduğundan çiftçiye ekseriyetle önerilmektedir. Tohum amacıyla yapılan hasat, kapsüllerin % 90'ı kahverengi – sarı renge dönmeye başlayınca yapılır. Daha hızlı ve pratik bir hasat yapılmak isteniyorsa tohumların % 75 kadarı kahverengi olduğunda kimyasal kurutucular püskürtülür ve bu sayede de ketenlerin tarlaya serilerek kurutulması ihtiyacı ortadan kalkar (Mert, 2009: 118-119). Lif eldesi için izlenen yöntem ise esasında çoğu lif bitkisi için benzerdir. Pamuk bir kenara bırakılırsa keten, jüt ve kenevirin hasat – harman ve lif eldesi yöntemleri neredeyse birbirinin aynısıdır denebilir. Lif amacıyla yapılan hasat ve sonrasında lif elde edilmesi, faaliyetin en zahmetli aşamasını oluşturmaktadır. Her ne kadar günümüzde çoğu gelişmiş ülkelerde faaliyetin bu aşaması da modern ekipmanlarla kısa süre de yapıyor olsa da keten lifi üretiminin sınırlı olduğu Türkiye gibi ülkelerde veya modern tarım uygulamalarının gelişmediği yerlerde hala geleneksel üretim yöntemleri sürdürülmektedir. İlk olarak lif amacıyla hasat edilebilir hale gelen ketenler makine veya oraklarla biçildikten sonra tarlalara serilerek 1 – 2 gün bekletilir. Sonrasında demetler halinde çatılan keten gövdeleri bu şekilde tarlalarda 1 – 2 hafta daha bekletilir. Sonrasında tohumlar sopalarla dövülerek veya taraklardan geçirilerek tohumlarından arındırılır. Elde kalan keten sapları pektinin parçalanması için durgun veya hareketli su ortamlarında ya da modern işletmelerde özel çürütme havuzlarında suda bekletilir. Sapların suda bekletilmesi büyük ölçüde su sıcaklığı ile ilgili olup buna göre 3 – 4 gün ila 10 – 15 gün sürebilmektedir. Beton havuzlarda suyun günlük olarak değiştirilmesiyle çürütme 3 – 4 gün gibi kısa sürede tamamlanabilirken, hareketli su ortamında birkaç haftayı bulmakta, çiğde kurutma adı verilen ve bol yağışlı, toprağın sürekli nemli olduğu yerlere keten saplarının serilmesiyle yapılan çürütme ise 2 – 3 ayı bulmakta, bununla birlikte lif kalitesi de büyük ölçüde bozulmaktadır. Büyük ölçekli ticari işletmelerde çürütme işlemi kimyasal yollarla da yapılmaktadır. Bu aşamada en önemli husus suyun temiz olmasıdır. Bulanık, çamurlu sular lif rengini bozduğundan elde edilen keten liflerin pazar değerini düşürmektedir. Demetler halinde suya yatırılarak üzerine ağırlık konan sapların dış kabuk kısmındaki çürüme ara sıra alınan örneklerle kontrol edilir. Bu aşamadan sonra da 6 – 8 gün kadar kurumaya bırakılırlar. Burada belirtilmesi gereken önemli bir nokta da belirtilen tüm sürelerin yöreye ve sıcaklık şartlarına bağlı olarak değişkenlik gösterebileceğidir.

Fotoğraf 1. Ayancık'ta Keten Tarlaları ve Hasat Edilen Keten Balyaları (Sağda); Altta İmece Usulü Sap Kırma / Keten Dövme İşlemi

Yukarıda sayılan işlemlerin ardından avadanlık aşamasına geçilir. Dikkat çekici bir biçimde geleneksel yöntemlerle keten gövdesinden lif elde etme aşaması için kullanılan aletler Antik Çağlardan günümüze çok büyük değişiklik göstermemiştir. Keten sapları ilk olarak mengenez adı verilen bir kolu hareketli, ekseri tahta bir aletten geçirilerek gövdenin dış kabuğunun ufalanması (Sap kırma) sağlanır. Sonrasında ise tokmaklarla dövülerek çırpılır ve kabuk parçaları uzaklaştırılır. Bu işlemin ardından elde edilen kaba lifler farklı incelikteki lif taraklarından geçirilerek 30 ila 80 cm. arasında değişen en ince lifler elde edilir. Hazırlanan lifler çileler haline getirilerek ya bu şekilde pazara sunulur ya da eğrilerek iplik haline getirilir. İplikler elde edilecek ürüne göre farklı kalınlıklarda bükülür. Örneğin; çuval ve kilim için daha kalın, giysi amacıyla üretilecek dokumalarda daha ince iplikler halinde bükülür.

Fotoğraf 2. Liflerin Mengenezden Geçirilmesi (Solda) ve Taranma Aşamalarından Görünümler²

Keten yetiştiriciliği noktasında büyük mesafeler kat eden ve keten yetiştiriciliğine büyük önem veren Kanada başta olmak üzere ABD’de de özellikle yeni geliştirilen çeşitlerle çok iyi sonuçlar elde edilmiştir. Sarı tohumlu ketende Kuzey Dakota menşeli Gold ND ve Carter ile kahverengi tohumda da ND Hammond çeşidi yüksek verim özellikleriyle dikkat çekmektedirler. Kanada’da ise 17 kadar üstün vasıflı keten çeşitleri içerisinde yağ oranları % 50’ye yaklaşan çeşitler öne çıkmaktadır. Bunlardan; Shape % 50.2, Prairie Sapphire % 49, VT 50 % 48.8 ve CDC Plava çeşidi de % 47 oranında yağ içeriğiyle öne çıkmaktadır (Anonim, 2019: 52). Bununla birlikte özellikle Kanada’daki GDO’lu keten çeşitleri (Triffid gibi) de keten yetiştiriciliği konusuna başka bir açıdan yaklaşılmasını gerektirmektedir. Türkiye’de ise bu konudaki çalışmalar henüz çok yeni olup “Ülkesel Keten Islah Araştırmaları Projesi” kapsamında çalışmalar sürdürülmektedir. Bu kapsamda da Trakya Tarımsal Araştırma Enstitüsü tarafından ıslah edilen ve 2018 itibarıyla üretim izni alınan Beyazgelin, Karakız ve Sarıgelin çeşitleri bulunmakta olup ilk tescilli keten çeşidi olan Sarı-85 (Yağ oranı % 43.5)’te yine bu enstitüde üretilip Türkiye’ye dağıtılmaktadır.

3. KETENDEN ELDE EDİLEN ÜRÜNLER VE KULLANIM ALANLARI

Yapılan çalışmalarla ketenin ve ketenden elde edilen ürünlerin kullanım alanı yıldan yıla çeşitlenmektedir. ABD’de 2005’te yapılan bir çalışmaya göre 200 civarında gıda ve kişisel bakım ürününde keten kullanıldığı saptanmıştır (Jhala, 2010: 46). Bitkinin en yaygın ve geleneksel kullanım alanları; lif ve tohumlarından elde edilen yağdır. Buna bağlı olarak da keten hem yağlı tohumlar hem de lif bitkileri arasında sayılmaktadır. Bitkinin işlenmesinden arta kalan küspesi ve hasat artığı ürünler hayvan yemi olarak, elde edilen yağ hem yemeklik hem de sanayi yağlar kategorisinde değerlendirilmektedir. Tohumları geçmişten beri özellikle unlu mamullerde çeşni olarak kullanılan ketenin son yıllarda sağlıklı beslenme eğilimleri noktasında gıda takviyesi amacıyla kullanımı

² Daha fazla görsel için bkz. <https://www.gbif.org/pt/species/113628059> (Son erişim: 10.11.2019).

da yaygınlaşmıştır. Almanya’da ilgili resmi makamlarca kabızlık ve birtakım bağırsak sorunlarında keten tohumu kullanımı serbest bırakılmıştır (Jhala ve Hall, 2010: 4308).

Ketenden elde edilen ham ve işlenmiş ürünleri detaylandırarak olursak;

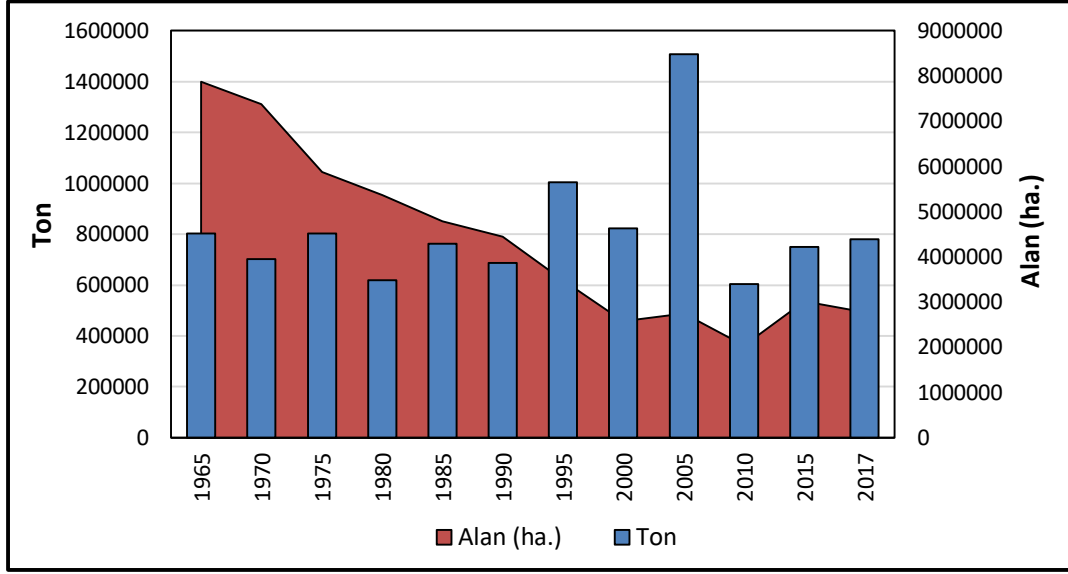
a. Keten Tohumu ve Yağı: Keten tohumu özellikle son yıllarda çok daha hızlı yayılan ve popüleritesi yıldan yıla artan sağlıklı / doğal beslenme eğilimleri dahilinde üzerinde en fazla durulan gıda / takviye besin malzemelerinden birisidir. Gerçekten de besin içeriği açısından keten tohumu ve insan sağlığı üzerindeki etkileri son yıllarda yapılan klinik deneylerle de kesinlik kazanmıştır. Bitkinin tohumları % 38 – 45 arasında yağ, % 18 – 20 civarında da protein (Çeşide bağlı olarak protein içeriği % 10 ila 31 arasında değişmektedir) içermektedir. Bu açıdan tohumları yağ açısından olduğu kadar protein açısından da oldukça zengindir. Protein içeriği yanı sıra 100 g. keten tohumu; ortalama 27.3 g. lif, 255 mg. kalsiyum, 5.73 mg. demir, 30 mg. sodyum ve 813 mg. da potasyum içermektedir (USDA, 2019).

Son yıllarda keten tohumunun en popüler kullanım alanlarından birisi de gıda takviyesi olarak doğrudan ve dolaylı kullanımınıdır. Yapılan klinik çalışmalar insan sağlığı üzerinde keten tohumu destekli gıdaların pek çok olumlu etkisi olduğunu göstermiştir. Kanser, kanser tedavisi sürecinde ortaya çıkan olumsuz faktörlerin giderilmesi ve diğer bazı hastalıkların tedavisi noktasında olumlu etkileri olduğu tespit edilmiştir (Başer, 2011: 26). Bitkinin müsilağ özelliği de kabızlık başta olmak üzere sindirim ve boşaltım sorunlarında, buna bağlı bağırsak problemlerinde ayrıca öne çıkartılmaktadır. Ayrıca ketenin insan sağlığı üzerindeki etkilerine yönelik çalışmalar bitkinin antioksidan etkisi olduğunu ve kolesterolü düşürdüğünü göstermiştir (Jhala, 2010: 50).

Keten tohumunun doğrudan bir çeşni malzemesi ve gıda takviyesi amacıyla türlü şekillerde (Keten tohumu unu gibi) kullanımı yanı sıra asırlardır istifade edilen ve günümüzde hala önemli denebilecek bir pazarı bulunan keten tohumu yağı önemli bir yere sahiptir. Keten tohumundan elde edilen yağ, hem gıda amacıyla hem de sınav maksatla çok çeşitli şekillerde kullanılmaktadır. Elde edilen yağın kandillerde kullanımı ise antik çağlara kadar uzanmaktadır.

Keten tohumu yağı, Türkiye’de “Beziryacı” ve yağın çıkartıldığı yerlerde “Bezirhane” olarak anılmaktadır. Beziryacı (Arapça “Bezr” tohum anlamına gelmektedir) geçmişte en fazla kandil yağı başta olmak üzere hayvan yemlerine katkı olarak kullanılmıştır. Halk hekimliğinde de yaygın bir şekilde kullanılan beziryacı, ağrı kesici, öksürük söktürücü ve yara sağaltıcı olarak kullanılmaktaydı (Ertuğ, 1998: 114). Keten tohumu işlenmesinden arta kalan küspe de kaliteli bir hayvan yemi katkı maddesi olarak değerlendirilmiştir. Geçmişte Türkiye’de oldukça yaygın olan beziryacı üretimi özellikle Karadeniz ve İç Anadolu Bölgeleri’nde yoğunluk göstermekteydi. Örneğin; 1882 tarihli 16. Konya Salnamesinde Aksaray Kazası’nda 28 bezirhane varlığından bahsedilmektedir (Ertuğ, 1998: 114). Fakat tarımdaki yeni alternatifler ve tarıma dayalı sanayilerin özellikle belli alanlarda yoğunlaşmasıyla beziryacı üretimi büyük ölçüde gerilemiştir. Türkiye’de beziryacı üretimi genel olarak 1980’lerden sonra neredeyse bütünüyle ülke iktisadi hayatından çekilmiştir.

Dünya genelinde keten tohumu amacıyla yapılan ziraatına dair duruma baktığımızda esasında 1960’lara kıyasla çok ciddi bir gerileme söz konusudur. Nitekim 1965’ten 2017’ye değin tohum amaçlı yapılan ekim % 64.7 oranında gerileme göstermiştir. Son birkaç yılda ekim alanı küçük ölçekli de olsa genişleme göstermiş, 2010’daki 2.034.649 ha. alan, 2017’de 2.777.952 ha. olmuştur (Şekil 2). Keten tohumu üretimi ise ekim alanından çok farklı bir durum sergilemiş, 1965’te 7.876.044 ha. alandan 803.387 ton keten tohumu elde edilmişken 2005’te 2.745.034 ha. alandan 1.508.925 ton keten tohumu elde edilmiştir. Sonraki yıllarda ise üretim yeniden gerilemiş ve 2017’de 780.554 ton ile sınırlı kalmıştır (Şekil 2). Keten tohumu üretimi için istisna birkaç yıl gözardı edilirse üretimin kabaca 600 ila 800 bin ton aralığında seyrettiğini söyleyebiliriz. Öte yandan bu stabile yakın durum yağlı tohumlar içerisinde keten tohumunun payının yıldan yıla daha da daralmasına neden olmuştur.

Kaynak: FAO, 2019.

Şekil 2. Seçilmiş Yıllar İtibariyle Dünya Toplam Keten Tohumu Ekim Alanı ve Üretim Miktarındaki Değişim

Dünya genelinde keten tohumu yağı üretimine baktığımızda tablo 1’de de görüldüğü üzere keten tohumu üretiminde önde gelen ülkelerden Çin hem 2000 hem de 2017’de ilk sırada yer almıştır. 2017’de ikinci sırada yer alan Belçika başta olmak üzere keten tohumu üretimi oldukça sınırlı olan çoğu Avrupa ülkesinin kayda değer miktarlarda keten tohumu yağı üretimi olması dikkat çekmektedir. Belçika ve İtalya’nın sınırlı keten tohumu üretimlerine karşılık artan ve üretimde üst sıralarına çıkmalarına neden olan keten tohumu yağı üretimi, her ne kadar Almanya’da 2000’e kıyasla bir gerileme olmuşsa da ülkenin bu anlamda dikkat çekici üretimi genel manada Avrupa’da önemli bir endüstri ve pazarın bulunduğunu göstermektedir. Dünyanın önde gelen keten tohumu üreticilerinden ABD’de ise her iki yılda da 100 bin tonun üzerinde yağ üretimi gerçekleştirmiştir. Türkiye’de ise bu anlamda dikkat çekici bir gelişme söz konusudur. İlgili tabloda da görüldüğü üzere 2000’de çok sınırlı olan keten yağı üretimi 2017’ye gelindiğinde kayda değer bir seviyeye ulaşmış ve 75.412 tona çıkmıştır. Öte taraftan aynı yıl ülkenin ticari manada keten tohumu üretiminin olmaması, sektörün bu anlamda tamamiyle dışa bağımlı olduğunu göstermektedir. Geleneksel üreticilerden Etiyopya’da üretim artarken, Hindistan’da ise % 50’den fazla bir gerileme gerçekleşmiştir.

Tablo 1. Dünya Genelinde Keten Tohumu Yağı Üretiminde Öne Çıkan Ülkelerin 2000 ve 2017 Yıllarına Ait Üretim Değerleri (Ton)

Ülkeler	2000		2017	
	Keten Tohumu	Yağ	Keten Tohumu	Yağ
Çin	343.748	120.502	362.034	203.570
Belçika	14.800	87.000	7.722	119.391
ABD	272.550	106.142	97.590	102.091
Türkiye	173	74	0	75.412
Almanya	90.900	70.600	7.000	43.113
Etiyopya	32.138	8.725	96.863	35.353
Hindistan	240.800	72.000	184.000	29.321
İtalya	2.000	3.600	2.000	8.619

Kaynak: FAO, 2019.

b. Keten Lifi: Bitkinin ilk olarak kültüre alındığı yer ile birlikte ketenin ilk olarak lif amacıyla mı? yoksa tohumları ve buna bağlı elde edilen yağa yönelik mi? istifade edildiği hususu bilim camiasında hala tartışılan bir konudur. Arkeolojik çalışmalar da görece daha iyi korunmuş olan lif ve liflerden elde edilen türlü dokuma / dokuma ürünleri ile ilgili kanıtların fazlalığına bağlı olarak lif amaçlı kullanımının çok daha eski olduğu düşünülmektedir. Antik Mısır’da mumyaların hazırlanmasında kullanılan sargılar yanı sıra Antik Yunan ve genel

olarak Latin dünyasında balık ağları, halat ve gemi yelkenlerinin hazırlanmasında keten en fazla kullanılan bitkisel hammadde olmuştur. Buna göre de keten liflerinin en iyi tahminlerle 7000 – 8000 yıldır ticari manada kullanıldığını net bir şekilde söyleyebiliriz.

Keten lifi, çoğu bitkisel life kıyasla (Kenevir, jüt, rami, Manila keneviri, abutilon³) üstün vasıflı (Lif inceliği ve sağlamlık başta olmak üzere) olma özelliği ile öne çıkmışsa da ekonomik manada pamuk başta olmak üzere diğer liflerle rekabet edemediğinden sürekli gerilemiş ve doğal lifler içerisinde payı sürekli daralmıştır. Keten sapı % 16 ila 24 civarında, bazı çeşitlerde % 34 – 37 oranında lif sağlamakta olup bu oran çeşide göre değişmektedir (Arslanoğlu ve ark., 2017: 54; Yılmaz ve Uzun, 2019: 8). Buna göre de dekardan 30 ila 50 kg. arasında saf keten elde edilmektedir. Keten lifi özellikle uzun yıllar hem kıyafet hem de çeşitli ev tekstili ürünlerde yaygın bir şekilde kullanılan kanvas (Canvas) kumaşı, halat, yelken, ip, çuval, çadır bezi, itfaiye hortumu, kilim, paspas gibi yer yaygıları gibi ürünlerde yaygın olarak kullanılmıştır. Keten lifinin, yün, ipek ve pamukla karışımı çok iyi sonuç vermektedir (Dash ve ark., 2017: 1430). Ketenin diğer pek çok lifle uyumlu olan karışımı tekstil sektöründe özel isimlerle anılmakta olup bunlar; sadece keten liflerinden elde edilen saf keten dokumalar “Lilen”, keten + jüt karışımı “Linju”, keten + pamuk karışımı “Linco” isimleriyle anılmakta olup çok iyi kalite dokumalar elde edilmektedir. Keten kumaşın, özellikle de dış giyim tasarımlarda, en büyük dezavantajı kırışık yapısı ve ütü tutmaması ya da çok zor tutmasıdır. Keten lifinin dokumada kullanımı ve bu dokumalardan kıyafet yapımı esasında coğrafi şartlara bağlı olarak ihtiyaçtan doğmuştur. Nitekim keten dokumalar teri emip aynı zamanda vücudun hava almasını sağladığından özellikle sıcak bölgelerdeki insanlar için büyük konfor sağlamıştır. Antik Mısır, Roma, Yunan ve Yakın Doğu medeniyetlerinde bu nedenledir ki keten dokumalar ve buna bağlı olarak ticareti büyük önem kazanmıştır.

Keten lifi yapısal özelliği bakımından kenevire çok benzer bir yapı sergilemektedir. Keten lifleri de tıpkı kenevir liflerinde olduğu gibi ıslandığında şişerek daha sıkı bir yapı kazanarak dayanıklılığı artmaktadır. Bu nedenle de denizcilikte de keten lifler ve bundan elde edilen ürünler (Yelken, ağ, halat gibi) uzun yıllar büyük rağbet görmüştür. Bununla birlikte keten lifleri kenevir lifine kıyasla daha yumuşak ve ince olduğundan elde edilen dokumaların da daha yumuşak bir dokusu olmaktadır ki bu özelliği ile de kenevire kıyasla daha fazla iç ve dış giyim ürünlerinde kullanılmış ve de kullanılmaktadır. Keten liflerinin iyi boya tutması ve doğal boyar bitkilerle de iyi sonuç vermesi bir diğer olumlu yönüdür.

Lif bitkilerini selüloz oranları bakımından karşılaştırdığımızda pamukta % 92, ketende % 64 – 81, ramide % 76 ve kenevirde % 74'tür. Hemiselüloz oranı bakımından ise (% 10 nem içeriğine sahip lif analizlerine göre) kenevir % 16.1 ve keten de % 16.7 ile öne çıkmakta olup pamukta % 5.7, jütte % 12, abaka/Manila kenevirinde % 19.6 ve ramide de % 13.1'dir (Müssig ve ark., 2013: 174). Hemiselüloz oranının yüksek olması, lif ürünlerinin suya dayanıklılığını artıran önemli bir husustur. Nitekim bu özelliği sayesinde de denizcilğe yönelik kenevir ürünleri (Yelken, halat gibi) çetin deniz – okyanus şartlarına dayanıklılık göstermiştir (Taşlıgil ve Şahin, 2019). Fakat keten lifinin pamuktan çok daha dayanıklı olmasına karşın elastikiyetinin daha zayıf olması pamukla rekabetini güçleştirmiştir.

İşlenmiş ve tekstil sanayinde kullanılmaya hazır keten iplik üretiminde geçmişte SSCB, günümüzde ise eski SSCB ülkelerinin kayda değer bir payı bulunmaktadır. Gerçekten de 1990'lara değin SSCB'de keten üretimi ve keten dokuma endüstrisi önemli bir yere sahip olup birliğin dağılmasının ardından bazı ülkelerde bu faaliyet günümüze değin sürdürülmüştür. Günümüzde dünya çapında Çin başta olmak üzere İtalya, ABD, Litvanya ve Polonya başlıca keten iplik ve dokuma üreticisi ülkelerdir. Avrupa'da lider konumda olan İtalya'nın 2017'de 5.538.979 kg. keten iplik üretiminin ardından geleneksel üreticilerden Polonya'da 4.808.321 kg. ve Litvanya'da 2.306.366 kg. üretim gerçekleşmiştir (European Commission, 2019).

³ Abutilon (*Abutilon theophrasti* Med.): Geçmişte özellikle Çin'de daha sonraları da ABD ve bir kısım Avrupa ülkelerinde lif bitkisi olarak yetiştiriciliği yapılmış olup kısa bir süre Türkiye'de de deneme ekimlerine konu olmuştur. Sonraki yıllarda istilacı ve zararlı türler arasında sayılmıştır.

c. Endüstriyel Ürünler (Gıda Dışı): Yapılan çalışmalarla ketenin kullanım alanı yıldan yıla çeşitlenmekte ve buna bağlı olarak talep de artış göstermektedir. Fiberglas, bioplastik, sınav yağlar (Kandil yağı gibi), boya, vernik, mürekkep (Günümüzün yazıcılarında kullanılan tonerlerdeki mürekkepler dahil), yalıtım malzemesi, alternatif bir enerji kaynağı olarak biyoyakıt üretimi, kağıt endüstrisi için (Banknot, sigara kağıdı, çay poşeti gibi), kozmetik ürünler sayılabileceklerden birkaçıdır.

Yağ işleme artığı olan keten küspesi % 25 – 30 oranındaki protein içeriğiyle ideal bir yem malzemesidir (Arslanoğlu ve ark., 2017: 51). Yapılan çalışmalar keten küspesinin süt verimini de artırdığını göstermektedir. Fakat sap ve küspenin usulüne uygun bir şekilde yem malzemesi olarak kullanımına dikkat edilmesi gerekmekte olup aksi takdirde hayvanlar için zehirleyici etki gösterebilmektedir (Mert, 2009: 96). Keten tohumları da kanatlı hayvan yetiştiriciliğinde kullanılan kaliteli bir yem malzemesi olarak da kullanılmaktadır. Bundan başka kültürü yapılan *Linum usitatissimum* L. haricinde bazı keten çeşitleri (*L. perenne*, *L. flavum*, *L. hirsutum*) süs bitkisi / peyzaj bitkisi olarak da üretilmektedir.

4. TARİHSEL SÜREÇTE KETEN VE KETEN ÜRÜNLERİ

Yapılan güncel çalışmalar ketenin Neolitikten beri kullanıldığını ispatlamıştır. Söz konusu istifade önce tabiattan hazır olarak toplanması, sonrasında da kültürü yapılan tarım ürünleri arasında yer almasıyla keten en eski birkaç kültür bitkisinden birisidir. Hatta bazı araştırmacılar buğday, arpa ve ketenin en eski kültürü yapılan 3 tarım ürünü olarak da değerlendirmektedir.

Kültürü yapılan ketenin (*Linum usitatissimum* L.) ilk olarak nerede kültüre alındığı noktasında akademik camiada hala bir netlik söz konusu olmamakla beraber bitkinin yabancı türünün (*Linum bienne*) anavatanı konusunda Akdeniz Havzası merkezli, Batı – Güney Avrupa, Kuzey Afrika, Güneybatı Asya, İran ve Kafkaslar ile kuşatılmış saha işaret edilmektedir (Weiss ve Zohary, 2011: S249). Bununla birlikte ketenin ilk defa kültüre nerede alındığı konusu çok net değildir. Ketenin M.Ö. 5000’lerde aşağı yukarı buğday ve arpa ile aynı zamanlarda Irak ve İran’da kültüre alındığı (Barber, 1991: 12; Diederichsen ve Hammer, 1995: 263; Ehrensing, 2008: 1; Öksüz ve ark., 2015: 125, Nag ve ark., 2015: 805) yanı sıra Münbit Hilal merkezli olmak üzere daha geniş bir alan olarak Akdeniz Havzası’nın doğusu ile Hindistan arasındaki saha da işaret edilmektedir (Dash ve ark., 2017: 1429). Günümüzde kültürü yapılan ketenin atası kabul edilen *Linum bienne* Mill.’nin doğal yayılış alanına baktığımızda Anadolu başta olmak üzere Akdeniz Havzası’nın doğusu ve Münbit Hilal’in ekseri kuzey yarısı olduğu bilindiğinden bitkinin kabaca bu saha içerisinde ilk defa kültüre alındığını söylemek mevcut bilgiler ışığında daha doğrudur.

Ketenin anavatanı konusunda kabaca da olsa sınırların belirlenmiş olmasına karşılık bitkinin ilk kültüre alınışı ve söz konusu kültürün Münbit Hilal’den veya daha genel bir ifadeyle Doğu’dan Batı’ya doğru mu? yoksa Batı’dan Doğu’ya doğru mu? olduğu hala tartışılmaktadır. Yapılan çalışmalar M.Ö. 2500 – 1200’de keten kültürünün doğudan taşınmış olduğu yönünde de (Jhala, 2010: 70) İsviçre başta olmak üzere ele geçirilen yeni buluntular keten tarihinin yeniden yorumlanmasına neden olmuştur. Bu veriler ışığında keten kültürünün Batı – Güney Avrupa’dan doğuya doğru yayılmış olabileceği savını ortaya koymuştur. Nitekim söz konusu saha da ketenin anavatanı içerisinde. Öte yandan çok daha yaygın olan kanaate göre ise keten ziraatı Mısır merkezli olmak üzere Doğu Akdeniz kıyıları (Bugünkü Suriye, Lübnan, Filistin, İsrail) ve Münbit Hilal’in kuzeyinden dünyaya yayılmış ve doğuda Hindistan’a, batıda ise Avrupa’ya yayılmıştır.

Kültür tarihi kabaca 7000 yılı bulan keten için doğadan hazır toplanan keten çeşitlerinden elde edilen liflerin çok daha önceleri işlenmeye başlandığını gösteren kanıtlar söz konusudur. Gürcistan’daki Dzudzuana Mağarası’nda 30.000 yıllık boyalı keten lif kalıntılarının bulunmuş olması (Weiss ve Zohary, 2011: S250; Sudarshan ve ark., 2017: 1) sadece keten tarihi değil medeniyet tarihi açısından da büyük bir keşif olmuştur. Söz konusu keşif henüz keten yetiştiriciliğine başlanmadan çok daha önce insanların bitkinin liflerini çıkartıp türlü şekilde işleyip dokumayı bildiğini göstermiştir. Bununla birlikte arkeolojik çalışmalar keten tarihinin sıklıkla revize edilmesine neden olmaktadır. Örneğin yapılan çalışmalarla Neolitikte Kuzey Avrupa’da keten liflerinden yapılmış dokumalara rastlanmıştır (Dash ve ark., 2017: 1429). Buna göre de bazı araştırmacılarca keten kültürü Yakın

Doğu'dan Avrupa'ya değil, Güney ve Batı Avrupa'dan doğuya doğru yayıldığı savı ileri sürülmüştür (Nag ev ark., 2015: 807). Mevcut bilgiler bir bütün olarak değerlendirildiğinde keten yetiştiriciliğinin Mısır ya da daha geniş bir ifadeyle Güneybatı Asya ile Kuzeydoğu Afrika'dan dünyanın diğer yerlerine yayılmış olduğu teorisi daha kuvvetli bir teori olarak öne çıkmaktadır. Spesifik olarak Türkiye'nin güneydoğusu ile Münbit Hilal'in kuzeyi ketenin ilk olarak kültüre alındığı saha olduğu yönündeki teoriyi destekleyecek çok sayıda kanıt söz konusudur (Zohary ve ark., 2012:1).

Fotoğraf 3. Dünyanın En Eski Dokuma Giysisi Olarak Kabul Edilen 5000 Yıllık Keten *Tarkhan Elbisesi* (Sol Üstte); Kral Tutankhamun'a Ait Keten Eldivenler ve Mısır'da Dönemi İçin Soylu Sınıfta Çokça Tercih Edilen Keten *Kalasisiris*⁴

Günümüz Türkiye'sinde yapılan çalışmalar da bu teoriyi destekler niteliktedir. Örneğin; Marmara Bölgesi'ndeki en eski tarım toplumlarından biri olarak dikkat çeken Barcın Höyük (Bursa / Yenişehir)'te yapılan çalışmalarla M.Ö. 6600 – 6500'lere dayanan keten kalıntılarına rastlanmıştır (Balcı, 2018: 96-145). Oysaki Anadolu'nun güneydoğusunda tam anlamıyla kültür keteni olup olmadığı netlik kazanmamış olsa da 10.000 yıl öncesine ait kalıntılar söz konusudur. Örneğin Çayönü Höyük (Çayönü Tepesi)'te M.Ö. 8250 – 7750 yıllarına uzanan keten yetiştiriciliğine ait kanıtlar ele geçirilmiştir (Demirel, 2016: 162). Irak'ta yapılan çalışmalar ise sulu tarım yöntemiyle keten yetiştiriciliği yapıldığına yönelik kalıntıların ortaya çıktığı yönündedir. Örneğin Irak'ın önemli arkeolojik sahalarından olan Tepe Sabz'da yapılan sınırlı çalışmalar M.Ö. 5500 – 5000'lere tarihlenen keten kültürü hakkında kayda değer bilgiler sunmaktadır. Burada yine dikkat çekilmesi gereken önemli bir husus ise özellikle son 2 asırda genel olarak Irak, Suriye, Filistin gibi ülkelerde yaşanan savaşlar, siyasi istikrarsızlıklar bu ve benzeri bilimsel çalışmaları engellediğinden söz konusu sahadan güvenilir ve uzun soluklu araştırmaların ürünü olabilecek çalışmalara müsaade etmediğinden henüz net bir şey söylemenin mümkün olmadığıdır. Yapılan

⁴ Görseller için bkz. <https://hyperallergic.com/279242/a-5000-year-old-linen-dress-is-the-worlds-oldest-woven-garment/>; <https://tr.pinterest.com/pin/420664421415608750/> ve <https://www.pinterest.es/pin/849843392157897792/> (Son erişim: 10.11.2019).

literatür çalışması sonrasında da görüldüğü üzere elde edilen en güvenilir bilgilerin Türkiye, Mısır ve İsrail'e ait olduğudur. Sonuçta istikrarın ve bilimsel çalışmaların daha sağlıklı sürdürülebildiği bu ülkelerden elde edilen bulgularla hareket edilmektedir. Öte yandan dünya tarım tarihi ya da çok daha sınırlı olarak Münbit Hilal / Bereketli Hilal tarım tarihi ve yerleşik kültürüyle ilgili sağlıklı yorum yapabilmek sadece birkaç ülkeyle sınırlı sürdürülebilen çalışmalarla mümkün olamayacaktır. Nitekim şartlar olgunlaştığında Irak, Suriye, Filistin, Suudi Arabistan ve Yemen gibi ülkelerde yapılacak yeni çalışmaların dünya tarım tarihinde çok ciddi revizyonlar yaratabileceği de göz önünde bulundurulması gereken bir husustur.

Keten özellikle lifi için Antik Yunan, Roma ve Mısır medeniyetlerinde yaygın bir şekilde kullanılmaktaydı. Antik Mısır medeniyetinin en karakteristik kültürel izlerinden olan mumyaların hazırlanmasında kullanılan sargı bezleri de yine keten liflerinden yapılmış özel dokumalardır. Herodot'un aktardığına göre de Mısırlılar "kalasiris" adı verilen ketenden yapılmış bir çeşit tunik / elbise giymekteydiler (Nosch, 2014: 21). Ayrıca Antik Mısır Nekropolü Tarkhan (Güney Kahire)'da bulunan ve dünyanın en eski dokuma giysisi kabul edilen en az 5000 yıllık keten elbise (Tarkhan Dress) keten tarihi konusundaki en önemli bulgular arasındadır. Yine Mısır'da Tutankhamun (M.Ö. 1332 – 1323)'un mezarında bulunmuş olan çok iyi korunmuş ve de ince işçilik ürünü olan eldivenler bu anlamda önemli bulgular arasında sayılabilir. Keten dokumaların kullanımı konusunda özellikle sıcak bölgelerde yaşayan halkların yaşam şartlarına uygun olması araştırmacılarca sıklıkla vurgulanmış olsa da esasında bitkinin daha önce de bahsedildiği gibi geniş adaptasyon kabiliyeti ile çoğu halkın kolaylıkla lif elde etmesine müsaade etmiş olması bazı sıra dışı örneklerle de karşılaşılmışa neden olmuştur. Örneğin; Viborg gömleği / bluzu⁵ olarak da bilinen ve Viking Çağı'na ait olan buluntudan hareketle çok daha soğuk iklimlerde dahi keten ürünlerin tercih edildiği anlaşılmaktadır. Viking Çağı (793 – 1066) olarak adlandırılan ve tüm Avrupa ile Yakın Doğu'yu etkilemiş olan devrede de keten önemli bir yer işgal etmiştir. İskandinav merkezli Viking kolonileri Türkiye'den Grönland'a kadar çok geniş bir alana yayılmışlardır. Yapılan arkeolojik çalışmalar söz konusu dönemde Viking kültüründe keten dokumaların çok büyük bir yeri olduğunu göstermiştir (Ejstrud ve ark., 2011: 5). Günümüzde Danimarka'da "Ribe Viking Centre" adı verilen yaşayan bir açık hava müzesinde Vikingler dönemindeki usullerle keten yetiştiriciliği, keten liflerini işleme ve bu liflerden elde edilen dönemin kıyafetleri tasarlanarak faaliyet sürdürülmektedir.

Güneybatı Asya'da 10.500 – 10.100 yıl öncesine ait keten kültürü yapıldığına dair buluntular ele geçirilmiştir (Zohary ve ark., 2012: 1). Özellikle Suriye ve İsrail'deki çalışmalar 10.900 ila 9.900 yıl öncesine ait keten tohumu kalıntıları elde edilmiştir (Weiss ve Zohary, 2011: S250; Hall ve ark., 2016: 160). M.Ö. 7000'lere tarihlenen keten dokuma örneklerine Ölü Deniz yakınlarında da tesadüf edilmiştir (Vaisey-Genser ve Morris, 2003: 14). Burada dikkat çekilmesi gereken önemli bir husus ise söz konusu keten tohumu buluntularının bitkinin kültüre alınmadan önce hazır toplayıcılık ürünleri mi? olduğu, yoksa kültür mahsulüne mi? ait olduğunun henüz tam anlamıyla netlik kazanmamış oluşudur.

Türkiye'de Çayönü (Diyarbakır)'nde, Suriye'de Şam yakınlarındaki Aswad'da ve İsrail'de de 10.000 – 9000 yıl öncesine ait keten tohumu buluntularına rastlanmıştır (Weiss ve Zohary, 2011: S250; Zohary ve ark., 2012: 2). Antik Mısır ve Samarya (Batı Şeria)'da da 10.000 yıl öncesine ait keten kültürü yapıldığına dair kalıntılar bulunmuştur (Nag ve ark., 2015: 806). Ayrıca İran'daki Neolitik yerleşme Ali Kosh'ta da M.Ö. 7500 – 6700 yıllarına tarihlenen keten tohumu kalıntıları ele geçirilmiştir (Ejstrud ve ark., 2011: 17).

Genel olarak M.Ö. 5000 – 3000 yılları arasını kapsayan devrede bugünkü Almanya, İsviçre, Türkiye, İran, Irak (Kuzey kesimi), Suriye, Mısır'da yetiştiriciliği yapıldığına dair çok sayıda arkeolojik buluntu ele geçirilmiştir (Barber, 1991: 12). Özellikle de İsviçre'de tarih öncesi döneme ait keten lifleri kalıntıları bulunmuştur (Jhala, 2010: 53). Yapılan çalışmalar M.Ö. 2000'lerde ketenin yatay dokuma tezgahlarında kullanıldığını göstermiştir (Fazlıoğlu, 2001: 5). Ayrıca keten liflerinin eğrilmesi / bükülmesi, dokunması ve bu dokumaların türlü şekillerde kullanımı ile ilgili özellikle Antik Mısır'daki yapıların duvarlarındaki betimlemeler, Antik Yunan dönemine ait

⁵ Viborg: Danimarka'daki tarihi yerleşmede bulunmuş olan 11. yy.'a ait keten gömlek kalıntılarına ithafen bu isimle anılmıştır.

vazolardaki tasvirler çok önemli veriler sağlamaktadır. Çin ve Hindistan'da da en iyi tahminlerle 5000 yıldır yetiştiriciliği yapıldığı düşünülmektedir (Nag ve ark., 2015: 806).

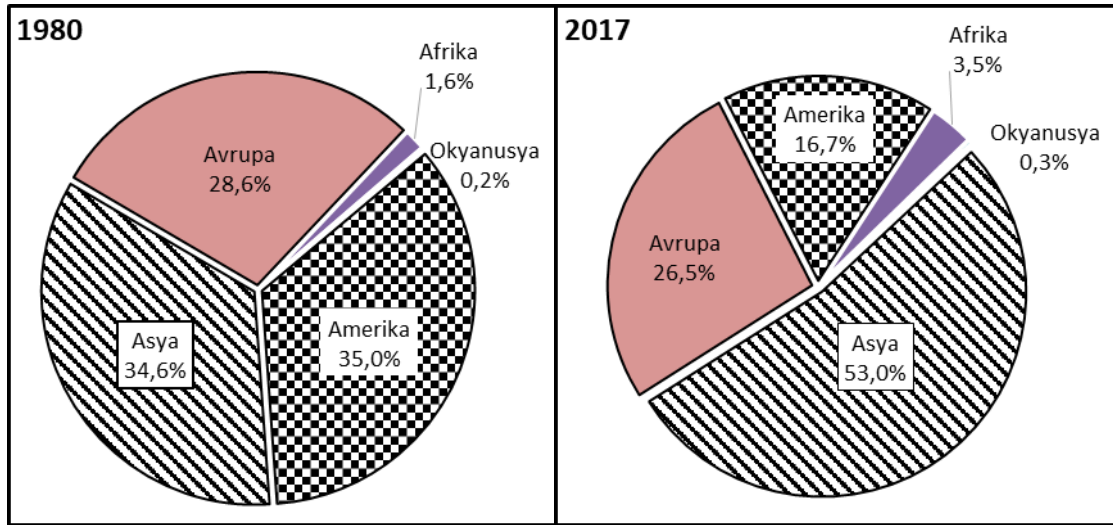
Keten, kültüre alımı ve istifade ediliş biçimleri yanı sıra ticari hayatta da önemli bir yer edinmiştir. Miken Uygarlığı (M.Ö. 1600 – 1100)'nda ekonominin temeli tekstil ticaretine, özellikle de yün ve keten dokumaların ticaretine dayanıyordu (Nosch, 2014: 19). Fakat Henri Francotte, *L'Industrie dans la Grece Ancienne* (1900–1901) adlı eserinde Antik Yunan döneminde kullanılan keten için şu ifadeler yer vermiştir: “Hiçbir yazar ne menşe yerleri ne de hammadde ithalatı hakkında bize en ufak bilgi vermiyor.” (Akratan: Nosch, 2014: 18). Oysaki daha sonraki yıllarda yapılan çalışmalar ketenin medeniyet tarihimizdeki izlerinin çok derin ve de büyük olduğunu göstermiş, konuyla ilgili zengin bir bilgi birikiminin olduğu anlaşılmıştır. Yine günümüz Türkiye ve Gürcistan'ını kapsayan Kolhis (Colchis) Krallığı (M.Ö. 13. yy. ile 164 arası)'nda da keten dokuma üretimi ve ticaretinin ekonomik hayatta önemli bir yeri olduğuna dair buluntular söz konusudur (Nosch, 2014: 23). Strabon ve Herodot'un bu anlamda kayda değer anekdotları bulunmaktadır. Keten, Britanya'ya ilk olarak Romalılar tarafından taşınmış ve yetiştiricilik 12. yy.'da yaygınlaşmaya başlamıştır (Mert, 2009: 97).

Keten, Orta Çağ boyunca önemini korumaya devam etmiş ve temel tekstil malzemesi olarak kullanımı sürmüştür (Nag ve ark., 2015: 805). Avrupa aristokrasisinde keten dokumalarla tasarlanmış kıyafetler çok popüler olup dokumanın doğal rengi “Saflığın, Temizliğin” sembolü olarak değerlendirilmekteydi (Nag ve ark., 2015: 806). Eski Dünya'ya ait bir bitki olan Keten'in Amerika'ya taşınması ise buraya göç eden ilk Avrupalı yerleşimcilerce olmuştur. İlk kayıtlara göre Quebec (Kanada)'de, 1617'de keten yetiştiriciliği başlamış olup (Ehrensing, 2008: 1; Anonim, 2019: 4) kabaca ketenin kıtada 400 yılı aşkın bir mazisi bulunduğunu söyleyebiliriz.

Keten, terminolojik açıdan da çok fazla incelenmiş ve bu konuda bitkinin tarihini aydınlatmada önemli ipuçları sağlamıştır. Türkçe “keten” hem lif hem bu liften elde edilen kumaş hem de bitkinin kendisini ifade etmekte, halk arasında ise keten tohumu *zeyrek*, *zeğrek*, *kırbaş tohumu* gibi isimlerle de bilinmektedir. Dünya genelinde uluslararası ticarete keten tohumu için “linseed”, lif için veya liflik keten için ise “flax / flax fibre” terimleri kullanılmaktadır. Ketenin Latince ismi olan *Linum usitatissimum*; Keltçe “lin” kelimesinden türemiş olup ip, lif; *usitatissimum* ise Latince “kullanışlı” demek olup kullanışlı lif – ip anlamına gelmektedir. Tarihsel süreçte özellikle keten kültürünün yaygın olduğu Yakın Doğu'daki medeniyetlerden Hititçe de dahil çoğu Antik Yakın Doğu dillerinde keten ile ilgili ifadelerin tam anlamıyla netlik kazanmamıştır. Demirel (2016: 163)'e göre; Sümerce ŞE.GİŞ.İ ve Akadca ŞAMSAMMÜ ile kastedilen benzer ses özelliklerine sahip olan “Susam”ı değil, bir diğer yağlı tohum olan keteni ifade edebilir olduğudur. Buna dayanak olarak ise ketenin susamdan çok daha önceleri kültüre alınmış olduğunu göstermektedir. Ayrıca çoğu dil bilimci Yakın Doğu'da kullanılmış olan antik dillerde bahis konusu terimle doğrudan susam veya keten gibi tek bir bitkinin değil, genel olarak yağ elde edilen tohumların kastedildiği yönünde hemfikirdir (Renfrew, 1985: 63).

5. KETEN YETİŞTİRİCİLİĞİNİN COĞRAFİ DAĞILIMI VE ÜRETİM DEĞERLERİ

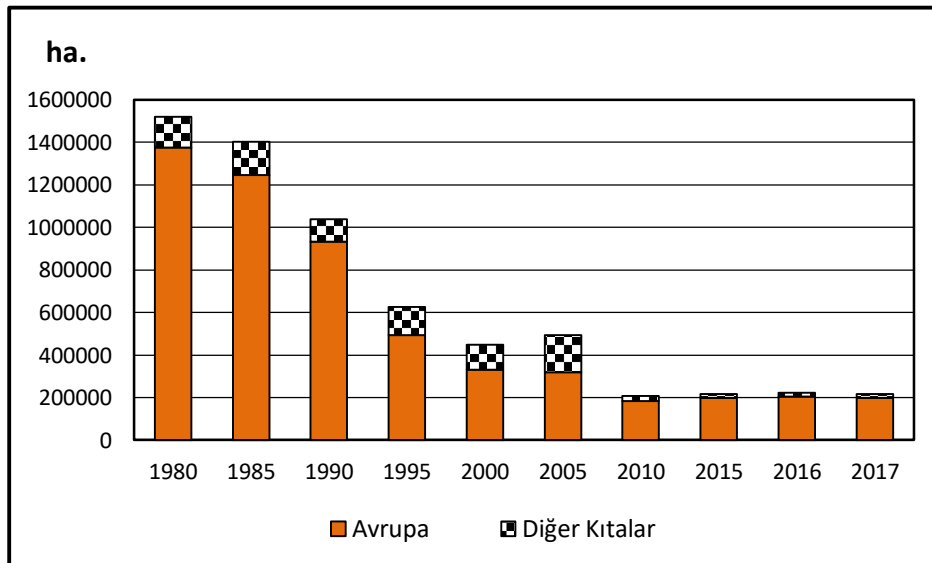
Keten yetiştiriciliği, bitkiden elde edilen ve yetiştiriciliğinin buna göre şekillenmesine sebep olan lif ve yağ durumuna göre ayrı ayrı ele alınması gerekmektedir. İlk olarak günümüzde keten yetiştiriciliğinde en büyük paya sahip olan keten tohumu üretimine yönelik faaliyetin kıtalar ölçeğindeki dağılımına baktığımızda zaman içerisinde kayda değer ölçüde bir değişim yaşandığı gözlenmektedir. Şekil 3'te de görüldüğü üzere 1980'de dünya genelinde Amerika, Asya ve Avrupa kıtalarının tohum amaçlı keten yetiştiriciliğinde kabaca birbirlerine yakın oranlara sahip oldukları gözlenmekle beraber Asya (1.856.155 ha.) ve Amerika (1.878.844 ha.)'nın neredeyse aynı seviyede ekim alanları bulunmaktadır. 2017'ye gelindiğinde ise 1980'dekinden çok farklı bir durum karşımıza çıkmaktadır. Buna göre Asya (1.471.131 ha.) dünya tohum amaçlı keten yetiştiriciliği alanının yarısından fazlasına sahip bulunmaktadır. Avrupa'da ise ekim alanı 1980'den 2017'ye değin % 52 oranında daralma gösterse de oransal anlamda çok büyük bir değişim gerçekleşmemiştir. Amerika'da ise aynı yılları kapsayacak şekilde ekim alanı % 75 gibi dikkat çekici bir oranda gerilemiş ve 2017'de sadece 464.789 ha. alanda tohum amaçlı keten yetiştiriciliği yapılmıştır. Buna bağlı olarak oransal açıdan da payı önemli ölçüde daralmıştır. Afrika ve Okyanusya'da ise geçmişten beri söz konusu zirai faaliyet çok sınırlı ölçüde gerçekleşmiştir. Okyanusya'daki çok küçük ölçekli alan genişlemesi bir kenara bırakılacak olursa 1980'den 2017'ye kadar tüm kıtalarda tohum amaçlı keten yetiştiriciliği alanları daralma göstermiştir.

Kaynak: FAO, 2019.

Şekil 3. 1980 ve 2017 Yıllarında Kıtalara Göre Tohum Amaçlı Keten Ekim Alanları (ha.)

Lif amaçlı keten ekim alanlarının kıtalar ölçeğindeki durumuna baktığımızda şekil 4'te de görüldüğü üzere bu anlamda söz konusu faaliyetin Avrupa merkezli olduğunu ifade etmek yanlış olmayacaktır. Nitekim 1980'den itibaren incelenen verilerden de anlaşıldığı üzere Avrupa'nın bu anlamda çok büyük bir üstünlüğü bulunmaktadır. Esasında dünya çapında toplam keten ekim alanlarının 2017 itibarıyla sadece % 7'si lif amaçlı yetiştiriciliğe ayrılmış olup söz konusu bu % 7'lik dilimin büyük bir kısmı da Avrupa'da bulunmaktadır. Öte yandan dünya genelinde lif amaçlı keten yetiştiriciliği çok ciddi ölçüde gerileme eğiliminde olup sadece Avrupa'da 1980'den 2017'ye değin toplam ekim alanı % 85.5 oranında daralmıştır. Avrupa'da 1980'de 1.374.808 ha. olan lif amaçlı keten ekim alanı, 1995'te 492.939 ha.'ya, 2015'te 197.297 ha.'ya gerilemiş ve 2017'de de 198.982 ha. olmuştur (FAO, 2019). Son olarak 2017'de Afrika'da 9.201 ha., Amerika'da 5.707 ha. ve Asya'da da 2.654 ha. alanda lif amaçlı keten ekimi yapılmıştır.

Kaynak: FAO, 2019.

Şekil 4. Seçilmiş Yıllar İtibarıyla Avrupa ve Diğer Kıtalarda Lif Amaçlı Keten Yetiştiricilik Alanlarındaki Değişimler

Keten yetiştiriciliğinin ülkeler ölçeğindeki dağılımını incelediğimizde de yine aradaki büyük farklılıktan ötürü tohum ve lif amacıyla yapılan üretim faaliyetini ayrı ayrı izah etmek gerekmektedir. Geçmişte lif amacıyla yapılan yetiştiricilik keten ziraatında en büyük payı oluşturuyorken günümüzde tohum amacıyla yapılan keten ziraatı belirgin bir şekilde öne geçmiştir. 2017’de toplam 52 ülkede keten tohumu üretimi gerçekleşmiş olup bunların 18’inde üretim 1.000 tonun altında olup üretimin önemli bir kısmı belli başlı üretici ülkelerde toplanmıştır. Keten tohumu üretiminin ülkelere göre dağılımında Kazakistan, Rusya Federasyonu, Çin, Ukrayna ve BK’de artış; Kanada, Hindistan, ABD, Arjantin ve Afganistan’da gerileme; Fransa, Belçika, Brezilya, Mısır, Bangladeş, Romanya ve İspanya’da ise istikrarsız bir gelişim dikkat çekmektedir. Genel olarak Amerika kıtasındaki ülkelerde keten tohumu üretimi dikkat çekici ölçüde gerileme göstermiştir. Örneğin; 1985’ten 2017’ye Kanada’da % 43.4, Arjantin’de % 97.3 ve Brezilya’da da % 64.3 oranında keten tohumu üretimi azalmıştır.

Avrupa’nın önde gelen üreticilerinden Romanya’da da üretim çok ciddi oranlarda (% 90) azalmıştır (Tablo 2). Esasında genel olarak birkaç ülke dışında Avrupa’da keten ziraatı ekseriyetle lif eldesine yönelik olduğundan tohum amacıyla yapılan üretim bazı ülkelerde ciddi ölçüde gerilemiş bazılarında ise tamamiyle son bulmuştur. Keten tohumu yetiştiriciliği noktasındaki gerilemeye bir diğer örnek de Almanya’dır. Ülke, esasında 1990’ların ikinci yarısına kadar önemli bir keten tohumu tedarikçisiyken son yıllarda faaliyet birkaç bin tonla sınırlı kalmıştır. Almanya, 1998’de üretilen 194.000 tonluk keten tohumuyla dünya genelinde 4. sırada yer alırken, üretim 1990’da 160.000 tona, 2000’de de 90.900 tona gerilemiş, takip eden yıllarda çok daha hızlı bir şekilde düşen üretim 2017’de 7.000 tonla sınırlı kalmıştır (FAO, 2019). Almanya’da keten tohumu üretimi önemli ölçüde gerilese de ülke hala keten tohumu yağı üretiminde dünyanın önde gelen üreticileri arasındadır.

Tablo 2. Belli Başlı Ülkelerin Seçilmiş Yıllar İtibariyle Keten Tohumu Üretimleri (Ton)

Ülkeler	1985	2000	2017
Kazakistan	-	590	683.338
Rusya Fed.	-	32.691	610.118
Kanada	897.000	693.400	507.606
Çin	108.000	343.748	362.034
Hindistan	389.000	240.800	184.000
ABD	211.000	272.550	97.590
Etiyopya	38.271	32.138	96.863
Ukrayna	-	5.000	46.140
Birleşik Krallık	4.000	39.863	46.000
Fransa	40.520	32.796	42.000
Arjantin	500.000	46.917	13.575
Belçika	8.276	14.800	7.722
Brezilya	16.706	4.000	5.953
Mısır	21.000	30.000	5.000
Bangladeş	36.906	3.000	4.165
Romanya	35.800	994	3.620
Afganistan	16.500	9.821	687
İspanya	-	14.688	11
SSCB	169.000	-	-
TOPLAM	2.594.910	1.986.904	2.794.344

NOT: Sıralama 2017 yılına göre yapılmıştır.

Kaynak: FAO, 2019.

Keten tohumu üretiminde en dikkat çekici gelişme Kazakistan’da gerçekleşmiştir. Esasında Kazakistan’da geçmişten beri keten yetiştiriciliği yapılıyor olsa da her zaman çok sınırlı olarak sürdürülen bir faaliyet olmuştur. Buna karşılık 2000’lerin ikinci yarısından itibaren ülkenin keten tohumu üretimi katlanarak artmıştır. Ülkede 2008’de sadece 10.300 ton olan keten tohumu üretimi 2009’da 47.650 tona, 2010’da 94.610 tona, 2011’de 273.077 tona, 2014’te 419.957 tona, 2016’da 561.771 tona ve 2017’de de 683.338 tona çıkmıştır (FAO, 2019). Ülkenin 2010’dan 2017’ye değin 6 katından fazla bir artış göstermiş ve 2017’ye gelindiğinde dünya keten tohumu üretiminin % 24’ünü sağlayarak 1. sıraya yerleşmiştir. Söz konusu zirai faaliyet sırasıyla Kuzey

Kazakistan (379.200 ton), Kostanay (172.400 ton) ve Akmola (119.100 ton)'da yoğunlaşmıştır. Ülkenin 2018 üretiminin ise 900.000 tonu aşması öngörülmektedir.

Keten yetiştiriciliği konusunda köklü bir bilgi birikimi olan ve geleneksel üreticiler arasında sayılan eski SSCB ve günümüz Rusya Federasyonu bu anlamda köklü bir keten üretimi ve işlenmesi bilgi birikiminin de mirasçısıdır. Gerçekten de 1950'lerden 1960'ların ortalarına değin SSCB'nin toplam ekilebilir alanlarının % 10 – 12 gibi önemli bir kısmı keten ziraatına ayrılmıştı (Şenel, 1970: 13). Sonraki yıllarda üretim azalma eğilimine girmiş ve birlik dağılınca da bugünkü Rusya'nın çok sınırlı bir üretimi gerçekleşmişse de yakın yıllarda bu alanda yeniden bir artış sürecine girilmiştir. Rusya Federasyonu, keten tohumu üretimini 2000'den 2017'ye değin 10 katından fazla artırmış ve 2017'de 610.118 tonluk üretimiyle dünya genelinde 2. sırada yer almıştır (Tablo 2). Üretim önemli bir kısmı Omsk, Altay Krayı, Rostov, Kurgan, Çelyabinsk ve Stavropol olmak üzere Kazakistan sınırı ve Karadeniz kıyısına yakın kesimlerde gerçekleşmektedir.

2017 itibariyle keten tohumu üretiminde 3. sırada yer alan Kanada'da da üretim önemli ölçüde gerileme eğilimindedir. Ülkenin 1985'teki 897.000 tonluk üretimi, 2000'de 700 bin tonun altına inmiş, 2017'de de 507.606 ton olmuştur (Tablo 2). Aynı yıl Kanada keten tohumu üretimiyle dünya toplam üretiminin % 18'ini sağlamıştır. Üretim Kanada Prerileri olarak da adlandırılan sahada yoğunlaşmış olup Alberta, Saskatchewan ve Manitoba keten üretim merkezleridir. Manitoba, keten yetiştiriciliğinde ülkedeki en önemli merkezdir (AAFC, 2002). Kanada Prerilerinde yıldan yıla değişimle beraber 75.000 ila 250.000 ton arasında saf keten lifi elde edilmektedir (Anonim, 2019: 54). Öte yandan ülkedeki keten yetiştiriciliğinin büyük bir kısmı tohum eldesine yöneliktir.

Hem keten tohumu hem de lif üretimi yapılan Çin, 2017'de dünya keten tohumu üretiminin % 13'ünü sağlamıştır. Ülkedeki üretim yıldan yıla artmakta olup 1985'ten 2017'ye değin üretim 3 katından fazla artmıştır. Ülkenin özellikle kuzey yarısında yoğunlaşmış olan faaliyet Kansu, İç Moğolistan, Sincan Uygur Özerk Bölgesi ve Şansi'de yaygın olarak yapılmaktadır. Ülke, üretimde ilk sıralarda olmakla beraber özellikle keten tohumu verimi çok düşük seviyelerdedir.

Geleneksel keten tohumu üreticisi ülkelerden Hindistan'da da geçmişe kıyasla önemli ölçüde gerileme söz konusu olup ülkenin kuzey eyaletlerinden Racastan, Bihar, Nagaland ve Assam başlıca keten tohumu üretim merkezleridir. Ülkede 1985'ten 2017 yılına değin keten tohumu üretimi % 52.7 oranında azalma göstermiştir. Hindistan'da keten lif, tohum ve keten tohumu yağına olan yüksek talep nedeniyle ihtiyaç çoğunlukla ithalat yoluyla karşılanmaktadır.

ABD'de Kuzey ve Güney Dakota, Minnesota, Montana başlıca keten üretilen eyaletlerdir. Ülkede keten en iyi yetiştiricilik alanlarını söz konusu eyaletlerin bulunduğu orta – kuzey kesiminde bulmuştur. Oregon'da ise 1800'lerden 1900'lerin ilk yarısına değin en iyi kalite liflik keten yetiştiriciliği yapılmakta olup eyalette büyük ölçekli bir keten endüstrisi gelişmişti. Genel olarak ABD ve Kanada'daki keten üretim sahalarını bir bütün halinde değerlendirdiğimizde her iki ülkenin birbirine komşu eyaletlerinde Anglo Amerika'nın merkezi kesiminde faaliyetin sürdürüldüğünü söyleyebiliriz.

Etiyopya'da keten yetiştiriciliğinde geleneksel üreticiler arasında sayılmakta olup ülke aynı zamanda keten için önemli bir gen merkezi konumundadır. Geçmişten beri keten tohumu üretiminde ilk sıralarda yer alan Etiyopya'da özellikle 2.500 – 3.000 m.'lerdeki platolarda çok iyi gelişim göstermektedir (Vaisey-Genser ve Morris, 2003: 5). Buna karşılık ülkede keten tohumu üretimi istikrarsız bir gelişim sergilemektedir. Ülkede 1985'te 38.271 ton olan üretim 2000'de 32.138 tona gerilemiş, 2017'de ise önemli ölçüde artmış ve 96.863 ton olmuştur (Tablo 2). Buraya kadar sayılan 7 ülke, 2017 itibariyle dünyanın önde gelen keten tohumu üreticileri olup aynı yıl toplam üretimin % 91'ini sağlamışlardır.

Fotoğraf 4. Makineli Keten Hasadı ve Tarlaya Serilmesi (Belarus)
(Kaynak: Encyclopædia Britannica, 2019).

Lif amaçlı keten yetiştiriciliği özellikle 1990'lardan itibaren çok büyük ölçüde gerilemiş, bazı ülkelerde ise tamamiyle ortadan kalkmıştır. Söz konusu faaliyet ekseriyetle geçmişten beri bu konuda üretimini sürdüren ve endüstriyel altyapısı olan ülkelerde devam etmektedir. 1985'te 18, 2000'de 24 ve 2017'de de 21 ülkede lif amaçlı keten yetiştiriciliği yapılmış olup üretim Fransa, Belçika, Hollanda, BK ve Eski Doğu Bloku ülkeleri faaliyetin asıl yoğunlaştığı merkezlerdir (Tablo 3). Geçmişte bu anlamda SSCB en önemli üretim merkezi olup 1985'te dünya liflik keten üretiminin % 45'ini sağlamıştır. SSCB dağıldıktan sonra eski birlik ülkelerinde söz konusu faaliyet sınırlı da olsa sürdürülmüştür. Fransa'nın ise yıllar içerisinde tablo 3'te görüldüğü üzere bu anlamdaki üstünlüğü artarak devam etmiş, 2017'de dünya liflik ketenin % 74'ünü tedarik etmiştir. Çin'de ise çok değişken bir yapı gösteren liflik keten üretimi 1985'ten 2017'ye değin çok ciddi dalgalanmalar göstermiş ve 2017'de de son yılların en düşük seviyesine inmiştir. Mısır, Romanya ve Polonya'da ise üretim hızla gerilemektedir.

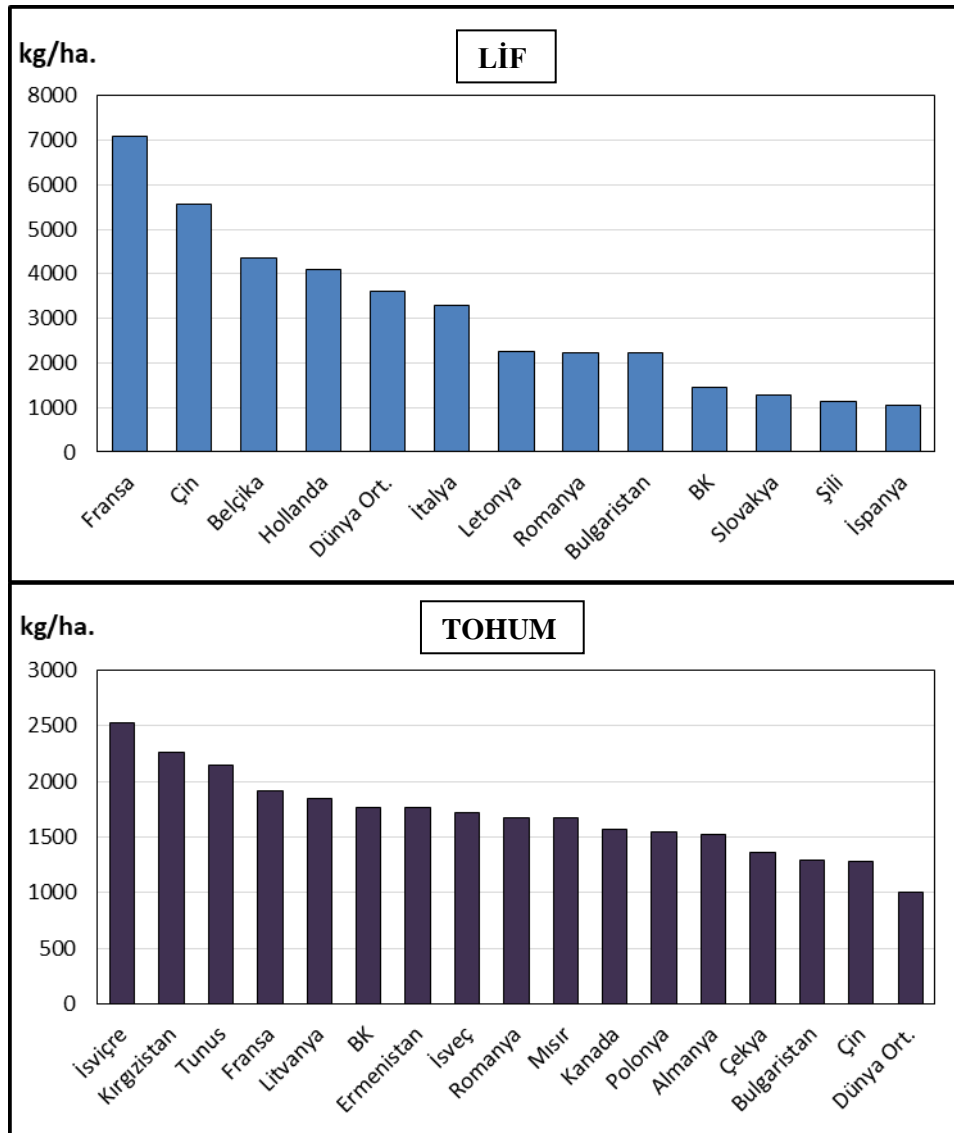
Tablo 3. Belli Başlı Ülkelerin Seçilmiş Yıllar İtibariyle Liflik Keten Üretimleri (Ton)

Ülkeler	1985	2000	2017
Fransa	100.000	371.622	578.645
Belçika	12.643	16.200	69.341
Belarus	-	37.200	42.327
Rusya Fed.	-	51.175	38.795
Birleşik Krallık	-	28.000	12.452
Çin	159.485	214.977	12.140
Hollanda	36.000	30.860	10.224
Mısır	17.000	14.000	8.123
Romanya	30.960	881	171
Polonya	27.475	7.900	35
İspanya	1	10.022	19
Çekya	-	15.137	-
SSCB	344.000	-	-
Çekoslovakya	24.937	-	-
Diğer Ülkeler	10.673	25.729	-
TOPLAM	763.174	823.703	780.552

NOT: Sıralama 2017 yılına göre yapılmıştır.

Kaynak: FAO, 2019.

Verim açısından tohum verimi ortalama hektar başına 800 ila 1.500 kg. arasında değişmektedir. Sap verimi ise 2.000 – 6.000 kg/ha. arasında değişmekte olup buna göre lif verimi de hektara 750 – 1.100 kg. arasındadır (Arslanoğlu ve ark., 2017: 59). Keten yetiştiriciliği yapılan ülkelerdeki verim durumuna baktığımızda lif amaçlı yetiştiricilikte köklü bilgi birikimi bulunan geleneksel üreticilerden Fransa (7.084 kg/ha.), Belçika (4.345 kg/ha.) ve Hollanda (4.099 kg/ha.)’da verimin çok yüksek olduğu görülmektedir (Şekil 5). Aynı yıl dünya ortalamasının 3.604 kg/ha. olduğu göz önüne alındığında söz konusu ülkelerle birlikte Çin (5.552 kg/ha.)’in de yüksek verim değerleri dikkat çekmektedir. İtalya (3.300 kg/ha.), Letonya (2.247 kg/ha.), Romanya (2.227 kg/ha.) ve Bulgaristan (2.217 kg/ha.)’ın da dünya ortalamasının altında olmakla beraber verim değerleri oldukça iyidir. Genel olarak lif amaçlı keten yetiştiriciliğinde önde olan ülkelerin verim açısından da ilerde olduğu anlaşılmaktadır.

Kaynak: FAO, 2019.

Şekil 5. 2017 Yılı İtibariyle Keten Lif ve Tohum Verimlerinin Ülkelere Göre Miktarları

Tohum amaçlı yapılan yetiştiricilikte verim durumuna baktığımızda ise bu defa çok sınırlı üretimi olan ülkelerin yüksek verimleri dikkat çekmektedir. Yani lif amaçlı yapılan yetiştiriciliğin tam tersi bir durum söz konusudur. Şekil 5’te de görüldüğü üzere keten tohumu üretimleri çok sınırlı olan İsviçre (2.525 kg/ha.), Kırgızistan (2.257 kg/ha.), Tunus (2.142 kg/ha.) ilk 3 sırada yer almışlardır. Aynı yıl dünya ortalamasının 1.006 kg/ha. olduğu göz önüne alındığında sayılan ülkelerin çok yüksek verimleri daha net anlaşılmaktadır. Geleneksel keten yetiştiricisi

olan ülkelerden Fransa (1.909 kg/ha.), Litvanya (1.847 kg/ha.) ve Romanya (1.676 kg/ha.)’da da ortalamanın üzerinde verim elde edilmiştir. Dikkat çekici olan husus ise dünyanın önde gelen üreticilerinden Kanada (1.569 kg/ha.), ABD (886 kg/ha.) ve Çin (1.278 kg/ha.)’in verimlerinin çok düşük olmasıdır (FAO, 2019).

6. KETEN YETİŞTİRİCİLİĞİNİN TÜRKİYE’DEKİ DURUMU

Keten, Osmanlı İmparatorluğu döneminden 1970’lere değin Türkiye’nin geleneksel tarım ürünleri arasında yer almaktaydı. Özellikle de lif için Karadeniz Bölgesi, tohum için de geçit bölgeleri ile İç Anadolu Bölgesi asıl üretim merkezleri konumundaydı. Fakat tarihsel süreçte yaşanan dönüşümler keten ziraatı ve endüstrisini büyük ölçüde çökerterek günümüz Türkiye’sinde keten kültürünün adeta bütünüyle silinmesine yol açmıştır.

Türkiye, keten yetiştiriciliği için çok elverişli şartlara sahip olması yanı sıra bu konuda da köklü bilgi birikiminin olduğu bir ülkedydi. Karadeniz kıyıları boyunca İstanbul ilinde Artvin’e kadar olan kesim keten yetiştiriciliğinin en yoğun yapıldığı yerdı. Bu bölge aynı zamanda karakteristik ve iyi kalite dokumalarıyla da dikkat çekmekteydi. Söz konusu dokumalar günümüzde “Coğrafi İşaret” uygulamasıyla yeniden gündeme taşınmıştır. Fakat pamuk başta olmak üzere, bol miktarda ve ucuza ithal edilen jütle rekabet edemeyen keten büyük ölçüde gerilemiş, sonrasında da sentetik liflerin pazarlara hakim olmasıyla adeta faaliyet bütünüyle durmuştur. Ketenciliğin gerilemesinde ülkede yaşanan olağanüstü gelişmelerin de etkisi söz konusudur. Önceleri sanayileşmiş Avrupa ülkelerinden bol miktarda Osmanlı pazarlarına hakim olan keten ve ketene alternatif kumaşlar sektörü ilk olarak baltalayan gelişme olmuştur. Sonrasında I. Dünya Savaşı’nda büyük darbe alan ketencilik sektörü için en önemli yıkım Suriye ve Mısır üzerinden pazarlanan keten dokumaların, savaş sonrası pazarlama kanallarının sınırlar dışında kalmasıyla ciddi ölçüde çöküşe geçmiştir. Böylece de Türk ketenleri ulusal ve uluslararası pazarlardan çekilmiş oldu.

Türkiye’de üretilen ketenler geçmişten beri üstün vasıflarıyla uluslararası arenada da dikkat çekmeyi başarmıştır. Henüz Osmanlı İmparatorluğu dönemindeyken bile elde edilen üstün vasıflı gerek lif gerekse tohumlar çok fazla ilgi görmüşse de diğer ülkelerdeki düşük fiyatlı ketenlerle rekabette her zaman zorluk yaşanmıştır (Şenel, 1970: 10). Bu hususla ilgili en somut ve iyi örnek ise; 1863’teki “Sergi-i Umumi-i Osmanî”de ortaya konmuştur. İmparatorluk mallarının ulusal ve uluslararası arenada tanıtılmasını hedefleyen bu büyük organizasyon kapsamında dönemin gazetelerinde tefrika halinde çıkan haberlere göre Türk ketenleri ile ilgili şu bilgiler dikkat çekmektedir;

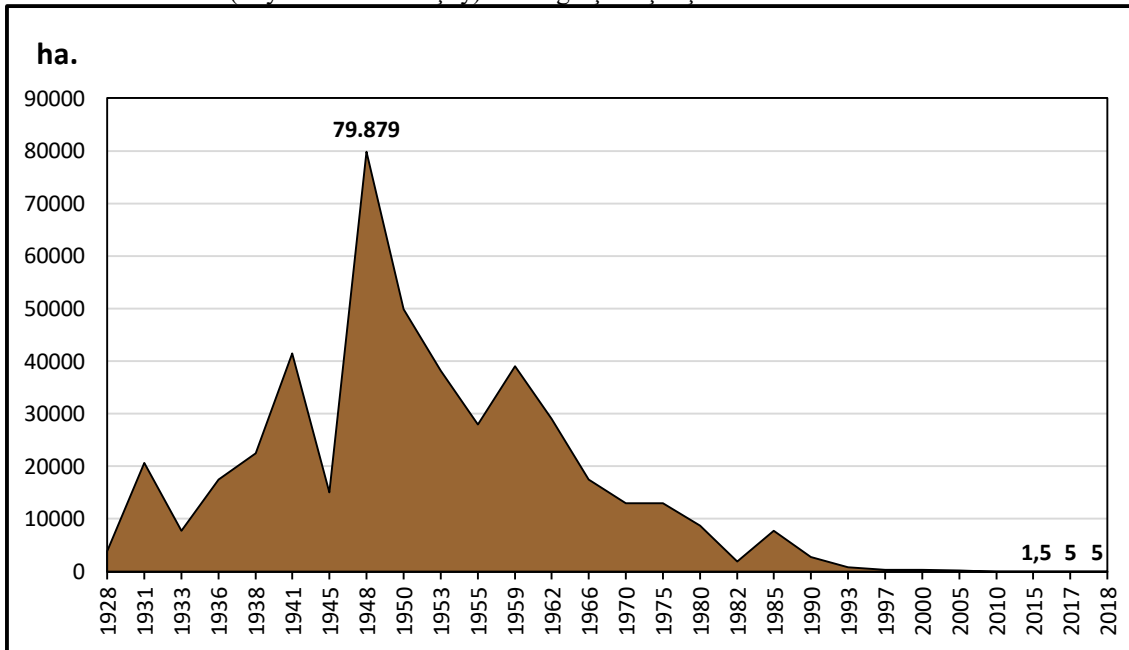
“Pamuk ta dahil olmak üzere, hiçbir nebat lüks bezlerin, muslinlerin (Bir çeşit kumaş) ve dantelaların imalinde ketenin yerini tutamaz. Keten bütün nebatlar içinden en güzel en yumuşak ve dokumağa en elverişli bir iplik vermektedir... Keteni iyi işlemeyi bilen Türkler onu (Keten tohumunu) iyi yetiştirmeyi de bilselerdi, keten Osmanlı İmparatorluğu için pek ehemmiyetli bir ticaret metaı olabilir... İyi yetiştirilmiş, Osmanlı ketenleri gayet güzeldir. Hatta beyazlık ve incelik bakımından Belçika ketenlerinden bazen üstündür... Misal olarak Çanakkale (Kale-i Sultaniye) ve Trabzon keten ipliklerini zikredebiliriz... Bu mallar kalite itibarile ne kadar üstün olsa da yine fiatleri Avrupa mallarile rekabeti imkansız kılacak derecede yüksektir.” (Journal de Constantinople, 1863 makaleler serisinden aktaran: Anonim, 1938: 168 – 170).

Sergideki keten numuneleri ile ilgili bilgilerden de anlaşıldığı üzere iyi kalite ketenler elde edilmesine karşılık bunlardan ticari manada beklenen karşılık elde edilememiştir. Türk ketenleriyle ilgili olarak Zhukovsky (1951)’nin çalışmaları da çok çarpıcı sonuçlar ortaya koymuştur. Türkiye’de 280 keten numunesi ile yapmış olduğu çalışmalar kapsamında hem keten kalitesi hem de sektörle ilgili önemli veriler sunmuş olan Zhukovsky (1951: 513) konuyla ilgili olarak özellikle Rize ve Trabzon başta olmak üzere Osmanlı İmparatorluğu döneminden beri çok kaliteli ve uzun lifli ketenlerin elde edildiğinden ve buralarda kayda değer bir keten endüstrisi bulunduğundan bahsetmiştir. Aynı çalışmada keten tohumu açısından da çok iyi çeşitlerin olduğuna (İri tohumlu ve bol kapsüllü çeşitler) dikkat çekilmiş ve Türkiye’de tohumlardaki yağ oranı ortalama % 44 – 47 aralığında bulunmuştur ki bu da en iyi kalite çeşitler arasında sayılabileceğini göstermektedir. Örneğin; Kastamonu’da % 46,8 – 45,9, İzmir’de % 45, Tokat, Amasya ve Yozgat’taki çeşitlerde de yağ oranı % 44 olarak tespit edilmiştir (Zhukovsky, 1951: 524). Zamanla çok ciddi biçimde gerileyen sektörün, sahaya hakim olan yeni

ve getirisi daha yüksek tarım ürünleri (Çay, mısır, fındık gibi) ile rekabet edememesiyle keten yetiştiriciliğinin gerilemesinin çok daha vahim sonuçları olduğunu göstermiştir. Türkiye genelinde çok iyi vasıflı keten çeşitleri geri dönüşü olmayacak şekilde kaybolmuştur. Bu nokta da ise gen kaynaklarının / yerli tohumların korunmasının önemi çok daha net bir şekilde anlaşılmaktadır. Keten ile ilgili gen kaynakların korunması ve bunların kayıt altına alınmasına yönelik bir koleksiyon oluşturulması çok önemli bir konudur. Bu anlamda pek çok ülkenin kayda değer girişimleri söz konusudur. Almanya'daki 2 büyük gen bankasında toplam 2.304 keten örneği bulunmakta olup Fransa'daki gen bankasında ise 1.696 örnek vardır (Maggioni ve ark., 2002: 29-32). Romanya'daki koleksiyonda ise 12'si Türkiye'den toplam 3.845 örnek, Rusya Federasyonu'nda da 143'ü Türkiye'den toplam 5.521 örnek gen bankalarında muhafaza edilmektedir (Maggioni ve ark., 2002: 55-61).

Türkiye'de keten ziraatinin coğrafi dağılımına baktığımızda Karadeniz kıyısı boyunca (Bartın, Sinop-Ayancık, Zonguldak, İstanbul, İzmit, Kandıra ve Kastamonu) yüksek nisbi neme bağlı olarak liflik keten yetiştiriciliği iyi bir yayılış sergilemiştir. Yağlık keten yetiştiriciliği ise daha ziyade iç kesimlerde, özellikle de geçit bölgelerinde (Eskişehir, Kütahya, Afyonkarahisar, Niğde, Aksaray, Kırşehir) yayılış göstermiştir. Türkiye'de keten ekimi özellikle liflik için 20 Ağustos – 15 Ekim arasında, yağlık çeşitte ise ekseri yazlık ekim olup Mart – Nisan devresinde yapılmaktadır. Günümüzde lokal olarak sadece birkaç merkezde yetiştiriciliği yapılan ketenle ilgili olarak bundan sonraki kısım ekseri geçmişteki durumu ortaya koymaktan olacaktır. Nitekim 2018'de Türkiye'de sadece liflik keten üretimi Afyonkarahisar (Çay)'da 3 ton civarında gerçekleşmiştir.

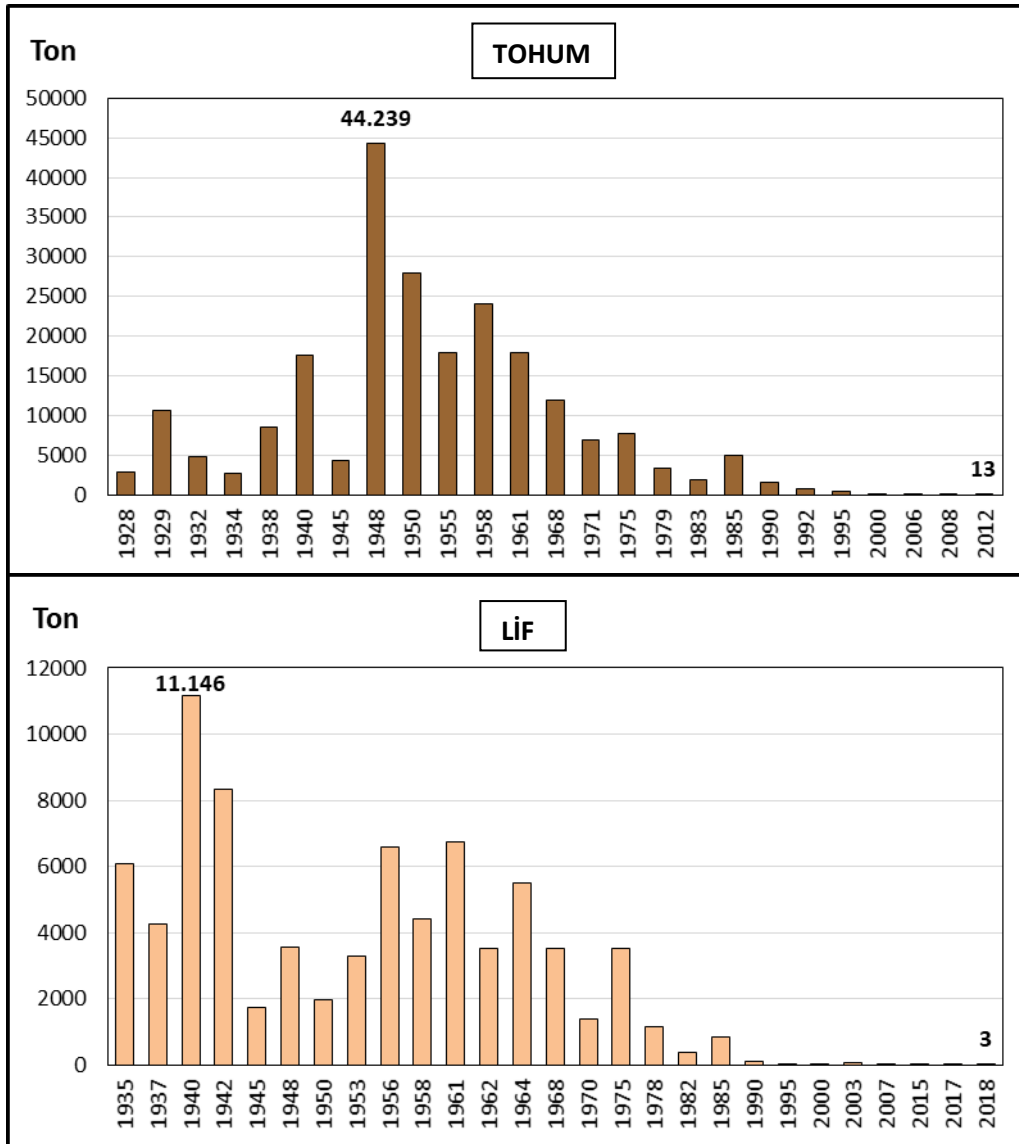
Türkiye'de gerek tohum gerekse lif eldesine yönelik yapılan yetiştiricilik faaliyeti kapsamında ekim alanları Cumhuriyet tarihi boyunca sürekli değişiklik göstermiştir. Şekil 6'da da görüldüğü üzere 1928'den 2018'e değin herhangi bir dönemde istikrarlı bir gelişimden bahsetmek mümkün olamamaktadır. İlk olarak 1928'de 3.900 ha. alanda keten ekimi yapılmış olup kısa bir süre sonra bu alan 20.600 ha.'ya çıkmışsa da 1933'te tekrar gerileyerek 7.718 ha. olmuştur. Takip eden yıllarda kısa süreli de olsa alanı genişleyen keten, 1941'de 41.431 ha. alanda yetiştirilmişse de 1945'te alanı % 63.5 oranında daralarak 15.091 ha. olmuştur. 1948'e geldiğinde ise tarihinin en geniş ekim alanına ulaşan keten 79.879 ha. alanda ekilmiş fakat sonrasında hızlı bir daralma sürecine girilerek 1955'te 28.000 ha., 1962'de 29.000 ha. ve 1970'te de 13.000 ha. alanda yetiştirilmiştir (Şekil 6). 1980'lerin ikinci yarısından itibaren keten ekim alanında kısa süreli de olsa bir genişleme söz konusu olmuşsa da 1990'dan itibaren ekim alanı 5.000 ha.'ı bulmamış, 1993'te 745 ha., 2000'de 320 ha., 2010'da 10 ha., 2015'te 1.5 ha. ve 2018'de de 5 ha. alanda (Afyonkarahisar – Çay) ekimi gerçekleşmiştir.

Kaynak: TÜİK, 2019.

Şekil 6. Seçilmiş Yıllara Göre Türkiye'de Keten Ekim Alanındaki Değişim

Türkiye’de keten ziraatının tarihsel süreçte miktar ve ülke ölçeğindeki dağılımını incelediğimizde ilk olarak 1909 yılı verilerine baktığımızda toplam 15.418 hektar alandan 3.925 ton tohum, 2.921 ton da lif elde edilmiştir. Üretilen tohumun 626 tonu Kastamonu’dan, 519 tonu Niğde’den, 400 tonu İstanbul’dan ve 365 tonu da Kocaeli’nden elde edilmiştir. Lifin ise büyük bir kısmı (1.548 tonu) Bolu’dan, 547 tonu Kütahya’dan ve 157 tonu da Kocaeli’nden sağlanmıştır. 1913 yılına gelindiğinde ekim alanı biraz daralarak 12.651 ha. olmuş, buna karşılık üretim önemli ölçüde artarak lifte 10.987 ton, tohumda ise 8.209 ton olmuştur. Lif üretiminde Konya (2.868 ton), Bolu (694 ton), Kırklareli (588 ton), Gelibolu (479 ton), Tekirdağ (434 ton) ve Kastamonu (418 ton) öne çıkan vilayetler olmuştur. Tohumda ise yine Konya ilk sırada yer almış (3.297 ton) ve burayı sırasıyla Kocaeli (893 ton), İstanbul (729 ton), Samsun (640 ton), Niğde (622 ton) ve Kırşehir (577 ton) takip etmiş olup diğer vilayetlerin üretimleri çok düşük seviyededir (Güran, 1997). I. Dünya Savaşı’nın başladığı 1914’te ise 12.019 ha. alanda keten yetiştiriciliği yapılmış olup 5.066 ton tohum ve 1.666 ton da lif elde edilmiştir. Lif üretiminde Konya (686 ton), tohum üretiminde ise Eskişehir (718 ton) ilk sırada yer almışlardır (Güran, 1997). Sonraki yıllara ait dönemin olağanüstü şartları nedeniyle sağlıklı veriler bulunmamakla birlikte üretim çok ciddi ölçüde gerilemiş ve Cumhuriyet’in ilk yıllarına kadar sektörde belli bir istikrar sağlanamamıştır.

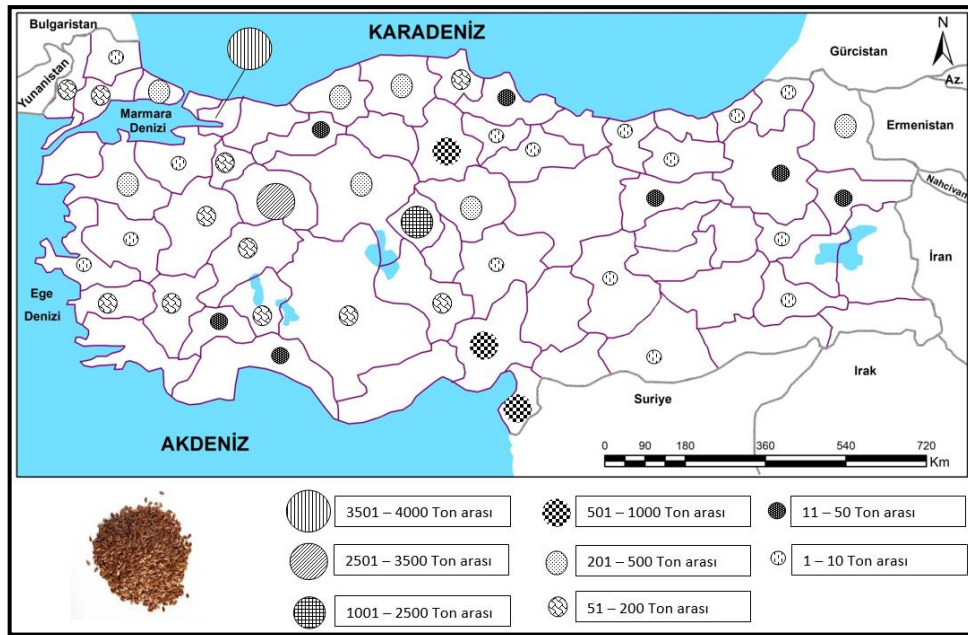
Kaynak: TÜİK, 2019.

Şekil 7. Seçilmiş Yıllar İtibariyle Türkiye’de Keten Tohumu ve Lif Üretim Miktarları

Cumhuriyet Dönemi Türkiye'sinde önce tohum amaçlı yetiştiricilik sonrasında da lif üretimi başlamıştır. Fakat hiçbir zaman ülkede söz konusu faaliyete yönelik bir istikrar söz konusu olmamıştır. Şekil 7'de de görüldüğü üzere gerek tohum gerekse lif üretimi sürekli artış ve azalışlar göstermiştir. Her iki üründe ise genel olarak 1970'lerden itibaren sürekli ve de hızlı bir düşüş yaşanmıştır. Tohum üretimi 1950'lere değin çoğu zaman 15 – 20 bin tonu bulmazken, 1948'de tarihinin en yüksek seviyesi olan 44.239 ton olmuştur (Şekil 7). Takip eden yıllarda üretim 25.000 tonun altına inmiş, 1970'lerde ise 10.000 tonu aşamamıştır. 2000'e gelindiğinde Türkiye'de sadece 173 ton, 2003'te de 110 ton keten tohumu üretilmiş, son olarak da 2012'de gerçekleşen 13 tonluk üretimin ardından faaliyetin ekonomik olarak devamı gelmemiştir.

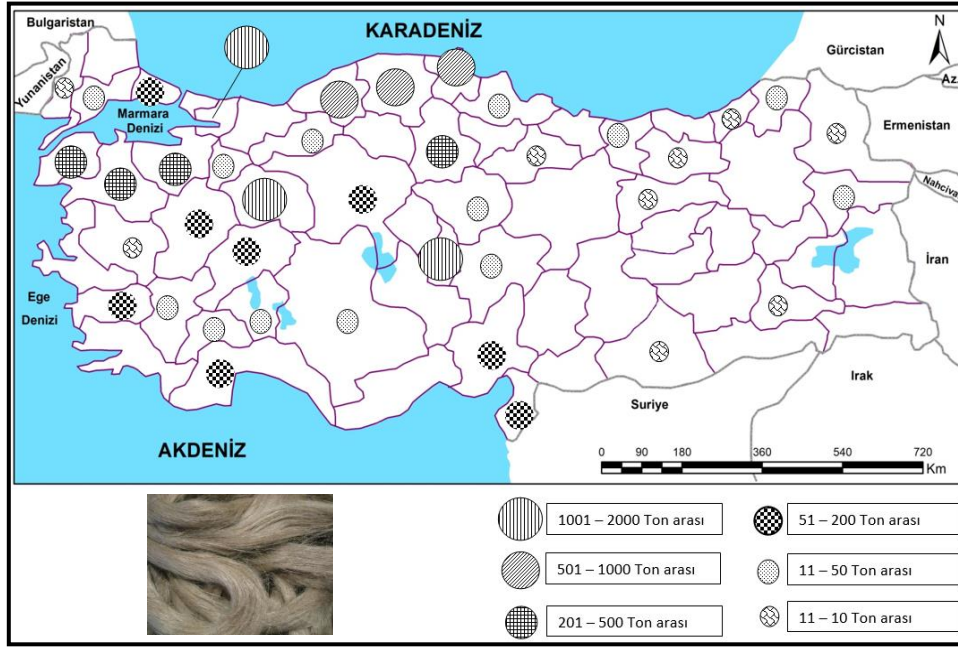
Lif amacıyla yapılan üretime baktığımızda keten tohumu üretimine benzer istikrarsızlık bu ürün için de söz konusudur. Bununla birlikte lif üretiminde zaman zaman dikkat çekici artışlar da gerçekleşmiştir. 1940'ta Cumhuriyet tarihinin en yüksek üretim değeri olan 11.146 tonluk lif üretiminin ardından hızlı bir düşüş yaşanmışsa da 1950'lerin sonu – 1960'ların başlarında 6.000 tonun üzerinde lif eldesi sağlanmıştır. Fakat 1975'ten sonra üretim hızlı ve sürekli biçimde gerilemiş, 2000'de 7, 2007'de 6 ve 2018'de de 3 tonluk üretim gerçekleşmiştir. Ülkede 2012 – 2014 yılları arasında ise üretim gerçekleşmemiştir.

Türkiye'de keten lifi üretimi özellikle I. Dünya Savaşı'nda büyük darbe almış, sonrasında da Milli Mücadele yılları boyunca faaliyete yeteri kadar ilgi gösterilememiştir. Nitekim Cumhuriyet'in ilanından sonra 1930'ların ikinci yarısına kadar bu alanda kayda değer bir başarı elde edilememiştir. Sonrasında çoğunlukla iç pazara yönelik olarak özellikle atölye tipi işletmelerde veya evlerde hane halkının kendi ihtiyaçlarına yönelik olarak lif dokumacılığı devam etmiş, buna karşılık keten tohumundan geleneksel yöntemlerle yağ elde edilmesi çok daha önceleri son bulmuştur.

Şekil 8. 1950 Yılı İtibariyle Türkiye'de Keten Tohumu Üretim Miktarının İllere Göre Dağılımı

Türkiye'de 1950'de toplam 25.967 ha. alandan 13.538 ton tohum, 7.259 ton da lif elde edilmiştir. Aynı yıl keten tohumu ve lif üretiminin iller ölçeğindeki dağılımına baktığımızda ise ilk olarak keten tohumu üretiminin Orta Karadeniz, İç Anadolu ve Doğu Akdeniz'de yoğunlaştığı görülmektedir (Şekil 8). Yine ilgili şekilde görüldüğü üzere Kocaeli (3.702 ton), Eskişehir (3.070 ton), Kırşehir (1.126 ton), Çorum (869 ton), Hatay (808 ton), Seyhan (Adana: 563 ton), İstanbul (355 ton) ve Zonguldak (339 ton) önde gelen iller olmuştur. Esasında 1950'de 46 ilde keten tohumu üretimi gerçekleşmiş, bununla birlikte 15 ilde 10 ton ve altında, 10 ilde de 5 ton ve altında üretim gerçekleşmiştir. Kocaeli ve Eskişehir'in keten tohumu üretimleri ise ülkenin toplam üretiminin % 50'sine karşılık gelmektedir.

Şekil 9. 1950 Yılı İtibariyle Türkiye’de Keten Lif Üretim Miktarının İllere Göre Dağılımı

1950’de keten lif üretiminin dağılımına baktığımızda bu defa üretiminin ülkenin özellikle batı yarısında daha da yoğun bir şekilde yapıldığı dikkati çekmektedir (Şekil 9). Aynı yıl Türkiye’de 40 ilde lif üretilmiş olup bunların 14’ünde üretim 20 tonun, 9’unda da 10 ton ve altında gerçekleşmiştir. 1950 itibariyle Eskişehir 1.484 tonluk keten lif üretimiyle ilk sırada yer almış olup sırasıyla Kocaeli (1.336 ton), Kırşehir (1.319 ton), Sinop (735 ton), Zonguldak (630 ton) ve Kastamonu (612 ton) gelmektedir. Sayılan illerden ilk üçü aynı zamanda ülke keten lif üretiminin % 57’sini sağlamışlardır. Kocaeli, uzun bir süre keten lif üretiminde en önemli merkez olarak varlığını korumuş ve yakın yıllara kadar da bu durum devam etmiştir.

Son birkaç yıldaki duruma baktığımızda Türkiye’de keten yetiştiriciliği birkaç ille sınırlı kalmış olup 1991’de Diyarbakır merkezli olmak üzere sadece 4 ilde yetiştiricilik yapılmıştır. Diyarbakır’daki üretimin tamamı tohum amaçlı olup diğer illerde hem tohum hem lif elde edilmesine yönelik faaliyet gerçekleşmiştir (Tablo 4). 2000’e gelindiğinde sadece Diyarbakır ve Kocaeli’nde yetiştiricilik yapılmış ve aynı şekilde Diyarbakır’da yine tohum amaçlı üretim gerçekleşmiştir. Türkiye’de bir süre faaliyet bütünüyle ortadan kalkmış olup son birkaç yılda hükümetin de yönlendirmesiyle kenevirle birlikte tekrar gündeme gelmiştir. Sinop bu anlamda merkez olarak öne çıkmışsa da beklenen gelişme olmamış, Afyonkarahisar’da ise resmi istatistiklere ÇKS’ye kayıt olduğundan yansımışsa da fiilen bir üretim gerçekleşmemiştir.

Tablo 4. 1991 ve 2000 Yılları İtibariyle Türkiye’de Keten Yetiştiriciliğinin İller Ölçeğindeki Değerleri

Yıl	İller	Alan (da.)	Üretim (Ton)		Verim (kg/da.)	
			Lif	Tohum	Lif	Tohum
1991	Diyarbakır	18.750	0	1.240	0	66
	Kocaeli	2.620	40	196	15	75
	Kastamonu	50	2	3	40	60
	Sinop	20	2	1	100	50
2000	Diyarbakır	2.300	0	138	0	60
	Kocaeli	900	7	35	8	39
2018	Afyonkarahisar	50	3	0	60	0

Kaynak: TÜİK, 2019.

7. SEKTÖRÜN SOSYO-EKONOMİK BOYUTU

Keten ziraati ve bundan elde edilen lif ve tohumların uluslararası pazarlardaki durumunu incelediğimizde lif için belli bir arz – talep dengesi korunmakta, keten tohumuna olan talep ise yıldan yıla artmaktadır. Tablo 5 incelendiğinde de anlaşılacağı üzere 2000’lerin başlarında henüz 1 milyon tonu bulmayan keten tohumu ithalatı 2006’da 1 milyon tonu aşmış, 2010’da 1.226.116 ton, 2014’te 1.528.524 ton olmuş ve 2016’da ise 2 milyon tona yaklaşmıştır. Son olarak 2018’de ise 1.677.121 ton keten tohumu ithalatı gerçekleşmiştir. İthalata ödenen miktar ise ürün miktarındaki artışa paralel bir şekilde gelişmemiştir. Örneğin; 2006 ve 2008’de birbirine yakın miktarlarda keten tohumu ithalatı gerçekleşmişse de ödenen dövizde iki katlık bir fark söz konusudur. Keten tohumu ithalat ve ihracatının ülkeler ölçeğindeki durumuna baktığımızda 2018 itibarıyla başlıca ithalatçılar Belçika (489.683 ton), Çin (397.552 ton), Almanya (164.706 ton), ABD (146.872 ton), Polonya (121.616 ton) ve Hollanda (67.153 ton)’dır. Bahis konusu ülkelerin bir kısmı aynı zamanda keten tohumu yağı üretiminde önde gelen ülkeler olup bu anlamda hammadde noktasında dışa bağımlı oldukları anlaşılmaktadır. 2018’deki ihracatçı ülkeler ise sırasıyla Kanada (511.810 ton), Kazakistan (435.337 ton), Rusya Federasyonu (398.348 ton), Belçika (163.698 ton), Polonya (79.155 ton), Hollanda (22.767 ton) ve Birleşik Krallık (21.713 ton)’tır. Burada dikkat çekici olan Belçika, Polonya ve Hollanda’nın hem ihracat hem de ithalatta önde gelen ülkeler arasında yer alıyor olmasıdır. Aynı yıl Türkiye’de 27.035 ton keten tohumu ithal etmiş, buna karşılık sadece 17 tonluk ihracatı söz konusu olmuştur. Lif ithalatının ise kabaca 300 ila 450 bin ton arasında seyrettiği görülmektedir. Lif üretiminin sınırlı olması, mevcut pazarın da bir o kadar sınırlı oluşu ile lif ithalatında da önemli bir değişim söz konusu değildir. Bununla birlikte az bulunan bir ürün olmasından ötürü ve de girdi maliyetleriyle ithalata harcanan döviz önemli ölçüde artmıştır. Başlıca keten lif ithalatçısı ülkeler Çin (199.800 ton), Belçika (97.755 ton), Hollanda (42.823 ton), Fransa (24.526 ton), Hindistan (18.437) ve ABD (12.450 ton)’dir (ITC, 2019). İhracatçı ülkeler de ise Fransa (274.356 ton), Belçika (198.901 ton), Belarus (24.129 ton), Kanada (11.090 ton), Litvanya (8.786 ton) ve Hollanda (7.845 ton) sayılabilir. Türkiye’nin ise 2018 itibarıyla 1.650 ton keten lif ithalatına karşılık, 10 tonluk ihracatı gerçekleşmiştir (ITC, 2019). Lif ithalat miktarındaki gelişim seyrine benzer durum keten iplik ithalatı için de söylenebilir. Dünya genelinde 2002 – 2010 yılları arasında 40 – 50 bin tonlar arasında seyreden keten iplik ithalatı, 2012’den itibaren 50 bin tonun altına düşmemişse de önemli bir gelişme de gözlenmemiştir.

Tablo 5. Seçilmiş Yıllar İtibarıyla Dünya Keten Tohumu, Lif ve Keten İplik İthalat Değerleri

Yıllar	Keten Tohumu		Lif		Keten İplik (Ton)
	Miktar (Ton)	Değer (\$ 000)	Miktar (Ton)	Değer (\$ 000)	
2002	873.142	253.568	360.149	412.371	44.941
2004	957.223	363.526	494.081	627.611	51.368
2006	1.012.747	343.469	473.797	498.269	54.035
2008	1.040.831	721.952	323.061	421.750	35.935
2010	1.226.116	688.641	381.118	454.395	47.349
2012	1.358.968	858.171	302.708	461.926	56.100
2014	1.528.524	1.039.494	384.497	752.353	58.317
2016	1.893.125	905.638	377.302	702.323	52.606
2018	1.677.121	835.641	446.461	839.786	53.289

Kaynak: ITC, 2019.

Dünya keten lif üretiminde Avrupa lider konumda olup lif keten menşeli ürünlerin imalinin % 80’i de Avrupa menşelidir. Günümüzde 14 AB üyesi ülkede toplam 10.000 keten endüstrisine yönelik işletme faaliyetlerini sürdürmektedir. Fransa (Normandiya), Hollanda ve Belçika üçlüsü bu anlamda lider konumda olup söz konusu ülkelerde keten yetiştiriciliği ve keten ürünler endüstrisinin gelişmesi devlet eliyle de desteklenmektedir. Özellikle de son yıllarda artan çevreci eğilimler ve sürdürülebilir kırsal kalkınma prensipleri doğrultusunda ketene büyük önem verilmektedir. Mevcut şartlarda Avrupa ketencilığının kıtaya katkısı şu şekilde özetlenmiştir; 1 hektarlık keten ekim alanı 3.7 ton karbondioksiti tutmakta; 38.000 ton petrole eşdeğer tasarruf sağlamakta ve en önemlisi de pamuğa kıyasla 650.000.000 m³’lük su tasarrufu sağlamaktadır (European Audit Commission,

2007). Pamuk ziraatının yoğun olarak yapıldığı Türkiye, Suriye, Özbekistan gibi aynı zamanda su kaynakları kısıtlı ülkeler için keten göz önünde bulundurulması gereken bir alternatiftir.

Daha önce de bahsedildiği gibi keten önceleri pamuk ve jüt, sonrasında da sentetik liflerle rekabet edemediğinden ötürü tekstil endüstrisinden büyük ölçüde çekilmiştir. Bu da Türkiye dahil pek çok ülkedeki yüzlerce yıllık bilgi birikimi yanı sıra çok özel çeşitlerin de kaybolmasına neden olmuştur (Örneğin İstanbul – Yeşilköy çeşidi gibi). Keten gen kaynağının korunması, olası keten yetiştiriciliğinin tekrar belli bir seviyeye çekilebilmesi durumu için de alanında yetkin kuruluşların tesisi hayati önem arz etmektedir. Örneğin; Polonya’daki gibi Doğal Lif Enstitüsü / Institute of Natural Fibres veya Rusya Federasyonu’ndaki gibi All-Russian Flax Institute / Rusya Keten Enstitüsü – Torzhok (VNIL) bu anlamda başarılı kuruluşlar olarak işaret edilebilir. Türkiye’de de ilk etapta doğal lif bitkilerine yönelik bağımsız bir araştırma ve gen bankası niteliğindeki kuruluşun tesisi ivedi bir şekilde gündeme alınmalıdır.

Fotoğraf 5. Tipik Ayancık Keten Bezi İşleri ve Folklorik Bebek Tasarımında Kullanımları

Türkiye’de özellikle son yıllarda Coğrafi İşaret uygulamasının da desteği ile keten yetiştiriciliği ve keten lifi dokumalarına yönelik projeler yoğunlaşmıştır. Ketenin hem zirai hem de endüstriyel anlamda sürdürülebilir kırsal kalkınmada önemli bir eleman olduğu zaten 1980’lerden beri çoğu Avrupa ülkesinin gündeminde olup bu anlamda Türkiye kırsal kesim ekonomisi için de önemli bir eleman olarak işaret edilebilir. Gerçekten de geçmişte Kandıra, Ayancık, İzmit, Taraklı, Rize, Şile başta olmak üzere Artvin’den İstanbul’a kadar tüm Karadeniz kıyı vilayetleri ile buraya komşu diğer illerde önemli keten dokumacılık merkezleri bulunmaktaydı. Günümüzde Coğrafi İşaret uygulamasıyla “Kandıra Bezi” ve “Ayancık Keten Bezi” ile keten yetiştiriciliği ve lif üretimi yeniden gündeme taşınmıştır. Coğrafi İşaret uygulamasının popülerlik kazanmasıyla yörede sektörün yeniden canlandırılması adına Aralık 2017’de Coğrafi İşaret kapsamına alınmış, aynı yıl “Liflik Keten Üretimini Geliştirme Projesi” hayata geçirilmiştir (Şahin, 2019:). Bu noktada Ayancık Kaymakamlığı ile Ayancık Halk Eğitim Merkezi Akşam Sanat Okulu’nun büyük gayretleri ile başarılı sonuçlar ortaya çıkmıştır. İlçede 2017’de Söküçayırı Köyü’nde 10 dekarlık alanda, 2018’de de Kozcuğaz Köyü’nde 2 dekarlık alanda keten ekimi yapılmıştır. Üretimden elde edilen olumlu sonuçların ardından hasat edilen ve usulüne uygun bir şekilde elde edilen lif ve tohumlar da yerel ekonomiye kazandırılmıştır. Üretilen lifler Ayancık Halk Eğitim Merkezi Akşam Sanat Okulu bünyesinde usta öğreticiler nezaretinde çeşitli şekillerde dokunarak pazarlara sunulmuştur. Bundan başka Küre Dağları Milli Parkı içerisinde Bartın ve Çevresinde Yaşayan Uluslular Derneği tarafından “Keten İşletmeciliğinin Desteklenmesi Projesi”, Bartın’ın ulus ilçesinin Hocaköyü’nde 2011’de hayata geçirilmiştir. Bu

gibi çok boyutlu projeler yanı sıra kamuoyunda farkındalık yaratma adına da birtakım girişimler söz konusu olmuştur. Örneğin; 2020’de 27.’si düzenlenecek olan “Ayancık Keten ve Ahşap Festivali” sayılabilir.

Keten tohumlarından yağ eldesi ise özellikle İç Anadolu Bölgesi illerinden Kırşehir, Niğde, Aksaray ve Kayseri’deki bezirhanelerde yapılan önemli bir uğraşıydı. Lif amaçlı yetiştiricilik yapılan yerlerde ise bir yan ürün olarak değerlendirilen tohumlar da işlenerek beziryağı elde edilmekteydi. Günümüzde Türkiye’de birkaç yerde çok sınırlı miktarlarda üretim yapılmakta olup İnebolu – Korupınar Köyü (Kastamonu)’nde geleneksel yöntemlerle beziryağı üretimi yapan bir işletme kalmıştır. Bahis konusu 200 yıllık işletmede hala geçmişteki uygulamalara sadık kalınarak yapılan üretim aynı zamanda yöre folkloru ve kültür turizmi noktasında da ayrıca bir cazibe noktası olarak dikkat çekmektedir.

8. SONUÇ

Keten binlerce yıllık medeniyet tarihimizde en eski bitkisel kaynaklardan biri olup bu anlamda zirai ve folklorik anlamda çok önemli bir yere sahiptir. Bitkinin tohumları ve liflerinin ekonomik değeri haiz oluşu ve zamanla özellikle tohumlarının besin içeriği yönüyle kullanım alanının çeşitlenmesi ürüne verilen değeri artırmıştır. Öte yandan lif yönüyle değerlendirildiğinde ise keten tarihsel süreçte sürekli inişli çıkışlı bir gelişim göstermiştir. Başlangıçta en önemli doğal lif kaynağı iken pamuk ve sonrasında jütle rekabet edemeyişi, ardından Sanayi Devrimi ile birlikte takip eden yıllarda sentetik liflerin çok daha ucuz ve kolay erişilebilir olması keten lifinin öneminin azalmasına neden olmuştur. 1980’lerden, özellikle de 1990’lardan itibaren ise pamuğa kıyasla çok az su isteğinin bulunuyor olması, sentetik liflerin doğal çevreye olan olumsuz etkileri, geleneksel dokumalara verilen değerlerin artması ve bu konuda farkındalık oluşması gibi faktörlerle lif amaçlı keten yetiştiriciliğinde de küçük çaplı fakat nitelikli girişimler söz konusu olmuştur.

Ketenin çok boyutlu bir bitki olması, özellikle de Fransa, Belçika, Hollanda ve Eski Doğu Bloku ülkelerinin bu anlamda olan uzmanlıklarını hala sürdürüyor olmaları, Kanada ve ABD’den sonra Rusya ve Kazakistan’ın da yoğun bir şekilde bu faaliyete yönelmeleri dikkat çekicidir. Tohumlarından küspesine, yağından liflerine değin çok çeşitli (Doğrudan ya da işlenerek) kullanım alanları, keten yetiştiriciliğinin çoğu lif bitkisine kıyasla kolay olması özellikle kaynakları sınırlı kırsal kesim kalkındırılmasında önemli bir husustur. Fakat ketenden lif eldesinin çok zahmetli olması (Geleneksel yöntemlerin sürdürüldüğü ülkelerde), hala geniş bir keten pazarının bulunmuyor oluşu sektörün ilk etapta iyileştirilmesi gereken noktasıdır. Bu açıdan moda sektörünün de desteğiyle, geleneksel ve modern akımların birleştirilmesiyle ortaya konacak giysi ve ev tekstili ürünlerin özendirilmesi önemli bir başlangıç olacaktır. Ayrıca çalışmayan kadınları iktisadi hayata çekmek ve kadın işgücünden de yararlanmak adına uzun soluklu ve yoğun emek gerektiren keten dokuma ve tasarımların özendirilerek bu anlamda kadınlara da bir gelir sağlanması bir diğer önemli husustur.

Türkiye’deki durum da genel manada global ölçekteki keten durumundan farklı değildir. Çok sınırlı bir pazarı olan keten ve keten ürünlerinin, ayrıca kırsal hayattan da çok zahmetli olmasıyla çekilmesi keten ziraatı ve keten endüstrisini (Hem lif hem yağ açısından) neredeyse bütünüyle silmiştir. Bu açıdan yukarıda sayılan sektörel girişimlerin yanı sıra keten ziraatı da destek kapsamına alınmalı, ilk etapta Sinop, Samsun, Tokat ve Amasya (Özellikle kenevir yetiştiriciliği ve işlenmesine paralel olması amacıyla)’da özendirilmesi gerekmektedir. Sektörün gidişatına göre yeniden bir keten fabrikası veya hem keten hem kenevir lifi işlemeye uygun müşterek bir yapılanmaya gidilmesi gerekmektedir. İlk etapta keten ziraatının yeniden yerleşmesi ve geleneksel zirai faaliyetlerden biri haline gelmesi adına sözleşmeli üretimle üreticiye alım garantisinin verilmesi uygun olacaktır. Aksi taktirde çok çabuk ürün değişikliğine giden çiftçi ile orta ve uzun vadede sağlıklı hammadde – endüstri ilişkisi yürütülemez. Keten lif ve bu liflerden elde edilen ürünler ile keten tohumu yağı konusunda gümrük vergileri yeniden gözden geçirilmeli, yerli üreticinin desteklenmesi yoluna gidilmelidir. Bu sayede keten ve keten ürünleri ithalatına ödenen döviz yurtiçinde tutulup kaynakların yerli üretime aktarılacaktır. Ayrıca doğal keten ürünlerinin hem kişisel sağlık hem de milli ekonomiye katkısı konusunda tanıtıcı faaliyetlerde bulunulmalıdır.

Teşekkür ve Katkı Belirtme:

Saha çalışmalarımız ve mülakatlarımızda katkılarından ötürü Sinop İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü'nden Sayın Ozan Özdemir'e; Ayancık İlçe Tarım ve Orman Müdürlüğü'nden Sayın Esra Çiğnitaş'a; Ayancık Halk Eğitim ve Akşam Sanat Okulu yetkililerine, İnebolu Belediyesi'ne teşekkürlerimizi sunarız. Ayrıca Ayancık Keten Bezi dokuma ve tasarımları ile bizleri bilgilendiren usta öğretici ve kursiyerlere de teşekkür ederiz.

KAYNAKÇA

- Agriculture and Agri-Food Canada (AAFC), (2002). "Flaxseed", Bi-weekly Bulletin, Market Analysis Division, Policy Branch, Agriculture and Agri-Food Canada, 15: 17, pp. 4, Canada.
- Anonim, (1938). "Türk Ziraat Tarihine Bir Bakış", Birinci Köy ve Ziraat Kalkınma Kongresi Yayını, Devlet Basımevi, s. 304, İstanbul.
- Anonim, (2019). "Growing Flax Guide", Flax Council of Canada, pp. 61, Manitoba.
- Arslandoğlu, F., Aytaç, S., Ayan, A.K., (2017). "Keten", Karadeniz'in Lif Bitkileri Çalıştayı / Keten – Kenevir – Isırgan, 5 – 6 Mayıs 2017, s. 51 – 62, Samsun.
- Balcı, H., (2018). "Kuzeybatı Anadolu'da Tarımın Başlangıcı: Barcın Höyük Bitki Kalıntıları Üzerine Bir Değerlendirme", İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, s. 183, İstanbul.
- Barber, E.J.W., (1992). "Prehistoric Textiles: The Development of Cloth in the Neolithic and Bronze Ages with Special Reference to the Aegean", Princeton University Press, pp. 471, USA.
- Başer, H.K.C., (2011). "Keten Tohumu (*Linum usitatissimum* L.)", bağbahçe Çevre Bahçe Çiçek Dergisi, Sayı: 33, s., 26 – 27, İstanbul.
- Dash, J., Naik, B.S., Mohapatra, U.B., (2017). "Linseed: A Valuable Crop Plant", International Journal of Advanced Research (IJAR), Vol. 5, Issue: 3, pp. 1428 – 1442.
- Demirel, S., (2016). "Hititçe Metinlerde Keten Tohumuna İlişkin Bir Öneri", Akademik Bakış, Cilt: 10, Sayı: 19, s. 161 – 168, Ankara.
- DİE, (1956). "1950 Ziraat Sayımı Neticeleri", Türkiye Cumhuriyeti Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü, Yayın No: 371, s. 183, Ankara.
- Diederichsen, A., Hammer, K., (1995). "Variation of cultivated flax (*Linum usitatissimum* L. subsp. *usitatissimum*) and its wild progenitor pale flax (subsp. *angustifolium* (Huds.) Thell.)", Genetic Resources and Crop Evolution, Vol. 42, pp. 263 – 272, Netherlands.
- Diederichsen, A., Richards, K., (2003). "Cultivated flax and the genus *Linum* L. – Taxonomy and Germplasm Conservation", Flax – The Genus *Linum*, (Ed. Alister D. Muir and Neil D. Westcott), Taylor & Francis Published, pp. 22 – 54, Canada.
- Doğanay, H., (2007). "Ekonomik Coğrafya 3 – Ziraat Coğrafyası", Aktif Yayınevi, s. 443, Erzurum.
- Ehrensing, D.T., (2008). "Flax", Oilseed Crops, EM 8952-E., pp. 9, Oregon State University.
- Ejstrud, B., Andresen, S., Appel, A., Gjerlevsen, S., Thomsen, B., (2011). "From Flax to Linen - Experiments with Flax at Ribe Viking Centre", (Ed. Bo Ejstrud), pp. 86, University of Southern Denmark.
- Encyclopædia Britannica, (2019). "Flax (Plant)", <https://www.britannica.com/plant/flax> (Son erişim: 11.11.2019).
- Ertuğ, F., (1998). "Anadolu'nun Önemli Yağ Bitkilerinden Keten/*Linum* ve Izgın/*Eruca*", TÜBA-AR (Turkish Academy of Sciences Journal of Archaeology) 1, s. 113 – 127, Ankara.
- European Audit Commission, (2007). "Report of the European Parliament Advisory Commission", Brussels, 2008 / LCA of a linen shirt, Bio Intelligence Service.
- FAO, (2019). "Agricultural Statistics", <http://www.fao.org/faostat/en/#data> (Son erişim: 11.11.2019).
- Fazlıoğlu, İ., (2001). "Eskiçağda Dokuma", Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü Yayınları: 8, II. Baskı, s. 32, İstanbul.
- Francotte, H., (1900–1901). "L'Industrie dans la Grece Ancienne", 2 Vols., Bruxelles 1900 – 1901.
- Güran, T., (1997). "Osmanlı Dönemi Tarım İstatistikleri 1909, 1913 ve 1914", Tarihi İstatistikler Dizisi, Cilt: 3, Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Yayın No: 2025, s. 230, Ankara.
- Hall, L.M., Booker, H., Siloto, R.M.P., Jhala, A.J., Weselake, R.J., (2016). "Flax (*Linum usitatissimum* L.)", Industrial Oil Crops (Ed. Thomas McKeon Douglas Hayes David Hildebrand Randall Weselake), Chapter 6, pp. 157 – 194, Academic Press and AOCS Press.

- Jhala, A.J., (2010). “Environmental biosafety of genetically engineered crops: Flax (*Linum usitatissimum* L.) as a model system”, University of Alberta Department of Agricultural, Food and Nutritional Science, PhD. Thesis, pp. 236, Edmonton, Alberta.
- Jhala, A.J., Hall, L.M., (2010). “Flax (*Linum usitatissimum* L.): Current Uses and Future Applications”, Australian Journal of Basic and Applied Sciences, 4(9): pp. 4304 – 4312.
- Maggioni, L., Pavelek, M., van Soest, L.J.M., ve Lipman, E., compilers., (2002). “Flax Genetic Resources in Europe”, Ad hoc meeting, 7-8 December 2001, Prague, Czech Republic, International Plant Genetic Resources Institute, Rome, Italy.
- Marchenkov, A., Rozhmina, T., Uschapovsky, I., Muir, A.D., (2003). “Cultivation of flax”, Flax – The Genus *Linum*, (Ed. Alister D. Muir and Neil D. Westcott), Taylor & Francis Published, pp. 74 – 91, Canada.
- Mert, M., (2009). “Lif Bitkileri”, Nobel Yayın No: 1446, Fen Bilimleri: 96, s. 277, Ankara.
- Müssig, J., Cescutti, G., Fischer, H., (2013). “Integrated Quality Management for Bast Fibres in Technical Applications”, Hemp Industrial Production and Uses, Chapter 10, (Ed. Pierre Bouloc, Serge Allegret, Laurent Arnaud), pp. 162 – 186, UK.
- Nag, S., Mitra, J., Karmakar, P.G., (2015). “An Overview on Flax (*Linum usitatissimum* L.) and its Genetic Diversity”, International Journal of Agriculture, Environment and Biotechnology, 8(4): pp. 805 – 817, New Delhi.
- Nosch, M.L., (2014). “Linen Textiles and Flax in Classical Greece: Provenance and Trade”, Textile Trade and Distribution in Antiquity, (Ed. Kerstin Droß-Krüpe), pp. 17 – 42, Wiesbaden.
- Öksüz, A., Bahadrlı, N.P., Yıldırım, M.U., Sarihan, E.O., (2015). “Farklı Keten Tür ve Çeşitlerinin Besin Bileşenleri, Yağ Asitleri ve Mineral İçeriklerinin Karşılaştırılması”, Journal of Food and Health Science, Vol. 1, Issue: 3, pp. 124 – 134.
- Renfrew, J.M., (1985). “Finds of Sesame and Linseed in Ancient Iraq”, Bulletin on Sumerian Agriculture, Volume: II., pp. 63 – 66, Cambridge / U.K.
- Savaş, R., (1969). “Ticaret ve Endüstri Bitkileri (Özel Tarla Ziraatı)”, Kardeş Matbaası, s. 187, Ankara.
- Roseberg, R. J., (1996). “Underexploited temperate industrial and fiber crops”, (Ed. J. Janick), Progress in New Crops, pp. 60 – 84, ASHS Press, Alexandria, VA.
- Sherman, H.M., (2008). “From Flax to Linen in the Medieval Rus Lands”, Medieval Clothing and Textiles Vol. 4, pp. 1 – 20, Boydell & Brewer.
- Sudarshan, G. P., Kulkarni, M., Akhov, L., Ashe, P., Shaterian, H., Cloutier, S., Rowland, G., Wei, Y., Selvaraj, G., (2017). “QTL mapping and molecular characterization of the classical *D* locus controlling seed and flower color in *Linum usitatissimum* (flax)”, Scientific Reports, 7(1), pp. 1 – 12.
- Şahin, G., (2019). “Türkiye’nin Coğrafi İşaretleri ve Bunların Türkiye Ekonomisinde Etkin Kullanımları”, (Basılmamış doktora tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 2551, İstanbul.
- Şenel, M., (1970). “Bitkisel Sap Lifleri Üzerinde Teknolojik Araştırmalar”, Tarım Bakanlığı Bölge Pamuk Araştırma Enstitüsü Müdürlüğü Yayın No: 21, s. 149, Adana.
- Taşlıgil, N., Şahin, G., (2019). “Türk Tarım Hayatında Kenevir / Kendir (*Cannabis sativa* L.) Yetiştiriciliğinin Yeniden Başlaması ve Yaşanan Gelişmeler”, I. İstanbul Uluslararası Coğrafya Kongresi, 20 – 22 Haziran 2019, İstanbul.
- TÜBİVES, (2019). “Türkiye Bitkileri Veri Servisi”, <http://194.27.225.161/yasin/tubives/index.php> (Son erişim: 11.11.2019).
- TÜİK, (2019). “Bitkisel Üretim İstatistikleri”, <https://biruni.tuik.gov.tr/medas/?kn=92&locale=tr> (Son erişim: 11.11.2019).
- Uğurlu, Z., Dönmez, A.A., (2012). “A Case Study of the Abandoned Fibre and Oil Crop Plant (*Linum usitatissimum*) with Special Reference to Recultivation in Turkey”, Hacettepe Journal of Biology and Chemistry, Vol. 40, Issue: 4, pp. 385 – 391, Ankara.
- Vaisey-Genser, M., Morris, D.H., (2003). “History of the Cultivation and Uses of Flaxseed”, Flax – The Genus *Linum*, (Ed. Alister D. Muir and Neil D. Westcott), Taylor & Francis Published, pp. 1 – 21, Canada.
- van Zeist, W., (1985). “Pulses and Oil Crop Plants”, Bulletin on Sumerian Agriculture, Volume: II., pp. 33 – 37, Cambridge / U.K.

Weiss, E., Zohary, D., (2011). “The Neolithic Southwest Asian Founder Crops: Their Biology and Archaeobotany”, Current Anthropology, Vol. 52, No. S4, The Origins of Agriculture: New Data, New Ideas, pp. S237 – S254, Chicago.

Yılmaz, Ö., Kaynak, G., Vural, M. (2003). “A New Taxon of *Linum* (*Linaceae*) from NW Anatolia, Turkey”, Annales Botanici Fennici 40(2), pp. 147 – 150.

Yılmaz, S., Uzun, A., (2019). “Keten Tarımı”, Tarım ve Orman Bakanlığı, TAGEM, Karadeniz Tarımsal Araştırma Enstitüsü Müdürlüğü, Yayın No: 2019 – 04, s. 34, Samsun.

Zhukovsky, P. M., (1951). “Türkiye’nin Zirai Bünyesi (Anadolu)”, Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş. Neşriyatı No: 20, (Tercüme: Celal Kıpçak, Haydar Nouruzhan, Sabir Türkistanlı), s. 887.

Zohary, D., Hopf, M., Weiss, E., (2012). “Domestication of Plants in the Old World: The origin and spread of domesticated plants in Southwest Asia, Europe, and the Mediterranean Basin”, Oxford University Press, pp. 264.

Yararlanılan İnternet Siteleri:

<https://www.europeanflax.com/>

<https://www.saskflax.com/>

<https://manawatuheritage.pncc.govt.nz/>

<http://www.ayancik.gov.tr/ilcemizde-keten-uretimi-ile-ilgili-gelismeler-2018>

<http://www.inebolu.bel.tr/>

<https://arastirma.tarimorman.gov.tr/ttae>

Son erişim tarihleri: 12.11.2019

ÖZDENETİM İLE İŞ STRESİ ARASINDAKİ İLİŞKİDE MESLEKTAŞ DESTEĞİNİN ARACILIK ROLÜ

(Sayfa 148-158)

Prof. Dr. İlhami YÜCEL

Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi İİBF

iyucel@erzincan.edu.tr

Arş.Gör. M. Sabri ŞİRİN

Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi. İİBF

sabri.sirin@erzincan.edu.tr

Özet

Bu çalışmanın amacı çalışanların sahip olduğu özdenetim iş stresi üzerindeki etkisini tespit etmek ve meslektaş desteğinin bu ilişkide aracı rolü üstlenip üstlenmediğini saptamaktır. Araştırmanın hipotezleri, örneklem olarak seçilen devlet üniversitelerinde çalışan toplam 288 araştırma görevlisi üzerinde test edilmiştir. Elde edilen veriler istatistik programları ile analiz edilmiştir. Araştırmadan elde edilen sonuçlar, özdenetimin meslektaş desteğinin artmasında ve stresin azalmasında etkili olduğu tespit edilmiştir. Buna ilaveten meslektaş desteğinin artması çalışanların stresinin azalmasını sağlamaktadır. Ayrıca meslektaş desteğinin özdenetim ile stres arasındaki ilişkide kısmi aracılık etkisi saptanmıştır. Özdenetimi yüksek çalışanlar meslektaş desteğinin artmasına katkı vererek yaşanan iş stresinin azalmasını sağladığı söylenebilir.

Anahtar Kelimeler: Özdenetim, Stres, Meslektaş Desteği, Aracılık Etkisi

THE MEDIATING ROLE OF COWORKER SUPPORT IN THE RELATIONSHIP BETWEEN SELF-CONTROL AND WORK STRESS

Abstract

The aim of this study is to determine the effect of self-control on the job stress of employees and to determine whether colleague support plays a mediator role in this relationship. The hypotheses of the research were tested on a total of 288 research assistants working at state universities selected as samples. The data obtained were analyzed with statistical programs. The results obtained from the research have determined that self-control is effective in increasing coworker support and reducing stress. In addition, the increase in colleague support reduces the stress of employees. Also the partial mediating effect of coworker support in the relationship between self-control and stress was determined. It can be said that employees with high self-control contribute to the increase in colleague support, thereby reducing the work stress.

Keywords: Self-control, Stress, Coworker Support, Mediation Effect

1. Giriş

Günümüzde imalat odaklı işletmelerden hizmet odaklı işletmelere geçişle birlikte, çalışanların müşterileri birebir ilişki içerisinde olmaları işyerinde yüksek özdenetime sahip bireylerin önemini artırmıştır. Çünkü yüksek özdenetim sahibi birey, örgütsel hedeflere yönelik olarak alışlagelmiş dürtülerini, davranışlarını ve duygularını bastırabilmekte, ideal benlik-çevre (iş ortamı) uyumunu yakalayabilmektedir (Muraven, Shmueli ve Burkley, 2006: 524; Tangney vd., 2004: 272). Yapılan araştırmalar, yüksek özdenetime sahip kişilerin birçok şirketin çalışanlarında aradığı niteliklere sahip olduğunu ortaya koymuştur. Örneğin, öz denetim sahibi kişiler çevresindekilerle kaliteli ilişkiler geliştirebilmekte, karşısındakine daha çok empati ile yaklaşabilmekte, sinir bozucu olaylar karşısında daha sakin davranışlar sergileyebilmekte, öte yandan çevresindekilerce daha güvenilir olarak algılanabilmektedir (Tangney vd., 2004; Righetti ve Finkenauer ; 2011). Bu itibarla, hem iş arkadaşları ve

yöneticileriyle hem de müşterilerle iyi ilişkiler geliştirebilen özdenetimli çalışan örgütün hedeflerine ve başarıya ulaşmasında önemli rol oynamaktadır.

Özdenetimin örgütsel düzeyde yararlarına ek olarak bireysel düzeyde de kişinin psikolojik iyi oluşuna önemli katkı sağladığı, yüksek özdenetime sahip bireylerin daha az stres, kaygı ve depresyon yaşadıkları araştırmalarla ortaya konmuştur (Bowlin ve Baer, 2012; Galla ve Wood, 2014; Boals vd., 2011). Bu durumda, yüksek özdenetime sahip bireylerin strese başa çıkabilmesi ve stresten kaçınabilmesi, ayrıca dürtülerinin strese dönüşmesini engelleyebilmesi gibi özelliklerinin etkili olduğu düşünülmektedir (Steptoe ve Poole, 2016: 78; Galla ve Wood, 2014: 70).

Bu çalışmada, özdenetim ve iş stresi arasındaki ilişki ve bu ilişkide iş arkadaşlarının desteğinin aracı rolü incelenmiştir. Yapılan literatür incelemesinden hareketle, özdenetimi yüksek olan çalışanın kişilerarası ilişkileri güçlü olacağından işyerinde iş arkadaşlarından her anlamda destek göreceği, böylece iş yerinde daha az stresli olacağı değerlendirilmiştir. Daha önce işyerinde özdenetimi inceleyen az sayıda çalışmaya rastlanmış olmakla birlikte, bu üç değişkeni aynı anda inceleyen bir çalışma tespit edilememiştir. Bu çerçevede, söz konusu çalışmanın literatüre önemli katkı sağlayacağı değerlendirilmektedir.

Araştırma kapsamında ilk olarak özdenetim, iş stresi ve meslektaş desteği kavramları açıklanmış, daha sonra yapılan literatür taraması kapsamında hipotezler oluşturulmuş ve son olarak 288 çalışan üzerinde yapılan anket verileri analiz edilerek sonuçları yorumlanmıştır.

2. Kavramsal Çerçeve

2.1. Özdenetim

Özdenetim kişinin kendisi ile yaşadığı dünya arasında en ideal uyuma ulaşmak için sergilediği değişim ve gelişim kapasitesi olarak tanımlanabilir. Diğer bir tanımda özdenetim, duygu ve güdüleri kontrol altına almak olarak tanımlanmıştır (Oaten ve Cheng, 2006). Başka bir tanıma göre özdenetim, hedefe yönelik davranışları etkileyen, otomatik, alışılmış veya doğuştan gelen davranışların, dürtülerin, duyguların veya arzuların engellenmesidir (Muraven, vd., 2006). Özdenetim içsel tepkileri ve istenmeyen davranışları önleme ve engelleme beceresidir. Kişiden kişiye göre özdenetim seviyesi farklılık gösterebilir. Özdenetimi yüksek olan insanlar öfke kontrolü, işlerinin üstesinde gelme, tasarruf yapma, diyet sürdürme konularında daha başarılıdırlar (Tangney vd., 2004). Özdenetimi düşük insanlar hayattaki kararları ve hedeflerini gerçekleştirme konusunda başarısızdırlar. Bu insanlar için davranışların çoğunluğu zorlayıcı iken özdenetimi yüksek olanlar için bir çok davranış kolaydır. Özdenetim kavramı davranışlar üzerinde iki tip etkiye sahiptir. İlki tepkisel davranış göstererek kişiyi kontrol altında tutan engelleyici özellik, ikincisi kişideki hedefe ulaşma arzusunu gösteren proaktif davranıştır. Bu ikisi ile birlikte özdenetim kavramı davranışların şekillenmesinde oldukça önemlidir (Üstün ve Kılıç, 2016). Barrick ve Mount (1991) yaptıkları çalışmada özdenetimin performans üzerindeki etkisini ortaya koymuş, yüksek özdenetime sahip çalışanların performanslarının daha iyi olduğu sonucu ortaya çıkmıştır. İdeal düzeyde özdenetim, kişinin iş performansı, başarısı, öz-saygısı, kişilerarası ilişkileri, olumlu duygularında artışı sağlarken, anksiyete, depresyon ve bazı kötü alışkanlıklarında (aşırı yeme ve alkol gibi) ise azalma ile sonuçlanmaktadır (Tangney vd., 2004).

2.2. Stres

Stres kavramı kişinin ruhsal ve bedensel sınırlarının zorlanması yada talepler karşısında verdiği tepki olarak tanımlanmıştır (Parker ve DeCotiis, 1983). Başka bir tanımda ise, kişiler üzerinde etkili olan onların davranışlarını, performansını ve iş ilişkilerini etkileyen bir kavram olarak tanımlanmıştır (Fairbrother ve Warn, 2003). Rizwan, vd., (2014) iş hayatındaki stresi, işin talepleri ile çalışanın yetenek ve imkanları arasında uyumsuzluk durumunda çalışanın hissedeceği fiziksel ve psikolojik rahatsızlık olarak tanımlamıştır (Rizwan vd., 2014). İş hayatı insanların stres ile en çok karşılaştığı ortamdır. Aşırı ses, ışık, baskıcı yönetim tarzı, kişisel problemler, fazla sorumluluk, ağır iş yükü gibi etkenler stresi tetiklemektedir. Stresli bir çalışma ortamında

bulunulsada her çalışan bundan aynı oranda etkilenmez. Bazı çalışanlar stresi bir motivasyon aracı olarak görürken, bazıları stres nedeniyle saldırganlaşıp demoralize olabilmektedir (Akgemci, 2001). Stres bazı durumlarda çalışanların becerisine ve performansına katkı sağlayan bir araçtır. Uzmanlar ideal düzeyde stresin çalışan performansını artırdığını savunmaktadır (Klarreich, 1999). Yapılan araştırmalara göre stres seviyesi yüksek olmayan orta düzey stres altında çalışan kişilerin yüksek stres sahibi kişilere göre daha başarılı olduğu sonucu ortaya çıkmıştır (Li ve Lambert, 2008).

2.3. Meslektaş Desteği

Meslektaş desteği çalışanın iş ortamında beraber iş gördüğü kişiler tarafından kendisine sağlanan teknik ve sosyal desteklerin tamamı olarak tanımlanabilir. Çalışanın işte ve iş dışında beraber vakit geçirdiği, sohbet edip birbirleriyle paylaşımda bulunduğu kişilerden kabul görmesi ve destek alması çalışanı motive edecektir (Çoban, 2005). Meslektaş desteğinin yeterince karşılanması çalışanda işe bağlılığı ve performansı olumlu etkilemektedir (Ducharme ve Martin, 2000). Ayrıca meslektaş desteği çalışanın yaşadığı ağır iş yükü ve iş-aile çatışması seviyesini azaltıcı etki göstermektedir. Çalışana beraber iş gördüğü arkadaşı tarafından sağlanan teknik, sosyal ve duygusal her türlü yardım çalışanda oluşacak iş yükü algısını azaltmakta ve buna bağlı olarak iş ile evi arasında problem yaşanma olasılığını azaltmaktadır (Şirin ve Yücel, 2020). Meslektaş desteği bireysel düzeyde çalışanın psikolojik sağlığını olumlu yönde etkilerken (Sloan, 2011), örgütsel düzeyde de çalışanın iş tatmini, örgütsel bağlılık ve örgütsel vatandaşlık davranışını artırmakta, işten ayrılma niyeti ve davranışını azaltmaktadır (Chiaburu ve Harrison, 2008).

3. Araştırmanın Hipotezleri ve Modeli

3.1. Özdenetim ve İş Stresi Arasındaki İlişki

Birey hedeflediği bir durumun gerçekleşmesine yönelik olarak alışılmış veya doğuştan gelen davranışlarını veya duygularını bastırıldığında veya değiştirdiğinde, özdenetim göstermiş olur (Muraven, Shmueli ve Burkley, 2006: 524). Kişinin olumsuz koşullara ve etkilere karşı gösterdiği fiziksel ve psikolojik tepki ise stres olarak tanımlanır (Le Fevre vd., 2003: 727). Literatür incelemesinde özdenetim sahibi bireylerin daha az stres yaşadığını ortaya koyan çalışmalara rastlanmıştır. Örneğin, Bowlin ve Baer (2012) 280 üniversite öğrencisi üzerinde yaptıkları araştırmada, yüksek özdenetime sahip öğrencilerin psikolojik sağlıklarının iyi olduğunu, daha az depresyon, kaygı ve stres yaşadıklarını tespit etmiştir. Galla ve Wood (2014) 129 ergen üzerinde yaptıkları araştırmada, daha yüksek özdenetime sahip ergenlerin daha az strese sahip olduklarını saptamıştır. Boals ve arkadaşları (2011) 723 üniversite öğrencisi üzerinde yaptıkları araştırmada, yüksek özdenetimin düşük depresyon, alkol bağımlılığı ve algılanan stresle ilgili olduğunu ortaya koymuştur. Söz konusu çalışmalardan hareketle, özdenetim sahibi bireylerin işyerinde de daha az iş stresi yaşayacağı tahmin edilmiştir.

Öte yandan, özdenetim hayatın birçok alanında (işyeri de dahil) başarıyla ilişkilendirilse de son yapılan çalışmalar özdenetimin hem davranışsal hem de fizyolojik düzeyde birtakım maliyetlerinin olduğunu ortaya koymuştur (Schmidh ve Neubach, 2007: 399). Bu durum yukarıda ayrıntılı olarak ele alınan sınırlı güç modeliyle (Baumeister vd., 1994) açıklanmaktadır. Buna göre, özdenetim için kullanılan enerji her yeni özdenetim gerektiren eylemden sonra azalmakta, özdenetimi gerektiren tekrarlayan eylemler sınırlı enerjinin geri kazanılmasını önlediğinde bireyin enerjisi tükenmekte ve kişide strese neden olmaktadır. Ayrıca, özdenetim taleplerinin aynı anda veya art arda karşılanması gerektiğinde, bireyin harcadığı enerji, her bir eylem için ayrı olarak harcadığı enerjinin toplamından daha fazla olmakta, böylece kişi daha yüksek seviyede stres yaşamaktadır (Diestel ve Schmidh, 2011: 644). Nitekim, Schmidh ve Neubach (2007: 398) Almanya'da bir kamu kuruluşunda çalışan 551 kişi üzerinde yaptıkları çalışmalarında, özdenetim taleplerinin çalışanda iş stresine neden olduğunu ortaya koymuştur. Bridger ve Brasher (2011: 830) İngiltere'de 196 ofis çalışanı üzerinde yaptıkları araştırmada, iş yerinde özdenetim gerektiren taleplerin varlığının çalışanların zihinsel iyi oluşu üzerinde negatif etkiye sahip olduğunu saptamıştır. Her iki çalışmada da, işyerinde özdenetim talebi olarak dürtü kontrolü (dürtüsel eğilimlerini önleme), dikkat dağıtıcı unsurlara direnme (görevle ilgili olmayan dikkat dağıtıcı unsurlara direnme veya onları görmezden gelme) ve iç dirençlerin üstesinden gelme (çekici olmayan ve aynı zamanda ertelenemeyen görevleri tamamlamak için gerekli motivasyonu sağlama) unsurları incelenmiştir.

Ancak bu çalışmada kişinin sahip olduğu özdenetim işyerinde yaşadığı strese olan etkisi incelenmiş ve bu çerçevede aşağıdaki hipotez oluşturulmuştur:

H1: Özdenetimle iş stresi arasında negatif bir ilişki vardır.

3.2. Özdenetim ve Meslektaş Desteği Arasındaki İlişki

İnsanlar benliklerini çevreleriyle uyumlu hale getirdiklerinde mutlu ve sağlıklı hissetmektedir. Sosyal ve kişisel problemlerin büyük çoğunluğunun kişilerin özdenetim eksikliğinden kaynaklandığı görülmektedir. Yüksek özdenetim bireyin çevresindeki kişilerle kaliteli ilişkiler geliştirmesini, karşısındakine daha çok empati duymasını ve daha affedici davranmasını sağlar. Tersine zayıf özdenetimli kişiler öfke patlaması yaşayabilir, agresif davranabilir ve başkalarını affetme konusunda zorluk çekebilir (Tangney vd., 2004 :280). Tangney ve arkadaşları (2004) 351 üniversite öğrencisi üzerinde yaptıkları çalışmada, yüksek özdenetime sahip kişilerin daha iyi kişilerarası ilişkiler gösterdiğini ortaya koymuştur. Rawn ve Vohs (2006) ise araştırmalarında düşük özdenetimli bireylerin ilişkilerinde şiddete eğilimli, yıkıcı ve bencil davrandıklarını, bu nedenle, yakın kişilerarası ilişki kurmada ve sürdürmede başarılı olamadıklarını, tersine yüksek özdenetimli kişilerin çevresindekilerle yakın ilişkiler geliştirebildiklerini tespit etmiştir. Righetti ve Finkenauer (2011) Amsterdam'da Vrije Üniversitesi kampüsünde yaptıkları çalışmada, yüksek özdenetime sahip insanların düşük özdenetime sahip olanlara göre çevresindekilerce daha güvenilir bulunduğu sonucuna ulaşmıştır. Literatür incelemesinde, işyerinde özdenetimle meslektaş desteği arasındaki doğrudan ilişkiyi inceleyen bir çalışmaya rastlanmamış olmakla birlikte, söz konusu çalışmalardan hareketle, yüksek özdenetime sahip çalışanın mesai arkadaşlarıyla kaliteli ilişkiler geliştireceği, bu yüzden her anlamda meslektaşlarından daha çok destek göreceği değerlendirilmektedir. Bu çerçevede, aşağıdaki hipotez oluşturulmuştur:

H2: Özdenetimle meslektaş desteği arasında pozitif bir ilişki vardır.

3.3. Meslektaş Desteği ve İş Stresi Arasındaki İlişki

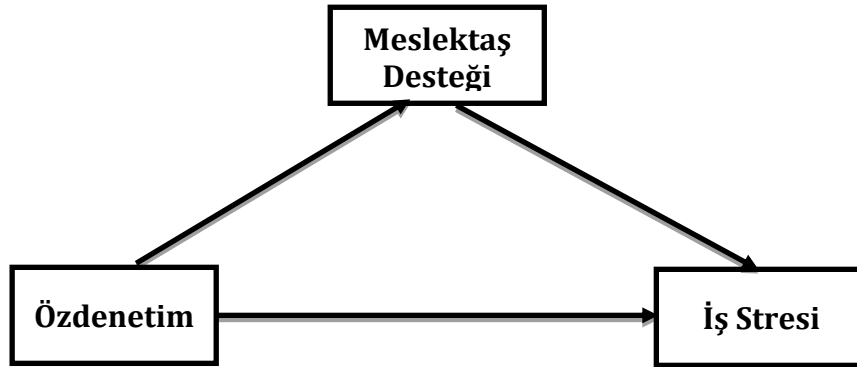
Meslektaş desteği çalışanın işle ilgili görevlerini yerine getirmesinin yanı sıra moralini de yükseltmede büyük önem taşır (Susskind vd., 2003: 181). Nitekim, literatürde meslektaş desteğinin iş stresini azaltmada etkili olduğunu kanıtlayan çalışmalar bulunmaktadır. Örneğin, Fimian (1986) özel eğitim öğretmenleri üzerinde yaptığı çalışmada, iş arkadaşlarından destek görmeyen öğretmenlerin destek görenlere göre daha çok stres yaşadığını ortaya koymuştur. Coffey ve Coleman (2001) İngiltere'de 104 sağlık çalışanı üzerinde yaptıkları çalışmada, yönetici ve meslektaş desteğinin çalışanın stresini azaltmada önemli bir faktör olduğunu tespit etmiştir. Jenkins ve Elliot (2004) 93 hemşire üzerinde yaptıkları çalışmada, iş arkadaşlarından yüksek seviyede destek gören hemşirelerin daha az mental yorgunluk ve stres yaşadıklarını saptamıştır. Peterson ve arkadaşları (2008) ise 660 sağlık çalışanı üzerinde yaptıkları çalışmada, iş arkadaşlarının birbirlerini destekledikleri gruplarda iş kaynaklı stresin azaldığını tespit etmiştir. Bahse konu çalışmalardan hareketle aşağıdaki hipotez oluşturulmuştur:

H3: Meslektaş desteği ile iş stresi arasında negatif bir ilişki vardır.

3.4. Meslektaş Desteğinin Özdenetim ile İş Stresi Arasındaki İlişkide Aracı Rolü

Literatür incelemesinde iş yerinde özdenetim, meslektaş desteği ve iş stresini birlikte ele alan bir çalışma tespit edilmemiştir. Bununla birlikte, bu üç değişken arasındaki ilişkiyi ayrı olarak inceleyen yukarıda kayıtlı çalışmalardan hareketle, kendi dürtülerini, duygularını ve davranışlarını kontrol edebilen özdenetim sahibi bireyin iş arkadaşlarıyla kaliteli ilişkiler geliştirdiği, böylece hem işle ilgili hem de duygusal anlamda iş arkadaşlarının desteğini artıracak, iş arkadaşlarının desteğini gören çalışanın ise işyerinde daha az stres yaşayacağı değerlendirilmiştir. Bu çerçevede, aşağıdaki hipotez oluşturulmuştur:

H4: Meslektaş desteğinin özdenetim ve iş stresi arasında aracı rolü bulunmaktadır.

Şekil 1. Araştırma Modeli

4. Araştırmanın Yöntemi

4.1. Araştırma Evreni ve Örneklemi

Devlet üniversitelerinde çalışan 297 araştırma görevlisi ile anket çalışması yapılmıştır. Eksik ve hatalı olan anketler elendikten sonra 288 tanesi analize tabi tutulmuştur. Örneklem grubundaki çalışanların %33,3'ü 24-29, %55,6'sı 30-35, %11,1'i ise 36 yaş ve üzeridir. Çalışanların %58,3'ü 0-5 yıl arası kıdeme sahip, %41,7'si 6-11 yıl kıdeme sahiptir. Çalışanların %52,8'i erkek, %47,2'si kadındır. Çalışanların %55'i bekar, %45'i evlidir. Çalışanların %38,9'u yüksek lisans, %61,1'i doktora eğitimi almaktadır.

4.2. Ölçekler

İş stresi ölçeği Cohen, vd.,(1983) tarafından geliştirilen 4 soruluk ölçek kullanılmıştır. Meslektaş desteği Zhou ve George, (2001) tarafından geliştirilen 4 soruluk ölçek kullanılmıştır. Özdenetim ölçeği Bülbüloğlu (2001) tarafından hazırlanan yüksek lisans tezinden alınmıştır. Cevaplar 5'li likert ölçeği ile alınmıştır (1=Kesinlikle katılmıyorum, 2=Katılmıyorum, 3=Kararsızım, 4=Katılıyorum, 5=Kesinlikle katılıyorum).

4.3. Verilerin analizi

Araştırmada güvenilirlik, faktör analizi, korelasyon, regresyon, aracı ve düzenleyici değişken analizi ile birlikte durumsal aracılık analizi uygulanmıştır. Elde edilen verilerin analizi SPSS 22 paket programı ve bu program içerisinde kullanılan PROCESS yöntemi ile analiz edilmiştir.

4.4. Bulgular

Tablo 1. Değişkenler İçin Güvenilirlik ve Faktör Analizi

Özdenetim	α	Faktör	Ort.	Standart S.
Duyularımı açık bir şekilde ifade edebilirim.		0.726		
Hata yaptığımda hatamı kabul ederim.		0.748		
Duyularıma hâkim olup olaylar karşısında sakinleşip olaylara pozitif yaklaşabilirim.	0.88	0.783	3,12	4,75
Sinirlendiğim zaman duyularımı kontrol edebilirim.		0.789		
Sakinleştirici bir özelliğe sahibim		0.885		

KMO= 0,841

Barlett değeri= 1245,658

İş Stresi				
Son zamanlarda kişisel sorunlarımı çözümlenemediğimi düşünüyorum		0.816		
Son zamanlarda zorluklar baş edemediğim düzeye ulaştı	0.84	0.848	2,65	3,75
Son zamanlarda işlerin yolunda gitmediğini düşünüyorum		0.775		
Son zamanlarda yaşamımdaki olayları kontrol edemediğimi düşünüyorum		0.742		

KMO= 0,824

Barlett değeri= 964,455

Meslektaş Desteği				
İş arkadaşlarım gönüllü olarak bilgi ve tecrübelerini benimle paylaşırlar.		0.865		
İş arkadaşlarım bir işi yetiştirmem için bana yardımcı olurlar.	0.90	0.854	3,31	3,44
İş arkadaşlarım umudum kırıldığında beni cesaretlendirirler.		0.795		
İş arkadaşlarım bir anlaşmazlık olduğu zaman arabulucu rolü üstlenirler.		0.842		

KMO= 0,874

Barlett değeri= 1483,466

Ölçeklerin Cronbach Alpha katsayıları, faktör yükleri, ortalamaları ve standart sapmaları Tablo 1’de sunulmuştur. Ölçeklerin iç tutarlılığını test etmek adına yapılan güvenilirlik analizi sonucunda tüm ölçeklerin katsayıları kabul edilebilir seviyenin üzerinde çıkmıştır (Tavşancıl, 2014). Ölçeklerin yapısal geçerliliğini test etmek amacıyla açıklayıcı faktör analizi uygulanmıştır. Özdenetim ölçeğinin faktör analizi sonucunda maddeler tek bir faktör altında (0.72-0.88) toplanmıştır. Tek faktör toplam varyansın %65,32’sini açıklamaktadır. İş stresi ölçeğinin faktör analizi sonucunda faktör yükleri 0.74 ile 0.81 arasında değişerek tek faktör altında bir araya gelmişlerdir. Bu faktör toplam varyansın %71.45’ini açıklamaktadır. Meslektaş desteği ölçeğinde ise maddeler 0.79 ile 0.86 arasında değişen faktör yükleri ile birlikte tek faktör altında toplanmıştır. Tek faktör toplam varyansın %73.65’ini açıklamaktadır.

Tablo 2: Değişkenler İçin Ortalama, Standart Sapma ve Değişkenler Arası Korelasyon Katsayıları

	Ort.	S	1.ÖD	2.İS	3.MD
1.ÖD	3,12	4,75	-		
2.İS	2,65	3,75	-0.27*	-	
3.MD	3,31	3,44	0.35**	-0.23**	-

** = p<0,01 * = p<0,05 ÖD: Özdenetim, İS: İş Stresi, MD: Meslektaş Desteği

Ölçeklerin birbirleriyle olan ilişkilerini test etmek amacıyla korelasyon analizi uygulanmış ve sonuçlar Tablo 2’de sunulmuştur. Tüm değişkenler arasında anlamlı bir ilişki olduğu görülmüştür. Özdenetim ile iş stresi arasında anlamlı ve negatif ($r = -0.27$ $p < 0,05$) bir ilişki vardır. Meslektaş desteği ile iş stresi arasında anlamlı ve negatif ($r = 0.23$ $p < 0,01$) bir ilişki, özdenetim ile meslektaş desteği arasında da anlamlı ve pozitif ($r = 0.35$ $p < 0,01$) bir ilişki vardır. Daha açık şekilde ifade etmek gerekirse, özdenetimin artması çalışanın iş stresini azalttığı gibi meslektaş desteği algısını da artırmaktadır. Bununla birlikte meslektaş desteği algısının artması iş stresi seviyesinin azalmasını sağlamaktadır.

Açıklayıcı faktör analizinin ardından ölçeklerin toplanan veriler ile uyumunu test etmek maksadıyla AMOS programı vasıtasıyla doğrudan faktör analizi uygulanarak ölçeklerin uyum iyiliği değerleri Tablo 3’de sunulmuştur.

Tablo 3. Değişkenlere İlişkin Uyum İyiliği Değerleri

	$\chi^2/df \leq 5$	RMSEA $\leq .08$	CFI $\geq .90$	GF $\geq .85$	NFI $\geq .90$	TLI $\geq .90$
ÖD	2.761	0.055	0.954	0.940	0.972	0.918
İS	2.047	0.069	0.917	0.911	0.957	0.962
MD	3.285	0.078	0.902	0.908	0.924	0.918
MODEL	3.159	0.079	0.914	0.928	0.919	0.904

ÖD: Özdenetim, İS: İş Stresi MD: Meslektaş Desteği

Değişkenlere ve araştırma modeline ait uyum iyiliği değerleri incelendiğinde tümünün kabul edilebilir seviyenin üzerinde olduğu görülmüştür (Hooper vd., 2008). Daha açık bir ifadeyle, kurulan araştırma modelinin makul bir model olduğu ve modelin anlamlı olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

4.5. Hipotez testi

4.5.1. Aracılık etkisi

Araştırmanın hipotezlerini test etmek amacıyla regresyon analizi yapılmış ve aracı değişkenin var olup olmadığını anlamak adına SPSS Process makro uzantısı kullanılmıştır. Araştırma modeli meslektaş desteğinin (aracı değişken), özdenetim (bağımsız değişken) ile iş stresi (bağımlı değişken) arasında aracı etkisinin (H4) olup olmadığını bulmak üzere oluşturulmuştur. Bu hipotezin sorgulamak için daha öncesinde H1, H2, H3 hipotezlerinin desteklenmesi gerekmektedir. Aksi halde aracı etkisinin varlığı sorgulanamaz (Baron ve Kenny, 1986). Sonuçlar incelendiğinde özdenetim ile iş stresi arasında anlamlı ve negatif ($B = -.19$, $t = -2,20$, $p = .028$, %95 GA [-.36, -.02]) bir ilişki bulunmuştur. Bu sonuçla H1 hipotezi desteklenmektedir. Özdenetim ile meslektaş desteği arasında bir ilişki olup olmadığını araştıran H2 hipotezinde Tablo 4'deki veriler ışığında ($B = .36$, $t = 6,48$, $p = .000$, %95 GA [.25, .47]) desteklenmiştir. Ayrıca meslektaş desteği ile iş stresi arasında anlamlı ve negatif ($B = -.40$, $t = -4,66$, $p = .000$, %95 GA [-.57, -.23]) bir ilişki olduğu anlaşılabilir H3 hipotezi de desteklenmiştir. H1, H2, H3 hipotezlerinin desteklenmesi ile birlikte aracılık etkisini araştırmak için gerekli olan ön koşullar sağlanmıştır. Meslektaş desteğinin aracı etkisinin anlamlı olup olmadığını anlamak için özdenetim ile iş stresi arasındaki doğrudan ($B = -.19$) ve toplam ($B = -.33$) etkiler incelenmiştir. Toplam ve doğrudan etki arasında oluşan fark (dolaylı etki, $B = -.14$) aracı değişkenin etkisini göstermektedir. Buradan hareketle meslektaş desteğinin, özdenetim ile iş stresi arasında kısmi aracı etkisinin varlığı ortaya konmuştur. Bu sonuçla araştırmanın ana hipotezi olan H4 hipotezi de desteklenmektedir.

Tablo 2. Basit Aracılık Modeli için Regresyon Katsayıları

Meslektaş Desteği					
Yordayıcı	<i>B</i>	<i>SH</i>	<i>t</i>	<i>P</i>	% 95 Güven Aralığı
Sabit	2.401	.201	11.893	.000	2.004 2.798
Özdenetim	.364	.056	6.483	.000	.253 .474
İş Stresi					
Yordayıcı	<i>B</i>	<i>SH</i>	<i>t</i>	<i>p</i>	% 95 Güven Aralığı
Sabit	2.284	.358	6.370	0.000	1.578 2.990
Meslektaş Desteği	-.400	.085	-4.667	0.000	-.570 -.231
Özdenetim (Doğrudan etki)	-.192	.087	-2.204	0.028	-.364 -.020
Özdenetim (Toplam etki)	-.338	.091	-4.263	0.000	-.471 -.205
		<i>Etki</i>	<i>SH</i>	% 95 Güven Aralığı	

Dolaylı etki için Bootstrap

-.146

.038

-.230 -.081

Not 1. N = 288.

Not 2. Standardize regresyon katsayıları belirtilmiştir.

Not 3. Bootstrap örneklem sayısı:5,000.

SONUÇ

Özdenetim kavramı kişinin alışkanlıkları, duyguları ve davranışları üzerindeki hakimiyeti olarak tanımlanabilir. Kişinin istekleri üzerinde ne denli kontrol sahibi olduğu ve bunları yönetme derecesi şeklinde de düşünülebilir. Özdenetimi yüksek olan çalışanlar iş hayatında karşılaştıkları zorlukların üstesinden daha kolay bir şekilde gelebilmektedir. Yapılan araştırmalar ışığında özdenetimi yüksek olan çalışanların iş hayatında daha az stres yaşadığı sonucu ortaya çıkmıştır (Diestel ve Schmidh, 2011). Ayrıca yüksek özdenetime sahip çalışanın iş arkadaşları ile daha iyi ilişkiler kurarak meslektaşlarından gördüğü desteğin artacağı düşünülmektedir. Bu bağlamda çalışma özdenetim kavramının iş stresine etkisini ve bu ilişkide meslektaş desteğinin aracılık rolünü araştırmak üzere oluşturulmuştur. Aracılık analizine geçmeden, araştırmada kullanılan ölçeklere bazı analizler uygulanmıştır. Güvenilirlik analizi ile ölçeklerin iç tutarlılığı test edilmiş, açıklayıcı faktör analizi ile ölçeklerin yapı geçerliliği, doğrulayıcı faktör analizi ile ölçeklerin ve araştırma modelinin uyum iyiliği değerleri incelenmiştir. Sonrasında korelasyon analizi ile değişkenler arasında bir ilişki olup olmadığı sorgulanmıştır. Tüm bu analizlerden sonra oluşturulan hipotezleri test etmek amacıyla regresyon analizleri uygulanmıştır. Araştırma sonucunda oluşturulan 4 hipotezinde desteklendiği sonucuna varılmıştır.

İlk olarak tahmin değişkeni (özdenetim) ile sonuç değişkeni (iş stresi) arasındaki ilişkiyi test etmek için kurulan H1 hipotezi incelenmiş, çıkan sonuçlara göre özdenetim ile iş stresi arasında anlamlı ve negatif bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Daha açık bir ifadeyle, kişinin yüksek özdenetime sahip olması iş hayatındaki stresten daha az etkilenmesine neden olmaktadır. Aksine düşük özdenetime sahip olan çalışanların ise iş stresine daha fazla maruz kaldığı söylenebilir. Araştırmanın ikinci hipotezinde özdenetimin meslektaş desteği üzerindeki etkisi araştırılmış ve aralarında anlamlı ve pozitif bir ilişkinin varlığı tespit edilmiştir. Bu sonuca göre özdenetimi yüksek olan çalışanlar çevresiyle kurduğu iletişimde daha başarılı olacağı bununla birlikte meslektaşları ile daha iyi ilişkiler kuracağı söylenebilir. Araştırmanın üçüncü hipotezinde meslektaş desteğinin iş stresi üzerindeki etkisi incelenmiştir. Meslektaş desteği ile iş stresi arasında anlamlı ve negatif bir ilişki saptanmıştır. Diğer bir ifadeyle, çalışanın iş arkadaşlarından gördüğü desteğin yüksek olması iş stresinden daha az etkilenmesini sağlamaktadır. Çalışan meslektaşları ile ne kadar iyi ilişki içerisinde olup destek görürse o denli iş stresinden kurtulacağı söylenebilir.

Araştırmanın son hipotezi (H4), özdenetim ile iş stresi arasındaki ilişkide meslektaş desteğinin bir aracılık rolü olup olmadığını incelemektedir. Bu kapsamda yapılan regresyon analizleri sonucunda, meslektaş desteğinin özdenetim ile iş stresi arasında kısmi aracılık etkisi olduğu desteklenmiştir. Daha açık ifade etmek gerekirse, özdenetim ile iş stresi arasındaki ilişkiye meslektaş desteğinin ilave edilmesi ile meslektaş desteğinin bu ilişkiye aracılık ettiği saptanmıştır. Özdenetim artması meslektaş desteğini artırdığı, artan meslektaş desteğinin ise iş stresini azalttığı anlaşılmıştır. Özdenetim ile iş stresi arasındaki dolaylı etki meslektaş desteği ile aktarılmıştır. Literatürde yapılan çalışmalar (Oaten ve Cheng, 2005; Diestel ve Schmidh, 2011; Duckworth, vd., 2013) incelendiğinde bu çalışmada olduğu gibi özdenetimin iş stresini azaltıcı etkisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Literatürdeki çalışmalara ek olarak bu çalışmada meslektaş desteği aracı değişken olarak kullanılarak yeni bir model oluşturulmuştur. Değişkenlerin soyut ve kompleks yapılarından dolayı özdenetim, stres ve meslektaş desteği algılarının ölçülmesinde anket yönteminin kullanılması araştırmanın kısıtlarından biridir. Bununla birlikte çalışmanın sadece devlet üniversitelerinde ve sadece belirli üniversitelerde yapılması diğer bir kısıttır. Gelecekte yapılacak çalışmalarda farklı meslek gruplarının da dahil edilmesi çalışmanın geçerliliğini artıracaktır.

KAYNAKÇA

Ayaz, N. (2019). Work stress and coping with work stress: a study on tourist guides, Doktora Tezi, *İzmir Katip Çelebi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü*.

- Baron, Reuben M. ve David A. Kenny (1986). The Moderator–Mediator Variable Distinction in Social Psychological Research: Conceptual, Strategic, and Statistical Considerations, *Journal of Personality and Social Psychology*, 51(6), 1173.
- Baumeister, R. F., Vohs, K. D., & Tice, D. M. (2007). The Strength Model of Self-Control. *Current Directions in Psychological Science*, 16(6), 351–355.
- Baumeister, R.F., Heatherton, T.F., & Tice, D.M. (1994). Losing control: How and why people fail at self-regulation. San Diego, CA: *Academic Press*.
- Boals, A., vanDellen, M. R., & Banks, J. B. (2011). The relationship between self-control and health: The mediating effect of avoidant coping. *Psychology & Health*, 26(8), 1049–1062.
- Bowlin, S. L., & Baer, R. A. (2012). Relationships between mindfulness, self-control, and psychological functioning. *Personality and Individual Differences*, 52(3), 411–415.
- Bridger, R. S., & Brasher, K. (2011). Cognitive task demands, self-control demands and the mental well-being of office workers. *Ergonomics*, 54(9), 830–839.
- Bülbüloğlu, A. (2001). Duygusal zekânın liderlik üzerine etkileri ve bir saha araştırması. *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*.
- Büyükoztürk, Ş. (2006). Sosyal Bilimler için Veri Analizi El Kitabı, *Ankara, Pegem A Yayıncılık*.
- Chiaburu, D. S., & Harrison, D. A. (2008). Do peers make the place? Conceptual synthesis and meta-analysis of coworker effects on perceptions, attitudes, OCBs, and performance. *Journal of Applied Psychology*, 93(5), 1082–1103.
- Coffey, M. & Coleman, M. (2001). The relationship between support and stress in forensic community mental health nursing. *Journal of Advanced Nursing*, 34(3), 397- 407
- Cohen, S., Kamarck, T., & Mermelstein, R. (1983). A global measure of perceived stress. *Journal of health and social behavior*, 385-396.
- Cooper, C.L. and Marshall, J. (1976). Occupational sources of stress: a review of the literature relating to coronary heart disease and mental ill health, *Journal of Occupational Psychology*, 49, 1976, 11-28.
- Cropanzano, R., & Mitchell, M. S. (2005). Social Exchange Theory: An Interdisciplinary Review. *Journal of Management*, 31(6), 874–900.
- Diestel, S., & Schmidt, K. H. (2011). Costs of simultaneous coping with emotional dissonance and self-control demands at work: Results from two German samples. *Journal of Applied Psychology*, 96(3), 643–653.
- Duckworth, A. L., Kim, B., & Tsukayama, E. (2013). Life stress impairs self-control in early adolescence. *Frontiers in psychology*, 3, 608.
- Fimian, M. J. (1986). Social Support and Occupational Stress in Special Education. *Exceptional Children*, 52(5), 436–442.
- Galla, B. M., & Wood, J. J. (2014). Trait Self-Control Predicts Adolescents' Exposure and Reactivity to Daily Stressful Events. *Journal of Personality*, 83(1), 69–83.
- Jenkins, R., & Elliott, P. (2004). Stressors, burnout and social support: nurses in acute mental health settings. *Journal of Advanced Nursing*, 48(6), 622–631.

Le Fevre, M., Matheny, J., & Kolt, G. S. (2003). Eustress, distress, and interpretation in occupational stress. *Journal of Managerial Psychology*, 18(7), 726–744.

Mossholder, K.W., Randall, P.S.& Henagan, S.C. (2005). A Relational Perspective on Turnover: Examining Structural, Attitudinal, and Behavioral Predictors, *The Academy of Management Journal*, 48(4), 607-618.

Muraven, M., & Baumeister, R. F. (2000). Self-regulation and depletion of limited resources: Does self-control resemble a muscle? *Psychological Bulletin*, 126(2), 247–259.

Muraven, M., Baumeister, R. F., & Tice, D. M. (1999). Longitudinal Improvement of Self-Regulation Through Practice: Building Self-Control Strength Through Repeated Exercise. *The Journal of Social Psychology*, 139(4), 446–457.

Muraven, M., Shmuelly, D. & Burkley, E. (2006). Conserving self-control strength. *Journal of Personality and Social Psychology*, 91(3), 524-537.

Oaten, M., & Cheng, K. (2005). Academic examination stress impairs self-control. *Journal of social and clinical psychology*, 24(2), 254-279.

Peterson, U., Bergström, G., Samuelsson, M., Åsberg, M., & Nygren, Å. (2008). Reflecting peer-support groups in the prevention of stress and burnout: randomized controlled trial. *Journal of Advanced Nursing*, 63(5), 506–516

Rachlin, H. (1974). Self-Control, *Behaviorism*, 2(1), 94-107.

Rawn, C. D., & Vohs, K. D. (2006). The Importance of Self-Regulation for Interpersonal Functioning.

Vohs, K. D., & Finkel, E. J. (Eds.). (2006). Self and relationships: Connecting intrapersonal and interpersonal processes. Guilford Press.

Rickard, G., Lenthall, S., Dollard, M., Opie, T., Knight, S., Dunn, S., ... Brewster-Webb, D. (2012). Organisational intervention to reduce occupational stress and turnover in hospital nurses in the Northern Territory, Australia. *Collegian*, 19(4), 211–221.

Righetti, F., & Finkenauer, C. (2011). If you are able to control yourself, I will trust you: The role of perceived self-control in interpersonal trust. *Journal of Personality and Social Psychology*, 100(5), 874–886.

Rousseau, V., Salek, S., Aubé, C., & Morin, E. M. (2009). Distributive justice, procedural justice, and psychological distress: The moderating effect of coworker support and work autonomy. *Journal of Occupational Health Psychology*, 14(3), 305–317.

Schmidt, K. H., & Neubach, B. (2007). Self-control demands: A source of stress at work. *International Journal of Stress Management*, 14(4), 398–416.

Selye, H. (1964), *From Dream to Discovery*, McGraw-Hill, New York, NY

Sherony, K. M., & Green, S. G. (2002). Coworker exchange: Relationships between coworkers, leader-member exchange, and work attitudes. *Journal of Applied Psychology*, 87(3), 542–548.

Singh, A & Mishra, K. (2011). Impact Of Organizational Climate In Experiencing Occupational Stress Among Executives Of Indian Information Technology Organisations, *Management Convergence*, 2(2), 31-40.

Sloan, M. M. (2011). Unfair Treatment in the Workplace and Worker Well-Being. *Work and Occupations*, 39(1), 3–34.

Steptoe, A., & Poole, L. (2016). Control and Stress. *Stress: Concepts, Cognition, Emotion, and Behavior*, 73–80.

Tangney, J. P., Baumeister, R. F., & Boone, A. L. (2004). High Self-Control Predicts Good Adjustment, Less Pathology, Better Grades, and Interpersonal Success. *Journal of Personality*, 72(2), 271–324.

Tavşancıl, E. (2002). Tutumların ölçülmesi ve SPSS ile veri analizi. *Nobel Yayıncılık, Ankara*.

Zhou, J., & George, J. M. (2001). When job dissatisfaction leads to creativity: Encouraging the expression of voice. *Academy of Management journal*, 44(4), 682-696.